T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

NAÎMÂ'YA GÖRE OSMANLI DEVLETİ'NİN SİYASÎ YAPISI (1574-1659)

Havva Nur TAKVA

DOKTORA TEZİ

Danışman:
Prof. Dr. Bayram ÜREKLİ

KONYA, 2017

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin

Adı Soyadı Havva Nur TAKVA

Numarası 104102031001

Ana Bilim / Bilim Dalı Tarih/Yeniçağ Tarihi

Programı Tezli Yüksek Lisans ☐ Doktora ■

Tez Danışmanı Prof. Dr. Bayram ÜREKLİ

Tezin Adı Naima'ya Göre Osmanlı Devleti'nin Siyasi Yapısı (1574-1659)

ÖZET

Naîmâ Tarihi, Osmanlı Devleti'nin sonunun başlangıcı diyebileceğimiz bir dönemde kaleme alınan önemli kaynaklardan biridir. Mustafa Naîmâ Efendi, kendinden önceki ve kendi döneminin kısa bir kısmını inceleme fırsatı bulmuş bir devlet adamı ve tarihçidir. Kendisine Amcazâde Hüseyin Paşa tarafından verilen görev nedeniyle Osmanlı Tarihi'nde ilk resmi vak'anüvist olarak bilinmektedir. Yaşadığı dönemin şartlarının da etkisiyle kronolojiye bağlı kalarak naklettiği olaylarda kısa bir bölüm hariç kendi dönemini fazla aktarma fırsatı bulamamıştır.

Çalışmamızın amacı Naîmâ Tarihi'nde bahsi geçen olayları kronolojik olarak aktarmak değildir. Öncelikli olarak dönemin bazı tarihçileri gibi İbn-i Haldûn'un etkisinde kalan Naîmâ'nın tavırlar nazariyesine getirdiği benzer ve farklı yaklaşımlar açıklanmıştır. Daha sonra eser konulara ayrılmıştır. Konular tesbit edilirken, Naîmâ'nın dönemin kişi ve kurumlar hakkındaki değerlendirmeleri dikkate alınmıştır. Tarihi'nde bahsi geçen padişahlar hakkında Naîmâ'nın bakış açısını dikkate alarak bir değerlendirme yapılmıştır. Daha sonra dönemin olayları üzerinde etkili olan sadrazamlar, şeyhülislamlar ve defterdarlar kişilikleri ve etkileri bakımından başlıklar altında incelenmiştir.

Naîmâ, yaşadığı çağı, olayları, toplumu çok iyi gözlemleyen bir tarihçidir. Bu nedenle, eserinde sadece siyasi olayları aktarmamış, sosyal meselelere de yer vermiştir. Devlet idaresinde, ekonomide yaşanan sıkıntıların hem askeri sisteme, hem de toplumsal yapıya etkileri incelenmiştir. Bunun sonucu olarak ortaya çıkan huzursuzluklar ve isyanlar sebep ve sonuçları ile değerlendirilmiştir. Devlet idaresinde ve halk üzerinde etkili olan kişilerden, düşünce yapılarından ve ilginç olaylardan bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler:

Naîmâ, vak'anüvis, İbn-i Haldûn, Osmanlı, padişah, sadrazam, şeyhülislam, defterdar, isyanlar, etkili kişiler.

T. C.

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin

Adı Soyadı	Havva Nur TAKVA
Numarası	104102031001
Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih/Yeniçağ Tarihi
Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐ Doktora ■
Tez Danışmanı	Prof. Dr. Bayram ÜREKLİ
Tezin İngilizce Adı	Political Structure Of The Ottoman State According To Naima

SUMMARY

History of Naima was one of the most important writen sources enrolled in the period named the beginning of the end of Empire. Master Mustafa Naima was a stateman and a historian who had a chance to investigate his own era and a previous era.

He was known as a first historian of a state because of the duty given for him he couldn't have an apportmity to transmit his own period –except a short chapter– in the events he told strictly depended on chronology by effects of the era he lived.

The aim of our study isn't to transmit events chronologically metioned in the History of Naima. Firstly, similar and different approaches brought into theory of attitude by Naima who was affected by Ibn-i Haldun like other historians of the period were explained. Next, work was separated into subjects. While subjects were determining, Naima's different evaluations about people and assaciations of that period were taken into consideration. In Hıstory of Naima, it was evaluated about Sultans according to Naima's point of view. Then, grand vizier, Sheikh al-Islam, and Chamberlain who were effective on events of period e-were investigated under headlines according to their effects.

Naima was a person who abserved well his era, events and society. So, he didn't only transmit political events but also he mentioned about social events. Difficulties about state managment and economy on system of military and structure of society were investigated in his work. Finally, restlessness and rebellions appeared as a result of this, were evaluated with reasons and results. His thoughts and evaluations related to the life of palace and structure of society, were transmitted. Also, it was mentioned about people who were effective at palace and on public, structure of opinions and interesting events.

Key Words:

Naima, Historian, İbn Haldun, Sultan, Grand Vizier, Sheikh al İslam, Chamberlain, Rebellions, Effective People.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ ……...X
KISALTMALAR ……..XII
GİRİŞ
ARAŞTIRMANIN AMAÇ, METOD VE KAYNAKLARI ……...…...1
A. Araştırmanın Amacı ……1
B. Araştırmanın Metodu ……..2
C. Araştırmanın Kaynakları …….3
a. Naîma Tarihi …….3
b. Naîmâ Tarihi ile ilgili çalışmalar ……..7
BİRİNCİ BÖLÜM
NAİMA'NIN HAYATI, ESERLERİ VE FİKİRLERİ …….11
A. Naîmâ'nın Hayatı …….11
1. Ailesi, Çocukluğu ve Eğitim Hayatı ……..11
2. Naîmâ'nın Memuriyeti ve Hamileri ……...12
B. Naîmâ'nın Fikirleri ……18
1. Naîmâ'nın Yaşadığı Dönemde Siyasi ve Sosyal Yapı ……18
2. Naîmâ'nın Tarihçiliği …….19
3. Naîmâ'nın Tarih Felsefesine Dair Görüşleri ve İbn-i Haldûn'un Etkisi ……23
4. Naîmâ ile İbn-i Haldûn'un Tarih Felsefesi Görüşlerindeki Farklılıklar …….28
5. Naîmâ'nın etkilendiği inanç ve ilimlerle bunların eserine yansımaları ……..37
C. Naîmâ Tarihi …….48
1. Eserin Hazırlanma Süreci ……...50
2. Naîmâ'nın Faydalandığı Kaynak ve Şahıslar …….51
3. Naîmâ'nın Diğer Eserleri ……57
İKİNCİ BÖLÜM
NAİMA TARİHİ'NDE OSMANLI PADİŞAHLARI …….59
A. Osmanlı Devlet İdaresinde Padişahın Yeri ve Önemi ……59
B. Naîmâ Tarihi'nde Anlatılan Padişahlar ……..63
1. III. Murad ……63

2. III. Mehmed ……66
3. I. Ahmed ……70
4. I. Mustafa (İlk kez) ……72
5. II. Osman ……73
6. I. Mustafa (İkinci kez) ……79
7. IV. Murad ……82
8. Sultan İbrahim ……96
9. IV. Mehmed (Avcı) ……109
C. SARAY HAYATI ……122
1- Harem'de Etkili olan Makam ve Şahsiyetler ……123
a. Padişah Anneleri ile Padişah Hanımları ……123
b. Naîmâ Tarihi'nde Diğer Etkili Kadınlar ……137
c. Ak-ağalar (Kapı ağası veya Bâbüssaâde ağası) ……141
d. Kara-ağalar (Kızlar ağası veya Dârüssaâde ağası) ……142
2- Enderun'da Etkili Olan Makam ve Şahsiyetler ……142
3- Bîrun'da Etkili Olan Makam ve Şahsiyetler ……143
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
NAİMA'YA GÖRE OSMANLI DEVLETİ'NİN SİYASÎ YAPILANMASINDA ETKİLİ OLAN UNSURLAR …….....145
1. SADRAZAMLAR ……...145
A. Osmanlı Devlet Yapılanmasında Seyfiye Sınıfı ……..145
B. Osmanlı Devlet İdaresinde Sadrazamın Yeri ve Önemi ……..146
C. Naîmâ'ya Göre Sadrazamlık İçin Devlet Adamları Arasındaki Mücadele ……..151
D. Naîmâ'ya Göre Askerler ile Sadrazamlar Arasındaki Anlaşmazlıklar …….187
E. Sadrazam Seçimlerinde İlginç Hadiseler ……..192
F. Rüşvet ve Hamileri Sayesinde Sadrazam olanlar …….198
G. Sefere Çıkmak İstemeyen Sadrazamlar ……...201
H. Yanlış İcraatları Sebebiyle Padişahları Kızdıran Sadrazamlar …….205
I. Padişahların Takdirini Kazanmış ve Faydalı İcraatları Olan Sadrazamlar ……230
2. ŞEYHÜLİSLAMLAR …….243
A. Osmanlı Devlet İdaresinde İlmiye Teşkilatının Yeri ve Önemi ……..243
B. Şeyhülislamlık Kurumunun Öneminin Artması …….245

C. Şeyhülislamların Kullandıkları Unvanlar ……248
D. Dini Bürokraside Şeyhülislamlığın Gücü ……250
E. Şeyhülislamların Tayini ve Azli Konusu ……250
F. Şeyhülislamların Padişahlarla Münasebetleri ……...253
1. Padişah Yanında İtibâr Kazanan Şeyhülislamlar ……..255
2. Padişah Katında İtibâr Kaybeden Şeyhülislamlar ……257
G. Naîma'ya Göre Şeyhülislam – Veziriazam İlişkileri ……...270
H. Naîma'da Şeyhülislamlar ile Diğer Devlet Adamlarının İlişkileri ……...291
I. Naîmâ Tarihi'nde Şeyhülislamların Padişah Hocaları ile İlişkileri ……...295
İ. Şeyhülislamlığın ve Kazaskerliğin Kısa Sürelerde El Değiştirmesi ……..309
J. Birden Defadan Fazla Tayin Edilen Şeyhülislamlar ……310
K. Naîmâ'da Ölüm Cezası Verilen Şeyhülislamlar ……..315
L. Şeyhülislamlık Makamının İtibâr Kaybetmesi ……327
3. DEFTERDAR ……..332
A. Osmanlı Devleti'nde Kalemiye Sınıfının Ortaya Çıkışı ……...332
B. Osmanlı Devleti'nde Defterdarlık Kurumunun Yeri ve Önemi ……..333
C. Naîmâ'ya Göre Haksız Yere Öldürülen Defterdarlar ……...338
D. Naîmâ Tarihi'nde İcraatları ile Öne Çıkan Defterdarlar ……..342
1. Ekmekçizâde Ahmed Paşa ……342
2. Zurnazen Mustafa Paşa ……349
3. Moralı Mustafa Paşa ……352
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
OSMANLI ASKERİ YAPISI ve BU YAPININ BOZULMASI ……357
A. Askeri Teşkilatın Osmanlı Devlet İdaresindeki Yeri ve Önemi ……..357
B. Naîmâ Tarihi'nde Askeri Teşkilatın Bozulması Konusu ……360
C. Yeniçeriler ……...363
1. Yeniçeri Teşkilatında Görülen Bozukluklar ……366
2. Yeniçeri İsyanları ……..369
3. Yeniçeri Ağalarının İdareyi Ellerine Aldığı Dönem ……371
4. Çarşı Esnafının Ocak Ağalarının Zulmüne Başkaldırması ……...376
5. Ağalar Saltanatının Sonu ……..380
D. Sipahiler ……...383

1. Sipahi İsyanları ve Sipahi – Yeniçeri Mücadelesi …….384
2. Sipahilerin İtibârlarını Kaybetmesi ……...392
E. CELALÎ İSYANLARI ……397
1. İsyanları Hazırlayan Nedenler ……..397
2. Celali İsyanlarının Kökeni ……401
3. İlk Büyük Celali: Karayazıcı Abdülhalim …….404
4. Karayazıcı'nın Kardeşi Deli Hasan ……...409
5. Anadolu'da Toplumsal Düzeni Bozan Dört Eşkıya …….411
5. Celâli İsyanlarının Toplumsal Sonuçları ……..420
SONUÇ ……425
BİBLİYOGRAFYA …….432

ÖN SÖZ

Bir devletin tarihini incelemek için döneminde kaleme alınmış eserlerin ve dönemin belgelerinin mutlaka incelenmesi gerekmektedir. Bu eserlerin sağlıklı ve bilimsel tenkitlerinin yapılarak incelenmesi, yazıldığı dönemin doğru bilgisine ulaşmada etkili olacaktır.

Naîmâ Tarihi, 17. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin siyasi ve sosyal yapısı hakkında bilgi veren mühim yazılı kaynaklardan birisidir. Bu dönem Osmanlı siyasi ve idari tarihinde büyük çalkantı ve sarsıntıların yaşandığı, müesseselerin bozulmaya başladığı, ilmiye, seyfiye ve kalemiye ricalinin siyasi hadiselerde etkin bir şekilde yer aldığı bir dönemdir. Çalışmamızın amacı Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyıldaki siyasi ve sosyal yapısını Naîmâ'nın görüşleri dikkate alınarak incelenmiştir.

Çalışma dört kısımdan oluşmaktadır. Giriş bölümünde Mustafa Naîmâ'nın yaşamı, fikirleri, tarihçiliği, toplum bilimciliği, eserin hazırlanma süreci, yararlandığı kaynaklar ve eserin tanıtımı yapılmıştır.

Birinci bölümde Naîmâ Tarihi'nde bahsi geçen padişahlar Naîmâ'nın gözüyle ele alınmıştır. Burada padişahların siyasi faaliyetlerinden daha ziyade şahsiyetleri ve bunun devlet yapısına etkisi üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde Osmanlı Devleti'nin siyasî yapısında etkili olan unsurlar incelenmiştir. Seyfiye, ilmiye ve kalemiyenin başında olan sadrazam, şeyhülislam ve defterdarların devletin siyasi yapısı ve dönemin olayları üzerindeki etkileri belirtilmiştir. Karizmatik padişah tipinin ortadan kalkmaya başladığı bu dönemde, Osmanlı Devleti'nde yönetim tarzı açısından yeni bir dönem başlamıştır. Padişah üzerinde etkili olmaya çalışan grupların mücadeleleri ve devlet adamları arasındaki çekişmeler incelenerek, devlet ve toplum yapısına etkileri ele alınmaya çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde Osmanlı Devleti'nin askeri yapısı kısaca incelenerek, Naîmâ'ya göre bu yapının bozulma sebepleri örnekler üzerinden yorumlanmıştır. Ayrıca toplum yapısının bozulması ve bunun sonucu çıkan isyanlar sebep ve sonuçları ile incelenmiştir.

Sonuç bölümünde ise Naîmâ'nın Osmanlı Devleti'nin siyasî ve toplumsal yapısına bakışı yorumlanmıştır. Devletin bunalımlı dönemden kurtulabilmesi için Kânûn-ı

Kadîm'e dönülmesinin şart olduğu yönündeki düşüncesi vurgulanmıştır. Naîmâ'nın siyasi ve toplumsal yapıdaki düzgün işleme ve bozulmaları daha çok yönetimdeki kişilere bağladığı görülmektedir.

Öncelikle tez konusunun belirlenmesinde değerli fikirlerini paylaşıp, bu konuda beni çalışmaya sevkeden kıymetli hocam Prof. Dr. Mahmut Ak'a çok teşekkür ederim. Çalışmanın her aşamasında bilgisini, tecrübesini ve kıymetli zamanını esirgemeyerek, hoşgörüsü ile daima bana destek olan değerli danışman hocam Prof. Dr. Bayram Ürekli'ye, görüş ve önerileriyle çalışmama önemli katkılar sağlayan değerli hocalarım Prof. Dr. Alaattin Aköz'e, Prof. Dr. İzzet Sak'a ve Prof. Dr. Ahmet Sevgi'ye en içten teşekkürlerimi sunarım.

Doktora eğitimim boyunca beni maddi olarak destekleyen Tübitak Yurt İçi Doktora Burs Programı'na teşekkürü borç bilirim.

Son olarak bugüne kadar maddi ve manevi desteğini esirgemeyen aileme de sonsuz teşekkür ederim.

KISALTMALAR

A.VKN	Vak'anüvislik Evrâkı
A.VKN.D	Vak'anüvislik Defteri
AÜ SBFD	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BCA	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BOA MD	Başbakanlık Osmanlı Arşivi Mühimme Defteri
DEÜ	Dokuz Eylül Üniversitesi
TDİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİV	Diyanet Vakfı
DTCF	Ankara Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi
İA	Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
Ans.	Ansiklopedi
Bk.	Bakınız
C.	Cilt
çev.	Çeviren
Der.	Derleme
Ed.	Editör
Enst.	Enstitü
Fak.	Fakülte
H.	Hicrî
Haz./haz.	Hazırlayan
İÜEF	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
İRCİCA	İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
İSAM	İslam Araştırmaları Merkezi
İ.Ü	İstanbul Üniversitesi
M.	Miladî
Mer.	Merkezi
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
müt.	Mütercim

OSAV	Osmanlı Araştırmaları Vakfı
OTAM	Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi
öyk.	Öyküleştiren
S.	Sayı
sad.	Sadeleştiren
sf.	Sayfa
ss.	Sayfa sayısı
tak.	Takdim eden
ter.	Tercüme
T.M.	Türkiyat Mecmuası
TOEM	Târih-i Osmanî Encümeni Mecmuası
TTEM	Türk Târihi Encümeni Mecmuası
TVY	Tarih Vakfı Yurt Yayınları
TTK	Türk Tarih Kurumu
TDK	Türk Dil Kurumu

GİRİŞ
ARAŞTIRMANIN AMAÇ, METOD VE KAYNAKLARI

A. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu çalışmada amaç 1574-1660 yılları arasındaki 86 yıllık dönemin siyasi ve sosyal yapısına Naîmâ'nın bakış açısını dikkate alarak incelemektir. Naîmâ Tarihi, dönemin Osmanlı kaynakları arasında en çok başvurulan kaynaklardan birisidir. Bunun nedenlerinden birisi, Naîma'nın eserini meydana getirirken başta Şârih el-menarzâde Ahmed Efendi'nin müsveddeleri olmak üzere birçok kaynaktan faydalanarak eseri meydana getirmesidir. Çalışmamızda bu eserlerden faydalanırken Naîmâ'nın tenkid ve farklı düşüncelerini de yansıtmak amaçlanmıştır.

Naîmâ'nın yaşadığı dönem olan 17.yy. ikinci yarısında Osmanlı Devleti çalkantılı ve zor bir dönemden geçmekteydi. Devlet ekonomik, siyasî ve askeri açıdan sarsıntılar yaşamaktaydı. Naîmâ'nın yaşadığı çağın sorunlarını, devrinin şartlarına uygun olarak bulmaya çalıştığı çözüm önerileri açıklanmaya çalışılacaktır. Osmanlı Devleti'nin dağılması konusunda duyduğu endişenin ve buna getirdiği çözüm önerileri incelenecektir. Bunu yaparken üstad olarak gördüğü ve çöküş teorisyeni olarak bilinen İbn-i Haldun'un görüşleri benzerlikleri ve tavırlar nazariyesine getirdiği farklı yaklaşımları ele ele alınacaktır.

Modern tarihçilerin Osmanlı Devleti'nin çöküşüne sebep olarak gösterdikleri askerî teknolojideki yenilikler, değişiklikler ve gelişmelerin niteliğini iyi kavrayamamasına ve gerekli tedbirleri alınmaması hususuna Naîmâ'nın herhangi bir çözüm öneri getirip getirmediği araştırılacaktır.

Amacımız daha önce benzerine rastlamadığımız Naîmâ Tarihi ile ilgili konularına göre ayrılmış bir fihrist benzeri çalışma olarak ortaya koymaktır. Bunu yaparken, sadece olayların kronolojik olarak sıralanmasını değil, Naîmâ'nın ve dönemin diğer tarihçilerinin olaylara bakış açılarını dönemin şartlarını da dikkate alarak mukayeseli olarak açıklamaya çalışacağız.

B. ARAŞTIRMANIN METODU

Bu çalışma dokümantasyon metoduna dayalı bir çalışmadır. Kaynak araştırması ve taraması, not alma, fişleme ve muhteva analizi teknikleri kullanılmıştır. Zaman itibariyle 1574 ile 1660 yılları arasındaki yaklaşık 86 yıllık olayları ihtiva eder.

Naîmâ'nın, eserin içeriğinde olayları kronolojik bir sıra içerisinde nakleden geleneğe sıkı sıkıya bağlı kalarak oluşturduğu yaklaşık 1400 başlık tek tek incelenerek konularına göre ayrılmıştır. Konu başlıkları seçilirken eserde en çok bahsi geçen konu ve şahsiyetler dikkate alınmıştır.

Çalışmamızda Naîmâ Tarihi'nde bahsi geçen olayları kronolojik olarak aktarmak gibi bir gaye güdülmemiştir. Çünkü daha önceden bu tür çalışmanın yapıldığı, klasik Osmanlı Kaynakları'nda da genellikle bu yöntemin izlendiği görülmektedir. Bunun için olaylar yerine konular seçilmiştir. Konular anlatılırken siyasi tarihin yanında Naîmâ'nın renkli tasvirleri, nükteli, imalı ifadeleri, olayların iç yüzünü anlatmada gösterdiği titizlik vurgulanmaya çalışılmıştır. Yani olaylara Naîmâ'nın gözüyle zamanımızdan bakılmaya çalışılmıştır. Bu nedenle eserde ve dipnotlarda Naîmâ Tarihi'nden alıntılar daha fazladır. Ancak dönemin olaylarına sadece Naîmâ'nın gözüyle bakılmamış, o dönemi anlatan diğer müelliflerin eserlerinden de belli ölçüde faydalanılmaya çalışmıştır. Bazı bölümlerde diğer müelliflerle Naîmâ arasındaki fikir ayrılıkları ve ortak noktalar vurgulanmaya çalışılmıştır.

Çalışmada konu başlıklarının fazla olması dikkat çekmektedir. Misal olarak şeyhülislamlarla padişahlar arasındaki ilişkiler tek başlık altında verilebilirdi. Ancak bu yöntem Naîmâ gibi hacimli bir eserde çok uzun konuların tek başlık altında toplanması, okuyucuların işini zorlaştıracaktır. Bunun yerine alt başlıklarla istenilen bilgiye ulaşımın kolaylaştırılması amaçlanmıştır. Ele alınan konular alt başlıklar altında incelenerek araştırmacılara kolaylık sağlamak hedeflenmektedir.

C. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

a. Naîma Tarihi

Elde mevcut olan Naîmâ Tarihinin Nüshalarını üç ana gruba ayırabiliriz:[1]

1. *Topkapı Sarayı Revan Kitaplığı 1169 numarada kayıtlı olan nüsha*: Talik yazı ile her sayfada 31 satır olacak şekilde tanzim edilmiştir. İstinsah tarihi ile ilgili herhangi bir kayıt yoktur. Sayfa kenarları altın yaldız çerçevelidir. Mukkadime bölümünün birinci sayfası noksandır. Ayrıca orta kısımda da diğer nüshalara göre dört sayfa eksik vardır.[2]
2. *Bayezid Umumi Kitaplığı 4179 numara ile ve Topkapı Sarayı Hazine Kitaplığının 1332 numarada kayıtlı nüshaları*: Bu nüshaların en belirgin farkı mukaddime kısımlarının diğer nüshalara göre daha uzun olmasıdır. Bunun sebebi ise birinci ve üçüncü gruptaki nüshalardaki mukaddime kısımlarındaki tüm bilgilerin burada birleştirilmesinden kaynaklanmaktadır. Hazine Kitaplığının 1332 numaralı kayıtlı nüshası da talik yazı ile her sayfada 31 satır olacak şekilde tanzim edilmiştir. İstinsah tarihi ile ilgili herhangi bir kayıt yoktur. Sayfa kenarları yaldız çerçevelidir. Bayezid Umumi Kitaplığı 4179 numara ile kayıtlı nüsha ise itinasız bir şekilde çoğaltılmıştır.
3. *Diğer bütün yazma ve matbuu nüshalar*: Bu nüshaların hem yazma, hem de matbu olanların tertip şekilleri tamamen birbirleri ile aynıdır. Bunun için hepsi aynı grupta toplanmıştır. Bu grupta nüshaların ortak özelliği ise diğer iki grup nüshalar ile olayların başlama tarihlerinin tutmamasıdır. Bu nüshalarda Naîmâ Tarihi, 1592 (H.1000) senesinden başlatılmaktadır. Günümüzde yaygın olarak bilinen ve kaynaklarda sıkça gördüğümüz tarih de budur. Ancak diğer iki grubu incelediğimizde, bu nüshada başlangıçtaki 18 senelik vukuatın yazılmadığı görülmektedir.

Üçüncü gruptaki bütün nüshalar Naîmâ Tarihi'ni 21 Cemazielahır 1000 = 4 Nisan 1592 tarihinde Ferhad Paşa'nın azli ve aynı gün sadrazamlığa Kanijeli Siyavuş Paşa'nın üçüncü defa getirilmesi hadisesinin anlatımı ile başlamıştır.

---

1 M. Münir, Aktepe, "Naîmâ Tarihi'nin Yazma Nüshaları Hakkında", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı 1, 1949, s. 38.

2 Eksik olan konu başlıkları ikinci bölümdeki "Cevr-i vükelâ ve te'annüf-i Ümera; Erbâb-ı seyf-i kalemin lahllerine müte'âllik fâide" başlıklarıdır.

Ancak birinci ve ikinci grupta topladığımız; Topkapı Sarayı Revan Kitaplığı 1169, Bayezid Umumi Kitaplığı 4179 ve Topkapı Sarayı Hazine Kitaplığının 1332 numaralı kayıtlı nüshalarında ise Naîmâ Tarihi, III. Murad'ın 1574 (H.982) tarihinde cülusu ile başlamaktadır.[3]

Eserinde usul yönünden titiz davranan Naîmâ'nın tarihini III. Murad'ın vefatından 3 yıl önce 1592'de çok önemli bir hadise olmayan sadrazam değişikliği ile başlatması makul görünmemektedir. Eski nüshalardaki gibi padişah cülusu ile 1574'te başlatması daha mantıklıdır.

Ayrıca bu üç nüshanın ilk matbaa baskısı olan 1147'de (1734) Müteferrika Baskısından önce yazılmış olma ihtimali çok yüksektir. Hatta M.Münir Aktepe, Üniversite Kütüphanesinde'ki Yıldız bölümünde önceki nüshaların aynı şeklinde yazıldığını 1722 (H.1134) yılında yazılmış olarak gördüğü 6039/6040 numaralı Kâtip Mehmed Çelebi'ye ait nüshanın bulunmasının bunun en büyük delili olduğunu söyler. Hatta bu nüshanın 1722 yılında, yani Naîmâ'nın vefatından sadece altı yıl sonra yazılmış olmasının birinci ve ikinci gruptaki üç değerli nüshanın ise, Naîmâ'nın vefatından önce yazılmış olma ihtimalini de kuvvetlendirdiğini ifade eder.[4]

İbrahim Müteferrika'nın neden 18 yıllık tarihi çıkardığı bilinmemektedir. Ancak takvim kolaylığı nedeni ile belirgin bir tarih olan Hicri 1000 yılından sonraki olayları esas alma ihtimali yüksektir. Bir başka ihtimal de o dönemde yaygın olarak inanılan ve uydurma bir hadis-i şerife dayandırılan hicrî 1000 (1592) senesiyle ilgili birtakım rivayetlerden ve kıyametin kopması beklentilerinden[5] söz ederek başlatıp kitaba ilginç bir başlangıç yapma isteği de olabilir. Bu tertip, kendinden sonraki tüm nüshalara da örnek teşkil etmiştir.[6]

---

3 Zuhuri Danışman, kaynak olarak 1864 yılındaki Matbaa-i Amire Baskısını kullandığı için başlangıç tarihini H.1000(1592) olarak başlatmışsa da, *"Naîmâ tarihinin Topkapı Sarayı Revan kütüphanesinde 1169 numarada kayıtlı yazması bu şekildedir."* diye tarihin takdim kısmında da bu notu düşmüştür. (Naîmâ Mustafa Efendi, *"Naîmâ Târihi"*, çev. Zuhurî Danışman, İstanbul 1967, C.1, s.16.)

4 Aktepe, "Naîmâ Tarihi'nin Yazma Nüshaları Hakkında", s.49.

5 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.62.

6 Yazmalar için bk: (Babinger, İstanbul kütüphaneleri tarih ve coğrafya yazmaları kataloğu 200-207)

Türkiye'de ve yabancı kütüphanelerde yazma nüshaları bulunan Târîh-i Naîmâ'nın mevcut nüshalarının birçoğu İbrahim Müteferrika 1734 yılındaki ilk baskısına dayanmaktadır. Ayrıca kütüphanelerde bazı özet nüshalara da rastlanır.

Eser Osmanlı döneminde dört defa basılmıştır. Naîmâ Tarihi'nin Yazma Nüshaları hakkında bir makale hazırlayan M.Münir Aktepe, "…eski tarihlerimizin tab'ı meselesinde ender bir hadise olmak üzere dört defa basılması bile Naîmâ'ya verilen kıymeti ispata kâfidir" demektedir.[7] Mehmet İpşirli Türk Tarih Kurumu tarafından 2007 yılında basılan eserinin önsözünde "ilk baskısı müellifin ölümünden yirmi sene sonra basılan bu eser, Osmanlı döneminde dört defa yayınlanmış yegâne Osmanlı tarihidir"[8] ifadeleri ile bu dört baskının eserin henüz Osmanlı döneminde bile ne kadar değerli olduğunu ifade etmektedir. Naîmâ Tarihi'nin Osmanlı Dönemi baskıları şu şekildedir:

Birinci baskı – İstanbul, H.1147(1735) – Müteferrika baskısı

Eserin iki büyük ciltten oluşan birinci baskısı 1147'de (1734) 500 nüsha olarak Müteferrika Matbaası'nda yapılmıştır. Naîmâ Tarihi'nin bu ilk baskısının yapılmasında devrin sadrazamı Hekimoğlu Ali Paşa'nın bütün tarih kitaplarını bastırmak için başlattığı çalışma etkili olmuştur. I. cildin başına İbrâhim Müteferrika tarafından yazılan takdim yazısı sonraki baskılarda da tekrar edilmiştir.[9] Bu baskı, İslam dünyanısın ilk matbaası olan Müte-

---

7 Aktepe,"Naîmâ Tarihi'nin Yazma Nüshaları Hakkında", s. 35.

8 Mehmet İpşirli, *Târih-i Naîmâ*, Ankara, 2007, C.1, s.IX.

9 Bu takdim yazısına, fitne ve fesadın ortadan kalkması nedeniyle Allah'a şükrederek başlar. Çünkü Patrona Halil isyanı sonrası Üçüncü Ahmed'in tahttan indirilip, Birinci Mahmud'un tahta çıkması ile ortalık biraz durulmuş ve isyan sırasında matbaa da zarar görmemişti. Daha sonra kitabın müellifi Naîmâ'nın kitabının başındaki mukaddimesine atıfta bulunarak, her devletin yaşamasının şartının aklî ve şer'i siyaset olduğunu açıklar. Osmanlı padişahlarının İslama hizmetlerinden bahsettikten sonra Sultan Birinci Mahmud'u fitnenin ve asilerin ortadan kaldırılması dolayısıyla metheder. Din ve devlet kanunlarının devamı, nizamın muhafazası ile ilim ve fennin yayılışının kitapların yazılıp, çoğaltılması ile mümkün olduğunu bildiği için padişahın kitaplara verdiği değer ve çoğaltılması için teşviki nedeniyle över. Osmanlı tarihleri içerisinde Naîmâ'nın tarihinin, gösterişten uzak, latif bir eser olup, nüshalarının az ve kıymetli olması nedeniyle diğer tarihlere tercihen ilk olarak basılmasını takdir ettiklerini ve bu teşebbüslerinin şeyhülislam Mevlana İshak tarafından takdir edilip izin verildiğini aktarır. Naîmâ eserinin basılmasından sonra ise onun devamı olarak Raşid Tarihi ve onun devamı olarak da Çelebizade, Sami ve Şakir Efendi tarihlerinin zamanına kadar olan olayları anlatığını belirtir. Naîmâ tarihini başlattığı 1000 senesinden evvelki hadiseleri yazan eserlerin de bulunup basılarak Osmanlı Tarihinin tamamlanması gerektiğini ifade eder.

ferrika matbaasında tab edilme imkânı bulan ilk onyedi eser içerisinde olması ile de ayrı bir öneme sahiptir.[10]

İkinci baskı – İstanbul H.1259(1844) – Matbaa-i Amire baskısıdır.

Bu baskı eksik kalmış ve yalnızca I. cilt olarak baskısı yapılabilmiştir.

Üçüncü baskı – İstanbul H.1280(1864) – Matbaa-i Amire baskısıdır.

Birinci baskıya en yakın ve düzenli olan değerli bir tab'dır. Maliye Nazırı Mustafa Fazıl Paşa'nın çabalarıyla Matbaa-i Âmire'de sayfaları çerçeveli olarak altı cilt halinde basılmıştır. Müteferrika tab'ının esas alındığı bu neşirde cilt taksimatının değiştirildiği belirtilmemiştir.[11]

Dördüncü baskı – İstanbul H.1283(1867) – Matbaa-i Amire baskısıdır.

Çerçevesiz baskı olarak bilinen dördüncü baskı da Matbaa-i Âmire'de altı cilt halinde baskısı yapılmıştır. Bu baskıda bazı ifadelerin basitleştirildiği, anlaşılmayı kolaylaştıracak çok küçük ibarelerin eklendiği görülmektedir.

M.Cavid Baysun'a göre, Naîmâ Tarihi'nin bütün baskıları hatalı olup, nisbeten birinci ve üçüncü baskılar daha düzgündür.[12] Halil İnalcık'a göre ise, şimdiye kadar yapılan en iyi baskı Matbaa-ı Amire tarafından neşredilmiş olan dördüncü baskıdır[13].

Cumhuriyet Dönemi'nde ilk baskı 1967-1969 yılları arasında altı cilt olarak yapılmıştır. Zuhuri Danışman eserin bütününü sadeleştirip Latin harflerine çevirmiştir. Bu eserin sadeleştirilmesinde hiçbir bahis çıkarılmamıştır. Anlaşılması kolay bir dil ve uslup kullanıldığı için okuyucalar tarafından çok kullanılan bir yayındır.

Cumhuriyet Döneminin ikinci baskısı iseTürk Tarih Kurumu tarafından yapılmıştır. Sıhhatli ve bilimsel bir transkripsiyonu Mehmet İpşirli tarafından "Tarih-i Naîmâ" ismiyle 2007 yılında altı cilt olarak basmıştır. Mehmet İpşirli bu eseri, çerçeveli baskı olarak da

---

10 *Târih-i Naîmâ*, C.1, s.IX.

11 Zuhuri Danışman'ın neşrettiği 6.ciltlik Naîmâ Tarihi'nin aslı bu baskıya dayanmaktadır. (*Naîmâ Tarihi*, C.1., s.19)

12 M.Cavid Baysun, "Naîmâ", *İA*, C.9, s. 48.

13 Halil İnalcık, "Osmanlı Türk Tarihçiliği Üzerine Notlar", *Doğu-Batı Makaleler II*., İstanbul 2008, s.291.

bilinen Matbaa-i Amire'nin 1864 (H.1280) yılındaki baskısını, yani Osmanlı dönemindeki üçüncü baskıdan faydalanarak neşre hazırlamıştır. Ayrıca birinci baskı olan Müteferrika Baskısından (H.1147) ve ikinci baskıdan (H.1259) da istifade ederek metinlerde düzeltmeler yapılmıştır. Bu baskıda Arapça ve Farsça şiir, atasözü ve deyimlerin Türkçe anlamları dipnotlarla verilmeye çalışılmıştır. Metnin daha kolay okunabilmesi için transkripsiyondan kaçınılmış ve mümkün olduğu ölçüde noktalama işaretleri konulmuştur. Yayının diğer bir önemli özelliği ise şüphesiz geniş bir şekilde hazırlanan indeksidir. Arabça ve Farça cümlelerin Türkçe anlamları dipnotta verilmiş, okuyucuyu yormaması ve daha geniş kitlelere hitap edebilmesi için teknik alfabeden kaçınılmıştır. Diğer yandan tarihi sürecin daha iyi takibi için Naîmâ'nın belirttiği tarihler miladi olarak ta ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Eserin sonunda da bu eserden seçilmiş üçbin kelimelik bir lügatçe konulmuştur.[14]

b. Naîmâ Tarihi ile ilgili çalışmalar

Nâima Mustafa Efendi ve onun eseri hakkında çalışmalarda yapılmıştır. Çalışmalar daha çok Naima Tarihi'nden iktibaslar yapılarak neşredilen eserler türündedir. Bunların başlıcaları Ali Canip, Ahmet Refik, Asaf Halet Çelebi, Simirnof ve Kostantinidini Paşa'nın eserleridir.

Cumhuriyet Döneminde yapılan çalışmaların ilki, Ali CanibYöntem tarafından hazırlanan ve Nâ'ima Târihi'nden seçilmiş metinlerden oluşan 32 sayfalık bir kitaptır. 1927'de Devlet Matbaası'nda Osmanlı Türkçesi ile basılmıştır. İçerisinde Nâima Târihi ve Nâima hakkında mâlumat, Nâima'nın eserinin başında bulunan ve tarih hakkındaki yaklaşımlarının bulunduğu bölüm vardır. Naima Tarihi'nden seçilen bölümler ise; Ferhad Paşa'ya Sipâhilerin Hücumu, Eğri Muhasarası ve İç Kale'nin Fethi, Ester Kira'nın katli, Küffar ordusunun Kanije Kalesi'ne hücumu, Kuyucu Murad Paşa'nın bazı özellikleri, kahve ve tütün'ün yasak edilmesi, İslam askeri'nin Retmo (Resmo) kalesi'ne hücumu ve kalenin fethi, ayanların meşvereti ve ittifakıyla Sultan İbrahim'in Hal'i, Vanî Mehmed Efendi hakkında bir hikâye, Siyavuş Mustafa Paşa'nın kâtli, Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi'nin vefâtı yer almaktadır. Ayrıca kitabın sonunda ise kitapta geçen bazı kelimelerin yer

14 *Târih-i Naîmâ*, C.1, s.IX.

aldığı bir sözlük bulunmaktadır. Bu çalışma Türkiye Cumhuriyeti'nde basılmış olan en eski Nâ'ima Târihi örneklerinden biridir.

Naima hakkında bir başka çalışma da Ahmet Refik Altınay'ın "Nâima" adlı eseridir.[15] Bu eser Millî Kütüphane Tarih Serisi'nin iki numaralı eseri olarak 1932 yılında basılmıştır. Toplam elli üç sayfa olan bu eser iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm Nâ'ima Mustafa Efendi'nin hayatı anlatılmaktadır. Kitabın ikinci bölümü ise Nâ'ima Tarihi'nden seçilmiş ve sadeleştirilmiş metinler yer almaktadır.

Daha sonraki yıllarda Asaf Hâlet Çelebi tarafından Nâ'ima Mustafa Efendi hakkında başka bir yazılmıştır. Bu çalışmanın ismi *"Nâ'ima; Hayatı, Sanatı, Eserleri"* başlığını taşımaktadır. Asaf Hâlet Çelebi'nin bahsi geçen çalışmasına aldığı bölümler ise daha çok karışık olarak görülen tarihsel mevzulardan oluşmaktadır. Kanije Muhasarasını, Genç Osman'ın kâtlini ve Sultan IV. Murat Dönemi'nin bazı olaylarını onun bu eserinde bulmak mümkündür. Ayrıca çalışmanın diğer özelliği ise dönemin okuyucuları tarafından anlaşılması istenen bazı Osmanlı Türkçesi olan kelimelerin olayların akışına uygun şekilde sadeleştirilmesidir. Bu eserin daha sonra yeni baskıları da yapılmıştır.[16]

Nâ'ima ve Nâ'ima Tarihi hakkında, sosyolojinin alt disiplinleri olan tarihsel sosyoloji ve din sosyolojisi sahasında da iki farklı çalışma yapılmıştır. Doktora teziyken çeşitli isimlerle baskısı yapılan bu çalışmalardan ilki Prof. Dr. Zeki Arslantürk'ün *"Naîma'ya Göre XVII. Yüzyıl Toplum Yapısı"* adını taşımaktadır.[17] Bu çalışmada ise Nâima'nın tarihinde (tarihyazımında) ortaya koymuş olduğu Osmanlı toplum yapısı, çeşitli açılardan ele alınmaktadır. Çalışmada tarihsel boyutun yanında geleneksel ve modern sosyolojik değerlendirmeler de ön plana çıkmaktadır.

Nâima'yı din sosyolojisi açısından değerlendiren diğer çalışma ise Prof. Dr. Ali Çoşkun tarafından hazırlanan *"Osmanlı'da Din Sosyolojisi: Naîma Örneği"* başlıklı bilimsel çalışmadır.[18] Yüksek lisans tezi olan bu çalışma daha sonra kitap haline dönüştürülmüştür. Bu çalışmada, farklı dinleri bünyesinde barındıran Osmanlı toplumunun din ile olan

---

15 Ahmet Refik, *"Naimâ"*, İstanbul 1932.

16 Asaf Hâlet Çelebi, *"Nâ'ima; Hayatı, Sanatı, Eserleri"*, İstanbul 1953; Asaf Hâlet Çelebi, *"Naimâ"*, Ankara 2003.

17 Zeki Arslantürk, *"Naima'ya Göre Osmanlı Devleti'nin Çöküş Sebepleri"*, Ankara 1989; Zeki Arslantürk, *"Naîma'ya Göre XVII. Yüzyıl Toplum Yapısı"*, İstanbul 1997.

18 Ali Çoşkun, *Osmanlı'da Din Sosyolojisi –Nâimâ Örneği*, İstanbul 2004.

ilişkisini sosyoloji temelinde ele almaktadır. Nâ'ima Mustafa Efendi, tarihsel bir geçmişi, yazı ve söz temelinde ortaya koyduğu gibi, toplumun dinle olan ilişkisini daha sosyolojinin ilm-i ümrândan öteye geçmediği bir dönemde kendi perspektifinden de ortaya koymuş oluyordu.

Ayrıca 1967 yılında, Türk edebiyatın bilinen isimlerinden Behçet Necatigil'in Nâima Tarihi'nden seçmeler üzerine kurguladığı tiyatro temsilleri vardır. Bu tiyatro oyunları, aslında radyo oyunları için hazırlanmıştır. Televizyonun yaygın olmadığı çağlarda tarihî eserlerin tiyatro haline dönüştürülmesi önemli bir olguydu. Behçet Necatigil'in bu radyo oyunları "*Naîmâ: Selim İleri'nin Sunuşuyla*" ismiyle kitap haline getirilerek okuyucusuyla buluşturulmuştur.

Sonuç olarak bahsi geçen eserlerin dışında Nâima ve onun ortaya koyduğu tarihyazımı hakkında birçok eser, kitap, tez ve makale yazılmıştır. Onun hem kendi yaşadığı bağlamın hem de eserini yazdığı tarihler arasındaki bağlamın üzerinde durulma gerekliliğinin sık sık hissedilmesi, Nâ'ima Mustafa Efendi ve onun ortaya koymuş olduğu tarihyazımı hakkında, ileride de daha fazla eser yazılacağının habercisi gibi gözükmektedir.

Naima Tarihi ile ilgili başka dillerde de, birçok çalışma yapılmıştır. 1796'da Viyana'daki Kraliyet Doğu Dilleri Akademisi'nde (Kaiserlich-königliche Akademic für Orientalischer Sprachen) Joseph Hirnschall ve Joseph Plenck adlı iki öğrenci Nâ'ima Tarihi'nden bazı çeviriler yaparak, Latince özetlerini basılı halde aynı akademiden Hofrat von Jenische'e teslim etmişlerdir.[19] Bu eserin bazı eksik noktaları, çeviri hataları veya kapsamı açısından bazı problemleri belirtilmektedir.

Bahsi geçen çeviriler, İbrahim Müteferrika baskısından sonra Nâima'nın Avrupa'daki dil ve tarih çalışmalarında çok eski tarihlerden itibaren kullanılmaya başladığını göstermesi bakımından önemlidir.

Avrupa'da oryantalist çalışmalar ciddi olarak hız kazandığı XIX. Yüzyılda, İngiltere'de Edinburgh Deniz ve Kara Harp Okulu (Naval and Military Academy) Profesörlerinden Charles Fraser, daha başka eserlerinin yanında Naima Tarihi'nin de bir çevirisini

---

19 Claudia Römer, "Latın Extracts From Na'īmā's History Translated By Students at the "K.K. Akademic für Orientalische Sprachen" Vıenna 1796"; Pax Ottomana Studies ın Memorıam Prof. Dr. Nejat Göyünç, Edi. Kemal Çiçek, Ankara, 2001.

1832'de yayınladı. Eser "*Annals of the Turkısh Empire, From 1591 to 1659 of the Christian Era"* başlığıyla tek cilt olarak basıldı.[20] Charles Fraser'in eseri, Naima Tarihi'nin bazı kısımlarının çevirisinden oluşuyordu. 467 sayfa olarak basılan eser, bazı eksikliklere ve hatalar içermesine rağmen İngiltere Kralı IV. William ve o zamanın Cambridge Dükü'ne ithafen basılması açısından da önem arzetmektedir. Bütün bunlar Nâima Tarihi'nin 1734'de İbrahim Müteferrika tarafından basılmasından kısa bir zaman sonra çevirileriyle Avrupa ve doğal olarak Batı litaratürüne girdiğini göstermektedir. Avrupa'da bu eser hakkında doğrudan çalışmalar yapıldığı gibi bu esere atıf yapan birçok çalışma da ayrıca yapılmıştır.

Nâ'ima hakkındaki çalışmalardan biri Amerika Birleşik Devletleri'nde (New York) de yapılmıştır. Yapılan bu çalışma ise Lewis V. Thomas tarafından yazılan ve editörlüğünü ise Norman İtzkowitz'in yaptığı *"A Study of Naima"* adlı tez çalışmasıdır. Daha sonra bu çalışma, Yakındoğu Çalışmaları arasında serinin dördüncü kitabı olarak basılmıştır. [21] New York Unıversıty Press'de basılan eser 163 sayfadır. Dr. Thomas çalışmasını Naima'nın hayatı, fikirleri ve eseri olmak üzere başlıca üç bölümde düzenlemiştir. Naima Tarihi'nin cilt sayısı ve hacmi düşünülürse; bu eser ancak bahsi geçen eserin kısa bir özeti görünümündedir. Sonuç olarak hem Avrupa kıtasında hem Amerika kıtasında çeşitli şekillerde istifade edilen Naima Tarihi, Batı dünyasındaki tarih çalışmalarında kendine bir şekilde yer bularak belli bir şöhrete de bu şekilde ulaşmıştır.

Çalışmamızda yukarıdaki çalışmaların yanında temel kaynak olarak 1967-1969 yılları arasında Zuhuri Danışman tarafından sadeleştirip Latin harflerine çevrilen altı cilt eseri kullandık. Bu eseri seçmemizde dilinin sadeliği ve eserde anlaşılmasında güçlük çekilen kelimeler dışında (örneğin nücum ilmi tabirleri) hiçbir bahsin çıkarılmaması etkili olmuştur. Ayrıca Mehmet İpşirli tarafından "Tarih-i Naîmâ" ismiyle Türk Tarih Kurumu 2007 yılında altı cilt olarak basılan eserden de bazı bölümlerde faydalandık.

---

20 Mustafa Naıma, Annals of the Turkısh Empire, From 1591 to 1659 of the Christian Era, Translated From the Turkısh by Charles Fraser, London; Oriental Translation Fund of Great Britain and Ireland, 1832 (ın Translator's Preface)

21 Lewis V. Thomas, *"A Study of Naima"*, Edi. Norman İtzkowitz, Studies in Near Eastern Civilisation, 4, Newyork; Newyork University Press, 1972.

BİRİNCİ BÖLÜM
NAİMA'NIN HAYATI, ESERLERİ VE FİKİRLERİ

A. NAÎMÂ'NIN HAYATI

1. Ailesi, Çocukluğu ve Eğitim Hayatı

Adı Mustafa Naîm'dir (Mustafa b. Ahmed b. Ali en- Naîm el-Halebî). Daha çok tanındığı adı "Naîmâ" mahlasını, devlet hizmetine girdikten sonra divan kâtiplerine mahlas verilmesi geleneğine uyularak almış olmalıdır. Tarihinde kendisi için "Bende-i bikes Naîm" ile "Dâi-i fakîr Mustafa Nâim" veya "Nâimâ" mahlaslarını kullanmıştır.[22] Devrinin tarih ve vesikalarında ismi hep "Naîmâ" şeklinde geçmiştir.

Halep'te yerleşmiş bir yeniçeri ailesine mensuptur. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, rivayete göre IV. Mehmed'in hükümdarlığı zamanında 1065 (1655)'te Halep'te doğmuştur. Dedesi Küçük Ali Ağa ve babası Mehmed Ağa yeniçeri serdarlığı yapmış ve bölgenin nüfuzlu şahsiyetleri arasında yer almıştır. Naîmâ'nın buradaki tahsilinin safhaları ve seviyesi kesin olarak bilinmemekle birlikte ileri gelen ailelerden birinin çocuğu olarak iyi bir tahsil gördüğü anlaşılmaktadır.[23]

Eserinde babasından bizzat dinlediği bir hadiseyi aktarırken "*Rahmetli peder Halep Serdarı Mehmet Ağa anlatırdı*" şeklinde babasının isminden de kısaca bahsetmektedir:[24]

İlk eğitimini Halep'te aldıktan sonra 1091 (1680) yılı civarında İstanbul'a gelen Naîmâ, cevval zekâsıyla, ilmiyle ve irfanıyla kendini burada çabuk tanıttı.[25] Ailesinin nüfuzunun da yardımıyla İstanbul'da bir hâmi bularak Sultan İkinci Süleyman zamanında Sarây-ı Atîk (Eski Saray) Baltacıları Ocağına girmeyi başarmıştır. Kendisine devletin kapısını açan bu ilk hâmisi hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır. Sadece, Saray Baltacıları arasına girdikten sonra Üçüncü Ahmed'in müstakbel sadrazamı Nevşehirli İbrahim Efen-

---

22 Baysun, "Naîmâ", s. 44.

23 İpşirli, *Târih-i Naîmâ*, C.1, s.XIII.

24 Naîmâ'nın eserinde bu hadise, "Halep'te Çöl Beyi Assaf Olayı" başlığıyla anlatılmaktadır. (*Naîmâ Tarihi*, C.4, s.108.)

25 Ahmet Refik, *Osmanlı Alimleri ve Sanatkârları,* haz. Dursun Gürlek, İstanbul 1999, *.s.177.*

di ile iyi münasebet kurması[26], kaynaklarda belirtilmese de bu ilk hamisinin ilim ve kemal erbabını çok seven İbrahim Efendi'nin olması ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Naîmâ'nın İstanbul'a geldiği dönem, Viyana yenilgisi sonrası Osmanlı Devlet ve toplumunda sarsıntıların yaşandığı bir dönemdi. Belki de devlet ve toplum kademesindeki bu çalkalanma, eserindeki tasvirlerinden iyi bir gözlemci olduğu anlaşılan Naîmâ'nın olayları gözlemleyip, yorumlama yeteneğini kazanmasına, yani iyi bir tarih yazıcısı olmasında etkili olmuştur.

Okumaya ve yazmaya meraklı bir kişi olan Naîmâ, burada bir taraftan intisap ettiği sarayda yetişirken diğer taraftan Beyazıt Camii'nde derslere devam ederek, Halep'te başlayan eğitimini sürdürmüştür. Yıldız ilmine, tarihe ve edebiyata meraklı olan Naîmâ, kendini iyi yetiştirdi.

Naîmâ'nın şiire de merakı vardır. Aşağıdaki iki güzel beyit kendisine aittir:

Hâsid ayağa çalsa da kâlây-ı kemâlim
Sermâye-i irfanıma asla zarar olmaz
Naîmâ sırr-ı aşkı sûziş-i pervaneden görkim
Ne hicr-i yârdan ağlar ne sfyz-i nârdan söyler[27]

2. Naîmâ'nın Memuriyeti ve Hamileri

İyi bir eğitim gören Naîmâ, bunun karşılığını kısa sürede almış ve Baltacı Ocağı'ndan çıkarak 1097'de (1686) Dîvân-ı Hümâyun kâtipleri arasına girmiştir. Önce kendisi gibi Baltacılar Ocağı'ndan yetişme Kalaylıkoz Ahmed Paşa'nın divan kâtipliğini yaptı.

Naîmâ'nın o devirdeki ricâl tarafından itibâr görmesinde etkili olan sebeplerden birisi de, nücûm (yıldız) ilmindeki bilgisi ve tertiplerindeki başarısıdır.[28]

Sarayda Naîmâ'yı himaye edenler arasında ünlü şair ve reisülküttap Râmi Efendi[29] ve Rumeli Kazaskeri Yahya Çelebi (Halepli Hekimbaşı-zâde)[30] de bulunuyordu. Muhteme-

---

26 Ahmet Refik, Osmanlı Alimleri ve Sanatkârları, s.177.
27 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* Ankara 1988, C.6, s.519
28 Baysun, "Naîmâ", s. 44.
29 Reisülküttüplıktan sadrazamlığa kadar yükselmeyi başaran devlet adamıdır. Diplomasideki yeteneği sayesinde Karlofça Antlaşması'nda büyük katkıları olmuş ve Sultan İkinci Mustafa'nın iltifatına mazhar olmuştur. Naîmâ Tarihi'nin yazılmasına öncülük eden Amcazade Hüseyin Paşa'nın da en güvendi-

len bunların aracılığıyla ilim ve sanat erbabının hâmisi olarak tanınan ve tarihe merakı ile bilinen Amcazâde Hüseyin Paşa ile tanıştı. Hüseyin Paşa'nın elinde Şârihülmenârzâde Ahmed Efendi'nin yazdığı tarihin müsveddeleri bulunuyordu.

Naîmâ'nın Cemâziyelâhir 1112'de (Kasım 1700) başka bir göreve geçtiği görülmektedir. Belgelerde açık şekilde belirtilmeyen yeni görevinin vak'anüvislik olduğu ileri sürülmüştür. İlk vak'anüvis olduğuna dair yaygın kanaat, kendisinin halefi Râşid Efendi'nin ondan vak'anüvis diye bahsetmesiyle (Târih, II, 533; V, 451) güçlenmektedir.[31]

Osmanlı merkez teşkilatında vazifeli devlet tarihçisine verilen bir unvan olan "vekâyi'nüvîs" tabiri Arapça "vak'a" ile Farsça "nüvîs (yazan, yazıcı)" sıfatından meydana gelmiştir.[32] Daha sonraları"vak'anüvis" şeklini alan bu ünvanın Osmanlı'da ortaya çıkışı Naîmâ'dan daha eski tarihlerde olup, ortaya çıkışı ile ilgili farklı görüşler vardır. Bunlardan en yaygın görüş, Kanûnî Sultan Süleyman devrinden itibâren sürekli bir devlet hizmetine dönüşen şehnâmenüvîsliğin devamı olduğudur.

Bu göreve ilk getirilenler Firdevsi'nin Farsça olarak on birinci yüzyılda yazdıklarına benzer türde şehname türü anlatılar yazmakla görevlendirilmiş ve ilk önce kendilerine "şehnameci" denilmiştir.[33]

Bu görevi yapanlara Acem şahlarının olayları yazanlara verdikleri isim olan "Şehname-i hâvan" da denilmiştir. Bu ismin verilmesinde de Kanuni Sultan Süleyman zamanında İran'dan gelerek Osmanlı hizmetine giren ve devlet-i âliyede vak'aları kaydetmekle vazifeli olan, Fethullah Efendi (Vefatı H.960/M.1552) isimli bir zatın olması ihtimali yüksektir. Kanuni Sultan Süleyman'ın savaşlarına ait Türkçe ve Farsça manzum tarihler kaleme almıştır. Bundan sonra Lokman, Kâtip Mehmed ve Hükmi Efendi isimlerinde bir

---

ği adamlarındandır. Sadrazamlığı sırasında Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin tahakkümüne karşı ayaklanması gizlice organize etmiş, ancak ayaklanma sonrası görevinden ayrılmak zorunda kalmıştır. Şiirdeki yeteneği nedeniyle dönemin önemli şairleri arasında sayılmıştır.

30 Halepli olmasının da etkisiyle Naîmâ'nın yakın dostlarından birisidir. Naîmâ Anadolu Muhasebecisi olarak görev yaparken, Rami Efendi ile birlikte kendisini Sadrazam Amcazade Hüseyin Paşa ile tanıştırıp, Naîmâ Tarihi'nin yazılmasına vesile olan kişilerdendir.

31 Mehmet İpşirli, "Naîmâ", *DİA*, C.32, İstanbul 2006, s.316.

32 Bekir Kütükoğlu, "Vekâyinüvis", *İA,* C.13, s.271.

33 Kastritsis, Dimitris, "Erken Dönem Osmanlı Tarihyazımı Bağlamında Ahvâl-i Sultan Mehemmed başlıklı tarih destanı", *Osmanlı Sarayında Tarihyazımı*, s.6.

takım şehnameciler gelmişlerdir. Ancak bu kişilerin eserleri bulunmamaktadır veya günümüze ulaşmamıştır. Bunlardan sonrakilere Vakanüvis denilmiştir.[34]

Onaltıncı yüzyılın ikinci yarısında yaşayan Tâlikîzâde Subhî ile XVII. yüzyılın ilk yarısında edebî vasfı ağır basan, yarı resmî tarihçilik sayılabilecek şehnâmeciliğin son temsilcilerinden İbrâhim Mülhemî ve devrin ünlü münşîlerinden Nergisî bu sıfatla nitelenmiştir.[35]

Osmanlılar'da resmî tarihçiliğin bir devlet görevi olarak ihdası ve kurumlaşması onsekizinci yüzyılın başında Amcazâde Hüseyin Paşa'nın sadrazamlığı dönemine rastlar. Amcazâde Hüseyin Paşa tarafından Şârihülmenârzâde Ahmed Efendi'nin yazdığı tarihin müsveddelerini temize çekme görevi verildi.

Naîmâ eserinin mukaddimesinde, bu kitabın yazılmasına vesile olduğu için Hüseyin Paşa'nın adıyla şöhret bulsun düşüncesiyle "Ravzat el-Hüseyin fi Hulasât ahbar el-Hafikayn" verdiğini söylemektedir.[36]

Naîmâ, hayırsever, temiz ahlaklı, güzel hasletleri olan ve kemal sahibi bir vezir olarak tarif ettiği Amcazâde Hüseyin Paşa'nın tarihe olan ilgi ve merakını şu şekilde anlatmaktadır: *Tarih ilminin letafetini ve lezzetini bilirlerdi. Boş zamanlarında, geceleri tarih okurlardı. Bu yüzden o kadar bilgi sahibi olmuşlardı ki devlet ve milletlerin ahvalinden bir bahis açılsa bütün tafsilâtıyla anlatırlar, insanların ahvalinden derin manalı bir husus zikrolunsa derhal onu açıklarlar idi.*[37]

Naîmâ, Tarihi'nin birinci cildi bittikten sonra Sadrazam Amcazâde Huseyin Paşa'ya sununca kendisine bir kese akçe atıyye verildi. Ayrıca İstanbul Gümrüğü mukataasından 120 akçe maaş bağlandı (1702). Böylece vak'anüvisliğin resmî bir görev haline gelişinin ilk adımları atılmıştır. Râşid Mehmed Efendi'den (ö. 1148/1735) itibâren ise vak'anüvislik bir memuriyet olarak süreklilik kazanmıştır.[38]

---

34 Ahmet Rasim, *Osmanlı Tarihi,* çev: Metin Hasırcı, İstanbul, 1999, C.2, s.578.
35 Kütükoğlu, "Vak'anüvis", s.457.
36 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.15.
37 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.33.
38 Kütükoğlu, "Vak'anüvis" s.458.

Naîmâ geride kalan bütün müsvetteleri de toplayıp kitap haline getirme niyetindeydi. Ancak bu sırada Amcazâde Hüseyin Paşa'nın vefatı, Edirne Vak'ası'nın yaşanması ve ardından meydana gelen kanlı hadiseler bu düşüncesini bir müddet ertelemesine yol açtı.

1703'te Padişah Üçüncü Ahmed'in cülusu üzerine ortalık biraz sakinleşti. Yeni Sadrazam Enişte Hasan Paşa[39], isyanı yatıştırdıktan sonra, ilim ve marifet erbabını yeniden teşvik etmeye başladı. Naîmâ'yı çağırdı, müverrihin yazmak istediği ikinci cildin de yazılmasına başlayarak yaşanılan zamana kadar getirmesini istedi. Naîmâ, sadrazamın teşviki ile 1654 ten 1702 senesine kadar bütün vakayii zaptetti, Edirne Vak'asını çok ayrıntılı bir şekilde yazdı.

Bir müddet sonra sadrazamlık makamına Hasan Paşa'nın yerine Baltacılar Ocağındaki dostluklarından dolayı saraya girip kâtip olmasında etkisi olan Kalaylıkoz Ahmet Paşa geldi. Yeni sadrazam ile birlikte kızlarağası kâtibi Nevşehirli İbrahim Efendi (Nevşehirli Damat İbrahim Paşa) ile tanışıklığı Naîmâ'nın talihinin açılmasına yol açtı. İbrahim Efendi'nin Naîmâ'yı sadrazama methetmesi ve teşviki ile divan-ı humayun hâceganı zümresine dâhil edilerek Anadolu Muhasebeciliği görevine atandı.(1704)

Daha sonra Çorlulu Ali Paşa'nın sadrazamlığa gelmesi, Naîmâ'nın talihinin tersine dönmesine sebep oldu. Daha mührü almasından onbeş gün sonra ani bir karar ile Naîmâ'yı görevden alarak Hanya'ya sürgüne gönderdi (1706).[40] Bu sürgünün sebebini Ahmet Refik, "dilini tutamamasına" bağlamışsa da[41] asıl sebebin, sadrazam olan Çorlulu Ali Paşa, nücûm ilmine düşkünlüğüyle bilinen Naîmâ'nın devlet adamlarının hoşuna gitmeyecek şekilde tanzim ettiği zîçelerine kızarak sürgüne gönderdiği ihtimali daha kuvvetlidir. Bu durum eseri incelediğimizde de açıkça görülür. Çünkü Naîmâ, bir işe başlanacağı veya bir göreve tayin sırasındaki yıldızların durumuna bakarak genellikle o kişinin talihi hakkında olumlu veya olumsuz yorumlarda bulunmayı tercih etmiştir. Sadrazamın Hanya (Girit) muhafızı görevinde bulunan sabık sadrazam ve Naîmâ'nın dostu olan Ahmet Pa-

---

39 Moralı Damat (Enişte) Hasan Paşa, III. Ahmed döneminde, 17 Kasım 1703 - 28 Eylül 1704 tarihleri arasında 10 ay 11 gün sadrazamlık yapmış Osmanlı devlet adamıdır. IV. Mehmed'in kızı Hatice Sultan ile evli olduğundan dolayı"Enişte" ve "Dâmât" lakaplarıyla da anıldı.

40 Daha önceki kaynaklar Naîmâ'nın sürgün sebebini Baltacı Mehmet Paşa'ya bağlayıp, Gelibolu'ya sürgün edildiğini söylemekterdiler. Ancak Ahmet Refik, yaptığı tetkikler sonucu Çorlulu Ali Paşa tarafından Hanya'ya (Girit) gönderildiğini ispat etmiştir. (Ahmet Refik, *Naîmâ,* s.52)

41 Ahmet Refik, *Naîmâ*, s.9.

şa'ya (Kalaylıkoz) yazdırdığı hükümde Naîmâ için "kendi halinde olmaması (nefy ü tagribi iktizâ ettiği)" ibaresini kullanması[42] da bu iddiayı güçlendirmektedir. Naîmâ'nın muhasebecilik dışında yıldız ilmi gibi başka şeylerle uğraşması Ali Paşa'yı kuşkulandırmış olmalıdır. Hatta, Naîmâ eserinde " *Hafî olmıya ki her asırda istikâmet satub cumhûra muhâlefet iden hususa vüzerâya ve nâfizu'l kav'il-vukelâya karşu koyanlar mansıbından mahrûm ve mahzûn ve melûl olagelmişdir*" demesi de sürgün sebebinin dilini tutamamasından çok, yıldız ilmine merâkının olduğunu gösterir.

Naîmâ İstanbul'dan çıktıktan sonra, Çanakale'ye varınca daha ileri gitmeyerek Boğazhisar'da gizlendi. Birbuçuk ay sonra ikinci bir emirle Hanya'ya gönderilmesi istendiysede buna da uymadı. Kale komutanlarına gitmez ise kalede hapsedilmesi için şiddetli bir emir gönderilince Hanya'ya gitmek zorunda kaldı. Burada altı ay kadar kaldıktan sonra İstanbul'da çok sıkıntılı günler geçiren eşi Hâce Havvâ Hanım durumunu anlatan bir arzuhali Dîvân-ı Hümâyun'a sununca Çorlulu Ali Paşa onu affetti. Ancak yine de İstanbul'a gelmesine izin verilmeyince bir sene Bursa'da ikamet etmek zorunda kaldı. Daha sonra Sadrazam Ali Paşa tarafından affedilerek İstanbul'a döndü.

Hoş sohbeti ve bilgisi sayesinde yeniden itibâr kazanmaya başlayan Naîmâ, teşrifatçılık[43] görevine kadar yükseldi. Ancak buradan aldığı maaş çok düşük olduğu için ek olarak kalyonlar defterdarlığı görevi de verildi. Bu dönemde Naîmâ, Damad Ali Paşa'nın desteğini almış ve onun yakın adamları arasına girmiştir. Bu sayede yeniden Anadolu muhasebeciliğine getirildi (1712). Yine onun desteğiyle 1713'te defter emini, ardından başmuhasebeci oldu. Maliyenin en önemli kalemlerinden birisinin sorumluluğu üstlenen bu vazife ekseriyetle vezir kethüdası, defterdar, reis gibi büyük devlet adamlarına verilirdi. Bazı mâruzat kayıtlarından, başmuhasebecilere alınan harçlardan yüz yirmi bin kuruş gibi mü-

---

42 Baysun, "Naîmâ", s. 45.

43 Rical ve devlet memurlarının resmi günlerde bulunacakları sıra ve sınıfları belirlemekle görevli memurdur. (Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimler ve Terimler Sözlüğü,* İstanbul 1993, C.3, s.477.);Teşrifatçının saray seremonisini ve bütün merasimi bilmesi lazımdı. Yapılan merasimlerde elindeki defter mucibince protokolü tatbik ederdi. Divanda maaşların verilmesi, ziyafetler, elçilerin vürudu, Padişahın cülûsunda veya bayramlarda sarayda yapılan muayede ve tebrikler, hil'at giydirilmesi gibi işler hep teşrifatçıya aitti. Bundan başka vezir, beylerbeyi ve erkân-t devlete ait olan rüsum ve harçların da defterini tutardı. (İsmil Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkiiatı*, s.58)

him bir hisse düştüğü anlaşılmaktadır.[44] Bu vazife, Naîmâ'nın konumunu göstermesi açısından önemlidir.

Naîmâ'nın, serbestçe sadrazamın meclisine girmesi, devrin tanınmış simaları ile birlikte sohbet etmesi, Damad Ali Paşa'nın yakın adamı ve Naîmâ'nın rakibi kethüdâ Köse İbrâhim Ağa'nın hasedine ve aleyhine faaliyetlerine sebep oldu. Köse İbrâhim Ağa, Naîmâ'nın bu sırada Mora Seferi'ne hazırlanan sadrazamın başarılı olamayacağını söylediğini iddia etti. Naîmâ yıldız ilmindeki istihraclara bakarak Mora Seferi hakkında bazı yorumlarda bulunduysa da, tecrübesi nedeniyle hamisi olan sadrazam hakkında kışkırtacak sözler söylemesi zayıf bir ihtimaldir.[45] Bu mütelaadan canı sıkılan Damat Ali Paşa, Naîmâ'yı başmuhasebecilikten alarak, silahdar kâtipliği görevine düşürdü. Yerine Raşid Efendi'yi vak'anüvist tayin etti (H.1126/1714). Ayrıca intikam amacıyla Naîmâ'yı Mora Seferi'ne beraberinde götürdü. Hatta Anadolu Muhasebesi defterleri başka kalemlere tevzi edilmek suretiyle gelirsiz bırakıldıktan sonra, kahren tekrar Naîmâ'ya verildi. Seferde başarılı olan Ali Paşa, dönüşte Naîmâ'yı İstanbul'a getirmeyerek, Mora Defteremaneti vekâleti görevinde bıraktı.

Bu rütbe düşüşü ve sürgün görevinden müteessir olan ve yıpranan Naîmâ, 63 yaşında iken burada vefat etti (Ağustos 1716). Ahmet Refik, Mora Yarımadası'nın Balya Badra (Patras) şehrinde bulunan Naîmâ'nın mezar taşında "başmuhasebe mansıbından mâzulen Mora mübâyaacısı iken öldüğü" kaydının bulunduğu söyler.[46]

Naîmâ'nın vefatı senesini gosteren ta'miyeli beyit şöyledir:

Ne zîba düştü tarih-i vefâtı
Naîmâ gitti Firdevs-i Naîme

---

44 Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimler ve Terimler Sözlüğü, C.1, s.168.
45 Baysun, "Naîmâ", s. 46-47.
46 Ahmet Refik, *Naîmâ*, s.12.

B. NAÎMÂ'NIN FİKİRLERİ

1. Naîmâ'nın Yaşadığı Dönemde Siyasi ve Sosyal Yapı

Naîmâ, IV. Mehmet'in (1648-1687) son senelerini, İkinci Süleyman (1687-1691), İkinci Ahmet (1691-1695), İkinci Mustafa (1695-1703) ve Üçüncü Ahmet (1703-1730) devirlerini görme ve yaşadığı çevre itibârıyla yakından gözlemleme fırsatı bulmuş bir Osmanlı devlet adamı ve tarihçidir.

Naîmâ, yaşadığı dönemin sosyal ve siyasal şartlarının tesirinde kalmıştır. Yaşadığı dönem olan 17.yy. ikinci yarısında Osmanlı Devleti çalkantılı ve zor bir dönem geçirmekteydi. Devleti ekonomik, siyasi ve askeri açıdan çok yıpratan Celâli İsyanları'nın tesiri devam ediyordu. Yapılan savaşlar devleti çok yıpratmıştı. Bu durumu daha vahim bir hale sokan olay ise II. Viyana bozgunudur(1683). Naîmâ'nın tam da Saray-ı Amire'ye divan kâtibi olarak girdiği tarihten bir yıl sonrasına denk gelen bu olay, Osmanlı Devleti için bu olayın neticesi olarak gerçekleşecek Karlofça Antlaşması ile başlayacak olan gerileme döneminin habercisiydi. Bu yüzyılda aynı zamanda Avrupa üstünlüğü ele geçirmeye, ekonomisini ve sanayisini büyük bir hızla geliştirmeye başlamıştı. Artık güçler dengesi değişmekte ve bu denge yavaş yavaş batıya kaymaktaydı.

Kısaca ifade etmek gerekirse, Naîmâ'nın yaşadığı dönem Osmanlı Devleti için bir bunalım dönemiydi. Bu durum sık sık sadrazam ve buna bağlı olarak diğer devlet hiyarişisinde değişikliğe yol açıyordu.

Dışarıda bu kadar sorun var iken, içeride devleti meşgul eden önemli bir sorun daha vardı: Feyzullah Efendi[47]. Padişah II. Mustafa'yı tamamen kontrolü altına almış, büyük bir güç haline gelip, kendini devletin üstünde görmeye başlamıştı. Halkın gittikçe artan tepkisi sonucu patlak veren Edirne Hadisesi ile kapanan bu devir sonrası biraz sukunet sağlansa da devlette büyük yaralar açmıştı.

Bu dönem herkesin büyüklerden birine intisap edip, bu suretle ayakta kalmaya çalıştığı bir dönemdir. Riyâkarların, cahillerin ve haksız yoldan zengin olanların kıymetleri

---

47 Mehmed Feyzullah Efendi(1639-1703), Sultan İkinci Mustafa hocası olup, onun saltanatı döneminde kazaskerlik, şeyhülislamlık görevinde bulunmuş padişahın baş danışmanıdır. Herşeyi kontrol altına alma ve akrabalarını kollama çabası "Edirne Vak'ası" sonucu ikinci Mustafa'nın tahttan indirilmesi ve kendisinin de öldürülmesi ile sonuçlanacaktır.

herkesten yüksekti. Menasıp, ehline verilmezdi, ilim ve marifete kimse rağbet etmezdi. Yaşadığı devrin, gördüğü vak'aların fecaâti Naîmâ'nın dimağı üzerinde derin izler bırakmış ve uyanışına vesile olmuştur.[48]

Naîmâ eserinde yaşadığı çağın sorunlarını, devrinin şartlarına uygun olarak açıklamaya çalışmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken çok önemli bir nokta da şudur:

Naîmâ'nın da dâhil olduğu dönemin Osmanlı tarihçilerinde Osmanlı resmi ideolojisinin eserlerinde görülmesinin sebeplerinden birisi de dönemin şartlarıdır. Çünkü bunlar devletin resmi görevlileridir ve eserlerini de devlette önemli vazifelerde bulunan hamileri sayesinde yazmışlardır. Ancak bu olayları ve devlet politikalarını tamamen benimsedikleri göstermez. Osmanlı devlet adamlarının yaptığı her iş tasvip etmek yahut uygun olmayan davranışlarını geçiştirilmek durumunda değildirler. Bu özellikle sadrazamların görevden ayrılmaları ve ayrılma biçimleri söz konusu olduğunda böyledir. Gerçekten, eserin değişik yerlerinde padişahın emriyle katledildikleri halde bunun tasvip edilmediğinin açıkça belli edildiği cümleler bulunmakta, bunların başarılı olduklarından söz edilmekte, en azından katledilmelerinde fitne ve fesadın rolünün olduğu vurgulanmaktadır. Bazen de bu tasdik etmeme veya verilen cezayı yetersiz bulmak biçiminde de olabilmektedir. Örneğin sadrazam Sinan Paşa için verilmiş bulunan azil cezası, yazar tarafından yetersiz görülmekte ve cezanın aslında idam olması gerektiği görüşü dile getirilmektedir.[49]

2. Naîmâ'nın Tarihçiliği

Naîmâ, pozitif ilimlere özellikle de tarih bilimine çok düşkündü. Bunda belki de yeniçeri ocağına mensup olan dedesinin ve babasının orduda görev yapmış olması, ona serdarlıklarında yaşadıkları maceraları anlatmaları etken olmuş olabilir.

Ayrıca diğer bir etken de Naîmâ'nın; yaşadığı çağı, olayları, toplumu çok iyi gözlemleyen bir sosyolog oluşudur. Çünkü batıda sosyoloji geleneği felsefe menşeili iken doğuda tarih menşeilidir.[50] Bu nedenle olayları tarih üzerinden değerlendirme ihitiyacı doğmuş ve tarihe olan ilgisi artmıştır.

---

48 Ahmet Refik, *Naîmâ*, s.5

49 Sait Aşgın, "Hadîkatü'l-Vüzerâ üzerine bir inceleme", *OTAM*, 2003, s.159-160

50 Arslantürk, *Toplum Yapısı*, s. 22-24.

Naîmâ'yı diğer müverrihlerden ayıran, hem ilk vak'avünist, hem de ismi günümüze kadar ulaşan ünlü bir tarihçi olmasında talihinin de yardımı olmuştur. Sadrazam Amcazâde Hüseyin Paşa'nın, Şârih el-menar-zâde Ahmed Efendi tarafından yazılan tarihin müsveddelerini Naîmâ'ya teslim etmesi, kendisi için bulunmaz bir fırsattı. Naîmâ, bu hususu eserinde şöyle anlatır:

... Sultan Ahmed devri devlet adamlarından (Şarih el-menar)'ın oğlu ulemâdan Ahmed Efendi nam kimse olup, acayip bir üslûp üzere bir tarih yazmaya başlamış. Birinci Sultan Ahmed zamanından IV. Sultan Mehmed devrindeki Köprülü Mehmed Paşa vaktine kadar Osmanlı devletinin vekayi ve havadisini mufassalen yazmış ve daha eski vekayii Hasan Bey-zade tarihinden alarak eserine ilave etmiş. Fakat bunlar müsvedde halinde kalmış, tertip ve tasnif ederek beyaza çekmeye fırsat bulamadan vefat etmişti. Onun vefatıyla, bu kıymetli eser nerede ise unutulup gidecek iken sahib-i devlet (sadrazam Amcazâde Hüseyin Paşa): "Böyle bir eser zayi ve telef olmak revâ değildir" diyerek bu tarihin yeni baştan yazılmasına emir ve ferman buyurdular. Ve ben kullarını bu işe memur etmek lûtfunu esirgemediler...[51]

O zaman bu fırsatı iyi değerlendiren Naîmâ, ismini tarihe altın harflerle yazdırmayı başarmıştır. Peki, Naîmâ'nın bu müsveddelerden oldukça ilgi çeken, sıkıcı olmayan, akıcı bir tarih kitabı çıkarmasını sağlayan özellikleri nelerdi?

Birincisi Naîmâ, tarih ilmine vakıftı. Çok iyi Arapça bilen Naîmâ, başta İbn-i Haldûn'un Mukaddimesi de dâhil olmak üzere tarih bilimi ile ilgisi olan birçok eseri gözden geçirmişti. Tarih usulu hakkındaki fikri, tarihi tarifi, zamanına nispetle tarihe dair çok fazla bilgi sahibi olduğu eserinden de anlaşılmaktadır.

İkincisi ise tarih bilimine bakışı ile ilgilidir. Naîmâ'nın nazarında her mes'ele tarihle hallolunurdu. Tarih, onun nazarında, her ilmin fevkinde idi. Naîmâ tarih ile ilgili düşüncelerini eserin "Mukaddime" kısmında şu şekilde ifade etmiştir:[52]

"Tarih, faydası herkese şamil olan bir ilimdir. Ulemânın zekâsını arttırır, ukalâyı uyararak basiret gözlerini açar, avâmı, eski haberlere, havassı da gizli sırlara vakıf eder. Bu hudutsuz denizin derinliklerine vâkıf olan kimseler her türlü hakikatleri ve devirlerin de-

51 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.16.
52 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.29-30.

ğişmesi ile değişen hususların esrârını öğrenirler. Böylece eski milletlerde ne gibi değişiklikler olduğunu, bunların hangi sebeplerle parçalanıp mahvolduklarını öğrenirler. Bu suretle de hadeseleri mukayese ve tahlil ederek, mücerret sözlere kani olmayıp mugalata ve hurafelerin e olmazlar. Gaibi şahitten kıyas ve olmayanı mevcuttan iktibas ederek pek çok tecrübe ve uzun mumarese ile bir işin başlangıcından sonunun ne olacağını idrâk ederler."

Görülüyor ki Naîmâ, tarihin faydası ve lüzumunu anlatırken, tarih ilmini "zamanın tercümanı" olarak mütala edip, tarihte bi-haber kimseleri "gafil" olarak tanımlamıştır. Bu nedenle eski müverrihlerin yolundan giderek tarih yazmayı bir vecibe olarak görmektedir.[53]

Naîmâ, tarih usulune riayet etmiştir. Ona göre müverrihlerde bazı niteliklerin olması gerekir. Bu niteliklere sahip olmadan tarih yazmak mümkün değildir. Naîmâ tarih yazıcılarının dikkat etmesi gereken hususları şu şekilde maddelemiştir:[54]

1. Doğru sözlü olmalı, asılsız, hakikatine vakıf olunmayan hikâyeler yazmamalıdır.
2. Halk dilinde dolaşan uydurma sözlere kulak asmayıp, vak'ayı olduğu gibi aktarabilen kişilerin sözlerine itibâr etmelidir.
3. Ele geçen haberleri yalnız nakletmekle yetinmeyip, kıssadan hisse alınacak hususları da belirtmelidirler (Yorumlamalıdır). Böyle olmayan tarihlerin, destanlardan farkı yoktur.
4. İnsanların değerini ortaya koyarken hissiyata kapılınmamalıdır. İnsanlara haddinden fazla meth veya garaz edilmemelidir. Hakikat ne ise onu yazmalıdır.
5. Ağdalı ve anlaşıması güç ifadeleri terkederek, kolayca okunması ve anlaşılması mümkün kelimeler kullanmalıdır.
6. Metin yazarken daha önceden bilinen güzel latifeler, faydalı hikâyeler, manzum ve mensur parçalar ilave ederek süslemelidir.

Görüldüğü gibi Naîmâ, tarih yazanlarda olması gereken hususları saymış, ancak bunları lafta bırakmayarak bu tavsiyelerine eserinde kendisi de uyarak sonraki tarihçilere de örnek olmuştur.

---

53 Baysun, "Naîmâ", s. 47.
54 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.31.

Babinger, Naîmâ için "*...resmi bir vazife ile yazmış olduğu Osmanlı Tarihi cüretkâranedir*" diyerek Naîmâ'nın doğruları söylemekten ve yazmaktan çekinmeyen bir tarihçi olduğunu vurgulamıştır.[55]

Bursalı Mehmed Tahir, Naîmâ'nın olayları tasviri ve konulara hâkimiyetinin fevkalade olduğunu, akıcı ve anlaşılır bir dil kullandığını belirterek olayları itiraza yer vermeyecek şekilde anlatması ve ifadesinin doğruluğu nedeniyle övmüştür. Ona göre Naîmâ Tarihi, Osmanlıların ortaya çıkışından Âkif Paşa'nın zamanına kadar yazılan eserlerin hemen hepsinin üstünüdür.[56]

Ayrıca ursalı Mehmed Tahir Bey, Koçibey'in IV. Murad'a sunduğu 1631 tarihli layihası ile Naîmâ Tarihi'ndeki uslubu mukayese ederek, Naîmâ'nın eserinde Koçibey ile aynı uslubu kullandığını vurgulamıştır.[57]

Yine eserin mukaddime kısmında, Naîmâ Mustafa Efendi tarafından, tarihin faydası hakkında yazılan nazım şu şekildedir:[58]

Budur menkul erbâb-ı hünerden
Haber ilmiyle yeydir günc-ü zerden
Zer ve gevherden alur dîde lezzet
Olur ilm ve haber nur-u basîret
Kütüb gûya nedîm-i suhandır
Habîr-i Hâl-i gerdun-güherdir
Zehân-ı hâl ile oldukça güyâ
İder mahremlere esrârı ifşâ
Tevârih oldu dehrin tercümânı
Vekaayı bildirir yokdur zebânı
Gehi bast u mekal ile seyr eden
Soz açar gavze-i hayrulbeşerden
Haber verir gehî nam âverandan
Hikayât-ı selâtin-i cihandan

---

55 Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri* (Türkçe TerC. Coşkun Uçak), Ankara 1992, s.269
56 Bursalı Mehmed Tahir Bey, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1975, C.3, s.109.
57 *Osmanlı Müellifleri*, C.3, s.80.
58 *Naîmâ Tarihi*, C.1, s.32-33.

Gehi izâh-ı sırr-ı devlet eyler
Beyân-ı hâl-i mülkü millet eyler
Nev ve kohne havâdis evvel âhir
Olur tarihten nıâlum ve zâhir
Tevârih olduğu için fenn-i âli
Ana rağbet ider tab'-ı eâli
Bu fennin sâhibi kâmil nazardır
Bu fenden gaafil olan bi-haberdir
Vakaayi' yazmasa ehl-i maârif
Kim olurdu selef hâline vâkıf
Gelen ihvân içün sabık ekâbir
Muheyyâ ettiler helvây-ı hâzır
Idüb ahlâfa şefkat ehl-i Hikmet
Eser vaz'ında çektiler meşakkat
Budur lâyık ki erbâb-ı mekârim
Ola vaz'-ı eser semtine âzim
Bulub bir münşi-i azbulbeyânı
Nigâh-ı lûtfa mazhar ide ânı
İbârât-ı beliğa ola kaâdir
Vakaayı zabt ide yaza meâsir
Eser, bâis olur zikr-i cemîle
Olur celb-i duâya bir vesîle.

3. Naîmâ'nın Tarih Felsefesine Dair Görüşleri ve İbn-i Haldûn'un Etkisi

Naîmâ, tarih felsefesine de ehemmiyet vermiştir. İlgisinin kaynağı, Osmanlı Devleti'nin dağılması konusunda duyduğu endişeden ileri gelmektedir. Yenilikçi yaklaşımları, Osmanlı Devleti'ni tamamen parçalanmaktan kurtarmak için çareler arama çabasıyla gelişmişti.

Naîmâ'nın tarih felsefesine ve bu ilmin lüzum ve faydasına ait kanaat ve hükümlerinin hepsi kendisine ait orijinal fikirler değildir. Tarihi'nin giriş kısmında anlattığı düşüncelerinde, kendinden önceki müverrihleri ve özellikle İbn-i Haldûn'un tarih felsefesinden

önemli ölçüde etkilendiği görülmektedir. Tarihin tanımı ve yukarıda saydığımız tarihçide bulunması gereken nitelikler gibi konularda İbn-i Haldûn'un tesirindedir.

İbn-i Haldûn, el-Birûni ile birlikte İslam dünyasının en önemli tarih felsefecilerinden birisi olarak tanınır. İbn-i Haldûn, "Mukaddime"si ile ilk defa toplumların bilimsel olarak incelenebileceğini göstermiştir. Ancak, yaşadığı dönemde kimsenin ilgisini çekmemiş, değerini takdir edenler ilk defa Osmanlı tarihçileri olmuştur.[59] İbn-i Haldûn'un özellikle onyedinci yüzyıldan itibâren bazı Osmanlı düşünürlerinin üzerinde etkisi fazladır. Bunun en önemli sebebi, İbn-i Haldûn'un bir "çöküş teorisyeni" olmasıdır. Çünkü 17. Yüzyıl, Osmanlı Devleti'nde çöküş emarelerinin belirdiği zamanlardır.[60]

İbn-i Haldûn, İslam Dünyasında sadece vak'aları zapt ve tesbit eden, mübalağa dolu destannâme türündeki tarihçilik anlayışının değişmesine öncülük ederek tarih araştırmaları için yeni bir çığır açmıştır. İbn Haldun vak'aların sebeplerini ve sonuçlarını felsefi muhakemelerle tetkik etmek suretiyle mühim inkılâpların kanunlarını araştırırak, çeşitli millet ve kavimlerin içtimaî teşkilatları ile tarihi mukadderatları arasında sağlam münasebetler bulmaya çalışmıştır. Bizzat kendisi bu hususstaki başarısını haklı bir gururla "mukaddime" sinde şu şekilde anlatmıştır:"*Allah'a hamdolsun. Biz Rabbanî bir ilham ve Samedâni bir tevfikle bu fennin esrarına vakıf yüksek bir ilim tesis etmeye muvaffak olduk. Bu hususta seleflerimizi geride bıraktık*"[61]

Osmanlı Devleti'nin "zayıflama" sürecine girmesiyle birlikte devlet adamı, âlim, mütefekkir ve tarihçiler bu durumun sebepleri üzerine bazı fikirler öne sürmüş; gerilemenin çöküşle sonuçlanmamasının yollarını düşünüp araştırmışlardır. Hatta İbn-i Haldûn (1332-1406), bu çerçevede Osmanlı ulemâ, tarihçi ve düşünürlerinin fikirlerinden etkilendikleri, yararlandıkları, çöküşle ilgili teorilerini Osmanlı Devleti'ne -bazı değişikliklerle de olsauyarlamaya çalıştıkları bir ilim adamı, tarih felsefecisi ve sosyolog olarak kabul edilebilir.

J. V. Hammer "Arab Montesquieu'su"[62] diye tarif ettiği İbn-i Haldûn'undan özellikle Osmanlı Devleti'nde çöküş eğilimlerinin başladığı 17.yüzyıldan sonra ilginin arttığı gö-

---

59 Gökdoğan, Melek, "Osman Gazi'den Mehmed Vahideddin'e Osmanlı Bilimi ve Kültürü" *Türkler*, C.11, s.315

60 Arslantürk, *Toplum Yapısı*, s. 10.

61 İbn Haldûn, *Mukaddime (Haz: Süleyman Uludağ)*, Ankara 2007, C.1, s.75-76.

62 Joseph von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, İstanbul 2003, C.15, s.122.

rülmektedir. Osmanlı düşünürlerinin bu ilgisi sonucunda din sosyolojisinin ünlü klasik başyapıtı olan *Mukaddime,* Arapça'dan başka bir dile, yani Türkçe'ye Osmanlı ulemâsı tarafından çevrilmiştir.[63]

İbn-i Haldûn'un görüşlerini benimseyenler arasında Kâtib Çelebi, Naîmâ, Taşköprülüzâde, Kınalızâde Ali Efendi, Müneccimbaşı, Hayrullah Efendi ve Cevdet Paşa gibi Osmanlı düşünürleri başta gelir. Hatta Naîmâ onu bir üstat bilmiştir.[64] Naîmâ, İbn-i Haldûn'a ilgisini bizzat İbn-i Haldûn'u ve eserini zikrederek ve överek göstermiştir: *Bilhassa Mağripli İbn-i Haldûn "unvan ül-iber fi divan el-mubtedâ ve'l-haber" namındaki Arapça tarihi ki yalnız mukaddemesi bir kitaptır ve nadir ilim ve cevahir ile dolu bir definedir ve bütün müverrihlere üstün gelmiştir. Tarihi, Mağrip (kuzey-batı Afrika) ahvaline mütealliktir. Lakin cümle malumatını mukaddemede toplamıştır…*[65]

Eserinin mukaddimesinde esas itibâriyle İbn-i Haldûn'dan etkilenerek tarih sosyolojisi ve felsefesi açısından ve kendi yorumlarını aktarması bakımından önemli sayılacak bilgiler vermektedir. Burada onun asıl hedefi Osmanlı Devlet ve teşkilatını, içerisinde bulunduğu ve benimsediği tavırlar nazariyesinin beşinci merhalesine uygun çözümler bulmaktır. Çöküşün yaşandığına inandığı o dönemde devlet nasıl kurtarılabilir sorusuna cevap aramakta, bir bütün olarak düşündüğü İslam tarihinden müşahhas örnekler vermektedir.[66]

Naîmâ'ya göre İbn-i Haldûn ender bir ilim adamıdır, bütün tarihçilerden üstündür. Bu bakış açısı, Naîmâ'nın İbn-i Haldûn'a verdiği önemi göstermektedir. Naîmâ, İbn-i Haldûn'un görüşlerini eserinin "mukaddime" kısmına aynen almıştır. Naîmâ, İbn-i Haldûn'un uzviyetçi görüşü, beş tavır nazariyesi ve toplumu teşkil eden unsurları anlattığı bu bölümde Kâtib Çelebi'nin "Düstûrü'l-amel" adlı risâlesinden de faydalanmıştır.[67]

---

63 Bu ilk çeviriyi I.Mahmud dönemi şeyhülislamlarından Pirizade Mehmed Sahib Efendi (1674-1749) "Tercüme-i Mukaddime" ismiyle yapmış, ancak çevirinin 5. Faslına kadar tamamlayabilmiştir.

64 Ejder Okumuş, "İbni Haldun'un Osmanlı Düşüncesine Etkisi", *İslami Araştırmalar Dergisi*, Sayı 15, İstanbul 2006, s.142

65 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.30.

66 Mehmet İpşirli, "Osmanlı Esas Yapısının Bozulması ve Islahı Çalışmaları Üzerine Bazı Gözlemler" *Türkler*, C.9, s.1557.

67 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.26-57; Katip Çelebi, Düstûrü'l-amel, s. 122-133

Ancak, Naîmâ her ne kadar döneminin "İbn-i Haldûnizm" akımının en önemli temsilcisi olarak tanımlansada İbn-i Haldûn'u birebir taklit etmemiştir. Gerektiği yerde de İbn-i Haldûn'un görüş ve yaklaşımlarını geliştirecek şekilde yeni birtakım kavram, görüş ve yaklaşımlar getirmiştir.[68] Bunlar sonraki bölümlerde ayrıntılı olarak açıklanacaktır.[69]

Tavırlar Nazariyesi

İbn-i Haldûn, yaşadığı devrin siyasal istikrarsızlığının etkisi altında kalarak yeni bir kuram ortaya koymuştur. "Tavırlar Kuramı" veya "Dönemler Kuramı" adlarıyla da anılan bu düşünce de, yine İbn-i Haldûn'un devlet ile ilgili kuramlarından olan "Organizmacı Devlet Görüşü"nün devamı niteliğindedir.

Yaşadığı devirde doğan, büyüyen ve gelişen devletlerin bir süre sonra varlıklarını kaybettiklerini ve yerlerine yenilerinin kurulduklarını gözlemleyerek, bu gözleminden insan organizması ile devlet arasında bir benzerliğin var olduğunu ortaya koymuştur. İbn-i Haldûn'un insan organizması ile devlet arasında bu benzerlik kendisini, insan organizmasında olduğu gibi devlette de hiçbir gücün yıkılmayı önleyemeyeceği sonucuna götürmüştür. İbn-i Haldûn'un "Organizmacı Devlet Kuramı"na göre insan ömrüne benzer bir hayat geçiren devlet de canlı varlıkların bağlı bulundukları bir kanuna tabidir. Yani devlet de canlı varlıklar gibi doğar, gelişir, büyür, yaşlanır ve nihayet varlığını kaybeder.[70]

Her devlet, kuruluşundan yıkılışına kadar belirli dönemlerden geçer. Yıkılan devletin yerine yenisi kurulur. Yeni devlet de aynı süreçten geçer ve bir gün yıkılır. Düşünürün bu konudaki görüşleri *dönemler kuramı* veya *tavırlar teorisi* olarak bilinir.[71]

İbn-i Haldûn, *Mukaddime'de,* bir devletin kuruluşundan yıkılışına kadar geçtiği süreci belirli dönemlere ayırarak incelemiştir. Düşünür, bir aşamadan diğerine niçin geçildiğini, her bir aşamada devletin niteliğinde ne gibi değişiklikler olduğunu ayrıntılı biçimde açıklamıştır. *"Şahıslar gibi devletlerin de tabiî bir ömrü vardır. Devlet aşamaları, çoğun-*

68 Arslantürk, *Toplum Yapısı*, s. 47.
69 Bk: Naima ile İbn Haldûn'un tarih felsefesi görüşlerindeki farklılıklar
70 Ahmet Arslan, *İbni Haldun*, Ankara, 1997, s. 116-140
71 Oktay Uygun, *İbni Haldun'un Toplum ve Devlet Kuramı*, İstanbul 2008, s.157

*lukla beş aşamayı geçmez?"*diyen İbn-i Haldûn, bu aşamaların, toplam olarak, yaklaşık 120 yıl sürdüğünü belirtir. Bu 120 yıl içinde birkaç kuşak yönetici işbaşına geçecektir.[72]

Naîmâ'nın eserinde **"**Her devlette vuku bulması tabii olan beş muteber hal" başlığı adı altında açıkladığı bu beş dönem için "Malum ola ki, Cenab-ı Hakkın adet ve iradeleri şu suretle olagelmiştir: Hiç bir devletin hali bir kararda devam etmez, her an muhtelif şekiller alır. Bir asrın ahvali, diğer asra uymaz. Devlet adamları da, bulundukları zamanın icaplarına göre hareket ederler." ifadelerini kullanmıştır.[73]

Naîmâ, İbn-i Haldûn'un bu beş dönemini "Her devlette vuku bulması tabiî olan beş muteber hal" başlığı ile şöyle özetler:[74]

1. Birinci dönemin en büyük özelliği asabiyete dayalı olmasıdır. Nesep asabiyeti üzerine dayanır. Henüz siyasi iktidarda mutlakiyet meydana gelmemiştir. Hükümdar halkıyla bütünleşmiş durumdadır.
2. İkincisi "İstibdat (mutlak otoriterlik)" dönemidir. Nesep asabiyetinin yerini sebep asabiyeti almaya başlamıştır. Bu nedenle hükümdar kendisine bir kul sınıfı edinir ve bunlarla devleti idare etmeye başlar. Ancak yönetenler ile yönetilenler arasında ayrılık başlamıştır.
3. Üçüncüsü "refah" dönemidir. Bu aşamada medenilik tüm olgunluğu ile mimaride, zanaatlarda ve güzel sanatlarda en üst seviyeye ulaşmıştır. Naîmâ bu dönemdeki yaşam için orijinal bir ifade kullanmaktadır: "İnsan için arzu edien lezzetli ve iştah açıcı şeyleri yiyip, abdest bozmak". Ahlak bozukluğu ve adaletsizlik olmadığı için yönetenler ile yönetilenler arasında mutlakiyete rağmen zıtlaşma yoktur.
4. Dördüncüsü "barış" dönemidir. Devlet doğal sınırlarına ulaşmış, ileriye gidemediği için dış devletler ile barış içinde yaşarken, içte ise yavaş yavaş çöküş başlamıştır. Sebep asabiyeti de yok olur. Rahat ve zenginliğin de etkisiyle ahlaki değerler bozulmaya başlar. Herkes daha çok zenginleşmeye çalışır.

---

72 İbn Haldûn, *Mukaddime,* C.1, s.392
73 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.44.
74 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.44-48.

5. Beşincisi "çöküş" dönemidir. Bu dönemde israf had safhadadır. Gelirler azalmış, giderler artmıştır. Asker sayısı artmış, tüccar ahlakını kaybetmiştir. Yöneticiler halka zulmetmeye başladığından anarşi ortaya çıkar ve devlet yıkılmaya başlar.

4. Naîmâ ile İbn-i Haldûn'un Tarih Felsefesi Görüşlerindeki Farklılıklar

Naîmâ, eserinde İbn-i Haldûn'un Mukaddimesi'ne, Âli'nin Nasihatüs-selâtin ve Kâtip Çelebi'nin Düstürul-amel'ine dayanarak tarih görüşünü açıklamışsa da, Türk tarih yazıcılığına bazı yeni görüşler getirmiştir.

Naîmâ üstadı olarak kabul ettiği İbn-i Haldûn'un tarih felsefesindeki Tavırlar Nazariyesi'ne müdahale etmek istediği ve izaha muhtaç kabul ettiği iki tavır vardır: İkinci ve beşinci tavırlar. Bu izahlardaki farklı anlayışı, nazariyeyi Osmanlı Devleti'ne uyarlayarak takbik etmek istemesinden kaynaklanır.[75]

a. Naîmâ'nın Beşinci Tavıra İtirazları ve Getirdiği Çözüm Önerileri

Birincisi Naîmâ, İbn-i Haldûn'un devlete 120 yıl gibi muayyen bir ömür tayin etmesini kabul etmez. Yan çöküş dönemi, Ona göre de bir ilahî zorunluluk hükmünü icra edecektir. Ama böyle somut rakamlarla ve mutlak kesinlikte değildir.

İkincisi ise beşinci dönemden sonra devletin ömrünün sona ereceği düşüncesidir. Naîmâ'ya göre, 18. yüzyılda Osmanlı Devleti, İbn-i Haldûn'un dönemler kuramında belirttiği aşamaların sonuncusunu yaşamaktadır. Ancak Naîmâ'nın görüşlerine çok değer verdiği İbn-i Haldûn'a burada itirazı vardır ve farklı düşünmektedir. Çünkü İbn-i Haldûn beşinci devreden sonra devletlerin yıkılacağını öne sürse de Naîmâ bunu kabul etmemektedir. Devlet çöküş sürecine girmiştir ama bir kurtuluş çaresi vardır. İbn-i Haldûn gibi devleti ölüme terk etmemektedir. Osmanlı Devleti için "Devlet-i Ebed Müddet" inancına sahiptir. Çünkü Naîmâ'ya göre İslam ümmetinin bu dönemde tek temsilcisi Osmanlı Devleti'dir. Osmanlı'nın çökmesi İslam dünyasına büyük zarar verir.

Peki, Osmanlı Devleti çöküşten ve ölmekten nasıl kurtulacaktır. İbn-i Haldûn'un aksine Naîmâ bu konuda çözüm aramaktadır. Bunu şu şekilde ifade etmektedir. "*…devletler için de üç devir vardır: Gelişme, kemâl, gerileme devirleri... Bu üç devrenin alametleri*

---

75 Ali Coşkun," Naîmâ'nın Din ve Toplum Görüşü", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, Mart 2015, s.66.

vardır. Tedbirli kimseler bu alametlere göre gereken ilaç ve tedbiri alırlar. Fakat çok dikkat etmek gerektir. Çünkü ihtiyar bir adama verilmesi icap eden ilaç, çocuğa verilmeyeceği gibi, çocuğa ait ilaç da ihtiyara fayda vermez."[76]

Osmanlı Devleti'nin ilacı nedir? Naîmâ, burada iki çözüm önerisi sunmaktadır:

Büyük Adamlar Nazariyesi

Devlet adamlarının gayreti,
Dağları yerinden oynatır[77]
(Naîmâ)

Naîmâ'nın birinci çözüm önerisi, en kısa formülüyle Allah ve Büyük Adamların irade ve faaliyetleridir. [78] Öncelikli olarak Osmanlı Devleti'nin tavırlar nazariyesindeki çöküşe giden sürecini durdurmak lazımdır. Ancak ondan sonra hasta ve aksayan yönlerini teşhis edilebilsin.[79] Bunu başarabilecek olan ise büyük adamlardır. İçinde bulunduğu dönemde bunun eksikliğini hissetmektedir. Çünkü sosyal olayları etkileyen en önemli faktörlerden birisi, büyük adamların iradeleridir. Onun yaklaşımında askerî ve sivil kurumlarda eşit olarak etkin liderlik, beceri ve cesaret sahibi liderler mutlaka gereklidir.

Naîmâ, büyük adamların beşinci tavırdaki hayırlı tesirinden bahsederek onları iki grupa ayırmaktadır:[80]

1) Kılıç Erbabı;

2) Kalem Erbabı

Hükümdarlara verdiği nasihatlerde, bu iki sınıfı ihmal etmemesi gerektiğini söyleyerek; kılıç erbabına vakit vakit "*bahşiş*" verilmesini, kalem erbabına da "*liyakatleri derecesinde iltifat buyurulmasını*" tavsiye etmektedir.

---

76 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.39.
77 *Naîmâ Tarihi,* C.3, s.180.
78 Türk sosyoloji tarihinde bu konuyu açıkça işleyen iki mütefekkir vardır: Naîmâ ve Ziya Gökalp. Naîmâ, büyük adamları zamanındaki sosyal sınıflar olan ilmiye ve seyfiye'den beklerken; Ziya Gökalp, kendi ifadesiyle müceddid ve mübdîlerden beklemektedir. (Fahrettin Fındıkoğlu, İçtimiyat, İstanbul 1947, s.100)
79 Coşkun, "Naîmâ'nın Din ve Toplum Görüşü", s.67
80 Fındıkoğlu, *İçtimiyat*, s.101

Adalet Dairesi

Naîmâ Osmanlı Devleti'ni kurtaracak unsur olarak gördüğü "Büyük Adamlar"ın bunu ancak "Adalet" sayesinde başarabileceklerine inanmaktadır.

Naîmâ'nın da içinde bulunduğu Osmanlı Ulemâ'sı ve düşünürleri Osmanlı Devleti'nin ayakta kalması ve gerilemesi üzerinde kafa yorarken genelde devletlerin, özelde ise Osmanlı Devleti'nin ayakta kalmasının veya çöküşten uzak yaşamasının bağlı bulunduğu esasları Adâlet Dairesi (Adâlet Çemberi) dedikleri bir formülle izah etme yoluna gitmişlerdir.

Adâlet Dairesi'ni Kınalızâde Ali Efendi, İbn-i Haldûn'un Aristo'dan naklen verdiği sekiz maddeyi, *Devlet ve Aile Ahlakı* adlı eserinin sonuç kısmında, Aristo'nun İskender'e verdiği öğütte Adâlet Dairesi olarak zikrettiğini belirtmekte ve daire halinde şu şekilde göstermektedir.

Adldir mûcib-i salâh-ı cihan
Cihan bir bağdır dîvarı devlet
Devletin nâzımı şeri'attır
Şeri'ata olamaz hiç hâris illâ melik
Melik zapt eyleyemez illâ leşker
Leşkeri cem' edemez illâ mal
Malı cem' eyleyen râiyettir
Râiyeti kul eder pâdişah-ı âleme adl."[81]

Naîmâ'ya göre Osmanlı Devleti şer"î bir devlettir. İslam hükümdarları ilahi ahkâma göre hareket ederler. *Adâlet Dâiresi*, İslam toplumları bağlamında, toplumun huzur ve mutluluğu, devlet, kanun, saltanat, ordu, mal, halk ve hükümdarın adaleti şeklinde birbirine bağlı sekiz başlıktan oluşmaktadır.

[81] Günümüz Türkçesiyle: "Adalet bütün dünyanın düzenini temin eder. Cihan (dünya) bir bağdır duvarı devlettir. Devletin nizamı kuran, adil kanunlardır. Kanunları, ancak Melik (devlet başkanı) korur. Mülk ancak ordu ile korunur ve uygulanır. Orduyu ancak mal ayakta tutar. Malı bir araya getiren ancak halktır. Halkı idare altına alan cihan padişahının adaletidir.

Mustafa Naîmâ da Adâlet Dairesi üzerinde özellikle durmuş, Kınalızâde Ali Efendi'nin sekiz madde halinde verdiği daireyi dört maddeye indirmiş; devletin gevşemesini ve zayıflayıp-gerilemesini bu dört maddenin bozulmasına bağlamıştır. Ona göre;

(1) Mülk ve devlet asker ve rical iledir.

(2) Rical mal ile varlık bulur.

(3) Mal reayadan (çalışanlardan) gelir.

(4) Reaya ise adâlet ile muntazamu'l-hal olur.[82]

Bu durumda "halk/çiftçiler, hazine, ordu ile yöneticiler ve hükümdarın adâleti, Adâlet Dâiresi'nin unsurlarını oluşturur. Çiftçiler hazineye vergi öderler, hazine kralın hükümranlığını koruyup genişleten askerlerin ve memurların maaşlarını karşılar ve kral, çiftçilere adalet dağıtır, onları zulümden korur.

Naîmâ adaleti hem Müslüman, hem de Müslüman olmayan devletler için zorunlu görmektedir. Devletlerin çöküşünü, özetle takip ettikleri siyasetin içeriğine, yani adil olup olmamalarına bağlamaktadır. "Dünya küfür ile yıkılmaz, zulüm ile yıkılır" sözü bu hususdan kaynaklanmaktadır.[83] Ancak Naîmâ bu noktada Müslümanların devletleriyle gayrimüslimlerin devletlerini birbirinden ayırmaktadır. Ona göre müslüman yönetici seçkinler, adaleti yalnızca şeriatle sağlayabilirler. Bu nedenle şeriata bağlılıkları devletlerinin ömrünü uzatır. Fakat müslüman olmayanların devletleri, aklî siyasetle idare olunur. Onların devletlerinin devamı ise zulme meyletmemeleri ile sağlanır.

Bürokrasi, bu "*dâire-i adâlet*" formülüyle özetlenen pratik bir devlet-adâlet felsefesine göre hareket eder. Osmanlı müverrihlerinin pâdişahı öven yazıları, her şeyden önce onun "*âdil"* olduğu noktasını belirtirler.[84]

Osmanlı yönetim geleneğinde, devletin, devlet adamları ve görevlilerinin adâlet dairesinin dışına çıkmaları zulüm olarak değerlendirilmiş; şer'î ve örfî hukuk normlarına aykırı eylem ve işlemlerde bulunanlar ise zalim olarak nitelendirilmiştir. Osmanlı Devleti'nde haksızlığa uğrayan insanlara şikâyette bulunma hakkı verilmiş, hatta hak arama

---

82 Ejder Okumuş, "Osmanlılarda Siyasal Bir Kurum Olarak Adalet Dairesi", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Sayı 5, Mart 2005, s.48.

83 Arslantürk, *Toplum Yapısı*, s. 66.

84 İnalcık, "Osmanlı Padişahı", *Devlet-i 'Aliyye-II*, s.33.

kurumu kurumsallaştırılarak, zulme uğrayanların şikâyetlerini divana yapmaları sağlanmıştır.[85]

Görüldüğü gibi Naîmâ, Osmanlı'da devletin ayakta kalışının temel şartı olarak adâleti görmektedir.

b. Naîmâ'nın İkinci Tavıra İtirazları ve Getirdiği Çözüm Önerileri

İkinci Tavır, Naîmâ için çok önemlidir. İbn-i Haldûn'un bu dönemle ilgili görüşünü benimsemekle birlikte bazı itirazları vardır. İtirazının en önemli sebebini aile kökenine dayandırabiliriz. Yeniçeri Ocağına bağlı bir aileden gelen Naîmâ, devşirme kökenlidir. Devşirmeler, Osmanlı Devleti'ni idare eden Osmanlı sülalesinin asabiyetinin yerine geçmiş ve bu sülaleyi etkileri altına almışlardır. Bu konuyu kendisi de eleştirmekte ve yanlış bulmakta, bu durumun devleti zayıflattığını söylemektedir. Ancak, İbn-i Haldûn'un nesep asabiyeti ile ilgili görüşlerine de itirazı vardır. Hatta birinci tavırdan ikinci tavıra geçerken yapılan hataların birçok devleti beşinci tavıra ulaşamadan çöküşe götürdüğünü iddia etmektedir.[86]

c. Naîmâ'ya göre Asabiyet Kavramı ve Çelişkileri

Asabiyet kavramı, İbn-i Haldûn'un tarih felsefesinde önemli bir yer tutar. Ona göre değişimlerin yegâne sebebi asabiyettir. İbn-i Haldûn asabiyetin "nesep birliğinden (el-iltihâm bi'n-neseb) olduğunu ileri sürer. Zira akrabalık bağı, insanların tabiatlarinda olan çok temel bir hususiyettir. İnsanın, akrabalarından birinin başına kötü bir hâl geldiğinde, yüreğinde hissettiği üzüntü ve zillet hissi ve onun yardımına koşma isteği bu tabii bağın açık bir göstergesi olarak okunabilir[87] Asabiyetin varlığı sayesinde ancak insanlar samimi bir şekilde bir siyasî otoriteye boyun eğerler[88]

İbn-i Haldûn'a göre "devletin çöküşüne ilişkin işaretler", daha devlet zirveye çıkmadan, yani ikinci tavırda belirmektedir. Çünkü bu dönemde hükümdar kendi nesep asabiyetini, yani akrabasını ve kavmini çevresinden uzaklaştırarak "sebep asabiyeti" edinir, yani kendi nesil ve nesebinden olmayan başka birtakım taraftar ve yardımcılar edinir. Onlara,

---

85 Şükrü Karatepe, Osmanlı Siyasi Kurumları (Klasik Dönem), s. 126

86 *Naîmâ Tarihi*, C.1, s.45.

87 Akif Kayapınar, "İbni Haldûn'un Asabiyet Kavramı", *İSAM*, Sayı 15, 2006, s.89.

88 İbni Haldûn, *Mukaddime*, C.I, s.451.

çevresinde görevler, makam ve mevkiler verir. Artık kendi kavmi ve asabiyesi hükümdara ve devlete düşman hâle gelir ve hükümdara karşı fırsat kollamaya başlar. Hükümdar, etrafına topladığı taraftarları devlete ait önemli makam ve mevkilere tayin eder. Kavmine değil, şahsına mahsus olan memleket ve mülkle ilgili unvanları bunlara dağıtır. İşte bu durum, devletin artık "hastalandığının", yıkılma sürecine girdiğinin işareti olmaktadır.[89]

İbn-i Haldûn'un ikinci tavır ile ilgili yukarıdaki görüşlerine katılan Naîmâ, çözüm kısmında İbn-i Haldûn ile farklı düşünmektedir. Naîmâ'ya göre İbn-i Haldûn'un çözüm olarak öne sürdüğü "eski asabiyete dönmek" fikri devleti ölümden kurtarmak için gereksizdir. Nesep asabiyetine tamamen bağlanmadan da devlet kurtulabilir. Bunun tek yolu, beşinci tavırda da çözüm olarak sunduğu, şeriatı ve onun gereği olan adaleti gerçekleştirmektir. Zulmü ortadan kaldırarak adaleti sağlayacak bir âkilin hüsn-i tedbiri devleti rahatlıkla çöküşten kurtarabilir.[90]

17.yüzyılda Osmanlı Devleti'nde meydana gelen karışıklıklara bakılırsa, devleti etkisi altına alan devşirmelerin de bazı noktalarda Naîmâ ile aynı düşünceye sahip olduğu görülebilir. Çünkü kul menşeili isyanlarda, birkaç istisna hariç hiçbir zaman devleti idare eden padişahın asabiyet bağını değiştirmeyi, farklı bir ırktan yönetici tayin etmeyi hiç düşünmemişlerdir. Ancak İbn-i Haldûn'un devleti yıkılma sürecine sürükleyeceğini iddia ederek eleştirdiği, hükümdarın kendi akrabalarını düşman edinmesinden, önemli makamlara kendi taraftarlarını getirmesinden de son derece memnundurlar. (Naîmâ, iyi bir devlet terbiyesi ile eğitim aldığından bu durumdan rahatsızdır. Bunu eserin çeşitli bölümlerinde dile getirmektedir. Sadece çözümü farklı İbn-i Haldûn'dan farklı tarafta aramaktadır.) Fitneyi körüklemelerinin nedeni de çoğunlukla nesep asabiyeti değil, hak arama bahanesidir.

Naîmâ, ikinci tavırda devletin başlangıçta dayandığı asabiyetten istiklale geçerken, yönetici ve halk arasındaki ayrılığın dengesini korumak, sınıflaşma, iş bölümü ve artmakta olan ihtilafların dozunu ayarlamak ve dengeli bir geçiş yapmanın önemine özellikle dikkat çeker. Hükümdara çözüm olarak adaletin yanında, nesep asabiyeti yerine şu tavsiyede de bulunmaktadır: "*Saltanatın levazımından biri devamını sağlayacak bir yardımcı*

---

89 Ejder Okumuş, "İbni Haldun'un Osmanlı Düşüncesine Etkisi", *İslami Araştırmalar Dergisi*, Sayı 15, İstanbul 2006, s.165.

90 Arslantürk, *Toplum Yapısı*, s. 98.

sınıfa dayanmasıdır. Bu sınıfı seçerken çok dikkatli olmalı, diğer sınıfların önceki gayretleri ve hizmet erbabının sadakat ve itimatları zedelenmemeli, kendi zevallerinin sebebi haline getirilmemelidir"[91]

Naîmâ'nın Asabiyet Konusunda Çelişkileri

Naîmâ, İbn-i Haldûn'un Asabiyet Teorisi'ndeki "devletin yıkılışını önlemek için birinci tavırdaki asabiyete dönüş", yani Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde kurucu unsur olan Türk Unsurunun tekrar devlet yönetiminde hâkim ve söz sahibi olmasına karşı çıkmakta idi. İlk bakışta bunun ırkçılığa karşı bir duruş olduğu düşünülebilir. Ancak Naîmâ Tarihi incelendiğinde kendisi de devşirme olan Naîmâ'nın da o dönemin modasına uyarak kurucu unsur olan Türkleri küçük görüp hakarete varan sıfatlar kullandığı görülmektedir.

O dönemde devşirmelerin Türklere bakışını göstermesi açısından, Naîmâ gibi devşirme asıllı Koçi Bey, IV. Murad'a sunduğu Risale'de şu ifadeler dikkat çekicidir:

"…Hünkâr dirliğine sahip olanlar, vükelâ kapısında niye bekler. Kul'a, kul gerektir. Vükelânın kulları, satın alınmış kulları idi ki, yine böyle olmalıdır. Harem-i Hümâyun'a kanuna aykırı olarak Türk, Yörük, Çingene, Yahudi, dinsiz ve mezhebi bilinmeyen şehir oğlanı, nice ayyaş ve kallaş girer oldu. Bundan sonra bir tedbir alınmazsa tımar ve zeamet, erbabına verilmezse bu derme çatma askerle din ve devlete lâyık bir hizmet görülmez. Bir iş tamamlanmaz."[92]

Görüldüğü gibi Koçibey'in devletin kurucu unsuru Türkleri ve Anadolu'daki diğer unsurları dinsiz, mezhepsiz, ayyaş, kalleş Çingeneler ve Yahudiler ile bir tutması dikkat çekicidir. Yine yukarıdaki ifadelerinin başında Türk Unsurunu reaya sınıfından çıkmaması gerektiğini söyleyerek yönetici sınıfa girmemesi gerektiğini vurgulamaktadır.

17. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde devşirmelerin büyük bir ağırlığı vardı. Bu dönemde devşirmeler arasında Türkler için yaygın olarak kullanılan "*nadan(bilgisiz, cahil), nobran (kaba, kötü), etrak-ı bî-idrak(akılsız), kavgadan başka bir şey bilmez, Türk-ü sütürük*

---

91 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.45.

92 Zuhuri Danışman, *Koçibey Risalesi,* İstanbul, 1972, s.23

(azgın Türk), kızılbaş-ı evbaş(kızılbaş rezili), türk bedlika (çirkin Türk)…" gibi ifadeler Naîmâ Tarihi'nde de görülmektedir.[93]

Zuhuri Danışman da Naîmâ Tarihi'nde bu ifadeleri aktardıktan sonra sık sık altına bu konudaki eleştirelerini not düşmüştür. Bu tesbitlerinden birisinde "*Naîmâ burada yine, devrin devşirmelerinin modasına uymuştur.17 nci asır, hıristiyan cocuklarından alınarak terbiye edilen devşirmeciliğin en azgın ve mütecaviz olduğu devirdir. Asılları Türk olmayan bu devşirme vezirler ve devlet adamları yanında, memleketin bütün yükünü omuzlarına yüklenmiş olan asil Türk unsuru kasden hakarete ve zülme uğratılmıştır.*" demektedir.[94]

d. Naîmâ'da Erkan-ı Erbaa ile Ahlât-ı Erbaa Kavramları

Naîmâ'nın bu iki kavram konusundaki fikirleri Kâtip Çelebi'nin ki ile benzerlik göstermektedir. Zira Naîmâ da tıpkı Kâtip Çelebi gibi, genelde İbn-i Haldûn'un tavırlar nazariyesini benimseyerek devletin hâlinin durağan olmadığını söyleyerek toplumu organik bir yaklaşımla ele almış, ancak devleti beklenen sondan kurtarmak için bu nazariyeye farklı çözümler getirmeye çalışmışlardır.

Getirdikleri çözümlerden birisi de devlette dengeyi sağlayıp, yıkılmasını engelleme fikridir. Denge ve iş bölümü esasına büyük önem vererek bu sayede devleti ayakta tutmayı planlamışlardır. Bunu ise insan vücudu ile bir devlette yer alan toplumsal sınıflar arasında ilişki kurarak sağlamaya çalışmışlardır. Toplumsal sınıflar arasında dengeyi ise, iki kavramla açıklamaya çalışmışlardır.

Erkan-ı Erbaa(Anasır-ı Erbaa), Osmanlı Devleti`ndeki sosyal tabakaları ifade eder. Toplumun iş bölümü esasına göre, hiyerarşik yapılandırılmasında ve sosyal tabakalara ayrılmasında kullanılan temel kavram, erkân-ı erbaadır. Osmanlı sosyal düşünce Tarihi'nin önemli konularından birisini oluşturan bu kavrama, Farabi, İbn-i Sina, Keykâvus,

---

93 Örn: ….büyük mirahorAhmed ağa bir nadan Türk olmakla cüret edip… (*Naîmâ Tarihi,* C.1, s.169.); … Biri dahi Yusuf paşa nam Türk-i bed-lika idi ki.. (*Naîmâ Tarihi,* C.2, s.9.); Engerus (Macar) gazasına revân olmakla etrak-i bîidrakten (idraksiz Türklerden) ve ekrâd-ı dalâlet-nihaddan (azgın tabiatlı Kürtlerden) nice şakiler cadde-i itaatten huruç (itaat yolundan çıkıp) (*Naîmâ Tarihi,* C.1, s.238.)

94 *Naîmâ Tarihi,* C.2, s.9.

Nizamülmülk, Tûsî ve Devvânî gibi düşünür ve devlet adamlar tarafından, kendi şartları ve dünya görüşleri çerçevesinde, İslamî kimlik kazandırılmıştır.[95]

"Dört rükun", yani bir toplumu meydana getiren en önemli unsurlar anlamına gelir. Toplumun iş bölümü esasına göre, hiyerarşik yapılandırılmasında ve sosyal tabakalara ayrılmasında kullanılan temel kavram, erkân-ı erbaadır. Bu dört rükun:

a) Umera (Askerler)

b) Ulemâ (Din adamları, bilginler)

c) Esnaf ve Tüccarlar

d) Reaya (Çiftçiler, işçiler, halk)

Bu dört grup toplumu meydana getiren temel unsurlardır. Ayrıca devlet idaresinde çalışan bürokrat, kâtip vs. unsurlar da birinci gruba dâhildir.

Ahlat-ı Erbaa ise, bir tıp terimi olarak insanın biyolojik, ahlaki ve psikolojik fonkisoyanlarını etkilediği kabul edilen dört sıvı madde"dir.[96] Ahlât, **"hılt"** kelimesinin çoğuludur. Hılt ise, eski tıpta insan vücudunda bulunduğu varsayılan *"kan, balgam, safra ve sevda"* olmak üzere dört unsurdan her birine denir. Eski tıbbî anlayışına göre, insanlardaki dört şey dengeli olduğu takdirde sıhhat meydana gelir. Bunlardan biri artar ya da eksilirse hastalık ortaya çıkar.

Naîmâ da Kâtip Çelebi gibi birey ile toplum yapısı arasında bir benzerlik kurmaktadır. Buna göre, insanlardaki mezkûr dört karışım vücutta kendi aralarında kaynaşıp ayrılarak birbirlerinden yararlanıyor ve böylece insan sıhhatli oluyorsa, sözü edilen dört sınıf da yaratılışı gereği birlikte yaşamak zorunda olmaları nedeniyle, karşılıklı olarak birbirlerinden istifade etme yolunu tercih ettikleri takdirde, toplum düzeni ve devlet yapısı sağlığa kavusur. Ona göre, ulemâ (âlimler) zümresi kan, asker balgam, tüccar safra ve reâya da sevda mertebesindedir. Naîmâ bunu şu şekilde açıklar:

Nasıl insan vücudu dört unsurdan meydana geldiği gibi insan toplulukları da dört rükundan (direk, esas) oluşur. Buna göre ulemâ, bu dört unsurdan insan vücudunda dolaşan kana benzer. Kalp ki hayvanı ruhun (canlılığın) kaynağıdır. Ancak kalp tek başına canlılığı

---

95 Coşkun Yılmaz, "Osmanlı Siyaset Düşüncesinde Kavramlar", *Türkler*, C. 11, s. 51.

96 Ayşegül Demirhan Erdemir, "Ahlât-ı Erbaa", *DİA*, C.2, s.24.

sağlayamaz. Kan onu alıp vücudun her tarafında dolaştırarak bütün azalara ulaştırır ve canlılık verir. Vücut onunla hayat bulup faydalandığı gibi ulemâ da hayvani ruh derecesinde olan ilmi, feyiz kaynağından doğrudan veya dolaylı yoldan alıp, vücudun etrafı gibi olan ummilere ve avama eriştirerek toplumun canlılığını sağlar. Nasıl vücut, kan sayesinde canlılığını sağlayarak faydalanırsa, halk da ilimden öyle faydalanırlar. Ruh, vücudun ayakta durmasına sebep olduğu gibi, ilim dahi cemiyetlerin devamına sebep olur.[97]

Toplumda işbirliği ve dengenin sağlanmasının tek şartı devleti ayakta tutan bu dört grubun ölçülü ve beraber hareket etmesidir. Çünkü vucudu meydana getiren dört unsurun ölçülü olması, vücut yapısının bozulmasını önler. Devlette de durum aynıdır. Şayet bunlardan biri, nicelik ve nitelik bakımından fonksiyonunu yitirip bozularak eksilir veyahut artarsa, eski sıhhate tekrar kavusmak için ya dışarı atılması ya da iyilestirilmesi gerekir.

Bu tasnifin amaçlarından birisi de, meslekler arası geçişlere, sosyal dengeyi sarsacak uygulamalara ve kontrolsüz geçişlere karşı çıkılmasıdır. Naîmâ gibi ıslahatçı müellifler bu tür uygulamaları kendi tecrübe ve gözlemleri doğrultusunda şiddetle eleştirerek, sosyal dengeyi bozacak gelişmelere müdahale edilmesini istemektedir. Osmanlı siyaset düşünürlerinin bu yaklaşımı, sosyal hareketliliğe ve meslekler arası geçişlere karşı oldukları anlamına gelmemekle birlikte fiili durumu da tam yansıtmamaktadır. Islahatçı düşünürlere göre, bir kişi şahsi kabiliyet ve gayretleriyle, farklı meslek gruplarından birisine, askeri veya ilmiyeye geçip yükselebilir. Ancak, onun konumundan istifade ederek yakınları aynı haklara sahip olmamalıdır.[98]

5. Naîmâ'nın etkilendiği inanç ve ilimlerle bunların eserine yansımaları

1. Gökyüzünde Görülen Alametler ve "Uğursuzluk" Anlayışı

Naîmâ Tarihi'nde gökyüzünde yaşanan hadiselerin oluş biçimleri veya tarihlerine göre sık sık uğurlu veya uğursuz olarak sınıflandırdıkları görülmektedir. Naîmâ bu tür hadiselere gökten inen bela anlamına gelen "*Belây-ı âsûmani*" demiştir. Ancak bu ifadeyi bazı

97 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.39.
98 Yılmaz, "Osmanlı Siyaset Düşüncesinde Kavramlar", s. 52.

yerlerde Osmanlı Askerlerinin düşmanın üzerine ani baskın ve galibiyetleri için de kullanmıştır.[99]

Naîmâ meydana gelen musibetlerle ilgili görüşünü Aristo'nun fikirleri ile de desteklemektedir: Aristo, "Edvar ve Ekrar" adlı kitabında der ki, her ne vakit ki insanlar arasına herhangi bir sebep yüzünden fitne düşüp yeryüzünde haksız yere kan dökülüp ruhlara ıstırap verilir. Elbette ya zelzele veya ay tutulması olur veyahut başka bir yönden bir büyük belâ çıkar ve gökten, olağana aykırı bir belâ inmesi mukarrerdir. Eski zamanlarda geçen büyük muharebeler ki, her muharebede nice bin nüfus yok olmuştur, tetkik olunsa, her muharebenin, arkasından çok geçmeyip bir korkunç ve büyük semavî belâ veya yeryüzü belâsı zuhur etmiştir.[100]

Bu konuda Naîmâ Tarihi'nde ilk bahsi geçen olay 1617 Ocak ayında Macaristan'da meydana gelen garip hadiselerdir. Budin muhafızı Karakaş-Melımed Paşa'dan gelen arza göre, Şaban ortalarında Macaristan kuzeyinde ikindi vaktinde yuvarlak bir siyah bulut görünüp, bu buluttan kan yağmıştır. Daha sonra bir müthiş bir yıldırım kopup, buluttan haç şeklinde bir ateş görünmüştür. Naîmâ, devamında olayın dehşetini şu şekilde ifade etmektedir : *Bu hadiseyi görenler ve işitenlerin aklı gidip sersem oldu. Taşrada bulunan hayvanlar dizleri üzerine çöküp başlarını gökyüzüne kaldırdılar. Daha sonra kaçan heryere dağılan bu hayvanların çoğu bulunmayıp kayboldu gitti. Sonra gökten birbiri ardınca üç defa müthiş bir ses oldu ki heybetinden dudaklar çatladı. Adı geçen buluttan siyah ve yuvarlak gülleler inip düştüğü yere gömülürdü. Bu güllelerden bazısını çıkarıp tarttıklarında üçer kantar ağırlığında olduğu görüldü*" şeklinde bildirmiştir.[101]

Gökyüzü hadiselerinin uğursuzluğuna dair anlatılan bir başka olay ise ünlü hiciv ustası Nef'inin öldürülmesinde etkili olduğu iddia edilen Sultan IV. Murad'ın yaşadıklarıdır. IV. Murad ile ilgili bölümde de anlatılan bu olay şöyle gerçekleşmişti: IV. Murad, Haziran 1630 yılında Beşiktaş'ta Sultan Ahmed Köşkünde oturmuş ve sık sık yanına çağırıp hicivlerini dinlemekten çok hoşlandığı şair Nef'înin "Siham-ı Kazâ" adlı hiciv mecmuasını okuyordu. Bu sırada meclis-i hümâyun yakınına bir şiddetli bir yıldırım düşünce büyük

99 Örn: Rafiziler evlerinde kaygusuzca bulunurlarken, Osmanlı askerleri belây-ı âsûmani gibi üzerlerine inince az muddette pek çoğunu kılıçtan geçirip bir nicesi dahi tilkiler gibi dağlara ve sahralara perişan düştüler. (*Naîmâ Tarihi,* C.1, s.360-361)

100 *Naîmâ Tarihi,* C.6, s.383.

101 *Naîmâ Tarihi,* C.2, s.21.

bir korkuya sebep olmuştu. Naîmâ bu hadise üzerine, Sultan Murad'ın okuduğu hiciv mecmuasını parçalayarak Nef' îyi azarladığını, bunu uğursuzluk saydıkları ve hicvi yasakladığını söylemektedir. Bu olaya rağmen, Nef'inin bu huyundan vazgeçmemesi ve kendisini hicv eden veziriazam Bayram Paşa'nın ısrarı üzerine öldürüldüğünü söyler.[102] Padişahın bu olay sonrası töğbe ve istiğfara ağırlık vermeleri ve bol bol sadaka dağıtmaları da bu şiddetli gökyüzü hadisesinden etkilendiklerinin bir göstergesidir.

Naîmâ Tarihi'nde güneş tutulmaları da uğursuzluk alametleri arasında sayılmıştır. Naîmâ bu konudaki düşüncesini şu şekilde aktarmaktadır: "*Hakikatte güneş, âlem-i ulvide padişahın eşi ve ayın nuru, şemsten alınma olmakla vezir gibidir. Ve ayın avam-ı nâsa delâleti olmakla, güneşin tutulması, halkın rezil tabakasının hucumuyla mülk ve devletin ıstırabına delâlet edegelmiştir.*"[103]

Bununla ilgili anlatılan dikkat çeken bir hadise Sultan II.Osman'ın Hotin Seferi öncesi yaşanmıştır. Sefer için padişahın otağı DavudPaşa sahrasına kurulup askerler akın akın gelip orduy-u humayuna katıldıkları sırada cumada-l-ahirenin yirmi dokuzuncu günu güneş tutulması hadisesi gerçekleşmiştir. Bunun üzerine küsuf (güneş tutulması) namazı kılınmıştır. Naîmâ, güneş tutulmasından evvel ve sonra birkaç günün uğursuz günlerden sayıldığını, bilhassa güneş tutulmasından sonra hiçbir işe başlamanın kat'iyen caiz görülmemiş iken sefere çıkılmasını "gaflet" olarak yorumlamaktadır.[104] Daha sonra sefer sırasında meydana gelen olumsuzlukların sebeplerinden birisini de bu hadise olduğunu ifade etmektedir.

Naîmâ, IV. Murad zamanında çok sayıda güneş ve ay tutulması gerçekleşmesine rağmen sultanın bunlara aslâ aldırış etmediğini ismini vermediği pâdişâha hizmet edenler ve has odadadan çıkma bazı sözüne inanılır kimseler tarafından rivayet edildiğini söyler.

Ancak H. 1048 senesi Zilkadesinin on altıncı pazartesi gecesi güneş battıktan dört saat yirmi dört dakika sonra gerçekleşen ay tutulmasının IV. Murad'ı çok fazla etkilediği-

102 *Naîmâ Tarihi,* C.3, s.236.
103 *Naîmâ Tarihi,* C.3, s.261.
104 *Naîmâ Tarihi,* C.3, s.211.

ni vurgulamaktadır.[105] IV. Murad, bu hadise gerçekleşince tasalanmış ve müneccimbaşı Hüseyin Efendi'den bu gökyüzü hadisesi ile ilgili fikirlerini sormuştur. Müneccimler bu hadiseyi düşman devletlerden birisinin başkasına intikali şeklinde yorumlamışlardır. Ancak Hüseyin Efendi'nin verdiği mutat cevaplardan teselli bulmayıp:

"*Yabana söylersin! Bu sözler, hatır için yakıştırmadır. Bu güneş tutulması bana aittir!"* diyerek uğursuzluğa yorumlamıştır. Naîmâ'da bunun üzerine şu beyitleri eserine eklemiştir: [106]

Her kimse aşkta uğursuzluk görmez,
Eğer görürse kendi canında görür.

Peki şimdiye kadar gökyüzü hadiselerine ehemmiyet vermeyen IV. Murad'ı bu ay tutulması neden bu kadar endişelendirmişti. Bunun sebebini Naîmâ'nın Tarihi'nde anlatıldığını görmekteyiz:

Hazine-i hümâyunda Yavuz Sultan Selim Han Mısır'ı fethettiği vakit, elde ettiği kıymetli şeylerden bir cifr=cefr kitabı vardı. Remzler bazı açıklamalar, işaretlerle Osmanlı pâdişâhları bu kitapta yazılmıştı. Hattâ her pâdişâhın çehresine uygun resimleri vardı. Sultan Murad birgün o kitabı açıp, kendi şeklini ve başka şekilleri görüp, bazı işaretlerini anlayınca kitabı mühürleyip: "Kimse bu kitabı açmasın! Ve her kim açarsa veyahut diline alırsa başım keserim!" diye tenbih etmişti. Yine Silahtar Mustafa Paşa tarafından Yemenli bir üstad cifrci Silâhtar Mustafa Paşa tarafından hürmet ve itibar görüp Sarayı'nda bir odaya alınmıştı. Önce gayp esrarından kendisi ile bilgileri öğrenmiş, daha sonra padişah hakkında sorunca Yemenlinin sustuğunu ve bir şey söylemek istemediğini gördü. Silahtar Paşa, yemin edip kendisini inandırınca, Sultan Murad için; "İşbu sene Şevvalinde, doğum

---

105 Zuhuri Danışman, yıldız ilmi ile ilgili Naima'da açıklanan yıldız ilmine ait ıslahatların günümüz Türkçesine çevirmenin imkânsızlığını aşağıda Naima'nın Müneccimbaşı Mehmed Efendi'den aktardığı bu ay tutulması hadisesinin anlatılmasını aynen alarak anlatmak istemiştir:
İlm-ü nücum âlimlerinden Utarid-Meh- med Çelebinin yazdığı takviminde Zayiçe bu suretle idi. İstanbul ufkunda senenin talihi akrep burcu ve müs- tevisi Merih beyt-i gaaribde sevrde ve halindedir. Aşir sün- büle müstevisi utarid ve neyyirünnevbe ki aydır ve münir Zuhaldir, deluv deki râbi büyüttür ve Müşteri kavsde ki beyt-i sânîdir. Bu şekilde bulunmuştu. Bundan sonra sene bin kırk dokuz Muharreminin yirmi sekizinci çarşamba günü, günün iptidasından on üç saat geçince güneş, kuyruk ukdesinde cüz'î güneş tutulmasiyle kararup, güneş batışından beş dakika geçerek tamamen açılıp dünyanın altındadır. Talih vasat küsuf burc-u kavs ve müdebbiri müşteri bulunup bu şekildeki delillerin ve şahitlerin ahkâmında, eski hükümdar hanedanından birinin mülkü, âhare (başkasına) intikal etmesine delâlet vardır, deyû yazmıştı.(*Naîmâ Tarihi,* C.3, s.439.)

106 *Naîmâ Tarihi,* C.3, s.440.

talihleri olan beyitte güneş tutulması ve talih sahipleri yanmak üzeredir. Toptan bir düşüştür, eğer ölüm değilse, ölüme yakın zahmet olur." demişti. Büyük ihtimalle bu hadise Silahtar Paşa tarafından sırdaşı olan IV. Murad'a aktarılmış ve bu ay tutulması gerçekleşince padişahın endişeleri artmıştır.[107]

Yıldız ilmine meraklı olan Naîmâ, gökyüzü olaylarını bu ilim ile ilgili kitapları okuyarak yorumlamayı eserinin birçok yerinde yapmıştır. Bunlardan birisi de 1654 yılında Derviş Paşa'nın sadrazamlığı sırasında meydana gelen tam güneş tutulmasıdır.. Naîmâ bu güneş tutulması ile ilgili şu yorumu yapmaktadır: *Mısırlı Tablûnî'nin takvimine göre bu tarihte meydana gelen tutulma, padişâh yakınlarından bazısına felâket, bazısına kati ve sürgün, bilhassa büyük bir devlet adamının katline ve memurlar arasında fazla değişikliğe ve ulemâ arasında kavga ve münakaşa çıkmasına ve birinin yokolmasına, birinin meydana çıkmasına ve çok kan dökülmesine ve harb, fitne, korku; göç ve yerinden kopma vukua gelmesine dalâlet vardır. Ve kavga güneş tutulması ahkâmında, gökyüzünde korku alâmetleri olacağını ve ufuklara yapılacak büyük zelzeler, nakil ve hareket diye yazmıştır.* Kitaptan bu kısmı aktardıktan sonra kendi yorumunu da eklemeyi ihmal etmemiş ve "*Fakat pâdişâh âlempenâhın vücud-u şerifleri muhafazada olacak ve haksız yere istilâ eden musallat oluculara felâket erişek*" demiştir.[108]

Naîmâ Tarihi'nde bahsi geçen ilginç bir gökyüzü olayı da 1652 yılında (H.1063 18 Zi'lkade Çarşamba) günü akşam namazından sonra büyük ihtimalle bir göktaşının (bir mızrak kadar uzun, kol kalınlığında beyaz ve parlak ateş gibi ışıklı) doğu ile güney arasına düşüp gündüz gibi dünyayı aydınlatmasıdır. Naîmâ bu hadiseyi de yorumlamayı ihmal etmemiştir. Hatta bu ilme vakıf olmayanları "Melhame[109] sırlarından gafil olanlar" olarak tanımlayıp, Ramazan Bayramında ortaya çıkan tâun illetinin artacağı veya kaybolacağı şeklinde yorumlamalarını eleştirmektedir. Daha sonra Melhame kitaplarında bu olayın "makamı yüksek bir kimsenin halk elinde helâk olacağına ve devlet-i rûm- da ihtilâl ve kılıç ile rezillerin idamı" şeklinde yazıldığını belirterek, olayların da bu şekilde gerçekleştiğini vurgulamaktadır.[110] Bunun isbatı olarakta, Moralı Defterdarın adamı olan zalim

107 *Naîmâ Tarihi,* C.3, s.442.
108 *Naîmâ Tarihi,* C.5, s.408.
109 Divan edebiyatında gelecek olayları anlatan nazım ya da nesir eserlerin ortak adı.
110 *Naîmâ Tarihi,* C.5, s.543.

Abdi Paşa'nın Mora'da yaptığı zulüm nedeniyle artan şikâyetler üzerine yakalanarak İstanbul'da hapsedilmesini ve ilerde İbşir Paşa'nın başına gelecekleri ima etmektedir.

Naîmâ'nın gökyüzü olayları yanında rüya ilmine de önem verildiği görülmektedir. Bununla ilgili olarak İbşir Paşa'nın sonunu hazırlayan sebepleri sayarken yukarıdaki gökyüzü hadisesi ile birlikte görülen kendi ifadesi ile "acayip rüyaları" da anlatmayı ihmal etmemiştir. Bunlardan birisi, ismini vermediği bir kişi tarafından görülen gökyüzünde bir kuyruklu yıldız doğup derhal gökyüzünün ağzı kuyu gibi açılıp içinden iki parlak cesed birbiri ardısıra yere düştüğü rüyadır.

Bir diğeri eski yeniçeri ağası Kara Hasan-zâde Hüseyin Ağa gördüğü rüyadır. Bu rüyada, şark tarafından iki ay doğup, gece-gündüz gibi olmuş. Sonra bu iki ay birbiri ardısıra bir yere düşüp dünyayı karanlık kaplamıştır. Ve orada bütün minarelere adamlar çıkup: "Haberiniz olsun! Hakkın size gazabı vardır. Camii, şerife varub dua ile meşgul olun?" demişlerdir. Bunun üzerine halk camilere dolup sabaha kadar ibadet etmiştir.

Yine isimsiz birisi tarafından aktardığı başka bir rüyada ise, bir ejderha denizi ikiye bölüp başı, Çatladı-kapıda, kuyruğu Samanlı yakasında imiş. Gûya İstanbul halkını yutmak içün denizden çıkıp yürümeye başlamıştır. İstanbul'un içi kertenkelelerle dolup, bu kertenkeleler çekirge gibi atlayıp sıçrarlar imiş…

Bu rüyaları aktardıktan sonra bunları İbşir Paşa'nın sonuna yorumlayarak: "Bu hallerin hepsi, İbşir Paşa'nın kötü niyeti ve yakında mahvolacağı işaretini gösterdiği, tâbirci olanlara malûmdur. Bundan sonra olan vezir dahi yerinde duramayıp fitne erbabının fesad üzere hareket edeceklerine açık delil idi." demiştir.[111]

Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesinde önce de sâlih bir kimseni rüyâsını aktarır ki rüyada bir kimse "*Vezir katlolundu, sonra büyüğü*" der imiş. Hamdi-zâde Emir Çelebi'ye de babası Hamdi Efendi'nin rüyasında "*Enbiyâ ve evliyâ ruhları ile hepimiz cülus işine memuruz*" dediğini belirtmektedir.[112]

111 *Naîmâ Tarihi,* C.6, s.42-43.
112 *Naîmâ Tarihi,* C.4, s.288.

2. Yıldız İlmi ve Müneccimler

Müneccim, yıldız ilmini, gök cisimlerinin hal ve hareketlerini ve bunlara dair bütün ilimleri iyi bilen, ölçümler, hesaplamalar yapabilen, resmî takvim yapan, gök cisimlerinin değişen veya değişmeyen alametlerini bilen ve bu hallerden hüküm çıkarabilen ve diğer bütün yıldız ilimlerine ait işlere memur olan kişidir. Bu müessesenin başında olan kişiye de müneccimbaşı denir.[113]

Müneccimler Osmanlı Sarayı'nda birun erkânı arasında sayılmaktadır.[114] İlmiye sınıfından olan müneccim başı ile ikinci müneccimin tayinleri reis-i ettibanın inhasiyle olurdu.[115]

Müneccimbaşıların astrolojiyle ilgili görevleri de bulunmaktaydı. Bu görev, padişahın şahsî işleriyle devlete ait önemli işlerin vaktini belirlemeye yarayan zâyîçe (bir iş için en uygun saati seçme) hazırlamaktı. Buna "*eşref-i sâat, sâat-i muhtâr, vakt-i muhtâr, vakt-i sa'd*" da denilirdi. Müneccimlerin en çok zâyîçe hazırladığı konular cülûs, sadrazamın mühür alması, şevval tevcîhatının (önemli memuriyetlere tayin) yapılması, savaş ilânı, ordunun sefere çıkması, donanmanın hareketi, yeni gemilerin denize indirilmesi, devlet binalarının temelinin atılması ve hizmete girmesi, top dökülmesi, yeni dökülen topların deneme atışlarının yapılması, sultan düğünü, çocuk doğumu, has ahır atlarının çayıra salınması ve padişahın bir yere hareketi gibi olaylardır. [116]

Müneccimbaşılar takvim tertibini 1800 yılana kadar meşhur Mirza Uluğ Beğ'in (vefatı 1449) zeyçinden hesap ederek yaparlardı. O tarihten sonra yeni dürbün ve rasat aletleri ile birlikte Fransız Kasini'nin zeyçinden faydalanarak yapmaya başlamışlardır.[117]

Müneccimbaşları tertip ettikleri takvimleri padişah ve sadrazama takdim ettikten sonra "Nevruziye" ismiyle atiyyeler alırlardı. Hatta IV.Mehmet, müneccimbaşı Ahmed Efendi'yi birgü huzuruna çağırarak Enderun ağalarına saklattığı billurur ismini söylemeyerek ne olduğunu sormuştur. Ahmed Efendi, saklanan şeyin ne olduğunu bilince padişahın

---

113 Salim Aydüz, "Müneccimbaşı", *DİA,* C.32. s.3.
114 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C.2. s.478.
115 Uzunçarşılı, *Saray Teşkilatı*, s. 369.
116 Aydüz, "Müneccimbaşı", s.3.
117 Uzunçarşılı, *Saray Teşkilatı*, s. 371.

büyük takdirine mazhar olmuş, müneccimbaşının zayiçinin arkasında yazılı olan borçlarını ödeyecek kadar para vermiştir. [118]

Naîmâ'nın resmi olarak müneccimlik ile ilgili bir görevi olmasa da yıldız ilmine çok meraklı olduğu, tanınmış müneccimlerin kitaplarını okuduğu ve olayların sebep ve sonuçlarını yıldızların durumu ile açıklamayı çok sevdiği görülmektedir.

Naîmâ olayları anlatırken sık sık yıldız ilmi tabirlerinden "*Bu sene Kırân-ı nahseyn-i seretanı senesi olup*" ifadesini kullanmaktadır. Bu tabir yıldızlar ilminde Merih ile Zuhal yıldızlarının aynı burcun herhangi bir derecesinde bulunmasına denirdi. Bu iki yıldızın bu şekilde birleşmesi, "*uğursuzluğa*" alamet sayılırdı. Bu yüzden nücm ilmi ile uğraşanlar, bu zamanlarda başlanacak işlerin sonu iyi gelmez derlerdi.[119] Zühre ile Müşterinin yaklaşması ise iyiliğe alamet sayılır ve buna (Kıran-ı sa'deyn) denilirdi.[120]

Bu uğursuzluk ifade eden tabiri ilk kez Celali isyanlarının başlangıcında isyan eden Hüseyin Paşa'nın kaçarak Urfa kalesini işgal eden Karayazıcı'ya katılması hadisesinde *"Kırân-ı nahseyn vâki oldu*" şeklinde kullanmıştır.

Yine Hüsrev Paşa'nın Bağdat Muharasası'nın başarısız olmasında kibri, inatçılığı ve bilgisizliği gibi sebeplerin yanında ayın son günü, uğursuzluk delilleri görünen bir vakitte muhasaraya başlamasının da etkili olduğunu vurgulamıştır. Uğurlu vakti seçmek nedir bilmez ve anlamaz bir devlet adamı olduğunu ve hiç kimsenin ona bir şey söylemesine imkân olmadığını söylemektedir.

Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesi ve sonrasında öldürülmesini de iki sayfa kadar uzun bir yıldız ilmi ıstılahlarıyla gayet muğlak ve bugünkü Türkçe ile anlaşılması zor şekilde açıklamıştır.[121] Gökyüzünde bu uğursuzluk alametlerin yanında gökte ve yeryüzünde de ibret alınacak başka hadiselerin yaşandığını söyler. Bu hadiseler H.1055 senesindeki güneş tutulması, 1058'de meydana gelen büyük bir deprem ve bulaşı hastalıklar olarak sıralar.

---

118 Uzunçarşılı, *Saray Teşkilatı*, s. 370.
119 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.239.
120 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.62.
121 *Naîmâ Tarihi,* C.4, s.287.

Naîmâ yıldız ilminin ortaya koyduğu sonuçlardan, sözlerinin sonunda "*En doğrusunu Cenab-ı Hak bilir*" demekle birlikte son derece emindir. Buna örnek olarak "asrının en ustası olarak" tanımladığı[122] II.Osman döneminin Müneccimbaşısı Mehmed Çelebi'nin, padişahın Hacca gitmek için yapılan hazırlıkları görünce Baki Paşa'nın kethüdasının yanında iken bunların hareketlerine gülerek: "*Abes yere zahmet çekmeyiniz… Sefer yoktur ve dahi neler olsa gerektir*!" demesini örnek vermektedir. Müneccimbaşıya bu şekilde konuşmasının sebebi sorulunca "*Bu senede padişahımızın talihleri olan bu burçta küsuf (güneş tutulması) vaki oldu… Fennin icabına göre defolunamayıp, Ramazana erişmemek iktiza eder.*" şeklindeki cevap vermiştir. Naîmâ olayların dediği gibi gerçekleştiğini belirtmektedir.

Daha önce de II.Osman'ın tahta çıkması sırasında gökyüzünde bir beyaz direk görünüp, zamanla kuyruklu yıldız şu'lesi haline gelmesini ve yıldızın açıkça görülmesinin halka arasında türlü manasız söylentilere yol açtığını söyleyerek yaşanacak kötü hadiseleri ima etmişti.[123]

Yıldız ilmine büyük önem veren ve bu nedenle Müneccimbaşıları yanından ayırmayan devlet adamları da vardır. Bunlardan birisi de Naîmâ'nın belirttiğine göre yeniçeri ağalığından sadrazamlığa kadar yükselen ve daha sonra bu görevini gönüllü olarak olarak bırakan Murad Paşa'dır. Kendisine kaptanlık görevi verilince İstanbul'a yakınlarına gelmiş ve Müneccimi olan İsmail'den kendisi için uğurlu bir vakit seçmesini istemiştir. Bunun üzerine müneccim "Çarşanba günü altıncı saatte giriş vakti mübârekdir" deyince beş gün bekledikten sonra Çarşamba günü müneccimin sözüne riâyet ederek küçük dülbend ile şehre girmiştir. [124]

Müneccimleri dinleyen sadrazamlardan birisi de Nasuh Paşa'dır. Uygunsuz davranışları nedeniyle herkesin nefreti kazanan bu devlet adamına müneccimleri kendisi için uğursuz bir gün olduğunu söyleyerek padişaha görünmemesini tenbih etmişlerdi. O da Sultan I. Ahmed'den emin olmadığından yalandan hastalanarak dışarı çıkmamıştır. Ancak

---

122 Müneccimbaşı-Mehmed Çelebi ki, ol asrın en ustası idi. Yıldız ahkâmında doğum talihlerine ve senelere ve meselelere ait başka başka Türkçe risaleleri vardır. Erbabı arasında gayet makbul ve muteberdir. (*Naîmâ Tarihi*, C.2, s.237.)

123 *Naîmâ Tarihi*, C.2, s.191.

124 *Naîmâ Tarihi*, C.5, s.369.

kendisi için idam kararı verildiğinden kaçmaması için yeniçeri ağası gönderilerek padişahın gezintiye çıkacağı bahanesi ile yolları tuttular. Daha sonra yüz kadar bostancı Nasuh Paşa'nın sarayına girip katlini gerçekleştirerek mührü getirdiler. Böylece Nasuh Paşa'nın yıldız ilmine güvenerek aldığı tedbir de boşa çıkmış oldu.[125]

Naîmâ,Feyzullah Efendi Vak'ası'ndan önce de gökyüzünde uğursuzluk alametleri görüldüğünü söylemektedir. Ancak burada bu alametlerin gerçekleşmesinin bazen zaman alacağını "*Kır'ânların hemen göründüğü senelerde olması şart değildir. Kimi bir sene, kimi beş sene, kimi de daha sonra zuhur eder. Müddeti yirmi seneye kadar olduğu erbabına malûmdur"* şeklinde açıklamaktadır.[126] Ancak bu hadise de çok fazla beklemeye gerek kalmadan alametler gerçekleşmiştir.

Müneccimbaşılar içinde en meşhuru onyedinci asırda yetişen müneccimbaşı Hüseyin Efendi'dir. Zayiçlerinin isabetiyle şöhret bulmuş ve bu yolla çok zengin olmuştur.[127] Hüseyin Efendi, Naîmâ Tarihi'nde bahsi geçen ve dönemin olayları üzerinde etkili olan bir başka şahıstır. Naîmâ'nın çok hoşlanmadığı bu şahsı "*bilgisi az olmakla*" suçlamaktadır. Ancak talihinin de yardımıyla Sultan IV. Murad'ın iltifatını kazanmayı başarmıştır. IV. Murad'ın vefatı senesi takvimini "*Hüse- yin-i Na-Murad*" kelimesi ile istihraç etmekle ünü artmış, küçük büyük herkesin başvurduğu bir kimse olmuştur. [128]

IV. Murad'tan sonra konumunu koruyan Hüseyin Efendi, özellikle yıldız ilmine çok meraklı olan sadrazam Murad Paşa zamanında çok itibar görmüştür. Naîmâ, saf ve okuma yazması olmayan Murad Paşa'nın Hüseyin Efendi'yi hiç yanından ayırmadığı ve sözlerine itibar ettiğini belirtmektedir. Hatta Hüseyin Efendi'nin "*Sen kırk sene vezir-i azam olursun*" sözü nedeniyle Murad Paşa'ya gurur ve azamet geldiğini söylemektedir. Hatta sonunun kötü olabileceği hususunda kendisini uyaranlara "*benim kırk sene vezir olmam gerekir*" diye cevap verdiği anlatılmaktadır.[129]

Naîmâ, Hüseyin Efendi'nin ulaştığı konumu şu şekilde anlatmaktadır: "Diğer memuriyet ve mevkilerin verilmesinde de idâre, çoğu zaman Hüseyin Efendi'nin reyiyle oldu-

125 *Naîmâ Tarihi,* C.2, s.140.
126 *Naîmâ Tarihi,* C.6, s.461.
127 Uzunçarşılı, *Saray Teşkilatı*, s. 372.
128 *Naîmâ Tarihi,* C.5, s.30.
129 *Naîmâ Tarihi,* C.5, s.37.

ğundan, halk (işini yaptırmak içim) başına üşdüğünden şaşırdı. Evinin yanında boş bir arsaya muazzam bir bina yaptırmıştı. Kendisi aşağı dereceden bir adam olduğu halde, kadıların tayini, kazasker ataması gibi büyük işlere karışması halka, bilhassa ulemâya pek ağır gelip, içten düşman olmuşlardı."

Müneccimbaşı Hüseyin Efendi'nin, devlette ün salması ve rüşvet alması öyle bir dereceye varmışdı ki, Nemçe elçisi geldiğinde mutad olan yerlere ve kimselere hediyelerini dağıttığında, müneccim-başı Hüseyin Efendi tercümanını çağurup, hediye isteyecek kadar ileri gitmiştir. Bu isteğe çok şaşıran elçi: "*Bizim bildiğimiz devlet erkânına eskiden âdet olan hediyeleri defter mucibince vermişiz. Sizin mertebeniz malûmunuz değildir*." diye cevap gönderince Hüseyin Efendi gururla "*Bütün işler bizim reyimizle görülür. Duymadınız mı*" diye cevap vermiştir. Bunun üzerine hediye için Avusturya kralından izin istemiş, ancak kral: "*O çeşit yeni çıkmış sefillerin eliyle husule gelecek işlerden, istiğnamız vardır.*" Şeklinde ibretlik bir cevap göndermiştir.

Hüseyin Efendi bu yerme yazısının intikamını almaya kalkması ise küçük bir diplomatik krize yol açmıştır. Naîmâ, Avusturya kralına gönderilen mektupta "Sen" kelimesiyle hitap edilmesinin Hüseyin Efendi'nin reyiyle olduğunu belirtir. Kral ise mektup ve elçiyi kabul etmeyerek "sulh isteniyorsa (siz ki, Roma imparatorusunuz) yazılsın..." şeklinde cevap göndermiştir.

Her yıl takviminin içerisine gizlice padişahların ölüm ve cülus tarihlerini yerleştirerek, büyük şöhrete sahip olan Hüseyin Efendi, yeni padişah Sultan Mehmed in tahttan indirileceğini ve öleceğini takvimine yazdığı anlaşılınca düşmanları fırsatı değerlendirerek sonunu hazırladılar. Baskılara dayanamayarak istifa eden Murad Paşa'dan sonra Melek Ahmed Paşa'nın bir yıl süren vezir-i azamlığında, Hüseyin Efendi, İstinye'de saklandığı yalıdan kaçarken yakalanıp boğuldu.[130]

130 Sakaoğlu, *Bu Mülkün Sultanları*, s.258.

C. NAÎMÂ TARİHİ

Naîmâ Tarihi, mevcut Osmanlı kaynakları arasında en çok okunan, bilinen bir tarihtir.[131] "Naîmâ Tarihi" olarak isimlendirilen eserin orijinal adı ilk olarak Amcazâde Hüseyin Paşa'ya sunulduğundan "*Ravzatü'l-Hüseyn fi Hülâsâtı Ahbâri'l-Hâfikeyn* (*Hüseyin'in Bahçesi, Doğu ve Batı Haberlerinden Özetler*)"dir. Eser, 1000 yılı Cemâziyelâhir'inde (Nisan 1592) Sadrazam Ferhad Paşa'nın azli ve yerine Kanijeli Siyavuş Paşa'nın tayini ile başlar.

Naîmâ Tarihi'nin esası, Şârihulmenâr lakabıyla tanınan Kadı Mehmed Efendi'nin oğlu müderris Ahmed Efendi'nin (Şarih el-menarzâde) yazdığı müsveddelerine dayanır. Menarzâde, üç lisanda şiir ve inşâya muktedir bir şahsiyet idi. Özellikle Arapça nazımda kuvvetli, cifr ve nücûm ilmine vâkıf ve tarihe meraklı olan bu şahıstan Naîmâ'nın üslup ve araştırmalarında büyük ölçüde faydalanmıştır.[132]

Naîmâ bu müsveddeleri aynen aldığı gibi, başka müelliflerin kitaplarından da iktibaslarda bulunmuştur. Fakat Naîmâ'nın kitabının birçok yeri de bizzat kendi kaleminden çıkmıştır. Naîmâ'nın sıkıntılı bir dönemde, hem de resmi görevli olarak çalıştığı bir dönemde hazırladığı eserinde anlattığı bazı hadiselerdeki gerçeği olduğu gibi anlatma cesareti gösteriyor ki kendisine fazla müdahale edilmemiş ve özgür bir ortamda çalışmasını gerçekleştirmiştir. Belki de son dönemde yaşadığı sıkıntıların sebebi de budur.

Naîmâ, eseriyle Osmanlı tarihçiliğinde önemli bir yere sahip olmuştur. Kitap uzun bir giriş ve kronolojik düzenlenmiş metinden oluşmakla birlikte renkli tasvirleri, romanvari anlatımı, nükteli, imalı ifadeleri, olayların iç yüzünü anlatmada gösterdiği titizlikle büyük ilgi çekmiş ve başka bir tarihçiye kısmet olmayan bir şöhret kazanmıştır.[133]

Naîmâ, eserin içeriğinde olayları kronolojik bir sıra içerisinde nakleden geleneğe sıkı sıkıya bağlı kalmıştır. Naîmâ Tarihi, 1574 ile 1660 yılları arasındaki yaklaşık 86 yıllık olayları ihtiva eder. Eserde yaklaşık 1400 başlık yer alır. Bazı başlıklar altında vak'alar uzun uzadıya anlatılırken çok yönlü değerlendirmeler yapılır, kişiler ve kurumlar hakkında önemli bilgiler verilir. Ayrıca bazı bazı başlıklar altında kısa konular da vardır. Eserde

131 *Târih-i Naîmâ*,, C.1, s.19
132 Baysun, "Naîmâ", s. 46.
133 İpşirli, "Naîmâ", *DİA*, C.32, s.316.

sadece İstanbul ve saray merkezli haberlere değil taşradaki olaylara ve devlet teşkilâtıyla ilgili konulara da kısmen yer verilmiştir. Naîmâ, nücûm ilmini bildiği için Tarihi'nin çeşitli yerlerinde olayların şu veya bu şekilde sonuçlanmasını yıldızların tesirine bağlamıştır. Ayrıca eserde açık ve nükteli bir dil kullanmıştır.

Naîmâ'nın eserinde kendi görüşlerinden söz ederken "*fakir, hakir, hafa olmaya ki, ukelayı Ruşen re'ye zahirdir ki, layık budur ki, Hak budur ki...*" gibi mütevazı ifadeler kullanmıştır. Hatta bu ifadelerini ele alıp, eserde Naîmâ'ya çok az pay çıkartanlar dahi vardır.

Bu görüşe karşı çıkanlar arasında olan Ahmet Refik, "Naîmâ kadar vuzera ahvalini açıkça tasvir eden müverrih yoktur. Onyedinci asrın devlet ricali, bütün simaların karakterleri, ahlaksızlıkları, faziletleri ve mansıp kavgaları, asrın en müthiş ve en kanlı ihtilalleri Naîmâ'nın san'atkar kalemiyle öyle canlı bir surette tasvir edilmiştir ki, Tarihi'nin bu nefis sahifeleri okunduğu zaman insan o asırda yaşıyorum zanneder. Bütün vüzera, divanı humuyun, saray meclisleri, ulufe kavgaları bir panorama gibi, insanın gözleri önünde bütün hakikatiyle tecessum eder."[134] diyerek, Naîmâ'nın hem yaşadığı devri, hem de eserin kıymetini ortaya koyar.

Ahmet Hamdi Tanpınar, başta Naîmâ olmak üzere Evliya Çelebi, Fındıklı Mehmed Ağa ve Raşid gibi Osmanlı müverrihlerinin karakterleri müşahade etmekten çok hoşlandıklarını ifade etmektedir. Bu gözlemleri sırasında komik bir çizgi takip ettiklerini ve çoğu zaman bunu espirili bir uslup ile eserlerine aktardıklarını söyler. Naîmâ'nın aktardığı bazı konuşma metinlerinin kendiliğinden bir Moliére veya hiç olmazsa Scribe sahnesi yaratacak kadar başarılı olduğunun altını çizer.[135]

Tanpınar, eski nesrin çok defa lüzumsuz bir yığın sanat ve şakada kalmasının tarih gibi çok zengin bir müşahede kaynağının bile genişleyememesinin hakiki sebebi olduğunu düşünmektedir. "İnşa" kelimesi ile hülasa ettiği edebi sanatlarının iyi bir nesrin asıl kuvveti olan uslubu zayıflattığını söyler. Söz sanatlarının eski nesri boğduğunu belirtir. Naîmâ, Şarihülmennarzâde ve Evliya Çelebi gibi bu sanat ve inşa merakanı, nesri bir ifa-

134 Ahmet Refik, *Naîmâ, s.16.*
135 Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyat Tarihi*, s.29.

de vasıtası addetttileri için yenmiş olanlarını bile tam manası ile bir üslup sahibi olmadıkları için eleştirmektedir.[136]

Ancak Naîmâ'nın tarihini cazibeli hale getiren o rahatlık, genişlik ve vâzıh çizgilerle mevzuunu kavramak kabiliyetinin Cevdet Paşa hariç kendisinden sonra gelen tarihçilerde olmamasından dolayı kendisini ayrı bir yere koymaktadır.[137]

1. Eserin Hazırlanma Süreci

Naîmâ'nın eserini yazmaya başladığı dönem Osmanlı Devleti'nde karışıklıkların arttığı, sık sık sadrazamlık mührünün el değiştirdiği bir dönemdir. Osmanlı Devleti'nde çeşitli resmi görevlerde de bulunan Naîmâ'nın bu sıkıntılı süreç içerisinde tarihini yazması uzun bir zaman dilimine yayılmıştır. Hatta Naîmâ'nın eserini yeni bölümler için hazırlıklar yaptığı, ancak son dönemde gözden düşmesi ile yaşadığı azl ve sürgünler nedeniyle hazırladığı müsveddelerin basılamadığı iddia edilmektedir.

Tarihi tam belirlenemeyen, ancak Naîmâ'nın ölümünden sonraya ait olduğu anlaşılan bir belgeden sağlığında evinde büyük bir yangın çıktığı, mahzeniyle beraber evinin yandığı, bütün kitaplarının yok olduğu anlaşılmaktadır.[138] Şârihulmenârzâde'nin müsveddeleri ile Tarihi'nin ele geçirelemeyen diğer bölümlerinin de bu yangında yanmış olması muhtemeldir.

Eserin hazırlanma sürecini şu şekilde sıralayabiliriz:

1- 1574 yılından, yani III. Murad'ın saltanatından itibâren başlayıp Şârihulmenârzâde kayıtlarının bittiği 1655 tarihine kadar olan bölüm[139]. Bu kısım, 1702 tarihinde Amcazâde Hüseyin Paşa'ya sunulmuştur. Naîmâ esere, kendisine destek olan Amcazâde Hüseyin Paşa'nın hazırlanmasını sağladığı Karlofça Anlaşması'nı da mukaddime ile birlikte eklemiştir.

---

136 Tanpınar, s.32-33.
137 Tanpınar, s.122.
138 İpşirli, "Naîmâ", s.316.
139 1574 yılı sadece üç yazma nüsha için geçerlidir. İlk baskısından sonraki tüm nüshalarda Naîmâ tarihi 1592 (H.100) yılında başlatılmıştır. (Daha geniş bilgi için bk: Giriş Bölümü/Birinci Elden Kaynaklar)

2- Naîmâ, farklı kaynaklardan faydalanarak çalışmasını 1655 yılından başlayarak 1702 yılına kadar uzatmak istemiştir. Fakat aynı yıl Amcazâde'nin vefatı, ardından ortaya çıkan Edirne Vak'ası bu niyetini gerçekleştirmesini geciktirmiştir.

3- Bu karışık dönemde sadrazam olan Damad Hasan Paşa, sukuneti sağladıktan sonra eserin devamının yazılmasını kendisinden talep etmiştir. Bunun üzerine Naîmâ, ilk ciltteki 1592 yılına kadar gelen kısmı (1574-1592 arası) ayırmıştır. Daha sonra kalan kısmın sonuna yazmakta olduğu II. cilde ait beş yıllık olayları ekleyerek (1655-1660 arası) olaylarını Hasan Paşa'ya sunmuştur. Böylece bu ikinci eser 1592-1660 yılları arasını ihtiva etmiştir. Bu beş yıllık ilaveden sonrasını tamamlama imkânı bulamadığından sadece bu eserin baş kısmına, Hasan Paşa'nın 1703 yılındaki Edirne Vak'ası'nın def'indeki başarısını övmek için "Feyzullah Efendi Vak'ası" isimli bir risale ilave etmiştir.

2. Naîmâ'nın Faydalandığı Kaynak ve Şahıslar

Naîmâ, tarihçi sıfatıyla ele aldığı metni dikkatli şekilde yer yer karşılaştırmalar yaparak ve şifahî kaynaklara başvurarak yeni bir kalıba sokmuş görünmektedir. Naîmâ, eserinin hazırlanmasında faydalandığı çalışmalar ve şahıslar şunlardır:

Şârih el-menarzâde Ahmed Efendi

I. Ahmed devri kadılarından Şarihülmenar Mehmed Efendi'nin oğludur. Babinger, babasının ismini Kadı Abdülhalim olarak belirttikten sonra, "*Şarih el-menar"* lakabını 710 yılında vefat eden Hanefi mezhebinin önemli âlimlerinden Nesefi'nin "*Menar"* isimli eserine yazdığı şerhden dolayı aldığını belirtir.[140]

Medrese tahsilini tamamladıktan sonra, babasının mesleğine devam etmiştir. Bazı müderrisliklerde, özellikle de itibârı yüksek olan Beşiktaş, müteakiben Davud Paşa medreselerinde müderrislik yapmıştır. Üç lisanda şiir yazmaya muktedir, bilhassa Arapca şiir yazmakta kuvvetli, cifr ve nücum ilmine vakıf, tarihe meraklı bir şahsiyetti.[141]

Devrinin mühim şahsiyetleri ile daima temasta bulunan Ahmed Efendi, özellikle Şeyhulislam Bahaî Efendi'nin meclisinden ayrılmayarak, birçok vak'ayı bizzat öğrenme fırsatı bularak bunları kayıt ve zaptetmekten geri durmamıştır. Ahmed Efendi, Sultan İb-

140 Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları*, s.209.
141 *Târih-i Naîmâ*, C.1, s.XIX.

rahim'in hal'i ve hapsi gibi vak'alar ilgili bilgileri, bunları bizzat gören Bahaî Efendi'den dinlemiştir. Ayrıca meslek icabı olarak, daha ziyade ilmiye ricali ile temasta bulunduğu için, bu zümre mensuplarından pek çok nakillerde bulunmuştur. Nakilde bulunduğu şahsiyetlerden bir kısımı şunlardır: (ŞeyhulislamBahaî Efendi, Reis ul-ulemâ Zeynelabidin, İmam-ı Sultanî Şami Yusuf, Şeyhi, Şirvanî-zâde Muderris Ahmed, Kazasker İsmetî, Husam-zâde Abdurrahman Efendi ve Cinci hoca...)

Bununla beraber, Şârih el-menarzâde, Padişah yakınları, vezir ve kethüda gibi muhim hadiselere şahit olanlardan da birçok nakil yapmıştır. Naîmâ, kendisinden iktibasta bulunurken bazen "*Şarihel-menar-zâde der ki...*" şeklinde " çoğunlukla da "*Müverrih der ki…*" şeklinde hadiseleri tarihine geçirmiştir.[142]

Şarihülmenarzâde, I. Ahmed devrinden Köprülü Mehmed Paşa'ya kadarki dönemi geniş bir şekilde bizzat kendisi hazırlamıştır. Naîmâ, daha önceki dönemleri ise Hasanbeyzâde Târihi'nden aldığını belirtir. [143]

Naîmâ'nın Amcazâde Hüseyin Paşa'dan alarak Tarihi'ne kaynak olarak kullandığı Şarihülmenarzâde'ye ait tarih müsveddelerinin akıbeti bilinmemektedir. Ancak aynı dönem müverrihlerinden olan Şeyh Mehmed b. Hasan el-Feyzi (Şeyhî), -ölm.1732- "*vaka'i ul-fuzela* (*Zeyl-i zeyl-i Atâi)*" adlı eserinde Şarihülmenarzâde'nin "***Şamil ve Kamil***" adlı 1650 yılına kadar gelen bir dünya tarihini yazdığını, ancak Osmanlı Ülkesi olaylarını 1655 yılına kadar getirdiğini belirtmektedir.[144] Naîmâ'nın çok faydalandığı tarih müsveddelerinin günümüzde mevcut olmayan bu esere ait olma ihtimali yüksektir. Ayrıca basılmamış olan "Silsile-i Ulemâ isimli bir eseri de vardır.[145]

Kâtip Çelebi (Hacı Halife)

Naîmâ'nın yararlandığı kaynaklar içerisinde Kâtip Çelebi'nin "***Fezleke***" isimli eserinin özel bir yeri vardır. Naîmâ hiçbir değişiklik yapmadan birçok bahsi aynen Fezle-

142 *Târih-i Naîmâ*, C.1, s.18.
143 *Naîmâ Tarihi*, C.1, s.34.
144 Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları*, s.210.
145 *Osmanlı Müellifleri*, C.3, s.8.

ke'den nakletmiştir. Yine Kâtib Çelebi'nin "Düstûrü'l-amel" ve "Mîzânü'l-hak"[146] gibi eserlerinden de iktibaslar yapmıştır.

Kâtip Çelebi'nin asıl adı Mustafa, babasının adı Abdullah'tır. Ulemâ arasında 'Kâtib Çelebi', Dîvân-ı Hümâyun mensupları arasında 'Hacı Halîfe'[147] diye tanınır. Enderun'da görevli babası sayesinde, devrin âlim ve şeyhlerinin meclislerine katılarak ilme karşı büyük ilgi içinde olmuştur. Birçok askeri sefere katılarak dönemin olaylarına bizzat şahit oldu ve bunlara "Fezleke"isimli eserinde yer verdi. Bu nedenle Naîmâ, Tarihi'nin bazı bölümlerinde Kâtip Çelebi'nin bizzat şahit olduğu olayları aynen aktarmıştır. IV. Murad'ı Revan Seferi'ne katıldıktan sonra kendisini ilmi çalışmalara verdi. Kendi ifadesiyle "cihâd-ı asgardan cihâd-ı ekber"e döndü.[148]

Eserinin mukaddimesinde Kâtip Çelebi ile ilgili şu yorumu yapmaktadır: Hacı Halife demekle meşhur Kâtib Çelebi 1000 tarihinden 1065 e kadar Osmanlı devleti tarihini yazıp "Fezleke" adını koymuştur. Hakikat odur ki tekellüften âri çok değerli bir tarihtir...[149]

Naîmâ'nın Kâtip Çelebi'nin Fezlekesi'nden daha çok İstanbul dışında cereyan eden olayları anlatırken istifade ettiği görülmektedir.

Maanoğlu Hüseyin Bey

Naîmâ, eserini düzenlerken sadece kitaplardan faydalanmamış, Enderun ve çevresinde yetişip birçok olaya bizzat şahit olan şahıslar ile de birebir görüşerek bilgilerinden istifade etmiştir. Bu şahısların başında "Maanoğlu Hüseyin Bey" gelmektedir.

IV. Murad zamanında Osmanlı Devleti'ne isyan ettikten sonra oğulları ile birlikte İstanbul'a getirilip hapsedilen Arap beylerinden Maanoğlu Fahreddin'in oğludur. Babası ile birlikte küçük yaşta İstanbul'a geldikten sonra kabiliyetleri fark edilip, has odaya alınıp yetiştirilmiştir. Daha sonra sır kâtipliği ve hazine-i âmire kethüdalığı da yapmış olan Hüseyin Bey, Köprülü Mehmet Paşa zamanında elçi olarak Hindistan'a da gitmiş tecrübeli ve bilgili bir ihtiyardı.

---

146 Örnek olarak Kadızadeler ile Sivasîler arasındaki mücadeleyi anlatırken *"Kâtip Çelebi o iki azizin ahvâlini böyle yazar ki"* diyerek *"Mîzânü'l-hak"* isimli eserinden iktibas yapmıştır. *(Naîmâ Tarihi,* C.6, s.221-229)

147 Orhan Şaik Gökyay, "Katip Çelebi", *DİA,* C.25, s.36.

148 Gökyay, "Katip Çelebi", s.37.

149 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.30.

Maanoğlu Hüseyin Bey'i Harun Reşid zamanında vezirlik yapan ve cömertlikleriyle meşhur Birmekilere benzeten Naîmâ, zamanla bu şahsın sırdaşı ve yakını olduğunu söylemektedir. Enderun'da yetişerek birçok olaya bizzat şahit olan bu tecrübeli ve tarih meraklı ihtiyar ile sık sık buluşan Naîmâ, Sultan İbrahim ve Sultan Mehmed Han devirlerinde meydana gelen olayların çoğunu Maanoğlu'nun kendisinden bizzat dinleyip notlar tuttuğunu ve bu esere aktardığını anlatmaktadır.[150]

Naîmâ eserini hazırlarken çok fayda gördüğü Maanoğlu Hüseyin Bey için şu ifadeleri kullanmaktadır: "Adı geçen aziz ve muhterem kimse, bilgi ve marifet ve devlet faziletlerini kendinde toplamış, eli açık ve alçak gönüllü bir ihtiyar idi. Bilginin derinliğine vâkıf, nice garip sırlara agâh, tavır ve harekâtı dervişçe, hediyesi hükümdarca, zamanın cömert bir zat idi. Şahsıma mazhar ettikleri cömertlik, bol hediye ve sohbetlerinden istifade ettiğim güzel bilgiler karşılığında vücudumun her kılı bir dil olup bütün ömür boyunca temiz ruhuna medihte bulunsam borcunu ödemek mümkün değildir."[151]

Naîmâ, Maanoğlu Hüseyin Bey'den sadece şifahen istifade etmekle kalmamış, "*Temyiz*" isimli tarih kitabının birkaç nüshasını Naîmâ'ya yazdırıp, Amcazâde Hüseyin Paşa'ya taktim etmiştir. Naîmâ günümüze ulaşmayan ve "*hikmet cevherleri ile dolu bir hazine ve misli görülmemiş bir acayip define*" olarak tarif ettiği[152] bu eserin tüm müsveddelerini görmüş olup, tarihini yazarken faydalanmıştır.[153] Naîmâ eserinde, Hüseyin Bey'den faydalandığı kısımlarda genellikle "*Maan-oğlu merhum nakleder ki…*" veya "*Maan-oğlu merhumdan işittim ki…*" ifadelerini kullanmıştır.[154]

---

150 *Naîmâ Tarihi,* C.3, s.181.

151 *Naîmâ Tarihi,* C.3, s.182.

152 *Naîmâ Tarihi,* C.3, s.181.

153 Naima, Sadrazam Murad Paşa ile ilgili Maanoğlu Hüseyin Bey'in yorumunu aktarırken *"Maanoğlu mecmuasında demiş ki"* ifadesini kullanması, bu eseri görüp, faydalandığına delili olarak gösterilebilir. (*Naîmâ Tarihi,* C.6, s.111.)

154 Örnek olarak: Çarşı esnafının ağalara karşı başkaldırmasını anlatırken, "Diğer müelliflerin umumiyetle yazdıkları budur, Amma hakir (Naîma), bu sıralardaki vak'aları müzâkere ederken Maan-oğlundan iştmiştim ki, büyük valide (Kösem Sultan) vakıada ağaların arkasında ve yardımcısı idi…" (*Naîmâ Tarihi,* C.5, s.108.); Zülfikar Ağa'nın Hindistan'a elçi olarak tayinini anlatırken, "Maan-oğlu merhum nakleder ki…" (*Naîmâ Tarihi,* C.5, s.340.)

Peçuylu İbrahim Efendi

Naîmâ'nın yukarıda ismi zikredilen müellif ve eserleri dışında en çok faydalandığı kaynaklardan birisi de Peçuylu İbrahim Efendi "*Peçevi Tarihi*" isimli eseridir.[155] Peçevi bu eserinde kendisinden önce yazılan tarih kitaplarından, anılardan ve batı kaynaklarından faydalanmış, çeşitli devlet adamlarının biyografilerini de eserine ekleyerek, tarihî olayları kaleme almıştır. Naîmâ, Peçevi Tarihi'nin bittiği 1639 yılına kadar olan olaylardan sık sık alıntılar yapmıştır. Yaptığı alıntıları aktarırken çoğunlukla *"Peçeylu der ki…"* ifadesini kullanmıştır.

Naîmâ'nın "*ehl-i vukuf*" bir tarihçi olarak bahsettiği[156] Peçuylu'ya katılmadığı noktalarda eleştirdiği de olmuştur. Buna örneklerinden birisi de, Ferhad Paşa'nın kısa süren ikinci sadâreti sırasında Anadolu beylerbeyi olan Lala Mehmed Paşa'nın muhasara altındaki Estergon Kalesi'ni, çok güç şartlar altında altmış yedi gün süren kuşatma sonrası kaledeki askerlerin baskısı sonucu anlaşma yoluyla Avusturyalılar'a teslim etmesi olayıdır. Naîmâ, Peçeylu'nun bu hadiseyi anlatırken taraflı tutumunu eleştirmiş ve sebebini şuna bağlamıştır: *"Gazada hazır olan Defterdar Peçuylu İbrahim Efendi biraz bu şekle aykırı yazmıştır. Galiba kendisi Anadolu beylerbeyisi Lala-Mehmed Paşa'ya intisabı sebebiyle*[157] *onun kolunda olup, yorgun alaylar kavminden olmakla taassub edip (aşırı taraf tutup) ve bütün vak'ayı tetebbu ve tahrir etmiştir. Her halde bir ehl-i vukuf kimse olmakla anın dahi (Peçevi İbrahim Efendi'nin) kelamının (sözlerinin) meali naklolundu."*[158]

Diğer Müellifler

Naîmâ'nın faydalandığı diğer müellifler ise:

Hasan Beyzâde (Ahmed Bey): Reisülküittap olan Küçük Hasan Bey'in oğlu olması dolayısıyla bu lakabı almıştır.[159] Tâcü't-Tevârih'ten aldığı ibareleri kolaylaştırmak suretiyle seçip özetlemiş ve Sultan Selîm'in zamanından 1032 (1622) senesine kadar geçen

---

155 Modern Osmanlı tarihyazıcılığında genellikle *"Peçevî"* unvanıyla anılmakla birlikte bu okuyuş tarzı kelimenin Osmanlıca yazılışının harekesiz şekline dayalı olup doğrusu *"Peçuylu / Peçûyî"* olmalıdır. (Erıka Hancz, "Peçeyu İbrahim Efendi, *DİA,* C.34, s.217)

156 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.164.

157 14 yaşında bir öksüz kalan Peçuylu, önce Budin valisi olan dayısı Ferhad Paşa'nın konağına, daha sonra da başka bir akrabası olan Lala Mehmed Paşa'nın yanına sığınmıştır. (Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri,* s.211.)

158 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.165.

159 Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri,* s.192.

kısımdan sonrasını kendisi tarafından tamamlanmıştır. Kendisi tarafından yazılan kısımlar görevleri dolayısıyla bizzat şahit olduğu hadiselerdir.[160] Şarihülmenarzâde'nin I.Ahmed Devri'nden önceki dönemleri bu zattan aldığını eserinde belirtip, eserine aktarırken bazen kendisi de atıfta bulunur.[161]

Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi: Osmanlı Şeyhülislamlarından olup, yaşadığı dönemde siyasi olaylarda aktif olarak rol almış ve daha sonra bu olayları kaleme almıştır. Naîmâ, kendisinden şu şekilde bahseder: "*Kara Çelebi-zâde Abdulaziz Efendi de, başlangıcından itibâren muhtasaran yazıp 1067 tarihine gelinceye kadar Osmanlı tarihini bir hoş tertip etmiştir."*[162] Naîmâ'nın Şârih el-menarzâde'nin müsveddelerinin son bulduğu 1065 tarihinden sonraki iki seneyi yazarken istifade ettiği başlıca kaynaklardan birisidir.[163] Özellikle son bölümde Karaçelebizâde Aziz Efendi'nin tarihinden alıntılar yapar.[164]

Yukarıda sayılanlar dışında *Vecihi, Nişancı Abdi Paşa, Mehmet Halife ve Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi'*den de yararlanmıştır. Eserini Kâtip Çelebi'nin Fezleke'sinin sona erdiği tarihten (H.1065) başlatan İsazâde Abdullah Efendi'den de istifade etmiştir (İsazâde Tarihi)

Yine kaynakları arasında *Kazasker İsmetî Efendi'*nin telif ettiği, ancak henüz nüshasına rastlanmayan "*Tevârîh-i Devlet-i Aliyye*"'nin bulunmuş olması mümkündür. Naîmâ, İsmeti Efendi'nin böyle bir eser yazmaya başlayarak, hayli ilerlediğini ve Ebu'n-necîb Risalesi'nin, Yavuz Sultan Selim'e intikali bahsini bu tarihten aldığını söyler.[165] Naîmâ, İsmeti Efendi'nin Birgili Şeyh Mehmet Efendi'nin neslinden olduğunu belirtir. Hatta Birgivi Mehmed Efendi'nin fetvalarının Kadızadeler tarafından örnek alması nedeniyle, Şey-

---

160 *Osmanlı Müellifleri*, C.3, s.62.; 1598/1603 yıllarındaki Macar Seferlerine, Serdar Satırcı Mehmed Paşa'nın ilk önce katibi, sonra tezkirecisi ve 1601'den sonra reisülküttab olarak katılmıştır. 1599'da Anadolu Defterdarlığı görevi de yapmıştır. (Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, s.192.)

161 Zuhuri Danışman, "Naîmâ'nın Hal Tercümesi ve Kitabı Hakkında", *Naîmâ Tarihi*, C.1, s.15.

162 *Naîmâ Tarihi*, C.1, s.30.

163 *Naîmâ Tarihi*, C.1, s.18.

164 Örnek olarak: *Aziz Efendi Tarihinde der ki yazık, çok yazık ki Sultan Ahmed zamanında Baki paşa ve Ekmekci-zade Ahmed paşa ve benzerleri gibi kaderi yüksek vezirler, defterdarlık makamını elde etmek için birbirleriyle boğuşup, pâdişâh tarafına hadsiz hesabsız hediye takdiminden başka Dârüssaâde ağası Mustafa ağanın şefaati ve veziri âzamların himmetiyle defterdarlığı elde edebilirlerdi. Şimdi bir fakir gözü kapalı bu ağır bu yüke mübtelâ olsa, kurtuluncaya kadar varını yoğunu sarfeder. Görünüşte bunun sebebi masrafın gelirden fazla oluşudur.* (*Naîmâ Tarihi*, C.6, s.132.)

165 *Naîmâ Tarihi*, C.6, s.470.

hülislam Yahyâ Efendi'nin, İsmetî Efendi'yi bazen azarlar şekilde hitap ederek "*İsmeti! Deden sureti salâbda bu âleme ne güne kavga ve ayrılık tohumu etmiştir. Bilir misin?*"[166] dediğini aktarır.

Naîmâ, eserin mukaddime kısmında anlattığı "Hudeybiye Müsâlehası" başlığını yazarken *Nabi Efendi*'nin "*Siyer-i Nebi*" isimli eserinden faydalandığını söylüyor.[167] Yine *Şirazi*'nin "*Nasihatü's Selâtin*" ve *Ebü'n-Necib Şeyzeri'*nin "*Nehcü's-Sülûk fî Siyaseti'l-Mülûk*" isimli eserlerinde Sultan Selahattin Eyyubi'nin İslam Devletleri arasında fesadı nasıl defettiği, kalpleri nasıl birleştirdiği ve daha başka aldığı güzel tedbirler hususunundaki bir kısım bahislerden mukaddimesinde faydalandığını söylüyor.[168] *Makrizi*'nin "*Kitabü'l meslûk li mârifeti Düveli'l Mülûk*" isimli eserinden İslam Hükümdarları arasındaki anlaşmazlığın kötü sonuçlarını aktarır iken alıntı yapıyor.[169]

Zuhuri Danışman, Naîmâ Tarihi'nin önsözünde Naîmâ'nın farklı kaynaklardan yararlanması ile ilgili şu yorumu yapmaktadır: "*Bütün bunlardan sonra şu hususu da kaydetmek icap eder ki Naîmâ yazdığı tarihe, başka eserlerden sadece nakiller yapmakla kalmamış, mesela Peçevi ile Hasan Bey-zâdenin, Kâtip Çelebi ile Şârih el-menar-zâde'nin, Maan oğlu, Vecihi ve Mehmed Halife'nin rivayetlerini de karşılaştırmıştır… Naîmâ Tarihi'nin, doğrudan doğruya Naîmâ tarafından yazılmamış olması, bu muhim eserin ve bilhassa Naîmâ'nın kıymetini küçültmez. Bilakis Naîmâ, Şârih el–menarzâde ve Maan oğlu gibi müelliflerin yazdıkları eserlerin halen mevcut olmayışı dolayısiyle bu eserleri bize tanıtması ve nakletmesi bakımından büyük bir kıymeti haizdir.*"[170]

Onun yer yer kullandığı kaynakları karşılaştırdığı ve bilgilerin telifinde hayli başarılı olduğu anlaşılmaktadır.

3. Naîmâ'nın Diğer Eserleri

Şehrîzâde Said Efendi, Naîmâ'nın 1070'ten (1660) sonraki yıllara ait olarak birtakım müsveddeler hazırladığını, ancak bunların ölümünden sonra dağıldığını ifade etmiştir. "*Ruzmerre Mecmuası*" ismini verdiği bu müsveddelerin bir kısmının kendisinin eline geç-

166 *Naîmâ Tarihi,* C.5, s.61.
167 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.35.
168 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.51.
169 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.49.
170 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.20.

tiğini ve bunları temize çekeceğini belirtmiştir.[171] Râşid Tarihinde, 8 Rebîülevvel 1109 (24 Eylül 1697) hadisesiyle ilgili kaynağının Naîmâ'nın "yevmiye cerîdesi"ne dayandırılması[172] da bu müsveddelerin varlığı konusundaki iddiayı kuvvetlendirmektedir. II. cilde ait olması gereken müsveddelerinin temize çekilmeden kaldığı ve bunların ölümünden sonra evinde çıkan yangında yanmış olabileceği ihtimali üzerinde durulur.

Naîmâ, kütüphaneleri tetkik' eder ve tesadüf ettiği arapca nadir nushaları Türkçeye tercüme etme gayreti içerine girerdi. Naîmâ'nın Türkçeye tercüme edilmesini en çok istediği eserlerden birisi de Ebü'n-Necib Şeyzeri'nin kaleme aldığı "*Nehcü's-Sülûk fî Siyaseti'l-Mülûk*"isimli risalesi idi. Selahaddin Eyyubi'ye devlet idaresinde rehberlik etmek amacıyla takdim edilen bu risaleyi Yavuz Sultan' Selim daima okur, İdris-i Bitlisi ile eser hakkında sohbet ederdi. Naîmâ bu risalenin İdris-i Bitlisi tarafından istinsah edilen nüshasını okumuştu. Nüshanın aslının Hazine-i Amirede olduğunu düşündüğünden bu konuda araştırma yapmıştı.[173] Ancak eseri tercüme edip etmediğine dair bir kayıt elimizde yoktur.

171 Bekir Kütükoğlu, "Vak'anüvis", *DİA,* C.42, s.458.
172 İpşirli, "Naîmâ", s.317.
173 Ahmet Refik, *Naîmâ, s.14.*

İKİNCİ BÖLÜM
NAİMA TARİHİ'NDE OSMANLI PADİŞAHLARI

A. Osmanlı Devlet İdaresinde Padişahın Yeri ve Önemi

Osmanlı hükümdarlarının ünvanları arasında örfÎ hükümdarlık sıfatlarını ifade eden başlıca unvan olarak "padişah" ünvanı kullanılmıştır.[174] Padişahlar, İslamî unvan olarak arapça "sultan" ve resmi olarakta "bey, emir ve han" unvanlarını tercih etmişlerdir.[175] Resmi devlet belgelerinde de "padişah-ı âlem-penah (Âlemlerin sığınağı olan padişah)" şeklinde Naîmâ'da da olduğu gibi çok sık kullanıldığı görülür.[176]

Bazı Osmanlı müellifleri, Gazali ve İbn Sina gibi İslam mütefekkirerini takip ederek, Osmanlı padişahının mutlak örfi hükümranlık haklarına nazarî bir temel bulmaya çalışmışlardır. Örneğin Tursun Bey, "Tarih-i Ebü'l- Feth" isimli eserinde padişahın varlığını zarûrî olarak görür. Çünkü padişah olmaz ise, nizam olmaz; insanlar birbirlerini yok eder. Bu sebeple padişaha mutlak itaat gereklidir. Kur'an bunu emreder. Padişah istediği gibi yüksekleri alçaltıp, aşağıdakileri de yükseltebilir. Tanrı zatına ait olan "mutlak hâkimiyet" sıfatı onda belirir. Fakat bunu adalet dairesinde kullanmalıdır.[177]

Tursun Bey'in ifade ettiği bu anlayış, Osmanlı devlet adamlarının, halkın ve diğer müelliflerin de temel anlayışı olarak benimsenmiş ve padişaha hep bu anlayış ile bakmışlardır. Bunun için her ne şart altında olursa olsun padişaha mutlak itaati birinci temel vazife olarak görmüşlerdir. Osmanlı devlet anlayışına göre, Osmanlı hükümdarının yüklendiği misyon "Padişâh-ı ruy-ı zemin /zillullah-i fi'l-arz" (Allah'ın yeryüzündeki gölgesi) biçimiyle eski Türk hakimiyet anlayışındaki Kut İnancının İslam geleneğinde tezahürüdür. Hatta bu kavram Sultan II. Mehmed'den itibaren Osmanlı Kanunnamelerine de yansımış ve hukukî bir nitelik kazanmıştır.[178]

---

174 İnalcık, "Padişah", s.491.

175 Osmanlı Padişahları "Han" unvanını 14.yy.dan itibaren kullanmaya başlamışlardır. (Halil İnalcık, "Osmanlı Padişahı", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.13, sayı:4, 1958, s.68.)

176 M.Ali Ünal, *Osmanlı Müesseleri Tarihi,* Isparta 1997, s.8.

177 Halil İnalcık, "Padişah", *İA*, C.9, s.494.

178 Haldun Eroğlu, "Osmanlılarda İktidarın Değişim Süreci ve Meşrutiyet Sorunu", *DTCF Dergisi*, 43/2 (2003), s. 19.

Naîmâ eserin mukaddime kısmında Osmanlı Padişahlarının bu özelliğini şu şekilde açıklamıştır: *"Kuruluşundan beri Osmanlı padişahları i'lâ-yi Kelimetullah ve Hazreti Peygamberin rızasını tahsil için muharebelerde her türlü zahmete katlanarak memleketlerini genişlettiler ve şehirler zaptetmeyi meslek edindiler. Din uğrunda canlarını feda ederek iki cihanda mes'ud olmak için mihnet çekerek, devletlerinin adı dünyaya yayıldı Osmanlı padişahlarının sayesinde ümmet-i Muhammed asûde ve halk istirahatte oldu."*[179]

Bin yıllık Orta-Doğu geleneğini izleyen Osmanlı devlet düzeni saltanatın, otoritenin yüksek karar birliği ve dokunulmazlığı inancına dayanır. Pâdişah, *mâlikü'l-mülk*'tür. Ülkenin, devletin tek sahibidir. Bu prensip korunduğu sürece devlet düzeni kargaşadan korunmuş olur.[180]

Klasik anlamda Osmanlı padişahı tipi, devlet içinde mutlak örfî hâkimiyet yetkisiyle Fâtih Sultan Mehmed'in şahsında ortaya çıkmış, kudretini Yavuz Sultan Selim ve Kanûnî Sultan Süleyman zamanında kazanmıştır.[181] Bu nedenle duraklama ve gerileme dönemi tarihçilerinde bu döneme özlem ve geri dönme isteği vardır.

Osmanlı ordularının o zamana kadar pek alışkın olmadıkları bir şekilde savaş meydanlarında başarı elde edememesi, disiplinsizlik sergilemesi ve mağlup olması, XVII. yüzyıl yönetici, tarihçi ve genel olarak yetkililerini telaşlandırmıştı. Bunun nedenleri arasında yükselme dönemindeki kudretli padişahların eksikliği açıkça görülmektedir. Ancak bunu açıkça ifade edemeyen tarihçiler, dolaylı olarak layihalarında ve eserlerinde vurgulamışlardır. Çare olarak, yine eski güçlü padişahlar dönemlerine dönmenin yollarını aramak olarak göstermişlerdir.

XIX. yüzyıla kadar Osmanlı tarihçiliği "devlet tarihi" geleneği şeklinde gelişme göstermiştir. "Osmanlı Tarihçisi"nin sarayda resmi bir görevi bulunmaktaydı. Onlar bağlı oldukları hükümdarın olaylarını yazmakla görevliydiler. Doğruları yazmaları için kendilerinden hiçbir şey esirgenmeyen vak'anüvislerden de hadiseleri tahkik etmesi bekleniyordu. Ancak, muhtemelen XVIII. Yüzyılın ikinci yarısında güvensizlik dolayısıyla bazı devlet sırlarının kendilerine açıklanmadığı, olayların sebep ve sonuçlarının tahkiki ve lâyıkıy-

179 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.58-59.
180 İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye-II,* s.33.
181 İnalcık, "Padişah", s.141.

la değerlendirilmesinin istenmediği de görülüyordu.[182] Hem yukarıda anlattığımız Osmanlı Devleti'nde padişah anlayışı, hem de padişahın memuru olmaları nedeniyle eleştirilerini açıkça gösteremedikleri görülmektedir. Bu yüzden vak'anüvisler faydasız şeyler yazmaya mecbur kalıp önemsiz hadiseleri büyütürken önemlilerini gerektiği gibi kaydedemiyorlardı.

Bu nedenle Kroniklerde Osmanlı padişahlarına yönelik eleştirilerin bazılarında açık, ancak çok sert olmayan bir üslup hâkim iken, çoğunda çok yumuşak bir biçimde geçiştirildiği, sanki hata değilmiş gibi gösterildiği, hatta başka birinin şahsına yönlendirilerek örtülmeye çalışıldığı görülmektedir.[183] Vak'anüvisler genellikle her yılın başında kaleme aldıkları vekayi' cüzlerini padişaha sunmak üzere sadârete verirlerdi. Padişah tarafından kontrol edildikten sonra duruma göre bu cüzleri düzeltip ikmal ederlerdi. Vak'anüvislerin yazdıklarıyla en fazla ilgilenen hükümdarlardan III. Selim ve II. Mahmud'un bu hususta ilginç irade, teşvik ve tavsiyeleri mevcuttur.[184]

Naîmâ ise, Osmanlı Devleti"nin çöküşü karşısında benimsediği yenilikçi yaklaşımla, olayları ve hükümdarları tenkidi ve çözümleyici bir biçimde ele almıştır. Bu yönü ile Koçibey ve Karaçelebizâde gibi birkaç örnek ile birlikte diğer tarihçilerden ayrılmaktadır.

Naîmâ, IV. Mehmet'in son senelerini, İkinci Süleyman, İkinci Ahmet, İkinci Mustafa ve Üçüncü Ahmet devirlerini görme ve yaşadığı çevre itibârıyla yakından gözlemleme fırsatı bulmuş bir Osmanlı devlet adamı ve tarihçisidir.

Naîmâ Tarihi, 1574 ile 1660 yılları arasındaki olayları anlatır. 1660 yılı IV. Mehmed dönemini içine aldığından aslında kendi döneminden önceki padişahların zamanında yaşananları yazma fırsatı bulmuştur. Hayatında anlatıldığı gibi başına gelen olumsuzluklar nedeniyle büyük ihtimalle kendi devrinin müsveddelerini de hazırladıysa bile günümüze kadar ulaşmamıştır. Kendinden önceki dönemlerde alıntılarda bile padişahlar hakkındaki olumlu-olumsuz ifadeleri hiç çekinmeden aynen aktarması, hatta bunlara ilave yorumlarda bulunması, eğer mümkün olsaydı yaşadığı dönem padişahları ile ilgili de dönemin tarihçilerinde farklı bir uslup kullanacağını göstermektedir.

---

182 Kütükoğlu, "Vak'anüvis", *DİA,* C.42, s.458.

183 Alpay Bizbirlik, "Kroniklerde Osmanlı Devleti Yöneticilerine Yapılan Eleştiriler Üzerine", *Bilig(Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi)*, 2004, sayı: 31, s.52.

184 Kütükoğlu, "Vak'anüvis", s.458.

Otoriter olmak ve hükümdarlık yetkilerini kullanmak padişahın şahsiyeti ile de yakından ilgilidir. Fatih, Yavuz, Kanuni gibi güçlü şahsiyetli padişahlardan sonra gelen padişahlarda bunun eksikliğini Naîmâ, bazen doğrudan bazen ise dolaylı olarak vurgulamaktadır. Naîmâ'nın eserini içine alan dönemde ise bu özelliği ile IV. Murad ön plana çıkmışsada Naîmâ tarafından çok fazla sert bulunmuştur.

Padişahların çok ani ve çevrelerinin etkileri ile bazen fevri kararlarlar verdikleri, değerli devlet adamlarının azli ve ölümüne sebep oldukları da görülmektedir. Naîmâ Tarihi'nde bununla ilgili çok sayıda örnek vardır. Naîmâ bu durumu ince bir uslup ile "*Hükümdarların vefası yoktur*"[185] şeklinde eleştirmektedir.

Naîmâ'nın eserinde padişahlarla ilgili çok farklı elkap ve ünvanlar kullandığı görülmektedir. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

Padişah-ı Cihan, Padişah-ı Ruy-i zemin (Yeryüzünün padişahı), padişah-ı alempenah (Âlemlerin sığınağı olan padişah), Padişah-ı gayyur (çalışkan), Padişah-ı muazzam (büyük padişah), Padişah-ı Ömer-meşreb (Hazret-i Ömer ahlaklı, adaletli padişah)

Zuhuri Danışman, eserini yayınlarken Naîmâ'nın Padişah İkinci Mustafa ile ilgili kullandığı bir elkabı o dönemde kullanılanlara örnek olarak aynen almıştır: "*Halâ evrenk nişin-i saltanat ve mesned-guzin-i hilafet gevher-i düdmân-ı ikbâl âhter-i asumân-ı iclâl hidiv-i Kamkâr, hakân-ı bülend iktidar şevketpenâh-ı azamet destgâh, yegâne-i Âl-i Osman (Sultan Mustafa Han) İbn sultan Mehmed Han"* Beş satıra yakın süren bu elkâbda bahsedilen Sultan, "Sultan Mehmed oğlu Sultan Mustafa Han" şeklindendir.[186]

Naîmâ Tarihi'nde ismi geçen padişahlar şunlardır:

Culus Sırası	Padişahın İsmi	Doğum-Ölüm Tarihleri	Saltanat Yılları	Naîmâ Tarihi'nde İsmi Geçen-Geçmeyen
Naîmâ'nın doğumundan veya Saraya Girişinden Önce				Naîmâ görmesede (IV. Mehmet hariç) Naîmâ Tarihi'nde saltanat dönemleri anlatılıyor.
12	III. Murat	1546-1595	1574-1595	
13	III. Mehmet	1566-1603	1595-1603	
14	I. Ahmet	1590-1617	1603-1617	
15	I. Mustafa	1592-1639	1617-1618 ve 1622-1623	
16	Genç Osman	1604-1622	1618-1622	
17	IV. Murat	1612-1640	1623-1640	
18	İbrahim	1615-1648	1640-1648	

185 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.335.
186 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.33.

Naîmâ Saraya Girdikten Sonra Ölümüne Kadar				
19	IV. Mehmet	1642-1693	1648-1687	
20	II. Süleyman	1642-1691	1687-1691	Naîmâ'nın bizzat görmesine rağmen saltanat dönemleri anlatılmıyor.
21	II. Ahmet	1643-1695	1691-1695	
22	II. Mustafa	1664-1703	1695-1703	
23	III. Ahmet	1673-1736	1703-1730	

B. Naîmâ Tarihi'nde Anlatılan Padişahlar

1. III. Murad

Naîmâ Tarihi, eski nüshaların bazılarında III. Murad'ın 1574 (H.982) tarihinde cülusu ile başlamaktadır. [187] Ancak Zuhuri Danışman'ın neşrettiği nüsha da dâhil 1864 yılındaki Matbaa-i Amire baskısının esas alındığı nüsha gibi bazıları 1592 (H.1000) yılında, yani III. Murad'ın vefatından üç yıl önce Ferhad Paşa'nın azlinin anlatıldığı sadrazam değişikliği ile başlamaktadır. Bu nedenle Naîmâ'nın bazı nüshalarında III. Murad dönemi ile ilgili az bilgi vardır.

Osmanlı devlet düzeninin önemli değişikliklere uğradığı III. Murad dönemini (1574-1595) ölümü üzerine, etraflı bir değerlendirmeye tabi tutan Selaniki, padişahın Saltanatının ilk yıllarındaki titizliğini ve devlet işlerine gösterdiği dikkati övmüş, ancak son zamanlarındaki gevşekliği dolayısıyle onu şiddetle eleştirmiştir.[188] Naîmâ Tarihi'nde ise bu gibi bilgiler yoktur.

Padişah'ın dedeleri Yavuz ve Kanuni'nin yolundan gitmeyip sarayına kapandığını, orduları serdarlara havale ettiğini ağır bir dille Selaniki tarafından tenkit edilmektedir. Ancak Sultan Murat'a haksızlık etmemek için onun bir şiir ile dile getirdiği mazeretini de aynen vermektedir.[189] Selânikî'nin, eski geleneğe uyarak, doğrudan doğruya tenkit yerine bazan bir Kur'an ayeti, bir Hadis-i şerif, bir kelâm-ı kibar veya bir şiirle kişileri tenkit ettiği de görülmektedir. Bu amaçla yazılan şiir Selaniki Tarihi'nde şu şekilde verilmiştir:

(Padişaha yazılan kısa mektuptaki gazeldir)
Durmayıp Pâdişâhım zülm ile dünyâ yıkılır,
Dûdmân-ü fukara beyt-i re'âyâ yıkılır.

187 Daha geniş bilgi için bk: Giriş Bölümü-İkinci elden kaynaklar
188 Mustafa Selaniki, *Tarih-i Selaniki* (Neş: Mehmet Mehmet İpşirli), İstanbul, 1999, s. 19
189 Mehmet İpşirli, "Osmanlı Esas Yapısının Bozulması ve Islahı Çalışmaları Üzerine Bazı Gözlemler", *Türkler*, C. 09, s. 1551

Dehre her dûn-u denî hâkim-ü vâli olalı
Kalb-i câhil yayılır hâtıra dânâ yıkılır.
Böyle dönerse eğer aksine bu çarh-ı felek
Korkarız üstümüze kübbe-i minâ yıkılır.
Kesr-i ırz itme Şehâ yok yere hatır yıkma
Kalb-i mümin ki sına arş-ı mu'allâ yıkılır.
Yıkılır diye dilâ gam yeme bu çarh-ı kühen
Katı çokdan yıkılmıştır dime hâlâ yıkılır.[190]

III. Murad, zayıf iradeli, re'sen direktif vermekten âciz, muhtelif tesirler altında hareket eden ve saraydan çıkmayan bir hükümdardı. Vezir-i âzam Sokullu Mehmed Paşa'nın ölümünden sonra devlet idaresine valide, haseki sultanlarla ve bazı Paşalar ve saray ağaları müdahale eder olmuşlardır.[191]

III. Murad döneminin Selaniki'nin belirttiği gibi, başlangıçta iyi, sonrasında kötü olmak üzere iki döneme ayrılmasının en önemli sebeplerinden birisi de Sokullu Mehmet Paşa'nın ölümü hadisesedir. Bu dönemde, daha önce üç hükümdarın güveni kazanmayı başaran bu kudretli vezirin itibarı sarsılmaya başlamıştı. Başlangıçta mutlak hükümdar olarak ortaya çıkmaya çalışan Sultan III. Murad, Sokollu Mehmed Paşa'nın gücünü devlet işlerine keyfi müdahaleleri ile sınırlıyor ve o döneme kadar kadir-i mutlak olan veziriazama karşı şikâyetlere ve karalamalara kulak veriyordu.[192] Hatta Zinkeisen, Sokullu'nun bir dervişin hançeri ile öldürülmesini de kuşkulu bulmakta ve bir azmettirci ihtimalinden bahsetmektedir.[193] Eserde III. Murad ile ilgili en geniş malumat ölümü ve cenaze töreni ile ilgilidir. Naîmâ III. Murad'ın vefatını şöyle anlatmaktadır:

1003 senesi Cemaziyelevvelinde padişahın mizacı bozulup, doktorların ilaçları tesirsiz kaldı. Hastalığının başlangıcında Sinan Paşa köşküne inen Sultan Murad, meclisine şarkı söyleyenler neşelendirmek için girdiklerinde, daha önce ne okunacağına pek karışmaz iken bu sefer "*Bimârım ey ecel, bu gece bekle yânım al*" beytini okunmasını istedi. Bu isteği ölümün yaklaştığını hissettiğine yordular. O sırada Mısır'dan gelen iki kadırga

190 Selânikî, *Tarih-i Selânikî,* s.228.
191 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C.3. s.125-126.
192 Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C.3., s.78.
193 Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C.3., s.80.

adet üzere toplar atıp şenlik ettiklerinde padişahın köşkündeki camlar kırıldı. Her olayı bir sebebe veya yıldızlara bağlamaya meraklı olan Naîmâ, şimdiye kadar koca donanma gemilerin yaptıkları şenliklerde attıkları zelzele gücündeki topların bile bir şey yapamadığı camların küçük kadırga toplarıyla yıkılmasını uğursuzluğa bağlayıp, padişahın da aynı düşüncede olduğunu ve "Herhalde bu köşke son gelişimizdir" dediğini söylemektedir.[194] O ayın beşinci pazartesi gecesi III. Murad vefat etmiştir.

Padişahın vefatından sonra yeni padişah Sultan Mehmed gelinceye kadar yaşanan hadiseler ise eserde şu şekilde anlatılmaktadır:

"Babussaade ağası, vezirlerden kimseye bildirmeyerek bostancıbaşı Ferhad Ağa'ya gizlice sırrı açıklayıp Ferhad Ağa'yı acele şehzâdenin yanına Manisa'ya göndermiştir. Manisa'ya varınca kendisine hediye olarak Mısır Eyaleti verildi. Ancak Ferhad Ağa'nın ricası ile bu mansıp ölünceye kadar kalma şartı eklendi.

İki gün sonra önce vezirlerden İbrahim Paşa, daha sonra da sadaret kaymakamı Ferhad Paşa padişahın vefatını öğrendi. Ancak Ferhad Paşa emin olmak için içeriye telhis gönderip, gelen yazının padişaha ait olmayıp, taklit olduğunu görünce hakikati anladı. Herhangi bir karışıklığa karşı tedbir ve halkı korkutmak için zindandan idama mahkûm bir kişiyi çıkartıp katlettirdi. Kol gezip disiplin ve düzeni sağlamaya çalıştı".diye anlatılmaktadır.[195]

Osmanlı Devleti'nin inhitatı, belki de eserinde çok kısa bir bölüm tutması nedeniyle Naîmâ tarafından olmasada dönemin diğer müelliflerinin tenkit ve şikâyetlerinden anlaşıldığı üzere III. Murad devrinde başlamıştır. Uzun süren harpler, ekonominin bozulmaya başlaması, mansıpların teammülere uygun olarak yapılmaması ve bu hususta rüşvetin devreye girmesi gibi sebepler bu konuda etkili olmuştur.[196]

Bütün bunlardan dolayı çıkan ilk ciddi hadise sipahilere değeri düşük akçe verilmesi dolayısıyla çıkmıştır. 1589'da divana gelen sipahilerin taşkınlıkları Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın öldürülmesi ile yatışmıştır. İkinci hadise ise 1592 yılında Siyavuş Paşa'nın sadareti zamanında yaşanmıştır. Maaşların yetişmemesi üzerine başlayan fitnede

194 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.104.
195 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.105.
196 Bekir Kütükoğlu, "Murad III", *İA,* C.8,s.623.

Defterdar Emir Paşa'nın başı istenmiş, ancak bu istekleri kabul görmemiş ve isyan sipahilerin dağıtılmasıyla sona ermiştir. Hatta Boyalı Mehmed Paşa'nın defterdarı sevmemesinden dolayı, vezir iken Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın feda edilmesine rağmen, neden defterdarın korunmak istediğini sorması,[197] başlayan bozukluğun ve daha sonra yaşanacak hadiselerin de bir habercisidir.

2. III. Mehmed

Şehzâdeleği döneminde babasından büyük bir alaka ve ihtimam görerek çok sayıdaki şehzâdeler arasında tahta çıkabilecek tek aday olma özelliği vurgulanarak ön plana çıkarılmıştır. Nitekim onun dillere destan sünnet düğünü, azamet ve ihtişam bakımından Osmanlı tarihinde önemli bir yer işgal eder. [198] O tarihe kadar Manisa sancakbeyi olan Şehzade Mehmed, atalarının tahtına sancakbeyi olarak görev yaptıktan sonra çıkan son Osmanlı şehzadesi idi.[199]

Naîmâ, III. Mehmed'in tahta geçme hadisesi şu şekilde anlatmaktadır:

"Babasının vefatı üzerine Manisa'dan İstanbul'a ulaşan yeni padişah, matem elbisesi ve siyah sarık giyindi. Cülus ve cenaze işlemleri tamamlandıktan sonra Naîmâ'nın ifadesi ile padişahın kardeşi olan ondokuz günahsız şehzâde kement ile boğularak şehitler arasına katıldı."[200]

Naîmâ'nın "günahsız" ve "şehit" ifadelerini kullanması yeni padişahın bu ilk icraatını, açıkça dile getirmesede hoş karşılamadığını göstermektedir. Yani Naîmâ'nın burada, cülustan ziyade şehzadelerin öldürülmelerini vurgulaması dikkat çeker. Hatta kardeşlerin en büyüğü olan şehzâde Mustafa'nın yakışıklı, endamlı ve konuşması güzel bir kişi olduğunu söyleyerek, babasının ölümü üzerine başına gelecekleri hissedip aşağıdaki beyti söylediğini anlatır.

Nâsiyemde kâtib-i kudret ne yazdı bilmedim
Ah kim bu gülşen-i âlemde bir kez gülmedim

---

197 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.75.
198 Mücteba İlgürel,, "Zirveden Dönüş: II. Selim'den III. Mehmed'e"Türkler C.9, s.1201
199 Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi,* C.3., s.426.
200 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.106.

Naîmâ, III. Mehmed'in tahta geçtiği sırada kardeşlerine karşı yaptığı bu ve "zulüm" kelimesi ile ifade ettiği bu davranışı ölümünden kısa süre önce de kendi oğluna uygulamasını da hoş karşılamamıştır. III. Mehmed, ölümünden önce, oğlu şehzâde Mahmud'u yerine geçmek istemesi vehmi ile öldürtmesini de hüzünlü bir şekilde anlatıp, eğer imkân verilseydi bu şehzâdenin Celâli isyanlarını bastırabilecek kabiliyette olduğunu söylemiştir. Hatta III. Mehmed'in bu zulmünün (oğlunu öldürmesi) kendisine uğurlu gelmediğini ve bir ay içerisinde kendisinin de vefat ettiğini anlatır.[201]

Naîmâ, Sultan III. Mehmed Han'ın tahta çıkışının üçüncü günü bütün devlet erkânı matem elbiselerini çıkarıp ve padişahın elini öptüklerini ve bunun karşılığında kanunen verilmesi gerekendan fazla verilen para anlamına gelen "terakkiler" verildiğinden bahsedilmekte ve örnek olarak yeniçeri taifesine "altı kere yüz bin ve altmış bin altın (660.000 altın)" verildiği anlatılmaktadır.

III. Mehmed, işe Manisa'dan beraberinde getirdiği yakın adamlarından ekibini kurmakla başlamıştır. Hatta Naîmâ Lala Mehmed Paşa'ya vezirlik verilme sebebini, Padişahın dayelerinin (padişahın dadısı) eşi olmasına bağlamaktadır.[202] Diğer taraftan da babası zamanından kalan ağalar, cüceler, dilsizler gibi hizmetkârlarını fırsat buldukça işlere karıştıkları bahanesiyle taşraya çıkartılıp bir miktar ulufe verilmiştir.

Naîmâ, Sinan Paşa ile girdiği mücadeleyi kaybeden Ferhad Paşa'nın idam edilmesi hadisesinde padişah III. Mehmed'i gayet iğneli, fakat ince ve zarif bir uslupla tenkid etmektedir. Babası Sultan Murad'ın Ferhad Paşa'nın kadrini bilip daima himaye ettiğini, lakin Sultan Mehmed Han'ın "*safdil ve sade-derun (saf yürekli), hile ve hud'a yollarını henüz öğrenmemiş olduğu için, garaza binaen söylenen uydurma sözlere inanıp böyle olduğunu*" açık dille çekinmeden dile getirmektedir. Zuhuri Danışman, bu hadiseye düştüğü notta: "*O devirde bir padişahı tenkid, değme kimselerin harcı değildi"* diyerek Naîmâ'yı takdir etmektedir.[203]

---

201 Naîmâ, kendi oğlunu öldürdükten sonra, Sultan Mehmed'in bir ay geçince vefat ettiğini yazarsa da, III. Mehmed, şehzade Mahmut'u katlettikten 6 ay 13 gün sonra ani olarak vefat etmiştir.

202 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.115.

203 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.128.

Hatta padişahın sadaret kaymakamı İbrahim Paşa'yı sadrazam yapmama sebebini Ferhad Paşa'nın katlinde parmağı olduğu için kendisine gücenmiş olmasına bağlayarak, III. Mehmed'in hatasını anladığını vurgulamak istemiştir.

İsmail Hakkı Danişmend, III. Mehmed'in idare ve askerlik sahalarında Kanuni'ye kadar devam eden ilk büyük Osmanlı padişahlarıyla ölçülebilecek bir şahsiyet olmamakla beraber babası III. Murad ve dedesi II. Selim gibi saraya kapanmayıp sefere çıkmasını övmektedir. Üzerinde büyük tesiri olan annesi Safiyye Sultan'ın muhalefetine rağmen Hoca Saadettin Efendi'nin teşviki ve yeniçerilerin padişah olmadıkça sefere gitmeyeceklerini söylemeleri üzerine sefere çıkmaya karar vermiştir.[204]

Naîmâ'nın ayrıntılı bir şekilde anlattığı bu sefer sırasında padişahı tenkid ettiği bir başka olay da Haçova Muharebesi'dir. Bu savaş esnasında birçok zorluklar yaşanmış, askerin itaatsizliği de buna eklenince savaş meydanında yapılan bir istişârede devlet erkânının çoğu geri çekilme fikrini padişaha kabul ettirmek istemişlerdir. Ancak bu sırada devreye giren Hoca Saadettin Efendi "*Bilhassa bu devlet-i aliyyede bir Osmanlı padişahının bir düşmandan, sebepsiz yüz çevirdiği, geri çekildiği işitilmiş değildir*." diyerek padişahı ikna etmeyi başarmıştır.

Ancak bir müddet sonra Naîmâ'nın çok garibine giden ve padişaha yakıştıramadığı bir olay gerçekleşmiştir. Sadrazama padişah tarafından Naîmâ'nın ifadesiyle "*acayip*" bir mektup geldi. Mektupta "*Sen ki lalamsın, burda muharebe için sizi serdar edip ben buradan İstanbul'a revane olsam (yollansam) olmaz mı?*" deniliyordu.[205] Bunu gören veziriazamın kanı başına sıçramış ve böyle bir işin mümkün olamayacağını padişaha anlatmak için yollar aramıştır. Padişah bu konuda kararını vermeden savaş şiddetini arttırmış, hatta padişahın kaçtığı yönünde dedikodu yayılması üzerine askerin çoğu dağılıp, düşman padişah otağına kadar ulaşıp yağmaya başlamıştır. Bu durumu gören padişah, yanındaki Hoca Sadeddin Efendi'ye çaresiz bir şekilde ne yapması gerektiğini söyleyince Hoca Efendi padişaha:

"Padişahıma lazım olan yerinizde durmaktır. Harp hali böyledir. Büyük dedeleriniz zamanlarında olan tabur muharebeleri de çok vakit böyle olagelmiştir. İnşallah fırsat ve

---

204 *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.3, s.143.
205 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.165.

üstünlük ehl-i islamındır. Hatır-ı şerifinizi hoş tutun!" diyerek tecrübesiz padişahı teselli etmiştir. Hoca Saadettin Efendi'nin çabaları ve geride kalan asker ve geri planda çalışan hizmetlilerin azim ve gayretleri ile düşman geri püskürtülüp zafer kazanılmıştır.

Haçova Savaşı'nda zaferin kazanılmasında padişah III. Mehmed'ten çok Hoca Saadettin Efendi'nin gayreti olduğunu açıkça söyleyemeyen Naîmâ, bunu dolaylı yoldan anlatmak için şu örneği konunun sonuna ilave etmeyi de ihmal etmemiştir:

Nakledilmiştir ki, küffar büyükleri hazret-i padişahı at üzerinde ve Hoca Efendi'yi de padişah atının üzengisi yanında durup iki elleri duaya kalkmış bir şekilde bütün varlığıyla yalvarıp yakarırken tasvir ettirip, resmin altına da Nemçe lisanıyla "*Hoca Efendi'nin duası kabul oldu*" diye yazdırdıklarını aktarmıştır.[206]

III. Mehmed, 37 yaşında iken aniden rahatsızlanarak vefat etmiştir. Naîmâ Tarihi'nde vefatı ise şu şekilde anlatılmıştır:

Mehmed Han, sarayına giderken yolda rastladığı bir meczup, " "*Elli altıgünden sonra bir büyük hadise zuhur edecek! Gaafil olma padişahım!*" diye bağırmıştı.[207] Recep ayının ondördünde padişahın sıhhati bozulup onsekizinde de vefat etmiştir.

Uzunçarşılı, Sultan III. Mehmed'in, Celâli isyanları ve İran vaziyeti sebebiyle üzüntüsünden çok defa yemek ve içmekten kesildiğini, bir de bunun üzerine büyük oğlu şehzâde Mahmud'un ölümünden duyduğu vicdan azabının tesiri de eklenince genç yaşta, yani otuz sekiz yaşında vefat ettiğini belirtmektedir.[208]

Şiirde "Adli" mahlasım kullanan III. Mehmed'in:

Yokdurur zulme rızâmuz adle biz mâillerüz
Gözlerüz Hakkun rızâsın emrine kaaillerüz

Ârifuz âyîne-i âlem-numâdur gönlümüz
Rüzgârûn cünbüşünden sanmayun gaafillerüz

206 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.166.
207 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.375.
208 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C.3. s.127.

Pûte-i aşk içre "Adli" kal idelden kalbimüz

Gıll-u-gışdan haliyüz âlemde sâfî-dillerüz

mısralarından anlaşılacağı gibi pürüzsüz ve samimi bir şiir dili vardır.[209]

3. I. Ahmed

Şehzâde Mahmut'un katlinden sonra babasının da vefatı ile tahta oturmuştur. Naîmâ'da I. Ahmed ile ilgili ilk kayıt, tahta oturduktan kısa bir süre sonra çiçek hastalağı geçirdiğinden bayramda törenlere katılamaması nedeniyle bayramın üzüntülü geçtiği bilgisidir.

Sultan I. Ahmed 'in üzerinde hocası Mustafa Efendi'nin çok etkili olduğu görülüyor. Naîmâ, cülus sırasında kaymakam Kasım Paşa'nın padişah hocasına fazla rağbet etmemesi nedeniyle sadrazam olma hayallerinin suya düşdüğünü, Mustafa Efendi'ni padişah katında değerini sonradan anlayıp hocaya hediyeler gönderse de faydasının olmadığını belirtmektedir.[210] Yavuz Ali Paşa'nın vefatı üzerine Sultan Ahmet'in hocasını saraya davet edip yeni sadrazamın tayini sadece onunla istişâre etmesi de padişah üzerindeki tesirinin bir göstergesidir.

Genç padişahın ilk icraatlarından birisi de, Sultan III. Murad ve III. Mehmed devirlerinde devletin siyaseti üzerinde fena tesirler yapmış olan büyük valide Safiye Sultan'ın (Venedikli Baffa), bütün adamları ile birlikte eski saraya gönderilip nüfuzunun kırılmasıdır.[211]

Sultan I. Ahmed 'in ava ve cirite düşkün olduğu, bunun için Edirne ve Bursa'ya seyahatler yaptığı anlaşılıyor. Naîmâ, Edirne'ye doğru gidilirken oynanan bir cirit oyununa bizzat padişahın da katılıp cirit oyununda usta olan sadrazam Nasuh Paşa'yı yakalayarak ciriti atmaktan yaşına olan hürmetinden dolayı vazgeçtiğini söyleyerek, padişahın ata binmedeki maharetini anlatmıştır.[212]

Yolda yaptıkları avlar dışında sadece Edirne'de on yedi defa rikab-ı humayundakiler ile dört defa sürgün avına çıktığını vurgulayarak, bu avlar sonucu 915 yaban keçisi avlan-

---

209 *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.3, s.143.
210 *Naîmâ Tarihi*, C.1, s.389.
211 M.Cavid Baysun, "I.Ahmet",*İA*, C.1, s.161.
212 *Naîmâ Tarihi*, C.2, s.107-108.

dığını ve yoldan getirilenlerle birlikte bu sayının 1200'e çıktığını not düşmüştür. Bu kayıt bile padişahın av merakını göstermeye kâfidir. Bu av gezilerinden çevre halkının padişahın ihsan ve dertlerini dinlemesi nedeniyle çok memnun kaldıkları görülmektedir.

I. Ahmed, genç yaşına rağmen icraatlarında azimli ve kararlı olduğu görülmektedir. Döneminde yaşanan sipahi isyanını cesurca bastırıp elebaşlarını idam ettirmesi, sarayda çok sayıdaki adamları sayesinde etkili ve güçlü sadrazamlardan Derviş ve Nasuh Paşa'ları bile öldürtmesi bunun bir göstergesidir. Hatta Naîmâ'da anlatıldığı üzere Derviş Paşa'nın kement ile boğulmasından sonra vucudunun hareket ettiğini görünce bizzat boğazını kesmesi mizacındaki şiddetin de bir göstergesidir.[213]

Naîmâ, I. Ahmed'in karar verdiği bir şeyi uygulamadaki azmi anlatılmasına rağmen sık sık çevresinin etkisiyle karar almasını ve vefasızlığını da vurgulamıştır. Anlatılacağı üzere ömrü savaşlarda geçmiş ve Macaristan meselesinin halledilmesinde büyük katkıları olan yaşlı ve tecrübeli Sadrazamı Lala Mehmet Paşa'nın hastalanmasına rağmen Derviş Paşa'nın etkisiyle hiç ehemmiyet vermemesi dikkat çekicidir. Celâli belasının def'i nedeniyle büyük değer verdiği yaşlı sadrazam Kuyucu Murad Paşa'ya hürmeti ve söyleceklerini emir şeklinde değil de rica şeklinde yapması da dikkat çekicidir. Ancak zaman zaman çevresinin etkisiyle Kuyucu Murat Paşa'yı da zor durumlara düşürdüğü, ancak sadrazamın padişah ile bizzat görüşmelerle durumu düzelttiği de Naîmâ Tarihi'nde örneklerle açıklanmıştır.

I. Ahmed, elli gün süren bir mide hastalığından sonra vefat etmiştir. I. Ahmed'in tahta geçiş sistemini değiştirerek hanedanın en yaşlı üyesinin padişah olması uygulamasını getirip kardeş katlini kaldırması, kendisinden sonra etkisini göstermiştir. Üç tane oğlu II. Osman, IV. Murat ve Sultan İbrahim sırasıyla padişah olma imkânı bulmuştur.

Padişahın cenazesinin yıkanması için Üsküdarlı Aziz Mahmut Hüdayi davet edilmiş, ancak yaşlılığı sebebiyle halifelerinden Şaban Dede tarafından gasil işlemi yapılmıştır. Şaban Dede, henüz yirmisekiz yaşında olan genç padişahın gasil sırasında sakalında iki adet beyaz kıl görüp yakınlarına gösterince, İran seferi sonrası zuhur ettiğini söyledikleri-

213 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.472.

ni nakletmiştir.[214] İlerde anlatılacağı gibi Acem Seferleri döneminde önemli yer tutmuş ve Derviş Paşa'nın da etkisiyle önemli bir başarı elde edilememiştir.

I. Ahmed'i dindar bir padişah olarak tanımlayan Naîmâ, yaptırdığı Sultan Ahmet Camii'nin yeryüzünde misli görülmemiştir diye methederek caminin özelliklerini uzun uzadıya saymıştır. Sayıları kullanmaya meraklı ve mahir olan Naîmâ, I. Ahmed için "ondört" sayısının önemini öndört yaşında tahta çıktığını ve öndört sene hükümdarlık yapmasını güzel bir tesadüf olarak belirtmiştir.

4. I. Mustafa (İlk kez)

Sultan Ahmed çocuk denecek yaşta hükümdar olduğu zaman henüz evlenip çocuğu olmadığından, o zamana kadar devam edip gelen kanun hilâfına kardeşinin hayatına dokunmamış ve çocukları olduktan sonra Mustafa'yı öldürtmek istediyse de hastadır zararı olmaz diye devlet adamları mâni olmuşlardı.[215]

I. Ahmed 'in genç yaşta vefatı üzerine şehzâdeleri küçük olduğundan I. Mustafa'nın tahta çıkması uygun görülmüştür. Ancak Naîmâ'nın ifadesi ile aklında bir miktar hiffet (hafiflik) görülmesi devlet adamlarını endişelendirmişse de Şeyhülislam Esad Efendi'nin "*uzun süre hapis yüzündendir, zamanla kâmil ve iradesine hâkim olur*" demesi üzerine onun sözüyle hareket edilmiştir.[216]

Naîmâ, Sultan Mustafa'nın bu ittifaka rağmen kısa sürede tahttan indirilmesini Darüssaade Ağası Mustafa Ağa'nın padişah aleyhine yürüttüğü faaliyetlere bağlamaktadır. Sultan Mustafa, tahta oturduktan sonra, kardeşi Sultan Ahmet zamanında sözü geçen ve herkesin fikrini danıştığı adı geçen Darüssade Ağası ile anlaşamadı.

Tam istiklal ile hareket etmeye alışmış olan Darüssade Ağası, saraydaki sırları saklaması gerekirken, Sultan Mustafa'nın aklının azlığını ve bir şeye muktedir olmadığını heryerde söyleyip padişahın, gizlenmesi lazım gelen hareketlerini herkese yaymağa başladı. Hatta "*Eğer bir zaman padişahlıkta kalırsa altınları denize ve sahralara ve lüzumsuz yerlere sarfetmekle devlet hazinesini boşaltacağı*" dedikodusunu yaymaya başladı.

---

214 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.173.
215 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C.3. s.127.
216 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.173.

Naîmâ, I. Mustafa'nın tahttan ilk kez indirilmesini daha çok Kızlarağası Mustafa Ağa'nın gayretlerine bağlayıp "padişahın gizlenmesi lazım gelen hareketleri" diye tanımladığı uygunsuz davranışlarını açıkça yazmamıştır. Ancak kaynaklar, tamamen Valide Sultan'ın idaresi altında bulunan I. Mustafa'nın, hekimlerin aldığı bütün tedbirlere rağmen sıhhatinin düzelmediği anlaşılıyor. Vakitli-vakitsiz sokağa çıkıp para dağıtmak, divan sırasında gelip vezirlerin başını açmak gibi manasız hareketlerine devam etmiştir.[217]

Nihayet Mustafa Ağa'nın ulemâ ve ayanlara haber göndererek padişahın bütün şehzâdeleri öldürüp Osmanlı Sülalesinin inkırazına sebep olacağını ve tüm mansıpları aşağılık kimselere vermeye başladığını söyleyerek, devlet erkânı arasında büyük bir endişeye sebep oldu. Sonuçta ittifak ederek ulufe tevzii vesilesi ile kapıkulu ve divan erkânının sarayda toplandığı sırada alınan karar gereğince Mustafa Ağa tarafından padişahın oturduğu dairenin kapısı kitlenip dışarı çıkmasına mani olunarak şehzâde Osman'ın tahta çıkarılmasına karar verilmiştir.

5. II. Osman

I. Ahmed'in dünyaya gelen ilk oğlu olması dolayısıyla kendisine Osmanlı hânedanının kurucusu Osman Gazi'nin adının verildiği, bu münasebetle İstanbul'da yedi gün yedi gece şenlikler yapıldığı, bütün sokakların, bedesten ve dükkânların süslendiği belirtilir.[218]

İşe başlama sırasında her zaman uğurlu bir vakit arayan Naîmâ, II. Osman'ın tahta çıktığı vakit gökyüzünde görülen alametleri yıldız ilmine göre uğursuzluk olarak görmektedir: *Bu yıl gece olunca gökyüzünde bir beyaz direk başgösterip zamanla kuyruklu yıldız şu'lesi olup, yıldız dahi açıkça görünmüş ve halk arasında türlü manasız söylentilere sebep olmuştur.*[219]

Gerçekten de II. Osman'ın tahtta bulunduğu vakit, adeta Naîmâ'yı doğrularcasına padişahın başına gelenler haricinde de İstanbul'da birçok afet vuku bulmuştur. Tahta çıktığı yıl Bedesten'in bir kısmı, ertesi yıl da diğer kısımları yanmıştır. Hicri 1029 yılında üç gün süren büyük sağanak yağışta çok sayıda ev çökmüş, bazı mahalle ve mescidleri su basmıştır. Arkasından da salgın hastalıklar meydana gelmiştir. Ertesi yıl ise çok şiddetli

---

217 M.Münir, Aktepe, "Mustafa I", *İA,* C.8, s.692
218 Feridun Emecen, "Osman II", *DİA*, C.33, s.453.
219 *Naîmâ Tarihi,* C.2, s.191.

kış nedeniyle İstanbul Boğazı donmuş, İstanbul yiyecek bakımından bir hayli sıkıntı çekmiştir.[220]

Babası I. Ahmed'in vefatı üzerine (1617) tahta çıkabilecek durumdaki büyük şehzâde olmasına rağmen Osmanlı saltanat sisteminde ilk defa vuku bulan bir uygulama ile amcası I. Mustafa'nın tahta çıkarılmış olmasının II. Osman üzerinde büyük etki yaptığı görülmektedir. İlk iş olarak kendi hakkının çiğnenmesine sebep oldukları düşüncesi ile sadaret kaymakamı Gürcü Mehmed Paşa'yi azletmiş ve şeyhülislâmın elinden de müderris ve kadıların tayin işlerini alarak onu yalnız fetva vermekle vazifelendirmiştir.

Sultan Osman üzerinde validesinden başka hocası Ömer Efendi ile Sultan Mustafa'nın tahttan indirilmesinde büyük tesiri olan Darüssade ağası Mustafa Ağa'nın büyük etkisi vardı. Ancak ileriki bölümlerde anlatılacağı üzere bir müddet sonra Vezir-i âzam İstanköylü Ali Paşa, pâdişâha birçok hediye takdimiyle ön plana çıkmıştır. Hatta pâdişâhın itimadını o dereceye kadar kazandı ki hocası Ömer Efendi ile darüssaâde ağasını gözden düşürmüş ve Ağa'nın malını müsadere ederek onu Mısır'a sürdürmüştür.[221]

Naîmâ, II. Osman'ın başına gelenleri de çok güvendiği sadrazamı Ali Paşa'nın kışkırtması ile diğer devlet adamlarının karşı çıkmasına rağmen çıkılan Lehistan Seferi'ne bağlamaktadır.[222] Yine Lehistan seferinden önce vuku bulan güneş tutulması esnasında yıldızların konumunuda ayrıntılı bir şekilde açıklayarak bu başarısız sonucun alınmasında etkili olduğunu vurgulamaktadır. Sefer hazırlıkları sırasında sadrazam Ali Paşa'nın vefat etmesi üzerine Hüseyin Paşa'ya mühür verilerek sefere çıkılmıştır.

Naîmâ'nın basit ve ele geçirilmesi kolay bir kale olarak tanımladığı Hotin Kalesi'nin bizzat padişahın ve Kırım Hanı Canbey Giray Han'ın katılmasına ve karşı tarafta ise yalnız Leh Kralının oğlunun olmasına rağmen alınaması büyük bir üzüntü ve mahcubiyete sebep olmuştur. Bundan dolayı Sultan Osman, bu muvaffakıyetsizliği askerin gayretsizliğine ve askerler de bunu kara hadımların sözleriyle hareket eden pâdişâhın hasisliğine atfederek iki taraf birbirine küsmüştür.[223]

---

220 Şinasi Altındağ, "Osman II", ", *İA,* C.9, s.448.
221 *Naîmâ Tarihi,* C.2, s.198.
222 *Naîmâ Tarihi,* C.2, s.210.
223 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C.3. s.144.

Naîmâ padişahı bu duruma düşüren çevresine büyük bir kızgınlık duymakta ve şu şekilde tasvir etmektedir:

Dünyadan habersiz, dalkavukluğa meyilli, hak sözü dinlemez ve tab'ına hoş gelmeyen doğru sözü anlamaz mağrur ve nadan (cahil) yakınlar, gece gündüz hoş görünerek cenab-ı padişahı dahi gurur ve gaflete düşürmüşlerdi. Hemen neticesi görünüp istek dışında haksızlığa, yeis ve mahrumiyete sebep oldu.[224]

Bu harpte yukarıda Naîmâ'nın tanımladığı padişahın yakın çevresinin zihniyetine bir misal olarak Peçevi, Katip Çelebi ve onlardan naklen Naîmâ[225] aşağıdaki vakıayı naklet-mektedirler:

Vezir-i âzam Hüseyin Paşa, mühim işlerde ve hudut meselelerinde mütaleasından istifade ettiği vezir Debbağzâde Mehmed Paşa'yı sever ve sohbet edermiş. Lehistan seferine hareket etmeden evvel vezir-i âzamın tavsiyesiyle Sultan Osman, Mehmed Paşa'yı huzuruna kabul ederek bazı şeyler sormuş ve bu münasebetle de Debbağzâde, kızlar ağası Süleyman Ağa ile de tanışmıştı. Süleyman Ağa bir gün, Debbağzâde ile görüşürken ona: "*Leh kralı pâdişâha mukabeleye gelir mi ve gelmeğe iktidarı var mıdır?*" diye sormuş. Debbağzâde ise: "*Biz gelir diyerek tedarik görelim, gelirse tedbirde kusurumuz bulunmaz. Gelmezse devlet padişahındır, bildiğimiz elimizden alınmaz*" diye cevap verince bu cevaptan kızlar ağasının canı sıkılarak: *Biz seni serhadde düşmandan haberdar ehl-i vukuf anlardık. Sen dünyadan bihaber imişsin, Leh kralı ne köpektir ki Al-i Osman padişahına karşı durabilir. Onun ne kadar askeri olabilir ki*" demesi üzerine Debbağzâde Mehmed Paşa: "*Sultanım düşmanı hor ve hakir görmek olmaz. Cümle küffar bir millet hükmündedir, birçok millet ve Papa vesairleri kimi asker ve kimi mal ile yardım ederler ve aralarında din gayreti gözetirler*" diye mukabele ettiyse de Darüssade Ağası: "*Böyle bunakların tedbirinden ne hayır olur*" diye Debbağzâde'yi ciddiye almamıştır. Naîmâ bu hadiseyi aktardıktan sonra "*işte sarayda kara hadımların en büyüğü olan ve pâdişâh üzerinde büyük etkisi olan II. Osman'ın akıl hocasının zihniyeti bu idi.*" diyerek genç ve tecrübesiz padişahın yanlış yönlendirdiğini ima etmektedir.[226]

---

224 *Naîmâ Tarihi,* C.2, s.230.
225 *Naîmâ Tarihi,* C.2, s.229-230.
226 *Naîmâ Tarihi,* C.2, s.230.

Bu muvaffakiyetsizlikte padişahı yanlış yönlendirmelerinin suçunu üzerlerinden atmak için bilhassa kızlar ağası Süleyman Ağa ile hocası Ömer Efendi, pâdişâhı tahrik etmişler ve "Osmanlı askeri olmağa lâyık Mısır ve Şam askeridir, yoksa bunlara verilen ulufeye günahtır" diyerek padişahı maiyetindeki askere karşı soğutmuşlar ve Hac hazırlıklarına başlamasını teşvik etmişlerdir.[227]

Sultan Osman'ın çuma namazı için gittiği Sultan Selim Camii'nde giydiği pamuklu ve kaba elbisenin halkın gözüne heybetli görünmek için tercih edildiğini söyleyen Naîmâ bu durumun halkın gözünde garip göründüğünü vurgulamıştır. Sultan Osman'ın buna benzer hafif elbiseler giyip, sade eğer takımı kullanmasını ve görünümünün leventlere benzemesini eleştiren Naîmâ, II. Osman'ın tahttan indirilip öldürülmesinden sonra namaz için camiye çıkan Sultan Mustafa'nın evvelki padişahlar gibi giyindiğini gören halkın memnun olduğunu söylemektedir.[228]

Şeyhulislam Esad Efendi'nin padişaha fetva sureti gönderip "Padişahlara hac lazım değildir. Yerinde oturup adalet eylemek daha iyidir. Caizdir ki bir fitne zuhur eyleye..." şeklindeki uyarısı ve Aziz Mahmut Hudayi'nin nasihatlerinin de padişahın kararını değiştirmesi için etkili olmamıştır.[229]

Çağdaş Osmanlı kaynaklarının tamamı II. Osman'ın İstanbul'a döndükten beş ay sonra hacca gitmek üzere hazırlık yaptırdığı, bu maksatla Anadolu yakasına geçmek istediği, bu niyetinin çeşitli dedikodulara yol açtığı, esasen onun hayatını kaybetmesiyle sonuçlanan isyanın da bu sebeple başladığı konusunda hemfikirdir.[230]

İsyan başladıktan sonra işin ciddiyetini geç anlayan padişah, kendisine karşı kurulan ittifakın sadece yeniçerilerle sınırlı olmadığını, sipahi ve ulemânın da işin içinde olduğunu anlayınca Anadolu Yakası'na geçmek istedi. Yeniçerilerin bostancıbaşılardan çekinerek saraya hücum etmekten korkmalarına rağmen, gizli bir elin sarayın kapılarını açarak bostancıbaşıların kaçmasını sağlaması ve padişahın Anadolu Yakasına geçecek kayık bula-

227 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C.3. s.146.
228 *Naîmâ Tarihi,* C.2, s.265.
229 *Naîmâ Tarihi,* C.2, s.236.
230 Emecen, "Osman II", s.455.

maması üzerine ocak ağalarına sığınmak zorunda kalması isyanın saray içinden de desteklendiğini gösterir.[231]

Bu acı gerçeği Naîmâ şu şekilde ifade etmiştir: "Esasen bu işleri hazırlayan devlet erkânı, lazım olan işleri evvelce görüp, padişah henüz gaflette kendi âleminde iken, işin icaplarını tertip etmişler, hatta iskelelerden büyük küçük kayıkları bile kaçırmışlardı."[232]

Naîmâ, yeniçerilerin hiç kimseye merhamet etmeden padişahın etrafındaki herkesi katletmelerini, Araplar ve bostancıların bu dönemde fazla rağbet görüp yüz bulmakla askeri rencide etmelerine bağlamaktadır. İçlerinden sadece bostancıbaşıya dokunmadıklarını, bunun sebebinin ise, II. Osman'ın meyhaneleri basıp katli için kendisine teslim ettiği kul taifesine dokunmayıp gizlice kaçırması nedeniyle olduğunu belirtmektedir. Hatta padişahı bir beygire bindirip başı açık ve entari ile perişan bir halde götürürken dil uzatıp "*Canım Osman Çelebi! Meyhaneleri basıp, yeniçeri ve sipahiyi taş gemisine komak veya deryaya atmak olur mu?*" şeklinde edebsizce konuşmaları da bu sebeptendir.[233]

Yeniçeriler, Sultan Osman'a duydukları kine rağmen öldürülmesi taraftarı değildiler. Ancak Sultan Mustafa'nın validesinin kışkırtması ile yeni sadrazam Davud Paşa'nın kement attırmasına rağmen birkaç defa engellenmiştir. Hatta bostancıları bu konuda sürekli zorlayan Davud Paşa'ya Sultan Osman "*Behey zalim! İki defa katli mucip suçunu affedip öldürmedim. Bana düşmanlığın nedir?*" diye çıkışmıştır. Burada amacına ulaşamıyacağını anlayan Davud Paşa, Yedikule'ye naklettirip gece vakti Sultan Osman'ın şiddetli mukavemetine rağmen şehit edilmiş ve ertesi gün de cenazesi babasının yanına gömülmüştür.

II. Osman'ın şehit edildiği haberinin duyulması üzerine sipahiler Davud Paşa'nın sarayına hücum edip, emanet ettikleri Sultan Osman'ın katlinin hesabını sormak istediler. Ancak Davud Paşa'nın "Padişah Sultan Mustafa Han fermanıyla katleyledim!" demesi üzerine susup dağıldılar.

---

231 Altındağ, "Osman II", s.447.
232 *Naîmâ Tarihi,* C.2, s.248.
233 *Naîmâ Tarihi,* C.2, s.253.

Naîmâ, Sultan Osman'ın meziyetlerini saydıktan sonra[234] kendisi için şehit olan II. Osman'dır tabirini kullanır ki, birinci şehit Halife Osman'dır.

O dönem İstanbul'da bulunup olayları bizatihi gözlemleme fırsatı bulan İngiliz Elçisi Thomas Roe'nun notlarında II. Osman için şu ifadeler kullanılmaktadır:

Osman, mağrur, büyük ruhlu ve pek cesur bir genç idi. Hıristiyanların can düşmanlarından biri idi. Atalarının zaferlerine karşı büyük bir gıpta duymakta olup, namını hepsinin üstüne çıkarmak için büyük hırsla büyük işler planlamakta idi… Fakat bütün bu meziyetlerine rağmen, teb'ası tarafından sevilmeyen, talihsiz bir hükümdar idi…[235]

II. Osman'ın, muhtemelen örnek aldığı Yavuz Sultan Selim ve Kanûnî Sultan Süleyman döneminin şaşaasını yaşatmak isteğiyle birtakım ıslahata teşebbüs etme niyetinde bulunduğu da düşünülebilir. Ancak ona yüklenen büyük reformcu ve yenilikçi yakıştırmasının Naîmâ dönemi tarihçileri tarafından değilde, daha çok XIX ve XX. yüzyıl tarihçilerinin siyasî mesajlarıyla ilgili olduğu açıktır. Çünkü o dönem tarihçileri daha çok yenilik değil, eskiye dönüş arzusunda idiler. Ve Sultan Osman'ın teşebbüslerini doğru bulmayıp, hata olarak görmektedirler. II. Osman'ın uzun süredir yerleşmiş bulunan halktan kopmuş, yalnızlaştırılmış padişah modelinin dışında halkla bütünleşme eğilimi öne çıkan bir gazi hükümdar tipini benimsediği yahut yakınlarınca kendisine böyle bir rol biçildiği de söylenebilir.[236]

"Fârisi" adıyla sade şiirler yazan ve bir divânçesi bulunan Sultan Osman'ın bir beytinde başına geleceklerden sanki haberdardır:

Gülşen içre bitmedi bir gonca cânâ hârsuz
Dünyâda hâsıl değül bir nevcüvân ağyârsuz
Kimi ol yâri benüm dir kimisi dahi benüm
Orta yirde Fârisî âvâre kaldı yârsuz.
……..

234 Merhum beğenilmiş, güneş yüzl bir sahib-i zuhur padişah idi. Ömer salâbetli, yüksek himmetli, Hazret-i Ali mehabetli, talihli bir Hakan idi. Fevkalade binici, silah ve harp aletleri kullanmakta mahir, şecaat ve binicilikte akranı pek az, sevimli yüzlü, şirin çehreli, güzel tavırlı idi. (*Naîmâ Tarihi*, C.2, s.258.)

235 Altındağ, "Osman II", s.448.

236 Emecen, "Osman II.", s.456.

Niyyetüm hizmet idi saltanat ü devletüme
Çalışur hâsid ü bedbâh aceb nekbetime
(Niyetim, saltanat ve devletime hizmet etmekti,
kıskanç ve kötü dilekliler hep felâketime çalışır.)

6. I. Mustafa (İkinci kez)

Sultan Osmana karşı isyan edip sarayı basan isyancılar içinden bir ses "Sultan Mustafa'yı isteriz" demesi üzerine o zamana kadar hiç açıkça dile getirilmemişken bir anda isyanın yönü değişti ve hepbir ağızdan Sultan Mustafa'yı istediklerini söylemeye başladılar. Sultan Mustafa'nın hapis kaldığı bölüme içerden ulaşamayınca kaldığı odanın kubbesini delerek içeri girdiler. İçeride Sultan Mustafa'yı iki cariyesi ayakta beklerken oturur buldular. Kendisine isteğini sorduklarında üç gündür susuz olduğunu söyleyerek su istemiştir.

Sultan Mustafa'yı kubbe üzerinden dışarı çıkarıp şeyhülislamın atına bindirmişler, ancak bakımsızlıktan çok zayıf ve halsiz olduğundan oturamamıştır. Bunun üzerine aşağı indirip arz odasına götürürek üzerine giyecek uygun bir elbise dahi bulunamayınca divanhaneye götürüp zorla ulemâya biat teklif ettiler.

Ulemâ akıl noksanlığı nedeniyle Sultan Mustafa'ya biat etmek istemedi. Şeyhülislam Esad Efendi'nin şiddetli muhalefetine rağmen kılıç zoru ile ilmiye ricalini biata mecbur etmişlerdir. Bu sırada ulemâdan Kafzâde Fâizî Efendi'nin aniden fenalaşarak vefat etmesi, hüküm süren heyecanın ne kadar şiddetli olduğunu göstermektedir.[237]

Naîmâ'nın anlattıklarına göre Sultan Mustafa'da birinci kez tahtta oturduğu vakit görülen akıl noksaklığında bir iyileşme olmadığı görülüyor. Bununla ilgili anlattığı hadise ve Sultan Osman'ın öldürülmeden önce söylediği sitemkâr sözler dikkat çekicidir: Sultan Mustafa Hanı validesi mihraba oturtup iki cariye eteklerini tutarlardı. Taşrada bir hengâme ve avaze olsa yerinden sıçrayıp seğirdip pencereye bakmak isterdi. Pencereye varınca validesi yalvarıp: "*Arslanım, koyuver, gel, otur!*" diyerek zorlukla ayırıp mihraba götürürdü. Yedikuleye götürülmeden önce Sultan Osman merhum ise, bakıp: "*Görün, ey zavallılar padişah ettiğiniz adamı! Bu devletin inkırazına sebep olup kendi ocağınızı sön-*

237 M.Münir Aktepe, "Mustafa I", *İA,* C.8, s.692

dürürsünüz. Yakında pişman olursunuz!" demiştir.[238] Naîmâ'nın, Sultan Osman'ı bazı hatalarına rağmen haklı bulduğu ve onun tarafında olduğu anlaşılıyor.

Ramazan bayramlaşması sırasında Sultan Mustafa taht önünde ayakta durup el öptürerek, asla oturmamıştır. Hâlbuki Osmanlı saray ananesinde, bayram tebriklerinde padişah, tahtına oturur ve tebrike gelenler bu suretle el veya etek öperlerdi. Halkın kimi halifeler adabına riayet içindir diyerek iyiliğe yorumlamışlarsa da çoğunluğun hayretine sebep olmuştur.

Sultan I. Mustafa tahta geçmesine rağmen ortalık birtürlü sukunete kavuşmamış ve kargaşa devam etmiştir. Bunun sebepleri arasında cülus bahşişinin beğenilmemesi, Sultan Osman'ın katillerinin idamının istenmesi ve sadrazam Davud Paşa'nın şehzâde Murat'ı öldürtme teşebbüsleri de vardır. Bir ara Sultan Mustafa, ortalığın sukunet bulmamasını askerin kendisine muhalefeti nedeniyle olduğunu düşünerek bir hatt-ı humayun gönderip, onların arzuları ile tahta oturduğu ve ulufelerinin zamanında verildiği halde neden muhalefet ettiklerini sormuştur. Kapıkulu askerlerini hayrete düşüren bu hatt-ı humayun üzerine endişenin yersiz olduğu arzedilerek padişah teskin edilmeye çalışılmıştır.

Bütün bunlara rağmen hem padişah, hem de Sultan Osman'ın kanının hesabının sorulmasını isteyen Anadolu Halkı bir türlü teskin edilememiş ve halk arasında "padişah akıl sahibi değildir" diye dedikodular yayılmaya başlanmıştır. Hatta Sultan Osman'ın kanının davasını güden Abaza Mehmed Paşa isyan ederek Bursa'ya kadar ilerleyip şehri ele geçirmiştir.

Bu arada mührü ele geçirmek isteyen Mere Hüseyin Paşa'nın askeri tahrik etmesiyle durumun kötüleşmesinden korkan Sultan Mustafa, Mere Hüseyin Paşa'ya mührü vermek zorunda kaldı. Ancak asker bu atamadan memnun kalmadı ve sadrazam değişikliği istedi. Sadrazamın ulemâdan birisini tahkir etmesi üzerine ilmiye ricali de padişahın akıl noksalığı nedeniyle azli ve sadrazamın idamı için toplandılar. Padişah ile görüşüp bazı sualler sormak istediklerini söylediler. Oğlunun daha fazla tahtta kalmasına imkân olmadığını anlayan Valide Sultan, Sultan Mustafa'nın canına dokunulmamak şartı ile tahttan indirilmesine razı oldu.

---

238 *Naîmâ Tarihi,* C.2, s.254.

Sultan I. Mustafa'nın ikinci kez tahttan indirilmesinden sonra 16 yıl hapis hayatı ardından vefat etmiştir. Ancak hanedanın bütün erkeklerini öldürmeye başlayan IV. Murad tarafından öldürtüldüğünü söyleyenler de vardır. Evliya Çelebinin Seyahatnamesinde yazdığına göre Sultan Mustafa'nın naşı onyedi saat ortada kalarak gömülecek yer bulunamamış, nihayet Ayasofya Camii önündeki eskiden yağhane olarak kullanılan bir binaya has bahçeden toprak getirilmek sureti ile defnedilmiştir.[239]

Bu kargaşa döneminde Osmanlı Devleti çok buhranlı bir dönem geçirmiş, hatta İstanbul'da devletin içine düştüğü kötü durumu gözlemleyen İngiliz Elçisi Thomas Roe, Osmanlı Devleti'nin bu sıralarda Avrupa Devletleri tarafından kolaylıkla parçalanabileceğini savunmuştur. Ancak tedbir alacak durumda olmayan Avrupalıların aklı zayıf bir padişah ve yeniçeri hâkimiyeti altında Osmanlı Devleti'nin çökmesini beklediğini ve bu durumun IV. Murad'ın müstakilen idareyi ele almasına kadar devam ettiğini söylemiştir.[240]

Ulemâ ve devlet büyüklerinin bir araya gelip toplandıkları meşveret meclisinde alınan karar sonrası verilen Şeyhulislam Yahya Efendi tarafından verilen fetva da İngiliz Elçisi Thomas Roe'nun Osmanlı Devleti'nin çökme tehlikesi yaşadığı yönündeki iddialarını doğrular niteliktedir. Fetva sureti bazı kısaltmalarla şu şekildedir:

"Sultan Mustafa Han Allahın cezbesine tutulmuş derviş meşrepli bir padişah olup, dünya işlerinde şuursuzluğu yüzünden, halkın işlerini doğru dürüst yürutmekte bilgisi olmadığı meydanda ve küçük büyük herkesçe malumdur. Ayrıca asker taifeleri zaptetmekten uzak olması nedeniyle aşağı tabakadan olanlar ve kalleşler baskı altında tutulmadıklarından her zaman fesat cıkarıp başkaldırıp devlet adamlarına musallat olurlar. Bunların şerrinden emin olmak için fazla mikdarda mal dağıtılmakla, mal azalmaya, devlet hazinesi boşalmaya ve devlet yıldızı sönmeye yüz tutmuştur... Bu hususta balık gibi susmak, âlemin karma karışık olmasına sebep olacağı şüphesizdir. Her tarafta fitne ve fesat başkaldırmıştır. Memleketin muhafazasına, halkın işlerini gormeğe muktedir aklı başında bir halifeye ihtiyaç olduğu meydandadır… Doğrusu budur ki, Sultan Mustafa Han tahttan

239 Aktepe, "Mustafa I", *İA,* C.8, s.694
240 Altındağ, "Osman II", ", *İA,* C.9, s.448.

indirilip Sutlan Ahmed Hanm evlatlarından en akıllı ve en şereflisi ve şehzâdelerin en büyüğü olan Sultan Murad Han tahta cülus ettirile..."[241]

7. IV. Murad

Saltanatının ilk yıllarında yaşının küçük olması nedeniyle devlete hakim olacak kudrette olmayıp, devlet işleri Sadrazam Kemankeş Ali Paşa ve validesi Kösem Sultan'ın elinde idi. Devrin kaynakları bu sırada devletin oldukça sıkıntılı bir dönem geçirdiği konusunda müttefiktir.

Sultan Osman vakasında hazine yağmalanarak boşaltıldığından, cülûs bahsisi vermek mümkün görünmemiş, Kapıkulu askerleri de bunu kabul etmişlerdi. Ancak Naîmâ'ya göre zabitlerin kışkırtması ile sözlerinden dönerek yeniden cülus bahşişi istemeye başlamışlardır. Bu konuda ısrarcı olununca sarayda bulunan altın eşyalar darphaneye verilip para kestirilerek askere dağıtılmak zorunda kalınmıştır.[242] Yalnız askere degil, fitne çıkmasın diye her ihtimale karşı tedbir olarak, tek bir kimse dışarıda bırakılmadan vezir, ulemâ ayrımı yapılmadan herkese cülûs bahşişi verilirken çok sıkıntı yaşanmıştır.

Özellikle İstanbul'daki otorite boşluğu taşradaki idarecilerin kendi başlarına hareket etmesine yol açıyordu. Katledilen Sultan Osman'ın kanını dava etme iddiasıyla ortaya çıkıp Erzurum ve civarını hâkimiyeti altına alan, etrafta bulduğu yeniçerileri öldüren ve Ankara üzerine yürüyen Abaza Paşa ile Bağdat'taki Bekir Subaşı'nın faaliyetleri ciddi problem oluşturdu.

Johann Wilhelm Zinkeisen, batılı gözüyle IV. Murad'ın ilk yıllarındaki kargaşayı şu şekilde yorumlamaktadır: Tabii ki payitaht, Genç Osman'ın trajik sonundan sonra fırtınalı deniz gibi dalgalanmaya devam eden isyanın asıl kaynağı olarak kaldı. Büyük kalabalıklar halinde, İslam' da yasak olmasına rağmen, her yerde oluk oluk akan büyük miktarlarda şarap tükettikten sonra kafaları dumanlanan yeniçeriler ve sipahiler sokaklarda dolaşıyorlar ve en korkunç aşırılıklarda bulunuyorlardı. Gündemde soygun, cinayet ve adam öl-

241 *Naîmâ Tarihi,* C.2, s.294.
242 *Naîmâ Tarihi,* C.2, s.295.

dürme vardı; savunmasız halk dehşet ve korku içinde idi; hiçbir yerde can ve mal güvenliği yoktu.[243]

Bu dönemde IV. Murad İstanbul'daki askerin zorbalığı, bunu kendi menfaatlerine alet eden devlet adamlarının tahakkümü ve eyalet isyanları gibi gailelerle başa çıkacak durumda değildi. Cülûsundan sonra birbiri ardı sıra ayaklanmalar oldu.

Bu zorlu yılların ardından yaşı ilerledikçe IV. Murat'a, işleri Kızlar Ağası Mustafa Ağa'nın yardımıyla yürüten annesinin vesayeti ağır gelmeye başlamıştı. Kuvvetli bir iradeye sahip olduğunu ispat eden, ara sıra kıyafet değiştirip şehirde dolaşarak her şeyin aslını öğrenmeye çalışan padişah devletin idaresini ele almaya hazırlanıyordu. Kösem Sultan'ın ise oğlunda gördüğü bu temayülden çekinip onu eğlenceye sevkettiği, hediye ve şenliklerle oyalamaya çalıştığı belirtilir.[244] Hatta ileriki dönemlerde Sultan Murad, kendini hükümdarlığın dizginlerini ele alabilecek kadar güçlü hissettiği anda annesini iki kez eski saraya sürgüne göndererek onun velayetinden kendisini kurtarmıştır.[245]

IV. Murad'ın yönetimi tam anlamıyla eline geçirmesinin başlangıç noktasını, Hüsrev Paşa'nın azli ve ona taraftar olan askerlerin ve zorbaların vezîriâzam olmak isteyen kaymakam Topal Receb Paşa tarafından Hâfız Ahmed Paşa aleyhine kışkırtılması sonucu çıkan isyan hareketi teşkil eder. Zorbalar, Atmeydanı'nda toplanıp üç gün arka arkaya saraya giderek Hüsrev Paşa'nın azline sebep olan Sadrazam Hâfız Ahmed Paşa dâhil olmak üzere padişahın en yakın adamlarından on yedi kişinin başlarını istediler. IV. Murad, tahttan indirilme tehditleri ve Topal Receb Paşa'nın ısrarları sonucu durumun vehametini anlayarak âsilerin isteklerini kabul etmek zorunda kaldı.

Naîmâ, sipahi zorbalarının hadlerini aşan hareketleri karşısında Sultan Murat'ın saltanat âdâbına göre ayak divanında isteklerini sorunca, "*ol edepsizler ifrat derecede küstahlık edip, öyle edepsizlik ve dil uzattılar ki tâbire gelmez*" şeklinde anlatmaktadır.[246]

Hâfız Paşa'nın zorbalar tarafından katline şahit olunca da intikam almaya ahdedip ağlayarak dairesine çekildi. Bu olayın Sultanın ruhunda derin bir tesir yaptığı ve sonraki dönemlerde şiddetli intikam hareketlerine girişmesinden anlaşılıyor.

---

243 Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C.4., s.6.
244 Ziya Yılmazer, "Murad IV", *DİA,* C.31, s.178.
245 Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C.4., s.20.
246 *Naîmâ Tarihi,* C.3, s.90.

Padişahın bu olayda rolü bulunduğundan şüphelendiği, o sırada Tokat'ta olan Hüsrev Paşa'yı öldürtmesi sadrazam olan Receb Paşa'yı memnun ettiyse de sıranın kendisine geleceğini bildiğinden zorbaları yine harekete geçirdi. Âsiler bu olayların padişah üzerindeki etkisini hesaba katarak onun bir gün intikam alacağını, bu padişah zamanında artık kendilerine hayat hakkı olmadığını anlayıp onu tahttan indirerek yerine şehzâdelerden birini çıkarmayı düşündüler. Fakat aralarında ihtilâf çıktı.

Durum bu safhada iken IV. Murad doğrudan kendi otoritesini kurmak için harekete geçti. Öncelikle zorbalaşan devlet adamlarını bertaraf etmek, bilhassa şahsen nefret ettiği ve yalnız İstanbul'daki isyanlarla değil Anadolu'daki bazı ayaklanmalarla da ilişkili gördüğü Receb Paşa'yı ortadan kaldırmakla işe başladı.

İstanbul'da ve eyaletlerde zorba takibi başladı ve yakalananlar derhal öldürüldü. Sadrazam tarafından sonradan sipahilere verilen haklar geri alınıp sadece ulufe ile kaldılar. Kaynaklara göre sadrazam kıyafet değiştirerek İstanbul sokaklarında dolaşıyor, nerede bir sipahi kılıklı adam görse hemen hakkından geliyor, bu şiddetten zaman zaman yeniçeriler ve şehir halkı da etkileniyordu. IV. Murad'ın kendi katı otoritesini sağlama yolundaki sert hareketlerinin birçok haksız uygulamaya yol açtıysada, halkın başına bela kesilenleri sindirip, çökmeye yüz tutmuş bir devleti hiç değilse asayiş ve eminiyyet bakımından kalkındırdığı açıktır.[247]

Daha önce isyancıların Sultan Murat'ı tahttan indirip, yerine şehzâdelerden birini başa geçirme planlarını padişaha haber verip padişahın gözüne giren yeniçeri Ağası Köse-Mehmed Ağa'nın yıldızı bu dönemde tamamen parlayıp, asker işleri ve bütün düzenin sağlanmasından sorumlu oldu. Hatta Naîmâ, bu Köse Mehmet'i bu itibârı nedeniyle "*pâdişâhın iltifatı ile nazlı ve azamet bağında gezer idi...*" şeklinde tanımlamıştır. Bu yeniçeri ağası, İstanbul'da asayişin sağlanmasında çok fazla dikkat göstermiş, fahişeleri astırmış, yeniçeriler arasında zorba ve fesat ehli olan çok kimseyi öldürüp denize attırmıştır. Naîmâ, Köse Mehmet'in zalimlik ile o kadar meşhur oldu ki, birini huzuruna davet etseler abdest alıp vasiyet edip, sonra onun huzuruna gittiğini anlatmaktadır.[248] Daha sonra zalimliğinin cezasını kendisi de öldürülerek görmüştür.

---

247 M.Cavid Baysun, "Murad IV", *İA*, C.8, s.629

248 *Naîmâ Tarihi*, C.3, s.149.

IV. Murat, idareyi ele aldıktan sonra bir yıl içerisinde Rum Mehmed, Deli-Yusuf Paşa, İlyas Paşa gibi eşkiyalardan ve daha önce kusurları olan birçok devlet adamından intikam alarak katlini sağlamıştır. Eserde bunların ortadan kaldırılması ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır.

IV. Murat'ın hafızası çok kuvvetli ve dikkati müessir olduğundan bir gördüğünü seneler geçse tanır ve baktığı zaman karşısındakini itaatle karışık korkuturdu.[249] Sultan Murad'ın devlete hâkim olamadığı dönemde kendisine yapılanları asla unutmadığı ve hafızasının gücünü gösteren ilginç bir olayı Naîmâ "*acayip bir olay*" diyerek nakletmiştir. Rivayet edildiğine göre, Bağdat Seferi sırasında Konya'ya varıldığında ordunun dinlenmesi esnasında, Sultan Murat, tebdil-i kıyafet ile çadırlar arasında gezerken dikkatini çeken yeniçeri çorbacılarından (zabitlerinden) Hüsrev-Subaşı'ya hiddet ve gazap ile bakmıştır. Otağ-ı hümâyuna varınca, yeniçeri ağasına bir yazı yazarak Hüsrev-Subaşıyı çağırıp katletmesini ferman etmiştir. Başçavuş tarafından çağrılan Hüsrev-Subaşı, çadıra giderken vakitsiz çağrılması ve kıyafet değiştiren pâdişâha rast gelmesi nedeniyle korkarak elbisesinin koltuk altına bir kısa kılıç saklayarak kethüda bey çadırına varmıştır. İşin aslını anlayınca kılıcını çıkartıp gece karanlığında kaçmayı başarmıştır. Padişahın bu davranışının sebebi daha sonra anlaşılmıştır. Meğer adı geçen Hüsrev-Subaşı evvelce padişahın büyük kin besleyip fırsat bulunca katlettirdiği sadrazam Recep Paşa'nın mataracısı iken, pâdişâh onu görmüş ve bu defa tanıyıp öldürmek istemiştir.[250]

Naîmâ'nın Sultan Murad ile ilgili anlattığı başka bir anekdot da, devlet işlerindeki titizliğine ve gayretine güzel bir örnektir. Hadise şöyle gerçekleşmiştir: İranlıların Van'ı kuşattığı haberi gelince yardım gönderilmesi gerekli görülüp vezir-i âzam Mehmed Paşa doğu seferine serdar tâyin olunmuştu. Vezir-i âzam henüz İzmit'te iken Sultan Murad İstanbul'dan hareket edip, İzmit'e gitmiş ve kendi emirlerine aykırı hareket eden kimseleri cezalandırıp sadrazamına şifahen tavsiye olunacak mühim hususları ve lüzumlu tenbihleri yapıp İstanbul'a geri dönmüştür.[251] Kendinden önceki dört padişahın saraydan çıkmama alışkanlığı dikkate alınırsa farklı bir padişah profili çizdiği açıkça görülmektedir.

---

249 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C.4. s.587.
250 *Naîmâ Tarihi,* C.3, s.337-338.
251 *Naîmâ Tarihi,* C.3, s.178.

Sultan Murat, çıkacağı İran seferi öncesinde içki yasağı ilân ettirip meyhaneleri yıktırdı. Kahve ve tütün yasaklarında olduğu gibi bunu da şiddetle uyguladı. Kadı-zâde'nin fetvasından da cesaret alan IV. Murat gece gündüz tebdil-i kıyafet ile gezip şehir ve köyleri dolaşmış, meclisleri denetleyip, tütün veya kahve içenlerin yakalanıp cezalandırılmasını istemiş, bu yüzden pek çok kimse canlarından olmuşlardır. Bu konuda padişahı eleştiren Naîmâ'ya göre bu gerekçeyle haklı haksız pek çok insanın öldürülmüş olmasında Kadızâde'nin şeyhülislamlığı ele geçirmek için padişaha yaranma isteğinin etkili olduğunu söylemektedir.

Bütün yasaklara rağmen tütün ve içkinin engellemediğini savunan Naîmâ, IV. Murad'ın bu konudaki çabalarının beyhude olduğunu şu şekilde anlatmaktadır: "*Sultan Murad hazretleri tütün içilmesin diye yasak etmekte şiddet gösterdikçe (kişi men edildiği şeyin üzerine düşer) anlamınca tütün içmeye alışkın olan tiryakilerde de hırs ve rağbet artıp çok insan canından olmuştur*" demektedir.[252]

Yine Naîmâ'nın nereden aldığını belirtmediği rivayetlere göre, Sultan Murad geceleyin İstanbul şehrini gezip, yatsıdan sonra fenersiz dışarıda bir adam bulunca âmân vermeden katlederdi. Gündüzleri de tütün yaprağı yahut tütün kokusu hissolunan yeri basıp, bir şey bulunursa, sahibinin öldürüldüğü geceleri ise büyük bir dikkatle araştırıp, tütün içildiği zannolunan evlerin damına çıkıp bacalarından kokladıkları anlatmaktadır. Bu anlatımların biraz abartılı olduğu görülmektedir.[253]

Padişahın çok şiddetli tazyik ve tehdidinden dolayı, halk, açıktan tütün içmek değil, akşamdan sonra, hattâ akşam üzeri bile dışarı çıkmaktan geri kaldığını, hatta camiden geç çıkan fenersiz bir gencin hiçbir suçu yok iken emre uymadığı için katledildiğini anlatır. Naîmâ, her ne kadar padişahın şiddetini eleştirsede kahvehane ve tütün yasağında bu derece şiddetle adam katli ile tehditlerinin sebebini yalnız bunların yasaklanması olmadığı, rezilleri terbiye ve halkı korkutmak için bir bahane olduğuna inanmaktadır.[254]

---

252 *Naîmâ Tarihi,* C.3, s.172.
253 *Naîmâ Tarihi,* C.3, s.172.
254 *Naîmâ Tarihi,* C.3, s.173.

Ancak Mehmed Halife'nin Tarih-i Gılmani'de söylediği gibi IV. Murat'ın bu şiddetini haklı göstermek için ileri sürülen mazeretler, zorbalar elinden çok çekmiş bir hükümdar için bu kadar masum kanı dökmek şüphesiz hiçbir suretle kabul edilemez.[255]

Zinkeisen de Sultan Murat'ın kan dökme isteğini sonradan kazanmadığını, doğuştan gelen karakteristik bir özellik olduğunu tahta geçer geçmez yaşanan bir olayla kanıtlamak istemiştir. Eserinde naklettiğine göre, Sultan Murat cülusundan birkaç gün sonra kadırgalar Karadeniz'deki Kazaklara karşı yaptıkları bir seferden geri döndüğünde, bütün geleneklere aykırı olarak, esirlerin huzuruna getirilmesini ve kendi gözleri ile görmek için kesik başların ayaklarının önüne konulmasını istemiştir. IV. Murat'ı en çok eleştirenlerden birisi olan Zinkiesen, yaşının çok küçük olması nedeniyle henüz bir şey farkedilmemesine rağmen bu davranışının, gelecekte bu çocuktan neler beklenebileceğini tahmin ettirebildiğini vurgulamıştır. Sözlerini "*Bastırmaya çalıştığı öfkesi, iğrendirici şartlar altında, kızgınlıkla dolu ruhunu olağanüstü intikam hırsına dönüştürene kadar içi kim bilir ne kadar uzun kaynamıştı. Zorba tabiatının asıl ortaya çıktığı tarih olan 1632'den 1637'ye kadar en az 25 bin kişinin padişahın cellatları veya bizzat kendi ellerinden ölümü tattıkları hesaplanmıştır*." diyerek tamamlamıştır.[256]

Devletin idaresini tamamıyla kendi eline alan IV. Murad bizzat yönettiği iki büyük sefere çıktı. V. Murad'ın ilk İran seferine fethettiği kalenin adıyla Revan seferi adı verilir.

Bu sırada annesinin kendisine karşı birtakım entrikalar çevirmesinden kaygılandığı için kardeşlerini ortadan kaldırmaya başladı ve Revan zaferinin estireceği olumlu havayı uygun görüp İstanbul'da bulunan Şehzâde Bayezid ile Süleyman'ı öldürttü. Bu durum Revan'ın fethinin yarattığı olumlu havayı ortadan kaldırıp üzüntü ve nefrete sebep olmuştur.

İstanbul'a döndükten sonra Şah tarafından Revan kalesinin tekrar ele geçirilmesi üzerine karar verdiği Bağdat seferine çıkmadan önce kendisi için tehlikeli gördüğü şehzâde Kasım'ı da idam ettirmiştir.

IV. Murat'ın Bağdat Kuşatması sırasında otağı İmam-ı Âzam'ın türbesinin önüne kurulmasına rağmen " *Mezhebimizin reisi (İmam-ı âzam) ziyaretine, fetihsiz ve zafersiz gir-*

255 Baysun, "Murad IV", s.630.
256 Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C.4., s.18.

mekten utanırım"[257] diyerek fetih gerçekleşinceye kadar İmam-ı Azam'ı ziyaret etmekten utanması ve çadırına uğramayıp doğrudan sefer köşküne geçip hazırlıklara başlaması da dini yönünü ve kararlılığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Devletine zararlı olduğuna inandığı kişilere karşı acımasız ve zalim davranan Sultan Murat'ın âlimlere, şairlere ve sanatçılara karşı ise son derece hürmetkar olduğu görülmektedir. Her ne kadar ilmiye sınıfına muamelede sertlik göstermeyip saygı göstersede, ileride anlatılacağı üzere şeyhülislam Ahizâde Hüseyin Efendi'yi kendisini tahttan indirme teşebbüsünde bulunduğu şüphesi ile idam ettirmesi, yine kusurlu gördüğü İznik Kadısını öldürtmesi ilmiye sınıfının tepkisini çekmiş ve Osmanlı Tarihinde daha önce görülmemiş bir kötü örneğin başlangıcı da olmuştur.

Yine hicivleri ile meşhur olan ve padişahın sık sık yanına çağırıp hicivlerini dinlemekten çok hoşlandığı şair Nef'iyi öldürtmesi de hoş karşılanmayan davranışları arasında yer almaktadır. Naîmâ, Sultan Murat'ın Haziran 1630 yılında Beşiktaş'taki Sultan Ahmed Köşkü'nde Nef'înin "Siham-ı Kazâ" adlı hiciv mecmuasını okurken, meclis-i hümâyun yakınına bir müthiş yıldırım düşüp büyük bir korkuya sebep olması üzerine, o hiciv mecmuasını parçalayarak Nef' îyi azarladığını, bunu uğursuzluk saydıkları ve hicvi yasaklamıştır. Ancak Nef'inin bu huyundan vazgeçmemesi ve kendisini hicv eden veziriazam Bayram Paşa'nın ısrarı üzerine öldürüldüğünü söyler.[258] Aynı tarihlerde Mekke'yi de su basmış ve Kâbe duvarları yeniden yapılmak zorunda kalmıştı.

Otoriter ve kimsenin sözünü dinlemeyen bir padişah olarak tanınan, hatta çok zeki ve otoriter bir kadın olan annesi Kösem Sultan'ı bile işlerine karıştırmayan IV. Murat'ın üzerinde de kendinden önceki padişahlarda olduğu gibi etkili olan, sözünü dinlediği birkaç kişi vardır.

Naîmâ Tarihi incelendiğinde, IV. Murad üzerinde en etkili kişinin Silahtar Mustafa Paşa olduğu görülmektedir. Padişah ile yaşıt olan bu şahıs, Bosnalı bir tüccarın oğlu olup, pençik oğlanı olarak içoğlanları odalarında yetişmiş ve Edirne seferinden biraz evvel pâdişâhın gözüne girerek, iltifatına mazhar olmuştur. Küçük yaşlarda yaşadığı elim hadiseler nedeniyle kimseye güvenmeyen IV. Murad için Mustafa Paşa dertleşebileceği bir

257 *Naîmâ Tarihi,* C.3, s.360.
258 *Naîmâ Tarihi,* C.3, s.236.

sırdaş olmuştur. Naîmâ, padişahın bir an dahi Silahtar Mustafa Paşa'dan ayrılmadığını, yalnız ona hitap edip, ondan cevap beklediğini, emir ve yasaklarını hep ona söylediğinden bahsederek, pâdişâh yakınlarının arasında en yakını olmayı başardığını anlatmaktadır. Mustafa Paşa'nın bu mevkiinden istifade ederek, padişahın öfkesine sebep olup, katline işaret olunmuş nice kimseleri kurtararak faydalı işler de yaptığını not düşmüştür.[259]

Devlet geleneklerine aykırı olarak daha silahdarken önce vezir, sonra da kaptan- ı derya tayin edilen Mustafa Paşa, fazla rahatsızlık verdiği gerekçesiyle vezir-i azamlık makamını reddetmiştir. Ancak veziriazamın altında ikinci vezir olarak divan toplantılarına katılmayı da uygun görmemiş ve bu cüretkârlığına kimse ses çıkarmamıştır. IV. Murat, ona duyduğu sınırsız teveccühü sadece o zamanlar onbir yaşında olan en büyük kızı ile evlendirmeyi vadederek değil, bundan başka maiyetine üç bin kişiden oluşan ve sadece Silahtar Mustafa Paşa'nın emirlerine itaat eden özel bir muhafız kıtası vererek de kanıtlamıştır. Mustafa Paşa ise kendisine padişah tarafından gösterilen bu teveccühün karşılıksız olmadığını göstermiş, kucağında vefat eden IV. Murat'ın odasının balkonunundan kendini atıp canına kıymak istemesinin etrafındakiler tarafından engellenmesiyle göstermiştir. Hatta batılı bir tarihçi gözüyle IV. Murat'tan çok fazla hoşlanmayan Zinkeisen, yukarıdaki bilgileri verdikten sonra Silahtar Paşa'nın IV. Murad'a olan bağlılığını "*zorbaların bile böyle dostları olabiliyordu*" diyerek anlatmıştır.[260] Ancak bu itibârlı mevkii rakiplerinin nefretine sebep olmuş, IV. Murad'ın vefatından sonra Sultan İbrahim döneminde buldukları ilk fırsatta öldürülmesini sağlamışlardır.

Birçok kaynakta olduğu gibi Uzunçarşılı da, Sultan Murat'ın sağlığının bozulup kuvvetten düşmesinde etkili olan fazla içki içmesi ve sefih hayata düşkünlüğünün başlamasında Silahtar Mustafa Paşa ile Revan Kalesini kendisine teslim edip İstanbul'a gelip padişahın yakınları arasına giren Emirgane Han Oğlu Yusuf Paşa'nın etkili olduğunu yazmaktadır.[261]

---

259 *Naîmâ Tarihi*, C.3, s.220.
260 Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C.4., s.368.
261 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C.4. s.587.

IV. Murad üzerinde etkili olan ve güvendiği kişilerden birisi de mutemedi Ruznameci[262] İbrahim Efendi'dir. Naîmâ, Bağdat Seferi sırasında vefat eden İbrahim Efendi hakkında Kâtip Çelebi'nin Fezlekesi'nde yazdıklarını aktararak " *Gaipten haber verme ilimlerine ait bazı tesirli işlerde mahareti vardı. İsabetli fikir ve tedbir sahibi adam olmakla pâdişâh hazretlerine yanaşıp, makam sahibi kimseler onun tesiri altında kalmış ve devlet işlerini eline alarak, perde arkasından topluluğun işini görüp, orta halli divan hocalığı pâyesinde devlet umurunu çeviren olmuştur. Her vâdide, esen rüzgâra göre iş görüp, çoğu zaman hatır alıp kalbleri kendine çekme suretiyle hayli sermaye edip, devletin güvendiği ve saltanatın direği olmuştur.*" demektedir.[263] Osmanlı devletinde o rütbede olanların, bu derece şöhret ve itibâra nâil oldukları hiç bir tarihte görülmediğini vurgulamıştır.

İbrahim Efendi'nin bu şekilde meydan almasını Kâtip Çelebi garipseyerek, kıyamet alâmetlerinden ve devlet mertebelerinin çökmesinden sayıp, bilhassa âlimlerin, kendi gidişlerine aykırı bazı halleri nedeniyle sövüp beddua ettiklerini söyleyip, Karaçelebizâde de aynı düşünceyi savunmuştur. Ancak Naîmâ bu konuda bu iki tarihçi ile aynı görüşte değildir. O, İbrahim Efendi'nin Sultan Murat'ın başarılı icraatlarında etkisi olduğunu düşünmektedir. Naîmâya göre Ruznameci İbrahim Efendi'nin padişahın itimadını kazanmasını daha kargaşa döneminde IV. Murad ile gizlice yaptığı sohbetlerde, zorbaların defedilmesinin, din ve devlette olan ihtilâlin kaldırılmasının hangi yoldan mümkün olduğuna dair tavsiyelerde bulunmasına ve bunu uygulayan IV. Murad'ın muvaffakiyetine bağlamaktadır. Böylece kendisine akıl danışılan bir müsteşar oldu. Naîmâ, İbrahim Efendi'nin hocalık rütbesine kanaat edip, yüksek memuriyetlere tamah etmemesi de, aklının fazlalığına ve işleri perde gerisinden idare etme isteğine bağlamaktadır.[264]

İsmail Hakkı Danişment ise; Genç Osman faciasından beri payitahtın asayişini bozan birçok zararlı unsurları temizlemesinde Naîmâ'nın iddia ettiği gibi Ruznameci İbrahim Efendi'nin tavsiyelerinden çok Görüceli-Koçi Bey'in Hicri 1040 (1630 – 1631) da kendi-

---

262 Günlük varidat ve masrafın, yahut ayniyyatın kaydına mahsus defterleri tutan memurlar hakkında kullanılır bir tabirdir. (Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimler ve Terimler Sözlüğü,* C.3, s.61.)

263 *Naîmâ Tarihi,* C.3, s.349.

264 *Naîmâ Tarihi,* C.3, s.350.

sine takdim etmiş olduğu meşhur ıslahat layihalarının çok büyük te'siri bulunduğunu söylemektedir.[265]

IV. Murad'ın etkisinde kaldığı ve özellikle giyim tarzında kendisini taklit ettiği kişilerden birisi de daha önce Sultan Osman'ın kan davasını güderek isyan edip, daha sonra affedilerek devlet hizmetine giren Abaza Mehmet Paşa'dır. Naîmâ, padişahın Abaza'ya olan ilgisini şu şekilde aktarmaktadır: *Abaza, şahsen bahadır ve şekil ve şemaili güzel adam olup elbise ve sarık hususunda çok güzel icatları vardı. Kendini ve atlarını pehlivan gibi süslemeğe meraklı idi. Giyim tarzı ve yiğitçe hareketleri pâdişâhın hoşuna gider, Abaza nasıl elbise giyerse, pâdişâh hazretleri de onu taklit edip, aynı ile öyle elbise giyerlerdi.*[266]

Naîmâ, daha sonra görev yaptığı yerlerdeki zulmü nedeniyle padişahın gazabına uğrayıp öldürülen Abaza Mehmet Paşa'dan sonra da "*Abaza kesimi kaftan*" ve "*Abazalı kavuk*" ve "*Abaza biçimi eğer takımı ve kılıç*" gibi icatların halk arasında rağbet görüp uzun yıllar Abaza modasının sürüp, sonra unutulduğundan da bahsetmektedir.

Sultan Murad'ın gizli ilimlere, fenni ilimlere ve özellikle de kimya ilmine büyük ilgisi vardı. Naîmâ, IV. Murat'ın bu özelliğini Maan-zâde'nin bu konuda söylediği "*Sultan Murad maarif-i cüz'iyyeye, tabiatı itibâriyle meyilli olmakla, gizlice yoklamaktan hâli değildi*" sözlerini naklederek vurgulamıştır.

Hatta padişahın kimya ilmine ilgisinin kötü niyetli kişiler tarafından suistimal edildiğini iki örnekle anlatmıştır. Birincisi, daha önce isyan etmesi nedeniyle Küçük Ahmet Paşa tarafından yakalanıp iki oğlu ile birlikte İstanbul'a gönderilince Maan oğlunun bir yetişmiş kızı, erkek elbisesi giyip at ile Diyarbakır'a varıp Rumiye Şeyhi olarak bilinen meşhur Nakşibendi şeyhinin yanına varmıştır. Şeyhe "Babam Fahrüddin'den kimya ilmini öğrendim ve yapmağa muktedirim" diyerek bakırı beyazlatıp gümüş elde edebileceği ve gümüşü sarartıp altın elde edebileceğini bu konuda malumatı olmayan şeyhe inandırmıştır.

IV. Murad'ın Bağdat seferi sırasında Halep'e hediyeler ile birlikte kızın yaptığı külçeleri de götüren Şeyh iyilik olsun diye "*Hünkârım! Sana hazine lâzımdır. Bu bilgi evliya*

---

265 *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.3, s.385.
266 *Naîmâ Tarihi,* C.3, s.231.

sanatıdır. Bu kız, bir yolla ulaşmış. Pâdişâhım dilerse, yapsın" diyerek kendisine çok güvenen padişahı inandırmıştır. Sultan Murad, kendisine itimat ederek Diyarbakır'a varılınca mîrîden bin filori bakırı altın yapacak suyun hazırlanması için ve bin kuruş da kimyager kıza harçlık olarak vermiştir. Evvelce maden hizmetinde bulunmuş ve gümüş, altın ahvaline bilgi sahibi olmuş bir kapıcı başı, bu işe bakıcı ve mübaşir tâyin olunarak iksir yapımı için imalâthanenin işletilmesi ferman olundu.[267]

Ancak Pâdişâh sefere gidince bu kadın, verilen parayı, zevk ve safaya sarfedip, yiyip içmeğe başladı. Nasihat edildikçe fayda etmeyip kız, zevk ve safasından vazgeçmedi. Kapıcı başı gördü ki bir sonuç yok... Verilen paralar da telef oldu. İmalathaneni içinde malzemeyi mühürleyip meseleyi olduğu gibi pâdişâha arzetti. Bu anlatılan meselede kimyager kadının kendi saflığından veya uyanıklığından şeyh vasıtası ile padişahıda böyle saçma bir şeye inandırması ve bölgede halk üzerindeki etkisi nedeniyle ileride bir fitneye sebep olur korkusu ile Rumiye şeyhi de kimyager kadın ile birlikte idam edildi.

İkinci olay ise, Bağdat Seferi sonrası kelli ferli mağriblinin pâdişâhın huzuruna çıkıp "*iksir fennini bilirim*" diyerek gümüşü altına çevirebileceğini iddia etti. Bostancıbaşı görevlendirilerek, masrafları için lâzım olan eşya görüldü. Uzun süre çalışıp bir terkip meydana getirdi. Padişahın huzurunda bir miktar ham gümüş, eritip, yaptığından koydu. Ayarlı eşrefi (Altın para) suretinde de alçak bir külçeyi padişahın eline verdi. Pâdişâh bunu beğenmeyip iddia ettiği gibi çıkmadığını söyleyince "Bir başka yapışta da bundan iyi olur!"diye cevap vermesi üzerine kızarak hemen orada idam ettirdi.[268]

Padişah Revan seferinde başlayan ve gittikçe artan damla (gut) hastalığına müptelâ idi. Bağdat seferinde bazan tahtırevanla yolculuk etmek zorunda kalmış ve dönüşte kendisine şiddetli bir baş ağrısı ve ardından titreme gelerek yatağa düşmüştü.

Üsküdar Sarayı'nda on gün istirahat neticesinde iyileşmekle beraber mâneviyatı çok bozuktu. Güneş tutulmasından ve hazinede bulduğu bir Yavuz Sultan Selim'in Mısır'dan getirmiş olduğu cifir kitabından[269] hayatıyla ilgili olumsuz anlamlar çıkarıyordu. Kitapta Osmanlı Padişahları ile ilgili de bilgiler vardı. Naîmâ, Sultan Murat'ın o kitabı açıp, kendi

---

267 *Naîmâ Tarihi*, C.3, s.384.

268 *Naîmâ Tarihi*, C.3, s.388.

269 Cifr; rakam, harf ve sembollerle ifade edilir bir bilgi olup, bu suretle insan geleceği hakkında haberler öğrenilir

şeklini ve başka şekilleri görüp, bazı işaretlerini anlayınca kitabı mühürleyip "*Kimse bunu açmasın! Ve her kim açarsa veyahut diline alırsa başım keserim!*" diye tenbih ettiğini söylemektedir.[270]

Naîmâ, Sultan Murad Han zamanında nice güneş ve ay tutulmaları olduğu halde hastalanıp yatağa düşünceye kadar aslâ aldırış etmediğini söylemektedir. Fakat son güneş tutulmasından, çok endişelenip müneccim başı Hüseyin Efendi'den, bu güneş tutulması hak- kındaki fikrini sorup, dikkatlice dinlemiştir. Müneccim başı Hüseyin Efendi'nin verdiği rahatlatıcı cevaplardan teselli bulmayıp: "*Yabana söylersin! Bu sözler, hatır için yakıştırmadır. Bu güneş tutulması bana aittir!*" diyerek bu gökyüzü olayına uğursuzluk vehmettiğini anlatmaktadır.

O sırada İstanbul'da bulunan Fransız muelliflerinden Du Loir'ın seyahatnamesinde hiç bir Osmanh kaynağının kaydetmediği çok tuhaf bir vak'adan bahsedilir: IV. Murat iyileşmeme sebebini kendisine duyulan nefret nedeniyle tahtın varisi ve tek erkek kardeşi İbrahim'in geçirilmek istenmesine bağlayarak hekimleri tardetmiş ve kardeşi İbrahim'i öldürtmek istemiştir. Hasta yatağında iki bu konuda ferman yazdırıp şeyhülislam bile onay vermeye cesaret edemeyip, valide sultanın araya girmesiyle engellenebildi. Hatta padişahı teskin etmek için sözde idamın gerçekleştirildiği kendisine bildirilince IV. Murad'ın, tekrar kuvvet kazanmak ve döşeğinden kalkmak için kardeşinin cansız bedeninin huzuruna getirilmesini istediği an korkuya sebep olmuştur. Bu gaile, hekimlerinin böyle bir heyecanın tehlikeli olabileceğine dair telkinleri ve hizmetkârlarının bu emre itaat etmekte bariz bir biçimde tereddüt etmeleri nedeniyle atlatıldıysada, IV. Murad'ın öfkesini dindirmedi. Ancak son anlarını yaşayan padişah, çok geçmeden vefat etti.[271]

IV. Murad'ın şehzâdelerinin küçük yaşta ölmesi sebebiyle tek varis olan kardeşi İbrahim'i katlettirmesi Osmanlı Hanedanının sonu demekti ki padişahın, -ölüm döşeğinde olması nedeniyle eğer aklı zayıflamadıysa- böyle bir tasavvurda bulunma ihtimali çok zayıftır. Du Loir'ın seyahatnamesinde Sultan Murat'ın bu cesareti göstermesinin sebebini, saltanat makammı en sevgili nedimi ve kızının nişanlısı olan Kapdan-ı-derya Silahtar Mustafa Paşa'ya bırakmak olduğunu iddia etmektedir. Ancak Danişmend, hiçbir Osmanlı

---

270 *Naîmâ Tarihi,* C.3, s.441.

271 Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi,* C.4., s.367.

menbâına aksetmeyen bu tuhaf rivayetin doğru olma ihtimalinin çok zayıf olduğunu ve Du Loir'ın duymuş olacağı bir ecnebi dedikodusundan ibaret olma ihtimalinin yüksek olduğunu söylemektedir.[272]

IV. Murat'ın hastalağına rağmen, geleceğe yönelik planlarını ihmal etmediği görülüyor. Dedesi Fatih'in İtalya Seferi hazırlığı gibi hasta yatağından Venedikliler'e karşı karadan ve denizden yapmayı düşündüğü büyük bir seferin hazırlıklarını sürdürüyordu. Zaten Hastalanarak döndüğü Revan Seferi sonrası iyileşmeden Bağdat Seferine çıkması bu konudaki kararlılığı ve karakterini göstermekteydi. Tersane ve tophanede yeni gemiler inşa ettirmek, top döktürmek, Selânik taraflarına asker sevketmek gibi faaliyetleri Batı'da büyük bir endişe uyandırmıştı. Bu seferin Malta korsanlarına yönelik olduğu ve padişahın bir casus gönderip adanın planını aldırdığı hakkında rivayetler vardır.[273]

IV. Murad, Osmanlı padişahları arasında farklı karakterde bir şahsiyettir. İrade ve hâfızası kuvvetli, gözü hiçbir şeyden yılmayan bu hükümdar vesâyet altında yaşadığı yıllarda devlet işleriyle ilgilenmiş, tebdil gezerek her şeyi yakından görüp anlamaya çalışmış, memleketin iç ve dış durumunu düzeltebilmiştir. Gittikçe artan sert tutumunu daha çok kötülüklerine inandığı kimseler hakkında göstermiştir. Bazı Batı kaynaklarında, onun her tarafta hafiye bulundurduğu ve bir mühtediye tercüme ettirdiği Machiavel'i okuduğu rivayet edilir. Askerin başında savaşa katılan Osmanlı padişahları arasında yer alan IV. Murad kaynaklarda uzun boylu, geniş omuzlu, heybetli bir kişi olarak tanımlanır.

Sonuç olarak, Naîmâ Tarihi'nde ismi geçen padişahlardan en büyük bölüm Sultan IV. Murat için ayrılmıştır. Bunun en önemli sebebi, IV. Murad'ın yukarıda ifade edildiği gibi diğer padişahlardan farklı bir karaktere sahip olması nedeniyle sürekli olayların içinde olması, saraya çekilip vaktini eğlence ile geçirmemesi ve Naîmâ'nın örneklerle açıkladığı sert yönetim tarzıdır.

Naîmâ'nın özellikle IV. Murad'ı tütün yasağı konusundaki sert tutumunu dolaylı olarak eleştirdiği görülmektedir. Akşam hava kardıktan şehri gezip, fenersiz sokağa çıkanları katletmesini, tütün yaprağı ve kokusu hissonulan yerlerin basılıp bir şey bulunursa

272 *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.3, s.388.
273 Yılmazer, "Murad IV", s.180.

sahibinin katledilmesini hoş karşılamamaktadır. Hatta camiden geç çıkan bir imamın oğlunun padişahla karşılaşınca fenersiz dolaşması nedeniyle katledildiğini anlatır.

Ancak Naîmâ, kurunun yanında yaşında yanmasından dolayı yaşananları tasvip etmediğini ima etse de, IV. Murad'ın sert tutumuna hak vermektedir. Saltanatının ilk yıllarında zorbalardan çok çeken padişahın tütün yasağını zorbaları korkutmak için bir koz olarak kullandığını söylemektedir.[274]

Hammer ise, IV. Murad'ın eniştesi Receb Paşa'nın idamıyla bir milyon altının maktulün hazînesinden kendi hazînesine intikal ettiği zaman aklının başına geldiğini söylemektedir. Ayrıca, Recep Paşa'nın katli suretiyle ortaya çıkan isyanı bastırmayı başardıktan sonra da kan dökmeye olan meylini şiddetlenlendiğini belirtmektedir. Hammer, IV. Murad'ın sert karakterini şu şekilde tasvir etmektedir:

Her sözünden, her hareketinden korkulur; her sözü, her hareketi hükm-i kaza gibi karşısında itaat edilirdi. Fırtına yaklaştığı zaman kuşlar susup yaprakların arasına gizlendiği gibi, o yaklaşırken herkes sükût eder, kaçardı. Sultân Murad, huzurundaki insanlara meramını sözsüz de hissettirirdi. Göz kırpmaları, dudak kımıldatmaları, diş gıcırdatmaları söz yerini tutmuştu.[275]

Uzunçarşılı ise IV. Murad'ı, 17. asırda gelmiş olan Osmanlı Padişahları arasında en değerlisi olduğunu söylemektedir. 17 senelik saltanatının (1628-1640) ilk dokuz senesindeki çocukluk ve acemilik devrini atlattıktan sonra içerde ve dışarıda çok kötü durumda olan devleti tekrar nizama soktuğunu belirtir. Bunu yaparken de ifrata giderek az bir kusuru olanları da öldürmekten çekinmediğini söyler. [276]

Sonuç olarak, Naîmâ'nın büyük ümit beslediği ve Yavuz Sultan Selim'i kendisine örnek aldığını söylediği[277] IV. Murad'ı bu fazla sert ve merhametsiz tavırları nedeniyle dolaylı biraz hayal kırıklığına uğradığı görülmektedir. Ancak kendisinin de büyük bir özlemle beklediği tavırlar nazariyesindeki devletin çöküş sürecinden kurtaracak büyük adamlardan birisi olma ihtimali ve icraatları ile buna yaklaşmasından dolayı IV. Murat'a hayranlık duyduğu da aşikârdır.

---

274 *Naîmâ Tarihi,* C.3, s.173.
275 Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.9, s.266.
276 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C.4. s.586.
277 *Naîmâ Tarihi,* C.3, s.425.

8. Sultan İbrahim

Sultan I.Ahmed'in en küçük oğludur. Babası vefat ettiğinde iki yaşında idi. Yirmiüç yıl süren kafes hayatı, kendisinde yaşamı boyunca etkisinden kurtulamıyacağı derin izler bırakmıştır.

Ağabeysi IV. Murat'ın vefatı, Kapıağası tarafından kendisine haber verilince, inanmamış ve bunun bir hile olduğunu zannetmiştir. Böyle davranmasında dört kardeşinin gözleri önünde (Şehzade Mehmed, Süleyman, Kasım ve Bayezid) ağebeyi tarafından katlini görmüş olması nedeniyle Naîmâ'nın ifadesiyle "Sultan Murat'ın korkusuyla kalbinin ürkmüş" olması etkilidir. Validesi Kösem Sultan'ın gelip bütün çabalarına rağmen dışarı çıkmaya inandıramadılar. Hatta Darüssâade Ağası zorla koluna girerek ağabeyinin cenazesini gösterip inandırdılar.

Daha önce Sultan Mustafa'nın akıl noksanlığı nedeniyle tahta çıkması hem devlet ricali, hem de halk arasında tepkiye yol açmış idi. Akıl noksanlığı alenen görülmesede uzun süre hapis yatmasının ve ölüm korkusunun etkisiyle garip davranışlar sergileyen yeni hükümdar Sultan İbrahim'in tahta çıkışı tepkiye yol açmamış, hatta memnuniyetle karşılayanlar dahi olmuştur. Bunun en önemli sebepleri arasında abisinin sert mizacının oluşturduğu olumsuz havanın dağılması ile tahtın tek varisi olarak kalması sayılabilir.

Saltanatının ilk günlerinde devlete tamamen hâkim sadrazam olan Kemankeş (Kara) Mustafa Paşa, Sultan İbrahim'in bu durumundan istifade ederek bağımsız hareket etmiştir. Hatta tahta alışmasıyla hiddet ve dengesiz davranışları gittikçe artan Sultan İbrahim'le ileriki bölümlerde anlatılacağı gibi defalarca münakaşa etmekten ve doğruları söylemekten çekinmemiştir. Sultan İbrahim'in icraatlarından memnun olmayan Mustafa Paşa, bazen padişah huzurunda öfkesine hâkim olamayarak adeta padişahı azarlayacak mertebeye kadar götürmüştür. Mustafa Paşa, ufak tefek sebeplerle pâdişâhın kendisini davet etmesine daima bozulur ve pâdişâh ne ferman etse mâni olur ve münakaşa ederdi.

Hatta Sultan İbrahim, Kara Mustafa Paşa'ya gönderdiği hatt-ı hümâyun Osmanlı Tarihinde görülmediği şekilde Sultan İbrahim'in acziyetini gösterir ki şöyle denilmektedir:

"*Sebep nedir, senin verdiklerin tutulup, benim verdiklerim tutulmaya?*"diyerek sadrazamın inatçı tutumunu hoş karşılamadığını anlatmak istemiştir.

Ancak bu padişahın odun istenmesi gibi basit sebeplerle sık sık kendisini çağırmasına bozulup padişahı bu konuda uyarmıştır. Sadrazamının davranışlarından memnun olmayan Sultan İbrahim, askerin onayını alınca Kemankeş Mustafa Paşa'yı önce azlettirmiş ve sonra da idam ettirmiştir.

Sadrazam Kemankeş Mustafa Paşa'nın idamından sonra bu makama oturan Sîmin Mehmed Paşa, kendinden önceki sadrazamın aksine her hususta pâdişâhın arzularına evet diyerek nabza göre şerbet veren bir şahsiyet olması Sultan İbrahim'in bile dikkatini çekmiştir. Naîmâ'nın burada Sultan İbrahim için kullandığı ifade dikkat çekicidir. Naîmâ, sadrazamın dalkavukluklukta o kadar ileri gitmiştir ki, "*zihni bomboş olan pâdişâh bile*" bir gün sebebini keşfetmek isteyip: "*Lalam Mustafa Paşa bazen bana itiraz ederdi ve bu iş akıllıca değildir der idi, senden hiç anın gibi bir söz işitmedim. Bütün sözlerimin tasdik edilmesinin aslı nedir?*" diye sormak zorunda kaldıysa da Mehmed Paşa dalkavukluğuna devam ederek:

"Sizden söz ve fiil olarak beyhude bir şey, hatalı bir şey çıkmaz ki itiraza mecal ola!." diyerek "zihni bomboş olan pâdişâhı" ikna etmiştir.

Naîmâ'nın Maanzâde'den naklettiği bir olay Sultan İbrahim dönemi devletin ne kadar ciddiyetsiz bir şekilde idare edildiğine güzel bir örnektir. Sultan İbrahim gönderdiği hattı humayunda sadrazamına "*Bire mütevelli yapılı kodoş... Bire karpuz kafalı pezevenk...*" gibi birçok utanılacak kelimeler ile hitap edip aşırı israf nedeniyle para ihtiyacı olduğundan atalarının Medine'ye hediye olarak gönderdiği değerli mallar ve hazineleri geri getirtmesini yoksa derisini soyup, saman dolduracağını söylemiştir.[278] Dalkavuk Mehmet Paşa ise bu ifadeleri görünce Sultan İbrahim'in "*İşte bir alay Rus, Leh, Macar ve frenk keferesinin kızlan olan eksik etekli cariyelerin şevki ile böyle kaba hitaplarda bulunduğunu*" söyleyerek devlet idaresinde kimlerin etkili olduğunu itiraf etmek zorunda kalmıştır.

Naîmâ'nın da dâhil olduğu bütün kaynaklar, Sultan İbrahimin deli olmamakla beraber şehzâdeleği döneminde her gün öldürülme korkusu altında yaşamasının da etkisiyle uygunsuz davranışlar sergilediği konusunda hem fikirdir. Naîmâ culusun hemen ardından 20 Ekim 1644 tarihinde gelen Avusturya elçisinin Sultan İbrahim'in şiddet ve hızlı bir

278 *Naîmâ Tarihi,* C.4, s.198.

şekilde bir şeyler sorması ve hiçbir şey anlayamayarak büyük korkuya kapılmasını padişahın garip davranışlarına örnek olarak vermiştir. Hatta korkudan parmağındaki dört bin filor kıymetindeki elmas yüzüğü padişahın huzurunda düşürdüğünü farkedememiş ve daha sonra hademeler tarafından bulunarak kendisine teslim edilmiştir. Bu elçi Sultan Ahmed döneminde de gelen elçi olup, Sultan İbrahim'i şöyle tasvir etmiştir: *"Ben Sultan Ahmed Han hazretlerinin zamanında da gelmiş idim. Yumuşak huylu ve ağırbaşlı bir pâdişâh idi. Bana soruları yumuşaklıkla oldu. Amma bu pâdişâh ecap Yavuz ve tiz mizaçlı pâdişâh olup, tiz tiz söyleyüp acele ile sorduklarından suallerini bir hoş anlayamadım*."[279]

Padişahın hastalığı nedeniyle uzun uzadıya sadrazamlarına hattı humayunlarla şikâyette bulunduğu mevcut kayıtlardan anlaşılmaktadır. Muhtelif vesileler ile sadrazamlarına yazdıkları hatt-ı humayunlarda *"sancı içerisinde yatarım, kâharkama gelir, irkilir ve kulaklarımı tıkar", "...şöyle sıkılmak vardır ki, ölüyorum, halim yaman olmuştur.", "… Galata'daki yangından beri eski hastalığım nüksetti. Ne kollarım ve ne de başım vardır… Ziyade elemdeyim… Pek halim mükedderdir; şöyle mizacımda küdûrat vardır ki, tabir olunmaz…"* diye sürekli şikâyetlerde bulunup, bildiği ve bulduğu kimseleri tedavi için yollamasını istemektedir. Hatta bunun için sadrazamını teşvik eden, hem de tehdit eden *" … göreyim seni, bu benim derdime nice çalışırsın.", "…beni seversen buna çare bulasın, ona buna sorasın.", "Etrafa haber sal, bilen adamarı huzuruma getir sen bilirsin…"* gibi örneği görülmemiş ifadeler de kullanmıştır.[280]

Naîmâ, Sultan İbrahimin hastalığının ruhsal olduğunu "Pâdişâh hazretleri yürek sıkıntısına ve sevdâvi illetine müptelâ olduklarından bazı şeyhlerden azimet sahibi olanlara kendilerini okutmakla ferahlık duyarlardı" diyerek tarif etmiştir.[281]

Cinci Hoca lakaplı Safranbolulu Hüseyin Efendi'nin Sultan İbrahim devrinde sahneye çıkması da padişahın bu ruhsal sıkıntıları nedeniyle, yukarıda sadrazamından da istediği gibi Naîmâ'nın ifadesi ile "*nefesi keskin kimselere okunmak*" ihtiyacı ile olmuştur. Saraya davet olunup pâdişâha okuyunca padişah rahatlayınca kendisine rağbet ve iltifat artmıştır.

---

279 *Naîmâ Tarihi,* C.4, s.102.
280 Tayyip Gökbilgin, "İbrahim", *İA*, C.5/1, s.880-881.
281 *Naîmâ Tarihi,* C.4, s.37.

Naîmâ padişahın ruhsal olarak rahatlamasını Hüseyin Efendi'nin marifetinden çok, o sırada çok bunalan padişahın iyileşeceğini dair "*kuruntu kuvveti ve itikadının tesirine*" bağlamaktadır.[282] Daha mülâzim (stajiyer) defterine bile kayıtlı değil iken hızla ilmiye basamaklarını tırmanan Cinci Hoca, birçok görev ve yüksek miktarda paraya sahip oldu.

Sultan İbrahim'in bir dediğini iki etmediği Cinci Hocaya büyük saray yaptırılmasına için miriden iki yüz yük akçe verilmesi hususunda pâdişâh fermanı çıktı. Naîmâ o günlerde bu ihtişamlı sarayın yapımını gören bazı bilgin zariflerin şu beyti söyleyerek cahil birisi olduğunu vurguladıklarını aktarmaktadır:

Binâ emsilesin bilmezdi Cinci
Anın çün başladı evvel binaya [283]

Ancak bir müddet sonra Cinci Hoca'nın da padişahın ruhsal bunalımına faydası olmadığı anlaşılınca gözden düştü ve yeni hocalar aranmaya başladı. Bu yeni hoca arayışı ise esnasında padişahın yasaklamasına rağmen yoluna araba çıkması nedeniyle zavallı veziriazam Salih Paşa'nın bu basit mesele yüzünden padişahın gazabına uğrayarak öldürülmesine yol açmıştır.

Sultan İbrahim üzerinde etkisi olan bir diğer kişi de Silahtar Yusuf Paşa'dır. Padişahın birgün aklına gelip "*Biraderim Sultan Murad merhumun bir makbul silâhtarı var İmiş. Niçin benim de bir makbul ve yakın silâhtârım olmaya!*" demesiyle enderundan Yusuf Ağa, ikinci vezirlik ile bu göreve ve padişah müsahipliğine getirildi. Cinci Hoca ile birlikte hareket eden Yusuf Paşa, Kemankeş Mustafa Paşa'nın öldürülmesinde etkili olmuştur.

Her an ruh hali değişen Sultan İbrahim, Kaptan-ı Derya olarak Girid Fethine gönderdiği ve Hanya'yı fethederek büyük bir başarıya imza atan Yusuf Paşa'yı ani bir kararla öldürtmüştür.[284] Katlinde Sultan İbrahim devrinde iyice artan devlet adamları arasındaki

---

282 *Naîmâ Tarihi,* C.4, s.38.

283 *Naîmâ Tarihi,* C.4, s.82.

284 Yusuf Paşa ile birlikte Girit Seferine katılan Evliya Çelebi, Yusuf Paşa'nın öldürülmesi ile ilgili "…altıncı gazamızda bulunup İnebahtılı Durak Bey firkateleri ile Çukalar Adası'nın yağmalanmaasında bile bulunup Durak Bey ile İnebahtı vilayetine gittik. Hanya fatihi Yusuf Paşa, Donanma-yı hümayun ile İstanbul'a vardığında mazlum Yusuf Paşa'yı hizmeti karşılığında, Cinci Hoca'nın kışkırtmasıyla zalimler aman vermeyip haksız yere şehit ettiler." ifadesini kullanmaktadır. (Yücel Dağlı; Kahraman S.Ali; Günümüz Türkçesi ile Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul, C.1, s.230.)

muhalefetin etkili olduğu görülmektedir. Yusuf Paşa, kimseden haksız yere mal almaz, kimseye de hak etmediğini vermezdi. Onun bu durumu diğer devlet adamlarının gözüne çarptı ve ortadan kaldırılması için kampanyalar yapıldı ve Sultan İbrahim'in kalbini Yusuf Paşa'nın katledilmesine meylettirdiler.[285]

Naîmâ, padişahın öldürttükten sonra "*Ne güzel kırmızı elma gibi yanakları varmış, kıydım*" diyerek pişman olduğunu yazsada, Sultan İbrahim'in üzüntüden çok Yusuf Paşa'nın müsadere edilen mallarının kendisine gönderilmesine önem verdiğine dair Topkapı Sarayı Arşivi'nde bir hatt-ı humayun bulunduğu belirtilir.[286] Naîmâ'nın dindar ve dürüst bir kişi olarak tanımladığı Yusuf Paşa'nın tek hatasının Kemankeş Mustafa Paşa gibi devlet için faydalı bir veziriazamı, Cinci Hoca ile birleşerek öldürtemesi olduğunu ve bunun cezasını çektiğini söyler. İpşirli ise aslen Dalmaçyalı Joseph Marko Vitch isimli bir köle olan Yusuf Paşa'nın küçüklüğünden beri Venediklilere olan kininden dolayı Sultan İbrahim'i kışkırtarak uzun yıllar devleti meşgul edecek olan Girid Savaşlarını başlatmasından dolayı eleştirmektedir.[287]

Sultan İbrahim üzerinde kadınların çok etkili olduğu görülmektedir. Hammer, bunun sebebini padişahın ilk yıllarında Osmanlı hanedanın yegâne mümessili olduğundan, bütün devlet erkânı Osmanlı neslinin devamı için kendisini teşvik ederek güzel cariyeler takdim etmekte birbirleriyle rekabet ederek padişahın kadınlara olan temayüllünü iyice arttırmasına bağlamaktadır. Bu durumun padişah için takıntı haline gelip, gezintiye çıktığında evlâd ihsan etmesi için Cenâb-ı Hakk'a dua etmek üzere kapıcılara dört-beş kese para verdiğinden bahsetmektedir. Ancak, altı kadar şehzâdenin doğması ile nesilsiz olarak ölmek hakkındaki korkusunu izâle etmekle beraber, zevklere olan meylini asla azaltmadığını, hatta her geçen gün daha da arttığını vurgulamaktadır.[288]

Naîmâ ise Sultan İbrahim Dönemindeki kadınların hâkimiyetini ve devlete verdikleri zararları "Pâdişâhın dünya ahvali ile alâkası olmamakla saltanat işlerinin idaresi kadın tâifesinin elinde olduğundan, beyler ve beylerbeyliler, kısa zamanda azledilir ve mansıp-

---

285 Kasım Bolat, "Naîmâ'ya Göre Devlet Adamları Arasında Muhalefet, *Tarih Okulu Dergisi,* 13.Sayı, Sonbahar-2012, s.108.

286 Gökbilgin, "İbrahim", s.883.

287 *Naîmâ Tarihi,* C.4, s.121.

288 Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.10, s.53.

ların kısa sürede el değiştirmesi ile reâyâ da perişan olurdu. Böylece âlem harâbe vardı." diyerek özetlemiştir.[289]

Sultan İbrahim döneminde harem kadınlarının yedi tanesi "hasekî" unvanını almış ve son olarak bu unvan, meşhur cariye "Telli"ye verilmiştir. Naîmâ, cariye ile nikâhlanmanın Osmanlı Hanedanında adet olmadığını, ancak padişahın "nikâhlanınız" şeklindeki Kur'an ayetine uyarak ve peygamberimizin sünnetini icra için evlendiğini anlatmaktadır.[290]

Naîmâ, "Humâşah Sultan" da denilen "Telli Haseki"nin padişahın gözünde çok itibârlı olduğunu şu ilginç örnekle açıklamaktadır: Kız kardeşleri Ayşe sultan, Fatma Sultan ve Hanzâde Sultan ve Birader-zâdesi Kaya Sultan'a kötü muamele ile mülk ve cevahirlerini almasından başka bu kadına câriyeler gibi hizmet ettirmiştir. Meselâ Telli-Haseki, yemek yerken kız kardeşleri olan sultanlar hizmet makamında ayakta dururlar ve elini yıkamak isterse Kaya Sultan sabun verüp diğerleri leğen ve ibrik verip hizmet ederlerdi.[291]

Sultan İbrahim bununla da yetinmeyerek, At meydanında olan İbrahim Paşa Sarayını, yeni nikâhlısı olan sekizinci hasekiye vermiş, Telli Sultanın ısrarı ile alelacele döşemesi için defterdar Paşa tâyin omuştur. Düğünün yapılacağı bu konağın döşenmesine lâzım olan örtü, altın yaldızlı Hint kumaşları ve diğer az bulunur kıymetli şeyler, elbise ve eşya için geceleri bedestenler, mahzenler ve hanlar açtırılmıştır. Sahibinin izni var ise güzellikle, yok ise ister istemez dükkânı ve yeri basılıp, parası bir müddet sonra miriden verilmek üzere zorla ve kahren alınarak düğün için harcanmıştır. Ancak Vezir-i Âzam ve Defterdar Halıcızâde binbir zahmet, meşakkat ve halka eziyet ile elde ettikleri çeşitli güzel kumaşlar, samur ve vaşak kürkleri ile parlattıkları bu sarayı gören Sultan İbrahim, döşenmesini ve süslenmesini beğenmemiştir. Defterdarı azlederek bostancı başının hapsine gönderip, defterdarlığı vezirlik pâyesi ile Defteremini Köse-İsmail Efendi'ye vermiştir.[292] Sadece bu örnek bile Osmanlı Devleti'nin içte ve dışta büyük gaileler ile uğraştığı bir devirde, padişahın ve devlet erkânının nelerle uğraşıp vakit geçirdiğini gösteren acı bir örnektir.

---

289 *Naîmâ Tarihi,* C.4, s.242.
290 *Naîmâ Tarihi,* C.4, s.244.
291 *Naîmâ Tarihi,* C.4, s.310.
292 *Naîmâ Tarihi,* C.4, s.263-264.

Naîmâ, bu yapılanların halka ağır geldiğini söyleyip, bilhassa tüccar ve dükkân sahiplerinin eşyalarının zorla ellerinden alınmasından gücenip "*Bu memlekette artık emniyet kalmadı*" diye açıktan söylenmeye başladıklarını, koruyabilmek için kıymetli eşyalarını bedesten ve dükkânlarından kaldırmaya başladıklarını anlatmaktadır.[293]

Sultan İbrahim devrinde Telli Sultan haricindeki bu yedi haseki sultanın her birinin de husûsî sarayı, kedhudâsı bulunur, her biri "paşmak bahâsı""olmak üzere bir sancağın varidatını aldığından hazineye büyük bir yük getirirlerdi. Bunların dışında kendilerine kıymetli taşlarla ziynetlenmiş sandallar, arabalar tahsîs edilirdi. Pâdişâh nazarında iltifata mazhar olan hasekilerden başka, ayrıca gözde cariyeleri vardı ki, bunların içerisinde en şöhretlisi "Şekerpare" idi.[294]

Bu kadınlardan Şeker-Pâre Hatun, nice işlere karışıp etrafındaki adamları eliyle rüşvetler alıp, haddini aştığı için diğer musâhibelerle arası açılmıştı. Valide Sultan hazretleri ile de aralarında konuşma ve münâkaşa geçmekle, Kösem Sultan'ın adı geçen Şeker-Pâre'yi dövdürdüğü duyulmuştu. Şikâyetlerin artmasıyla padişah ikna edilerek Sakız adasına sürüldü.

Şeker-Pâre'nin malı zapt olunmak için ferman olunup, bir odada cevahir, altın ve elmas dolu onaltı sandık bulunarak padişaha teslim edildi. Sultan İbrahim sandıklardan çıkanları görünce "*Hay kâfir! Bana, akşam ekmek alacak akçem yoktur diye yemin ederdi. Bak neleri çıktı!*" diyerek saflığını ve kandırılmışlığını bir kez daha itiraf etmiştir. Bu sandıklar dışında evinde de pek değerli eşyalar ve ikiyüz kese çıktığı söylenmektedir.

Naîmâ'nın Sultan İbrahim'i kadınlar konusunda şiddetli bir şekilde eleştirdiği görülmektedir. Bu konuda: "*…pâdişah-ı âlempenah hazretleri kadınlarla düşüp kalkmağa meyletmekle, her birinin hatırını hoş etmek için İstanbul'da ve taşrada olan memuriyetler arttırma ile satılıp günden güne acayip fasıllar ve garip işler zuhur eder oldu.*"[295] demektedir.

---

293 *Naîmâ Tarihi,* C.4, s.264.

294 Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.10., s.55; Şekerpare, Kösem Sultan tarafından Sultan İbrahim'i oyalamak için saraya getirdiği kadınlardan birisidir. Hatta zamanla, padişah üzerindeki etkisine güvenip Kösem Sultan ile münakaşa edecek kadar ileri gitmesi üzerine Valide Sultan tarafından dövdürtmüş ve Sakız'a sürgün edilmesini sağlamıştır. (*Naima Tarihi*, C.4, s.24.)

295 *Naîmâ Tarihi,* C.4, s.221.

Yine Hammer'in anlattığı bir hikâye, Sultan İbrahim'in kadınlara düşkünlüğünü gözler önüne sermektedir. Sultan İbrahim'in isteği üzerine, oldukça büyük cüsseli ve son derece şişman bir kadın araştırılması için derhâl memurlar gönderildi. Gayet iri yapılı bir Ermeni kadın bularak saraya getirdiler. Bu yeni gözde, Pâdişâh'ın gözünde öyle sür'atle itibâr kazandı ki, kısa zamanda bütün rakîblerini geçti. Ancak valide Kösem Sultan bu kadın Ermeni'nin her gün artan nüfuzunu kıskanarak, bir gün kendisini bir ziyafete davet edip boğdurdu. Sultan İbrahim'e ise aniden bir nüzul gelerek öldüğü söylendiysede, padişahın bundan dolayı çok üzüldüğü söylenir.[296]

Sultân İbrâhîm için en değer verdiği şeyler kadınlar, başta amber olmak üzere kokular ve kürkler idi. Onun zamanında harem dâiresi tıbbî kokuların tüttüğü, güzel ve yumuşak kürklerle kaplanmış bir safahat makamı haline gelmişti. Bu durumu Naîmâ şu şekilde özetlemiştir:

Canfes halı ve altun işlemeli yastık, nakışlı güneş gibi parlak ve safa verici iken pâdişâhın hoşuna gitmeyip, samurdan olmadıkça gözünden düşerdi Ve saltanatları zamanında Samur vermeden memuriyet ümit edenler mahrum olurlardı. Sultan İbrahim için tek muteber olan şey ancak samur idi.[297]

Sultan İbrahim zevkine düşkünlüğü nedeniyle giydiği şeyler içi dışı samur kürk ile kendisinin icad ettiği değerli taşlarla süslü bir elbise idi. Bu elbisenin sadece kıymetli taşlarla süslü kopçalarının her biri 8.000 kuruş tutardı. Harem kadınlarının elbiselerindeki ihtişam da o zamana kadar ve o zamandan beri görülmüş olanları gölgede bırakmıştır.[298]

Naîmâ padişahın samur düşkünlüğünün sebebini şöyle anlatır:

Eyub'da oturan Voyvoda kızı dedikleri güzel söz ve hikâyeler anlatan falcı bir kadın Hasekilerle tanışınca, saraya alınmış ve her gece hikâye ile pâdişâhı eğlendirmekle görevlendirilmişti. Bir gece Pâdişâh'ın neşeli bir zamanında "*Evvel zaman içinde şöyle bir pâdişâh var imiş... Elbiseleri, sarayın döşemesi ve yastıkları ve perdeleri tamamen sa-*

296 Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.10., s.56.
297 *Naîmâ Tarihi*, C.4, s.281.
298 Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.10, s.54.

murdan imiş... Şöyle imiş, böyle imiş..." diyerek Sultan İbrahim'i samur düşkünlüğü konusunda şevke getirmiştir.[299]

Pâdişâh tarafından samura bu kadar kıymet verilince değeri artmış ve bulunmaz olmuştur. Eskiden yüz kuruşa satılan samurlar biner kuruşa bulunmaz hale gelmiştir. Naîmâ Sultan İbrahim Devrindeki "Samur Çılgınlığını" Vecihi tarihinden aldığı ve devrin şairlerinden birisin söylediği aşağıdaki kıt'ayı eserine alarak anlatmak istemiştir:

Ol kadar rağbeti var samurun
Oldu tahsili anın emr-i Asir
Böyle kalursa olur zî-kıymet
Nâfe-i Kelp ve Kafâ-i Hınzır

Naîmâ, samurun anavatanında yaşayan Rusların, bu vesile ile sayısız samur kürk gönderip birkaç yıllık Mısır hâzinesi kadar parayı aldıklarını üzülerek anlatmaktadır. Bununla da yetinilmeyerek, Acem Şâhına mektup yazılarak iki adet fil ve beş yüz adet sırmalı kumaş ve ipek kumaş göndermesi istenerek âdete aykırı olarak bostancılarla gönderildiğini de belirtmiştir.

Bunlardan başka Sarây-ı Âmire'de olan yüksek köşkler ve süslü kâşânelerin herbiri falcı kadının hikâyelerinde anlatıldığı gibi baştanbaşa samur ve dibâ ile döşenmesi ferman olundu. Bunların temini için memleket hâkimlerine samur kürkler ve Sultan İbrahimin çok fazla yediği için bulunamayan amberler istenmiştir. Bu vergiler bir kaç defa tekrarlanıp, veremiyeceklerini bildirenlerin kimi azlolundu, kimi hapsedildi. Naîmâ bu durumu "*Eziyet ve cefâda bir dakika bile gecikmek imkânsız olmuştu*" diyerek özetlemiştir.

Bununla da yetinilmeyerek tekrar vezirlerden ve ulemânın memuriyette olan ve azledilmiş olanların her birisinden samurdan yapılmış şâhâne elbiseden birer tane pâdişâh katına hediye olunmasına ferman buyruldu. Vermeye kudretim yoktur deyenlere divan çavuşları tâyin olunup, cebren alındı.

Zorla alınan her türlü elbise ve kıymetli eşya sadrazam Ahmed Paşa'nın konağında hazır bohça bohça dururdu. Her gün ve her gece saraydan bir kaç defa adam gelerek, çeşitli eşya isterdi. Padişah için mal toplamakta zulüm ve eziyeti dayanılmaz hale gelen sad-

299 *Naîmâ Tarihi,* C.4, s.283.

razam Ahmet Paşa, değerli, bulunmaz eşyayı toplar ve hazırlardı. İstedikçe durmadan gönderirdi.

Sultan İbrahim Döneminde; para sıkıntısının had safhada olmasına rağmen câriye, anber, kürk satın alınacağı vakit hiç para hesabı yapılmazdı. Saltanatında cariyelerin kıymeti o kadar arttı ki, hiçbiri 500 kuruştan aşağı satılmaz, en güzelleri ise ikibine kadar çıkardı. Kokladığı yâhud asabına kuvvet vermek için kaynar kahve İçinde hallettiği anberin miski 15-20 kuruşa kadar yüksek fiyata çıkmıştı.[300]

İsrafın ve lüksün Osmanlı tarihinde en had safhaya çıktığı bu dönemde bu konuda başka bir örnekte yaklaşık kırk bin riyal maliyeti ile padişah ve eşleri için "mücevher kayık" yapmak için sadrazamın çalışmaya başlamasıdır.

Yukarıda anlatılan davranışları dışında Sultanın tahtta kaldığı süre içerisinde birçok garip ve akla uygun olmayan uygulamalarda bulunduğu görülmektedir. Bunlar biriside Edirne'de bulunduğu sırada, burasının odununu beğenmeyip "*İstanbul'un odunu iyi ve ateşi çoktu, İstanbul'dan odun getirsinler!*" şeklindeki tuhaf emri üzerine İstanbul'dan hamallar ile karadan Edirne'ye odun gönderilmesidir ki, Naîmâ tuhaf bu durumun halk arasında dedikoduya sebep olduğunu söylemektedir.[301] İşin ilginç tarafı Sultan İbrahim'in etrafında onu yönlendirecek, saçma isteklerine mani olacak hiçbir devlet adamının kalmaması, idarenin tamamen kadınlar ve onların adamları etrafında kalmasıdır.

Yine garip olaylardandır ki, Sultan İbrahim'in canı bir gün kar çekince, İstanbul'da bulunamayıp "*Bursa'da Keşiş Dağı'ndan (Uludağ) getirilsin!*" diye Bursa Kadısına emir gönderilmiştir. İstenilen kar bir türlü gelmeyince Bursa Kadısı Mevlana İdris Efendi, şiddetle azarlanıp kendisi de kar kesmesi için dağa çıkmak zorunda kalmıştır. Bu arada halk arasında Bursa Kadısının kar altında kaldığı ve helak olduğu yönünde söylenti çıkınca, padişahın musahibelerinden Çamaşırcı Hatun'un ricası ile Bursa'ya oğlu kadı olarak atanmış, ancak Bursa Kadısının hayatta olduğu anlaşılınca bundan vazgeçilmiştir.[302]

Naîmâ'nın aksine Evliya Çelebi ise Sultan İbrahim'in Uludağ'dan kar getirtmesinin mantıklı bir sebebi vardır. Evliya Çelebiye göre bu dağda "Âb-ı zülal" denilen dağın yara-

300 Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.10, s.53.
301 *Naîmâ Tarihi,* C.4, s.85.
302 *Naîmâ Tarihi,* C.4, s.239.

tılışından beri var olan bir kar vardır. Kazma ve kürekler ile binbir zahmet çekilerek bu eski kara ulaşıldığında içerisinde esvap güvesi diye de tabir edilen "Âb-ı zülal kurdu" denilen kırk ayaklı bir kurt yaşar. İçerisinde yaşadığı karı yiyeyerek hayatta kalan bu kurdun şifalı olduğuna inanılır. Kuvvet verici bir etkisi olduğuna inanılan bu kurdu yiyen kişilerin çocuk sahibi olmasının kolaylaştığı inanılır. Evliya Çelebi, Sultan İbrahim'e getirilen elmas gibi parlak bir buz içerisindeki bu kurdu gördüğünü söyleyerek, kurdun fiziki özelliklerini de anlatmaktadır. Hatta bu kurdun daha çok küçük yapıda olmasına rağmen, padişaha sunulan kurdun küçük bir hıyar büyüklüğünde olduğunu söylemektedir.[303]

Son zamanlarında Sultan İbrahim'e annesi Kösem Sultan'ın da söz geçiremediği ve tamamen kontrolden çıktığı görülmektedir. Valide Sultan'ın, bazen kendisine nasihat yollu sözler söylemesinden rahatsız olup, annesini İskender Çelebi Bahçesi'ne sürdürmüştür.

Sultan İbrahim'in kontrol edilemeyen davranışları, Sultan Mustafa'nın ardından abisi tarafından toparlanmaya başlayan Osmanlı Devleti'ni tekrar çökme tehlikesine düşürmüş, aşırı israf ve lüks yaşam artık ulufelerin bile verilemeyecek duruma gelmesine sebep olmuştur. Sonunda ocak ağaları çekinerek de olsa bu sıkıntının def'i için bir araya geldiler. İçlerinden ileride sadrazamlık da yapacak olan Murat Ağa hepsinden cesur olup, onun gayreti ile sıkıntının ortadan kaldırılması için aralarında yemin ve ahit ettiler.

Öncelikle, bu fesatları pâdişâha öğreten Veziriazamı ortadan kaldırıp, bir dürüst adamı vezir ettirme kararı alındı. Cuma günü ağalar, hazırlanarak ve silâhlı yeniçerilerle orta camiye toplanıp Murad Ağayı hepsinin dilinden bir teskere yazarak Şeyhülislâma gönderdiler. Sipahileri işe karıştırmak istemeselerda tavsiye üzerine birlikte hareket etme kararı aldılar.

Şeyhülislamdan, Ahmet Paşa'nın katli ve Mevlevi Mehmet Paşa'nın vezir olması için fetva alıp padişaha sundular. Padişah sadrazam değişikliğini kabul etmekle birlikte, damadı olan Ahmet Paşa'ya dokunulmasını kabul etmedi. Ağalar ise ısrarcı olarak yeni sadrazamı tekrar huzura gönderdiler. Naîmâ'nın Kâtip Çelebi'den aktardığına göre, Mevlevi Mehmet Paşa, zorla gönderildiğini söylesede Sultan İbrahim, öfkelenip yeni sadrazamı

303 Yücel Dağlı; Kahraman S.Ali; Günümüz Türkçesi ile Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi (1.Kitap), C.2, s.35

askeri kışkırttığı iddiası ile dövmüştür. Yaralı bir şekilde kaçan sadrazam istifa ettiği haberini müftüye bildirip mührü gönderdi.[304]

Bu olay üzerine toplananlar, Sultan İbrahim'i tahttan indirip küçük yaştaki şehzâde Mehmet'i tahtta oturtmak ve Ahmet Paşa'yı katletmek üzere yeminler ettiler. Sultan İbrahim'i tahttan indirtip, şehzâdeyi tahta geçtirmek üzere birlik olup ahd ve yemin ettiler. Saraya giderek "*Rüşvetin kalması, Hasekilerin padişahın yanından uzaklaştırılması, Ahmet Paşa'nın kendilerine verilip yeni sadrazam tayin olması*" gibi isteklerini içeren kağıdı içeri gönderdiler. İstekleri kabul edilmeyince kötülüklerin başı olarak gördürkleri eski sadrazam Ahmet Paşa'yı (Hazarpare) saklandığı yerde bulup parçaladılar. Daha sonra bunlarla birlikte hareket edip, herkesin nefretini kazanan Rumeli Kazaskeri Musliniddin, müftünün yanında öldürüldü. Bu sırada işin ciddiyeti tam olarak anlayamayan Sultan İbrahim'in saray duvarlarına toplar çıkartıp, bostancıları silahlandırmayı düşündüysede valide sultan kendisine şiddetle muhalefet eden müftü Abdülaziz Efendi ve diğer devlet erkânının ağır ithamları ve tavsiyesi ile canına dokunulmak şartıyla oğlunun tahttan indirilmesini kabul etti.

Naîmâ, Sultan Mehmet'in culusundan sonra tahttan indirmek için Sultan İbrahim'in yanına gidildiğinde "*Ben Padişah değil miyim? Neden böyle davranırsızın?*" şeklindeki sitemlerine müftü Kara Çelebi-zâde Abdülâziz Efendi'nin fazla fuzulluk edip, pâdişâh hürmetine aykırı çok söz söylediğini belirterek sadece "*Hayır, pâdişâh değilsin! Şer'i ve dinî işlere dikkat etmemekle cihanı harâba verdin ve vakıtlarınızı oyun ve gaflet ile geçirüp, rüşveti yaydın. Ve zâlimleri âleme musallat ve hâzineyi telef ve israf ettiniz.*" şeklindeki cevabını ve yine Sultan İbrahim'in "*Niçin tahtımdan kalkarım?*" şeklindeki sözlerine de "*Bu tahtta oturan büyük atalarınızın gittiği yola gitmediğin içlin tahta lâyık değilsin!*" şeklindeki şiddetli sözlerini aktarıp çok fazla ayrıntıya girmemiştir.

Hammer, Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesinde aktif rol oynayan Karaçelebîzâde Abdürrahim Efendi'nin padişaha ve özellikle deValide Sultân'a çok ağır sözler söylediğini, ancak bu sözler pek münasebetsiz olduğu için Devlet tarihçisi Naîmâ'nın onların tamamını nakle cesaret edemediğini iddia etmektedir.[305] Hatta Azîz Efendi bile bu sözler-

304 *Naîmâ Tarihi,* C.4, s.292.

305 Naîmânın bu konudaki verdiği bilgiler, ayrıntılı bir şekilde İlmiye Sınıfı bölümünde anlatılmıştır.

den utanmış gibi göründüğünü, çünkü o kadar faal bir rol oynamış olduğu bu sahneye dâir sonradan yazdığı târihinde hiçbir şey yazmadığını söylemektedir.[306]

Sultân İbrahim'in hapsinden on gün sonra, sipahiler, babasının tahtından cebren indirilmiş ve saltanat makamına küçük bir çocuk getirilmiş olmasından şikâyet ederek, Sultan İbrahim lehine seslerini yükselttiler.

Müftî Abdurrahîm Efendi, sadrâzam Sofu Mehmed Paşa, kazaskerler, yeniçeri ağası Murad Ağa, tekrar tahtın el değiştirme ihtimalinindevletin ve kendilerinin selâmeti için felâkete yol açacağından korkarak, Sultan İbrahim'in hemen ortadan kaldırılmasına karar verdiler. Bu kararlarına meşrutiyet kazandırmak için şeyhülislamdan "*îlmiyye ve seyfiye mansıblarını ehline vermeyip, rüşvet ile ehil olmayanlara tevcih etmekle nizâm-ı âleme halel veren pâdişâhın hal' ve izâlesi caizdir*" fetvasını ve İslam hukukundaki "*îki halîfe içtimâ ederse, birisini öldürünüz.*" kaidesine uygun fetvayı aldılar.

Sultan İbrahim'in ortadan kaldırılması için saraya gittiklerinde saray hademelerinin hepsinin bu işi işlememek için kaçtığı görüldü. Acımasızlığı ile ünlü cellad Kara Ali'nin bile gizlendiği söylenir. Ancak sadrazam Sofu Mehmed Paşa'nın ısrarı ile verilen görevi gerçekleştirdi.

Naîmâ Sultan İbrahim öldürülmesinden sonra şahsiyetini şu şekilde yorumlamıştır:

Ölen pâdişâhın da birçok zamanı hapishânede geçip, biraderleri, (yâni Sultan İbrahim'in diğer kardeşleri) sultan Murad'm zulmüyle şehid olduklarından can korkusu nedeniyle sıhhati bozulup tahta çıkınca devlet büyüklerinin ihmali ve musâhibelerin fesat ve kötü hâli kendisini doğru yoldan çıkardı. Esasen kendisi acemi ve zihni boş iken kötü yakınlarının belâsı ile olmayacak işlere başladı. Âlemin mizacında da fesada istidat olmakla bu fitne, herkesin birleşmesiyle meydana çıkup, bu musibet, hallerinin sonu oldu. Allah'ın mağfiretine uğrayan pâdişâhın yaşı otuzdan fazla idi.

Meşreplerine acele galip olup, konuşma sırasında tiz tiz söylerdi. Herhangi bir iş içün acele edüp, derhal yapılmasını ister, gecikme ve ihtiyat bilmezdi. Fevkalâde cömert ol-

306 Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.10., s.121.

duklarından para dağıtmakta o kadar ileri gittiler ki, bütün yakınları ve onlara azıcık yaklaşanlar fukaralık ve ihtiyaçlıktan kurtulmuşlar idi. [307]

İbrahim'e "Deli" denilmesi II. Meşrutiyet dönemi tarihçilerinin işidir. Gerçi zevk konusundaki doyumsuzluğu, düşünce ve sağduyu kıtlığı, aceleciliği, yönetim bilgisinden yoksunluğu, fiziksel ve ruhsal rahatsızlıkları gibi sıkıntılı halleri vardı. Kendisini yakından tanıyan Evliya Çelebi bile "*Musahibîn, hocalar, haseki nisvan musahibeler, padişahı nice bin tatlı dil ile 'urukuna (damarlarına)' girip günagün hevâ ve hevese düşürdüler*" diyerek dengesizliğini ima etmiştir.[308]

Öldüğü zaman dört oğlu kalmıştı ki bunlar sırayla padişah olup, Osmanlı hanedanının atası olmuştur. Belki de tarihin kaydettiği tek faydalı meziyeti budur.[309] 18. Osmanlı Padişahı olan Sultan İbrahim, sonraki 18 padişahın da atasıdır. 8,5 yıllık saltanatında, Girit seferi, Azak'ın kuşatılması, Karadeniz kıyılarına Kazak korsanların baskınları, Anadolu'da Celali ayaklanmaları, Bosna'da sınır olayları; yangın, deprem felaketleri, ekonomik sıkıntılar; İbrahim'in keyfi yönetiminden kaynaklanan daha başka sorunlar yaşanmıştır.[310]

9. IV. Mehmed (Avcı)

Sultan İbrahim'in en büyük oğlu olup "Avcı Mehmed" olarak da bilinir. Doğduğu zaman babasından başka Osmanlı hanedanında başka erkek bulunmadığından büyük sevinç yaşanmış ve Naîmâ'ya göre memlekette üç gün üç gece donanma şenlikleri yapılmıştır. Evliya Çelebi, Sultan İbrahim'in oğluna önce "Yusuf" ismini koyduğu, fakat yakınlarının ricası üzerine ismin "Mehmet"e çevrildiğini söyler.[311]

IV. Mehmed henüz çok küçük yaşta iken babasının sert bir hareketi yüzünden ölüm tehlikesi geçirip ömür boyu alnında izini taşıyacağı bir yara almıştır ki olay şöyle gerçekleşmiştir: Sarayda sözü geçen kişilerden olan Darüssaade Ağası Sünbül Ağa'nın satın aldığı bir cariye kısa süre sonra bir erkek çocuk doğurmuştu. Bu cariye o sırada doğmuş olan Şehzâde Mehmed'e sütanneliği yapmıştır. Sultan İbrahim'in, bu sütannenin çocuğu-

---

307 *Naîmâ Tarihi,* C.4, s.320-321.
308 Sakaoğlu; *Bu Mülkün Sultanları,* s.254.
309 Gökbilgin, "İbrahim", s.885.
310 Sakaoğlu; *Bu Mülkün Sultanları,* s.241.
311 M.Cavid Baysun, "Mehmet IV", *İA*, C.7, s.547.

nu[312] çok sevip, hatta kendi oğluna tercih etmesi üzerine Turhan Sultan'ın uyarısına kızarak şehzâde Mehmed'i sarayın bahçesindeki havuza fırlatıp yaralamıştır.[313]

Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesi hususunda Kösem Sultan razı olup, şehzâdeyi dışarıya çıkarmak için izin istemesi karşısında ulemâ ve ağaların teşvik edercesine alkışlamaları artık Sultan İbrahim Devrinde yaşananların devlet ricaline ne kadar ağır geldiğinin bir göstergesidir. Dârüssaâde önünde bir taht hazırlandı, henüz yedi yaşında bulunan Şehzâde Mehmed, saray ağaları etrafını çevirmiş oldukları halde, içeriden çıktı. Lâkin çocuk yaştaki padişah kalabalıktan korkar diye, bütün devlet büyükleri bu merasime kabul olunmadılar.[314] Cülûs bahşişi ödenmesinde zorlanılınca, bu mesele Naîmâ Tarihi'nde ayrıntılı biçimde anlatıldığı gibi başta Cinci Hoca olmak üzere Sultan İbrâhim döneminin zengin ve nüfuzlu kişilerinden zorla alınan paralarla halledildi. Hatta Cinci Hoca, bu meselede tamahkâr davransa bir miktar para ile kurtulacak iken para hırsı yüzünden iyice şimşekleri üzerine çekerek bedelini canı ile ödedi. Naîmâ Cinci Hoca'nın parasının, kendisinden çok cülus bahşişine büyük faydası olduğu için "*sanki böyle bir vakit için biriktirmiş...*" yorumunu yapmaktadır.[315]

IV. Mehmed'in culûs fermanında: Allah'ın inayetiyle ve şahsımdaki istida sayesinde Sultan olup vezirlerin, ulemanın ve halkın reyleri ile saltanat tahtına oturtuldum ve camilerde hutbede ve sikke üzerinde ismim zikrolundu. Siz valiler ve kadılar bu yazıyı alır almaz derhal şehir ve köylerde halka culûsumu ilân edip hutbeyi adıma okutturasınız."[316] Fermanda "saltanat tahtına oturtuldum" ifadesi küçük yaştaki padişah için dikkat çekici bir ayrıntıdır.

Saltanatının ilk günlerinde, taraftarlarının kendisini tekrar tahta çıkarma girişimleri üzerine babası Sultan İbrâhim devlet ricâlinin ve yeniçerilerin ittifakıyla öldürüldü. Naîmâ, padişah IV. Mehmed'in küçük yaşına rağmen, bunu unutmayarak babasının katli-

---

312 Hammer "Bu çocuk, ileriki yıllardahasekiler ile baş edemeyip gemi ile Hacca gitmek için yola çıkan Sünbül Ağa'nın gemisi ile yola çıkmışken korsanlar tarafından yakalanıp Avrupa'ya götürülmüş ve "Padre Ottomano(Osmanlı Papazı)" lakabı ile keşiş olarak yetiştirilip Osmanlı aleyhine kullanılmaya çalışılmıştır." demektedir. (Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.10., s.57.)

313 Sakaoğlu; *Bu Mülkün Sultanları*, s.256.

314 Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.10., s.121.

315 *Naîmâ Tarihi*, C.4, s.331.

316 İnalcık, "Osmanlı Padişahı", s.74.

ne iştirak edenlerden yetmiş kişinin isimleri bir deftere not ettirip, saklamış ve zamanı gelince intikam almaya çalıştığını söylemektedir.[317]

Yaşının küçüklüğü dolayısıyla hükümdarlığının ilk sekiz yılında iktidar büyük annesi, annesi ve bunların taraftarları arasında paylaşıldı; ülke karışıklıklar içinde kaldı. Naîmâ, Sultan IV. Mehmed'in ilk dönemlerinde ülkede fesadın, karışıklıkların artması hakkında çok güzel ve dikkat çekici tesbitlerde bulunmuştur ki, bu tesbitler aynı zamanda o dönemde Osmanlı devlet ve toplum yapısının içinde bulunduğu durumu özetler biçimdedir. Naîmâ'nın bu önemli tesbitlerini bazı kısaltmalarla aynen nakletmeyi uygun görüyoruz:

Âlemin sığınağı olan hazret-i pâdişâh daha bülûğ yaşına varmadan tahta geçmiş olduğundan, saltanata ortak olmak isteyen haris kimselerin hücumu ve bunların fikirlerinin birbirine uymaması yüzünden söz askere düşmüş, böyle olunca da sadrazâmlar birbiri ardısıra az zamanda değiştirilmekle devlet nizamına bozukluk gelmişti. Osmanlı ülkesinde iş başında olan zâlimler ve hâkimler herbiri birer türlü ve fesad üzere olup onbiri kuruş mirisi olan hizmetten yirmibin kuruş almak ve ellibin olandan bir kaç mislini tamamlamak içün halka yaptıkları zulmün had ve hesabı yoktu.[318]

Bu sıkıntı yaşanırken divan toplantılannda da vezirlerle ilmiye mensuplan arasında protokol itiş kakışları yaşanmakta, yakışıksız tartışmalar geçmekteydi.[319] Naîmâ bütün bu olayları büyük bir üzüntü içerisinde izleyen sadrazam Sofu Mehmet Paşa'nın "*Hele pdâişahımız bülûğ yaşına varsın... Her nice bilürse etsün! Âyanla konuşmadan ve erkâna danışmadan işler yürütülür mü?*" diye hayıflandığını söylemektedir.[320]

Naîmâ sözlerine şöyle devam etmektedir:

Herbirinin yanına toplanan sarıca, sekban, köy ve kasabaları viran ve yağma edip, memleket kadıları ve vilâyet hâkimleri dahi mansıblarını rüşvet ile aldıklarından müsaade ederlerdi. Bunlardan ümidini kesenler İstanbul'a gelip zulümden şikâyet ettikleri vakit padişah fermani ile zalimler İstanbul'a çağrılsa bile bu şakiler, birinin koltuğuna sığınıp, fukaradan cebren ve kahren aldığı para ve eşyadan hediyeler gönderir ve icab edenlere

317 *Naîmâ Tarihi,* C.4, s.377.
318 *Naîmâ Tarihi,* C.6, s.332-333.
319 Sakaoğlu, *Bu Mülkün Sultanları*, s.258.
320 *Naîmâ Tarihi,* C.4, s.377.

vererek cezadan kurtulur ve hatta övgülerle yerinde bırakılırdı. Bunu gören şakiler tamamen korkuyu terkedip eskisinden kat kat fazla zulüm yapmağa başlarlardı…[321]

Naîmâ, IV. Mehmed'in iktidarının ilk yıllarındaki durumu bu şekilde özetledikten sonra, bu kargaşa ortamında çaresiz kalan fakir halkın yurtlarını terk etmek zorunda kaldığını ve bu nedenle büyük köy ve kasabalarda bile insan kalmayıp baykuş ve kargaların mekânı haline geldiğini söylemektedir.

Naîmâ'nın çok güzel bir şekilde özetlediği ve Köprüleler iktidarına kadar devam eden bu sekiz yıllık dönemi de iki bölüme ayırabiliriz.

Birinci dönem IV. Mehmed'in ilk üç yıllını kapsayıp; ocak ağalarına dayanan Kösem Sultan'ın tahakkümü ve buna karşı gelen padişahın validesi Turhan Sultan ile mücadelesi dönemidir. Bu dönemde iyice nufuzu artan yeniçeriler karşısında ulufelerini bile alamayan sipahilerin sebep olduğu "Sultan Ahmed Camii (Atmeydanı) Vak'ası kanlı bir şekilde bastırıldıysa da, devlet yeniçeri ağalarının kontrolüne girmiş ve Naîmâ'nın ifadesiyle artık ağaların bıyığını balta kesmez olup, tam zorbalıkla idareye ele almışlardır. Kösem Sultan'la iş birliği halinde olan ocak ağaları, Osmanlı donanmasının Foça'da Venedik filosuna yenilmesini bahane ederek padişahın yaşının küçük olmasından dolayı veliaht gibi müstakil bir şekilde hareket eden Sadrazam Sofu Mehmed Paşa'yı ortadan kaldırdılar. Böylece Kösem Sultan önemli bir rakibinden kurtulmuş oldu. Ağaların güdümünde olan Melek Ahmet Paşa döneminde ise, Ağalar ise sağlam parayı kendilerine ayırıp ayarı bozuk ve eksik akçeyi asker ulûfesi olarak piyasaya sürdüler; bunun üzerine ülkede büyük bir enflasyon ortaya çıktı.

Devlet idaresi Kösem Sultan'ın para hırsıyla yanan adamlarının elinde felce uğramış, yüksek enflasyonun, rüşvet ve yolsuzlukların sebep olduğu karışıklıklar İstanbul esnafının ve halkının ayaklanmasına yol açmıştı. Halk, önlerinde Şeyhülislâm Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi olduğu halde saray kapılarına dayandığında IV. Mehmed ayak divanına çıkmak zorunda kalıp, kanuna aykırı vergi alınmayacağının duyurulup, Melek Ahmed Paşa'nın görevden alınmasıyla biraz olaylar yatıştı.

---

321 *Naîmâ Tarihi,* C.6, s.333.

Bu ayak divanı sırasında esnaf ve halkın ve esnafın ileri gelenlerinin çocuk yaştaki padişaha söyledikleri ve tavsiyeleri dikkate değerdir. Naîmâ'nın aktardığına göre padişaha şu tavsiyelerde bulunmuşlardır:[322]

"Pâdişâhım! Âlem zulüm ile harap oldu. Sana bildirmezler. Vezir'in saklar. Bugünkü günde onaltı nefer kimse vardır ki, sana pâdişahlık ettirmezler. Beytülmâle ve miriye âit malları hep yiyip yutarlar." dedikten sonra devleti ele geçiren bu isimleri teker teker sayıp, bunların cezasının verilmediği müddetçe "Pâdişahlık edemezsin. Ve memleketinden fitne ve fesad kalkmaz" diye tenbih etmeyi de ihmal etmemişlerdi.[323]

Kösem Sultan bu bunalımdan da sıyrılmış, fakat sarayda kendisine karşı muhalefet gittikçe artmaya başlamıştı. Bu muhalefetin başı, saray ağalarının desteğini alan ve zeki bir kadın olan IV. Mehmed'in annesi Turhan Sultan idi.

Dengelerin aleyhine bozulduğunu gören Kösem Sultan hem rakibinden kurtulmayı hem de saf bir kadın olan Şehzâde Süleyman'ın annesini idare etmenin daha kolay olacağını düşünerek IV. Mehmed'i indirip kardeşi Süleyman'ı tahta çıkarmayı düşünüyordu.[324] Kösem Sultan'ın küçük yaştaki padişahın zehirlenmesi planı gerçekleştiremeden haber alınarak, 1651'de saray ağaları tarafından öldürüldü; adamları olan ocak ileri gelenleri de teker teker yakalanarak ortadan kaldırıldı.

Böylece Kösem Sultan'ın ardından devlet idaresinde Vâlide Turhan Sultan ile harem ağalarının beş yıl kadar sürecek olan IV. Murad'ın çocukluk iktidarının ikinci dönemi başladı.

Gittikçe bozulan ekonomiyi düzeltmesi için iş başına getirilen Tarhuncu Ahmed Paşa, hazine gelirleriyle giderleri arasında 1200 yük akçe farkının saray mensuplarının masraflarından kaynaklandığını tesbit ettiğinde bunların tepkisini çekti ve gözden düşerek, taht değişikliği iddiası ile idam edildi. Sadrazam değişikliklerine rağmen kargaşanın, pahalılığın bir türlü önüne geçilemediği bu dönemde denize düşen yılana sarılır misali, sukuneti sağlaması için mührün eski celâli Abaza Mehmet Paşa'nın yeğeni İbşir Mustafa

322 *Naîmâ Tarihi*, C.5, s.106.
323 *Naîmâ Tarihi*, C.5, s.106.
324 Abdulkadir, Özcan, "Mehmet IV",*DİA*, C.28, s.414-415.

Paşa'ya gönderilmesi ve onun da kısa zamanda öldürülmesi, Osmanlı Devleti'nin o devirde nasıl bir buhran geçirmekte olduğunu göstermeye kifayet eder.[325]

Bu dönemde devlet yönetimde hiçbir etkisi olmayan küçük yaştaki padişahın harem ağalarının istediği gibi yönlendirdiği görülüyor. Naîmâ bu durumu, "*Saray içindeki pâdişâh yakınları, pâdişâhın fâzıl kimselerin ve ulemânın sohbetine rağbet ederse kendi kıymetleri alçalır korkusu ile Hacr (koruma, etki altına alma) altına aldılar ve padişâh yakınlığını kendilerine tahsis ettiler.*"[326] diyerek açıklamaktadır. Bütün bu kargaşalar yaşanırken, küçük yaştaki Sultan Mehmed, Enderun ağalarının gözetiminde saray bahçelerinde, Kâğıthane'de av eğlenceleriyle vakit geçirmesi Naîmâ'nın sözlerini doğrular niteliktedir. Bu durum, padişahın ileride "Avcı" lakabını alacak kadar ileri düzeyde av müptelası olmasınında ve iyi bir eğitim alamayıp devlet meselelerine ilerleyen yaşlarında da gereken alakayı göstermemesinde etkili olmuştur.

Hatta padişahın gözünün açılmaması için, Naîmâ'nın eserinde sık sık yer verdiği herhangi bir olaya tarih düşme ve "telmih (hatırlatma sanatı)" de denilen geçmişte meydana gelen bir olayı padişaha işaret ederek anlatma sanatını içeren şiirlerin padişaha sunulmasını dolaylı olarak engellemişlerdir. Bunun için padişahın huzuruna ehil şair ve ediplerin yerine, saraydaki sıradan kafiyeli deyiş söyleyebilen baltacı, helvacı, ahır hademesi gibi insanlara Naîmâ'nın ifadesiyle "faydasız" şiirler yazdırarak tarih düşmeden ve telmih kullanmadan büyük hediyeler almalarını sağlamışlardır. Çünkü bu tür uygulamalar, padişahların heyecan, yiğitlik ve atalarının kahrmanlıklarını örnek alma gibi güzel huylar kazanmasına sebep olurdu. Naîmâ şiddetle eleştirdiği bu şiirler için "*Eğerçi vezin nedâret ve liyk bîmânist (Gerçi vezni yok amma manâsı da yok!...)*" ifadesini kullanmaktadır.Naîmâ bu sayede, saray ağalarının masum padişahın saray dışındaki kimseleri tanımasına mani olduklarını söylemektedir.[327]

Naîmâ Tarihi'nde anlatılan bir olay devlet adamları arasındaki çekişmenin ne boyuta vardığını, padişahlık makamının nasıl ayaklar altına alındığının ve sonucunda büyük olaylara sebebiyet verildiğinin göstergesidir.

---

325 Baysun, "Mehmet IV", s.550.
326 *Naîmâ Tarihi,* C.5, s.275.
327 *Naîmâ Tarihi,* C.5, s.274.

Eski geleneklerden birisi de, bayram gecesi has odalılar ve diğer odaların ağalarının padişah huzurunda şenlik ve maheretlerini sergileyerek pâdişâhı eğlendirip bahşişlerini almaları uygulamasıydı. Bu aynı zamanda has odalıların hünerlerini sergileyerek padişahın gözüne girebilmeleri için yılda bir ellerine geçen bir fırsattı.

Naîmâ'nın "çok bilir bir tâvaşi (hadım)" olarak tanımladığı Padişah Hocası Reyhan Ağa, harem ağalarının en önde gelenlerinden Darüssade Ağası Behram ağaya: "*Henüz pâdişâhımız gözü kapalı bir beyaz doğandır, uykuda bir arslan avcısıdır ve bizim idaremize alışmıştır. Daha zevk eğlence yollarını bilmez. Hâs-odalılar ve diğer ağaların arasında güzel tavırlı, şirin, ağalar vardır ki, pâdişâhımızın bunlara kapılması, ülfet ve sohbetlerine meyli tabiî bir haldir. Masûm pâdişâh bu gece taşrada (yani lıarem kısmının dışında) bazı akıllılarından, gafletten uyandırıcı sözler işitebilir. Olgun, dürüst ve akıllı olanlarından birini kendine hâs yakini olarak seçebilir. Eğer böyle olursa şüphesiz meydan o tarafa kalır. Bizim ikbal pazarımız fesada uğrar ve rağbet metaımızın sürümü kalmaz. Bizler ise daima pâdişâhımızı elimizde tutmak, onu herşeyden çekindirmek suretiyle kendimizi muhafazada bulundurmak isteriz. Akıllıca ve münâsib olan budur ki, pâdişâhı bu gece hâs-odada alıkoymayıp, her zaman olduğu gibi hareme almaktır.*"[328] dedi.

Padişah hocasından bu tavsiyeyi alan Behram Ağa, yatsı namazı kılındıktan sonra pâdişâh taht üzerinde ağaların oyunlarını ve sevinçlerini seyrederken, kendi adamlarıyla pâdişâhın huzuruna gelip tahtın önünde oturdu. Padişahın gitme taraftarı olmadığını görünce hiddetle valide sultanın yanına varıp şikeyat etti ve tekrar has odaya girerek padişahı içeriye davet etti. Bundan hoşlanmayan padişah burada eğlendiğini ve kalmak istediğini söyleyince hışımla "valide hazretleri sizi istiyor" diyerek Naîmâ'nın ifadesiyle edepsiz bir şekilde hükümdarlık hürmetini yırttı. Ağa'nın bu umulmayan cür'etinden pâdişâh rahatsız olmuşsa da annesine olan itaatinden "Ağa'nın bu şiddetli ısrarı, galiba Vâlide tarafındandır" diyerek içeri girmek zorunda kalmıştır.

Harem ağalarının padişahı tamamen etkileri altına alıp bayram gecesi bile dışarı çıkmasına izin vermemeleri bardağı taşıran son damla olmuştur. Kara ve ak hadımlardan ileri gelenlerin hükümet işlerine müdahale ile vezir-i âzamları istedikleri gibi emirlerine ram ederek muhalefet etmek istiyenleri öldürtmeleri idareyi iyice çığırından çıkartmıştır. İsya-

328 *Naîmâ Tarihi,* C.5, s.411-412.

nın zahirî fakat en haklı sebebi askere verilen mağşuş para ile bir kısım askere maaş verilmemesi idi. Yeniçerilere aylık olarak verilmiş olan züyuf veya kızıl akçe'yi alışverişte esnaf almryor ve alanlar da pek zorlukla ve tehditle kabul ediyor ve bu yüzden her gün yüzlerce vak'a oluyordu. Henüz kapıkulu süvarilerine maaş verilmeğidi için bunlar da şikâyetçi idiler. Yine bu sırada Girit'den gelen askerler de dokuz ay maaş alamadıklarından şikâyeti olanlar Ağakapısı'na varıp hallerini arzetmeleri üzerine kul kethüdası Osman Ağa'nın hakaretine uğrayıp odalarına olayların fitilini ateşlemiştir.[329]

Sadrazamlıkta gözü olan kaymakam Zurnazen Mustafa Paşa'nın kışkırtmaları ile At Meydanında toplanan yeniçeriler, saray ağalarının tahakkümünden şikâyet ederek idamlarını istediler.

Yaşanan olayları ve genç yaştaki padişahın çaresiz durumunu şöyle özetleyebiliriz:

İsyanın üçüncü gününde olaylar kontrol edilemesi üzerine Alay Köşkü önünde bir ayak dîvânı topladı. Pâdişâh, içeride demir parmaklıklı pencerenin arkasına oturdu. Dışarıda umûmî bir sadânın demir parmaklıklı pencerenin açılmasını istemesi üzerine, IV. Mehmed buna muvafakat ederek, sağında müftî, solunda kaymakam, arkasında kızlarağasıyle (kara hadımlar ağası) kapı-ağası (ak hadımlar ağası) olduğu halde askere göründü. Ancak halk, Pâdişâhın telkinlerine göre değil, kendi fikrine göre söz söylemesi için, bunların çekilmesini istediler. Müftî ve kaymakam çekilip, iki hadım ağası Sultân Mehmed'e vereceği cevâpları telkîn etmek üzere pencerenin kenarında yere oturdular.

İsyancılardan Mehter Hasan Ağa yaşanan olumsuzluklarla ilgili uzun bir kınama nutku îrâd eyledi. Listesini gösterdiği başlar kesilmedikçe, bu fenalıklara çâre bulmanın kabil olamayacağını ifâde ederek sözlerini bitirdi. Köşk'ten bir ip sallandırılıp, gösterilen defter buna bağlandı. IV. Mehmed, kaymakam aracılığıyla defterde ismi yazılanların mallarının müsaade edilerek sürgünü gönderilme sözü verip canlarına dokunulmamasını rica etti. Ancak bu istek faydasız kalarak isyanı teşvik eden kaymakamı da istemediklerini söylediler. Genç Pâdişâh, bu dehşet verici sadâdan korkarak hemen, samîmî mahremi olan iki hadım ağasının idamlarına emir verdi.[330]

---

329 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C.3. s.247.

330 Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.10., s.255-256.

Başta Behram Ağa olmak üzere, padişahın çok değer verdiği Bilal Ağa, Turhan Sultanın musahibesi Meleki Hatun ile kocası dâhil birçok kişi öldürülerek Sultan Ahmet Meydanındaki Çınar Ağacına asıldılar. (Vak'a-i Vakvakiye)

Çınar Vakası ile harem ağalarının tahakkümü biraz olsu kırılmışsada padişahın devlet işlerine hâkim olacak yaşta olmamasının da etkisiyle karışıklıklar devam etmiştir.

IV. Mehmed'in çocukluk dönemine ait Naîmâ Tarihi'nde geçen hoş olmayan başka bir hadise de, Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesinde büyük rol oynayan Kazasker Aziz Efendi'nin küçük yaştaki padişahla huzurunda dalga geçmesi hadisesidir. Padişahın tahta oturmasından sonra tekrar işleri ele almaya çalışan Kösem Sultan'a karşı sadrazam Sofu Mehmed Paşa ve müftü Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi ittifak kurmuşlardı. Kösem Sultan'ın şikâyeti üzerine IV. Mehmed bir arz günü Aziz Efendi'ye hitap ederek "*Rüşvet aldığını duydum, niçin rüşvet alırsınız?*" deyince Abdülaziz Efendi'nin padişahın küçük olması dolayısıyla Naîmâ'nın ifadesiyle "edep dışı ve utanmazlık gösterip, hafife alarak hakaret yollu" bir hitapla "*Canım bunu sana kim öğretti?*" diye edep dışı konuşması ve bununla her tarafta övünmesidir.[331]

Bu sırada dışarıda meydana gelen olumsuz hadiseler halkın endişeya kapılmasına yol açmıştır. Bir zamanlar müttefik Akdeniz Frenkleriyle savaş yapmış olan Türk donanması bu, sefer yalnız bir Venedik donanmasıyla başa çıkamıyacak kadar âciz bir duruma düşmüştü. Bu tarihe kadar Girit Adası'na şöyle böyle yarım yamalak yardım yapılırken Osmanlı donanmasının son durumu sebebiyle o da yapılamıyacak bir hale gelmişti.[332]

Donanmanın bozguna uğraması[333], daha sonra da Limni adasının Venediklilerin eline düşüp Çanakkale Boğazı'nın kuşatma altına alınmasıyla İstanbul'a eşya ve yiyecek ulaştırılamamış ve bunun sonucunda pahalılık ve kıtlık başlamıştır. Bu durum halk arasında

---

331 *Naîmâ Tarihi,* C.4, s.386.

332 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C.3. s.253.

333 Boğazdan Akdeniz'e çıkmaya çalışan Osmanlı donanması büyük bir mağlubiyet almıştır. Yetmiş dokuz gemiden sekizi düşman eline geçmiş, diğer birçoğu yanıp kaptan paşa baştardesi ile yedi sekiz pare tersane ve on iki bey gemisi kurtulabilmiştir. Hattâ kaptan paşa baştardesi düşman eline geçmek üzere iken bey gemileri kaptanlarınının hucumlarıyla zorlukla kurtarılabilmişti. Bin kadar top ile pek çok tüfenk, cephane ve yedi sekiz bin forsa Venediklilerin eline geçti. Meşhur İnebahtı mağlûbiyetinden sonra Osmanlı donanması böyle bir mağlûbiyete uğramamıştı. O zaman süratle gemi ve levazım tedarik edilmiş iken bu defa tersane ocaklarının ehemmiyetini kaybetmesi nedeniyle ne levazım, ne de asker temin edilemediğinden tehlike mühimdi. (Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C.3. s.253.)

dedikodusuna yol açıp "*Pâhişahımız Üsküdar'da zevk ve safasanda. Dünya ahvali ile alâkadar oldukları yok...*" diye açıktan söylenmeye başlayıp, şikâyetlerini padişah katına da iletmişlerdir. Fitne alâmetleri görünmeye başlayınca, tedbir olarak IV. Mehmed Topkapı Sarayı'na dönmek zorunda kalmıştır.[334]

IV. Mehmed'in ilk yıllarında ortaya çıkan ve payitaht üzerine yürüyecek kadar ileri giden Gürcü Abdülnebi de epey endişe ve heyecana yol açmıştır. Gürcü Abdünnebi, IV. Mehmed'in ilk devirlerinde vezir-i âzam olan Gürcü Mehmed Paşa'nın akrabasıdır. Kapıkulu süvarilerinin ileri gelenlerinden birisi iken, IV. Murad'ın sipahi zorbalarını tepelediği sırada bir müddet kaçıp kurtulmuş, sonra Murad'ın silâhdarı Mustafa Paşa'nın vasıtasıyla affonulmuştu.

Gürcü Abdünnebi bir müddet Silâhdar Paşa'nın yanında bulunarak onun nüfuzundan istifade ile Niğde ve Bor taraflarında çiftlikler elde etmiş ve Efendisinin katlinden sonra Niğde'ye çekilmiştir. Hâla sözü geçen ve itibarı yerinde olduğundan Hazerpare Ahmed Paşa'dan otuzbin kuruşa Safed voyvodalığını almıştı. Ancak Ahmed Paşa'nın katli ve Sultân Mehmed'in cülusundan sonra bu otuz bin kuruşun tekrar ödenmesi istenince hükümetle arası açılmıştır. Sofu Mehmed Paşa'nın yeniçeriler vasıtasıyla sipahi isyanını bastırmaası üzerine bunu bahane ederek Niğde taraflarına çekilip kendisini mazlum sipahilerin hâmisi îlân etti.[335]

Yeni Veziriazam Murad Paşa'nın ikazına rağmen sipahilerin katli için fetva veren şeyhülislamı bahane ederek kendisine katılan Katırcıoğlu ve yaklaşık onbeşbin kişi ile Kütahya'ya kadar geldi. İstanbul'da da Gürcü Abdülnebi için "Hurûc ale's Sultan"[336] töhmeti ile katli için fetva verildi. Hazırlanan orduda yeniçerilere güvenilmediğinden acemilerden asker alınıp Abdülnebi'ye katılmalaları için kendilerinden söz alındı. Üsküdar'a kadar ilerleyen ancak aralarındaki anlaşmazlık nedeniyle geri dönen ve daha sonra öldürülen Abdülnebi'nin saraydan teşvik gördüğü, Kösem Sultan'ın kendisine taraftar

334 *Naîmâ Tarihi,* C.6, s.208.
335 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C.3. s.253.)
336 Padişaha karşı isyan.

olduğu bazı karinelerden anlaşılmaktadır.[337] Bu iddia bile IV. Mehmed'in ilk yıllarındaki kargaşayı bütün çıplaklığı ile ortaya koymaktadır.

Kargaşa ile devam eden IV. Mehmed'in sekiz yıllık dönemi Köprülü Mehmed Paşa'nın iş başına getirilmesiyle sona ermiş, yirmisekiz yıl boyunca devam eden Köprülüler Dönemi'nde devletin vaziyeti biraz düzelmiştir.

Altı ciltlik Naîmâ Tarihi, daha sonra eklenen "Feyzullah Efendi Vakası" hariç Köprülü Mehmet Paşa'nın beş yıl süren sadareti sırasında sona ermiştir. Bu nedenle IV. Mehmed'in sonraki dönemlerinden Naîmâ'dan faydalanma imkânımız olmamasına rağmen konu bütünlüğü açısından kısa bir özetle IV. Mehmed dönemini tamamlamayı uygun bulduk.

Bu dönemde de IV. Mehmed'in padişahlık anlayışında bir değişiklik olmadığı açıkça görülmektedir. Köprülü Mehmed Paşa'nın sadaretinden Viyana bozgununa kadar yirmi sekiz sene idareyi ellerine bıraktığı Köprülüler sayesinde rahat ederek av peşinde koşmuştur.[338]

Özellikle üzerinde büyük etkisi olan validesi Hatice Turhan Sultan'ın ölümü, IV. Mehmed'i tecrübeli yardımcısından mahrum etmiş ve herkes "Devletin rükn-i âzamı gitti" diyerek üzüntülerini dile getirmişlerdir.[339] Valide Turhan Sultan'ın ölümü ile devlet işlerinden tamamen uzaklaşıp kendisini ava veren IV. Mehmed'in bu durumu, her ne kadar devleti idare edenlerin işine geldiyse de devlet umurundan tamamen habersiz kalmasına sebep olmuştur. Bu bilgisizliği ileride tahttan indirilmesine yol açacaktır.

Çocukluğundan başladığı avcılık merakı, bu sebeple tahttan indirileceği zamana kadar gittikçe artan bir ihtiras şeklinde devam etmiştir. Haftalarca devam eden pek masraflı ve külfetli sürek avları tertip ettirip, bu avlarda maiyetidekilerden başka bölge halkını da çalıştırırdı. Mesela Filibe civarında yapılan bir av eğlencesinde otuz beş bin kişiye bir ormanı sürdürmüştür.[340]

---

337 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C.3. s.272.
338 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C.4. s.588.
339 Baysun, "Mehmet IV", s.554.
340 M Baysun, "Mehmet IV", s.554.

Köprülü Mehmet Paşa, ablukayı kaldırmak için yaptığı boğaz seferin esnasında, pâdişâha gönderdiği telhis ile "Kuzeydeki karışıklığını def'i için padişahın eski hükümet merkezi olan Edirne'ye gitmesi gerektiğini" bildirmiştir. Bunun üzerine harekete geçen IV. Mehmed'in, bu yolculuğu bile fırsata dönüştürerek birkaç günde alınabilecek mesafeyi avlanarak ondokuz günde Edirne'ye ulaşması, devlet meselelerine bakışını göstermesi açısından yeterlidir.[341]

Osmanlı toprakları her geçen gün dışarıdan istilaya uğrarken, içerde yeni asiler türemişti. Devlet, büyük bir mali buhran ile uğraşırken IV. Mehmed, devletin vaziyeti ile hiç alakadar olmuyor ve günlerini av ile geçiriyordu.

Padişahın devlet işlerine alakasızlığı halk üzerinde kötü tesir bırakmaya başlamıştı. Halk ve ulemâ arasında padişaha karşı "memleket elden giderken avdan vazgeçmeyen Allah'tan korkmaz ve halktan utanmaz" gibi sözler açıktan söylenmeye başlamıştı. Hatta IV. Mehmed'in vaaz için davet ettiği Hacı Evhad Tekkesi Şeyhi Hüseyin Efendi "N*asihat kabul etmeyen adamın ayağına varmak caiz değildir*" diyerek gitmemiştir. Daveti kabul eden Himmetzâde Şeyh Abdullah Efendi'nin ise vaaz sırasında her işin bir zamanı olduğunu söyleyerek memleket karışıklık içerisinde iken ava gitmenin uygun olmadığını açıkça söylemekten çekinmemiştir. Ancak bu sözlere aldırış etmeyen padişah, daha şeyhin konuşması bitmeden vaazı terk ederek ava çıkmış ve "*Gittiğim camilerde vaaz olmasın*" emrini vermiştir.[342]

Avusturya tarafından felaket haberlerinin arka arkaya geldiği sırada padişahın bu son hareketi kendisine karşı olan cereyanı iyice arttırdı. İş işten geçtikten sonra kendisine karşı oluşan durumun vehametini anlayan IV. Mehmed "*avdan vazgeçtiğine*" dair ferman yayınladıysa da faydası olmadı. Mohaç yenilgisi sonrası Osmanlı ordusu ulufelerinin verilmediğini bahane ederek isyan ederek sadrazamlığı Köprülü'nün damadı Siyavuş Paşa'yı getirdiklerini ilan ettiler. Daha sonra IV. Mehmed'i tahttan indirmek için İstanbul'a doğru harekete geçti. Belgrad'tan harekete geçen ordu Edirne civarına vardığında, ne yapacağını şaşıran IV. Mehmed eski sadrazam Süleyman Paşa'yı öldürdüp başını asilere göndermek, tövbe edip tazılarını serbest bırakmak, atlarınının sayısını yüz adede düşür-

341 *Naîmâ Tarihi*, C.6, s.308.
342 Baysun, "Mehmet IV", s.555.

mek gibi tedbirler aldıysada faydası olmadı. Ordu İstanbul'a yaklaşınca Siyavuş Paşa'ya bir hatt-ı humayun göndererek tahttan inmeyi kabul ettiğini belirterek, yerine oğlu Mustafa'nın getirilmesini tavsiye etti.

IV. Mehmet'in en büyük korkusunun kardeşleri Süleyman ve Ahmed'in tahtı ele geçirmesi olduğu söylenir. Oğulları Mustafa ile Ahmed doğdukları vakit kardeşleri olan Süleyman ile Ahmed'i boğdurmak istediyse de validesi Hatice Turhan Sultan'm müdahalesi üzerine vazgeçmiştir. Bundan sonra Valide Sultan bu iki şehzâdeyi gerek Topkapı Sarayı'nda ve gerek Edirne Sarayı'nda daimi surette kendi nezareti altında bulundurarak ölümden kurtarmıştır.[343] Kırk sekiz yaşında tahttan indirilen IV. Mehmet, kardeşi Süleyman tarafından Macar Seferine çıkarken tedbir olarak İstanbul'da bırakılmayıp oğulları ile birlikte Edirne'de saraya hapsedilmiştir. Son günlerini burada geçiren IV. Mehmed, hastalanarak 1692 yılında elli üç yaşında vefat etmiş, cenazesi İstanbul'a getirilerek validesinin yaptırdığı Yeni Cami Türbesi'ne defnolunmuştur.

Yedi yaşında tahtta oturduğundan sürekli etrafındaki grupların güç mücadeleleri arasında kalan IV. Mehmet; hem gözünün açılmaması, hem de başlarının etkisine girmemesi için iyi bir eğitim almayıp, başta av olmak üzere zevk ve eğlenceye sevk edilmiştir. Kösem Sultan'ın öldürülmesine kadar ocak ağalarının, daha sonra annesi ve harem ağalarının etkisi altında büyümüş olup, eğitimi ile ilgili o dönem mutaasıp bir zümre olan Kadızâdelerin ileri gelenlerinde Üstüvâni Mehmet Efendi "*Padişah Şeyhi*" sıfatı ile üstlenmiştir.[344] IV. Mehmed'in bu şahsa büyük değer verip, seferlerinde bile yanından ayırmadığı, vaazlarını ve huzur derslerini dinlemekten büyük zevk aldığı söylenir.

Musikiye düşkün bir padişahtı. Bunun için sarayda muhtelif musikiye vâkıf cariyeler vardı. Osmanlı Tarihi'nde musiki bakımından önde gelenlerden sayılan Hafız Post ve Itrî, IV. Mehmed'in çok ihsanlarına nail olmuşlardır. Yakın adamlarından olan Abdi Paşa'ya yazdırdığı vakayiname, IV. Mehmed'in dış ve saray hayatına ait olaylar ve seferleri yazılmış olup, bu eserden padişahın avcılığı ve pekte gerçeği yansıtmasa da devlet nizamına ait dikkat ve itinasını ile gerçekte var olan cömertliğinden bol bol bahsedilmiştir.

---

343 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C.4. s.589.

344 Baysun, "Mehmet IV", s.549.

A. SARAY HAYATI

Yukarıda, Osmanlı Toplumunu sınıflandırırken her ne kadar "yöneticiler" sınıfı içerisine alınmış ise de, Padişah ve Osmanlı Sarayı halkını ayrı bir grup olarak değerlendirmek gerekir.

Osmanlı padişahları, Bursa ve Edirne'deki saraylardan sonra, üç buçuk asır boyunca, Fatih'in yaptırdığı Topkapı Saray'ında oturmuşlardı. Topkapı Sarayı, bir yandan padişahların meskeni olduğu gibi diğer yandan da padişahlarla halkın ilişkilerinin kurulduğu, devlet görevlilerinden bazılarının çalıştığı, yabancı devlet temsilcileriyle görüşmelerin yapıldığı, siyasî ve idarî bazı merasimlerin cereyan ettiği bir kurumdu. Dolayısıyla kendine özgü bir yapıya sahipti. Bu özelik içinde yaşan insanlara da yansımış, bazen yönetenler arasında rütbe itibârıyla protokolde alt sıralarda olmalarına rağmen, üst makamdaki şahıslardan padişah ve yakınlarınının ilgi ve alakasını kazanarak daha fazla söz sahibi olabilmişlerdir. Bazılarını aktardığımız üzere Naîmâ Tarihi'nde bununla ilgili pekçok örnek vardır. Bu sebeple saray halkını diğer askerî sınıf üyelerinden ayrı olarak ele almak daha uygundur.[345]

Topkapı Sarayı üç bölümden oluşuyordu:

1-Harem

2-Enderun

3-Bîrûn

Bu üç bölümde yaşayan veya çalışan insanların statüleri ve görevleri de farklıydı. Yukarıda belirttiğimiz gibi şüphesiz padişaha yakınlıkları sebebiyle daha imtiyazlı durumdaydılar. Bu sebeple, saray dışındaki halk nazarında daha büyük bir prestije sahiptiler. Padişah otoritesinin zayıf olduğu dönemlerde, bunlara çeşitli hediyeler vererek yanaşan kişilerin işlerini yürütmesi yaygın olarak görülen bir durumdu. Bu nedenle buradaki görev yapan şahısları görevlerinden daha çok Naima'nın gözüyle saray hayatında etkili olan şahıs ve temsil ettikleri makamlar üzerinde durulmuştur.

---

345 Bahaeddin Yediyıldız, "Klasik Dönem Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış", *Türkler*, C.10, s.345.

1- Harem'de Etkili olan Makam ve Şahsiyetler

Harem kelimesi "herkesin girmesine izin verilmeyen mukaddes yer" anlamına gelir. Topkapı Sarayı'nın Harem Dairesi, bizzat padişahların ikametine tahsis edilmişti. Naîmâ Tarihi'nde bu bölümden bahsedilirken çoğunlukla "harem-i humâyun" ifadesi kullanılmıştır. Padişahtan başka bu bölümde bulunan ve eserde "mukârribân-ı Harem-i Sultani (padişah haremi yakınları)" olarak adlandırılan padişah yakınları ve görevliler de vardır. Bunlardan Naîmâ'nın eserinde ismi geçenler başlıcaları şunlardır:

a. Padişah Anneleri ile Padişah Hanımları

Onaltıncı yüzyılın ikinci yarısından sonra ve onyedinci yüzyıl başlarında gelmiş olan üç Osmanlı hükümdarı (III. Murad, III. Mehmed, I. Ahmed) zamanında devlet idaresi "mehd-i ulyâ" denilen valide sultanlarla padişah kadınları, kapı ağası, kızlar ağası, kadın, erkek musahipler ve diğer bir kısım nüfuzlu şahısların müdahaleleriyle bozuluyordu[346]

Sarayda haremde birçok câriyeler bulunurdu. Bunlardan en güzellerinden on ikisi, pâdişâhın şahsî hizmetlerinde bulunurlardı. En sevgililerine (haseki) denirdi. Hasekilerden birisi çocuk doğurursa (Haseki Sultan) olurdu.

Şimdi bu dönemde etkili olan valide sultanlar ile hasekileri inceleyelim:

a.1. Safiye (Bafa) Sultan

Naîmâ Tarihi'nde ilk ismi zikredilen valide sultan olup, III. Murad'a en büyük oğlu III. Mehmed de dâhil üç şehzâde vermiş olan devrin önemli şahsiyetlerindendir. Hangi millete mensup olduğu hususu tartışmalıdır. Venedik'in Bafo asilzâde ailesinden olan Safiyye Sultan (Bafa) daha çok genç yaşta iken Venedik'ten babasının Vâlî olarak bulunduğu Korfu'ya giderken yolda Osmanlı korsanlarının eline geçmiş ve Şehzâde Murâd'ın haremine alındığı söyleyen kaynaklar yaygındır. Hammer, bu iddiasına delil olarak Bafa'nın (Safiyye Sultân'ın) Üçüncü Murâd üzerindeki tesiri ile saltanatı müddetince Osmanlı Devleti ile Venedik arasında dostça münâsebetlerin devam etmesine bağlamaktadır.[347]

---

346 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C.3. s.131.
347 Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.7, s.12.

Venedik asıllı olmadığı ve Nurbanu Hatun ile karıştırıldığını söyleyenler, Venedik kaynaklarına dayanarak Arnavut asıllı olup Dukakin'de Rezi köyünde doğduğu belirtilirler.[348] Bosna asıllı olup daha şehzâdelik yıllarında Manisa'da bulunan Murad'a Ferhad Paşa tarafından hediye edildiğini yazan kaynaklarda vardır.[349]

Hammer, şehzâde Murad'ın henüz tahta çıkmadan bile kadınlara düşkün bir şahsiyet olmasına rağmen Safiyye'ye fazlası ile bağlanarak gözünün başkasını görmediğini aktarmaktadır.[350] Hatta bu durumdan Naîmâ'da ismi zikredilmeyen validesi Nurbanu Sultan'ın fazlası ile rahatsız olduğu anlaşılıyor.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Kadınlar, Nedim ve Musahipler Saltanatı" ismiyle kaleme aldığı bölümde Nurbanu Sultan'ın oğluna güzel kızlar takdimiyle onu Safiye Sultan'dan soğutmağa çalıştığını, bu iki kadın arasındaki rekabetin bunların adamlarının türlü vesilelerle hükümet işlerinde müessir olmalarına yol açtığını söylemektedir.[351] Hatta bunda tam muvaffak olamaması nedeniyle Valide Sultan'ın ölmeden önce haremin idaresi için Canfeda isimli kadını sarayda alıkoymasını oğluna vasiyet etmiştir.

Naîmâ'da Safiye Sultan ile ilgili anlatalan ilk hadise Sultan Murad'ın vefatından sonra oğlu III. Mehmed zamanındadır. Sadrazamlıktan azledildikten sonra düşmanı Koca Sinan Paşa'nın peşine gönderdiği Şam askerlerine para saçarak kurtulmayı başaran Ferhad Paşa, İstanbul'a gizlice gelerek kendisinden yardım istemiştir. Naîmâ, Ferhad Paşa'nın para ve cevahirden nesi var nesi yoksa valide Safiye Sultan'a hediye ederek af müjdesini aldığını söylemektedir.[352] Ancak bu af müjdesinin kaymakam İbrahim Paşa'nın bir oyunu olduğu, daha sonra Ferhad Paşa'nın yakalanarak idam edilmesi ile anlaşılmıştır.

Safiye Sultan'ın en nufuzlu olduğu dönem oğlu III. Mehmed dönemi olmuştur. Uzunçarşılı, III. Mehmed'in zayıf iradeli ve safdil olup çok tesir altında kaldığını vurgulayarak, Validesi Safiye Sultan kendisi üzerinde müessir olup icabında verdiği iradeyi geri aldırabildiğini söylemektedir.[353]

---

348 1573-1578 yılları arasında İstanbul'da bulunan Stephan Gerlach'ın verdiği bilgi bu şekildedir.
349 Ali Akyıldız, "Safiye Sultan", *DİA*, C.35, s.472.
350 Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.7, s.12.
351 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C.3. s.59.
352 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.136.
353 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C.3. s.126.

Naîmâ'nın bu hususta aktardığı bir hadise, padişah üzerindeki nüfuzunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir. III. Murad'ın hocası olan Hoca Saadettin Efendi, oğlunun ölümünden sonra kenara çekilip yeni padişahtan da iltifat görmemiş iken, Safiye Sultan'ın teşviki ile eski makamına tekrar kavuşmuş idi. Hoca Saadettin Efendi, Eğri Seferi sırasında padişahtan Edirne Kadısı olan oğlu Esad Efendi'nin İstanbul kadısı olması konusundaki ricası kabul edilmişti. Bunun üzerine İstanbul'a giden Esad Efendi, kaymakam Hadım Paşa'nın eski İstanbul Kadısı Abdülhalim'in yerinde kalması için valide sultana yalvarması üzerine Esad Efendi geri gönderilmiştir. Naîmâ'nın "*garip durum*" olarak nitelendirdiği padişaha rağmen oğlunun tayininin geri çevrilmesini şikâyet edince III. Mehmed: "*"Mehd-i ulyay-ı saltanat (padişah validesi) hazretlerinin şefaati ile olmuştur. Nihayet Mevlana Esad Efendi başka bir yoldan teselli edilsin."* diyerek annesinin reyinden çıkmamış ve Esad Efendi de kazaskerlik payesi ile teselli edilmiştir.[354]

Safiye Sultan'ın bu sınırsız gücü sadrazamları ve diğer devlet adamlarını rahatsız ediyordu. İstanbul'daki azil ve tayinlerle devlet işleri onun doğrudan müdahalesine daha açık bir duruma geldi. Halk ve memurlar devlet işlerindeki bu etkin rolünü bildiği için işlerini gördürebilmek amacıyla ona başvurur, hatta bazan arabasının önünü kesip bu gibi konularda isteklerde bulunurdu. Ancak söz konusu müdahaleler onun sevilmeyen bir insan olmasına ve merkezde pek çok düşman kazanmasına sebep oldu. Eğri seferine çıkan III. Mehmed, 1 milyar akçelik bir hazineyi annesinin kullanımına vermişti.[355]

Herkesin kendisine iltifat etmesine ve hediyeler sunmasına alışık olan Safiye Sultan, bu konuda kendisini ihmal eden damadı sadrazam İbrahim Paşa'ya dahi acımadığı görülmektedir. Padişahın özellikle Kırım Hanı meselesi nedeniyle kendisine kızgın olduğunu bildiği İbrahim Paşa'yı kötüleyerek azledilmesini Yemişçi Hasan Paşa'nın sadrazam olmasını sağlamıştır.

Bu sırada sipahilerin isyan ederek, valide sultanının rüşvet, tayin ve diğer işlerini yürüten Yahudi Kadın Kira Hatun ile oğlunu feci şekilde öldürmelerinden yakasını zor kurtardığı anlaşılıyor. Zira padişah annesini uyaracağını söyleyerek isyancıları ancak yatıştı-

354 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.136.
355 Akyıldız, "Safiye Sultan", s.473.

rabilmiştir. Bu olay nedeniyle huzuru kaçan Safiye Sultan, olayları engelleyemediği için kaymakam Halil Paşa'nın azlini sağlamıştır.

Ancak bir müddet sonra tekrar isyan eden askerler, icratlarından rahatsız oldukları Safiye Sultan'ın sürgüne yollanmasını istediler. Bu zor durumdan saraydaki en büyük destekçileri Bâbüssaâde Ağası Gazanfer Ağa ile Darüssade Ağasını feda ederek kurtulmayı başarmıştır.

Daha sonra Safiye Sultan, desteklediği Vezîriâzam Yemişçi Hasan Paşa ile anlaşmazlığa düştü ve onun idamını sağladı. Naîmâ bunun sebebinin, Valide Sultan'a büyük rüşvet ve hediyeler vererek mührü almayı başaran Yemişçi Hasan Paşa'nın bütün memuriyetleri para ile satıp, aldığı paraları valide sultana verdiğini söyleyerek halkın gözünde itibârını düşürmesine bağlamaktadır.[356]

Oğlu III. Mehmed'in vefatından sonra tahta geçen torunu I. Ahmed tarafından bütün cariye ve hizmetlileri ile birlikte Eski Saray'a gönderilmiştir. Eski Saray'da uzun süre geçmişteki ikbalinin hatırası ve yeniden iktidara nail olabilme arzusu ile münzevi bir hayat süren Safiye Sultan, burada vefat etmiştir (1619). Dönemin yabancı müşahitleri onu zeki, akıllı, zarif, hazırcevap, gayet mağrur, basiretli, uyanık ve sabırlı bir insan olarak tasvir etmişlerdir.

a.2. Kösem (Mahpeyker) Sultan

Osmanlı Devleti'nde iki oğlu (IV. Murad ve Sultan İbrahim) ile torunu (IV. Mehmed) zamanında senelerce devlet idaresini elinde tutmuş ünlü valide sultandır. Naîmâ kendisini, "elli yıl devlet ve saltanat sürüp, bütün işlere el koymuştu" şeklinde tarif etmektedir.[357] Ancak M.Cavid Baysun, Naîmâ'nın bu ifadesinin tarihçiler tarafından yanlış anlaşıldığını söyleyerek saraya girişinden itibâren tüm işlere hakim olması arasındaki sürecin uzun bir süre aldığını, hatta kocası I. Ahmed zamanında istemediği hadiselerin de gerçekleştiğini söylemektedir.[358]

356 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.188.
357 *Naîmâ Tarihi,* C.4, s.44.
358 M.Cavid Baysun, "Kösem Sultan", *İA,* C.6, s.916.

Saraya ne zaman ve nasıl alındığı, ailesinin kimliği bilinmemekle beraber Ortodoks bir papazın kızı olduğu, muhtemelen Bosna taraflarından getirildiği ileri sürülür.[359] Kaynaklarda Kösem adıyla birlikte "yüzü ay gibi parlak, pürüzsüz" anlamına gelen "Mahpeyker" adı da geçer. Haremde asıl adının Mahpeyker olduğu, daha çok tanındığı Kösem'in ise lakap olarak kendisine verildiği anlaşılmaktadır. Kösem lakabını Mahpeyker adının anlamından da hareketle pürüzsüz, güzel bir cildi bulunmasından dolayı almış olması kuvvetli bir ihtimaldir. Ayrıca Kösem adının "koyun sürüsü önünde giden koç" mânasına geldiği ve saraya girdikten sonra diğer hasekileri geçerek onun liderlik vasfına işaret ettiği de belirtilir. Karakterine uygun olan "Kösem" lakabın asıl ismi olan Mahpeyker'i unutturacak kadar ön plana çıktığı devrin kaynakları incelendiğinde de ortaya çıkmaktadır.

Saraya girdikten sonra Sultan Ahmed'in derhal dikkatini çeken bu genç haseki, kısa zamanda kendinden kıdemli olan hasekilerin önüne geçerek padişaha Murad, Süleyman, Kasım ve İbrahim isimleriyle dört şehzâde vermeyi başarmıştır. Sarayın en nüfuzlu kadınları arasında olsa da henüz her istediğini yaptıracak kudreti bulunmayan Kösem Sultan'ın kendi oğullarına yol açmak ve ölümden kurtarmak amacıyla I. Ahmed'i ikna ederek hükümdar seçiminde "ekberiyet" sisteminin getirilmesinde etkili olduğu iddia edilmektedir. Bu sayede I. Ahmed'in büyük oğlu Osman yerine, kardeşi Mustafa'nın tahta geçmesi temin edilerek oğullarının hayatını bir müddet daha garanti altına almış oluyordu. Kösem Sultan'ın bu olaylardaki rolü hakkında kesin bilgi bulunmamakla birlikte saray çevrelerinde ve kamuoyunda büyük tepkilere yol açan kardeş katli uygulamasının sona erişinde oğullarını koruma amaçlı da olsa nisbî bir payı olduğu açıktır.[360]

Sultan Osman'ın saltanatı sırasında adet olduğu üzere Eski Saray'a taşınmak zorunda kalan Kösem Sultan'a bu dönemde de hürmet gösterildiği ve silik kalmadığı anlaşılmaktadır. Padişahların bu saraya gitmeleri mudat olmadığı halde üvey annesinin verdiği ziyafete Sultan Osman'ın katılması ve burada üç gün misafir kalması tesirini göstermesi bakımdan kâfidir.[361]

Genç Osman'ın tahtan indirilmesinden sonra ikinci kez tahta oturan Sultan Mustafa'nın garip davranışları nedeniyle artık tahta kalamayacağı ve yerine oğlu Murad'ın başa

---

359 Mücteba İlgürel, "Kösem Sultan", *DİA,* C.26, s.273.
360 İlgürel, "Kösem Sultan", s.273.
361 Baysun, "Kösem Sultan", s.916; Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi,* C.8, s.189.

geçmesi hususunda özel bir gayret sarfettiği anlaşılmaktadır. Hatta daha Sultan Osman'ın son zamanlarında Kösem Sultan ile birlikte şehzâde Murad'ın tahta çıkarılması yolundaki gayretleri olduğu gerekçesi ile Gürcü Mehmed Paşa, sadrazam Hüseyin Paşa tarafından Malkara'ya sürgün edilmişti. Sultan Mustafa zamanında ise Kösem Sultan'ın bol para vererek mührü almasını sağladığı Gürcü Mehmed Paşa'nın bu konuda özel gayret sarfettiği iddia edilmektedir.[362]

Oğlu IV. Murad'ın tahta çıkışı ona arzuladığı gücü sağlamış, Eski Saray'dan Topkapı Sarayı'na özel bir törenle gelip vâlide sultan olmuştur. Murad'ın henüz on iki yaşında bulunması devletin idaresinde onu söz sahibi yaptı. Genç padişah bu dönemde gözlem yöntemiyle devlet işlerini öğrenirken Kösem Sultan kızlar ağası Mustafa Ağa ile birlikte devlet işlerini idare ediyorlardı.

Çınar Vakasında katli istenenler arasında pâdişâhın validesi Kösem Sultan'ın ismi de vardı. Ancak genç padişahın boynuna makreme (mendil) takarak ve ağlayarak annesinin kendisine bağışlanmasını rica ettiği valide sultan bu suretle kurtulduğu söylenmektedir.[363]

IV. Murad, devlet işlerini tam manası ile ele aldıktan sonra da uzun müddet tesiri altında yaşadığı annesi Kösem Sultan'a karşı daima itimat beslemiş ve onun fikirlerine kıymet vermiştir. Şeyhülislam Ahizâde Hüseyin Efendi Vakası ise ise oğlunu korumak için ne kadar hassas olduğunu göstermiş ve padişah katındaki itibârını bir mevki daha arttırmıştır. Sultan Murad, Bursa seyahatinde iken ulemânın Naîmâ'ya göre başka bir sebep ile ancak Kösem Sultan'a göre ise padişah değişikliği için şeyhülislam başkanlığında yaptıkları toplantıdan korkan valide sultan, oğluna "*Benim arslanım! Acele ile gelesin! Cülus tedbri için sözler ve cemiyetler olmaktadır*" şeklinde haber gönderip Osmanlı Tarihinde bir ilk olan şeyhülislam katli ile sonuçlanan hadisenin gerçekleşmesine yol açmıştır.[364]

IV. Murad gibi her ne kadar validesine hürmette kusur etmesede tam olarak idareyi bırakmayan kudretli bir şahsiyetin ölümü ve yerine Sultan İbrahim'in geçmesi Kösem Sultan'a devlet idaresinde en faal dönemin önünü açmış ve idareyi tam anlamıyla ele al-

362 Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.8, s.251.
363 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C.3. s.249.
364 *Naîmâ Tarihi,* C.3, s.194.

mıştır. Zihni zaafından ve tecrübesizliğinden istifade ettiği oğlunu avutmak ve Osmanlı Hanedanı'nın devamını sağlamak için sürekli oğluna yeni cariyeler sunmakta idi. Ancak sayıları her geçen gün artan haseki ve gözdelerin masraflarının hazineye önemli bir yük getirdiği anlaşılıyor.

Ancak oğlunun sınırsız isteklerini yerine getirerek devletin yegane hakimi olma sevdası Kösem Sultan'a pahalıya mâl olmuştur. Padişahı oyalamak için saraya getirdiği kadınlar, padişah üzerinde kendisinden daha çok etkili olmaya başlamışlardır. Hatta musahibelerden Şekerpare'nin haddini aşıp kendisi ile münakaşa edecek kadar ileri gitmesi üzerine dövdürtmüş ve Sakız'a sürgün edilmesini sağlamıştır.[365]

Sultan İbrahim'e verdiği nasihatlerin hiç fayda vermediğini ve sürekli sözünün kırıldığını gören Kösem Sultan, Topkapı Sarayı'ndan ayrılarak kendi sayfiyesinde yaşamaya başlamıştır. Naîmâ, Kösem Sultan'ın saraydan çıkmasının kendi iradesi ile olmadığını, hasekilerin teşviki ile padişahın önce Rodos'a sürgün kararı verdiği ve daha sonra vazgeçerek saray dışındaki bahçelere sürgün ederek büyük küçük herkesin kalbini kırdığını söylemektedir.[366]

Hatta sadrazam Salih Paşa'nın "arabaların yollardan çekilmemesi" gibi çok basit bir sebep yüzünden padişahın gazabı ile öldürülmesi hadisesi de, Kösem Sultan'a gizlice haber gönderip taht değişikliği teklifi yaptığının duyulması nedeniyle olduğu söylenmektedir.[367]

Naîmâ, Kösem Sultan'ın Sultan İbrahim'den yüz çevirmesini sadrazam Hazerpare Ahmed Paşa'ya haber gönderip, "…sonunda bu beni ve seni sağ komaz, devlet elden gider, âlem harâbe vardı. Heman cülus ettıir! (yâni başka birisini pâdişâh yap)" demesiyle izah etmektedir. Ancak sadrazamın buna cesaret edemeyip, bütün gücü ile padişahın isteklerini yerine getirmeye devam ettiğini de söylemektedir.[368] Ayrıca Kösem Sultan, oğlunun kontrol edilemez davranışları için " Vâlide hazretleri pâdişâhtan korku ve vehm üzere idi." İfadelerini kullanmıştır.[369]

---

365 *Naîmâ Tarihi,* C.4, s.24.
366 *Naîmâ Tarihi,* C.4, s.286.
367 Baysun, "Kösem Sultan", s.918.
368 *Naîmâ Tarihi,* C.4, s.297.
369 *Naîmâ Tarihi,* C.4, s.310.

Devlet adamlarının bir araya gelerek ittifak halinde Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesi için karar almalarına da her ne kadar analık duygusu ile görünüşte karşı çıkmış gibi görünsede oğlu hakkındaki suçlamaları savunmakla beraber çok fazla tepki vermediği anlaşılıyor. Hatta bu nedenle kendisini "*evlat katili*" ithamı ile suçlayan kaynaklar vardır.

Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesinden sonra eski usüller gereğince Eski Saray'a gönderilmesi gerekir iken, torunu Sultân Mehmed'i tahta çıkarılmasındaki desteği nedeniyle, onun nâmına saltanat etmek üzere sarayda kalmıştır.[370] Bunda küçük yaştaki padişahın annesi Hatice Turhan Sultan'ın da genç ve tecrübesizliği etkili olmuştur.

IV. Mehmed padişah olduktan sonra Kösem Sultan, büyük valide olarak kendisine *"vâlide-i muazzama, koca vâlide, ümmü'l-mü'minîn, sâhibetü'l-makām, valide-i atika, valide-i kebire*" gibi unvan ve vasıfların verildiği görülmektedir.[371]

IV. Mehmed'in saltanatının ilk yıllarında Kösem Sultan, Yeniçeri Ocağı'na dayanarak devlet işlerine müdahale etmeyi sürdürdü. Bu müdahaleler dolayısıyla Sofu Mehmed Paşa sadâretten azledilerek yerine yeniçeri ağası Kara Murad Paşa getirildi. Murad Paşa'nın sadâretinde diğer ağalarla baş gösteren geçimsizlik ve Kösem Sultan'ın her konuyu Bektaş Ağa ile konuşması sıkıntılara sebep olup, "bir devlette dört tane idareci olmaz" diyen sadrazamın istifasına yol açtı.

Öte yandan Turhan Sultan da padişah annesi olarak devlet işlerine müdahaleye başladı. O da saray ağalarına dayanıp bir denge kurmayı başarmıştı. Bunun üzerine Kösem Sultan ve ekibi, ellerini çabuk tutup padişahı tahttan indirmeye ve Turhan Sultan'ı ortadan kaldırmaya karar verdiler. Tahta, Hatice Turhan Sultan'ın aksine saf ve idare edilmesi kolay bir kadın olan Dilâşûb Sultan'dan doğma Mehmed'in kardeşi Süleyman'ı çıkarmayı planladılar. Böylece büyük vâlide rahat bir şekilde hâkimiyetini devam ettirebilecekti. Kösem Sultan, ocak ağalarına gizlice mektuplar göndererek Turhan Sultan taraftarı dört harem ağasının öldürülmesine yardımcı olmalarını istedi. Ancak saraydaki bir kadın vasıtasıyla Turhan Sultan haberdar olunca, durum Kösem aleyhine döndü. Turhan Sultan Kösem'i öldürtmek üzere faaliyete geçti. Bu iş için Başlala Uzun Süleyman Ağa'yı görevlendirdi. Süleyman Ağa ve adamları Kösem Sultan'ı Harem'deki odaların birinde dolap

370 Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi,* C.10, s.127.
371 Baysun, "Kösem Sultan", s.918.

üzerinde bulup öldürdüler. Kösem Sultan'ın feci âkıbeti devlet işlerine müdahaleleri eksik olmayan ocak ağalarının da sonu oldu.

IV. Murad ile Sultan İbrâhim döneminde ve Dördünca Mehmed devri başlarında saray hayatında ön plana çıkmış, birçok hadisenin müsebbibi olarak kaynaklarda itham edilmiştir. Bununla beraber saltanat makamının karşı karşıya kaldığı türlü badirelerin iyi veya kötü atlatılmasında pay sahibi olarak bir devre damgasını vurmuştur.

a.3. Hatice Turhan Sultan

Sultan İbrahim'in hanımı ve en büyük oğlu olan IV. Mehmet'in validesidir. Osmanlı haremine 1640 yılında Sultan I. İbrahim'in cariyelerinden biri olarak katılmıştır. On iki yaşında Kırım Tatarları'na esir düşerek Kör Süleyman Paşa tarafından Kösem Sultan'a hediye edildiği söylenir. "Hatice Turhan" ismini kendisine Kösem Sultan'ın verdiği ileri sürülmüşse de Osmanlı tarihçisi Uşşâkīzâde İbrâhim duyumlarına dayanarak Turhan (Tarhan) ismini önce, Hatice ismini sonra aldığını yazmıştır.[372] Kaynaklarda Rus asıllı olduğu ve Ukrayna'dan getirildiği yönünde bilgiler vardır. 1668'deki Doğu gezisinden dönerken İstanbul'a uğrayan Tavemier anılarında, "Bugün hüküm süren IV. Mehmed, İbrahim'le Çerkes bir kadının oğludur" diyerek Turhan Sultan'ın Çerkesliğini ileri sürmüştür. Turhan Sultan'a, Ukraynalı, Romen, Ulah, Macar veya Çerkesdi demek; günün birinde doğrusunu kanıtlamak; onun Osmanlı Sarayı'ndaki 8 yıl başhaseki, 35 yıl da valide sultan olarak temsil ettiği kimlikten daha önemli değildir.[373]

Osmanlı Hanedanın tek erkek varisi olarak tahta otura Sultan İbrahim'e hanedanın devamı için validesi Kösem Sultan tarafından sunulan çok sayıda cariye içerisinden ilk şehzâde olan Mehmed'i doğurma şerefine ulaşarak haseki ünvanına ulaşan Turhan Sultan, baş haseki ünvanının avantajlarından çok fazla faydalanamadığı anlaşılıyor. Bunun en önemli nedeni annesinin teşviki ile bütün devlet erkânı Osmanlı neslinin devamı için kendisini teşvik ederek güzel cariyeler takdim etmekte birbirleriyle rekabet ederek padişahın kadınlara olan temayüllünü iyice arttırmasına bağlamaktadır. Hatta buna tahammül edemeyen Hatice Turhan Sultan, padişahın bu ilgisinden çok fazla rahatsız olarak Darüssade Sünbül Ağa'nın bebeği ile birlikte saraya getirdiği ve şehzâde Mehmed'e sütanneliği de

372 Filiz Karaca, "Turhan Sultan", *DİA*, C.41, s.423.
373 Sakaoğlu, *Bu MülkünKadın Sultanları,* s.337.

yapan bir cariye ve çocuğuna fazlasıyla ilgi göstermesi üzerine Sultan İbrahim'i oğlu ile ilgilenmesi husununda uyarmak zorunda kalmıştır. Ancak bu uyarısı kendisine pahalıya mâl olmuş, buna çok kızan Sultan İbrahim oğlu Mehmed'i sarayın bahçesindeki havuza fırlatıp yaralayarak hayatı boyunca alnında taşıyacağı bir iz bırakmıştır.[374] Zaten valide sultan Kösem'in heybeti karşısında geri plana çekilmek zorunda kalan Turhan Sultan için bu olay artık iyice gözden düştüğünün bir göstergesidir.

Sultan İbrahim'in tahttan indirilip yerine oğlu Mehmed'in tahta çıkması ile hasekilikten "valide sultanlığa" terfi eden Turhan Sultan, Kösem Sultan yüzünden ilk yılları bu ünvanın avantajlarından faydalanamamıştır. Kösem Sultan'ın yeni konumu, Eski Sarayda inzivaya çekilmek olmalıydı. Kösem, valide sultanlığı gelini Hatice Turhan'a bırakmayarak Valide-i Muazzama sanıyla üçüncü kez saltanat naibesi oldu. Bunun Osmanlı tarihinde bir örneği yoktur.[375]

Bu konuyu "ihtiyar ve genç valide sultanlar" başlığı altında anlatan Hammer, bu durumu şöyle izah etmektedir: Sultân İbrahim'in haseki ve cariyeleri eski usûller gereğince Eski Saray'a nakl olundu. Sultân Ahmed'in zevcesi, IV. Murâd validesi Kösem Möhpeyker Sultân'ın da saraydan çıkması lâzım gelirdi. Lâkin torunu Sultân Mehmed'i tahta çıkarmış olduğu için, onun nâmına saltanat etmek üzere sarayda kaldı. Aslı Rus olan genç valide sultân Turhan da sarayda bulunuyordu. Fakat devlet işleri üzerinde hiçbir te'sîri yoktu.[376]

Kösem Sultan "büyük/kebîr/koca vâlide", Turhan Sultan "küçük vâlide/vâlide-i sagīr" diye anıldı. Naîmâ da bu iki valideden bahsederek genellikle yukarıdaki bu ünvanları kullanmıştır. Bu yıllarda Harem Dairesi kontrolü de Kösem Sultan'ın elindeydi. Kösem Sultan'ın maaşı yevmiye 3000, Turhan Sultan'ın 2000 akçe idi.[377]

Ancak zamanla Turhan Sultan'ın, büyük valide karşısındaki daha güçlü bir konuma geldiği görülüyor. Ocak ağalarını arkasına alarak her işini yüreten Kösem Sultan karşısında kendisine hem ocaktan bazı ağaların, hem de saray ağalarının tamamının desteğini

374 Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.10., s.57.
375 Sakaoğlu, *Bu MülkünKadın Sultanları,* s.312.
376 Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi,* C.10, s.128.
377 Karaca, "Turhan Sultan", s.424.

almayı başarmıştır. Hatta bu durum yaşamı boyunca soğukkanlı ve dikkatli hareket eden Kösem Sultan'ın hayatına mâl olacak büyük bir hatayı yapmasına sebep olacaktır.

Naîmâ'da geniş tafsilatıyla anlatıldığı üzere nüfuzu kaybedeceğini sezen Kösem Sultan, Haremin tavaşi ağalarından Başlala Uzun Süleyman, Hoca Reyhan ve Musahip İsmail Ağaları ortadan kaldırıp, torunu IV. Mehmed'i zehirli şerbet ile öldürerek gelini Turhan Sultan'ı Eski Saraya göndermeyi planladı. Böylece, saf ve ihtirassız olması sebebiyle "validelik makamının hükmünü icra etmez" düşüncesi ile Dilaşüb'un oğlu Şehzâde Süleyman'ı tahta oturtmayı tasarladı. Ancak bu durumdan haberdar olan Turhan Sultan'ın aldığı tedbirlerle bu cüretkar girişiminin cezasını canı ile ödeyerek harem ağaları tarafından boğularak öldürüldü.[378]

Ertesi gün oğlunun naibeliğini resmen üstlenmiş olan Turhan Sultan, "Mazhar-ı lutf-i Samed Valide-i Sultan Mehmed" yazılı mührünü bastığı hükümnamelerle yönetimde fiilen söz sahibi olmuştur.[379] Çınar Vak'asına kadar devam eden bu beş yıllık dönemde otoriter bir yönetim gösterdiği anlaşılmaktadır. Kösem Sultan'ın öldürülmesinden sonraki günlerde veziriazamlığa getirilen Gürcü Mehmed Paşa, bir görüşmelerinde her zamanki gibi"*Ben sakalımı Devlet-i Aliyyenin hizmetinde ağarttım!*" sözünü bir daha yineleyince Turhan Sultanın, "*Ak sakal insana akıl getirmez Paşa! Bundan sonra kazaskerin sözünden çıkma!*" uyarısında bulunması bunun bir göstergesidir.[380]

Devlet işlerindeki etkinliğini gösteren bir başka hadise de, Şeyhülislam Mesud Efendi'nin kendisinin tavsiyesi ile mührü alan Boynueğri Mehmed Paşa'nın kendisine fazla yüz vermemesi nedeniyle azlini istemesi üzerine kısa sürede vezir değiştirmenin uygun olmadığını söyleyen Turhan Sultan'ın bunu reddetmesidir.[381] Bu red cevabı Mesud Efendi'nin tepkisine yol açmış ve Naîmâ'nın yanlış anlaşılma sonucu olduğunu söylediği hadiseler sonrası öldürülmesi ile sonuçlanmıştır. Yine hazine işlerini valide sultana danışmadan yürütüp sarayın giderlerini kısan ve yolsuzlukları önlemeye çalışan Tarhuncu Ahmed Paşa'nın idam edilişine de onay vermiştir.

---

378 *Naîmâ Tarihi,* C.5, s.113.
379 Sakaoğlu, *Bu MülkünKadın Sultanları*, s.338.
380 *Naîmâ Tarihi,* C.5, s.212.
381 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C.4. s.474.

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere Hatice Turhan Sultan'ın 1656'daki korkunç Çınar Vak'asına değin valide sultanlığının beş yıllık ilk evresinde haremağalarını, hasodalıları, saray dışından kimi güçleri kenetleyen bir saray oligarşisini de yönetti. Veziriazam atamaları dâhil, her konuda tek yetkili konumdaydı. Turhan Sultan'ın başlıca yardımcıları, kendisine danışman yaptığı Darüssaade Ağası Uzun Süleyman Ağa, daha sonra onun yerine atanan Behram Ağa, padişahın sütannesi Meleki Kalfa ile kocası Valide Sultan'ın kahvecibaşısı Şaban Ağa idi.

Saray ağalarının ortaya çıkardığı yaygın güvensizlik, ekonomik sorunlar, 18 Şubat 1656'daki ulufe sorunu, Çınar Vak'asını hazırladı. Naîmâ tarihlerinde ayrıntılarıyla anlatılan Çınar Vak'asının başlıca nedenleri, sikke ayannın bozulması, pahalılık, Turhan Sultan'la Meleki Kalfa'nın, valide ağasının, haremağalannın adları etrafındaki yolsuzluk dedikodularıydı.

Günlerce süren ayaklanmanın gözlemcilerinden Eremya Çelebi Kömürcüyan, Ruzname adlı yapıtında ayak divanı sırasında yaşananları aktardığı bölüm, IV. Mehmed'in annesine olan düşkünlüğünün bir göstergesidir. Genç padişahın gözyaşlarını silerek askerlerin isteğini sorunca otuzbir kişinin isminin yazılı olduğu defteri gösterdiklerini, IV. Mehmed'in ise "Bunlardan üçünü bana bağışlayın" demesine rağmen içeriden (annesince) söylenenleri tekrarladığından bu üç kişinin kimler olduğunu bilmediğini söylemektedir.[382] Ancak bu isteğinin reddi üzerine dehşete kapılan padişahın "Kullarım, annemi bana bağışlayın! diye yalvarması üzerine askerlerin diğer kişilerin teslimi karşılığında Valide Turhan Sultan'ın öldürülmesinden vazgeçtiklerini de aktarmaktadır. Öldürülenler arasında o dönem valide sultanın her işini yürüten başdanışmanı Meleki Kalfa ile kocası da vardı.

Çınar Vakası ile iyice yıpranan Turhan Sultan ve oğlu Mehmed, ardından Venediklilere karşı alınan yenilgiler sonrası Bozcaada ve Limni'nin düşüşü ile iyice zor durumda kalmışlardır. Mimar Kâsım Ağa'nın vezîriâzamlığa uygun gördüğü hemşehrisi Köprülü Mehmed Paşa'nın adı gizlice Turhan Sultan'a bildirildi. Onun mevcut sorunların üstesinden gelmeye gücü yeteceği, vezîriâzamlığa lâyık olduğu yolundaki tavsiyeler üzerine Turhan Sultan bu tayini uygun gördü. Bu karar, Turhan Sultan'ı ve oğlu IV. Mehmed'i,

382 Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları,* s.340.

daha fazla götüremeyecekleri siyaset, yönetim, maliye sorunlarıyla uğraşmaktan kurtarırken Köprülüleri de iktidara taşıdı.

Turhan Sultan, Köprülü Mehmed Paşa'nın vezîriâzamlığından sonra giderek devlet işlerinden uzaklaştı. 1656'dan itibâren vefatına kadar yirmi yedi yıl nisbeten sakin geçti. Turhan Sultan'dan Köprülü Mehmed Paşa'yı vezîriâzamlığa getirmesindeki rolü dolayısıyla övgüyle söz edilmiştir.[383]

Zor bir zamanda görevi üstlenen Köprülü, valide sultanla genç padişahın, İstanbul'da kalmaları durumunda, müdahalelerinin önlenemeyeceğini düşünerek onları payitahttan uzaklaştırmayı yeğledi. IV. Mehmed'i Istırancalarda, Balkanlar'da avlanmaya, bunun için de askeri bir kamp işievindeki atalarının başkenti Edirne'de oturmaya ikna etti.[384]

Turhan Sultan, devlet işlerini veziriazama bırakarak bu yeni dönemde haslarından edindiği servetle hayır işlerine yöneldi. Bu dönemde iki yıla yakın Edirne'de, bir müddet Bursa'da ve daha sonra Çanakkale'ye gidip bizzat Turhan Sultan tarafından yaptırılan Boğazhisarlarını beğenerek usta ve kalfalara bağışlarda bulundu. Boğazın Akdeniz medhalinde padişahın validesi Turhan Sultan tarafından karşılıklı iki kale yapılması tasavvur edilmiş ve Köprülü Mehmed Paşa'nm ısrarla ricası üzerine Boğazın Anadolu kısmının ağzına Kumkale ve karşısında Rumeli sahilinde ise Seddülbahir isimleriyle üçer yüz arşın kare üzerine iki sağlam kale yapılarak Boğaz tamamen emniyet altına alınmıştır.[385]

Lucienne Thys-Şenocak, "Bir Valide Sultanın Himayesinde Seddülhabir ve Kumkale" makalesinde, önemli bir vurgulamada bulunarak Osmanlı saray kadınları askeri yapılara ilgi duymamışlarken, Turhan Sultan'ı bu işe yönelten gerekçeyi sorgulamakta; onun bu yönde bir yatırımı gerçekleştiren tek saray kadını olduğunu ileri sürmektedir. [386]

IV. Mehmed'in sefer için Belgrad'ta bulunduğu sırada yaşının ilerlemesinin de etkisiyle iyice sağlığı bozulan Hatice Turhan Sultan, Edirne'de oğlunun seferden dönüşünü beklerken vefat etmiştir. İstanbul'daki türbesine gömülmesini vasiyet ettiğinden, namazı Edirne'de kılınıp cenazesi, buz kalıplarının arasında İstanbul'a götürüldü. Yemiş İskele-

383 Karaca, "Turhan Sultan", s.424.
384 Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları,* s.342.
385 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C.3. s.350.
386 Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları,* s.343.

sinde (Eminönü) kendisinin büyük gayreti ile tamamanlanan Valide Camii-Yeni Cami avlusundaki türbesine gömüldü. Buraya Havatin (kadınlar) Türbesi de denilmiştir.

Kayınvalidesi Mahpeyker Kösem Sultan'ı haris, merhametsiz, siyaset ve servet düşkünü tanıtan tarihçiler, Turhan Sultan'ı görkemli yaşantısına karşılık, siyasal ihtirastan uzak, iyiliksever, müşfik, dindardı diyerek övmüşlerdir. Naîmâ'da kendisi için "Turhan Sultan ki, yeni pâdişâhın annesidir ve îffet, İsmet, Doğruluk ve Diyanet ile meşhurdur" sözleriyle valide sultana takdirini göstermiştir.[387]

Hasekisi Gülnûş Emetullah Sultan'ın etkisiyle oğulları Mustafa (II.) ve Ahmed'in (III.) doğumundan sonra kardeşleri Süleyman (II.) ile Ahmed'i (II.) boğdurmak isteyen IV. Mehmed'e engel olması, aynı şekilde Vezîriâzam Siyavuş Paşa'nın görevden alınmasının ardından katledilmesini, Sabatay Sevi'nin ölümle cezalandırılmasını önlemesi merhametine örnektir.

Hammer analık vazifesi ile her zaman büyük oğlu Sultân Mehmed sahip çıkan Turhan Sultan'ın diğer oğullarını korumak için gösterterdiği gayreti şu şekilde aktarmaktadır: IV. Mehmed, evhamlı siyâsetine karşı onları korumakla, analık vazifesini îfâ ediyordu. İhtiyatlı bir hareket olarak sarayda bunları muhafaza etmekte olduğu odaya, kendi odasından geçilmedikçe gidilmezdi. Bununla beraber, bir gece Pâdişâh, elinde bir hançer, validesinin dâiresine girdi: Beklemekte olan iki câriye seslerini yükseltmeye cesaret edemeyerek Valide Sultân'ı hareketleriyle uyandırdılar. Valide Sultân derhâl kalkar, Pâdişâhın kolunu tutar ve evvelâ kendisini öldürmesini söyler. Bunun üzerine Sultân Mehmed kardeş katilliği tasavvurundan vazgeçmeye mecbur olur, fakat iki câriye icraatına mâni olduklarından asılırlar.[388] Hatta bu olaydan çok etkilenen İkinci Süleyman'ın kardeşinin vefatı sonrası tahta çıkarılmak için Darüssade Ağası Ali Ağa tarafından dışarıya çıkarılmak istenmesine öldürülme korkusuyla uzun süre direndiği anlatılır.[389]

Hayırseverliğiyle ünlenen Turhan Sultan'ın büyük mirası kuşkusuz Yeni Valide Camii ve Külliyesidir. Evliya Çelebi bu caminin, saray haremindeki ötücü kuş kafesleri model alınarak yapıldığını yazar.

---

387 *Naîmâ Tarihi*, C.4, s.323.
388 Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi,* C.11, s.188.
389 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C.3. s.443.

Kaynaklarda, genellikle devlet işlerinde mutedil bir tavır ve doğru olanı yapma gayreti içerisinde olduğu, kendisine mâkul görünmeyen teklifleri güvendiği devlet adamlarının fikirlerini alarak sonuçlandırdığı üzerinde durulur.

Oğlu üzerinde büyük bir nüfuzu vardı. IV. Mehmed'in de annesine çok bağlı olduğu açıktır. Onu karşılayıp uğurlaması, vedalaşması sırasında hüzünlenip ağladığı kaynaklarda belirtilir. Devlet idaresindeki rolü ölümünün ardından söylenen, "Devletin rükn-i a'zamı gitti" (Silâhdar, II, 116); "Devletin bir rükn-i rekîni... idiler" (Defterdar Sarı Mehmed Paşa, s. 156) gibi ifadelerde belirtilmiştir.[390]

Yaklaşık on iki yaşında dâhil olduğu haremdeki yükselişi Sultan IV. Mehmed'in annesi olarak, 1648'de Sultan İbrahim'in ölümüyle, Valide Sultan mertebesine kadar erişmiş ve 17. yüzyılın son dönemlerinde adeta "devletin direği" ve "son muktedir valide" olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun politik ve kültürel yaşamı üzerinde önemli roller oynamıştır.

b. Naîmâ Tarihi'nde Diğer Etkili Kadınlar

Bu dönemde sadece valide ve haseki sultanların değil, sarayda ve saray çevresine yakın olan çeşitli konum ve görevlerde çok sayıda kadının dönemin sosyal ve siyasi olaylarında etkili olduğu görülmektedir.

b.1. Kira Kadınlar Dönemi ve Esparanzo Malchi

Avrupa'da tutunamayıp, Osmanlı topraklarına göç eden Yahudiler onaltıncı yüzyıldan itibâren ekonomiyi kontrolleri altına almışlardı. Ekonomik bakımdan elde ettikleri bu avantajı, siyasi yönde de gösteren Yahudiler, Osmanlı Devlet adamları ile ilişkilerini geliştirerek Osmanlı Sarayı'na kadar uzanarak etkin bir konuma gelmişlerdir.

Bu durum sadece Yahudi erkeklerine has bir özellik değildi. Yahudi kadınları da Osmanlı Sarayı'nın harem dairesi ile yakın bir diyalog içerisine girmişler ve karşılığını da fazlasıyla alabildikleri bir takım görevler üstlenmişlerdir. Bu kadınlara Osmanlı kaynaklarında genellikle Grekçede "kadın" anlamına gelen "Kira" denilmiştir. Ancak ikisi de aynı anlamda olmasına rağmen "Kira" ve "Kadın" kelimelerinin yan yana kullanılması Osmanlı'da bu kelimenin yeni bir anlam kazanarak saraydaki Yahudi kadınlar için "ekonomik danışman" anlamında kullanılmaya başlandığı göstermektedir. Kira Kadınların, Vali-

390 Karaca, "Turhan Sultan", s.424.

de Sultanların ekonomik danışmanlığı görevini üstlendileri açık ve net şekilde görülmektedir.[391]

Kaynaklarda ismi geçen ilk kira kadın Kanuni döneminde daha sonra Müslüman olan "Fatma Hatun" isimli kadındır. Şehzâde Süleyman, henüz 16 yaşında iken Kefe'ye sancakbeyi olarak görevlendirildiğinde burada bulunan Karay Yahudilerinden olan bu kadın ile tanıştıkları ve annesi Hafsa Hatun tarafından önce Manisa'ya oradan da saraya alındığı anlaşılmaktadır.[392]

Fatma Hatun'dan sonra ismine rastladığımız ikinci kira kadın ise III.Murad döneminde valide Nurbanu Sultan ile haseki Safiye Sultan'ın şahsi hizmetinde bulunmuş olan "Ester Handali"dir. Nurbânû Sultan'ın kendi şahsî işleri yanında dış ilişkiler için bile yahudi asıllı Kira Ester Handali'den faydalanması dolayısıyla daha kendi döneminde yahudi asıllı olduğu söylentisi yayılmıştır. [393] Nurbanu Sultan'ın ölümünden sonra Safiye Sultan zamanında da bu Yahudi kadının etkinliğini sürdürdüğü ve özellikle Venediklilerle ilişkilerde aracılık ettiği görülmektedir.

Ekonomik danışman olarak valide sultanların yanında itibâr kazanmış ve dönemine damgasını vurmuş kadınlardan biriside Naîmâ'nın "İstanbul'da Kira demekle tanınmış bir acuze (yaşlı ve huysuz kadın) bir Yahudi Kadın"[394] olarak tanımladığı "Esparanzo Malchi"dir. Daha Nurbanu Sultan zamanında Venediklilerle önemli bağlantıları olduğu bilinen bu kadın, ikinci kira kadın olarak bilinen Ester Handali'nin vefatından sonra daha da ön plana çıkmış ve Safiye Sultan'ın işlerini yürütmeye başlamıştır. Kendisinden önceki iki kadından daha etkin bir rol oynadığı, en azından elimizdeki kaynakların kendisinden daha fazla bahsetmesi nedeniyle daha büyük ihtimallidir.

Esparanzo Malchi, Venediklilerin kendisine verdikleri bir imtiyaz mukabilinde cumhuriyetin Kıbrıs'taki ticaretine mühim menfaatler temin eylemişti. Venedik elçisi J. Soranzo kendi hükümetiyle Osmanlı hükümeti arasında ihtilaflı olan Dalmaçya hududunun

391 Mahir Aydın, "Osmanlı Dünyasında Yahudi Kira Kadınlar", *Belleten*, C.65, sayı:243, s. 624.
392 Aydın, "Yahudi Kira Kadınlar", s. 626.
393 Şahin, İlhan, "Nurbanu Sultan", *DİA*, C.33, s.251.
394 *Naîmâ Tarihi*, C.1, s.237.

tahdidi hususunda Nûrbânu Sultan'la III. Mehmed'in validesi Safiye Sultan, Yahudi Kira Kadın ve tabiplerden Yahudi Salamon Natan'ın yardımlarını görmüştü.[395]

Safiye Sultan, elçiliklerle olan irtibatını yakın hizmetkârı olan bu yahudi Esparanzo Malchi vasıtasıyla sağlamaktaydı. İşleyen rüşvet çarkının da merkezinde olan Esparanzo, bu sayede büyük bir servete sahip olmuştu.[396] Naîmâ, onun bu özelliğini şöyle anlatmaktadır:

"...harem vasıtasıyla hayli şöhret bulup, harem kadınlarının rüşvet vasıtası olmakla, büyük işlere karışıp nice meşhur adamlara mansıp alıverip rüşvete meylettirerek sarayın iç halkını yoldan çıkararak işleri baştanbaşa karıştırmıştır."[397]

Şimdi Esparanzo Malchi'nin, Naîmâ'nın ifadesi ile işleri nasıl karıştırdığını inceleyelim. İstanbul Gümrüğü'nü iltizamla almayı başaran bu kadınının karşılığında verdiği kalp (ayarı düşürülmüş) akçe sipahilerin tepkisine yol açmıştı.[398] Maaşlarını ayarı düşürülmüş akçe ile alan İstanbul'daki sipahiler, âdet olduğu üzere kendilerine dağıtılması gereken hizmet defterlerinin III. Mehmed'in annesi Safiye Sultan'ın aracılığıyla kethüdası ve gözde başmüşaviri olan Yahudi asıllı olan Kira Kadın'a vermesi bardağı taşıran son damla oldu. İsyan eden sipahiler Kira Kadın'ın kendilerine verilmesini istediler. Naîmâ her ne kadar Halil Paşa'nın valide sultana bir zarar gelmesi için olduğunu da söylese de, Esparanzo Malci'nin çavuşbaşı tarafından evinde alınarak sipahilere teslim edilme sebebinin farklı olduğu daha sonra validenin Halil Paşa'ya bu hadise dolayısla kızarak kaymakamlıktan azlettirilmesi ile anlaşılmaktadır. Bunun sebebinin Safiye Sultan'ın tahakkümünden rahatsız olan damatları İbrahim ve Halil Paşa'nın validenin nüfuzunu kırmak için bu konuda sipahileri teşvik etmesi olmalıdır. Nitekim hadisenin şahidlerinden olan Tarihçi Selânikî Mus tafa Efendi, isyan sonrasında halk arasında Safiye Sultan'ın, "*Benim damadlarım bana düşmandır, devlet ve saltanat namusu böyle korunmamalıydı. Kul taifesinin bu şekilde hücumlarında ikisinin de rey ve marifetleri vardır*" dediğinin konuşulduğunu nakleder.[399]

---

395 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C.3. s.133.
396 Akyıldız, "Safiye Sultan", s.473.
397 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.237.
398 Akyıldız, "Safiye Sultan", s.473.
399 Erhan Afyoncu, *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyanlar ve Darbeler,* s.38.

Sonuçta 17 Ramazan 1008'de (1 Nisan 1600) hassa sipahileri kendilerine teslim edilen Kira kadın ile oğlunu feci bir şekilde öldürdükten sonra rüşvet verdiği eli ile fecrini keserek rüşvet verip sayesinde Anadolu Kazaskeri'nin kapısına astılar. Astıkları elin üstüne de şu kelimeler yazılı bir kâğıt mıhladılar: Ya mevlana, şimdiye kadar nice defa öptüğün eli bir defa daha öp!... [400]

Öldürülen Kira Kadın'ın devlet hazinesine aktarılan terekesi bir hayli zengindi. Sadece sahip olduğu ticarî malların bedeli ile nakit parası 500 yük, yani 50 milyon olduğu belirlenmiştir. Ayrıca elinde olan 88 adet hizmet defteri yeniçeri maaşlarının ödenmesi için dağıtılmış ve parayla, kapıkullarının üç aylık maaşları ödenmiştir.[401]

Naîmâ, bu hadiseyi "Kira'nın Katli Hikâyesi" başlığı ile garip vak'alardan birisi olarak anlattıktan sonra şu şekilde bitirmiştir: *İşin hakikati budur ki; bazı işlerin yapılmasına vasıta olan kimselerin eliyle para ve hediye alınmak her asırda eksik olmayan bir şeydir. Ma'kul haddi aşmadığı halde hekimane hile ile def'ine çalışmak lazım iken umumun hücumuna sebep olan bu makule fesadı uyandırmak için devlet namusunu parçalamanın sonunda vehamet muhakrerdir*.[402]

Esparanzo Malchi, bu derece politik ve ekonomik "Kira Kadın" tipinin son örneği olmuş ve onun korkunç sonu bir daha bu gibi şahsiyetlerin ortaya çıkmasını da önlemiştir.[403]

b.2. Canfeda ve Raziye Hatunlar

Sarayda ve dışarda sözü geçen kadınlardan birisi de Canfeda ismindeki kethüda kadındı. Nurbanu Sultan'ın kethüdası olan bu kadın, pâdişâha takdim edilecek cariyeleri yetiştirirdi. Ancak görevinin bununla sınırlı kalmadığı ve Kira Hatun ile birlikte valide sultanın diğer işlerinin yürütülmesinde katkısı olduğu anlaşılmaktadır. Nurbanu Sultan ölümünden evvel haremin idaresi için bu kadını sarayda alıkoymasını oğluna vasiyet etmesi, valide sultanın Canfeda Hatun'a verdiği değeri göstermesi bakımından mühimdir.

---

400 Afyoncu, *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, s.39.
401 Aydın, "Yahudi Kira Kadınlar", s. 632.
402 *Naîmâ Tarihi*, C.1, s.238.
403 Aydın, "Yahudi Kira Kadınlar", s. 632.

Nurbanu'nun ölümünden sonra Canfeda'nın nüfuzu yalnız sarayda değil hükümet işlerinde de kendini gösterdi. Vasiyetin de etkisi ile padişah ve Safiye Sultan yanında kıymeti arttı ve küthüdalık görevine devam etti. Venedik elçisi Paola Contarini, görev yaptığı sırada sadece Kira Hatun ile değil, Harem'in diğer etkili kadını olan Canfeda Hatun ile de bağlantı içinde olduğu anlaşılmaktadır. [404]

Saray kethüdası Canfeda Hatun dışında bu dönemde musahibe Raziye Hatun'un da işleri yüretenler arasında yer aldığı görülüyor. Raziye Hatun'un padişah ile tanışıklığı henüz şehzâdeliği yıllarda Manisa'da yanında nedime olarak çalışmasına dayanmaktadır. Uzunçarşılı bu kadınların ve diğer saray halkının işlere bu karışmasını yeni hükümdarın kararsızlığına ve müsahamasına bağlamaktadır.[405]

Raziye Hatun'un o dönemde pekçok atama ve tayinde de aracılık yaptığı anlaşılıyor. Örneğin III. Mehmed döneminde adı birçok olaya karışan saray vaizi Şeyh Şücâ' nın Manisa'da sıradan bir bahçıvan iken nedîme Râziye Hatun'un himmetiyle kâhin ve müneccim sıfatıyle şehzâde Mehmet'in yanına girmiştir. III. Mehmed'in tahta oturacağı zamanı haber vererek hem kendisinin, hem de aracısı Raziye'nin padişah yanındaki teveccühünü kazanmasını sağlamıştır.[406]

c. Ak-ağalar (Kapı ağası veya Bâbüssaâde ağası)

Kapıağası on altıncı asrın sonlarına kadar harem-i hümâyun kısmı da dâhil olmak üzere bütün sarayın en büyük şefi konumundadır.[407] Bunlar akağalar sınıfındandır.[408] Sarayın Enderun bölümünün başladığı yer olan ve Bâbüssaâde denilen kapısında görevli olduklarından kendilerine Bâbüssaâde ağaları unvanı verilmişti. Sarayın, bâb-üs-saâde denilen kapısını muhafaza eden ve diğer mühim hizmetlerde istihdam olunan ak'ağalar ya doğuştan hadım veya sonradan hadım edilmiş bir sınıftı.

---

404 Aydın, "Yahudi Kira Kadınlar", s. 629.
405 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C.3. s.59.
406 Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.7, s.92
407 Uzunçarşılı, *Saray Teşkilatı*, s. 354.
408 Saray ağaları, beyaz hadımlar (akağalar) ve zenci hadımlar (karaağalar) olmak üzere iki ayrı sınıftı.

Bâbüssaâdeyi bekleyen akağaların en önemli görevi, padişahın mabeyin daireleri ile harem dairesini korumaktı. Bundan dolayı ilgililerden başka hiç kimseyi Bâbüssaâde'den içeri sokmazlardı. Sarayın en iyi korunan kapısı burasıydı.

İçlerinde muhtelif milletlere mensup olanları da vardı. Üçüncü Murad ve Üçüncü Mehmed devirlerindeki meşhur Gazanfer ağa, harbde esir edilerek kardeşi Cafer'le beraber hadım edilip sonra saraya alınmışlardı.

d. Kara-ağalar (Kızlar ağası veya Dârüssaâde ağası)

Asıl harem kısmında yani sarayın kadınlara ait bölümünde ise siyah hadımlar (karaağalar) kullanılmıştır. Osmanlı harem teşkilatında kullanılmak üzere satın alınan zenci hadımlardan meydana gelirdi. Bunlar başlangıçta Bâbüssaâde ağasının emri altındaydı. Ancak 16.yy'ın sonralarına doğru doğru ön plana çıkmışlar ve haremin idaresini saltanatın kaldırılmasına kadar ellerinde tutmuşlardır. Kendilerine haremin bir diğer ismi olan Dârüssaâde tabiri nedeniyle "*Dârüssaâde Ağası*" veya haremdeki kadınların amiri olmaları sebebiyle de "*Kızlar Ağası*" da denilmiştir. Naima daha çok Dârüssaâde Ağası tabirini kullanmakla birlikte zaman zaman Kızlar Ağası tabirini de kullandığı görülmektedir.

Naima Tarihi'nde açıkça görüldüğü üzere bunlar saray halkına da yakın olmaları hasebiyle, o dönemde sadrazam ve şeyhülislamdan sonra en etkili kişi konumunda olmuşlardır. Kapı ağaları onaltıncı asrın sonlarına kadar sarayda mutlak vekil iken[409], bu tarihten sonra nüfuzları azalarak kızlar ağası ön plana çıkmıştır.

Kızlar ağası içerisinde Naima'da bahsi geçen en etkili isim Sümbül Ağa'dır diyebiliriz. Sadrazamlığa kadar yükselmiş darüssade ağaları da vardır. Bunlardan Gürcü Mehmet Paşa Naima'nın Tarihi'nde bahsi geçen sadrazamlardandır.

2- Enderun'da Etkili Olan Makam ve Şahsiyetler

Osmanlı sarayı başlıca *enderun* (iç) ve *bîrun* (taşra) olarak iki kısma ayrılmıştır. Enderunda pâdişahın kişisel hizmetleri ile gulâmların eğitimine yer verilmiştir. Enderun, pâdişahın özel hayatının geçtiği bir yer olduğu kadar aynı zamanda bir mekteptir.

---

409 Uzunçarşılı, *Saray Teşkilatı*, s. 355.

Topkapı Sarayı'nın Akağalar Kapısı'ndan sonra başlayan ve Arz Odası'nın bulunduğu üçüncü yer ile bunun arkasında köşklerin ve bahçelerin bulunduğu dördüncü yer, Enderun diye adlandırılıyordu. Burada görev yapan iç oğlanlarına Enderun ağaları veya kısaca Enderunlular da denirdi. İç kelimesiyle padişahın oturduğu saray ifade ediliyordu

Pâdişah sefere çıktığı zaman *enderun halkı* kendisiyle beraber gider, kendilerine at ve silâh verilirdi.

Enderun'da görev yapanların sayısı onaltıncı yüzyılda üç yüz elli civarındaydı; daha sonraki dönemlerde bu sayı iki misline kadar çıkmıştır. Uzun zaman devlet adamı yetiştiren bir okul görevi gören Enderun'dan ayrıca birçok hattat, nakkaş, mûsikişinas, ilim adamı, şair ve sanatkâr yetişmişti. Enderunlular içeride olduğu kadar dış görevlere geçtikleri zamanda birbirlerini korumuşlar, kendi grupları arasında dayanışma içerisinde bulunuyorlardı.

3- Bîrun'da Etkili Olan Makam ve Şahsiyetler

Bîrun, sarayın dış dünya ile ilişkilerine ait hizmetlerin bulunduğu bölümdür. Topkapı Sarayı'nın Orta Kapı'sı ile Akağalar Kapısı arasında kalan kısma Bîrun adı veriliyordu. Bîrûn farsça "dış" demekti. Bu sebeple, burada yaşayan veya görev yapanlara da Bîrun halkı veya Dış halkı deniliyordu.

Bîrun halkı genellikle altı gruba ayrılmaktaydı. Bîrun halkının birinci grubunu, ulemâ sınıfından gelen, padişah hocası, hekimler, göz doktorları, müneccimler ve hünkâr imamı oluşturuyordu.

Bîrun halkının ikinci grubu eminlerdi. Emin, "kendisine güvenilen kimse" anlamına geliyor. İşte bu güvene dayanılarak, hânedana ait eski ve yeni sarayların bakım ve onarımı ve bu saraylarda çalışanların ihtiyaçlarının temini ile Harem'in maaş ve masraflarının karşılanması görevleri gibi görevler verilmiştir.

Bîrun halkının üçüncü grubunu rikâb ağaları ve bunların emrinde bulunan kişiler oluŞturuyordu. Rikâb "üzengi" anlamına geliyor. Bu sebeple rikâb ağalarına "üzengi ağaları" da denir. PadiŞahın atının yanında yürümeye izin verildiği için bu adı almışlardı.

Bîrun halkının dördüncü grubu olarak müteferrikaları ve baltacıları sayabiliriz. Müteferrikalar muhtelif işlerde çalışan hademe durumundaydılar.

Topkapı Sarayı Bîrun halkının diğer bir grubunu, çok farklı alanlarda çalışan hizmet bölükleri oluşturuyordu. Postacılık görevi yapan peykler, çamaşırcılar, terziler, ehl-i hiref denen hattat, mücellit, mürekkep ustası, nakkaş, kuyumcu, saatçi, oymacı, okçu, yaycı, bıçakçı, çilingir, dülger, kandilci gibi sanatkârlar, söz konusu hizmet bölükleri arasındaydılar.

Bîrun halkının son grubu olarak bostancılar zikredilebilir. Saraya âit bahçe ve bostanlar ile saray hizmetindeki kayıklarda görev yapanların oluşturduğu ocağa Bostancı Ocağı adı verilmişti. Bostancıların en büyük yetkilisi olan bostancıbaşı, ayrıca İstanbul'un çevresinin, Marmara, Haliç ve Karadeniz sahillerinin korunması ve güvenliğinin sağlanmasından da sorumluydu. Onun izni olmadan sahillere yalı yapılamazdı. Padişah kayıkla gezi yaparken ve bahçelerde dolaşırken bostancıbaşı yanında bulunurdu. Padişaha yakınlığından dolayı herkes ondan çekinirdi. Bostancıbaşılar terfi edince, kapıcıbaşı, sancak beyi ve hatta vezir olabilirlerdi.

Kapıağası hem Harem'in hem de Enderun'un yetkilisi idi. 1587 yılına kadar sadrazam dışarıda ne ise saray içinde de kapı ağası o idi. Ancak, XVII. yüzyıldan itibâren etkileri artan dârüssaâde ağaları, kapı ağalarını gölgede bırakmışlardı.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
NAİMA'YA GÖRE OSMANLI DEVLETİ'NİN SİYASÎ YAPILANMASINDA ETKİLİ OLAN UNSURLAR

1. SADRAZAMLAR

A. Osmanlı Devlet Yapılanmasında Seyfiye Sınıfı

Osmanlı Devlet Teşkilatı; padişah merkez olmak üzere divan teşkilatı ile devletin idare, hukuk, maliye ve bürokrasisini teşkil eden (Vezir-Kazasker-Defterdar-Nişancı) dört rükün (erkân-ı erbaa) anlayışı esastır. Osmanlı geleneğinde bu zümreler "seyfiye, ilmiye, kalemiye ve son dönemlerde ortaya çıkan mülkiye" terimleriyle ifade edilmiştir.

Osmanlı Devletinde merkezi hükümet teşkilatının, daha ilk zamanlardan başlayarak, aslen üç idareci zümreden meydana geldiği görülmektedir. Bunlar da: "ilmiye, seyfiye ve kalemiye" zümreleridir.[410]

Arapça "seyf" kelimesinin anlamı kılıçtır. Bu kelime isim olarak kullanıldığında yönetim görevinde bulunan askeri zümreyi ifade eder.

Seyfiye Sınıfına "Ümera" da denilir ki, devleti yönetenler anlamını taşır. Savaş zamanında askerlik, barışta ise idarecilikti. Nitekim seyfiye zümresinin kariyerlerinin ağırlıklı kısmı savaş meydanlarında geçmiştir.[411]

Seyfiyenin divandaki temsilcileri:

* Sadrazam
* Kubbealtı vezirleri
* Yeniçeri ağası
* Kaptan-ı derya

---

410 *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 5, s. 6

411 Mehmet İpşirli, "Osmanlı Esas Yapısının Bozulması ve Islahı Çalışmaları Üzerine Bazı Gözlemler", *Türkler*, C. 09, s. 1550

Başlangıçta seyfiye mesleğinde genellikle Türkler hizmet verirken Fâtih'in idarî kademelerde yaptığı köklü değişikliklerden sonra devşirmeler ön plana çıkmış, çoğunlukla onlara has bir makam haline gelmiştir. Böylece Acemi Oğlanlar Mektebi ve ardından Enderun'dan yetişenler, saraydan taşraya çıktıklarında çeşitli hizmetlerde bulunuyor ve taşra teşkilâtında en yüksek görev olan beylerbeyiliğe kadar yükseliyorlardı. Beylerbeyilikten vezirlik ve sadrazamlığa geçilebiliyordu. Vezâret ve sadâret mevkiinde bulunan yöneticilerin birkaç istisna dışında hepsinin çeşitli yerlerde beylerbeyilik yaptığı görülmektedir. Böylece Osmanlı eyaletlerini tanıyan, halkın temayüllerini, örf ve âdetlerini, din ve mezheplerini, hassas oldukları konuları bir dereceye kadar bilen beylerbeyilerin daha sonra devletin en önemli karar organı olan Dîvân-ı Hümâyun'da vezir ve vezîriâzam olarak hizmet etmesi, devlet için doğru ve isabetli kararlar alınmasında en önemli unsurlardan biri olmuştur.[412]

Seyfiye Sınıfı, kuruluş döneminde de siyasal iktidar üzerinde etkili bir sınıf olmakla beraber, asıl etkinliği Fatih Sultan Mehmed ile Babıâli'nin kuruluşu arasındaki dönemde yükselmiştir.

XIX. yüzyılda ise seyfiye terimi artık kullanılmayarak askeriye ve mülkiye şeklinde ikiye bölünmesiyle mülkiye ve kalemiye arasında ayrıca bir irtibat daha oluşmuştur.

B. Osmanlı Devlet İdaresinde Sadrazamın Yeri ve Önemi

Osmanlı Devleti'nde, devlet ricalinin en büyüğüne, devlet idaresinin padişah vekili olarak en önde gelen sorumlusu verilen ünvandır. Sultan I. Murad devrinde vezir sayısı ikiye çıkarılınca kıdemli olana "vezir-i 'azam" unvanı verilmiştir Kanunî Sultan Süleyman zamanına kadar kullanılan vezîr-i âzam deyiminin yerini, "*sadr-ı âzam, sadr-ı âli ve sadâret-penah*" deyimleri almıştır.[413]

Naîmâ, eserinde sadrazamlık makamının önemini şu şekilde açıklamıştır:[414]

"Sadrâzamlık makamı, mülkî rütbelerin en büyüğü ve pâdişâh mansıblarının en şerefli ve önde olanıdır. Vezirlik kelimesi "yardım" manasındadır. Devlet-i Âliyye'nin bütün işlerine nizam ve intizam verilmek hizmeti ve bu kadar büyük işler altında gizli bulu-

412 Mehmet İpşirli, "Beylerbeyi", *DİA,* C. 06, s. 70.
413 O.Zeki Pakalın, "Sadrazam", *Osmanlı Tarih ve Deyimleri Sözlüğü,* C.3, s.81.
414 *Naîmâ Tarihi,* C.6, s.345.

nan sayılamayacak kadar çok işlere, pâdişâh hazretlerinin dikkat etmesi güç olduğundan, o büyük makam sahibini bü işlerin yürütülmesine vekil ederler… O büyük rütbe sahibinin şânının büyüklüğü herkesten fazla ve itibârı diğerlerinden bin derece yüksek olmasının, isabetli reyi ve beğenilen icraatının makbulü ve sözünün ve hükmünün geçer olması mühimdir ki, yüklendiği zor işlerin hakkından gelmek mümkün ola..."

Fatih Kanunnamesi'nde: "Bil ki vüzera ve ümeranın vezir-i 'azam başıdır, cümlenin ulusudur. Cümle umurun vekil-i mutlakıdır ve oturmada ve durmada ve mertebede vezir-i 'azam cümleden mukaddemdir" denilerek; veziriazamların, çok geniş yetkilerle padişahın mutlak vekili olmaları ve icraatında sadece padişaha karşı sorumlu olmaları kanun ile güvence altına alınmıştır. Padişahın mutlak vekili olmaları hasebiyle, sadrazamlara "Sahib-i Devlet" ünvanı da verilmiştir.

IV. Mehmet zamanında hicri 1087 (1676-77) yazılmış olanTevkiî Abdurrahman Kanunnâmesi"nde ise veziriazamın görev ve yetkileri şu şekilde sıralanmıştır: "*…Herkesten önce gelir. Din ve devlete ait tüm ödevlerin görülmesi, cezaların yerine getirilmesi, halkın dirlik içinde yaşamasının sağlanması, devlet görevlilerinin tayini, adaletin yerine getirilmesi gibi devletin bütün işlerinin yürütülmesinde pâdişahın mutlak vekilidir.*"[415]

Bu iki Kanunnamede gösteriyor ki, Veziriazamlar bu kadar yetkiyle donatılmış olmalarına rağmen icraatlarında daima padişahın mutlak otoritesini üzerlerinde hissetmişlerdir.[416]

Osmanlı tarihinde 292 kez sadâret değişikliği yapılmıştır. Bazı kişilerin sadâret makamına birkaç kez tayin edilmiş olmalarından dolayı, sadrâzam olan kişi sayısı 215"tir.[417]

Devletin ilk kuruluş döneminde veziriazâmlık mevkiînde ilmiye kökenlilerin ağırlığı görülür. 1453'te Çandarlı Halil Paşa'nın, kendi mutlak hâkimiyetini kurmak isteyen Sultan II. Mehmed tarafından katledilmesine kadar geçen 130 yıllık süre içinde sadarete yükselen on bir vezir-i a'zâmdan, altısının ilmiye kökenli olması, siyasal iktidar üzerinde ilmiyenin etkinlik gücüne işaret etmektedir. Ancak Çandarlı Halil Paşa'nın katlinden (1453), Köprülü Mehmed Paşa'nın vezir-i a'zâm oluşuna (1656) kadar geçen 203 yılda 70

---

415 Aynı kanunnamede ilk kez "vezir-i azam" ve "sadrazam kavramlarının aynı anda kullanıldığı görülmektedir. (O.Zeki Pakalın, "Sadrazam", *Osmanlı Tarih ve Deyimleri Sözlüğü*, C.3, s.81.)

416 Tufan Gündüz, "Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı", s.36

417 *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 5, s. 106

vezir-i a'zâmdan ancak 2 kişi (Hoca Sinan ve İbrahim Çandarlı-zâde) ilmiyeden yetişmiş iken, bu oran seyfiyeden vezir-i a'zâmlığa yükselenlerde elli altıya çıkmıştır. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin iç yapısındaki ilk örgütlenme problemini çözüp, hedefini dışarıya çevirdiğini göstermektedir. Dönemin bir başka özelliği, ilk kez kalemiyeden bir kişinin (Hezarpare Ahmed Paşa veziriâzâmlığa yükselmesi ve ilk kez sınıf değiştirmeler görülmesidir. Bu on kişiden sekizi kalemiye kökenli olup, seyfiyeye geçmiştir.[418]

Devletin iç ve dış sorunlarının arttığı, savaşların başarısızlıkla sonuçlandığı ve otorite boşluğundan doğan iktidar mücadelelerinin fazlalaştığı bunalım dönemlerde sık sık sadrazam değişiklikleri yaşandığı görülmektedir. Naîmâ'nın yaşadığı ve Tarihi'nin kapsadığı dönem de böyle bir dönemdir. Hatta bu yüzden Naîmâ, eserini tamamlayamamış ve beklide çok daha fazla sayıda eser verecek meziyete sahip iken bu planlarını gerçekleştirememiştir.

Naîmâ bu durumu şu şekilde eleştirmektedir: "Veziri âzamlarm makamlarında uzun zaman kalmaları lâzımdır. Hazine ahvalinin bozulması, ocaklarda, gümrüklerde ve diğer yerlerde olan mevacib (maaşlar) ve diğer vazifelerin çokluğu ve diğer şekillerle, gelir ve giderin karmakarışık olması hep, sadrazâmm azil ve değiştirilmesinden ileri gelmiştir."

Sadrazarnın müdahalede bulunamayacağı iki konu; adliye ve maliye, yani kazaskerlerle defterdarın işleridir. Fatih Kanunnamesi bu kişilere vezir-i azam karşısında bir nevi yetki ve özerklik sağlıyorsa da fiiliyatta bazen bu durum gerçekleşmemiştir.[419]

Osmanlı bürokratik yapısının önemli diğer bir özelliği de en yüksek mevkilerde bulunan yeniçeri ağası, kadıasker ve defterdarın, vezir-i azâma değil de, doğrudan doğruya padişaha bağlı olmasıyla sağlanan, rical-i devletin birbirlerine karşı modern anlamı ile ifade edersek, görevler ayrımı, yetkiler dağılımı ve paylaşımıdır.[420]

Sokullu Mehmed Paşa, on dört yıl boyunca veziriazamlık makamında etkili konumunu muhafaza etmeyi başarmıştı. Onun ölümü, hem Osmanlı tarihi açısından, hem de veziriazamlık makamı için önemli ve büyük sonuçlar doğuran bir an olarak kabul edilmelidir. Veziriazamlık makamı üzerinde büyük bir nüfuz kazanmış olan haremin yıkıcı etkisi al-

418 Cenk, "Osmanlı Devleti'nde Siyasal İktidar ve Seyfiye Sınıfı: Vezir-i a'zâmlık Örneği", *OTAM*, sayı 31, s.7

419 Ortaylı, İlber, Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, s.220

420 Reyhan, Cenk, "Seyfiye Sınıfı: Vezir-i a'zâmlık Örneği", s.5

tında ve bu makama getirilenlerin sürekli keyfi olarak değiştirilmesinden ötürü ancak bir yüzyıl sonra Köprülülere kadar istikrarsız ve boş bir nitelik kazanmıştır.[421] Bu durum mührü alan sadrazamların sürekli azl ve öldürülme korkusuyla hareket etmelerine ve bunu engellemek için de rakiplerini berteraf etme faaliyetlerine ağırlık vermelerine yol açmıştır.

17.yy'dan itibâren Osmanlı Devleti'ndeki bütün kurumlardaki bozulma sadrazamlık makamında da görülmeye başlanmış, bu makama layık olmayan kişiler padişah yakınları veya valide sultana yakınlıkları, rüşvetle bu makamları ele geçirmeye başlamışlardır. Nitekim İbnülemin Mahmut Kemal İnal, "Son Sadrazamlar" isimli eserinde sadrazamlık makamının ehliyeti olmayan kişilerce işgalini şu şekilde eleştirmektedir.: "*Devletin saadet ve selametinde veya felaketinde sadrazamların büyük tesiri vardır. O mühim makama gelenler arasında köle, çiftlik çorbasıcısı, aşçı başı, arabacı, kahveci, tavaşi, kavanoz, kalaylı koz, tabanı yassı, daltaban, kabakulak, zurnazen, ümmi, cahil nice adam vardır ki, meslekten yetişmedikleri için rey ve tedbirde hata ederek hem devlet ve milleti ızrar, hem de kendilerini perişan etmişlerdir. Muharebeyi kâğıt üzerinde gören bir kalem kâtibi, harpte nasıl koca bir orduya serdar olur? Ömründe kayığa binmeyen bir insan, nasıl donanmaya amiral olur*" [422]

Aslında Naîmâ'nın İbn-i Haldûn'un Tavırlar Nazariyesi'nin bir sonucu olarak öne sürdüğü devletin yıkılmasını engellemek için ortaya koyduğu "*Büyük Adamlar Nazariyesi*" de bu fiili durumun bir sonucudur. Devletin kurtuluşu için aradığı büyük adam, sadece padişah değildir. Küçük yaşta ve tecrübesiz padişahların hâkim olduğu o dönemde, padişahın mutlak vekili olan tecrübeli vezir-i azamlarda bu vazifeyi üstlenebileceklerine inanmaktadır. Hatta padişaha bu konuda da nasihatte bulunarak "*Âlemin sığınağı ojan pâdişâh hazretlerine (Allah kuvvetini devamlı etsin) lâyık olan budur ki bu zor işlere nizam verilmek arzu buyuruldukta reyi açık vükelâya tam istiklâl ihsan buyurup işlere ağır ağır başlayalar*" demiştir.

Naîmâ Tarihi'nde en çok mevzu edilen konu, o dönemki etkinlikleri nedeniyle sadrazamların faaliyetleridir. Bu bölümde örneklerle açıklayacağımız gibi mührü taşıyan kişiler ile ilgili nice hadiseler aktarmış ve yorumlarda bulunmuştur.

---

421 Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C.3., s.81.

422 Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, İstanbul 1982, C.1, s.2

Maalesef, Naîmâ da genellikle sadrazamlardan memnun değildir. Hatta bazen işleri ellerine alıp tam istikbal ile hareket ettiklerinde, fazla mağrur ve gururlanıp bunun cezasını acı bir şekilde çektiklerini defalarca anlatmıştır.

Naîmâ Tarihi'nde ıslahatçı sadrazamların faaliyetlerinden de sıkça bahsedilmektedir. Ancak birçoğunun iyi niyetine rağmen devrin olumsuz şartları nedeniyle başarılı olamamalarını üzüntü ile anlatmaktadır. Bu konudaki yorumu dikkat çekicidir:

"Sadrazamlık makamına gelen kimse tedbirli, her türlü ahval hakkında bilgi sahibi olup devlet işlerine, bilhassa gelir ve gidere nizam vermeğe başlayıp güç işi olacak hale getirdiği zamanda, ya bir sefer gailesi ya bir fitne zuhuru yahut münafıkların ve gazap sahiplerinin kovlamasıyla azlolunup, yerine başka devletlû (sadrazam) geldikte, onun tertip ettiği tedbirler boşa gider. O dahi kendinden evvelkinden ibret alıp müdârâ ile meşgul olur. Gayretle işe başlamağa cür'et ederse bütün işlerin kendinden evvelki derecesine getirinceye kadar birçok zahmet çekip, iyi bir şekle sokulduğu zamanda o da bazı bahanelerle kendinden evvelkinin mihnetine uğrar... Ve hal böylece devam etmekle işler karışmıştır."[423]

Karizmatik padişah tipinin ortadan kalkmaya başlaması, yönetimin dizginlerinin merkezdeki belirli odakların eline geçmesi Osmanlı yönetim tarzı açısından yeni bir dönemi başlatmıştı. Bu dönemde büyük iktidar kavgaları yaşanmış ve öte yandan da taht verasetinde ekberiyet usûlü yerleşmiştir. Osmanlı yönetim sisteminde padişahın mutlak vekili olan vezirizamların tayin ve azilleri ile ilgili kısa bir değerlendirme, bu dönemdeki yönetim istikrarı (veya istikrarsızlığı) konusunda bir fikir verebilir.

Sokullu Mehmed Paşa'nın on dört yılı aşkın sadrazamlığından sonra, I. Ahmed Devri'ne kadar çok sık değişiklikler göze çarparsa da özellikle III. Mehmed Dönemi, babası III. Murad Dönemi'ne göre çok daha aşırı bir özellik gösterir. III. Murad 1579-1595 arasında on bir değişiklik (toplam yedi kişi) yapmışken III. Mehmed sekiz yılda (sekizi azil olmak üzere) on üç kez veziriâzam değişikliğine imza atmıştır. I. Ahmed Devri'ndeki altı değişikliğin ise ikisi idam, ikisi azil olarak gerçekleşirken iki değişiklik de ölüm sebebiyle yapılmıştır. Sonuç olarak, I. Ahmed Devri'ndeki bu istikrar daha sonraki kaos döneminde

423 *Naîmâ*, C.6, s.305.

-IV. Murad'ın iktidar dizginlerini ele almasına kadar- bozulmuş ve 15 yılda toplam 18 değişiklik (ikisi isyan sırasında öldürülme ve bir idam dahil) gerçekleşmiştir. [424]

Bu bölümde Naîmâ Tarihi'nde adı geçen sadrazamlar ile ilgili bir değerlendirme yapmaya çalıştık. Bu değerlendirme sonucunda, sadrazamlık makamının sık sık el değiştirdiği görülmektedir. Hatta içlerinde anlatılacağı üzere dört saat sadrazamlık yapan dahi vardır. Bu nedenle bu kıymetli makamda bulunanlar koruyabilmek, istekli olanlar ise ele geçirmek için türlü faaliyetler içerisine girdikleri görülmektedir. Bu durum sadrazamlara karşı şiddetli bir muhalefetin oluşmasına sebep olmuştur. Ancak bu çekişme ve muhalefetin, padişahtan en alt tabakaya kadar bütün insanları etkilediği görülmektedir. Sadece etkilemekle kalmamış, zaman zaman büyük olayların dahi ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu durum, çoğu zaman olumlu gelişmelerin önünü keserek Osmanlı Devleti'nin hem teşkilat hem de sosyal ve iktisadi açıdan zayıflamasını hızlandırmıştır.

C. Naîmâ'ya Göre Sadrazamlık İçin Devlet Adamları Arasındaki Mücadele

Naîmâ'ya göre dönemin devlet adamları arasındaki mücadele daha çok bir birlerine olan muhalefetleri şeklinde ortaya çıkmıştır. Devlet adamları arasında olan muhalefetin, padişahtan en alt tabakaya kadar bütün insanları etkilediği görülmektedir. Sadece etkilemekle kalmamış, zaman zaman büyük olayların dahi ortaya çıkmasına neden olmuştur. Hatta olumlu gelişmeleri, yapılmak istenen ıslahtaları bile sonlandırmıştır.[425]

Devlet adamları arasındaki muhalefeti ve devlete verdiği zararları anlatmak için Naîmâ'nın genellikle eleştirdiği Koca Sinan Paşa'nın ölümünden önceki son sadareti sırasında padişah IV. Mehmed'e söylediklerini aktarmak yeterlidir. Sadrazam, kendisinin de büyük ölçüde dâhil olduğu devlet adamları arasındaki mücadelenin sebepleri hakkındaki tesbitleri oldukça dikkat çekicidir. Sinan Paşa Padişah IV. Mehmed ile istişâresi sırasında şu tesbitlerde bulunmuştur:

Sefer esnasında serdar olarak ya sadrazam veyahut vezirlerden biri gönderilmektedir. Düşman memleketlerine serdar (başkumandan) tayin etmek büyük hatadır. Bunun iki sebebi vardır:

---

424 Mehmet Öz, "II.Viyana Seferine Kadar XVII.Yüzyıl", *Türkler,* C.9, s. 1308.

425 Kasım Bolat, "Naîmâ'ya Göre Devlet Adamları Arasında Muhalefet, *Tarih Okulu Dergisi,* 13.Sayı, Sonbahar-2012, s.89

1- Eğer ordunun başında sadrazam gönderilirse, İstanbul'da sadaret kaymakamı olarak kalan vezir; sadrazam olmak hevesine düştüğü için cepheye giden sadrazamım iyiliğini istemeyerek mühimmat göndermemekte ve bu suretle de sadrazam cephede başarız olmasına yol açmaktadır.

2- Eğer cepheye gönderilen bir vezir ise, vezir-i azam hased edip "Şayet iyi iş görür, zafer kazanırsa padişahın gözüne girer, bu yüzden vezir-i azamlığa layık görülür diye düşünür ve bu korku ile vezirin başarılı olmasını istememektedir.

Bu yüzdendir ki nice senedir, bunca hazineler ve asker telef olmasına rağmen başarılı olunamamıştır. Böyle olmaktansa merhum ceddiniz Sultan Süleyman Han hazretleri gibi bir kere olsun bizzat sefere azimet buyursanız, nice futuhata sebep olup, bundan sonra sulh akdetmeğe imkân hâsıl olur ve din düşmanlarının kalbine korku düşer..."[426]

Osmanlı Devleti'nde beş kez sadrazamlık makamına oturmuş bir kişi tarafından itiraf niteliğindeki bu ifadeler bile, o dönem devlet adamlarının kendi menfaatlerini ülke ve dinin menfaatlerinin üstünde gördüklerinin önemli bir kanıtıdır.

1. Ferhad Paşa ile Koca Sinan Paşa Arasındaki Mücadele

Ferhad Paşa'nın kendisi gibi Arnavut asıllı olan Sinan Paşa ile aralarındaki çekişme XVI. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı iç siyasetinin ve merkezî bürokrasinin en önemli olaylarından birini oluşturur. Bu iki devlet adamının mücadelesi sadece kendilerini etkilememiş, devlet merkezinde adamları ve taraftarlarıyla âdeta iki ayrı parti gibi birbiri aleyhine yürüttükleri yoğun faaliyet Osmanlı Devleti'ni derinden etkilemiştir. Bu rekabet dış siyasette de kendini göstermiş, askerî başarısızlıklarda rol oynamıştır.

Her ikisinin de hizmetinde bulunup kendilerini yakından tanıyan tarihçi Selânikî, eserinin muhtelif yerlerinde bu iki vezirin şahsiyetini ve icraatını tahlil eden satırlara yer vermiştir. Tahlileri sonucu iki tarafı da suçlu bulmakla birlikte Ferhad Paşa'nın daha insaflı olduğunu kaydetmiş, hatta onun idamı dolayısıyla, "Umûr-ı saltanata bir mertebede vücûdu lâzım ve elzem idi ki nice yıllar mumlar yakıp arayıp bulamayalar" diyerek hissiyatını belirtmiştir.[427]

---

426 *Naîmâ*, C.1, s.139.
427 *Tarih-i Selânikî*, s. 531.

Bu rekabete, o dönemde İstanbul'da bulunmuş bazı yabancı elçilik mensupları da eserlerinde yer vermişlerdir. Ayrıca bu durum, başta İsmail Hami Danişmend olmak üzere bazı araştırmacıların üzerinde durduğu gibi Osmanlı siyaset ve bürokrasisinde sadece bir Türk-devşirme rekabeti değil aynı zamanda devşirmeler arasında da bir mücadelenin varlığını gösteren tipik örnektir.[428]

Selaniki, bu açıklamayı yapıp konuya dikkat çektikten sonra çözüm önerisi de sunmaktaydı. Çünkü artık Ferhat Paşa ve Koca Sinan Paşa kontrol edilemez iki tehlikeli güç haline gelmişti.[429] Selaniki'ye göre çözüm şudur: "*…bu iki serdarun ki biri birine düşmüşlerdir, başları saltanat meydanında galtan olmayınca padişah-ı zemin u zemanun kuvvet-i kahiresi kulübda caygir olmaz.*"

Bu iki devlet adamı arasındaki çekişmenin çeşitli sebepleri vardır. Bu sebeplerinden birisi de çekememezliktir. Vaktiyle Kanuni devrinde padişahm teveccühünü kazanan Cığalazâde Sinan Paşa, saray memuriyetlerinde bulunurken, şimdi "Şark serdarı" sıfatıyla amiri olan ve onu bu memuriyete tayin eden Ferhad Paşa, Şehzâde Selim'in aşçılarındanmış. Bu durum birçok dedikoduya sebep olmuştur. Hatta Peçevi bu durum için; "*…işte dünyây-ı denînün devlet-u-izzeti gelecek böyle gelir, gidecek ise böyle gider!*"[430] demiştir.

III. Murad döneminde İran meselesinin bir türlü çözüm kavuşturulaması üzerine Koca Sinan Paşa, Zinkeise'nin ifadesi ile biraz fazla cüretkârlık ederek, padişaha cesareti kırılmış ordunun ruhunu tekrar canlandırmak için ordunun bizzat başına geçmese de en azından savaş bölgesinin yakınlarına, Halep'e ya da Amasya'ya gitmesini tavsiye etmişti. Ancak bu tavsiye III. Murad'ı çok kızdırmış ve Koca Sinan Paşa'yı derhal makamından alarak sürgüne göndermiştir. Hatta kızgınlığının geçmeyen padişah, şahın İstanbul'da bulunan elçisini esir olarak taş gemisine mahkûm etmiştir.[431] Yerine Rumeli Beylerbeyi Ferhad Paşa'nın getirilmesi iki devlet adamı arasındaki rekabeti arttırmıştır.

Başka bir iddia da Sultan III. Murad'ın oğlu şehzâde Mehmet için yaptığı görkemli sünnet düğünü sırasında yaşanan kavgadır. Koçibey'in yeniçeri ocağının bozulmasına

---

428 Mehmet İpşirli, "Ferhad Paşa", *DİA,* C. 12, s.384.
429 Bolat, "Devlet Adamları Arasında Muhalefet, s.89
430 *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 3, s. 69.
431 Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C.3., s.410.

sebep olarak gösterdiği bu olayda; III. Murad, düğünde hüner gösterenlere mükaafat vermek istemiş, onlarda yeniçeri ocağına girmek istemişlerdir. Ancak o sırada yeniçeri ağası olan Ferhad Ağa, buna karşı çıkıp askerler ile kavga etmesi üzerine azledilmiş, hatta Vezirazam Sinan Paşa kendisine: "*Bre Kara Köpek*!" diyerek tahkir etmesi husemetin sebeplerinden olmuştur. [432]

Devlet Adamlarının Mücadelesinin Devlet Menfaatlerinin Önüne Geçmesi

Sinan Paşa'nın Avusturya Seferi sırasında yaşananlar, dönemin devlet adamları arasındaki husumet ve mücadelenin devletin menfaatlerinin önüne geçtiğinin en önemli delillerinden birisidir ki olay şöyle gerçekleşmiştir:

Osmanlı - Avusturya arasındaki muahedenin bozulmasının sebebi ile Sinan Paşa Macar Seferine karar verdi. Sefer açıldığı tarihte kış yaklaşmakta olduğundan devlet adamlarının bahar aylarının beklenerek sefer hazırlıklarının tamamlanması konusundaki ısrarını bile Ferhad Paşa'nın hilesidir diyerek dinlemedi. Hatta mani olmak isteyenlerin kafir olduklarına dair fetvalar aldı.[433]

Sefere çıkış hususunda Sinan Paşa o kadar acele etti ki on beş gün içinde tedarik görüp bundan evvel, padişah sefere çıkmadıkça defterhane ve yeniçeri ağası gitmek kanun değildi. Bunun için 12.000 yeniçeri ile Kethuda memur olup altı bölükten ikisi İstanbul'da kalarak sadece dördü seferli oldu. Bunların da üç günde vezir Sarayı'nda ulufeleri verildi.[434]

Asker fazlalığından tımar sahipleri yeniçeriler metrise (sipere) girince, geride kalanlar boş yere vakit geçirirlerdi. Bu eliboş insanlar Budin'i yağmalamaya başladılar. Koca Sinan Paşa, şikâyete gelenlere "Bir memleket yıkılmayınca biri yapılmaz" demekle reayayı kendine küstürdü. Reayadan güçlü ve kuvveti olanlar haydutluğa başlayarak bir palangadan birine beş yüz adam toplanmadıkça gitmezlerdi. Köy ve kasabalar yağma ederek Zemon (Zemlin)'u bir iki defa yaktılar. Belgrad değirmenlerinden haraç aldılar.

---

432 *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 3, s. 60.

433 *Naîmâ*, C.1, s.80.

434 Defterdar İbrahim Efendinin yazdığına göre, bu sefere gelen asker kadar, hiç bir tarihte Engerus (Macar) seferlerinde asker toplandığı görülmemiştir. Yalnız otuz bin kadar kapı-kulu (yeniçeri) var idi. Rumeli askeri nihayetsizdi. Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra Engerus (Macar) seferi vaki olmamakla halk, ganimet ümidiyle çok istekli idi ve Rumeli askeri kadar dirliksiz asker gelmişti. Akıncı ve yürük, bir eyalet askeri kadar vardı. Tatar askeri kırk binden fazla idi. *Naîmâ*, C.1, s.100.

Daha büyük bir hata yapan Sadrazam Sinan Paşa, Eflak ve Boğdan voyvodalarının hediyelerini kabul etmeyip adamlarını öldürtmek isteyerek kendisine düşman etti.

Sinan Paşa, harp ateşini alevlediğine pişman oldu ama "Bir iş başaramadan harpten vazgeçmek imkânsızdır" diyerek durumu İstanbul'a arzetmiş ve para ile asker lüzumunu bildirmiştir. Bunun üzerine geleneğe aykırı olarak ilk defa yeniçeri ağası idaresinde takviye gönderilmiştir.

1595 'te III. Murad'ın ölümü üzerine III. Mehmed'in tahta çıkmasından sonra sadaret kaymakamı olan Ferhad Paşa, Veziriazam Sinan Paşa' nın Avusturya cephesindeki başarısızlıkları sebebiyle azli üzerine de ikinci defa sadrazamlığa ve serdarlığa getirildi.

Fakat Malkara'da çiftliğinde oturmaya mecbur edilen Sinan Paşa bu azli bir türlü hazmedemeyerek rakibi Ferhad Paşa aleyhine yoğun bir yıpratma faaliyetine girişti.[435]

Bir kısmı kendi adamları olan bazı yeniçeri ve sipahilerin İstanbul'da Ferhad Paşa aleyhine huzursuuk çıkarmalarını sağlayıp onu gözden düşürmeye çalıştı.

Ferhad Paşa, bütün bunların Sinan Paşa'nın tahrikiyle olduğuna Padişah III. Mehmed'i ikna etti. Sinan Paşa'nın gözlerine mil çekilerek cezalandırılması konusunda izin alarak Eflak Seferine çıkmadan arkasını sağlama almaya çalıştı. Fakat adamları büyük bir fitneye sebep olacağı gerekçesiyle veziri azamı bundan vazgeçirdiler.

Ferhad Paşa Eflak Seferine çıkıp sınır boylarında faaliyette bulunurken Kaymakam Damat İbrahim Paşa, Sinan Paşa taraftarı olması ve Ferhad Paşa'ya gizliden düşmanlığı olması sebebiyle mühimmatı tamamlamakla meşgul görünürdü: fakat mühimmat ve levazımı lüzumu kadar göndermezdi.[436]

Ferhad Paşa yolda giderken padiştan asker ve mühimmat takviyesi istemişti. İbrahim Paşa: "Padişahım! Askerin kalbi Ferhad Paşa'dan tamamen nefret üzeredir. Onun önünde düşmana göğüs germezler. Zamanında istenildiği kadar iş görmezler." diyerek padişahın Ferhad Paşa hakkındaki düşüncelerini değiştirmeye çalışmıştır. Sinan Paşa'nın padişah etrafındaki birkaç adamı da İbrahim Paşa'nın sözlerini teyid ederek, padişahın da Ferhad Paşa'nın azline meyletmesini sağlamışlardır. 1595 yılında Ferhad Paşa'nın isyanı bastır-

435 İpşirli, "Ferhad Paşa", s.383.
436 Naîmâ, C.1, s.122.

mak için gittiği Eflak sınırında azledilmesi, Eflak meselesinin felaketle sonuçlanmasına yol açmıştır.[437]

Tekrar sadrazamlık mührünü alan Koca Sinan Paşa, selefi ve en büyük rakibi Ferhad Paşa'yı ortadan kaldırmak için çalışmalara başladı. Öncelikle Bostanzâde Mehmed Efendi'den "Eflak Voyvodası Mihal ile gizlice müttefik olup, İslam askerini idam hususunda birlik yapmıştır" diye küfrüne ve katline dair fetvalar almıştır.[438]

Daha sonra Sinan Paşa, Şam askerini: "Ferhad Paşa'nın katline fetva vardır, başı benim, malı sizin!" diyerek, Ferhad Paşa'yı yakalamaları için gönderdi.

Şam askerleri Ferhad Paşa ile karşılaştıklarında, Ferhad Paşa birkaç kese altın ve gümüş) saçarak askerler para yağmasıyla meşgul olurken kaçmayı başardı. Şamlılar, mal taksiminde birbirleriyle kavgaya düşüp, yollara dökülen esvabı yağmaya giriştiler. Bu arada Ferhad Paşa, İstanbul yakınlarına ulaşıp, gizlendi. Para ve cevahirden nesi var nesi yoksa Valide Sultan'a göndererek karşılığında af müjdesini aldı.

Ortaya çıkması için İstanbul'da kaymakam olan Damat İbrahim Paşa da hile yaparak gönderilen hediyeyi kabul edip, "Cürmü affolundu. Gizlenmekten çıksın, nerede dilerse orada otursun" diye, affı bildiren hatt-ı humayunu çıkartıp gönderdi.

Ferhad Paşa, hatt-ı humayunu güvenerek, evvela ağaları meydana çıktı ve sonra kendisi meydana çıkıp ahbapları ziyaretine gider oldu.

Ferhad Paşa'nın gönderdiği değerli hediyelerle Vâlide Safiye Sultan'ın desteğini kazanarak ölümden kurtulmasından hoşlanmayan Sinan Paşa, çeşitli entrikalarla idamı gerçekleştirmek için Bostanzâde Mehmed Efendi'den aldığı bir fetva ile yeni bir ferman çıkarttı. Bunun üzerine Ferhad Paşa çiftliğinden alınıp Yedikule'ye hapsedildi ve azlinden üç ay sonra boğduruldu.

Böylece Arnavut asıllı iki devlet adamının uzun süren mücadelesinden galip çıkan Koca Sinan Paşa oldu. Ancak bu dönemde kişisel ihtiras ve hırs nedeniyle devlete verilen zarar çok büyük olmuştur.

---

437 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.4., s.349.
438 Naîmâ, C.1, s.125.

İki sadrazam arasında hayatta iken sürdürdükleri kavga, öldükten sonra da devam etmiştir. Ferhad Paşa öldürüldükten sonra, padişahın emri ile Yedikule önündeki musallada cenaze namazı kılınır ve Ebu Eyyüb Ensari İskelesi'nde yapılan ama yarım kalan türbesine defnedilir. Ancak sevenleri, Koca Sinan Paşa'dan korkularına türbeyi tamamlayamazlar. Ancak altı ay sonra Sinan Paşa'nın da vefatı ile türbe açılıp inşaatı tamamlanabilir.[439]

Aynı yıl içerisinde Koca Sinan Paşa, Bükreş Seferi sırasında düşmanın ani bir hucumunda kaçmak zorunda kalıp bir bataklığa saplanmıştır. Buradan kendisini Deli Hasan denilen bir Rumeli askeri kurtarmış ve bu kişi daha sonra "Batakçı" ismi ile şöhret bularak Koca-Murad Paşa'ya deli-başı olmuştur. Naîmâ bu olayı Koca Sinan Paşa'nın Ferhad Paşa'ya yaptığı haksızlıklara bağlayarak "Fitne eken, mihnet biçer" sözünün anlamı gereğince garezi yüzünden bir yıl içinde uğursuzluklara uğradığını söylemektedir.[440]

Naîmâ, merhum padişah III. Murad'ın, Ferhad Paşa'nın kadrini bilip daima himaye ettiğini, ancak yeni ve küçük yaştaki III. Mehmed'in saf yürekliliği ve tecrübesizliği nedeniyle uydurma sözlere inanarak katline fetva verdiğini söylemektedir.[441]

2. Koca Sinan Paşa'nın Mücadelesi

Koca Sinan Paşa'nın intikam için fırsat kolladığı tek kişi Ferhad Paşa değildi. Naîmâ, Bosna Valisi olan Telli-Hasan Paşa'ya (Naîmâ'da Kirli Hasan Paşa olarak bahsedilmektedir) karşı da kin beslediğini vurgulamaktadır. Bunun nedeni ise, bundan evvelki sadrazamlığı sırasında Sinan Paşa'ya İstanbul'da olan kendi hanesini vermişken, Sinan Paşa azlolununca vermekten vazgeçmişti. Bu yüzden Sinan Paşa Telli-Hasan Paşa'ya kin ve gayz beslemişti.[442] Bu kin yüzünden Sinan Paşa, Ramazan ayı sonuna doğru Hasan Paşa'yı Rumeli'nden alıp, vezirlik ile Tamışvar'a nakledip, onun yerine kendi oğlu Mehmed Paşa'yı Rumeli Beylerbeyi yapmıştır. Daha sonra Bosna Valisi olan Hasan Paşa'nın yardım isteğini geri çevirerek, büyük bir Avusturya kuvveti ile karşı karşıya bırakmıştır. Cesur bir şahsiyet olan Hasan Paşa, az sayıdaki kuvveti ile düşman üzerine hucum etmiş;

439 *Tarih-i Selânikî,* s. 529.

440 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.129.

441 Zuhuri Danışman, *Naima Tarihi*'de bu bölüme düştüğü notta, Naîmâ'nın, gayet iğneli, fakat ince ve zarif bir uslupla padişahı, yani ucuncu Mehmed'i mukemmelen tenkit ettiğini vurgulayarak, o devirde bir padişahın tenkidi, değme kimselerin harcı olmadığını belirtmektedir. (*Naîmâ*, C.1, s.128.)

442 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.78.

ancak mağlup olup burada şehit düşmüştür. Bu olay Ferhad Paşa'ya makamını kaptırmak istemeyen Koca Sinan Paşa'nın hazırlık bir şekilde Avusturya seferine çıkmasına ve onüç yıl sürecek bir sıkıntıya yol açmıştır.

İleride geniş bir şekilde anlatılacağı üzere "Köprü Hadisesi"nde para hırsı ve korkaklığı yüzünden Osmanlı Akıncılarının imhasına ve Akıncı sisteminin sonuna sebep olmuştur.

Askeri başarısızlıkları nedeniyle azledilen Sinan Paşa, yerine geçen Lala Mehmed Paşa'nın on gün sonra vefatı üzerine saraydaki adamlarının yardımıyla tekrar (5.kez) sadaret makamına oturmuştur. Kaymakam İbrahim Paşa sadrazam olmayı beklerken padişahın Ferhad Paşa'nın katlinde parmağı olduğu için kendisine kırgın olmasından dolayı bu makama oturamamıştır.

İbrahim Paşa'nın sadaret makamında gözü olduğunu bilen Sinan Paşa, rakibini engellemek ve küçük düşürmek için elinden geleni yapmış ve yapılan bir istişâre sırasında kendisini azarlamıştır. Bununla da yetinmeyerek padişahın huzurunda, kendisine ihtiyar ve iş göremez dediğini iddia ettiği İbrahim Paşa'nın eteğini çekerek aleyhine konuştuğu ithamı ile seksen yaşını geçmesine rağmen saray bahçesinde sırık ve mızrak oynama teklifini götürüp bir nevi düelloya davet etmiştir. Sinan Paşa'nın bu kadar devlet işlerini kişiselleştirmesi devlet erkânı arasında büyük rahatsızlığa sebep olmuştur.[443]

Koca Sinan Paşa, III. Murad ve III. Mehmed dönemlerinde beş kere sadârette bulunmuş; kendine has kişiliği, adamları, serveti ve vakıfları ile şöhret kazanmıştır.

Zinkeise'nin "*Osmanlı tarihindeki en büyük komploculardan ve entrikacılardan biri*" olarak tanımladığı[444] Koca Sinan Paşa ilk sadareti hariç, diğer dört defaki sadaretini hep saraya takdim ettiği yüksek para ve hediyeler sayesinde elde etmişti. Sinan Paşa'ya göre zengin olmayan bir vezirin hükümet reisliği etmesi mümkün değildi.[445]

443 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.139.
444 Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi,* C.3., s.427.
445 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C.3., s.130.

Yaşanan şu olay Koca Sinan Paşa'nın devlet idaresindeki gücünü göstermesi bakımından önemlidir ki bu sayede beş kez mührü alabilmiştir.[446] İlk sadrazamlık görevinden İran meselesindeki başarısızlığı nedeniyle azledilen Koca Sinan Paşa, azlinden sonra bazan Üsküdar'daki konağında ve bazen de çiftliğinde vakit geçirmekte idi. Kızgınlığı nedeniyle Koca-Sinan Paşa'yı payitahttan uzaklaştırmak isteyen III. Murad:

"*İstanbul zahiresine sıklet vermesin. Malkara otlu sulu yerdir, orda karar eylesin!*" diye haber göndermiş ve işte bu tuhaf irade üzerine Sinan Paşa Malkara'ya sürülmüştür.[447] Ancak Sinan Paşa, haremin kadınları ve hadımları nezdindeki entrikaları ve Pâdişâh'a takdim ettiği 100 bin altın sayesinde Malkara sürgün yerini Şâm valiliğine çevirtmişti.[448]

Zuhuri Danışman, Naîmâ Tarihi'ne düştüğü notta Koca Sinan Paşa'yı şöyle tarif etmektedir: Arnavud devşirmelerinden olan Sinan Paşa; hilekârlığı, yalancılığı, kibir ve gururu ile tanınmıştır. Sinan Paşa, âlimleri, şairleri hiç sevmez ve onlara "Toprak başına olsun" derdi. Ölümü dolayısıyla bu cümlesi kendine bir şiirle iade edilmiş ve tarih düşürülmüştür:[449]

Herkese (toprak başına!) der idi tarih didim
Nola oldu ise ol bed-ahd (toprak başına!)

3. Cigalazâde Sinan Paşa'nın Veziriazam Olması

Naîmâ, Avusturya seferi sırasında, Hatvan Kalesi'ni korumada yavaş davranması nedeniyle başarı gösteremeyen Ciğala-zâde Sinan Paşa'nın padişah tarafından cezalandırılması herkes tarafından beklenirken hiçbir ceza almamasının ihtiyar ve genç herkesin hayretine mucip olduğunu belirtmektedir.

Hammer, Sinan Paşa'nın ikbalinin yükselmesini kapdan-ı derya görevi sırasında getirdiği hediyelere bağlamaktadır. Her sene Pâdişâh'a sunmayı alışkanlık hâline getirdiği hediyeler diğer devlet adamlarının hediyeleri kadar muhteşem değilse de, İspanya, Flo-

---

446 Hammer Koca Sinan Paşa'yı, "Osmanlıların Marius"u olarak tanımlamaktadır. Marius, Romalılar'da yedi defa konsolos olmuş meşhur bir devlet adamıdır. Ancak Hammer'in döneminden sonra daha fazla mührü alanlar olacaktır. (Hammer, C.7, s.204.)

447 *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.3, s. 67.

448 Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.7, s.149.; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C.4., s.341.

449 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.141.

ransa, Malta gemilerinden alınmış ganimetlerden olduğu için millî gururu daha çok okşardı. Ciğalazâde 'nin Pâdişâh'a katında hâiz olduğu nüfuz ve ikbâl, Napoli'den kendisini görmeğe gelmiş olan kardeşi için Moldavya Prensliğini, sonra Naksos dukalığını isteme cesaretini bile verdi. Kayınvalidesinin yardımıyla devletin en büyük mevkii olan sadrazamlık makamına da ulaşmıştır.[450]

Selaniki ise, Ciğalaza Sinan Paşa'nın korsan olan babasından öğrendiği denizcilik fennindeki maharetleri sayesinde vezaretle birlikte kaptanlık görevine getirildiğini söylemektedir.[451]

Makam mevki elde etmek için her fırsatı değerlendirmeyi iyi bilen Cigalazâde Sinan Paşa, Naîmâ'nın anlatımına göre aradığı fırsatı Haçova Meydan Savaşı'nda bulmuştur. Savaş esnasında faal bir rol oynayan Cigalazâde Sinan Paşa, Sadrazam İbrahim Paşa'dan evvel padişahın huzuruna girip "*Bu fetih ve zafere kulunuz sebep oldum*!" diyerek kendini ön plana çıkarmıştır. Naîmâ'nın deyimi ile "boş lakırdı(güzaf)" ederek Hoca Sadeddin Efendi'nin ve diğer devlet erkânın desteğini alarak sadrazamlık mührünü almıştır. Naîmâ, Haçova Savaşı sırasında yaşanan ilk bozgun sırasında firar edenler arasında Sinan Paşa'nın da bulunduğunu söylemektedir.[452]

Gariptir ki, eski Sadrazam İbrahim Paşa, sadrazamlığın Sinan Paşa'ya verildiğinden habersiz, düşmanın mağlubiyeti sevinci ile padişahın huzuruna gelip konuşma sırasında asla padişahtan değişik bir hal görmeyerek çadırına çekilip savaşta yararlılık gösterenlere ödül ve kaçanların geri çevrilmesi ile meşgul oldu. Bu durumu garipseyen Hoca Efendi, bunun fitneye yol açacağı endişesi ile çözüm aradı. Sonuçta padişaha bir adam vasıtası ile durumu bildirerek mührün teslimi sağlandı. Bu hadise bile devlet işlerindeki kargaşa ve çok başlılığın bir göstergesidir.

Ciğalazâde Sinan Paşa'nın, Osmanlı Tarihinde eşine az rastlanan bir şekilde mevcut sadrazamdan habersiz mührü almayı başarmasını Naîmâ, Ciğalazâde'nin adamları vasıtasıyla dedikodu yayarak padişahı korkutmasına bağlamaktadır. Adamları "Sinan Paşa bu zaferin kazanılmasının yegâne musebbebidir. Mühür kendisine verilmekte geciktiği için

450 Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.7, s.185.
451 *Tarih-i Selaniki*, s.292
452 *Naîmâ Tarihi*, C.1, s.168.

halk arasında fitne alametleri ve dedikodu vardır" diye mührü almayı başarmıştır. Bunun padişahın içinde ukte olarak kaldığı ve dönüşte uygunsuz davranışları nedeniyle görevden alındığını yazmaktadır.

4. İbrahim Paşa'nın Davranışları

Cigalazâde'nin savaş meydanındaki entrikası ile mührü kaptıran Damad İbrahim Paşa[453], 45 gün sonra Sinan Paşa'nın uygunsuz davranışları ve kayınvalidesi Safiye Sultan'ın ricası ile tekrar sadrazam olmuştur. [454]

Damad İbrahim Paşa'nın devlet adamları arasındaki mücadelede hile ve planları ile ön plana çıktığı görülmektedir. Bazen bunun zararını da görmüştür. Gördüğü ilk zarar Koca Sinan Paşa ile birlikte hareket ederek düşmanı Ferhad Paşa'nın ortadan kaldırılması nedeniyle sorumlu tutularak sadrazamlık makamını Siyavuş Paşa'ya kaptırması idi.

Birinci ve yukarıda anlatıldığı gibi kısa süre sonra ikinci sadramlığı sırasında Kırım Hanları mücadelesinde padişahın değer verdiği Fetih Giray'ın öldürülmesinde parmağı olmakla gözden düşmüştür. Gözden düşmesinin bir diğer nedeni de ikinci kez sadrazam olmasında etkili olan Valide Safiye Sultan'a vermesi gereken mutad parayı vermemesi ve bundan istifade eden Hadım Hasan Paşa'nın bu parayı vererek sadrazamlık makamını ele geçirmesidir.

Cerrah Mehmed Paşa'nın hastalık nedeniyle kısa sürede azli ile üçüncü kez bu makama oturan İbrahim Paşa'nın sevmediği devlet adamlarını ortadan kaldırmak için hilelerine devam ettiği görülüyor. Kırım Hanı Giray Han ile arası çok iyi olan Saturcu Mehmed Paşa'nın katli ve önceki sefer defterdarı Ekmekçizâde Ahmed Paşa'nın yakalanıp malının müsaderesi için padişahın izni için yazı göndermişti. Ancak şüphe çekmemek için Ekmekçizâde'yi tekrar görevine iade edip, Saturcu'ya da gönül alıcı mektuplar göndererek şüphelenmemelerini sağlamıştır. Tatar Hanı'nın sadrazam konusunda uyarılarını dikkate almayan ve İbrahim Paşa'nın Naîmâ'nın ifadesiyle "tavşan uykusu" türündeki tatlı sözlerine kanan Saturcu Mehmed Paşa, padişah fermanı ulaşır ulaşmaz Belgrad'a gelen Yeniçeri ağasına verdiği ziyafet sırasında öldürülmüştür. Ekmekçizâde ise hapsedilerek bütün

---

453 Nevşehirli Damad İbrahim Paşa değildir. III. Murad'ın büyük kızı Ayşe Sultan ile evli olan Boşnak asıllı İbrahim Paşa'dır. (Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.4., s.351.)

454 Nezihi Aykut, "Damad İbrahim Paşa", *DİA*, C.8, s.440.

varı yoğu müsadere edilerek türlü işkencelere uğramıştır. Ancak daha sonra sefer hazırlığı konusunda ehil ve iş bilir bir kişi olması nedeniyle tekrar görevine iade edilmiş ve seferin hiçbir sıkıntı yaşanmadan tamamlanmasını sağlamıştır.

Naîmâ Peçevi İbrahim Efendi'den nakille İbrahim Paşa'nın garip ve hileci davranışlarını şu şekilde nakleder:[455]

İbrahim Paşa; garip halleri çok, hile ve hudasına nihayet yok bir vezir idi. Saturcu Mehmed Paşa'nın katli haberi gelince, hiç haberi yokmuş gibi davranarak bilgiyi getiren adamı yalancılıkla suçlayarak aslı yoksa cezalandırmakla tehdit etmiştir. Diğer taraftan da cellat başı Alaca Mehmed Paşa'yı gizlice yanına çağırıp, Ekmekçizâde'yi yakalayıp hapsetmesi için görevlendirmiştir. Bunu duyan Ekmekçizâde'nin hiddetlenip huzuruna varması üzerine bir yandan sanki hiçbir şeyden haberi yokmuş gibi verdiği emri inkar etmiş, diğer yandan da Alaca'ya eliyle işaret ederek sağlam yere hapsetmesini ima etmiştir.

Devlet idaresinde padişahtan sonra gelen bir kurumun başındaki şahsın, padişahın da müsadesi ile yaptığı icraatların, azl ve tayin işlerine verilecek tepkilerden bu kadar korkması ve bunları açıklamak için çeşitli yalan ve hilelere başvurması garip bir durumdur.

Bu davranışı nedeniyle eleştirdiği İbrahim Paşa'yı Peçevi, başka bir bölümde Hristiyan reayaya adil davranarak ve çeşitli yollarla onların gönlünü kazanarak Balkanlarda Osmanlı idaresini güçlendirdiği için övmektedir. Bunu yaparken bazen daha önce bahsedilen hileli yöntemleri kullandığını şu şekilde anlatmaktadır:

Huzuruna gelen kâfiri çeşitli vaadler ederek kandırır ve iltifat gösterir idi ki tamam razı ve şükreden bir kişi olarak memleketine dönüp, işiten küffar ol hevese düşüp dam-ı mudarasına (hile, tuzak) giriftar olurdu.[456]

1601 yılında Avusturya Seferi sırasında vefat eden İbrahim Paşa için o dönemde bütün işleri elinde tutan Valide Safiye Sultan ile de arasının iyi olmadığı anlaşılıyor. Bu konuda İngiltere elçisi Lello, İbrahim Paşa'nın her işe müdahale etmesi nedeniyle Safiye

455 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.223.
456 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.234.

Sultan'dan şikâyetinin duyulması üzerine, muvaffak olduğu seferden dönmesine izin verilmeyerek üzüntüsünden hastalanarak vefat ettiğini yazmaktadır.[457]

5. Kaptan Derviş Paşa'nın, Sadrazam Lala Mehmet Paşa'ya Tahakkümü

Şark Seferine gitme şartı ile sadrazam olan Lala Mehmet Paşa, İstanbul'da kalıp doğu ve batı seferlerini takip için için padişahı ikna etmişti

Ancak Naîmâ'nın ifadesiyle gaddar ve fitneci bir kişi olan Bostancıbaşı Derviş Paşa, daha önce anlatıldığı gibi huy olarak kendisene benzeyen Ciğalazade bile azlettirip yerine kapdan-ı derya olmuştu. Sadaret Kaymakamlığına geçmek isteyen Derviş Paşa "*Vezir-i azam serdar olmadıkça bu iş bitmez!*" diyerek padişahı vezir-i azamın Şark Seferine çıkması için ikna etti.[458]

Vezir-i azam Mehmed Paşa, Derviş Paşa'dan şikâyet edip en azından Macar Seferine çıkmak istediysede kabul edilmedi. Mehmet Paşa'nın güvendiği adamlarından nuzul emini olan Kapıcı-başı Mustafa Ağa, Derviş Paşa'nın teşviki ile Kastamonu sancağına tayin edildi. Sadrazam, bu mesele için dahi telhis edip: "*Seferde zahire tedarikine yardımcıdır. Onun hizmetini görebilecek adam dahi yoktur. Anı, bu kulunuzdan ayırmak, kolumuzu kanadımızı kırmaktır. Af buyurulup yanımızda kalmak rica olunur.*" şeklindeki ricası da reddedildi. [459]

Bunun üzerine ister istemez otağını çıkartıp Üsküdar'a kurdu. Ancak burada üzüntüden felç geçirerek hastalandı. Derviş Paşa padişaha "*sefere çıkmamak için yalandan hastalanmıştır*" diye şikâyet edince, ertesi gün çok şiddetli bir hatt-ı şerif gönderilerek: "*oyalama ve yalandan hastalığı bırakıp, elbette otağa göçesin!*" denildi.

Padişah tarafından gönderilen Kapı-Ağasına vezir yattığı yerde ağlayıp:

"Bu devlet-i aliyeye ettiğim hizmet bilinmeyip halime itimat olunmadı. Vefat ettiğimde altı yetimim vardır. Her ne ihsan ederler ise Allahu azimuşşan hazretleri mukafat eyleye." diye vasiyet edip gönderdikten kısa bir süre sonra vefat etti. Mühür Derviş Paşa'ya verildi.

---

457 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.4., s.353.
458 *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.3, s. 244-245.
459 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.462.

Merhum sadrazamın vasiyeti padişaha arzolununca nakit parası sefer masrafı için alınıp, geriye kalan mirası yetimlerine verilmek ferman olundu. Lakin Naîmâ'nın ifadesiyle "*Gaddar Derviş Paşa*" sefer masrafları için ihtiyaç olduğu söyleyip malvarlığının büyük bir kısmını alıp yetimlere pek az bir şey verdi.

Naîmâ'nın Şeyhülislam Sun'ullah Efendi'den naklettiği üzere, Lala-Mehmed Paşa'yı tedavi eden Portakal hekim (belki Portekizli hekim), Derviş Paşa'nın isteği ile yanlış ilaç şırınga ederek zehirletmiştir.[460]

Tedbirli, tecrübeli, vakar sahibi ve sevilen bir vezir olan Lala Mehmet Paşa'nın ölümü için Şair Kisbi aşağıdaki beyti tarih olarak düşmüştür:[461]

Aceme gitmeğe memur idi tarih oldu
Ademe gitti meded hay Mehemmed Paşa

Osmanlı Devleti'nde o dönemde bir kaptan-ı deryanın, sadrazamdan daha fazla itibârı olması ve sözünün geçmesi dikkat çekicidir. Derviş Paşa'nın henüz bostancılar kethüdası iken özellikle eski Kaymakam Kasım Paşa'nın yakalanmasında gösterdiği başarıdan ve valide sultanın desteğinden dolayı genç Padişah Sultan Ahmed'in güvenini kazanıp, devlet işlerinde nüfuzunun arttığı söylenir.[462]

6. Kuyucu Murad Paşa'ya Karşı Muhaliflerinin Entrikaları

Sadrazam Kuyucu Murad Paşa, uzun süre Anadolu'da Celâli İsyanın ortadan kaldırılması ile uğraşıp önemli eşkıya reislerini yakaladıktan sonra kış ayının yaklaşması nedeniyle İstanbul'a dönmeyi düşünüyordu. Ancak sadrazam ile arası iyi olmayan ve her ne kadar Murad Paşa tarafından geç gelmesine rağmen affedilmiş ise de başına bir şey gelmesinden korkan Defterdar Ekmekçizâde Ahmed Paşa, Asitâne'deki padişah yakınlarına mektuplar gönderip kendisinin İstanbul'a davet edilmesi için isteklerde bulunmuştur.

İstanbul'daki rakipleri Sadâret Kaymakamı Mustafa Paşa, Defterdar Ekmekçi Ahmed Paşa, müftü ve kızlar ağasının padişaha telkinleri neticesinde o kışı da Anadolu'da geçirerek ertesi yıl İran üzerine yürümesine dair bir ferman aldı.

---

460 *Naîmâ Tarihi*, C.1, s.465.
461 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.4, s.362.
462 Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.8., s.53.

Bunun üzerine sitem dolu bir mektup yazan sadrazam, henüz Anadolu Celâli eşkiyasından tamamen temizlenmemişken kendisinin Acem Seferine gönderilmesinin ve Erzurum tarafında yiyecek pahalılığı nedeniyle kışı geçirmenin mahzurlarını yazdı.

Asker de bu karardan rahatsızlıklarını serdara ileterek iki yıldır seferde birçok başarılar elde ettiklerini ve İstanbul'a dönmek istediklerini ilettiler. Hatta başta kaymakam olmak üzere İstanbul'daki dalkavukların sadrazamın İstanbul'a gelerek düzenlerini bozmasından korktukları için gelmemesi için çalıştıklarını söyleyerek Erzurum'a gitmek için hazırlanan tuğları geri çevirdiler.

Bu esnada sadrazama gelen kapı kethüdası tarafından gönderilen gizlice bir mektup askerin haklılığını ortaya çıkarmıştır. Mektupta sadrazamın Asitaneye gelmesinin bazı garez sahipleri tarafından istenmediği iddia edilmekteydi. Hatta bunların başında kaptan Hafız Ahmed Paşa, kaymakam Mustafa Paşa ve Müftü Mehmed Efendi'nin olduğu söylenmekteydi. Eskiden beri Murad Paşa'ya düşman olan bu şahıslar Darussaade Ağası Mustafa Ağa'yı dahi kendi taraflarına çekip, "*Padişahım, Anadolu'da Celâlilerin namı kalmadı. Serdar buraya gelip neyler? Varıp Acem Şahı ile cenk etsin.*" demişlerdir.[463]

Kuyucu Murad Paşa, Sultan I. Ahmed 'i ikna ederek beraberinde 400 civarında Celâlî bayrağı olduğu halde İstanbul'a ulaştı ve büyük merasimlerle karşılandı. Padişahın iltifat ve ikramlarına mazhar oldu.

İsmail Hakkı Danişmend, Sultan I. Ahmed'in, Kuyucu Murad Paşa'dan olduğu yerde kışlayıp baharda İran seferine çıkmasını emretmişse de, payitahttaki rakiplerinin faaliyetinden kuşkulanan Kuyucu'nun bu emri dinlemeyip adeta "*Celalilik*" ederek İstanbul'a döndüğünü iddia etmektedir.[464] Ancak büyük merasimle karşılanıp padişahın iltifatlarına mazhar olması bu iddianın zayıf olduğunu gösterir.

Murad Paşa'nın İstanbul'da bulunduğu sırada birçok iftira ve İstanbul'dan uzaklaştırma çalışmalarının düşmanları tarafından devam ettirildiğini görüyoruz. Bunların yaşanmasında genç yaştaki padişah I. Ahmed'in saray çevresinden etkilenmesi sonucu sık sık karar değiştirmesine bağlayabiliriz. Ancak genç padişahın, yaşı doksanı geçmiş olan tecrübeli sadrazamını yaptığı başarılı icraatlardan dolayı takdir ettiği ve hiç de alışık ol-

463 *Naîmâ Tarihi,* C.2, s.53.
464 *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* C.3, s. 252.

madığımız şekilde bazı kararlar alırken çekindiği de görülmektedir. Bunu Naîmâ Tarihi'nden birkaç örnek ile açıklayabiliriz:

Bunlarla ilgili yaşanan ilk olay İstanbul'a gelir gelmez padişahın vezirine fazlaca iltifatından rahatsız olan[465] çevrelerin ortaya attığı "*öldürülen Canpolatoğlu'nun hazinesini sadrazamın kendi üzerine geçirdiği iddiası*" idi. Murad Paşa'nın İstanbul'a getirerek teslim ettiği Canpolatoğlu'nun çocukları da düşmanlıkları dolayısıyla Defterdar Baki Paşa'nın Halep'teki bütün mallarını satarak üzerine geçirdiğini iddia etmeleri üzerine, sadrazama haber edilmeden yeniçeri ağası tarafından defterdar Baki Paşa Yedikule'ye hapsedilmiş ve yerine Ekmekçizâde Defterdar olmuştur. Ancak sorgulamalardan bir netice çıkmayınca hapisten salınmıştır.

İkincisi ise divan meselesi ile ilgilidir. Sadrazam Üsküdar'da sefer hazırlıkları yaparken, padişah da Üsküdar'a geçip divanının burada toplanmasını istedi. Bunun üzerine tecrübeli sadrazam, "*Padişahım! Bu durum atalarınızdan beri olmuş bir durum değildir. Divan yine İstanbul'da olsun. Kaymakam Gürcü Mehmet Paşa divan işlerini görsün*" diye rica edince padişah "*sen bilirsin*" diye müsaade etti.[466]

Üçüncüsü ise bu görüşmeden birkaç gün sonra gelen Murad Paşa'nın oyalanmadan Acem Seferine çıkması için gelen hattı-ı humayundur. Bunun üzerine hemen Padişahın huzuruna çıkan Murad Paşa gizli görüşme talep etti. Görüşme başladıktan sonra sadrazam burada konuşulanların gizli kalmasını padişahtan rica etti. I. Ahmed bu isteği geri çevirmedi.

Yapılan görüşmede Murad Paşa, Kızılbaş üzerine sefer yapılacağı sanılsada, asıl amacın isyan eden İçel Valisi Muslu Paşa'yı ele geçirmek olduğunu söyledi. Padişah Aceme giderken yolda işini bitirmesini tenbih edince ise, Aydın-Saruhan tarafında isyan eden Yusuf Paşa'nın hakkından gelinmesi gerektiğini söyledi. Padişah ise, şaşkınlık içinde kendisinin o meseleyi unuttuğu söyledi. Murad Paşa, ikisini de çeşitli vaadlerle kandırarak sefere çağırdığını, ancak amacının duyulması durumunda bunların ele geçirilmesinin zor olacağını söyleyerek gizliliğin korunmasını rica etti.

---

465 *Naîmâ Tarihi,* C.2, s.55.
466 *Naîmâ Tarihi,* C.2, s.72.

Planını gizlilik içinde yürüten Murad Paşa, türlü vaadlerle yanına getirttiği Yusuf Paşa'yı, Muslu Paşa meselesi halledilmeden göndermemek için kendisine Manisa arpalığını da verdi. Böyle zalim bir kişiye ödül gibi yeni muhassıllık (vergi tahsidarlığı) verilmesi bölge kadıları arasında rahatsızlığa sebep olup, ihtiyar veziri şikâyet ettiler. Bu şikâyetleri fırsat bilenlerin teşviki ile tekrar bir hattı humayun geldi ki şöyle deniliyordu: "*Lala! Sen ihtiyar oldun! Kızılbaş seferine gidemiyorsun. İhtiyarın ile kimi serdar edelim? Cevap gönderesin, yahut üç güne kalmayıp gidesin.*" Tekrar padişah ile görüşen Murad Paşa'nın dedikodulara kulak verilmemesi ve işini tamamlaması için istekleri padişah tarafından kabul edildi.

Naîmâ her ne kadar padişahın sürekli sözünden dönüp, çevresinin etkisi ile Murad Paşa'yı sefere çıkmasını istediğini yazsa da, bunun padişah ile sadrazam arasında gizli planın açığa çıkmaması için danışıklı dövüş olma ihtimali yüksektir.

Bu siyaset sonrası bu son iki celali reisi de hile ile ortadan kaldırıldıktan sonra Kuyucu Murad Paşa, İran Seferi'ni bir sonraki yıla bırakmıştır.[467] Yûsuf Paşa ile Muslu Paşa'nın malları müsadere edilmesiyle hazîneye 700 katar deve mâl edildi. I.Ahmed, Kuyucu Murad Paşa'yı bu başarılarından dolayı hep sitayişle yad etmiştir.[468]

7. Güzelce Ali Paşa'nın Halefi Mehmed Paşa ile Mücadelesi

Nasuh Paşa'nın idamından sonra padişah I.Ahmed'in diğer damadı olan Mehmet Paşa'ya mühür verildi. "Damad Paşa" veya babasının öküz nalbantı olmasından dolayı "Öküz" lakabı ile de anılan Mehmed Paşa için Naîmâ "yumuşak huylu bir vezirdir" demektedir.[469]

Kapdan-ı derya İstanköylü Güzelce-Ali Paşa, Donanma ile Akdeniz'e açıldığı üçüncü seferinde, ele geçirdiği altı kalyon ve ganimet mallarından iki yüz esirle çok miktarda parayı Sultan II. Osman'a hediye olarak getirdi; böylece diğer vezirler arasında imtiyazlı bir mevki kazandı. Bu durumdan rahatsız olan Vezir-i azam Mehmed Paşa, "Donanma ile gelen ganimetler eskiden muahede ve barış üzere olan Venedikli ve Fransız taifelerinden

467 *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.3, s. 253.
468 Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.8., s.128.
469 *Naîmâ Tarihi*, C.2, s.149.

alınmıştır" diye Venedik elçisini şikâyete gönderdi ve alınan malın çok az bir kısmının padişaha verildiği iddiasını ortaya attı.[470]

Ancak tedbirli davranan Ali Paşa, sadrazamın gözünü hediyeler ile boyayıp, gizlice padişaha hudutsuz ve sayısız hediye ve fevkalade kıymetli mal verip, devlet hazinesini dolduracağını taahhüt ederek sadrazamlık mührünü almayı başardı. Verdiği sözleri yerine getirebilmek için büyük gayret sarfetti. Kendisinden önceki sadrazam da dâhil olmak üzere birçok devlet adamının mallarını müsadere ettirdi. Mehmed Paşa'nın bütün mal varlığını korkutma ve tehdit yolu ile elinden aldıktan sonra Halep vilayetine gönderdi. Öküz-Mehmed Paşa, beş parasız Halep'e vardıktan sonra üzüntüden hastalanarak burada vefat etmiştir.

Bununla yetinmeyen Ali Paşa, padişah yanında onu himaye eden ve sadrazamlığa kadar yükselmesine sebep olan Darussaade Ağası Mustafa Ağa'nın mallarını dahi devlet namına elinden aldırıp Mısır'a sürdürerek büyük bir vefasızlık örneği göstermiştir.

Hammer "Güzelce" yâhud "Çelebî" unvanları ile anılan Ali Paşa'ya "ince ve hîlekâr" unvanları da verilebilirdi diyerek Ali Paşa'nın bu konudaki yeteneğine vurgu yapmıştır.[471]

Alî Paşa'nın Sultân Osman üzerine nüfuzu o dereceye vardı ki, Pâdişâhın yanından sözü geçen herkesi uzaklaştırmaya muvaffak oldu. Hatta rakiplerinden padişah hocası Ömer Hoca, sadrazamın tahakkümü nedeniyle Mekke'ye gitmek için hazırlıklarını tamamlayıp yola çıkmışken, Ali Paşa'nın vefatı haberi gelince geri dönmüştür.

8. Hüseyin Paşa'nın Karakaş Mehmed Paşa'nın Ölümüne Sebebiyeti ve Azli

Padişah II.Osman'ı Hotin Seferine razı eden Güzelce Ali Paşa, sefer tedariki ile meşgul iken hastalanarak vefat etmesi üzerine sadrazamlık mührü, Bostancıbaşılıktan vezirliğe kadar yükselen Hüseyin Paşa'ya verilmiştir.

Naîmâ'nın Hasan Beyzâde Tarihinden aktardığına göre;

Budin Beylerbeyi Karakaş-Mehmed Paşa, asker arasında şöhreti olan bahadır ve güçlü bir asker idi. Bunu farkeden vezir-i azam Hüseyin Paşa, sağ kalırsa sadrazam olma ihtimali yüksektir şüphesi ile kasten öldürmek için Hotin Seferinde sebepsiz yürüyüşe

470 *Naîmâ Tarihi,* C.2, s.196.
471 Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.8, s.187

memur edip arkasından kasden asker göndermeyerek şehit olmasına yol açtı. Daha önce devlete pek çok yararlılığı olan böyle bir komutanın vefatını öğrenen II. Osman da üzüntüsünden otağına geri dönmüştür.

Orduda büyük bir moral bozukluğuna yol açan bu olay esnasında çok sayıda asker kaybı yaşanması, asker arasında söylentiye yol açıp istekle düşman üzerine gitmediler. Kusurlu bulunan Hüseyin Paşa azledilerek, Diyarbakır Valisi Dilaver Paşa vezir-i Azam oldu.[472]

9. Kemankeş (Kara) Mustafa Paşa'ya Karşı Muhalefet ve Katli

Kemankeş Mustafa Paşa'ya karşı ilk muhalefet, Halep beylerbeyisi olan Nasuhpaşazâde Hüseyin Paşa tarafından gösterilmiştir. Hüseyin Paşa "*Vezir oğluyum!*" diye gururlanarak bazı uygun olmayan davranışlar sergilemiştir. Hatta, Vezir-i âzam Kara (Kemankeş) Mustafa Paşa hakkında "*Çorbacı*" lakabını kullanarak küçük düşürecek şekilde sözler söylerdi.[473]

Daha önce Rumeli'de halka eziyet ve zülüm eden Hüseyin Paşa, yeni görevinde ismini temize çıkarmak için akıllıca hareket edip halka iyi davranarak iyi bir nam kazanmıştı. Naîmâ, Hüseyin Paşa'nın bu halini görünce vezir-i âzamın, "*Yaradılışının gayri şekilde adalet göstermesinden maksadı bizim yerimizi almak arzusudur*" diyerek dikkatli davranmaya başladığını söyler.

Hüseyin Paşa henüz Erzurum'da iken serhadlerde olan tuğrakeş vezirlere, tuğra çekmelerinin yasaklandığına dair padişah emirleri gönderildi. Nasuh Paşazâde emre göre hareket etmeyerek "*Tuğrakeşlik (tuğra çekmek) bana mirastır, ben, vezir oğlu vezirim. Mustafa Paşa, bana tuğra çekmeyi yasaklamaya padişahtan habersiz karar vermiştir.*" diyerek bu emri kabul etmemiştir.[474]

Bu sırada memuriyetlerden para alınmaya başlamasını da kabul etmeyerek, "*Ben bu memuriyet için elli keseden fazla akçe verdim. Daha borcum ödenmedi.*" sözleriyle müteselliyi geri çevirdi.

---

472 *Naîmâ Tarihi,* C.2, s.224.

473 Bu iki paşa arasındaki düşmanlığın sebebinin Nasuhpaşa-zâde'nin Kapıcıbaşılıkta bulunduğu sırada şikâyet edilen veziriazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın akrabası bir Arnavudu aracılar konulmasına rağmen idam ettirmesine dayandığı söylenir. (*İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.3, s. 390.)

474 *Naîmâ Tarihi,* C.4, s.23.

Yaptıkları Pâdişâha arz edilince, fitneye vesile teşkil etmeden kolayca def'i için kendisine Sivas eyâleti verilerek yine karşı gelirse üzerine asker gönderileceğini bildirir hat gönderildi. Sivas'a doğru yola çıkınca Sivas Emir-ül-ümerası Kör Hazinedar'a veziri-i azam tarafından bir mektup gönderilerek hakkından gelinmesi tembih edildi. Kör Hazinedar dahi emir mucibince Sivas eyâleti askerini toplayarak Nasuhpaşazâde ile Kayseri yakınında karşılaştı. İlk hücumda Kör Hazinedar (İbrahim Paşa) tüfekle vurulup düşünce, Sivas askeri bozularak geri çekildi.

Hüseyin Paşa, sadrazamın kendine fenalık düşünmesine öfkelenip: "*Varırım onunla pâdişâh huzurunda şeriat hükmüne göre görüşürüm.*" diyerek İstanbul'a doğru hareket etti.

Bu haber İstanbul'da yayılınca halk arasında korku yayıldı ve halk dükkânlarını kapatarak fitneyi bekler oldu. Sadrâzam dükkânları açtırıp Nasuh Paşa'nın oğluna dair dedikoduları yasak etti.[475]

Nasuhpaşazâde Hüseyin Paşa, üzerine gönderilen kuvvetleri İzmit'te yenilgiye uğrattı.

Vezir-i âzam Mustafa Paşa'nın, sadrâzamlık makamında tek başına yer tutmasından rahatsız olanlar, Hüseyin Paşa'ya gizlice mektuplar gönderip olmadık hayallere kapılmasına yol açmışlardır. Nasuhpaşazâde de kendisini kışkırtanların sözlerine inanarak, Üsküdar'a varınca sadrâzamlık mührünün gelmesini bekledi. Ancak padişâh tarafından Darüsaade ağası vasıtasıyla gönderilen hatt-ı hümâyun ile itaat etmeye davet olununca gerçeği anlayarak, pâdişâhın huzuruna varmaktan utandı.

Hüseyin Paşa, o tehlikeden kurtulmak için birkaç adamı ile gece sabaha doğru kaçıp, Karadeniz kenarına varıp, Rumeli yakasına geçti. Amacı, aralarında dostluk bulunduğundan Tatar Hanı'na varıp onun yardımını istemekti.

Rusçuk'a gireceği gün peşinden gönderilen bostancılar tarafından yakalanarak İstanbul'a gönderildi. Türlü azap ve işkence ile katledildikten sonra başının geldiği pâdişâha bildirilerek, ertesi gün kesilen başı Topkapı kapısı önüne bırakıldı.

---

475 *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* C.3, s. 390.

Nasuhpaşazâde'nin berteraf edilmesinden sonra Sadrazam Kemankeş(Kara) Mustafa Paşa'ya karşı muhalefetin sona ermediği görülmektedir. IV. Murad'ın vefatınının ardından, önce merhum padişah üzerinde büyük etkisi olan Silahtar Mustafa Paşa'yı berteraf ederek katlettirmiş, daha sonra da kendisi ile güç mücadelesine girerek sadrazamlığa talip olan Nasuhpaşazâde Hüseyin Paşa'yı ortadan kaldırarak devlet idaresinde tam istikbal ile hareket etmeye başlamıştı.

Hatta Galata'da çıkan bir yangını söndürme çabaları sırasında yüzünün yanmasına ve üç ay kadar Dîvân-ı Hümâyun toplantılarına katılamamasına rağmen sadâretten alınmaması kendisine olan güveni göstermektedir.[476]

Ancak yeni Padişah Sultan I.İbrahim'in, abisine özenerek yeni bir silahtar bulması ve Cinci Hoca lakaplı Hüseyin Efendi'nin padişah üzerindeki etkisi otoritesini sarsmaya başladı.

Hatta Silâhtarın tâyinine engel olmayaa çalışıp: "Pâdişâhım, devlet işleri ortaklık kabul etmez. Vezirler çoktur. Silâhtar Paşa'ya verilecek makam ve haslara devlet gelirinin tahammülü yoktur." diye itiraz ettiysede kabul ettirememiştir.

Silahtar Yusuf Paşa ile arasındaki husumeti sona erdirmek için etrafındakiler: "Sultanım, Silâhtar Yusuf Paşa'ya müdârâ etseniz doğru olur!" dediklerinde: "Ben, Sultan Murad gibi zamanın kahramanının makbulü ve beğendiği bir Silâhtara müdârâ etmeyip alçalmağı ve tevazuu kabul etmedim!" dermiş. [477]

Hikâyenin tafsilâtı budur ki:

IV. Murad Han zamanında Bayram Paşa veziriazam iken Naîmâ'nın ifadesiyle "Derviş meşrep ve akıl sahibi olmakla fazla çekingenliğinden" padişahın en yakın adamlarından olan Silâhtar Paşa'ya fazla değer verip, pâdişâha her ne telhis ederse aynısını Silâhtar Paşa'ya da yazıp gönderip bildirmiş. Ancak, Bayram Paşa vefat edip sadrazamlık mührü Tayyar-Mehmed Paşa'nın da kısa süre sonra Bağdat'ta şehit olması üzerine mührü alan Kara- Mustafa Paşa bu uygulamadan vazgeçmiştir.[478] Silâhtar Paşa pâdişâha "adam yeri-

476 Abdulkadir Özcan, "Kemankeş Mustafa Paşa", *DİA*, C.25, s.249.

477 *Naîmâ Tarihi*, C.4, s.45.

478 Kemankeş Mustafa Paşa'nın yaptığı uygulama devlet geleneğine göre doğru olmasına rağmen Naîmâ: "Tabiatinde fazâhat ve dimağında kibir ve gurur haddinden fazla olmakla silâhtara iltifat etmeyüp, her

ne koyulmadığı" için şikâyet etmesi üzerine IV. Murad'ın sadrazamdan hesap sorması üzerine Naîmâ'nın ifedesiyle "vakarlı sadrâzam" cevap olarak:

"Şevketlû pâdişâhım! Evvelâ bu kuluna bildir ki, Silâhtar kulunun, senin saltanatında ortaklığı var mıdır, yok mudur? Eğer varsa emir pâdişâhımın... Her işi ona da yazmak gerekir. Yok ise, pâdişâhım, ben yalnız seni pâdişâhım bilirim, ancak sana yazarım. Ve doğrusu budur ki, benim ile pâdişâhımın arasında vâki olan sırlara katiyyen başkaları vâkıf olmamalı. Böyle olursa ben hükümet ve vezirlik edemem!" demesi yukarıda dediği gibi şiddeti ile tanınan Sultan IV. Murad'a bile doğru sözleri söylemekten çekinmediğini göstermektedir.

Böyle davranışlara genellikle tahammül göstermeyen IV. Murad'ın ise sadrazamın doğru sözlülüğü ve kendisine bağlılığın yarattığı cür'et hoşuna gitmiş ve sadrazamını yaptığı işlerde serbest bırakmıştır.

Sultan IV. Murad'ın vefatından sonra görevine devam eden Kara Mustafa Paşa'ya ilk zamanlarında Sultan İbrahim'in de büyük itimat gösterdiği anlaşılıyor. Hatta Galata'da çıkan bir yangında ateş alan bir barut içine düşüp ağır yaralan ve üç ay kadar divana gidemeyen vezir-iazamını değiştirmeyerek işleri ikinci vezirle idare ederek güvenini göstermişti.[479]

İtibarını sarsan bir diğer olay ise Faik Paşa'nın katli meselelesidir. NasuhPaşazâde'nin ortadan kaldırılmasında yararlılığı görülen Faik Paşa, sadrâzamın iltifatına mazhar olarak Rumeli beylerbeyi olmuştu. Sofya'da, yaptığı zulüm, nedeniyle şikâyetler artınca vezir-i azam tarafından kurtarılmak istendiyse de Silâhtar Paşa ile Cinci hocanın ısrarı ile idam edildi. Sadrazam Mustafa Paşa'nın, Faik'in katlinden gayet huzursuz olduğu, mühr-ü şerifi bırakmak isteyecek kadar pâdişâh ile mücadele ve münakaşa ettiği söylenmektedir.

Gerek Sultan İbrahim'in şuursu davranışları, gerek bu iki rakibinin her işe müdahale etmeleri nedeniyle iki kez istifa etmişse de kabul edilmemiştir.[480]

---

maddeyi ancak padişaha yazardı." diyerek eleştirmiş veya eleştirmek zorunda kalmıştır. (*Naîmâ*, C.4, s.56.)

479 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.4, s.388.

480 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.4, s.388.

Kara Mustafa Paşa, düşmanlarını berteraf etmek için yeniçerilerin çorba yemekten imtina ederek silâhdârın sadrâzama nüfuz bakımından üstünlüğünü hoşnudsuzluk sebebi olarak göstermeye ikna etmek için yeniçeri zabitlerine dağıtmak üzere yeniçeri kethüdasına yüz kese akçe verdi.[481] Ancak vezîriâzamın malî uygulamaları nedeniyle memnun olmayan ocak ileri gelenleri isyana razı olmadılar. Ocak üzerinde etkili olan Muslihuddin Ağa, padişaha giderek her şeyi anlattı. Sultan İbrâhim de, askerlerin onayını alıp cesaretlenerek dîvân-ı Hümâyun toplantılarının birini kafes arkasından dinlerken Mustafa Paşa'nın sert tavırlarını görünce divanı bozarak huzuruna girmesini kabul etmedi. Mustafa Paşa hemen saraya gitti ve suçsuz olduğunu söylediyse de padişah tarafından azarlandı ve mühür elinden alınıp azledildi.

Konağına dönen Mustafa Paşa idamı için gönderilen bostancıbaşı maiyetindeki kuvvetlerle kuşatma altına alındı. Kıyafet değiştirip kaçma girişiminde bulunduysa da yakalandı ve boğularak öldürüldü.[482]

Mallarına el konulan Mustafa Paşa'nın konağında yapılan aramada fazla parası çıkmadı. Ayrıca üzerinde çiviler çakılı bir tahta üzerinde kendisine ve bazı devlet adamlarına ait çivilerle yapılmış resimler bulunduğu, bu resimlerin havas ilmiyle meşguliyetinden kaynaklandığı ileri sürülmüştür. Hammer ise, resime meraklı olan Mustafa Paşa'nın bu tasvirleri, yasak şeylerden olması cihetiyle bir odada saklamış olmasının da mümkün olabileceğini söylemektedir.[483]

Kritik bir dönemde aralıksız beş yıldan fazla sadrazamlık yapan Kemankeş Mustafa Paşa kaynaklarda asabi bir kişiliğe sahip olmakla beraber; cesur, akıllı, dürüst, tok sözlü ve hayırsever bir kimse olarak belirtilir. Hatta heryerde doğru sözlülüğü nedeniyle kendisine "*Körkadı*" bile denilmiştir.[484]

Okuma yazma bilmediği, hatta bunu kendi dahi itiraf edip: "Ben bu makama lâyık değilim, Nihayet devlet adamı kıtlığı yüzünden beni tâyin ettiler. Çünkü sadrazamlığın

---

481 Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.10, s.31.

482 Naîmâ yıldız ilmine vakıftır ve olayları yıldız ilmine uyarak tahlil etmeyi sever. Bu olayı da o sırada yıldızların bulundukları mevkilere göre uğursuz bir zaman olduğu ve bu halin de, sadrâzamın öldürülmesine delâlet ettiği kanaatindedir.

483 Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.10, s.32.

484 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.4, s.389.

şartı okuyup yazmaktır. Padişah ile vezir arasındaki esrara ait nice işler vardır ki, kâtiplerin vâkıf olmaması lâzım gelir." dediği söylenmektedir.[485]

Beş seneden fazla olan vezir-i âzamlığmda, bütün masrafları ve maaşları tamamen verdikten sonra altı bin kese akçe arttırıp devlet hâzinesine teslim etmiştir. Onun bu faaliyetleri sonunda devlet bütçesi denk hale geldiği gibi senede 6 bin kese tasarruf edildi. Para ayarını düzeltip, tezkire usulünü kaldırarak devlet gelir ve giderlerinde denge kurmaya çalışmıştır. Kemankeş'in bu faaliyetleri daha sonra Tarhuncu Ahmed Paşa bütçesine esas olmuştur.[486]

Kara-Mustafa Paşa vezirlerden, ümerâdan ve mevki sahiplerinden rüşvet almayıp, eski âdet üzere olagelen hediyeden başka bir şey alındığına rızası yoktu. Bu sebep de rüşvet ve iltimasın had safhaya çıktığı Sultan İbrahim döneminde düşmanlarının karşı tarafa geçmesinde etkili olmuştur. Hatta rüşvet aldığını tesbit ettiği tezkereci Ahmed Efendi'yi ricacıların araya girmesi ile affetmiş, bu şahıs daha sonra kaymakam ve sadrazam olup katledilmiştir.

10. Sultanzâde Mehmet Paşa'nın Silahtar Yusuf Paşa ile Mücadelesi

Sadrazam Kemankeş Mustafa Paşa'nın idamından sonra bu makama oturan ve "Civan Kapıcıbaşı" demekle tanınan Sîmin[487] Mehmed Paşa, kendinden önceki sadrazamın aksine her hususta pâdişâhın arzularına evet diyerek nabza göre şerbet veren bir şahsiyet idi. Sadareti Cinci Hüseyin Efendi'nin bütün şımarıklığı ile devlet işlerine müdahale ettiği döneme tesadüf ettiğinden selefi Kara Mustafa Paşa gibi bir âkıbete düşmemek için dalkavukluk ve padişahın keyif ve arzusuna göre hareket etmiştir. [488]

Bir yolunu tutup, her hafta Sultan İbrahim'e para, eşya ve nice kıymetli hediyeler verip pâdişâhın gönlünü ederek hediyeye alıştırırdı. Kendileri dahi, memuriyet sahiplerinden, ileri gelenlerden hesapsız para alıp, hâkimleri kısa zamanda azleder ve değiştirirdi.[489]

Kâtip Çelebi'nin, Kazasker Abdurrahman Efendi'den naklettiğine göre:

---

485 *Naîmâ Tarihi,* C.4, s.62.
486 Özcan, "Kemankeş Mustafa Paşa", s.249.
487 Şişmanlığı nedeniyle bazen bu şekilde de anılmıştır.
488 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C.4, s.392.
489 Muid Ahmed Efendi'den şeyhülislam olması karşılığında 70 kese kuruş alması ve sözünü tutmaması "İlmiye Sınıfı" bölümünde anlatılacaktır.

Sultan İbrahim'in renkten renge girip, tuhaf haller göstermesi ve şaşılacak işler yapmasına sebep olan, bu Mehmed Paşadır. Çünkü gayet dalkavuk idi. Dalkavukluğu o dereceye çıkardı ki, zihni bomboş olan pâdişâh bile, bir gün sebebini keşfetmek isteyip: "*Lalam Mustafa Paşa bazen bana itiraz ederdi ve bu iş akıllıca değildir der idi, senden hiç anın gibi bir söz işitmedim. Bütün sözlerimin tasdik edilmesinin aslı nedir?*" diye sormak zorunda kaldıysa da Mehmed Paşa dalkavukluğuna devam ederek:

"Sizden söz ve fiil olarak sizden beyhude bir şey, hatalı bir şey çıkmaz ki itiraza mecal ola!." diyerek genç padişahı ikna etmiştir.[490]

Önceleri silahtarlıktan kaptan-ı deryalığa yükselen Yusuf Paşa ile birlik olup, görünüşte muhabbet üzere muamele ederlerdi. Ancak Yusuf Paşa Hanya'yı fethederek pâdişâh huzurunda evvelkinden fazla itibâr ve iltifat görmesi Mehmed Paşa'yı korkuttu. Vezir-i âzam, sadrâzamlık elden gidiyor korkusuyla Yusuf Paşa'yı, pâdişâh yanından uzaklaştırmağa çalıştı. Hatta Mısır'a göndermek istediyse de başarılı olamadı.

Vezir-i âzam başka bir hile düşünüp Yusuf Paşa hakkında, Hanya'nın fethinden sonra sarayın beklediği nisbette ganimet malı getirmemekle suçladı. Yûsuf Paşa da sadrazam aleyhine ithamlarda bulunarak onun, Girit seferine çıkılmaması için Venedik elçisinden aldığı 60.000 filori ödeme vaadi karşılığı muhalefette bulunduğunu söyledi. Bunun üzerine padişah Sultan İbrahim, bu ikisini huzurunda yüzleştirerek sadrazamı görevden aldı.[491]

Sultan İbrahim, mühr-ü hümayunu, Yusuf Paşa'ya tekrar tekrar teklif ettiyse de, kabul etmemekte fazla nazlandığından, Salih Paşa çağrılarak mühür teslim edildi.

11. Vezir-i Âzam Melek Ahmed Paşa'nın Sîyavuş Paşa ile Mücadelesi

I. Ahmed'in kızı Gevherhan Sultan'ın kızlarından Safiye Sultan ile evli olup Kubbealtı vezirlerinden olan Siyavuş Paşa'nın varlığı Sadrazam Melek[492] Ahmed Paşa'yı rahatsız ediyordu. Dedikodular nedeniyle kendisine rakip olarak görmeye başladı ve kaptanlık görevi ile İstanbul'dan uzaklaştırmak istedi. Fakat Siyavuş Paşa, yakın dostu Şeyhülislâm

490 *Naîmâ Tarihi,* C.4, s.197.

491 Feridun Emecen, "İbrahim (Osmanlı Padişahı)", *DİA,* C. 21, İstanbul 1999, s.276.

492 Enderunda bulunduğu sıra uzun boylu olduğu için kendisine "Malak Ahmed" denilirken, sonradan "melek" şeklini almıştır.(Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C.4, s.400.) Hammer ise güzelliğinden dolayı "melek" denildiğini söylemektedir.(Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi,* C.10, s.172.)

Bahâî Mehmed Efendi ve Kösem Sultan ile güçlü ilişkileri sayesinde bu görevi kabul etmeyerek İstanbul'dan uzaklaşmadı.

Siyavuş Paşa, durumunu arz etmek için cesaret gösterip sadrazamın huzuruna vardığında uzun süre dizüstü oturduğundan ayağı rahatsızlanıp topallayarak sarayına dönmüştü. Bunu duyan Kösem Sultan sadrazama haber gönderip, "*Siyavuş Paşa'yı incitmeyesiniz. Rızam yoktur ve ayağı ağrımış, hatırını alasınız...*" şeklindeki ricası üzerine Melek Ahmed Paşa, bir ağasıyla çiçek gönderip, hatırını sordurdu. Bu iltifatı gören Siyavuş Paşa memnun olarak ağaya, üzerindeki bin kuruşluk samur kürkünü çıkarıp giydirdi. Bu cömertliği duyan Kösem Sultan ise, Siyavuş Paşa'ya gizlice bin altın harçlık göndererek hatırını aldı.

12. Sadrazamın Ekonomik Tedbirlerine Gürcü Mehmet Paşa'nın Muhalefeti

Hazinedeki sıkıntı nedeniyle Kapukulu Askerlerinin maaşı verilemeyince, gelecek iki yılın mîri vergileri dahi daha evvelinden tahsil edilmiş idi. Bu nedenle gelecek iki yıl vergi toplanamayacağından masrafların karşılanması için bütün Paşalar ve ağalar sadrazama vararak vezirlerin haslarının tamamen kaldırılmasını teklif ettiler

Sadrazam Melek Ahmet Paşa'nın bu teklife sıcak baktığını duyan Gürcü Mehmed Paşa:

"*Biz bu İstanbul'da vezirlik rütbesine nail olduktan sonra İstanbul'a kafir diyarından gelen ve müslüman olmayan oğlanlar kısa zamanda vezir veya sadrâzamlığa nail olup, dünyanın malını ellerine geçirmelerine rağmen biz tahammül ettik. Sadrazamlar en küçük bir memuriyeti bile elli keseye sattıkları vakit yirmi kesesini kendilerine alırlar. Bu nedenle hasları elllerinden gitse de bir zararları olmaz olmaz. Diğer vezirler ki, maaşları yalnız haslara bağlıdır, anların ahvâlini düşünün... Haslarını almak istiyorsanız, divanda vezirler de lâzım değildir. Biz dahi bu diyardan ayağımızı çekeriz.*" diyerek sadrazamlık makamının ve devletin içine düştüğü durumu ortaya koymuştur.[493]

Tepkiler üzerine bu uygulamadan vazgeçilmiş, ancak konomik sıkıntının artması ile çözüm olarak ortaya atılan değeri düşük ve kırpılmış akçelerin esnaf tarafından değiştirilmesi uygulaması yapılmıştır. Ancak zayıf akçe emri ve ağır vergilerden bunalan halk ve

493 *Naîmâ Tarihi,* C.5, s.65.

esnaf Şeyhülislâm Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi'yi zorla önüne katarak saray önüne gelip protestoya başlamıştır. Çıkan karışıklıklar üzerine esnafın isteğini kabul eden IV. Mehmed, hem vergileri kaldırmış, hem de Melek Ahmed Paşa'nın azli isteğini kabul etmiştir.

13. Darüssade Ağası Lala Süleyman'ın Sadrazam Siyavuş Paşa'ya Tahakkümü

Kösem ve Turhan Sultanlar arasındaki mücadelede Kösem Sultan, kendini emniyette hissetmek için ağaların tarafını tutmuştu. Gün geçtikçe güçlerinin zayıfladığını gören ağalar, çok tehlikeli bir plan yaptılar. Buna göre gece gizlice saraya girecek olan yeniçeriler, Padişah IV. Mehmed'i zehirleyip öldürdükten sonra kardeşi Süleyman'ı tahtta oturtup Turhan Sultan ve adamlarını da ortadan kaldıracaklardı. Ancak bunu öğrenen Turhan Sultan, durumu dört yakın adamına anlattı. Bunlar aralarındaki toplantıda Kösem Sultan'ın ortadan kaldırılmasına karar verip, gece vakti baskın yapacak olan Kösem Sultan taraftarlarını ani bir baskınla etkisiz hale getirip Valide Sultan'ı boğup katlettiler. Direnen ocak ağaların bazıları sürgün, bazıları ise katledilerek devirleri sona erdi.[494]

Ocak ağalarının katli ve zorbaların def edilmesi, Süleyman Ağa'nın işe başlaması ve cesareti ile husule gelmişti. Bu yüzden Valide Turhan Sultan ve padişah IV. Mehmed'in yanında itabarı arttı. Darüssaade ağası görevini de üstlenen Süleyman Ağa, müstakil hareket etmeye ve her işe karışmaya başladı.

Siyavuş Paşa, arasında anlaşmazlık bulunan defterdar Emir Paşa'yı azledip mallarını müsadere edince, eski defterdar Süleyman Ağa'nın araya girmesi ve ricası ile mallarını kurtarmıştı. Bu duruma çok bozulan Vezîr-i âzam, kızgınlığından "B*u nasıl vezirliktir ki, ben bir arabın mağlûbu ve mahkûmu olayım!*" dedi. Münafıklar bu sözü derhal Süleyman Ağa'ya yetiştirince aralarına ayrılık düştü.[495]

Siyavuş Paşa'nın her işte sertlik göstermesi ve Enderun Halkını dinlememesi nedeniyle sevmeyenleri çoğalmıştı. O sırada halk dilinde vezirin, öldürülen ağaların bu kadar bin florisini sakladı diye söylenti çıktı. Bir de bunun üstüne İbşir Paşa ile mektuplaşma

---

494 Kösem Sultan kanlı bir saray baskını ile boğularak öldürülmesini Şarihülmenarzade, notlarında çok uzun ve ayrıntılı bir şekilde anlattığı için Naîmâ'da bu vakayı kısaltmadan uzun uzun yazmayı uygun görmüştür.

495 *Naîmâ Tarihi,* C.5, s.170.

hikâyesi ortaya çıkınca, Süleyman Ağa'nın teşviki ile azledilmesine karar verildi ki olay şöyle gerçekleştirmiştir:

Anadolu'da isyan ederek sadrazamlık mührüne talip olan İbşir Paşa'ya bir mektup göndererek: "Ne akıl ve heves ile sadrazamlığa talip olursun? … Acele etme. Sen de zamanı gelince sadrazam olursun. Şimdi lâzım olan sabırdır. Burada padişah yakınları var iken mührün başkasına verilmesi mümkün değildir. Evvelâ seninle birlikte pâdişâh'm yakınlarını ortadan kaldıralım." diye nasihat yollu bir mektup yazmıştı.

Tecrübeli bir vezir olan İbşir Paşa ise sadrazamın niyetini anlayarak: "Bu sözlerin, pâdişâhın devletine veya bana vefa göstermek veya iyilik etmek için olması mümkün değildir. Pâdişâh yakınlarını yok ettikten sonra beni de sağ komayıp, devlette tek kalmak istersin. Bizi ahmak yerine koymayasın!" diye cevap verdi. Mektubu da gizlice Süleyman Ağa'ya gönderdi. O da meseleyi vâlide sultana ve pâdişâha bildirdi.[496]

Sadrazamın İbşir Paşa ile mektuplaştığı ortaya çıkınca Süleyman Ağa ve Valide Sultan bu fırsatı değerlendirip, Siyavuş Paşa'yı azl ettirip, Gürcü Mehmet Paşa'yı sadrazam ettirdiler.

Darüssaâde ağası Süleyman Ağa, Gürcü Mehmed Paşa'yı veziriazam etmek izin alınca devlet terbiyesine yakışmayan bir şekilde Siyavuş Paşa'yı makamına çağırıp: "*Ver mühr-ü şerifi!*"diye kaba bir şekilde hitap etmiştir. Bu garip halden Siyavuş Paşa dehşete düşüp meselenin aslını öğrenmek için padişahın huzuruna çıkmak istediğini söyleyince öfkelenerek yumruğunu gösterip: "*Bre filân! ver mührü! yoksa senin ağzını kırarım!*" şeklindeki uygunsuz davranışı üzerine Siyavuş Paşa, Süleyman Ağa'nın gücünü bildiğinden çaresiz mührü çıkarıp teslim etti. Ağa mühr-ü şerifi aldıktan sonra bostancıbaşıya emredip hapse gönderdi. Allah'ın takdiri ki, Siyavuş Paşa hapsedilince, daha önce hapsettirdiği defterdar Emir Paşa ile karşılaşıp mahçup olmuştur.

14. Gürcü Mehmet Paşa'nın Çabaları

496 *Naîmâ Tarihi,* C.5, s.171.

Yaşı epey ilerleyen[497] Sadrazam Gürcü Mehmet Paşa'nın bir iş yapmayacağı ve hazinenin durumunun her geçen gün kötüye gittiği anlaşılınca devlet adamları arasındaki müşaverelerde hem iş görecek, hem de kendilerine zararı olmayacak bir veziriazamı işbaşına getirmek istediler. Öldürülen Çelebi-Kethüda Bey'in yerine Kul - kethüdası olan Küçük Kasım da Mısır'dan gelen Tarhuncu - Ahmed Paşa'yı vezir ve Zurnasen - Mustafa Paşa'yı defterdar etmek için çaba içerisine girmişti. Bunu öğrenen sadrazam kul kethüdasının çorbacılıkları sekizer keseye satıp ocak halkından aldığı pek çok para almasını bahane edip azlettirmiştir. Sürgün edilmesi için hattı humayun çıkartmışsa da, şeyhülislam ve darüssaâde Ağa'nın tavsiyesi ile gizlenmiştir.

Naîmâ, Zavallı Gürcü Paşa'nın rakiplerini sürgün edip kovmakla mevkiini muhafaza etmek dâvasına düştüğünü ve haksız yere mevkiini korumak için çok adam sürdüğünden dolayı İstanbul zariflerinın kendisine "*Hubbü-s salâtin*" dediklerini yazmaktadır.[498]

Anadolu kazaskeri Hoca-zâde Mes'ud Efendi'nin padişahın huzurunda Mısır Meselesi için yapılan bir toplantıda doğruları söyleyerek sadrazamı dalkavuklukla suçlamasına rağmen Gürcü Mehmet Paşa, susturucu bir cevap ile susturmaya kaadir olmayıp, hemen ihtiyarlıkla iftihar edip "*Biz sakalımızı din ve devlet uğrunda ağarttık. Sen benim oğlum yerindesin.*" demekten başka söz söyleyemeyip Padişah' ın huzurundan mahcubiyetle çıkmıştı.

Hattâ bir defasında Valide Turhan Sultan, Gürcü Mehmed Paşa'nın ihtiyarlık ile iftihar etmesi ve "bu devlette benden eskisi yoktur" demesi üzerine perde arkasından azarlayarak "*Bak Paşa! Ak sakal kara sakal hesapta değil... Tedbir, ak sakalla olmaz, akılla olur. Efendi (Hocazede Mesud Efendi) ne derse hemen onu işle ve ona bak ve bütün işlerde onunla konuşup dediklerinden dışarı çıkma.*"[499] demiştir.

Bu meseleler halk arasında duyulup vezirin azlolunacağına dair dedikodular başlayınca sadrazam, "Eğer beni azledecekseniz azledin... Sürgün edecekseniz sürgün edin... Beni böyle teşhir etmenin faydası nedir? Halkın diline düştüm. Böyle hükümetten ölmek daha iyidir." şeklinde valideye şikâyette bulundu.

---

497 Edirneli Mehmed'e göre seksen yaşına yakın iken; bk. Târîh-i Âl-i Osmân, s. 53; Hammer'e göre ise doksan yaşında olduğu halde; bk. Târih, C.9, s.298)

498 *Naîmâ Tarihi,* C.5, s.191.

499 *Naîmâ Tarihi,* C.5, s.212.

Gürcü Mehmet Paşa'yı en çok eleştirenlerinden birisi de döneminde hicivleri ile meşhur şairi Nef'idir. Nef'î, bir kasidesinde Gürcü Mehmed Paşa'yı övmesine karşılık ondan kötülük görmesi üzerine ona bir hiciv yazar. Hicivlerini topladığı Sihâm-ı Kaza'nın[500] en ağır hicivlerden biri olarak kabul edilen bu kasidede şair, bütün vezirlerden iyilik gördüğü halde sadarete hiç de layık olmadığını düşündüğü sadrazam tarafından üç defa azledildiğini söylerek, ona ilenir:

Üçüncü def'âdur bu Hak belâsın vire mel'ûnun
Ki yok yire beni 'azl itdi olmuşken senâ-hânı

Bu hicviyeden sonra Gürcü Mehmed Paşa'nın Nef'î'yi öldürtmek istediğini; fakat seyhülislâmın fetva vermediğini, Mehmed Paşa için yazdığı ve birinciden daha ağır olan *"a köpek"* redifli ikinci hicviyesinden anlaşılmaktadır. Nef'î, Gürcü Mehmed Paşa'yı lanetlemektedir:

Ehl-i dil düşmanı dîn yoksulu bir mel'ûnsun
Öldürürlerse eğer cân be-cehennem a köpek[501]

Naîmâ bütün bu yaşananlara rağmen devlet idaresinde söz sahibi olanların, Gürcü Paşa kendilerine faydalı ve hafif bir kişi olduğunda ondan vazgeçmediklerini söyler. Hatta valide ile konuşmasından iki gün sonra hatırını almak ve dedikoduları defetmek için bir hatt-ı şerif, hançer ve hil'at gönderdiklerini söyler.[502]

Sekiz ay gibi kısa süren sadrazamlığı süresince makamını koruyabimek için çok sayıda insanı sürgün ettirdiği için kendisine "Habbü's-selâtin" lakabı takılmıştır.[503]

15. Köprülü Mehmet Paşa'nın Sadrazamlık Sürecinde Yaşanan Mücadele

Köprülü Mehmet Paşa'nın sadrazamlığa geliş süreci uzun ve sıkıntılı bir süreç sonunda olmuştur. Sebebi ise kurdukları düzenin bozulmasından endişelen rakiplerinin entrikaları ve engelleme teşebbüsleriydi.

Kâsım Ağa'nın Köprülü'yü Sadrazamlık İçin Teklifi ve Başına Gelenler

---

500 Dördüncü Murad'ın okurken yıldırım düşmesi üzerine uğursuzluk sayarak hem okunmasını, hem de Nef'inin hiciv yazmasını yasaklanmasına neden olan eserdir.

501 Şevkiye Kazan, "Klasik Türk Şairlerinin Dilinden Beddualar", *Turkish Studies, Bahar 2009, s.788.*

502 *Naîmâ Tarihi,* C.5, s.207.

503 Gene otu da denilen bir bitki olan bundan çıkartılan hint yağı etkili bir müshil ilacı olarak kullanılırmış (Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C.4, s.404.)

Siyavuş Paşa, Darüssaâde Ağası Süleyman Ağa ile girdiği iktidar mücadelesini kaybedip gözden düştüğünde Valide Kethüdası Koca (Mimar) Kâsım Ağa, işlere vâkıf tecrübeli bir devlet adamı olduğundan Turhan Sultan, gizlice görüşmeye çağırıp, Siyavuş Paşa'nın azlinden sonra Gürcü-Mehmed Paşa'nın sadrazamlık görevini yürütüp yürütemeyeceğini sormuştu.

Doğru sözlülüğü ile tanınan Kâsım Ağa ise: "Gürcü Paşa, ebleh(ahmak) bir adamdır. Bu büyük işin hakkından gelemez. Siyavuş Paşa ondan bin defa daha aklı başındadır. Yok eğer muhakkak azl etmek muradınız ise, bâri Siyavuş Paşa'dan daha aklı başında, doğru rey sahibi bir kimseyi sadrazam etmek yerinde olur." diye tavsiyede bulundu.

Naîmâ, Kâsım Ağa'nın maksadının "Yâ Siyavuş Paşa'dan daha aklı başında kim vardır?" diye sorarlarsa Köprülü-Mehmed Paşa'yı teklif etmek olduğunu, ancak Vâlide Sultan, darüssaâde ağası Süleyman Ağa'nın Gürcü Mehmed Paşa'yı istediğini bildiğinden hatırını kırmamak için böyle bir soru sormayayıp, "Kâsım Ağa, şimdilik Gürcüyü sadrazam yapalım. Hakkından gelemezse yine çare bulmak mümkündür." dediğini söylemektedir.[504]

Bu sırada, devlet sırlarının saklanmasındaki ciddiyetsizliği yansıtan bir gelişme yaşanmıştır. Kâsım Ağa nakledermiş ki, vâlide ile bu konuşmayı yaptığında, yanında bir dilsizden başka kimse yokmuş. Ancak bu konuşma hemen Sadrazam Siyavuş Paşa'nın kulağına ulaşmış. Siyavuş Paşa, daha evvel Kâsım Ağayı sevmezdi ve valide kethüdası olduğuna hiç razı değildi. Bu bu hadiseyi duyunca Kâsım Ağayı çağırıp, gelince Kâsım Ağa'nın sakalını öpüp: "*Sen benim babam ol... Sen ne sadık adam imişsin? Ben senden bu insaniyeti ürnid etmezdim.*" diyerek memnuniyeti ifade etmiştir.

Kâsım Ağa cevabında: İki kişinin bildiği sır herkese ulaşır. Bu konuşma siz tarafından duyulduğuna göre, Darüssâde ağasının dahi kulağına varır. Bilhassa Gürcü-Mehmed Paşa vezir olursa, bu sözün cezasını çeksek gerektir."diyerek endişesini dile getirmiştir. Nitekim Kâsım Ağa bu sözlerin tehlikeli sonucuna uğramıştır. [505]

---

504 *Naîmâ Tarihi,* C.5, s.172.
505 *Naîmâ Tarihi,* C.5, s.173.

Mimarbaşı Kâsım Ağa, hemşerisi olan Köprülü Mehmed[506] ile konuşup, sohbet ederdi ve onun hatır ve fikrini, hareketlerini ve tedbirlerini çok beğenirdi. Devletin içinde bulunduğu müşkil durumdan kurtulabilmesi için sadrazam olmasını isterdi. Bu düşüncesini bir gün valide sultana iletme fırsatı buldu. Turhan Saltan ile devlet ahvâline dair konuştukları bir zamanda vâlide kendisine "*Kâsım Ağa, devletin geliri az masrafı çok... Bu hal nereye varacak? Gürcü Paşa'dan dahi bir hizmet vücuda gelmedi*" şeklinde şikâyet edince, Kâsım Ağa fırsat bilip: "*Sultanım, Hüsrev Paşa hazinedarlığından çıkma Köprülü Mehmed Paşa vardır. Vezîr-i Azam olmak mümkün ise istenildiği gibi bu işin hakkından o gelir.*" dedi. Valide kendisinin halk tarafından tanınmadığını söyleyince, Kâsım Ağa evvela kubbe veziri yapılmasını tavsiye etti.

Bu düşünce Valide tarafından padişaha iletilince tecrübesiz genç padişah, darüssaâde ağasını çağırıp "Köprülü Mehmed Paşa, derler bir adam var imiş. Devlet-i Aliyeye hizmet etmeye muktedir rey ve tedbirde hünerli imiş. Onu kubbealtı veziri edelim." deyince Süleyman Ağa reddemeyip önce araştırma izni istedi. Hemen Gürcü Paşa'ya haber uçurup, acilen Köprülü - Mehmed Paşa'yı Köstendil sancağına sürdüler. Kâsım Ağa'yı ise, zindanda kanlı kuyuya indirdiler. Bütün varı - yoğu ve evinde ne varsa devlet namına alındı. Valideden çekindikleri için öldürmeye cesaret edemeyip, evini çoluk çocuğu otursun diye geri verip, kendisi Kıbrıs'a sürüldü. Böylece devlete iyilik etmeye çalışan Kâsım Ağa cezalandırılmış oldu.

Köprülü Mehmed Paşa'nın Sadrazamlığına kadar yaşanan süreç

Naîmâ, Köprülü-Mehmed Paşa'nın düşmanların zan ve tahmininden kurtarmak ve mührü alabilmesi için yapılan faaliyetleri şu şekilde sıralamıştır:

Birincisi kendini seven ve güvenenlerin ismini ön plana çıkarmak için çalışmalarıdır. Bunların başında Mimar Kâsım Ağa ve Saray Hocası Mehmed Efendi var idi.[507] Köprülü Mehmet Paşa, geceleyin kıyafet değiştirerek Kâsım Ağaya varıp memleketin ahvalini konuşurlardı. Hattâ daha önce de belirtildiği gibi veziri âzamlar Kâsım Ağa'nın Köprülü'yü methedişini haber alıp defalarca Kâsım Ağa'ya fenalıklar etmişlerdi. Gürcü-Mehmed, Kâsım Ağa'yı vâlide kethüdâlığından azl ve malını zabtetmiş, zindanda kanlı

506 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C.4, s.417.
507 *Naîmâ Tarihi,* C.6, s.211.

kuyuya hapis ve sonra da Kıbrıs'a sürgün etmişti. Bu zor durumdan vâlide sultanın himmetiyle kurtulup evinde oturmuştu. Fakat yine Köprülü'yü medhü senâ etmekten vazgeçmeyip Turhan Sultan'a tavsiye etmekten geri durmamıştı. Sadrazâm Boynuyaralı Mehmed Paşa'nın kethüdası Ahmed Ağa da sonunu düşünen ve zengin kimse idi. Efendisinin sadrazâmlık makamında kalamayacağını anlayıp Köprülü tarafına meyletmiştir.

İkinci çalışma engel olmak isteyen veziriazam ve düşmanlarının hile ile yanıltılmaya çalışılmasıdır. Köprülü taraftarlarının hazırlıklarını duyan silâhdar ağa sadrazamı gafil olmaması konusunda uyardı. Bunun üzerine sadrazam hemen Trablusşam mansıbını Köprülü-Mehmed Paşa'ya verip, hemen yola çıkması için kesin emir verdi.

Köprülü para sıkıntısı çekmekte olduğundan tüccardan ödünç olarak birkaç kese harçlık tedariki ile meşgul idi. Yardımcıları da Enderûnu hümâyûnda, sadrazâmlık mührünü elde etmek için çalışmakta idiler. Limni Adası'ndan kötü haberler gelip meşveret meclisi toplanması kararı alınınca, mührün alınmasından korkan sadrazam, Köprülü Mehmet Paşa'yı oyalandığı bahanesi ile öldürtmek istedi. Ancak Köprülü taraftarları oyalanma bahanesinin para sıkıntısı olduğunu söyleyince önce üç kese, daha sonra ısrar üzerine beş kese para gönderip bir an önce gitmesini söyledi.

Naîmâ bütün bunlar yaşanırken Padişah IV. Mehmet'in de mührü Köprülü Mehmet Paşa'ya vermeye karar verdiğini, ancak sadrazamın suikastından çekindiği için nâzik bir hile ve zarifâne bir tedbir ile bunu engellediğini söyler. Buna göre Şam Vâlisi Haseki-Mehmed Paşa'ya "*Acele İstanbul'a gelesin!*" diye bir hatt-ı hümâyûn gönderildi. Veziri âzam ve bütün sarayda ve saray dışında olanlar, Haseki Mehmed Paşa'nın, sadrazam yapılmak üzere çağrıldığına inanarak Köprülü-Mehmed Paşa'nın sadrazam olacağı tahmininden vazgeçtiler.[508]

Üçüncü alınan tedbir ise yeniçeri ağasının değiştirilmesidir. Bunun sebebi ise sadrazamın azil korkusu ile kendisinin taraftarı olan Yeniçeri Ağası Gürcü Hüseyin ile birlikte fitne çıkarma ihtimalidir. Azledilen yeniçeri ağasına vezirlik payesi verilip gönlü alındı. Yeniçeri ağalığına ise Köprülü Mehmet Paşa'nın taraftarlarından mirahor Söhrab Mehmet Ağa getirildi.

---

508 *Naîmâ Tarihi,* C.6, s.214.

Bütün bunlar Osmanlı Devleti'nin o dönem içinde bulunduğu durumu net bir şekilde göstermektedir. Devlet adamları arasındaki muhalefetin ne boyuta ulaştığı, herkesin bu mücadelede bir kişinin etrafında toplanıp sanki fırkalar gibi bir oluşumun meydana geldiğini ve padişahın bile sadrazam değişikliği için bu dengeleri gözettiği açıkça görülmektedir.

16. Deli Hüseyin Paşa'nın Köprülü Tarafından Ortadan Kaldırılması

Köprülü Mehmed Paşa, Padişah IV. Mehmed ve Validesi Turhan Sultan'a şartlarını kabul ettirip[509] mührü aldıktan sonra engel olabilecek rakiplerini teker teker ortadan kaldırmaya başladı. Böyle davranmasında daha önceki sekiz yılda on üç sadrazam değişikliğinin de etkili olduğu söylenebilir.

İlk olarak muhalifleri, cesareti ve kahramanlıkları ile halk arasında"*Deli Türk*" lakabı ile ünlenen Kaptan Seydi Ahmed Paşa'yı sadrazam yapmak için çalışmaya başladılar. Kaptan-ı Deryanın da buna meyli olduğunu ve öğrenen Köprülü acele olarak Seydi Ahmed Paşa'yı Bosna'ya tayin ettirip uzaklaştırdı. Seydi Ahmed Paşa'nın kaptanlıktan azli nedeniyle İstanbul'da fesat çıkaran sipahi zorbaları da dağıtıldı.

Ocaktan çıkma olduğundan saraydaki adamlarına ve ocağa güvenen Silahtar Mustafa Paşa'da ocaktan birinin sadrazamlık makamına getirilmesi için çalışanlardandı. Hatta Köprülünün sadrazamlığından birkaç gün önce tayin edildiği Şam'dan görevden alınınca halkı kışkırtarak yeni vali Murtaza Paşa'yı şehre sokmamıştı. Kendisinin azlini bekleyenlere bir ders vermek isteyen Köprülü, Silahtar Mustafa Paşa'nın katli için IV. Mehmed'e telhis gönderdi. Silahtarın yakın adamları hemen devreye girip aracılar koyarak şefaatçi olmaya çalışınca Köprülü, örneğine az rastlarınır şekilde huzura çıkarak eğer izin verilmez ise mührü teslim etmekle tehdit etti. Padişah ise daha önce verdiği sözü tutarak kendisine gerekli izni verdi. Bütün bunlar kendisinini beğenmeyip azlini bekleyenlerin gözünü korkutmuştur.

---

509 Bu şartlar: Aldığı bütün yönetim tedbirlerinin kayıtsız şartsız onaylanması; bütün devlet makamları ve payeleri üzerinde müstakilen tasarruf hakkına sahip olması; üçüncü kişilerin kati şekilde devletin yönetimine karışmamaları ve son olarak kişiliğine ve faaliyetlerine karşı karalamalara ve kışkırtmalara asla kulak asılmaması idi. (Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi,* C.4., s.605.; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.3, s.263.)

Ancak Köprülü Mehmed Paşa için tehlikeli olan bir rakibi daha vardı. Bu şahıs, eski Girit Serdarı Deli Hüseyin Paşa idi. Uzun süre Girit kuşatmasının başında bulunan Hüseyin Paşa'ya, daha önce sadrazamlık mührü gönderilmiş, ancak yolda iken rakiplerinin entirakaları ile mühür geri çevrilmiş idi. Hüseyin Paşa gibi namlı bir serdarın varlığı herhangi bir teşebbüste bulunmasa bile Köprülü Mehmet Paşa'yı rahatsız ediyordu.

Köprülü ile mücadelesine geçmeden önce Naîmâ Tarihi'nde uzun uzadıya anlatılan Deli Hüseyin Paşa'nın ilginç yükseliş hikâyesini anlatmakta yarar görüyoruz:

Deli-Hüseyin Paşa, Bursa'nın Yenişehir Kasabası'ndan çıkarak eski saray baltacıları ocağına girmişti. Burada iken pehlivanlığı ve bahadırlığı sayesinde Sultan IV. Murad'ın iltifatına mazhar olarak önce mirahorluğa, sonra vezirlik rütbesini almıştır. IV. Murad gibi kolay kolay adam beğenmeyen bir padişahın gözüne girebilmesi ise daha önceden planlanmamış bir tevafuk sonucu olmuştur. Sultan Murad devrinde İran'dan gelen bir elçi, hüner göstermek için kurulmuş bir yay getirip, bu yayın kirişini çıkartıp tekrar kuracak bir pehlivan bulunur mu diye meydan okumuştu. İstanbul'un namlı ve zorlu pehlivanlarına gizlice bu yay gösterilmiş, ancak hiç kimse muvaffak olamamıştı. Sarayda acemi baltacı olarak görev yapan Deli Hüseyin Paşa, darüssade ağasının odasına odun taşıdığı bir gün odada gördüğü yayı nöbetçi dışında kimse olmadığından birkaç kez çekip kurduğu sırada Ağa'nın geldiğini duyunca acelece yayı kurulu şekilde bırakıp çıkmıştır. Yayı kurulu gören ağa, bunun Baltacı Hüseyin tarafından kurulduğu öğrenince odasına çağırdı. Burada da birkaç defa yayı çekmeyi başardığı görülünce üzerine düzgün kıyafetler giydirilip padişah huzurunda da yayı çekerek takdirini kazandı. Daha sonra Acem elçisi çağrılarak yayı çekmesi istendi. Naîmâ çok kuvvetli çektiği için yayın parçalandığını ve elçinin mahçup olduğunu söylemektedir. Padişahın gözüne girerek hızla yükselmiş ve Sultan İbrahim zamanında da Girit Serdarı tayin edilmiştir.

Sadrazâmlık için daha önce düşünülen Deli-Hüseyin Paşa'nın varlığı Köprülü için önemli bir tehdit oluşturuyordu. Bunun için "*yıllarca Girit'e çok miktarda para ve mühümmat gönderilmesine rağmen hazine biriktirmekle meşgul olup bir iş görmedi*" diyerek katledilmesi için şeyhülislamdan fetva istedi.[510] Ancak saray tarafından korunduğunu

[510] Zuhuri Danışman bunun sebebini, "Hüseyin Paşa'nın kazandığı şöhret idi. Zâten daha evvel bir kere de kendisine sadrazamlık mührü gönderilmiş, yoldan çevrilmişti. Köprülü, Hüseyin paşayı kendi ma-

bildiği için Şeyhülislam Bolevi Efendi, şeriata aykırı davranışı olmadığı bahanesi ile fetva vermedi.

Planlarını uygulamakta çok kararlı olan sadrazam, bunun üzerine Hüseyin Paşa'ya bir mansıb verip, masraf ve şiddeti dolayısıyle herhalde halka zulmedeceğini düşünüp, şikâyetçileri kışkırtılup, o bahane ile hakkından gelmeyi planladı. Kaptan-ı Derya tayin edilen Hüseyin Paşa, dârüssaâde ağası ile diğer ocak arkadaşlarının uyarısı ile çok dikkatli davrandı. Deli Hüseyin Paşa'nın maiyet adamları çok, masrafı fazla idi. Ayrıca eskiden ve Girit'ten elde etmiş olduğu birikmiş parası da çok olduğundan kaptanlıkta para toplamağa muhtaç olmadı. Hattâ deniz beylerinden usulen verdikleri gulâm, saat, çuha, kumaş ve ihram gibi hediyeleri dahi kabul etmediği rivâyet olunur.

Görevinde açık vermeyinece, kapudanlıktan azil ve Rumeli eyâleti vâliliği verildi. Deli Hüseyin Paşa Filibe ve Sofya'ya vardığında, kesesinde para kalmamıştı. Levend ulûfesi ve diğer masraflarına "imdad" adı ile etraftan bir miktar para toplayıp, zenginlerden bir kaçını, hâzineye para vermesi için cezalandırdırmıştı. Naîmâ, Hüseyin Paşa'nın bu davranışını, "*daha evvelki valilerden ve alışılagelenden daha fazla değildi*" diye özellikle vurgulayarak çok sevdiği Köprülü'yü bu konuda eleştirmektedir.[511] Köprülü, Rumeli'de Hüseyin Paşa'nın zulme başlandığını işittiği gibi İstanbul'a, iltifat şeklinde davet için pâdişâh emri ve süslü mektuplar gönderdi. Diğer taraftan da, Filibe kadısı Süleyman Efendi'ye gizlice adam gönderip, Rumelinde şikâyetçilerini birlikte göndermesini tenbih etmiştir. Hüseyin Paşa da, kendini himaye edenlere güvenerek ihtişam ve şatafat ile İstanbul'a gelmiş ve sadrazamın iltifatına nail olmuştur. Meğer sadrazâm, Filibe Kadısından gelen şikâyet mektuplarını o gece pâdişâha arzederek Hüseyin Paşa'ya karşı olan düşüncelerini değiştirmiştir. Ertesi günü pâdişâh huzuruna varınca, IV. Mehmed tarafından şiddetle azarlandı. Naîmâ söz söyleme becerisi zayıf cahil bir adam olarak tanımladığı Deli Hüseyin Paşa'nın cevap veremeyip sadece "*Pâdişâhım! Bana edenleri Allaha havale eyledim. Beni çoktan öldürtmek isterlerdi. Bu şikâyet mektuplarını, ısmarlayarak getirdiler!*" dediğini aktarmaktadır. Padişahın emri ile hapsedildikten iki gün sonra öldürülmüştür.

---

kamının rakibi olarak gördüğü için, onun vücudunu muhakkak surette ortadan kaldırmak istiyordu." diye açıklar (*Naîmâ Tarihi,* C.6, s.330.)

511 *Naîmâ Tarihi,* C.6, s.386.

Köprülü Mehmed Paşa aleyhine birçok müellif tarafından eleştiriler yapılmışsa da, belki de lehine söz söyleyenlerin başında gelen Naîmâ, Deli Hüseyin Paşa'ya karşı tavrını eleştirerek konuyu şöyle noktalamaktadır:

"Köprülü Mehmet Paşa, Abaza-Hasan Paşa'nın vücudu ortadan kaldırıldıktan sonra Deli Hüseyin Paşa hakkında da kin ve düşmanlık zehiri tesirini icra edip, dünya tamahı belâsıyla öldürüldü".[512]

İsmail Hakkı Danişmend de Hüseyin Paşa'nın ölümü ile ilgili "O devrin yegâne milli kahramanı olan ve 'şöhret-i âlemgîr' olduğundan ve bilhassa küffar ile muharebede destan olmaya namzet kahramanlıkları görülen bu büyük Türk kumandanı hunhar Köprülü'nün istirkabına kurban olmuştur" demektedir.[513]

Naîmâ, muhalif devlet adamlarının Köprülü Mehmed Paşa'dan ne kadar fazla korktuklarını gösteren ilginç bir hadiseyi de aktarmaktadır. Uzun yıllar Edirne Bostancıbaşılığını yapan ve buradaki başarılı hizmetleri nedeniyle İstanbul'a kaymakam tayin edilen Sinan Paşa, Köprülünün Avrupa seferinden dönüşü sırasında kendisinden beklenmeyen davranışlar sergilemeye başlayarak azline sebep olmuştur.

Naîmâ, Sinan Paşa'nın herkesi hayrete düşüren davranışlarını Köprülü'den çekindiği için "*sadrazamın saldırı pençesinden canını kurtarmak için kendini ahmak göstermeği düşündüğünü*" belirterek bilerek yaptığını düşünmektedir. Hatta "İstanbul kapusundan içeri girdiği andan itibâren bütün tedbirleri bırakıp kasden zamanın gülünç tavırlı bir Nasreddin olmuştu." demektedir.[514]

D. Naîmâ'ya Göre Askerler ile Sadrazamlar Arasındaki Anlaşmazlıklar

1. Ferhad Paşa'nın Azledilmesi

Naîmâ Tarihi'nde askerlerin etkisiyle azledilen ilk sadrazam Ferhad Paşa'dır.[515]

Arnavut asıllı olup[516], yeniçeri ağalığından bu makama kadar yükselen Ferhad Paşa, Erzurum halkının yeniçerilerden şikâyeti üzerine askerleri görevden alarak odalarına geri

512 *Naîmâ Tarihi,* C.6, s.389.
513 *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.3, s. 425.
514 *Naîmâ Tarihi,* C.6, s.347.
515 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.64-65.

dönmeleri için ferman göndermişti. Ancak selefi Sinan Paşa'nın da kışkırtması ile Erzurum'daki olayları bahane eden yeniçeriler çorba içmediler.

Bu fitneden Padişah III. Murad haberdar olunca, Ferhad Paşa'ya sebebini sordu. Ancak Ferhad Paşa işin hakikatini bildirmekten çekinip "Yeniçerilerin, ağalarından şikâyetleri vardı, defolundu" diye bildirdi. Ancak doğruyu söylemediği ve asıl şikâyetin kendisinden olduğu padişah tarafından anlaşılınca, Ferhad Paşa yalan söylediği için azl edildi. Yerine üçüncü defa Siyavuş Paşa sadrazamlığa getirildi.

Ayrıca serdarlığı dönemine ait hesapları teftiş edilmek üzere bir heyet teşkil edildiyse de sadrazamların teftişi geleneğe aykırı bulunarak bundan vazgeçildi.[517]

2. I.Mustafa'nın Sadrazam Hakkında Askerlerle İstişaresi

Yeniçeri ağası Derviş Ağa, arasının açık olduğu sadrazam Mere-Hüseyin Paşa tarafından görevden uzaklaştırılarak kendisine Karaman eyaleti verilmişti. Yola çıktıktan sonra katli söylentisi yayılınca yeniçeri ve sipahiler meydanda toplanıp: "*Ağamızı öldürdü, bizi dahi birer ikişer öldürür*" diyerek Hüseyin Paşa'nın azil ve katlini isteyerek saraya arzuhal gönderdiler. Saraydan gönderilen cevap Osmanlı Tarihi'nde çok fazla rastlanmayan türde idi. Çünkü Padişah I.Mustafa, askerlerin sadrazamın azli konusunda askerlerin isteğini kabul etmekle birlikte, kimin sadrazam olacağı konusunda da onlara danışıyordu.

Cevap olarak gönderilen hatt-ı humayunda: "Davud Paşa, Gürcü-Mehmed Paşa, Lefkeli-Mustafa Paşa. Bunlardan hangisini isterseniz sadrazamlığı veririm!" deniliyordu.

Her birinin adamları kendisine yakın gördüğü devlet adamını seçince aralarında kavga çıktı ve "Padişahımız kimi isterse mührü ona versinler!" dediler.

Lefkeli-Mustafa Paşa için hatt-ı şerif (padişah yazısı - emri) çıkıp vezir-i azam oldu. Naîmâ, Lefkeli'nin sadrazam olarak seçilmesinde padişahın sütannesinin kocası olmasının etkili olduğunu söylemektedir. [518] II. Osman tahttan indirildikten sonra önce kız kardeşinin kocası Kara Davud Paşa'yı ve şimdi de askere danışarak sütannesinin kocasını

---

516 İpşirli, "Ferhad Paşa", s.383.
517 *Selaniki Tarihi,* s. 268-269
518 *Naîmâ Tarihi,* C.2, s.267.

sadrazam tayin etmesi, I. Mustafa döneminde devlet idaresinin içler acısı durumunu gösteren örneklerden bazılarıdır.

Ancak Lefkeli Mustafa Paşa'nın, padişahın sütannesinin kocası olmasından başka hiçbir özelliği olmayıp, daha öncede de işleri yürütememesinden dolayı Mısır'dan da azledilip kısa süreliğine Yedikuleye hapsedilmişti. Bir anda kendisini sadrazamlık makamında bulan ve idareye hâkim olamayan Mustafa Paşa da, yine askerlerin rüşvet ve tamahkârlık şikâyeti ile azlini istemeleri üzerine istekleri kabul edilerek Gürcü Mehmed Paşa sadrazam olmuştur.

3. Yeniçerilerin İsteği ile Tayin ve Azl Edilen Sofu Mehmed Paşa

Naîmâ, Vezîr-i âzam Sofu-Mehmed Paşa'nın, Padişah IV. Mehmet'in yaşının küçüklüğü nedeniyle Devlet atabeyi gibi müstakilen işleri yürütmeye başladığını söyler. Bunu sebebini de etrafındaki dalkavukların, fıkıh kitaplarında yazan "*Sultan Küçük olsa reâyâ, şanlı büyük bir vâliye biat ederler. O da, küçükten vekâlet ile hükümet eder. Lâkin hakikatte sultan o büyük vâlidir*." şeklinde yazılı olan meseleyi naklederek Sofu- Mehmed Paşa'yı gurura düşürmelerine bağlar. Devlet ahvalinden habersiz saf bir ihtiyar olarak tanımladığı Sofu Mehmed Paşa'nın, birçok zaman bu düşünce ile divana bile çıkmadığını, kendi Sarayı'nda oturup, devlet işlerini buradan yürütmeye başladığını aktarır.[519]

Ancak divana çıkma sebeplerinden birisi de ürkekliği idi. Sipahi asıllı olan Sofu Mehmed Paşa, ocak ağaları ile bir olup Sultan İbrahim'in tahttan indirilip mührü aldığından sırtını onlara dayamıştı. Sadrazamın devletin gelir gider dengesini sağlamak için aldığı malî tedbirler ile birlikte bu durumdan da rahatsız olan sipahiler çeşitli bahaneler ile İstanbul'da toplanmaya başladı. Tarihlere "Sultanahmet Vakası" olarak geçen Yeniçeriler ile Sipahiler arasındaki kavgada sipahiler mağlup olarak itibârlarını kaybettiler.

Naîmâ, Mehmed Paşa'nın sipahi-yeniçeri kavgasını kışkırtarak iki tarafı da zayıflatıp yerini sağlamlaştırmaya çalıştığının bazı akıllı kimseler tarafından söylendiğini naklederek günahı söyleyenin boynuna der. [520]

---

519 *Naîmâ Tarihi,* C.4, s.339.
520 *Naîmâ Tarihi,* C.4, s.356.

Sultanahmet Vakası'nın yeniçerilerinin lehine sonuçlanmasından sadrazam memnun olsa da, artık bundan sonra ocak ağalarının adeta bıyığını balta kesmez olup, tam zorbalıkla idareyi ellerine almışlardır.

Naîmâ'nın "*kendinde veliahtlık veya müstakil saltanat düşüncesinde olan saf kalpli, bön bir ihtiyar*" olarak tanımladığı Sofu Mehmet Paşa, beklentilerinin tam tersine tamamen ağalara mahkûm hale geldi. Çünkü hem sadrazam olmasında, hem de sipahi tehdidinden yeniçeriler sayesinde kurtulduğundan bütün işleri ocak ağalarına danışıp, en küçük işlerde bile onlara karşı koyamaz oldu.

Ancak bir müddet sonra işlerini yürütemez hale gelen Sofu Mehmet Paşa'nın bu siyasetini değiştirdiği görülüyor. Enderun'dakilerin bitmez tükenmez istekleri karşısında rahatsızlığı açığa vurdu. Her dediklerine muhalefet ederek, âlemi düzeltmek hevesine düştü. Ağaların her isteğine müsaade etmeyerek, bilhassa Kösem Sultan taraflarından gelen istekleri reddedip aksini yapmaya başladı.

Sadrâzamın muhalifleri birleşerek aleyhine faaliyetlere başladılar. Hatta pâdişâhın yerine göz diktiğini pâdişâh tarafına duyurdular. Bu suretle gizlice sadrâzamın ortadan kaldırılmasına karar verildi. Bunun için fırsat kollamaya başladılar.

Sadrazama karşı oluşan ittifakın başında Sultanahmet Vakasında aktif rol oynayan yeniçeri ağası Murad Ağa var idi. Murad Ağa, başlangıçta sadrazamı destekleyip özellikle "At meydanı" vakasında sadrazamlık mevkiinde kalmasına aktif rol oynamıştı. Ama bu yardımı, sırf kendi mevkiini korumak ve belki de daha fazla müstakil bir hale gelip bu bahane ile kuvvet ve kudretinin yükselmesini temin içindi. Ancak itirazlarına rağmen sadrazam tarafından evvelce zorbabaşı olan Hüseyin'i öldürünce, artık açıkça muhalefette bulunmaya başladı.

Saray ile arası açılıp telhisleri kabul edilmemeye başlanınca, Şeyhülislam Abdülaziz Efendi ile yaptığı ittifaka güvenen Mehmed Paşa[521], Pâdişâh tarafından azarlanma korkusuyla dîvâna ve arza çeşitli bahaneler ile gitmeyerek hakkındaki dedikoduların artmasına sebep oldu.

---

521 Karaçelebizâde, Sofu Mehmed Paşa'nın sadaretinde Anadolu ve Rumeli kazaskeri olarak görev yapmıştır. Kendisini yakından tanıma fırsatı bulduğu Mehmed Paşa'dan takdirle söz etmektedir. (Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.4, s.397.)

Veziriazamın donanma için gönderdiği paranın ulaştırılamaması ve Foça Vakasında yaşanan talihsizlikler muhaliflerine aradıkları fırsatı verip gerekli tedbirleri almadığı bahanesi ile padişaha şikâyet ettiler.

Henüz on yaşına girmemiş olan Sultan IV. Mehmed Han, yanında valide sultan var iken taht üzerinde oturup huzuruna çağırdığı Vezir-i âzamı donanmayı ihmal ettiği için azarlayarak mührü aldı. Mührü bir müddet elinde tutup Murad Ağaya dönerek "*Gel ağa, mührü al! Seni vezir ettim, göreyim seni!*" diyerek mührü teslim etti. Sürgüne gönderilen Sofu Mehmed Paşa, seksen yaşını geçmiş olduğu halde idam edildi.[522]

Zinkeisen, Sofu Mehmet Paşa'nın ortadan kaldırılması ile devlet idaresinin tamamen IV. Mehmed'in hükümdarlığında neredeyse sınırsız bir güç kazanan yaşlı Valide Sultan MahpeykerKösem Sultan'ın eline kaldığını söyler. Sofu Mehmet Paşa'yı, genç padişaha destek olan, sade, dürüst ve devlet işlerinin yönetiminde tecrübeli ve devlet için en azından en iyisini isteyen, ancak her zaman iyi niyetine sadık kalmayı başaramayan bir kişi olarak tanımlar.[523]

Yerine ocaktan Murad Paşa'nın sadrazam olmasıyla bütün devlet erkânı ocaktan olmakla her tarafa musallat oldular. Böylece ağalar dönemi başlamış oldu.

4. Melek Ahmed Paşa'nın Sadrazamlığı İstememesi

Sadrazam Murad Paşa, mührü teslim etmeden kısa bir süre önce sadrazam olma ihtimali olanlardan IV. Murad'ın kızı İsmihan Kaya Sultan'ın kocası Melek Ahmet Paşa'yı alelacele Bağdat Valiliğine göndermişti. Hatta bu duruma itiraz eden eşi Kaya Sultan, "*Daha yeni İstanbul'a gelmişti. Niçin hemen gider? Bari bana talak versin (boşasın) öyle gitsin*" demişti.[524]

Ancak Sadrazam Murad Paşa, mührü teslim etmek zorunda kalınca yoldan hemen geri çağrılarak mühür kendisine teslim edildi. Melek Ahmed Paşa daha önceki sadrazamların başına gelenlerden çekinerek mührü kabul etmek istemedi ve istifasını istedi. Çok

---

522 Naîmâ, Kâtip Çelebi'nin Sofu Mehmed Paşa'yı yererken, diğer tarihçilerin övdüğünden bahseder. (C.4, s.393)

523 Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C.4, s.562.

524 *Naîmâ Tarihi,* C.5, s.21.

fazla ısrar edilince "*Ocaktan hiç kimse işlere karışmasın*" diye koyduğu şartın kabul edilmesi ile sadrazamlık görevini kabul etti.

Başdefderdar Zurnazen Mustafa Paşa'yı azledince ocak ağaları ile tekrar arası açıldı. Ancak o dönem sözü geçen kişilerden olan Çelebi Kethüda Bey'in evinde verdiği davete katılması ile barış sağlandı. Naîmâ bu durumu garipseyerek, o döneme kadar sadrazamın kul kethüdasının davetine katılmasının görülmemiş işlerden olduğunu belirtmektedir.[525] Ancak Melek Ahmed Paşa'nın işleri yürütebilmesi için buna mecbur kaldığı söylenebilir.

5. Ağalar Tarafından Tehdit Edilen Sadrazam Siyâvuş Paşa

Yeni sadrazamın seçimi konusunda ihtilaflar yaşanmıştır. Bazı ocak ağaları yeniçeri ağası Kara Çavuş'un sadrazam yapılmasını istemişse de Dürüssaade ağası Süleyman Ağa'nın ısrarı ile sadrazamın vezirlerden biri olması gerektiği görüşü öne çıkmış ve Şeyhülislam Abdülaziz Efendi'nin de tavsiyesi ile Siyavuş Paşa sadrazamlık makamına getirilmiştir.[526]

Yeniçeriler içinde en çok sözü geçenlerden olan Bektaş Ağa, sadrazamın kendilerinden seçilmemesi nedeniyle asık bir çehre ile yeni sadrazam Siyavuş Paşa'ya azarlar şekilde hitap edip: "*Baka, Paşa kardeş! Bu işi iyi etmedin. Bizimle konuşmadan niçün mührü aldın? Sana vezirliği kim verdi*?"deyince Siyavuş Paşa hiç çekinmeden mührü padişahtan aldığını ve padişah emrine karşı gelinemeyeceğini söyledi.

Bunun üzerine Bektaş Ağa; "Allah mübarek eylesin... Ama eğer bizim meşveretimiz olmadan bir iş edersen, vezirlik edemezsin!" diye tehdit etmekten de geri kalmamıştır. Bu tehditi duyan Siyavuş Paşa ise, çekinmeden " Padişah hazretleri ne buyurur ise onu yapıp, fermanına göre hareket ederim. Ferman padişahındır. Bizim ve sizin padişah fermanına boynumuz kıldan ince olmak lazımdır" şeklinde cevap verip sarayına gitmiştir.

E. Sadrazam Seçimlerinde İlginç Hadiseler

1. Sadrazamların Tayin ve Azillerininin Sebepleri

---

525 *Naîmâ Tarihi,* C.5, s.41.

526 Siyavuş Paşa kubbe veziri iken züyûf akçe ve ağır vergiler yüzünden, çıkan karışıklıklar sırasında Melek Ahmed Paşa'nın azliyle IV. Mehmed ile Abdülaziz Efendi arasında yeni sadrazamın seçimi konusunda bir konuşma geçtiği ve şeyhülislâmın teklifiyle sadârete getirildiği de rivayet edilir. (Ak, Mahmut, "SiyavuşPaşa", *DİA,* C.37, s.311.)

Siyavuş Paşa'nın Uğursuzluk İddiasıyla Azli

Eksik ulufe dağıtımı nedeniyle başlayan "Beylerbeyi Vakası" sırasında Sipahi isyanı kısa sürede bastırılıp yeniden düzen sağlanınca vezir-i azam Siyavuş Paşa[527], hil'at-I fahire ile şereflendirilmiş idi. Ancak bir gün sonra ise mührü humayun Siyavuş Paşa'dan alınıp daha önce Malkara'ya sürülmüş olan eski vezir-i azam Koca Sinan Paşa'ya gönderdi.

Bir gün önce hil'at giyip ikram olunmuşken, bugün Siyavuş Paşa'nın azline herkes şaşırdı. Meğer düşmanları fırsat bulup "Siyavuş Paşa'nın sadrazamlığı zamanında iki defa divana askerin hücumu vaki olmuştur; çünkü Siyavuş Paşa uğursuz bir adamdır" diyerek padişahı ikna ederek azlini sağlamışlardır.[528]

Hatta Naîmâ'nın ifadesi ile "*uğursuzluğu geçinceye kadar*" kendisine vezirlik verilmeyerek devlet hizmetinden uzaklaştırılmıştır.[529]

Zenginliği nedeniyle Derviş Paşa'nın azlinin bayram sonrasına bırakılması

Tarhuncu Paşa'nın idamından sonra Kaptan-ı Derya iken mührü alan Derviş Paşa döneminde de malî sıkıntılar devam ediyordu. İşlerin iyi gitmediğini görünce kendi adamlarından olan başbâki kulu Moralı Mustafa Ağa'yı beylerbeyi pâyesiyle defterdar yaptı. Moralı'nın, görünüşte kendisine bağlı olmakla birlikte sadrazamlık makamını elde edebilmek için saraya ve vâlide sultana "Mührü bana verirlerse hemen altıyüz kese veririm" diye haber göndermesi üzerine yanına çağırarak vaat ettiği parayı istedi. Ancak Moralının ağlayarak Kur'an'a el basıp inkâr etmesi üzerine affetti.[530]

Daha önce sadrazamlıkta bulunan Kara Murad Paşa ile olan anlaşmazlık ve çekişmesi devlet işlerinin bir süre aksamasına sebep oldu. Murad Paşa kendini göstermeye ve istiklâle alışmış zengin ve şöhret sahibi bir kişi olduğundan sadrazamı kendisi ile akran gibi görürdü. Bundan dolayı vezir bozulup birkaç defa para tedariki yüzünden araları şekerrenk oldu.

---

527 Toplam üç kez sadrazamlık yapmış Kanijeli Sivayuş Paşa'dır. (Mahmut Ak, "SiyavuşPaşa, Kanijeli", *DİA,* C.37, s.312.)

528 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.75.

529 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.76.

530 Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.10, s.232.

Mali sıkıntıda kurtulmak için verilen hediye, câize ve rüşvet, görevlerin açık arttırma ile satışından elde edilen paraları bile devlete gelir kaydetti. Çok fazla müsaderede bulunması nedeniyle sık sık şikâyetlere maruz kaldı.

İmzasız bir şikâyet mektubunun görüşüldüğü sırada padişah huzurunda çok fazla ayakta kalıp terlemişti. Dışarıya çıkınca soğuk kapıp hastalanarak ertesi gün felç oldu.

Veziriazamın hastalığını fırsat bilen çarşı esnafı, ekmek ve et gibi zaruri eşyaya hükümetçe konan narhı kaldırıp istedikleri gibi alıp satmaya başladılar. Devlet işlerinde aksamalar üzerine padişah Derviş Paşa'ya bir hatt-ı şerif gönderip: "*Benim lalacığım! Allah rızası için bana doğru cevap ver. Hastalığın ilâçla iyi olur mu, olmaz mı? Zira din ve devlet işleri başıboş bırakılmağa gelmez. İlaç ile iyileşirse sana azil yoktur, ancak iyileşme ihtimali yoksa bildiresin*" demişlerdir.

Sadrâzamlık makamı tatlı geldiğinde iki tarafı da tutmayan Derviş Paşa, akıl ve fikrinde bozukluk ve değişiklik olmadığını, doktorların felce ilaçla çözüm bulabileceklerini söylemiştir. Ancak Hekimbaşı pâdişâh huzuruna çağrılınca iyileşme ihtimalinin zayıf olduğunu söyleyince mührün başkasına verilmesi kararlaştırıldı.

Naîmâ, Derviş Paşa'nın iş yapamayacak durumda olmasına rağmen azledilmesinin Kurban Bayramı sonrasına bırakılmasını ilginç bir sebebe bağlamaktadır. Yaklaşan kurban bayramında bu zengin vezirin saraya takdim edeceği hediye ve câizelerden mahrum kalmamak için azli tehir edildi.[531]

Derviş Mehmed Paşa, devlet idaresinde başarılı bir vezir olmaktan ziyade serveti ve bu serveti kazanmadaki kendine has faaliyetleriyle şöhret kazanmış bir devlet adamıdır. Servet elde etmenin ziraat, ticaret ve emâret olmak üzere üç yolla olabileceğine inanırdı.[532] Nitekim bu üçü sayesinde büyük bir mal varlığına sahip olmuştur. Esas zenginliğe Bağdat beylerbeyiliği sırasında kavuşmuştur. Özellikle, Bağdat yöresindeki bataklıkları kurutarak toprakları ziraate açarak sulak topraklarda bostancılık yaptırmış, büyük gelirler elde etmiştir. Bağdat'ın her bakımdan gelişmesine de yardımcı olmuştur. Ölümünden sonra hazine için müsâdere edilen malları arasında 95.000 filori altın, 800 kese esedî ku-

---

531 *Naîmâ Tarihi,* C.4, s.433.

532 Mehmet İpşirli, "Derviş Mehmed Paşa", *DİA,* C. 9, s.193.

ruş, kıymetli taşlar, altın ve gümüş eşya, murassa hançerler, kılıçlar, tüfekler, kürkler, kumaşlar çıkmıştır.[533]

Derviş Paşa'nın Azlinden Sonra Sadrazam Seçiminde Yaşanan Gariplikler

Derviş Paşa'nın hastalığı nedeniyle azlinden sonra yeni sadrazamın seçiminde beş aday var idi. Bunlar: eski sadrazamlar Siyavuş Paşa, Melek Ahmet Paşa ve Murad Paşa ile Defterdar Moralı Mustafa Paşa ve İbşir Paşa idi. Naîmâ, Moralı için bu makamı çok gördükleri ve entrikacı olduğu için düşünülmediğinden bahsediyor. Murad Paşa'nın gelmemesi için ise hasta vezirin çabalarından bahsediyor. Derviş Mehmed Paşa, Şeyhülislam Ebusaid Mehmed Efendi'yi yanına çağırıp aralarında eski düşmanlık nedeniyle Murad Paşa'nın mağrur ve kibirli oluşundan bahsedip mührü almaması için çalışmasını rica etmiştir.

Padişah ile yapılan istişârede, şeyhülislam Siyavuş Paşa'yı teklif etmeyi düşünürken, Siyavuş Paşa'nın ismi geçince Valide Turhan Sultan'ın "*Siyâvuş'un azameti benim arslanımdan fazladır. Öyle kibirli adam ne kulluk eder, ne de hizmet vücuda getirir!*" diyerek itiraz etmesi üzerine tavaşi (hadım) ağalarının da destekleri nedeniyle bu fikrinden vazgeçmek zorunda kalmıştır. Çünkü Siyavuş Paşa, hadım ağaları hiç sevmezdi. Hatta hadım ağalardan Musâhib lala İbrahim Ağa "*Siyâvuş Paşa, eğer duvarda yazılmış bir tavâşî ağa sûreti görse, parmağıyla bozmadıkça oradan geçmez*" diyerek muhalefetini dile getirmiştir. [534]

Siyavuş ve Murad Paşa gibi sert yapılı bir kişinin sadrazam olması ile istedikleri gibi hareket edemeyeceklerini düşünenler Melek Ahmet Paşa'nın işbaşına gelmesi için çalıştılar. Hatta adı sadrazamlık ile de anılan Moralı Deftardar, kendisinden ümidini kesince korkusundan Melek Ahmet Paşa'yı tavsiye etti. Melek Ahmet Paşa'ya mührün verilmesi kararlaştırılmış iken, onu istemeyenler, o dönemde sarayda etkili olan Meleki Hatun ve kocası Şaban Halife vasıtasıyla ortaya attıkları "Melek Ahmet Paşa öldürülen Kösem Sultanın davasını gütmektedir" şeklindeki dedikodu üzerine ürken padişah ve validesi bu karardan vazgeçtiler.

---

533 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C.4, s.407.
534 *Naîmâ Tarihi,* C.5, s.436.

Bu kadar isim arasında bir türlü sadrazamın belirlememişti. Naîmâ, işlerini yürütmek isteyenlerin sadrazamın dışarıdan değil, içlerinden birisi olmasını istediklerini ve bunun için saraydan çıkan ve Ayşe Sultan ile nikahlı olan İbşir Paşa isminde birleştiklerini söyler.[535] Hasta sadrazam Derviş Paşa'nın da diğerleri gözden düştüğü için en güçlü aday olarak Murad Paşa'nın kalması üzerine, mani olmak için eski dostu İbşir Paşa'yı tavsiye ettiğini vasiyeti olarak saraya sunması sonucu, mühür daha önce devlete isyan eden İbşir Paşa'ya gönderilmiştir.

2. Kısa Sürelerde Sadrazam Değişiklikleri

Süleyman Paşa'nın iş göremeyeceği anlaşılıp bir de üzerine Çınar Vak'ası meydana gelince mührün uzun yıllardır Girid Serdarı olarak görev yapan Deli Hüseyin Paşa'ya gönderilmesi kararlaştırıldı. Hatta gönderilen hattı humayunda, İstanbul'a gelmesi veya Girid'te kalması konusundaki karar kendisine bırakılmıştı.

Ancak bu sırada meydana gelen Çınar Vakası'nın kışkırtıcılarından olan ve bu olaydan sonra kaymakamlık makamına getirilen Zurnazen Mustafa Paşa, saraydaki adamlarının yardımıyla sadrazamlık makamını ele geçirdi. Böylece mühür henüz Hüseyin Paşa'ya ulaşmadan yoldan geri çevrilip azledilmiş oldu.

Bu Zurnazen'in Hüseyin Paşa'ya yaptığı ilk kötülük değildi. Daha öncede Rumeli Beylerbeyiliği sırasında Girit'e para ve asker götürmekle görevlendirilen Mustafa Paşa, Serdar Deli Hüseyin Paşa ile geçinemeyince onun ayağını kaydırmak için "Serdarın küffârla gizli anlaşması vardır" sözünü yayarak askerin isyanında etkili olmuş ve bu olayda Hüseyin Paşa'nın sarayına yakılmıştı. Ancak durumun vahametini görünce askeri yatıştırmaya çalışmıştı.

Askerler, entrikacı[536] ve kin tutan birisi olması dolayısıyla Mustafa Paşa'dan çekinerek Alay Köşkü önündeki ayak divanında, "*Bizi sadrazam olmak için mi isyan ettirdin?*" diye itaraz ettiler.[537] Askerlerin karşı çıkmaları üzerine ancak dört saat kadar (bazı kaynaklarda daha az süre ile) sadrazam olabildi ve bu makamda en kısa süre kalan kişi oldu. Bu sırada yaptığı tek tayinin Karagöz Mehmed Paşa'yı defterdarlığa getirmek olduğu

535 *Naîmâ Tarihi*, C.5, s.437.
536 *Tarih-i Naîma*, C.6, s.152.
537 Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.10, s.253.

belirtilir. Sadrazamlıktan azledildikten sonra tayin edildiği Erzurum'a giderken yolda karşılaştığı eski sadrazamlardan Melek Ahmed Paşa'ya, "*Sultanım, bize bîgâne âşinalık edip yukarıdan aşağı muamele eyleme, zira biz de yarım saat kadar mühür sahibi olduk*" şeklindeki nükte etmesi çok kısa süren sadrazamlık makamının içinde bir uhde olarak kaldığı ve bununla övündüğü anlaşılmaktadır.

Zurnazen Mustafa Paşa'nın azlinden sonra mühür eski sadrazam Siyavuş Paşa'ya gönderilmiştir. Ancak yeniden sadrazamlık makamına oturan Siyavuş Paşa, hummaya yakalandığından, hasta bir şekilde saraya gelmiş vücudu kuvvetten düşmüştü. Hatta padişah IV. Mehmet moralini yükseltmek için kıyafet değiştirerek hasta sadrazamı Sarayı'nda ziyarete gidip hal ve hatırını sorup taltif etmiştir. Ancak hastalığı iyileşmeyen Siyvaş Paşa, kısa bir süre sonra vefat etmiştir.

Siyavuş Paşa'nın vefatı üzerine yapılan görüşmeler sonucu Şeyhülislam Mesud Efendi'nin onayı ile mührün Şam muhafızı olan Boynu yaralı-Mehmed Paşa'ya[538] verilmesi kararlaştırıldı.

Hâzinenin boş bulunduğu, memleket düzeninin tamamen bozuk olduğu bir devirde iş başına gelen Mehmed Paşa, önemli makamlara kendi adamlarını getirip şiddete başvurarak kontrolü sağlamaya çalıştı. Ancak bu durum kendisini bu makama tavsiye eden Şeyhülislam Mesud Efendi ve Kadızâdeler ile arasının açılmasına yol açtı. Kadızâdeliler vaazlarında Mehmed Paşa'yı rüşvet yiyici ve zalim biri olarak nitelerken, Mesud Efendi de Vâlide Sultan'a başvurarak onun görevden alınması için çalıştı. Ancak bu sırada Mesud Efendi'nin padişah IV. Mehmed'i tahttan indirerek II. Süleyman'ın tahta geçirilmesi için çalıştığı iddiası ile Bursa'ya sürülüp idam edilmesiyle Boynueğri Mehmed Paşa bir düşmanından kurtulmuş oldu.

Naîmâ, Boynuyaralı Mehmed Paşa'yı en çok Abaza Hasan'a Diyarbakır Valiliğini vermesi noktasında eleştirmektedir. Daha önce isyan edip İpşir Paşa'nın himayesi ile affedilen, ancak İpşir'in idamından sonra tekrar Anadolu'ya dönüp kontrol altında tutulması için Türkmen Voyvodalığı görevini alan Abaza Hasan'a, Diyarbakır Valiliğini verip vezir

538 IV. Murad'ın Bağdat Kuşatması sırasında yapılan muharebelerde büyük yararlılıklar gösterip rivayete göre kırk yerinden yaralanmış ve bu nedenle boynu eğri kaldığından bu unvanla anılmıştır. Naîmâ, "Boynuyaralı" dese de daha çok kaynaklar "Boynueğri" şeklinde anmaktadır.

rütbesine yükseltmesi etrafı tarafından çok eleştirildi. Naîmâ bunun sebebini İbşir Paşa'dan beri sadrazamların çok kısa sürede görevde kaldıkları için Abaza-Hasan gibi Anadolu'da sözü geçen ve çok sayıda adamı olan bir adamı koltuğunun altına alıp faydalanmayı düşündüğünü söylemektedir.[539]

İstanbul'da bu hadiseler olurken Osmanlı-Venedik savaşı vahim bir hal almıştı. Venediklilerin Bozcaada ve Linini Adası'nı istilâ ederek boğazı kapaması, düşmanlarının, Mehmed Paşa aleyhine harekete geçmelerine vesile olmuştur. Bu sırada toplanan bir pâdişâh meclisinde, bizzat pâdişâhın sefere çıkması kararlaştırılmış ise de, tok sözlü olan Mehmed Paşa, hazînede para olmadan sefere çıkılamıyacağını, pâdişâhın şahsî hâzinesinden 20 bin kese verilmesini teklif etmiş, bu da saray erkânını aleyhine çevirmiştir. Padişahın haslarından Aydın ve Saruhan'ı başkalarına vermesi de tepkiye yol açmıştı. Nihayet ordu ve donanmayı zamanında sefere hazırlayamaması yüzünden ve sadrazamlıktan alındı. İpşirli, görevden alınmasında Boynueğri Mehmed Paşa'nın Şam'dan gelirken acıyarak yanına aldığı Köprülü Mehmed Paşa'nın aleyhine faaliyetlerinin büyük rolü olduğunu söylemektedir.[540]

F. Rüşvet ve Hamileri Sayesinde Sadrazam olanlar

1. Hadım Hasan Paşa

Padişah, Ciğalazâde'nin Kırım'da Gazi-Giray'ı azlederek yerine Fetih-Giray'ı tayin etmesi sonucu başlayan kardeş kavgasında Sadrazam İbrahim Paşa'nın, Fetih-Giray'ın öldürülmesine sebep olmasından dolayı sadrazama gücenikti. Bu nedenle sadrazam değişikliği için müftü Bostan-zâde ile istişâre etti. Şeyhülislamın aklında başkası var iken padişahın annesinin teşviki ile Hadım Hasan Paşa'ya meylini görünce şeyhülislam da hemen taraf değiştirerek Hasan Paşa'yı övmeye başlamıştır.

Naîmâ'nın ifadesine göre Hadım- Hasan Paşa, Valide Safiye Sultan'a devamlı olarak büyük paralar ve hediyeler, yani rüşvet göndermek suretiyle valide sultanın kendisine

539 *Naîmâ Tarihi,* C.6, s.189.
540 *Naîmâ Tarihi,* C.6, s.164.

dostluğunu temin etmişti. Padişah da validesinin sözünden çıkmazdı. Bu sayede sadrazamlık makamını ele geçirmiştir.[541]

Hammer de Mısır'da vali iken yaptığı kötülükler ve rüşvet nedeniyle azledilen, hatta hapsedilen Hadım Hasan Paşa'nın önce Valide Sultan'a verdiği rüşvetlerle hapisten çıktığını, daha sonra da vezirlerin en aşağı mertebesinde, ehliyetinden çok verdiği meblağın büyüklüğü sayesinde bu makamı ele geçirdiğini söyler.[542]

Hadım-Hasan Paşa, sadrazamlığı zamanında bütün memuriyetleri para ile satıp çok büyük miktarlarda rüşvetler almıştır. Memuriyet isteyenlerden aldığı paraları Valide Sultan'a verdiğini ima ederek, Valide Sultanı halkın diline düşürüp padişahın yanından uzaklaştırmaya kalktı. Bunu gerçekleştirebilmek için sarayda büyük nüfuzu olan Kapı Ağası Gazanfer Paşa'yı da ortadan kaldırmaya kalktı.[543] Bu sırada Şeyhülislam Bostan-zâde'nin vefatı üzerine sadrazam Baki Efendi'nin bu makama getirilmesi için üç kez padişaha telhis gönderdiyse de kabul edilmeyerek düşmanı olan Hoca Saadettin Efendi bu makama getirildi.[544]

Böylece Gazenfer Ağa, Şeyhülislam ve Yeniçeri ağası Tırnakçı Hasan Paşa birleşerek validenin de desteği ile sadrazamın ortadan kaldırılması için padişah yaptıklarını anlatıp hiddetlendirdiler. Sonuçta padişah tarafından bir toplantı sonrası azledilerek bir müddet sonra katledildi.

2. Türkçe Bilmeyen Mere Hüseyin Paşa

Kara Davud Paşa'nın Genç Osman'ın katili lekesi nedeniyle azledilmesi sırasında gizlice Şeyhülislâm Zekeriyyâzâde Yahyâ Efendi'nin konağına giderek askerlerin kontrolünün temini vb. taahhütlerde bulunan Hüseyin Paşa sadârete tâlip oldu.[545] Şeyhülislâmın

---

541 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.188.

542 Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.7, s.222.

543 Gazanfer Ağa ile düşmanlığının sebebi, Mısır'dan azledildikten sonra İstanbul'a döndükten sonra hapsedilmesinde Gazanfer Ağa'nın parmağının olmasıdır (Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.4, s.357.)

544 Hadım Hasan Paşa ile Hoca Sâdettin Efendi'nin düşmanlıkları Eğri Seferi'ne dayanır. Bu sefer sırasında Padişah Hocası Hoca Sadettin Efendi, İstanbul Kadılığına oğlu Esad Efendi'nin getirilmesi için padişahtan izin aldıysada, o dönemde sadaret kaymakamı olan Hasan Paşa tarafından bu girişim engellenmişti. (*Naîmâ Tarihi*, C.1, s.143.)

545 Mere-Hüseyin Paşa, Satırcı-Mehmed Paşa'nın aşçıbaşılığından yetişmiş olan bir Arnavuttur. Hiç Türkçe bilmez veya pek az Türkçe bilirdi. Huzurunda idam ettirmek istedikleri kimseler için etrafındakilere (Alın!) kelimesi yerine Arnavutça (Mere) dediği için kendisine bu unvan verilmiştir.

Vâlide Sultan'a yazdığı ve devrinde de garip karşılanan bu tezkirenin ardından vezîr-i âzamlığa getirildi. Vezîr-i âzamlığa tayininde Mısır'da iken elde ettiği paraların rolü olduğu belirtilir.[546] Bu iddianın doğru olma ihtimali yüksektir. Çünkü Hüseyin Paşa'nın Mısır'dan azil sebebleri arasında aşırı harcama yapması nedeniyle tenkide uğraması da vardır.

Vezîriâzam olduktan sonra iyice sarsılmış olan idarenin ve düzenin yeniden kurulması için birtakım tedbirler aldı. Uzun zamandır toplanamayan Dîvân-ı Hümâyun'a işlerlik kazandırdı.

Ancak eski sadrazam gibi korkusundan askere yaranmak için hazineyi israf edip dirlikleri ve koyun akçeleri dağıtarak bir iş başaramadı.

Askerle arasının açılması üzerine azledilip saklanarak canını kurtaran Mere Hüseyin Paşa, Gürcü Mehmed Paşa'nın sadrazamlığı sırasında yeniden bu makamı elde etmek için birtakım tertiplere girişti. Yeniçeri ve sipahileri para dağıtmak suretiyle elde etti. Hazırlanan plan uyarınca yeniçeriler isyan edip sadrazamın azli ve Hüseyin Paşa'nın tayinini istemişler, Mehmed Paşa da mührü iade ederek görevden çekilmiştir.

Bu ikinci vezîriâzamlığında ilkinin aksi bir yol takip eden Hüseyin Paşa, yeniçeri ve sipahilerin desteğinin devamını sağlamaya itina gösterdi. Evkaf tevliyetlerinin birçoğunu bunlar arasında paylaştırdı. Ayrıca kendisini de yeniçeri yazdırdı.[547]

Ancak aynı yumaşaklığı reayaya göstermeyen Mere Hüseyin Paşa, zorbalık ve gazapta ileri gidip halka yavuz görünmek için garip tavırlar takındı. Hiddet ve şiddeti öyle bir dereceye vardı ki amir makamındaki yaşlı ve namuslu bir ihtiyarı divanda yıkıp dayakla öldürdü. Ayrıca bir kadıyı ikindi divanı sırasında tahkir etmesi ve dövdürmesi ulemânın büyük tepkisine yol açtı.[548] Hatta bunun üzerine Fatih Camii'nde toplanan ulemâ üzerine asker göndererek ondokuz kişinin ölümüne sebep oldu.

---

546 Fikret Sarıcaoğlu, "Hüseyin Paşa, Mere", *DİA,* C. 19, s.8.

547 Sarıcaoğlu, "Hüseyin Paşa, Mere", s.9.

548 Bu nedenle Osmanlı müelliflerinden ilmiye mensubu olanlar Hüseyin Paşa'yı kaba, cahil, zalim gibi ağır ifadelerle anarlarken, "seyfiye"ye mensup tarihçiler âdil bir vezir olarak tanıtırlar (Hüseyin Paşa, Mere", s.9.)

Sipahiler ile de arası açılan Hüseyin Paşa, sipahileri ortadan kaldırmak için yeniçeriler ile plan yaptıysa da bunun duyulması üzerine başlayan olaylarda mührü istemeyerek vermek zorunda kaldı ve IV. Murad'ın cülusundan sonra öldürüldü.

3. Hazerpâre Ahmed Paşa

Salih Paşa'nın öldürülmesinden sonra vezirlik mührünü kapıcılar kethüdası ile kaptan-ı derya Musa Paşa'ya gönderildi. Ancak o gelinceye kadar, Naîmâ'nın "şehir oğlanı, kalleş ve keyfe göre hizmet veren" bir kişi olarak tanımladığı Defterdar Ahmed Paşa (Hazerpare), yine Naîmâ "ne yaptıysa" diye açıkça yazmasada büyük ihtimalle rüşvet vererek[549] mührü hümâyunu döndürüp kendisinin sadrazam olmasını sağladı.[550] Mührü geri alması için gönderilen Şahin Ağa, yolda veba hastalığına yakalanınca kethüdaya yetişemeyip mühür Musa Paşa'ya ulaşıp tekrar geri alınınca çok üzülerek ikinci vezirlikte yer aldı.

G. Sefere Çıkmak İstemeyen Sadrazamlar

1. Yavuz Ali Paşa

Yemişçi Hasan Paşa'nın sadrazamlıktan azl ve katlinden sonra divanda muktedir bir vezir bulunmadığından Mısır Valisi Yavuz Ali Paşa İstanbul'a davet edilmiş ve hazinede saklanan mühür yaklaşınca kendisine gönderilmiştir. Yavuz Ali Paşa İstanbul'a ulaştığında Padişah III. Mehmed taun nedeniyle vefat etmiş ve yerine oğlu Sultan Ahmet cülûs etmişti. Mısır'dan getirdiği bir milyon ikiyüzbin altın cülûs bahşişinde kullanılmıştır.[551]

Yeni sadrazam sefere çıkmak istemeyip aracılar ile izin istediyse de, padişahın hocası Mustafa Efendi'nin ısrarı ile sefer hazırlıklarına başlamak zorunda kaldı. İç hazineden sefer için istediği parayı bekleyen Sadrazam Yavuz Ali Paşa'ya şiddetli bir hatt-ı şerif

---

549 Ahmet Paşa, zamanında rüşvetle iş görmeyen sadrazamlardan olan Kara Mustafa Paşa'nın tezkerecisi olup, sadrazamın verdiği beratların kenarına yazı yazıp beylerbeylerinden rüşvet aldığı ortaya çıkınca öldürülmesi istemişti. Ancak sadrazamın sır dostu Hüseyin Efendi tarafından yazı yazmadaki mahareti nedeniyle affettirilmişti. İstemeyerek de olsa affeden sadrazam Hüseyin Efendi'den bir rica da daha bulunarak: "Şu haramzadenin bir büyük ayıbı daha vardır. Divanda ve burada dururken, uçkuru sarkıp, karşımızda görünür. Esvabının (elbisesinin) kıyafeti perişan kapaması (S.B.) açılıp uçkurunun göründüğünden haberi olmaz. Allahını seversen, şu edepsize tenbih eyle. Uçkurunu saklayıp elbisesini adam gibi giysin." demişti. (*Naîmâ Tarihi,* C.4, s.54-56).

550 *Naîmâ Tarihi,* C.4, s.236.

551 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.4, s.360.

gönderildi. Yazı da şöyle deniliyordu: "*Başın sana gerekse, elbette yarın kalkıp gidesin!*"[552]

Bunun üzerine Sadrazam Yavuz Ali Paşa, padişahın zoruyle hududa giderken, oyalanmasının sebeplerinden birisi de kendi yerine sadrazam olması ihtimalinden çekindiği Hafız Ahmed Paşa'yı İstanbul'dan çıkarma çabalarıydı. Bosna'ya tayin ettiyse de daha Çatalca'da iken padişahın bir emriyle, Hafız Ahmed Paşa geri çağrılarak sadrazam kaymakamlığına tekrar tayin olunmuştur.

Çocuk denecek yaşta genç ve tecrübesiz olan I.Ahmed'in etrafındakilerin tesiriyle sadrazamın nüfuz ve selahiyetini kıracak bir takım tayinler yapıp emirler vermesinden çok müteessir olan Yavuz Ali Paşa sefer sırasında Belgrad'ta iken hastalanarak vefat etmiştir (Temmuz 1604).[553]

2. Hâfız Ahmed Paşa

Yavuz Ali Paşa sefer sırasında Belgrad'ta vefat edince, mühür Kaymakam Hâfız Paşa'ya teklif edildiyse de kabul etmedi ve görev Lala Mehmed Paşa'ya verildi.

Naîmâ bunun en önemli sebebinin, seferde iken ölen sadrazamın yerine serdar olarak gitmesi gerektiğinden bundan çekinmesi olarak göstermiştir. Çünkü daha önce serdarlık görevinde başına gelen istenmedik olaylar ve acı hatıralar onu bu sevdadan vazgeçirmiş idi.[554] Olay şöyle gerçekleşmişti:

Hâfız Ahmed Paşa, Bosna Beylerbeyi iken isyan eden Eflak Voyvodası Mihal'in pişman olduğunu söyleyerek af için huzuruna geleceği hilesine inanarak askerleri ile kurduğu otağa doğru gelmesine izin vermiş, uzaktan gelen kırmızı örtülü arabada ise hediyeler ve hazine olduğu hilesine inanmıştır. Ancak örtülerin altından toplar çıkıp hazırlıksız olan Osmanlı ordusunu ateş altına alarak kaçmak zorunda bırakmışlardır.

Naîmâ, kaçmak zorunda kalan Hâfız Ahmed Paşa'nın bütün hazine ve malının yağma edildiğini rivayet edildiğini söyler. Hatta giydiği elbise ve sarığını Mihal'e götürdük-

552 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.404.
553 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C.4, s.361.
554 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.414.

lerinde, mel'unun bunları bunak bir kadına giydirip: "Serdarı tuttum, görün! Onunla bunun farkı yoktur" diye dalga geçtiğini yazar.[555]

Bu acı hadise daha sonra Hâfız Ahmed Paşa'nın ilk kaymakamlığı görevininden kısa sürede azledilmesine yol açacaktır. Mihal'in elçisi Dimo bab-ı humayuna elçi olarak gönderildiğinde Hâfız Ahmed Paşa, Yahudi Kadın Kira'nın öldürülmesindeki kusurlu bulunan Halil Paşa'nın yerine yeni kaymakam olmuştu. Daha önce Mihal'in elçisinin "hazine geliyor" diyerek Paşa'yı kandırıp top arabaları ile Hâfız Ahmed Paşa'yı bozguna uğratması içinde ukde olarak kalmış ve Dimo'dan intikam almak isteyip, Şeyhülislam Sun'ullah Efendi'den fetva alarak Dimo'yu, hiç vakit geçirmeksizin böğründen çengelle vurup işkence ile öldürtmüştür. Seferde bulunan sadrazam İbrahim Paşa, elçinin öldürülmesi ile barış kasının tamamen kapanmasını kendisine ihanet olarak görerek gönderdiği mektupla Hafız Paşa'nın azlini sağlamıştır.

3. Sefere Çıkma Şartı ile Sadrazam Yapılan Lala Mehmed Paşa

Ciğala-zâde Sinan Paşa'nın başarısız Şark seferinde hiç bir şey elde edemeden çekildiği Diyarbakır'da vefatı haberi gelip İstanbul'a ulaşınca yapılan istişâre sonucu Belgrad'da bulunan sadrazam Mehmet Paşa'ya mühür gönderildi. Mühür ile birlikte hatt-ı humayun gönderilip, Anadolu'ya sefer için görevlendirildi. Doğuda iyice şiddetlenen Celâli isyanı nedeniyle vezir-i azamın serdar olarak tayin edilmesinin elzem olması nedeniyle tehditkâr ifadeler kullanıldı:

"Gerektir ki bu canibe gelip Şark seferine varasın, eğer imtina edersen ikinci vezirlik ile Belgrad'da oturup sadrazamlık mührünü bu canibe gönderesin!"

İstanbul'a gelen Lala Mehmed Paşa, yapılan istişâre sonucu Nasuh Paşa'nın Şark seferi serdarlığı ve Macar üzerine de başka bir kişiyi serdar tayin edilip her iki tarafı da İstanbul'dan takip ve lazım olan desteği vermek için padişahı ikna etti. Ancak Naîmâ'nın ifadesiyle gaddar ve fitneci bir kişi olan, entrikalarıyla daha önce Cigalazâde'yi bile azlettirip yerine kapdan-ı derya olan Bostancıbaşı Derviş Paşa, padişahı vezir-i azamın Şark seferine çıkması için ikna etti.[556]

---

555 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.217.
556 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.462.

Vezir-i azam Mehmed Paşa, Derviş Paşa'dan şikâyet edip dedi ki:

"Bari Engerus (Macar) seferine gideyim ve sulh hizmetimi tamamlayayım. Yoksa oniki yıllık emek boşa gidecek. Nasuh Paşa mir şeref damadı olmakla Kürtleri tutmağa kaadirdir. Şarka serdarlık ile gitsin!" diye telhis yazıp izin istediyse de, hiçbir şekilde padişahın kararını değiştirmeğe imkân olmadı.

Derviş Paşa tarafından yakın adamları da uzaklaştırılan Lala Mehmed Paşa, mecburen Üsküdar'a geçip sefer hazırlığına başladı. Naîmâ, Mehmed Paşa'nın yapılanlara kırgınlığı ve gam nedeniyle gün geçtikçe üzüntüden kuvvetinin zayıfladığını söylemektedir. Buna rağmen otağına çıkıp Üsküdar'a geçmesi için birbiri üzerine fermanlar gelince Üsküdar'a geçmeğe mecbur olduktan kısa bir süre sonra ikindi divanı yaparken başından sıcak bir madde inip yarı tarafı felç oldu.

Sadrazamın sefere gitmemek için yalandan yalandan hastalandığı iddiaları ortaya atılınca hemen gitmesi için şiddetli hattı humayunlar gönderildi. Hatta hastalığını tektik için padişah tarafından gönderilen Kapı Ağası, huzur-u humayuna varınca, Lala Mehmet Paşa'nın gerçekten hasta olup, kısa süre içerinde vefat edebileceğini ve düşmanlarının sözlerine itimat etmemesi gerektiğini söyledi. I. Ahmet'in: "*O giderse, yerine başka biri gelir*" demesi sadrazamın ne kadar gözden düştüğünün bir göstergesidir.

4. Derviş Paşa'nın Sadrazamlığı

Padişahın Bursa tarafına gitmesi esnasında İstanbul muhafazasında kalan Derviş Ağa bazı umurda gizli sırları meydana vurduğu) için, muhafazadan men' olunup, vezirlerden Mustafa Paşa, İstanbul muhafazasına gönderildi.

Derviş Paşa, merhum Lala- Mehmed Paşa'nın serdarlık ile Şarka gitmesi için elinden geleni yapmış iken, kendisi vezir olunca sefere gitmemek için binbir bahane uydurmaya başladı. Padişahı ikna edip, liyakatsız bir şahsiyet olan Deli Ferhad Paşa'yı serdar tayin ettirdi. Ancak askerlik yeteneğinden yoksun, ağzı bozuk bir kişi olan Deli Ferhad Paşa'ya asker tabi olmak istemedi. Hatta ulufe isteyenler ile kavga etti. Bunun üzerine sipahiler otağını taşladılar. Ferhad Paşa da asker ile birlikte eteğini taş ile doldurup, otağını taşlamaya ve iplerini çıkarmaya başlayarak bir seraskere yakışmayacak hafiflikte davranışlar gösterdi.

Bursa'da bazı levendlerin kadın kaçırmaları nedeniyle şikâyet üzerine "*Ya beni mi kaldırsınlar?*" diyecek kadar iğrenç cevaplar verdi. Askeri yormaktan başka bir görmeyen Ferhad Paşa, üzerine gittiği Kalender-oğlunun Aydın ve Saruhan memleketlerinin ahalisine yaptığı zülümleri engelleyemedi. Bir yandan celâli, diğer yandan Ferhad Paşa ve askerlerinin zulmü nedeniyle adalet isteyen halk, İstanbul'a dökulüp Ferhad Paşa'dan ve leventlerinden şikâyet ettiler. İsmail Hami Danişmend, Ferhad Paşa'ya "*Deli/Dîvâne*" lakabının şark seferi sırasındaki bu garip davranışları nedeniyle verildiğini söylemektedir.[557]

Yaşanan hadiselerin Derviş Paşa'nın rahatına düşkün olması sebebiyle olduğu meydana çıkınca kendisinden nefret eden padişahın yakınları fırsat bulup vücudunun ortadan kaldırılması için çalışmaya başladılar.[558]

H. Yanlış İcraatları Sebebiyle Padişahları Kızdıran Sadrazamlar

1.Cigalazâde'nin Davranışları ve Devlete Verdiği Zararlar

Naîmâ, Haçova Savaşı'nda entrikalarla ile oldu bittiye getirip mührü İbrahim Paşa'dan alan Cigalazâde Sinan Paşa'nın uygunsuz davranışların hem padişahın hem de askerlerin endişeye düşmesine ve halkın kendinden nefretine sebep olduğunu söylemektedir. Peki, neydi bu uygunsuz davranışları?

Birincisi, göreve gelir gelmez henüz savaş meydanında iken tımar sahipler ve ulûfeli asker içinde yoklama yaptırmasıydı. Bu uygulama sonucu mevcut bulunmayan 30.000 kişinin tahsisatını kesti, bunları ağır cezalara çarptırdı. Bu hareketi çok tenkit edildi. Bu nedenle kaçaklar artarak barınacak yer bulamayınca Anadolu'ya geçip ilerde Celâli isyanlarını başlatacak eşkiyanın çoğalmasına yol açmıştır.

Ayrıca davet edildiği halde Eğri'ye gelmeyen ve savaş için az bir kuvvet gönderen Kırım Hanı Gazi Giray'ı azlettirip yerine kardeşi Fetih Giray'ı getirterek Tatarlar arasında kardeş kavgasına ve sonuçta Fetih Giray'ın ölümüne sebep oldu.

Bütün bu olumsuz gelişmeler üzerine daha padişah yolda iken Sinan Paşa vezîriazâmlıktan azledilerek, bir müddet görevsiz bekledikten sonra önce Şam beylerbeyiliğine, ardından da tekrar kaptan-ı deryâlığa getirildi. Tekrar mührü alan İbrahim Paşa,

---

557 *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.3, s.245.
558 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.471.

Hoca Sadettin Efandi'yi padişah hocalığından azlettirdiği gibi azline sebep olanlardan intikam almıştır.

Bir müddet sonra sadrazam Yavuz Ali Paşa, Macar Seferine, Cigalazâde Sinan Paşa ise Acem seferine memur edildi. Naîmâ'nın "Acem serhaddinde Ciğalazâde Vak'ası"[559] olarak not düştüğü İran Seferidir. Acem Şahı, çok müşkül durumda iken, kumandanların ısrarına rağmen üzerine varmamak suretiyle tarihi bir fırsat kaçırmış ve sonunda korkunç bir akıbete yol açmıştır.

İran Şahı Abbas'ın Tebriz üzerine yürüdüğünü öğrenince Revan'a gitmek istedi. Ancak Urmiye gölü civarında büyük bir bozguna uğradı. bbrada 30.000 kayıp ile çok sayıda esir verildi. Savaş esnasında karşı taraftan da çok sayıda kayıp olduğundan orduyu tekrar toparlayıp Şahın üzerine gitmek için fırsat vardı. Bunun için Kürt beyleri meşveret için gece Sinan Paşa'nın Otağına geldiler. Ancak serdarın yorgun olduğu söylenerek geri çevrildiler.[560]

Bunun üzerine asker arasında serdarın kaçtığı şaiyası ortaya çıktı ve beyler savaş meydanını terk ettiler. Yardım için gelen Halep Beylerbeyi Canbulatzâde Hüseyin Paşa, yolda iken bu serdarın kaçtığı dedikodusunu duyunca harp meydanına varmaktan vazgeçip geri döndü. Ancak, serdarın Van'a gittiğini öğrenince, otuz bin kişilik bir kuvvetle orduya iltihak eden Halep Beylerbeyi Canbulatoğlu Hüseyin Paşa'yı harp meydanına gelmediği için idam ettirmiştir. Bunun üzerine Hüseyin Paşa'nın askerleri Halep'e çekilerek orada kendisine vekâlet eden yeğeni Ali Bey'i başlarına geçirmiş, devlete karşı isyan etmişlerdir. Bu büyük isyanın devlete verdiği zararlar ileride anlatılacaktır.

Askerin çoğunluğunun kaçması nedeniyle geri çekilmek zorunda kalan Cigalazâde Sinan Paşa'nın bir diğer büyük hatası da nasihatleri dinlemeyerek güvenli yerler yerine İran sınırındaki Van'da kışlamasıdır. Bu fırsatı değerlendiren Şah tarafından kuşatılarak Diyarbakır'a kaçmak zorunda kalmış ve bu sefer büyük bir hezimetle sonuçlanmıştır. Cigalazâde Sinan Paşa bura iken vefat etmiştir.[561]

---

559 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.441.

560 İpşirli, afyon müptelası olan Ciğalazâde'nin, yorgunluk bahanesi ile beyleri kabul etmemesini o sırada afyon aldığı için kendinden gecmiş bir halde bulunmasına bağlamaktadır. (*Naîmâ*, C.1, s.445.)

561 Bir rivayete göre de, birbiri üstüne vukua gelen muvaffakıyetsizlikleri ve devlete verdiği zararlardan dolayı zehir içerek intihar etmiştir.

Bazı kaynaklar aslen İtalyan asıllı[562] olan Cigalazâde için; Avrupa devletlerinin büyük ümitler beslediklerini ve onun edindiği servetle bir gün Hıristiyanlık hizmetine döneceğini umduklarını söylerler. Ölümünden sonra yapılan sayımda 2 milyon altın tutarında serveti ve 600 kölesi olduğu tesbit edildi.[563]

Osmanlı Devleti'ne verdiği zararların kasıtlı olduğunu söyleyenler de vardır. Ancak kara savaşı konusunda tecrübesizliği ve aşırı güveninin bunda etkili olduğu da görülmektedir. Kaynaklarda kırıcı, geçinilmesi güç ve devlet erkânı ile her an çekişme içinde bulunduğu ileri sürülen Cigalazâde, babasının mesleğinden dolayı deniz işlerinde mahir idi. Bu nedenle kısa sürelerle dört defa kaptanlığa atanmasında bunun da etkisi vardır. Ancak aynı başarıyı karada gösteremediği görülmektedir. Naîmâ sürekli hata yapmasında kendine olan aşırı güveninin ve bu nedenle nasihatleri dinlememesinin etkili olduğunu da söylemektedir. Hatta böbürlenmesini öyle bir mertebeye vardırmıştı ki, kendisini için sürekli "Ben kara ve deniz mucahidiyim" dediğini söylemektedir.

2. Yemişçi Hasan Paşa'nın Katledilmesi

Damat İbrahim Paşa'nın vefatı üzerine sadaret kaymakamı olan Yemişçi Hasan Paşa'ya mühür verilmiştir. Yeni sadrazam, kış yaklaştığından bu yıl sefere çıkılmayıp, hazırlıklar tamamlanarak gelecek sene sefere çıkmak istediyse de Şeyhülislam Sunullah Efendi'nin muhalefeti ile sefere çıkmak zorunda kalmış, ancak yola çıkmadan önce başta Şeyhülislam Sunullah Efendi olmak üzere ilmiye ve askeri sınıftan birçok kimseyi azl ve yer değişikliği yaparak intikam almıştır. Bu sefere katılanlardan Müverrih Hasan Beyzâde, bu konuda Sunullah Efendi'nin hata yaptığını, Hasan Paşa'nın sözünün dinlenmesi durumunda daha başarılı olunacağı kanaatindedir.[564]

Yemişci-Hasan Paşa, askerlik sahasında da acziyle meşhurdur.[565] Sefer sırasında Kanije müdafaasındaki Tiryaki Hasan Paşa'nın yardım talebi üzerine askerin şiddetli muhalefetine rağmen yola çıktıysa da askerin otağını taşlayacak kadar ileri gitmesi üzerine geri dönmek zorunda kaldı.

---

562 Babası Şarlken'in (Charles Quint) hizmetinde bulunan Visconte di Cicala adlı bir korsandı.
563 Şakiroğlu, H. Mahmut, "Ciğalzade Sinan Paşa", *DİA,* C. 7, İstanbul 1993, s.526.
564 Orhan F. Köprülü, "Hasan Paşa, Yemişçi", *İA*, V/1, s. 331.
565 *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.3, s. 207.

Bir müddet sonra İstanbul'da yaşanan karışıklıklar üzerine kendini himaye eden Safiye Sultan tarafından bir mektupla acele İstanbul'a çağrıldı. Safiye Sultan'ın ısrarıyla III. Mehmed, Yemişçi Hasan Paşa'nın sipahilere karşı müdafaası için yeniçerilere emir verdi.[566]

Sipahileri kışkırtan Kaymakam Güzelce Mahmud Paşa ile Sunullah Efendi, isyanın ancak sadrazamın ortadan kaldırılması ile sona ereceği hususunda padişaha telhis göndermişlerdi. Padişahtan aldığı destekle yeniçerilerin yanına sığınan Yemişçi Hasan Paşa, bizzat Naîmâ'ya yazdırdığı telhis[567] ile kaymakam ve şeyhülislamın azlini sağladıktan sonra, yeniçerileri arkasına alarak isyanı kanlı bir şekilde bastırdı.

Naîmâ, Yemişçi Hasan Paşa'nın bu büyük gaileyi defettiği için padişahın gözünde değerinin artmasından dolayı mağrur olup "*arz ettiğim hiçbir şey redonulmaz*" diye büyük bir gurura kapıldığını söylemektedir.[568] Bu şekilde istediği gibi hareket etmeye başlayıp şiddete ve sebepsiz yere kan dökmeye başlamıştır. Daha da ileri giderek beğenmediği kimseleri sebepsiz yere küçük bahaneler ile ortadan kaldırmaya başladı. Yeniçeri ağalığı da yapan Ali Ağa ile divan toplantısı sonrası vezir Tırnakçı Hasan Paşa'yı hiçbir sebep göstermeksizin öldürtmesi, Saatçi Hasan Paşa'yı sürgüne göndermesi tepkiyle karşılandı. Yaşanan bu talihsiz olayları Azmi-zâde Efendi şu şekilde ifade etmiştir:[569]

Aceb olmaz bu ruz-i matem için
Kerbeladan eğer denilse şedid
Ne Ali kaldı ne Hasan ne Hüseyin
Bir Yezid itti cümlesini şehid

Sadrazamlık için rakibi olarak gördüğü kaptan-ı derya Ciğalezâde Sinan Paşa'nın "zorbalar ile işbirliği yaptığı" bahanesi ile öldürülmesi için padişah birkaç kez arz ve telhis göndermesine rağmen kabul edilmemesi üzerine gücenerek bir hafta boyunca hiçbir özrü yok iken Divana varmadı. Naîmâ, divan işlerini bir hafta boyunca Cerrah-Mehmed

---

566 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.4, s.359.

567 Naima olayı şöyle anlatır: …ol gece Yemenli Hüseyin Ağa ile Sarı-Ali Ağa, bu abd-i hakirin menziline uğrayıp "devâtiniz (mürekkep hokkası) ile birkaç tabaka kağıt alıp ağa kapısına varasız." dediler ve acele ile gittiler. Bu hakir dahi acele üzere atlanıp ağa kapısına vardım. Gördum ki Hasan Paşa meclis başkanlığında oturur, Yeniçeri Ağası, etbâiyle makam-ı hizmette ayakta durur. Fakiri görünce yanına çağırıp, padişaha bir kağıt yazdırdı. (*Naîmâ Tarihi*, C.1, s.323.)

568 *Naîmâ Tarihi*, C.1, s.332.

569 *Naîmâ Tarihi*, C.1, s.333.

Paşa ile birlikte yürüttüklerini yazmaktadır. Ve bu şımarık hareketleri, dedikoduyu mucip olduğunu söylemektedir.[570]

Ertesi yıl, huduttaki askerin başında bulunan Serdar Lala Mehmed Paşa'nın zafer kazanarak itibârının artmasından korkarak Defterdar Ekmekçizâde ile birlikte hareket edip Kırım Hanını yardımdan alakoyarak memleketine gitmeğe teşvik etmiştir.[571]

Bütün bunlardan sonra en yakınlarının dahi tepkisini çeken Hasan Paşa'dan mühür alındı. Ancak büyük bir hata yaparak yeniçerileri mührü geri alabilmek için kışkıttı. Yeniçerilerin itirazına rağmen Hasan Paşa yakalanarak katledilmiştir. Sunullah Efendi'nin damadı olup, Selanik Kadısı iken Yemişçi tarafından azl ve tahkir edilen Ganizâde Efendi, sadrazamın ölümünden memnun kalarak şu şekilde tarih düşmüştür:

Hasan'ın azli hasen (güzel), katli dahi mustahsen (beğenilen)
Düşse tarihi n'ola, katl-i Yemişçi ahsen (daha güzel)[572]

3. I. Ahmed Tarafından Öldürülen Derviş Paşa

Sultan Ahmed'in ilk zamanlarında padişah huzurunda etkili ve söz sahibi kişilerden birisi olan Derviş Paşa idi. Bu itibârını Sultan I. Ahmed 'in validesi Handan Sultan sayesinde kazandığı ve Valide Sultan'ın oğluna Derviş Paşa'nın sözünden çıkmaması için tenbihte bulunduğu söylenir. Hatta vezaretten olmamasına rağmen padişahın bazen özel olarak has bahçede kendisi ile görüştüğü ve o gün mutlaka önemli bir hadisenin meydana geldiği rivayet edilir.[573]

Valide sultanın vefatında sonra da genç padişah üzerindeki nüfuzunu devam ettiren Derviş Paşa, padişahın Bursa ziyareti sırasında âdete aykırı olarak İstanbul muhafazası ile görevlendirdiyse de, uygunsuz davranışları ve devlet sırlarını açığa vurması gibi nedenlerlerle bu görevden kısa sürede azledilmiştir.

Sarayın adeta müşaviri gibi olan Derviş Paşa, bostancıbaşılıktan başlayarak önce kaptan-ı derya olmuş, daha sonra Lala Mehmed Paşa'yı çeşitli iftira ve entrikalarla doğu sefe-

---

570 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.334.
571 Zuhuri Danışman, devşirme bir vezir olan Yemişçinin bu davranışlarını hıyanet olarak ifade etmektedir. (*Naîmâ Tarihi,* C.1, s.334.)
572 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.349.
573 M.Cavid Baysun, "Derviş Paşa", *İA,* C.3, s.351.

rine çıkmaya mecbur ve üzüntüden hastalanarak ölümüne sebep olarak sadrazamlık mührünü almıştı.

Göreve gelir gelmez ilk iş olarak beybeyliğinden emekli yaşlı bir ihtiyarı haksız yere öldürterek çevresindekilerin tepkisini çekti. Sefere çıkmayıp yerine gönderdiği Deli Ferhad'ın muvaffakiyetsizlikleri kendisine olan muhalefeti arttırdı.

Hatta Hammer, "Kafes içinde yaşamakta olan Türk kadınlarının her şeyi görüp işitmek merakında oldukları için, evlerde şahnişin (evin ön kısmında bulunan üç tarafı camlı çıkma balkon) bulunması mutlaka lâzım olduğu halde; Derviş Paşa her şahnişin için 1.000 akçe vergi koymakla halkın hoşnudsuzluğunu celb etmişti."[574] diyerek halkın hoşnutsuzluğunu dile getirmiştir.

Uygunsuz davranışları ve Anadolu'da Celâli isyanının zamanında iyice doruğa çıkması nedeniyle birçok kişinin tepkisini almış ve düşmanları fırsat kollamaya başlamıştı. Düşmanları amaçlarına bir Yahudi vasıtası ile ulaştı ki olay Naîmâ'da şu şekilde anlatılmıştır:

Derviş Paşa, büyüklere hizmet eden yahudilerden birine birçok işini yaptırmıştı. Yahudi milletinin adetleri gereği bu kişi, Derviş Paşa için yaptığı sarayın giderlerini deftere kaydetmişti. Saray inşası için büyük masraf yapan Yahudi, sarayın bitmesine yakın defteri göstererek parasını Paşa'dan isteyince Derviş Paşa'nın suratı ekşidi ve masrafın çokluğuna kızdı.

Derviş Paşa'nın huyunu bilen Yahudi, parayı ödememek için kendisine tuzak kurulacağından endişelenerek Paşa'dan defteri aldı ve Paşa'nın gözü önünde parçalayıp ateşe atarak defteri sadece masraflar sual edilirse söylemek için tuttuğunu söyleyerek hakkından vazgeçti.

Yahudi intikam almak için sarayda çalışan birkaç ameleye Derviş Paşa'nın sarayının altından, padişah sarayının duvarı altına varınca kadar bir gizli dehliz kazdırdı. Daha sonra Derviş Paşa'nın can düşmanı olan Kapı ağasına yanaşıp birçok hediye verip, "Padişaha, vezirin suikasdı vardır!" diye padişaha haber gönderdi.

---

574 Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.8., s.82.

Keşif yapılınca ihbarın doğru olduğu anlaşılarak padişahın Derviş Paşa'dan nefret etmesini sağladı. Anadolu'dan gelen şikâyetçilerin feryadı ve diğer biriken sebepler de padişahın gazabını tahrik etti. Huzur-u humayunda, çadır ipi ile boğdurup bir zamandan sonra ayağını kımıldatınca padişah hançer ile boğazını kesti.

Valide Sultanın himayesi ve genç padişahın tecrübesizliği sayesinde çok hızlı bir şekilde yükselen Derviş Paşa'nın düşüşü de hızlı olmuştur. Tarihçiler, en küçük bir meziyete bile malik bulunmayıp devlete faydalı hiçbir hizmeti geçmeyen Derviş Paşa'yı zalim, inatçı, insafsız ve hilekâr bir kişi olarak gösterirler.[575] Danişmend ise, ölümüyle halkın rahat bir nefes aldığını vurgular.[576]

Katline tarih olarak şu şekilde kayıt düşülmüştür:[577]

Kıydı dervişine şah

Sevilmeyen bir şahsiyet olan Derviş Paşa için Şair Haletî "*Hadd-i Mestan*" adlı bir hicviye yazmıştır. İngiliz elçisi Lello ise bizzat tanıştığı Derviş Paşa'yı, "*sadrazam ve sadaret kaymakamları arasında en ehliyetsizi*" olarak tanımlayıp aynı zamanda zalim olduğunu da söyler.[578]

4. I. Ahmed'in Nefretini Kazanan Nasuh Paşa

Kuyucu Murad Paşa, Acem Seferi sırasında Diyarbakır civarında doksan yaşında iken vefat etmiştir. İpşirli, bir rivayete göre sadrazamlığa göz dikmiş olan Nasuh Paşa tarafından zehirlenmiş olabileceğini belirtmektedir. O devirde yaşamış olan Safi Mustafa'nın eserinde (Zübdetü't-tevârîh'i, II, 140), Kuyucu Murad Paşa'nın onu kendisine rakip gördüğü için bu bölgeden uzaklaştırıp Mısır'a tayin ettirdiğini ancak bu tayin münasebetiyle Nasuh Paşa'nın verdiği ziyafetten hemen sonra hastalanan Murad Paşa'nın vefat ettiğini söylemesi bu iddiayı kuvvetlendirmektedir.[579]

---

575 Baysun, "Derviş Paşa", s.352.
576 *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.3, s.248.
577 *Naîmâ Tarihi*, C.1, s.473.
578 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.4, s.363.
579 İşbilir, Ömer, "Nasuh Paşa", *DİA*, C.32, s.427.

Naîmâ, Nasuh Paşa'nın sadrazam tayinini Acem Seferi için İstanbul tarafından, serdar gönderilmesinin zaman alacağı ve sefer vaktinin geçeceği için mührün ona verilmesine bağlamaktadır.

Acem Şahı ile sulhtan sonra İstanbul'a gelen Nasun Paşa, henüz 3 yaşında olan Ayşe Sultan ile nikahlanarak "*padişah damadı*" unvanına nail olmuştur. Lakin Naîmâ, Nasuh Paşa'nın padişah ile akrabalığı nedeniyle çok fazla gururlandığını ve gözünün kimseyi görmediğini, herkesi küçük görerek vüzeranın çoğunu dışladığını söylemektedir.

Nasuh Paşa'nın kendisine aleyhte tavır gösterenlerin yerine, nitelik ve tecrübelerine bakmadan kendi adamlarını getirmesi de hükümet ve devlet ricalinin kendine karşı tavırını oldukça negatifleştirmiştir. Düşmanları şeyhülislamın etrafında toplanarak padişah huzurunda değerinin artması için gayret sarfetmişlerdir.

Bu kibirli ve garip davranışları sonunu getirmiştir ki katlini hazırlayan sebepler şu şekilde sıralanabilir:

Nasuh Paşa'nın özellikle kibri ve gururundan dolayı Şeyhülislam Hocazâde Mehmed Efendi ile ilişkileri gayet kötüleşmiştir. Bunu fırsat bilen düşmanları da şeyhülislam etrafında toplanmışlardır. Hatta gururu nedeniyle gelenek haline gelen ziyareti yapmaması üzerine padişahın uyarısı ile gitmek zorunda kalsa da şeyhülislamın ziyarete geldiğinden kimse haberdar olmaması için tebdil-i kıyafet ile gelmiş ve hiçbir şey demeden selam verip geri dönmüştür. I.Ahmed'in, Nasuh Paşa'ya karşı olumsuz tavır takınmasında bu olayın padişah tarafından duyulması etkilidir.

1613 senesi yaz aylarında Kazakların, Karadeniz'de Osmanlı Donanmasının bulunmamasını fırsat bilerek Sinop'u zapt etmeleri ve tahrip etmeleri ile üzerine gelen feryatçıların şikâyetleri Nasuh Paşa tarafından padişahtan gizlenmiş idi. Bu gelişmeler Şeyhülislam Hocazâde Mehmed Efendi tarafından padişaha iletilmesi de kendisine olan husumeti arttırmıştır.[580]

Memuriyetleri kısa zamanda menfaatleri doğrultusunda meydana getirdiği ve bazı mansıpları on kere değiştirdiği vaki olmuştur. Anadolu'ya ve Rumeli'ye gönderdiği eşkı-

580 *Naîmâ Tarihi,* C.2, s.131.

ya kılığındaki adamlarının şer'an ve örfen icap etmediği şekilde aldıkları mallar ve öldürdükleri insanların haddi hesabı yoktu.

Nişancılıkla görevlendirdiği Hızır Efendi'yi doğru sözlülüğü nedeniyle önce Anadolu'ya sürmüş ve orada da katlettirmiştir. Kendisine merhumun eski hizmetlerini hatırlatanlara "biz onu şahadet rütbesine ulaştırarak fani dünyanın zahmetinden kurtardık, bizim sayemizde cennete gider" diyecek kadar gaddar bir şahsiyetti. Sadece garezinden Kınalızâde Ali Paşa'nın üç defa katlini istemesine rağmen padişahın himayesi ile kurtulmuştur.[581]

Padişah I.Ahmet Edirne'de av yaparken Kırım Hanlarından Mehmed Giray'ın süvarileri ile çalılıkların arasından aniden padişahın karşısına çıkması ve Mehmed Giray'ın Kırım Hanlığı vaadi ile Edirne'ye Nasuh Paşa tarafından davet edildiğinin anlaşılması düşmanları tarafından fırsat olarak kullanılarak, Nasuh Paşa'nın Kırım Hanını Osmanlı tahtına çıkarmak istediği dedikodusu yayılmıştır. İyice padişahın nefretini üzerine çeken Nasuh Paşa'nın Edirne'de evinde misafir kaldığı evde bir seyidin eşine göz koyması üzerine alenen şikâyette bulunması bardağı taşıran sebeplerden olmuştur.

Sonun geldiğini anlayan Nasuh Paşa, baş düşmanları saydığı şeyhülislam ile padişah hocasını katledip Arnavutluk'a kaçmayı planladı Bunun için kethüdası Behram'dan yol üzerinde her menzilde hazır olacak şekilde 50 adet kuvvetli at hazırlamasını istedi. Akıllı bir adam olan Behram Kethüda, bu işin yanlışlığını ve kendi akıbetini düşünerek gizlice bu durumu padişaha bildirdi. Nasuh Paşa'nın padişahın kendisine tavır alıp isteklerini geri çevirdiğini görüp " Ya söylediklerim tutulsun, ya da istifa ederek kendimi zehirlerim" tehditi göndermesi üzerine hiddetlenen padişah "B*re hain. Senin için Murad Paşa Lalamı zehirledi dedikleri doğrudur*" diyerek[582] Cuma Namazı'na da gelmeyen sadrazamın katlini emretti. Derhal sarayı basılarak Nasuh Paşa idam edildi.

Garip hallerdendir ki sadrazamlığı zamanında İstanbul'da olan köpekleri Üsküdar'a ve çeşitli yerlere gönderilmesini ferman edip kayık kayık köpekleri karşı geçirip bırakmışlardır.

---

581 M.Tayyip Gökbilgin, "Nasuh Paşa", *İA*, C.9, s. 126.
582 Gökbilgin, "Nasuh Paşa", s. 127

Nasuh Paşa henüz Diyarbakır Valisi iken Bitlis hakimi Şerefhan'ın damadı olmuş ve bu sayede çok büyük bir servete sahip olmuştu.[583]

Ölümünden sonra Nasuh Paşa'nın terekesinden; bir milyondan fazla duka altını, bir milyondan fazla kuruş, 1058 murassa kılıç (bunlardan yalnız biri 50 bin altın kıymetinde idi), 1100 at, 40 çift som altın üzengi, 1800 deve, 4000 yük hayvanı, 6000 öküz, 5000 koyun ve daha nice nakit ve malı çıkmıştır.[584] İşbilir bir adam olan Defterdar Ekmekçizâde'yi uzaklaştırmasının sebeplerinden birisi de mal varlığının ortaya çıkmasından rahatsız olması olabilir.

Naîmâ'nın şu ifadeleri, Nasuh Paşa'nın son zamanlarında saltanat makamına dahi göz diktiğini gösteriyor: *Hasılı gurur ve azamet ile himmet ve gayretinin büyüklüğü haddinden fazla idi ki, şeyhlerin dalkavuklukları, müneccimlerin aşırı övgüleri ile olmayacak bir sevdaya vücut verip emniyet-i saltanat töhmeti ile itham olunmuştur.*[585]

5. Genç Osman'ın Katili Kara Davud Paşa'nın Azli

Sultan II. Osman'ın tahttan indirilip yerine Sultan Mustafa'nın tahta çıkarıldığı vakit, isyanda etkili olan ağalar bir araya gelip sadrazamın belirlenmesi konusunda istişâre ettiler. Sultan Mustafa'nın validesinin damadı olan Davud Paşa'ya meylini görünce aralarından yazı bilen birisini bulup sadrazamlık hatt-ı humayunu ile kendi mansıp hatlarını yazdırdılar.[586]

Hiç beklemediği bir anda sadrazamlık makamına oturan Kara Davud Paşa; kendisine askerler tarafından emanet edilen, Genç Osman'ın katledilmesi nedeniyle kızgın olan askerlerin kalbini hoş etmek ve halka yaranmak için ne kadar vazifesi kesilmiş, sokaklarda dolaşan, saçma sapan konuşan, ne idiği belirsiz, halkın rezilleri varsa dirliklerini verdi. Herkes ne istedi ise vermiştir. Miri hizmetleri ve mütevellilikleri dağıttıktan sonra bir şey kalmayınca hizmet isteyene:

583 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.4, s.366.
584 *Naîmâ Tarihi*, C.2, s.135.
585 *Naîmâ Tarihi*, C.2, s.139.
586 *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.3, s. 308.

"Kendine münasip bir hizmet bul, verelim!" der idi. Bunu duyanlar uyduruk ve halka eziyet edecek şeyler bulup halkı soymaya giderlerdi.[587]

Dağıttığı rüşvetler sayesinde askerin tepkisini önlediyse de halka bu durum gayet ağır geldi. İsmi "Padişah Katili'ne çıkan Davud Paşa, kendisinden nefret edildiğinden yalnızca bir kez divana gidebildi ve işleri yürütemez hale geldi.

Azlinden birkaç ay sonra Genç Osman'ın katlini sebep olanların cezalandırılmasını isteyen askerler tarafından saklandığı Eyüp'te yakalanarak Yedikule'ye götürülüp, orada idam edildi.[588]

6. Hüsrev Paşa'nın Azli ve Katli

Abaza'nın isyanını sona erdirmekle görevlendirilen yaşlı Vezir Halil Paşa, herhangi bir başarı sağlayamaması üzerine sadramazam değişikli düşünüldü. Toplanan istişâre meclisinde Şeyhülislam Yahya Efendi, Yeniçeri Ağası iken Bağdat muhasarasında gösterdiği yararlılık ve cesareti nedeniyle vezirlik makamına yükselen Hüsrev Paşa'nın sadârete getirilmesini teklif etmesi ile vezir-i azam oldu.[589]

Hüsrev Paşa yeni vezir olduğundan, kıdem sırasına göre sadâret kaymakamı Receb Paşa'nın sadrazam olması gerekiyordu. Bundan dolayı Hüsrev Paşa önce Diyarbakır beylerbeyliği görevi verilerek yola çıkarıldı. Hemen arkasından kapı kethüdâsı yollanarak sadâret mührü İzmit'te kendisine ulaştırıldı

Abaza Paşa üzerine serdar tayin edilen Hüsrev Paşa'ya gönderilen beratta önce Abaza'yı cezalandırması, sonra da İran üzerine yürümesi isteniyor, ayrıca kendisine geniş yetkiler tanınıyordu.

Naîmâ, Husrev Paşa'nın tabiatı kanlı bir kimse olduğunu, adam öldürtürken otağını açtırıp iskemle üzerine vakurane oturup önünde katlettirdiğini anlatır.[590] Hüsrev Paşa sefere çıktığında, yol üzerinde olan kadılar ve diğer vazifeliler suçlu suçsuz umumiyetle

587 *Naîmâ Tarihi,* C.2, s.263.
588 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Davud Paşa, Kara", *İA*, III., s. 498.
589 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C.4, s.382.
590 *Naîmâ Tarihi,* C.2, s.456.

korkuya kapılıp titrerler idi. Zararından emin olanlar kurbanlar keser ve nice sadakalar verirlerdi. Bu konuda yazılan bir beyt şu şekildedir:[591]

Gelir ol vezir-i hûnî (kanlı)
Kılıcı elinde kanlu
Savul ey gönül yolundan
Ki yaman geliştir bu...

Hüsrev Paşa'nın zalimliğine başka bir örnekte, Orduy-u hümâyun Konya'ya vardığı vakit yaşanmıştır. Burada Arnavud ümerâsından Sultan Süleyman zamanından kalmış Koca-Durmuş Bey adında gazi bir mert ihtiyar vardı. Bu ihtiyar ile sadrâzam Hüsrev Paşanm yanında kıymet ve itibâr sahibi olan Deli-Yusuf Paşa arasında eskiden gelen bir düşmanlık bulunuyordu. Yusuf Paşa, bu durumundan istifade ederek Koca-Durmuş Bey'i Hüsrev Paşa'ya kötüledi.

Durmuş Bey'in kardeşi oğlu evvelce, bir adam katledip kaçmıştı. Bu yüzden şikâyetçileri gelip bu ihtiyardan şikâyetçi olmuşlardı. Hüsrev Paşa'nın tehditi üzerine ömrünü din uğruna harcadığını söyleyerek çekinmeden cevap verdi. Sadrazam celladı çağırınca; "Seksen yaşma girdim! Vücudumda kâfirlerin ok ve tüfeğinden yaralanmamış yerim kalmamıştır. Senin gibi zâlim ve merhametsiz fâcir zamanında sağ gezmekten ölmek yeğdir. Senin gibi filanın zulüm oku ile şehit olmak da bir saadettir!" diyerek ruhunu teslim etti.

Olayı görenlerin anlattığına göre, ihtiyarın çıplak vücudundaki yaraları sayılmış, altmış kadar yara nişaneleri tesbit eylemiştir. Böyle bir yiğite kıydığı için bütün halk sadrazama ve buna sebep olan Yusuf Paşa'ya lânet ettiler.[592]

Başka bir olay da sağlam akıllı ve dürüst bir kişi olan Defterdar Ebûbekir Paşa'nın haksız yere hapsedilip katledilmesi hadisesidir. Sultan Osman zamanında " *Temiz ayarlı Bekir Efendi akçesi*" dedikleri Osmanlı parası onun eseri idi. Hizmetlerinde doğru, büyük şan sahibi olduğundan Hüsrev Paşa onu kendisine rakip sayıp, makamını ele geçirmesinden korktuğu için bir entrika hazırladı. Kethüdası mühim masraflar için otuz bin kuruşu defterdardan almıştı. Hüsrev Paşa bir gün: "Otuz bin kuruşu ne yaptın? Ulûfe versene!" deyince defterdar: "Kethüdan aldı, akçe sizdedir!" diyerek münakaşa etmesi üzerine Mar-

591 *Naîmâ Tarihi,* C.3, s.7.
592 *Naîmâ Tarihi,* C.3, s.7.

din Kalesi'ne hapsedilip askerin isyan etmesinden korkularak idam ettirerek mallarına el koydu.

Uzun süredir devleti meşgul eden Abaza meselesini çözen Hüsrev Paşa'nın itibârı artmış ve buna güvenerek müstakil hareket etmeye başlamıştır. Yeniçeri ağasını azlettirip dilediği her istediğini yapmağa alıştığından, yeniçerilerin defterine de el koymak istedi. Padişahın kati emri ile yasak olmasına rağmen, birçok acemi oğlanını yeniçeri defterine kaydetmesi için yeniçeri kâtibi Mehmet Efendi'ye emir verdi. Bu kanunsuz teklifi kabul etmeyen Mehmet Efendi, görevinden istifa etti. Yeniçeri Kâtipliğini kendi adamlarından Osman Efendi'ye verip, istedikleri kimseleri ve acemi oğlanlarını deftere kaydettiler.[593]

Naîmâ'nın büyük önem verdiği uğurlu vakitte bir işe başlanması gerektiği kuralına uymadığı için başarısızlıkla sonuçlandığına inandığı Bağdat Seferi, Hüsrev Paşa'nın nüfuz ve itibârı iyice sarsılmıştı. Bunu hissederek rakiplerini defetme yoluna gideceğini bilindiğinden sadarete yakın Paşalar can derdine düşüp şeyhülislamı da yanlarına çekerek sadrazam aleyhine çalışmaya başladılar. Bağdat başarısızlığına sebep olduğunu ve sırf hunharlık hissiyle pek çok önemli şahsiyeti haksız olarak idam ettiğini, bilhassa zorbalarla anlaşıp işlerini yapmasını padişaha anlatıp azlini sağladılar

Yeniçeriler Hüsrev Paşa lehinde padişaha istidâ göndermek istedikleri gibi sipahi zorbaları da Anadolu'nun çeşitli yerlerine dağılıp Hüsrev Paşa'yı tekrar sadârete getirmek için topyekün bir isyanın hazırlığına başladılar.

Bunu bahane ederek devrin zalim ve eşkiyaları etrafında toplandı. Kısacası Hüsrev Paşa'nın azli Anadolu'yu yeniden anarşinin eşiğine getirmişti.

Yeniçerilerle birlikte sipahi zorbaları da ulûfe almak bahanesiyle İstanbul'da toplandılar. Zorbalar, Hüsrev Paşa'nın sadârete gelmesinden beri bu makama göz diken Receb Paşa'nın da tahrikiyle İstanbul'da ayaklandılar. Hüsrev Paşa'nın haksız yere azline sebep olmakla suçladıkları yeni sadrazam Hâfız Ahmed Paşa ile Şeyhülislâm Yahyâ Efendi ve Başdefterdar Mustafa Paşa'nın dâhil olduğu on yedi kişinin kendilerine teslimini istediler.

---

593 Naîmâ'nın bu hadise için yorumu şu şekildedir: "*Her asırda böyle doğruluk satıp, topluluğa karşı koyan, bilhassa vezirlere ve sözü seçer vukelaya karşı koyanlar, memuriyetinden mahrum ve mahzun ola gelmiştir. Böyle zor işlerde güzelce tedbirleriyle muamele ve hakimane hilelerle çare bulmak mümkün iken sertlik gösterip doğruluğu meydana vurmakta ve azlini istemekle iyi bir isim yapmak mümkündür. Ama nice mahzurları da vardır.*"

IV. Murad başlangıçta direndiyse de sarayın iç kapısına kadar gelen zorbalar karşısında boyun eğmek zorunda kaldı ve Hâfız Ahmed Paşa'yı âsilere teslim etti. Hâfız Ahmed Paşa'yı padişahın gözleri önünde parçalayan zorbalar Receb Paşa'yı sadârete tayin ettirdiler.

Bu hadiseden çok etkilenen genç Pâdişâh IV. Murad, mendilini yüzüne tutup ağlayarak intikam "Hak teâlâ kudret verirse sizden intikam almak nasıl olur görürsünüz!" diyerek içeri girdi.

Kargaşalıklardan ve Hafız Paşa'nın katledilmesinden, Bağdat dönüşü beraberinde getirdiği eşkıya ile birlikte Hüsrev Paşa'yı sorumlu tutan padişah, Özi muhafızı Murtaza Paşa'yı Diyarbakır Beylerbeyliği'ne göndererek Hüsrev Paşa'yı idam etmekle görevlendirdi.[594] Murtaza Paşa bu zor işi mal varlığına el koymak şartı ile kabul etti. Tokat'ta hasta yatağında yatmakta olan Hüsrev Paşa hâlâ yeniçeriler ve sipahiler tarafından seviliyor ve korunuyordu. Murtaza Paşa büyük bir kuvvetle Tokat'a geldiğinde Hüsrev Paşa taraftarları kendisini şehre sokmadılar. Tokat halkının da desteklediği Hüsrev Paşa kuvvetleri Murtaza Paşa kuvvetlerini geri püskürttüler. Savaş devam ederken Murtaza Paşa, padişahın Hüsrev Paşa için verdiği ölüm fermanını şehrin kadısına göndererek konağının topa tutulmasını emretti. Bir taraftan da Hüsrev Paşa'nın idam fermanını halka okutarak öldürülmek şartıyla malının yağmasının helâl olduğunu ilân etti. Bunun üzerine Tokat halkı savaştan çekildi. Murtaza Paşa kuvvetleri tarafından konağı kuşatılan Hüsrev Paşa ise adamlarına artık mücadeleden vazgeçmelerini ve padişahın emrine boyun eğmeleri gerektiğini bildirdi. Kethüdâsı ile ona idamını bildiren padişah fermanını gönderdi. Hüsrev Paşa emri okuduktan sonra padişahın gönderdiği kuvvetlere karşı savaştığına pişman göründü. Namazını kıldıktan sonra boynunu cellâtların kemendine teslim etti. Öldüğüne delil olmak üzere kesik başı İstanbul'a gönderildi.

Uzunçarşılı, kendini beğenmiş ve kan dökücülüğüne rağmen Hüsrev Paşa'nın süratle hareket ederek Bağdat'taki Bekir Subaşı meselesi ile büyük olayların çıkmasına meydan vermeden Abaza Paşa meselesini çözmesinin takdire layık olduğunu söyler.[595]

---

594 Halil İnalcık, "Hüsrev Paşa", *DİA,* C. 19, İstanbul 1999, s.39.
595 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.4, s.383.

Hüsrev Paşa öldürüldüğü halde davası bitmedi. Hüsrev Paşa'nın katlinden sonra başlayan bu karışıklıklar IV. Murad'ın büyük bir şiddetle harekete geçip vaziyete hâkim olmasına kadar devam etti. Hatta üç gün sokaklar ve dükkânlar açılmayıp halkın kalbine büyük bir korku düşmüştür.

7. IV. Murad'ın Recep Paşa'dan İntikam Alması

Recep Paşa vezirlik rakibi Hafız Paşa'yı ortadan kaldırmakla kendisi sadrâzamlık mührüne nâil oldu. Ancak kendine mâni olacak gibi görünenlerin vücudunu ortadan kaldırmak niyeti ile zorbalarla birleşip ve rezillere ve ayak takımlarına arka verip gizlice isyancıları kışkırtmaktan geri kalmazdı.

Hüsrev Paşa'nın öldürülmesine sevinmesine rağmen makamını korumak için zorbaları kışkırtarak: "Hüsrev Paşa gibi vücudu lâzım vezirin katline sebep olanlardan intikam almak lâzımdır. Ayrıca şehzâdelerin hayatından endişe ederiz" diyerek fitneyi kışkırtıp, günlerce kargaşanın devamına ve rakiplerinin öldürülmesini sağlamıştı.

Fitnecilerin, Pâdişâha karşı gelip Recep Paşa'dan hoşnut olmaları ve bilhassa şehzâdelere kefil olması IV. Murad'ın kalbinde yerleşmiş olup katline karar vermişti. Yavaş yavaş idareyi ele almaya başlayan IV. Murad, vezir-i âzam Recep Paşa'yı "Gel buraya topal zorba başı!" diye huzuruna çağırdı. Öfkesi o kadar şiddetli idi ki, "*Bre Kafir! Abdest al!* diye bağırdı.[596]

Meğer Hafız Paşa vak'asında zorbaların isteği ile ayak divanı olması için Recep Paşa'nın, pâdişâhı dışarı çağırdığı vakit: "*Pâdişâhım, abdest alın*!" diye korkutmasını unutmamıştı. Hemen orada infaz edilerek Recep Paşa'nın ölüsü, görünür halde bir hasır üzerine konulup sürüyerek, Bâb-ı hümâyundan dışarıya bırakıldı. Zorbaların ve adamlarının kalblerine pâdişâh kahrının korkusu düşüp büyük endişeye kapıldılar.

Sadrazamlık mührü, Mısır'dan azledilmiş olan "*Tabanı yassı*" demekle tanınmış Amavut-Mehmed Paşa'ya verilerek zorbaların hakkından gelmesi tenbih edildi.

8. Kemankeş Mustafa Paşa'nın Sultan İbrahim'e Karşı Davranışları

596 *Naîmâ Tarihi,* C.3, s.114.

Önce Sultan IV. Murad'ın takdirini kazanarak sadrazam olan Kemankeş (Kara) Mustafa Paşa, Sultan İbrahim'in cülusundan sonra da bir müddet bu nüfuzunu korumuştu. Ancak yeni silahtar Yusuf Paşa ve Cinci Paşa'nın tahakkümlerine karşı koyamayarak her geçen gün itibârını kaybetmeye başlaması, asabiyetini ve her yerde doğruyu söyleme alışkanlığını daha da arttırdı.

Sultan İbrahim'in icraatlarından memnun olmayan ve bunu fırsat buldukça dile getiren Mustafa Paşa, uygunsuz davranışlarını bazen padişah huzurunda öfkesine hakim olamayarak adeta padişahı azarlayacak mertebeye kadar götürmüştür.

Naîmâ'nın, Mustafa Paşa'nın padişaha karşı tutumu hakkındaki yorumu: Eflâtun der ki halk üç kısımdır: Birincisi yüksek tabakadır, hüccet ve ilzam ile zaptolunur. İkincisi orta sınıf halktır ki, çoğu zaman teşvik ve okşama ile idare edilir. Üçüncü tabaka ki, aşağılardır, korkutma ile zaptolunur. Bu üç tabakaya yalnızca asık surat ve azarlama ile hükümet müşküldür. Rağbetin kesilmişe, muhabbetin kaybolmasına sebep olur.[597]

Kara-Mustafa Paşa ise yüksek tabakaya yumuşaklık ve müdârâ ile muamele etmeyerek, birçok kez padişaha hiddet ve şiddet ile cevap vermiştir. Padişahın arzuladığı işlerde, kendi isteğine uymayana müsaade etmemek için elinden geleni yapardı. Naima, Kara Mustafa Paşa'nın amacının padişahı küçük düşürmek değil, hayırhahlık (iyiliğini istemek) yüzünden mücadele olduğunu söylemektedir. Ancak kendi isteğine uymayan işlerden padişahı güzellikle vaz geçirmek için, padişahın yakınlarından akıllı ve dirayetli birisinin yardımınından istifade etmesinin daha doğru olacağını belirtmektedir. Pâdişâhın isteklerini red veya değiştirmek suretiyle hareket etmesi, israftır diye saray-ı âmirenin (pâdişâh sarayının) birçok masraflarını azaltmaya çalışması, Enderun-u hümâyun çalışanlarının kendisinden yüz çevirmeğe başlamasına sebep olmuştur.

Naîmâ'nın Sultan İbrahim'in kethüdası olan kapıcılar kâtibi Hüseyin Efendi naklettiğine göre; Mustafa Paşa, ufak tefek sebeplerle pâdişâhın kendisini davet etmesine daima bozulur ve pâdişâh ne ferman etse mâni olur ve münakaşa ederdi.

Hattâ Sultan İbrahim, Silâhtar Dilâver Paşa'ya Anadolu beylerbeyliği ile birlikte vezirlikte vermek isteyince Mustafa Paşa vezir sayısının çokluğu nedeniyle isteği geri çe-

597 *Naîmâ Tarihi,* C.4, s.51.

virmişti. Bunun üzerine padişahın Kara Mustafa Paşa'ya gönderdiği hatt-ı hümâyunda: "*Sebep nedir, senin verdiklerin tutulup, benim verdiklerim tutulmaya? Ben Dilâver'e vezirlik derdim...*"diyerek sadrazamına sitemini dile getirmiştir.[598]

Kemankeş Mustafa Paşa'nın Sultan İbrahim'in gereksiz isteklerinden rahatsızlığını açıkça göstererek padişahı azarlayacak kadar ileri gittiği görülmektedir. Dönemin sözü geçen kişilerinden harem kethüdası hatun için beş yüz çeki odun ferman olunmuş, fakat sadrazam devletin daha önemli işleriyle uğraştığından bu isteği geciktirilmişti.

Bir gün sadrâzam, divanda mühim devlet işlerini müzakere ederken, padişah tarafından vaktinden iki saat evvel vezire haber gelip, divanı bozdurup, içeri davet ederek odunun neden verilmediğini sorup sadrazamı azarladı. Mustafa Paşa, verilmesini tenbih ettikten sonra, Naîmâ'nın tabiri ile padişaha küstahça hitap edip:

"Pâdişâhım! Ben senin vezirinim... Divanı bozdurup bu çeşit küçük bir iş için beni çağırırsınız. Beş yüz çeki odun, on beş bin akçe eder. Bu kadar hasis bir şey için beni getirip, mühim işleri geciktirirsiniz. Neden bana reâya, hazine ve hudutlar ahvalini sormazsınız!" diyerek padişahı gücendirmiştir.

Şeyhülislam Yahya Efendi, yukarıda adı geçen Hüseyin Efendi vâsıtasiyle bu görüşmeden haberdâr olunca, sadrâzama, ihtiyat ve basiret üzere bulunmasını ve Pâdişâh'a mühim görünen hususları ehemmiyetsiz görmemesini gizlice ihtar etti. Kara Mustafa Paşa ise bu ihtara verdiği cevapta:

"Benim hakîkat-i hâli söyleyişim, Pâdişâh'a muhabbetimden dolayı değil midir? Müdâhene mi edeyim? Bir mevkii için yalan ve dalkavukluk etmek bana güç gelir" sözleriyle karakterini de ortaya koymuştur.[599]

Uzun süre yaşadığı hapis hayatı nedeniyle ne zaman ne yapacağı belli olmayan Sultan İbrahim'in sadrazamın bu şiddetli tavırlarına sabretme sebebi ise azl ve katlinden önce askere danışmasından anlaşılmaktadır. Çünkü Sultan İbrâhim, sadrazamın yeniçerileri ayaklandırma teşebbüsünü kendisine anlatan Muslihiddîn Ağa'ya "*Ben şimdi lalamı öl-*

---

598 *Naîmâ Tarihi,* C.4, s.51.

599 Zuhuri Danışman, bu olayla ilgili yorumunda: "Şu basit hikâye içinde, devrin karakteri ne güzel çizilmiştir! Devlet reisinin, hükümdar yakınlarının, devlet adamlarının, ulemânın devlet idaresindeki düşünceleri ne kadar sarahatle anlatılmıştır. İmparatorluğun gerilemesi sebepleri elbette bu ve buna benzer tutumlardır." demiştir. (*Naîmâ*, C.4, s.53.)

dürsem, kullarım bana incinirler mi?" diye sormuştur. Bu davranışı, sadrazamından memnun olmamakla beraber Mustafa Paşa'nın heybetinden ve askerlerin tepkisinden çekindiği için beklediği anlaşılmaktadır. Askerin onayını alınca yukarıda anlatıldığı gibi önce azlettirmiş ve sonra da idam edilmiştir.

Birçok tarihçinin takdirini kazanmış olan Kemankeş Mustafa Paşa için Kâtip Çelebi de şu yorumda bulunmaktadır: Sultan İbrahim Han ise devletin hayır ve şerrine faydası ve zararını düşünmeksizin müfsitlerin fesatçılıkla ve insan şeytanlarının saptırmasiyle doğruluğu yüzünden eylediği kabalıktan gücenip haksız yere zulmen katleyledi. Yaşı elliye yakın idi.[600]

9. Sultan İbrahim Tarafından Öldürülen Salih Paşa

Silahtar Yusuf Paşa'nın Sultanzâde Mehmet Paşa yerine sadrazam olarak düşünülmesine rağmen mührü almakta fazla nazlanması nedeniyle Salih Paşa'ya mühür verilmişti. Ancak Salih Paşa'nın başına gelenler görülünce, Silahtarın mührü almama sebebi Naîmâ'nın dediği gibi naz yüzünden değil, Sultan İbrahim'in ruh hali olduğu anlaşılır. Ancak bu tedbire rağmen Yusuf Paşa'da aynı akıbete uğrayacaktır.

Sultan İbrahim, ruh halindeki ani değişimler ve yaşadığı psikolojik bunalımlar nedeniyle aniden karar vererek at veya araba ile şehri dolaşmaya çıkardı. Birkaç defa yolunun üzerinde arabalar ile karşılaşıp, sokaklardaki sıkışıklık nedeniyle ilerlemesi zorlaştığından "*Arabalar şehre girmesin! Ve şehirde hiç kimse arabaya binmesin! İstanbul içinde bir daha araba görmeyim...*" diye yasak getirmişti.[601]

Yine birgün Pâdişâh, yürek sıkıntısı nedeniyle DavutPaşa semtindeki bir hocaya okunmak için giderken karşısına bir araba gelir. Yasak edip sıkı sıkıya tenbih etmesine rağmen böyle bir hadise ile karşılaşınca, verdiği emirlerin sadrazam tarafından aldırış edilmemesine bağlayarak öfkelenir. Sarayı'nda ikindi divanına hazırlanmakta olan Salih Paşa'yı huzuruna çağırtır. İmamın evinde iken huzuruna gelen sadrazamın hiçbir özrünü kabul etmeyerek "*Ben arabaları yasak etmiş iken niçin benim tenbihim tutulmaz? Ben*

600 *Naîmâ Tarihi,* C.4, s.61.
601 *Naîmâ Tarihi,* C.4, s.235.

pâdişâh değil miyim? Tiz boğun!" diyerek hademeleri tarafından imamın evinde olan bir urgan ile zavallı sadrazam boğularak öldürülmüştür.[602]

Her ne kadar Salih Paşa'nın öldürülmesi bu kadar basit bir meseleye dayandırılsada olayın arkasında başka sebepler de olabilir. Bu sebeplerden birisi de, artık Sultan İbrahim'in isteklerine tahammül edemeyen Salih Paşa'nın Kösem Valide Sultan'a gizlice haber gönderip torunu Mehmed'in tahta geçirilmesini teklif etmesi ve bunun padişah tarafından duyulması yönündeki iddialar da olabilir.[603]

10. Hazerpâre Ahmed Paşa'nın Gelişmeleri Padişahtan Gizlemesi

Pâdişâhın dâmâdı Fazlı Paşa, Rumeli muhafazasına asker sevki için memur olup gitmişti. İstanbul'a dönüp Kubbealtı veziri olduktan sonra Rumeli ahvâlinin berbat, reâyânın perişan ve zayıf olduğunu ve kâfirlerin Bosna Serhaddini ele geçirdiklerini söyledi. Bunları duyan padişah sadrazamın kendisine bunları aktarmadığını söyleyip, aynı şeyleri sadrazamın önünde söylemesini istedi.

Yaşananları Sadrazamın önünde söyleyince, Vezîr-i Âzam, Fazlı Paşa'nın sözünü yalanlayarak Fazlı Paşa'nın küçük meseleleri büyütüp yaranmak istediğini iddia edince Fazlı Paşa hiddetlenerek: "*Behey Pâdişâhım, âlemin ahvâline bizzat dikkat edip bilgi edinin. Lalan (Sadrazam) rüşvetle âlemi haraba verdi. Hazine yok... Reâyâ ve askerin, hali Allaha kalmıştır. Bu hareketin sonu nereye varacağını mülâhaza buyurun... Bu çeşit dalkavukluklara iltifat buyurman...*"deyip dışarı çıktı.[604] Hemen ardından sadrazam tarafından "Fazlı Paşa kulları, gazâ işinde büyük bilgi sahibidir, Girit seferine tâyin buyrula" diye telhis gönderip padişah emri çıkarttı. Fazlı Paşa gitmek istemeyince hapiscezası verildi. Beş gün hapisten sonra Karadeniz'e gitmeye razı olup dört parça kadırga ile Azak muhafazasına gönderildi.

Sadrazamın padişahtan gizlediği başka bir olay da, Venedik gemilerinin Çanakkale boğazı önünü kapayarak donanmanın çıkmasına izin vermemeleri ve başka yerlerden gemilerin gelmesine mâni olmaları hadisesi idi. Sultan İbrahim sordukça Ahmed Paşa, düş-

602 *Naîmâ Tarihi,* C.4, s.236.
603 Baysun, "Kösem Sultan", s.918.
604 *Naîmâ Tarihi,* C.4, s.271.

man gemilerinin gittiklerini söyleyerek "*donanmaya ve denize müteallik sözler, pâdişâhın önünde söylenmesin*" diye yasak getirerek herkesi sıkı sıkıya tenbih etmiştir.[605]

Vezîr-i Âzam'ın bir diğer kusuru da, biraderi İbrahim Ağa'nın rezilliklerine göz yumması ve padişahtan gizlemesidir. Adı geçen şahısa, pâdişâh tarafından bazı hususlar için bir bostancı gönderilmişti. İçki sofrasında sarhoş bir vaziyette olan İbrâhim Ağa bostancının başına bir tabak vurup yaralar. Olaydan haberdar olan sadrazam, yaralanan bostancıyı sarayına getirterek bir kese kuruş vererek yaşananları kimseye söylememesini tenbih edip hatırını almıştır. Sadrazam, gece gündüz şarap içen kardeşini uyarınca sarhoşlukla ağza alınmayacak sözler söyleyince, sadrazamlık gururu üstün gelip değnek ile cezalandırmak istemiş, ancak etrafındakiler kurtarmıştır. Yerine tayin edilen kethüda içki içilmesini yasaklamıştır.

Gariptir ki, bunca yaptıklarına rağmen, Bağdad eyâleti, adı geçen İbrâhim Ağaya verilmekle, hatırı hoş edildi.

Sultan İbrahim'in beğenilmeyen hallerinin artması, halk arasında endişeye sebep olup bunun sorumluluğunu sadrazama bağladılar. Böylece kendisine karşı büyük bir muhalefet oluştu. Padişahtan her şeyi saklayarak dalkavukluk ile her dediğini yapması dışında Ahmed Paşa'dan halkın nefret etmesinin sebeplerini şu şekilde sayabiliriz:

I. Sadrazam, halkın lanetine rağmen böyle tehlikeli günlerde mal toplamaktan ve rüşvetten çekinmedi. Ve halkı korkutmak için fazla sert ve şiddetli cezâ ile hareket etti.
II. Askerî ve İlmî memuriyetler artırma ve rüşvet ile satılır olup, parası yetmeyenlere mübaşir tayin edilip kalan borcu faiz ile alınırdı.
III. Bina yapmak ve birtakım eserler inşa etmenin vakti değil iken İstanbul'da birçok yerlerde, görkemli binalar yaptırmağa meşgul oldu. Saraydaki köşklerin herbiri baştanbaşa samur ile döşenmek ferman olunup memleket hâkimlerine samur kürkler istenip, vermeyeceklerini bildirenlerin kimi azlolundu, kimi mahpus oldu.
IV. Girit Serdarı Hüseyin Paşa'dan yardım istemek için birbiri arkasından arzlar gelirken, Donanma boğazdan çıkamaması padişahtan gizleniyordu.

605 *Naîmâ Tarihi,* C.4, s.272.

Kendilerinden samur kürk ve akçe istenen ocak ağaları, bu isteği kabul etmeyince düzenlenen bir düğün esnasında sadrazam Ahmed Paşa tarafından suikast ile öldürülmek istenmişti. Bunun üzerine bir araya gelen ağalar, bu fesatları padişaha öğreten vezir-i azamı indirip dürüst bir kişiyi bu makama getirmek için sözleştiler.[606]

Yapılan toplantıda defterdarlıktan azledilen Mevlevi Mehmet Paşa'nın bu makama getirilmesine ve Ahmed Paşa'nın katline karar verdiler. Zorla getirdikleri Mehmet Paşa'nın elini öperek isteklerini iletmesi padişaha gönderdiler. İstemeyerek ve korkarak padişahın huzuruna varan Mehmed Paşa, zorla gönderildiğini söyleyerek askerlerin isteklerini iletti. Padişah, sadrazamı Ahmed Paşa'nın azlini kabul etti. Ancak damadı olması hasebiyle katline razı olmadı. Tekrar ağaların yanına gelen Mehmed Paşa, padişahın Ahmed Paşa'nın öldürülmemesi konusundaki ricasını kabul etmeyerek, tekrar huzura gönderdiler. Yeni sadrazamın fitnenin def'i için Ahmed Paşa'nın verilmesini istemesi üzerine sinirlenen Sultan İbrahim, ihtiyar veziri yumruklayarak dövdü. Bitkin bir halde evine dönen Mehmed Paşa, ağalara haber göndererek kendini azlettiğini bildirdi.

Padişahın bu tavrı üzerine ağalar Ahmed Paşa'yı katledip, Sultan İbrahim'i tahttan indirip şehzâdeyi tahta geçirmek için birlik olup ahd ve yemin ettiler. Bunu öğrenen Ahmed Paşa, korku ile saklanacak yer aradı ise de hiç kimse korkusundan kabul etmedi. Ahmed Paşa rahatına düşkün, şişman adam olduğundan sığınacak kapı arar iken yorgunluktan "ah" çekerdi. Adamlarından birisi: "*Behey Efendim, bu gün için bir hususî dost ve bir sâdık arkadaş peydâ etmediniz, yazık!*" deyince, Paşa içini çekerek ah edip,"*Behey oğlan ahvâlimizin böyle olacağını bilir miydik?*" diyerek ne kadar gaflet içinde olduğunu itiraf etmiştir.[607]

Naîmâ, Ahmed Paşa'nın yakalandıktan sonra cellatlar tarafından katledilirken son sözünün bile "Hay kâfir kahbe oğlu!" olduğunu söyleyerek, öldürüleceğini bildiği halde yine de dünyadan ümidini kesmeyip, Abdest ve namaz ve tövbe ve istiğfar etmeyip, ahirete de gaflet içinde gittiğini yazmaktadır.-[608]

---

606 *Naîmâ Tarihi,* C.4, s.289.

607 *Naîmâ Tarihi,* C.4, s.298.

608 Ahmed paşa, rahatına düşkün ve fazla yağlı olmakla "insan yağı mafsal ağrılarına faydalıdır" inancı halk arasında yaygındır inancıyla, bir yeniçeri, vezirin bütün yağ ve etlerini bıçakla parçalayıp, halka satmıştır. Bu yüzden Ahmed Paşa'ya *"Hezarpare (Bin parça)"* denmiştir. .(*Naîmâ Tarihi,* C.4, s.322)

11. IV. Mehmet Tarafından Tehdit Edilen Murad Paşa

Memleketde ve İstanbul'da çıkan bazı kargaşalık ve korku havası bertaraf olunca devlet adamları dinlenmek için vakit bulmuştu. Sadrâzam Murad Paşa, kendisine yakın adamları ile çoğu zaman bahçelerde ve yalılarda sohbet, eğlence ve ziyafetle meşgul olmaya başlamıştı.

Bu durumu eleştiren Naîmâ, vezîriâzamların bu çeşit sohbet ve muaşereti, kendine en bağlı bir iki dostuyla yapıp, sırlarını bilen kimseleri çoğaltmak yanlış olduğunu söylemektedir. Murad Paşa'nın değersiz kimseler ile sohbet edip sırlarını açığa çıkarmasını, yeniçeri ocağından gelme okuyup yazması olmayan cahil bir devlet adamı olmasına bağlamaktadır.[609] Bu davranışları, kendisini hasetçilerinin diline düşürüp "ayyaşlık" suçlaması ile Harem-i Humâyûn'a aksettirildi.

Bu sırada içerisinde sert ifadeler bulunan bir Hatt-ı Humâyun, sadrazama gönderildi ki şunlar yazıyordu: "Ben seni bağ ve bahçelerde ayş ve işrette olmak için mi vezir eyledim? Memleket işleriyle bir hoşça mukayyet ol. Bir daha ayyaşlığını işitmeyeyim. Yoksa senin başım keserim!"[610]

Bu tehditkâr yazıdan rahatsız olan Murad Paşa, pâdişâha yazı yazmasını öğretmekle görevli musahip Beşir Ağayı çağırıp, henüz yedi yaşındaki padişahın böyle bir yazı yazamayacağını söyleyerek görevinden azletti.

12. İbşir Paşa'nın Tayini ve Sadrazamın Sert Tutumu

Haleb Valisi olan İbşir Paşa, Anadolu'daki isyanlarıyla meşhur Abaza-Mehmed Paşa'nın yeğenidir. İbşir Paşa da İstanbul hükümetine karşı itaatsiz durumdadır. Devlet merkezinin zaafı ve Anadolu'daki asayişsizlik sebebiyle maiyetindeki leventler ile birlikte İstanbul'a karşı serkeşçe hareket etmiş, hatta isyan eden Abaza Hasan'a yırdımda bulunmuştur.[611] Fakat açıktan açığa isyan etmemiş görünmektedir. İstanbul hükümeti onu sadrazamlığa getirmekle, gözaltında bulundurmayı ve Anadolu'da yeni bir Celâli benzeri bir kalkışmayı engellemeyi düşünmüştür.

---

609 *Naîmâ Tarihi,* C.4, s.444.
610 *Naîmâ Tarihi,* C.4, s.445.
611 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C.4, s.408.

Derviş Mehmed Paşa'nın muhalefetine rağmen Enderun'daki gücü sayesinde büyük mirahorluk makamını ele geçiren Mehmed Ağa, bu makamdan büyük bir gelir elde etmesine rağmen tamahkârlığı nedeniyle dörtbin kuruş karşılığında mührün İpşir Paşa'ya gönderilmesi vazifesini almıştı. Huzura varınca iltifat beklerken, eski usul gereği dergah-ı alî kapıcıbaşı yerine mührü getirdiği ve bunun için rüşvet verdiği için azarlanarak[612] salıverilmedi ve alıkonuldu.

İpşir Mustafa Paşa sadâret mührünü aldıktan sonra etrafına karşı daha da sertleşti. Naîmâ, pek hoşlanmadığı İpşir Paşa'nın zeki birisi olmamasına rağmen, İstanbul'a giderse başına gelecek felâketi sezer gibi olduğunu yazmaktadır.[613] Vezîriâzamlığın kendisine verilmesini yakalanması için bir tuzak olduğunu düşünüp Halep, Şam ve Anadolu'daki karışıklıkları düzeltme bahanesiyle İstanbul'a hemen gitmeyip oyalanacağını bildirdi.

Bu davranışı İstanbul'da tedirginliğe yol açmıştı. İstanbul'da herkes İbşîr Paşa'nın gelişi mes'elesiyle meşgul idi. Gelip, gelmeyeceği ve geldiği takdirde kimleri vergi vermeye mahkûm edeceği, kimleri azil, sürgün veya îdâm ettireceği konuşulurdu.[614]

Dedikoduların artması üzerine hemen gelmesi için haseki ağa ile tekrar hattı humayun gönderilmiştir. Ancak İbşir Paşa öfkelenip, kendisinin diğer vezirlere benzemediğini ve müstakil hareket edeceğini bildirdi. Onun bu tutumu, başta şeyhülislam olmak üzere kendisinin bu makama getirilmesinde ön ayak olanların suçlanmasına sebep oldu.

Yol boyunca Anadolu vilâyetlerinin defterdarlarına haberler göndererek daha önce Moralı Defterdar tarafından iki yıllığına satılmış olmasına rağmen bütün Anadolu mukātaalarının tekrar kendi adamlarına satıldığını bildirdi. Şikâyette bulunulan devlet adamlarını cezalandırdı. Halkın beğenmediği kadıları ise yanında bulunan mâzul kadılarla değiştirdi. İstanbul'a yaklaştıkça ondan çekinenler ve menfaatlerine zarar geleceğini düşünenler sadâretten azli yolunda çaba sarfettilerse de kendisini sevmese de Kaptanıderyâ

---

612 Büyük mîrâhor, vardığında İbşîr Paşa ayağa kalkıp kendisini karşılayarak mührü aldıktan sonrakaşlarını çatarak, mîrâhora hiddetli bir tavırla: "Mühr-i şerifi dergâh-ı âlî kapıcıbaşısının kırk nefer üsküflü kapıcı ile getirmesi mu'tâd olduğu halde, bre hovarda seyis, sen kendi akranın birkaç erâzil ile menzile binüp bu levend kıyafetiyle mühür getirmek neden iktizâ etti? Başına sardığın kırmızı mukaddemi, levend libâsını çıkarmadan bu hey'et ile huzuruma gelmekten niçün utanmadın!" demiştir. (Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.10., s.238.)

613 *Naîmâ Tarihi,* C.6, s.11.

614 Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.10., s.241.)

Kara Murad Paşa'nın müdahalesiyle yerinde bırakıldı. Naîmâ, İpşir'in Enderun'dan, kendisinin ocaktan olmasına rağmen sadrazamlık makamının itibârını korumak için padişahın huzuruna çıkıp bu karardan vazgeçirdiğini söyler. İbşir Paşa'nın gelmesinden dehşete düşenler, Murad Paşa'yı padişahın huzurundan çıkmasından sonra üzerine yürüyüp öldürmek istemişler, ancak muvaffak olamamışlardır. Aslında Murad Paşa, bu davranışı ile o dönemde İbşir Paşa'nın karşısına çıkacak güç olmadığından hem devleti, hem de kendisini koruyarak daha sonra kolayca defedilmesini sağlamıştır.

Sonunda güvendiği kişilerden Reyhan Ağa'nın kendisini ikna etmesi üzerine hayatı hususunda garanti aldı ve Üsküdar'a gelerek nikâhlısı Ayşe Sultan'ın buradaki sarayına yerleşti. Büyük bir alay ile İstanbul'a geçip resmen görevine başladı. İpşirli Mustafa Paşa önce azil, nasp ve müsâdere işleriyle meşgul oldu. İlk işi, kendisi gelmeden evvel vezir-i âzamlığı istemiş olan Morali Defterdarı çağırmak ve ondan maaş için para istemek oldu.[615]

Her geçen gün idareyi sertleştiren İpşir Mustafa Paşa, muhaliflerini katl veya sürgün yoluyla bertaraf etmeye başladı. Naîmâ, İpşir Paşa'yı şu şekilde tarif etmektedir:

Her zaman diz çöküp[616] *kimseye iltifat etmez, asla söz söylemez, vezirlere, ulemâya, derecelerine göre diğer devlet adamlarına hürmet göstermez ve hiç kimseye iltifat etmezdi. Belki bir ricada bulunurlar diye güler yüz göstermeyip sert ve ekşi bir suratla otururdu. Güldüğünü kimse görmemişti. Yüksek tabakada olanları ve halk tabakasını korkutmak içim böylece bir yol tutmuştu. Meclisine girenler mağrurâne muamelesinden kederlenir ve kırılarak çıkarlardı.*[617]

Sadrazamın padişahın yakınları dâhil, hiç kimseyi ayırt etmeden kırması kendisine karşı hoşnutsuzluğun artmasına neden oldu. Bu hoşnutsuzluğun başına bela açacağını gören İpşir Paşa, Halepten beraberinde getirdiği Şeyh Mustafa Dede'nin tavsiyesi ile padişah taraftarlarına meyletti ve isteklerini yerine getirdi. Bu sefer de kendi adamlarının isteklerini yerine getirmediği için arası açıldı. İstanbul'a beraberinde getirdiği sipahi zümresinden ve taşrada bazı yerlere tayin ettiği adamlarından sürekli şikâyet ediliyordu. Bu

615 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.3, s.235.

616 İbşir Mustafa Paşa, oturduğu zaman hiçbir zaman ayağını uzatmaz ve bağdaş kurmaz, daima eski terbiye adetleri üzere dizüstünde otururmuş. (Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C.4, s.410.)

617 *Naîmâ Tarihi,* C.6, s.54.

nedenle önceleri kendisine taraftar iken sadrazamlığından sonra umduklarını bulamayan sipahilerle arası açıldı. Sipahiler İpşir Paşa'yı padişaha ve şeyhülislâma şikâyetlerinden bir netice alayınca yeniçerilerle birleşmeye karar verdiler.

İpşir Paşa'nın, kendisine rakip gördüğü ve mührün kendisinden alınmasına engel olan Kaptanıderyâ Kara Murad Paşa'ya cephe alması onunla da arasının açılmasına sebep oldu. Bunu gören Abaza Hasan ve Kürt Mehmed gibi en yakın adamları bile Murad Paşa'nın tarafına geçmesi ile iyice yalnız kaldı. Yeniçeri ve sipahi ileri gelenleri anlaşarak Murad Paşa'yı sadrazam yapmaya karar verdiler. Murad Paşa, fitneyi kışkırtması için Kürd Mehmed'e para verdi. Murad Paşa ve Kürt Mehmed'in tahrikiyle harekete geçen âsiler, Padişah IV. Mehmed'e haber gönderip İpşir Paşa ve şeyhülislâmın kendilerine teslimini istediler. İpşir Paşa Topkapı Sarayı'na sığındı. Bu arada kendi sarayı ve şeyhülislamın sarayı yağmalandı. Yağmacılar o kadar çok mal elde ettiler ki hamallar ile taşımaz zorunda kaldılar. Mustafa Paşa mührü çıkarıp padişaha teslim etti. Yerine Murad Paşa getirildi. Bir süre hapsedilen, İpşir Mustafa Paşa âsilerin dağılmaması üzerine idam edildi.

Naîmâ, İpşir Mustafa Paşa'yı sözleri ve iddiaları ile yaptıkları birbirine uymayan bir devlet adamı olarak tanımlamaktadır.[618] Eziyeti ve zulmü ile dünyayı halkın başına dar etmiş iken "devlete nizam verirsek biz veririz" iddiası ile "*ahir zaman mehdisi*" gibi davrandığını iddia etmektedir. Okuyup yazma ve nerede nasıl konuşacağını bilmeyen bir kişi olarak tanımlamaktadır.

İbşir Paşa'ya göre hiddet, şiddet, kibir ve gurur vezirliğin icaplarındandı. Sözleri ile icraatları arasında tezat vardır. Yalnız devlet merkezindeki haksızlıkar ve dalaverelerden dolayı cidden müteessir olduğu ve samimi olarak bunları düzeltemeyi arzu ettiği anlaşılıyor. Ancak ne kafası, ne de vaziyeti bunları gerçekleştirebilmesi için müsait değildi.[619]

İpşir Paşa'nın iyi hâl ve takvâ iddiasıyla perşembe ve pazartesi günleri oruç tuttuğunu gece teheccüd namazı kıldığını, ipek elbise giymeyip altın kullanmadığını söyler.. Taberî tarihini ve geçmiş günlerde iyi soylu kimselerin hikâyelerini okutup dinledikten sonra hüzünlü bir şekilde "Kıyâmette hâlimiz nice olur?" diye yapmacık şekilde ağladığını iddia etmektedir.

618 *Naîmâ Tarihi,* C.6, s.12.
619 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C.4, s.410.

Halep Eyâleti, İpşir Paşa zamanında gördüğü eziyeti hiç bir devirde görmemiş ve onun haksız yere halktan aldığı parayı, hiç bir vali almamışken adamlarının çokluğu sayesinde "İpşir Paşa sâlihlerden, belki evliyâ zümresindendir. Bir iş gelirse ancak bunun elinden gelir!" inancını yaymışlardır. Hatta Arabistan civarında bu inançta insanlar olduğunu söyleyerek bunlara "*laf anlamaz eşekler*" diye ağır sözler söylemiştir.[620] İpşir Paşa için "Talihinin kuvveti kadar aklını da kullanabilseydi, bütün vezirleri unutturabilirdi" demektedir.

I. Padişahların Takdirini Kazanmış ve Faydalı İcraatları Olan Sadrazamlar

1. I. Ahmed'in Kuyucu Murad Paşa'ya Olan Güveni

Padişah I.Ahmed'in, çevresindekilerin entrika ve dedikodularına rağmen çoğunlukla Kuyucu Murad Paşa'yı koruduğunu ve sözlerini dinlediğini görmekteyiz. Bununla ilgili Naîmâ Tarihi'nde dikkat çekici örnekler vardır.

Kuyucu Murad Paşa'nın titiz çalışmaları sonucu yakalanıp öldürülen Asi Yusuf Paşa ile Muslu Çavuş'un müsadere edilen malları haddinden fazla olunca padişahın hoşuna gitmiş ve Murad Paşa'ya dua edip:

"Gördünüz mü akıllıyı? Oturduğu yerden iki azim Celâlinin kederini defeyledi. Ve bunlara harcanacak sefer harcı da hazineye kaldığından başka bunlara ait bu kadar çok emval da beytulmala ait oldu." diyerek sevincini dile getirmiştir.

Bunca başarıya rağmen sadrazamın düşmanları olan Darusaaade Ağası Mustafa Ağa ve Defterdar Ekmekcizâde Ahmed Paşa ve kaymakam Mustafa Paşa fırsat buldukça:

"Koca Murad Paşa Kızılbaş seferine gitmek istemez.. Pir-i fanidir. Hemen ayak sürüyüp gezer. Padişah dahi, var git, demez." diyerek dedikodu yayarlardı. Hatta daha önce anlatıldığı gibi padişah sadrazamına gitmesi için uyarıda da bulunmuş, ancak Murad Paşa planlarını anlatarak vazgeçirmişti. Yine birgün bu dedikoduları Müftü Mehmed Efendi'nin isteğiyle Darusaade ağası padişaha söyleyince I.Ahmed:

"Sus bire habis! Böyle gazi, tecrübeli ve iş bilir vezire laf söylemek ne haddindir. Anadolu vilayetinde alakamız kalmamışken yeniden zaptetti ve bu denli Celâli askerine

620 *Naîmâ Tarihi,* C.5, s.314.

galip geldi. Kahr ve tedbir ile bu kadar mufsitlerin hakkından gelip uğurumda can ve baş ile hizmet etti. Hepiniz garez ehli kimselersiniz. Bir daha onun hakkında kötü söz söylemenize rızam yoktur. İsterse gitsin, isterse otursun." demesi sadrazamına verdiği değeri göstermektedir.[621]

Padişah I. Ahmed'in sadrazamından ilginç ricası

Kuyucu Murad Paşa'nın geçmişten kin beslediği defterdar Ekmekçizâde'nin[622] azli ve sefer sırasında ortada kaldırılması için padişahtan izin almasına rağmen daha sonra Naîmâ, I.Ahmed'in Ekmekçizâde'ye haber göndererek "*Serdarın elinden onu kurtaramadım. Sakınsın ve dikkatli olsun!*" dediğini iddia etmektedir.[623] Devamında Naîmâ Osmanlı tarihinde padişah ile sadrazamın ilişkilerinde fazla örneğine rastlanmadığı şekilde olayı şöyle anlatmaktadır:

Bu habere çok sevinen Ekmekçizâde Ahmed Paşa'nın padişaha hediye olarak birkaç bin filori gönderip, padişahtan kendisini kurtarıp, sefere Baki Paşa'yı göndermesi için ricada bulundu.

Bunun üzerine padişah birkaç gün sonra sadrazamı huzuruna davet etti. Serdar Murad Paşa huzura varıp yer öptü. Sultan Ahmed Han alicenap bir padişah idi:

"Benim baba lalacığım, sen pir-i fanisin, ayakta durma, otur" deyince sadrazam:

"Padişahım terbiye değildir. Kul olan haddini bilmelidir" diye cevap verdi. Padişah:

"Berhudar ol, ama senden bir niyazım vardır" buyurunca Paşa tekrar yer öpüp:

"Padişahlar kulundan rica etmek olur mu? Ferman sizindir, buyurun!" dedi.

"Ricam budur ki, Ahmed Paşa'yı bana bağışlayasın!... Katlinden ferağat edesin!" deyince Murad Paşa çaresiz kabul etti.[624]

"Yarın senin yanına gelsin, ama zinhar hata etmeyesin. Asitanemde defterdar olsun... Baki Paşa da sefere gitsin!" diyerek Murad Paşa'ya bir hil'at giydirip gönderdi.

---

621 *Naîmâ Tarihi,* C.2, s.85.

622 Kuyucu Murad Paşa ile Ekmekçizade Ahmed Paşa arasındaki düşmanlığın sebebi *"Devlet adamları arasındaki mücadele"* bahsinde anlatılacaktır.

623 *Naîmâ Tarihi,* C.2, s.82.

624 *Naîmâ Tarihi,* C.2, s.82-83.

O gece Ekmekçizâde Ahmed Paşa beş bin halis altın sikke sadrazama gönderip ertesi gün serdarın otağına vardı. Murad Paşa ise iyi davranıp: "Şimdiden sonra bizimle hoş ol!" dedi.

Sultan I.Ahmed'in ikinci sadrazamı ve Naîmâ'nın da takdir ettiği devlet adamlarından birisi olan Lalâ Mehmed Paşa'ya muamelesi ile karşılaştırıldığında Kuyucu Murad Paşa'ya olan bakışı ve desteği daha da anlaşılır. Mehmed Paşa, Derviş Paşa'nın entrikaları nedeniyle sefer hazırlığı sırasında üzüntüden kuvvetten düşüp yarı tarafı felç oluncu hiç umursamayıp, "*O giderse, biri dahi yerine gelir*" demesi sadrazamına değer vermediğini göstermekteydi.

Padişahın sadrazamına verdiği desteği gösteren bir başka örnek ise Nasuh Paşa hadisesidir. Sadrazam Murad Paşa Tebriz tarafına sefere gidince Diyarbakır Valisi Nasuh Paşa, İstanbul'a bir dilekçe gönderip "*Eğer Murad Paşa azledilip sadrazamlık mührü kendisine verilirse kırk bin altın nakit ve askere yetecek kadar zahireyi kendi malından karşılayabileceğini*" belirtti.[625]

Padişah tarafından Nasuh Paşa'nın mektubu bir hatt-ı şerif içine konulup ve ulak ile Murad Paşa'ya gönderildi. Padişahın bu davranışı da, sadrazamına olan güvenini gösteren önemli bir hadisedir.

Murad Paşa, mektubu alınca Nasuh Paşa'yı davet edip mektubu göstererek taahhüt ettiği altın ve zahire teslim etmesini istedi. Nasuh Paşa, istemeyerek de olsa taahhütlerini teslim etmek zorunda kaldı.

Murad Paşa'nın çevresindekiler, daha önceki serdarların daha az suç ile adam katlettiklerini ve neden tahammül ettiklerini sorduklarında: Bu adam şeci, namlı, bahadır ve iş bilir bir adamdır. Bu tür adamlar devlete gerekli olduğundan öldürmek yerine affetmek daha faydalıdır" diyerek devletin geleceğini kendi şahsi menfaatinden üstün gördüğünü gösterdi.

625 *Naîmâ Tarihi,* C.2, s.98.

Naîmâ bu hadiseyi anlattıktan sonra, sadrazamlık makamının tüm vezirlerin istedikleri bir makam olduğunu söyleyip, bunları istekli oldukları için cezalandırmanın doğru olmadığını nasihat etmektedir.[626]

Murad Paşa yaşca doksanı bulmuş olup Celâli takibi esnasında at üzerinde uzun müddet duramadığı için kendisini bağlattırdı. Azim sahibi, tecrübeli, icraatinde şiddetli ve amansız idi. Celâli isyanlarını bastırması sırasında aşırı şiddet gösterip, kurunun yanında yaşın da yandığı olmuştur. Bu özelliğinden dolayı İsmail Hakkı Danişmend[627] ve Zuhuri Danışman[628] gibi tarihçiler Anadolu'daki Türkmen nüfusunu kasıtlı olarak katlettiği iddiası ile Kuyucu Murad Paşa'yı şiddetle eleştirmektedirler.

Ancak Uzunçarşılı gibi hatalarını söylemekle birlikte takdir eden tarihçiler de vardır. Kuyucu Murad Paşa'nın Osmanlı hanedanına sadakati ile ön plana çıktığını vurgular. Soğukkanlı olup hissiyatını saklamasını bilir, vakti gelince harekete geçip birçok asiyi ele geçirmeye muvaffak olurdu.[629]

2. IV. Murad ile Bayram Paşa

Bayram Paşa, Rumeli Beylerbeyi görevinde iken, Sofya'da tımar ve zeâmetlerde büyük ölçüde ıslahatlar yaparak, boş olanları ehil kişilere vermişti. Tımar ve zeâmet sahipleriyle ilgili olarak eşkâl defterleri tanzim ettirdi. Bu görevindeki başarıları nedeniyle IV. Murad'ın dikkatini çekti ve taltif maksadıyla İstanbul'a çağırtarak ikinci vezir tayin etti.[630]

Vezir-i âzam Tabanıyassı Mehmed Paşa Revan kalesinin muhafazası noktasındaki kusuru nedeniyle azledilip yerine Bayram Paşa sadrazam ve serdar oldu.

---

626 *Naîmâ Tarihi,* C.2, s.99.

627 Anadolu'da Kuyucu-Murad'ın kuyulara doldurduğu Türklerin sayısı yüz binden cok fazla gösterilir. Dindarlığından bahsedilen Birinci Ahmed'in en büyük günahı, Anadolu'nun başına işte böyle bir belayı musallat etmiş ve bu şenaatlerin failine hiç ses cıkarmadıktan başka iltifat etmiş olmasında gösterilebilir. (*İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.3, s.256)

628 Kuyucu Murad paşa bir Hırvat devşirmesidir. Anadolu'daki Celâli adı verilen asileri ve eşkiyayı ortadan kaldırdığı muhakkaktır. Bu suretle güya, Osmanlı saltanatına büyük bir hizmet ifa etmiştir. Fakat bu işi başarmak için en az yüz binden fazla Türkün kanına girdiği de muhakkaktır. Ve asıl dikkate şayan olan, bu öldürülen Türk unsurunun, tamamen suçlu veya asiler olmayıp, pek çoğunun sucsuz ve masum oluşudur. (*Naîmâ Tarihi,* C.2, s.50.)

629 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C.4, s.364.

630 Yusuf Halaçoğlu, "Bayram Paşa", *DİA,* C. 5, İstanbul 1992, s.266.

IV. Murad ile Bağdat seferine çıkan Bayram Paşa, yolda ansızın rahatsızlanarak vefat etti. IV. Murad tarafından çok sevilen ve takdir edilen Bayram Paşa'nın ani ölümü dolayısıyla padişahın çadırına gelerek ağladığı rivayet edilmektedir. Hatta çadırda kendisine her konakta açılıp giysiden zırha kadar her türlü ihtiyacını gidermesi için hazırlanan sandıkları görünce bu düşünceli vezirin ölümüne üzüntüsü bir kat daha artarak:

"*Yazık, yüzlerce yazık ki böyle kıymetli bir vezirden ayrıldım. Böyle canını feda eden esirgeyici vezir az bulunur.*" demiştir.

Naîmâ, Bayram Paşa için "işlerinde öyle gayret sarf etti ki, kendinden evvel gelen devlet adamları içinde onun kadar mühim devlet işlerine nizam vereni pek azdır." demektedir.[631]

3. Tayyar Mehmed Paşa'nın Şehadeti İçin IV. Murad'ın Üzüntüsü

Bayram Paşa'nın vefatı üzeri herkes sadrazamlık mührünün Kaptan-ı Derya Mustafa Paşa'ya, verilmesini beklerken, Sultan IV. Murad huzurunda müsteşar, yani devlet işlerinde kendisine fikir danışılan ve verdiği isabetli kararlar ile padişahın yakınlarından olan Ruznameci İbrahim Efendi'nin tavsiyesi ve yine padişahın yakınlarından Silâhtar Paşa'nın vasıtası ile mühür Tayyar-Mehmed Paşa'ya verildi.

Cesaret ve kahramanlığı ile meşhur Ladikli bir Türk olan Tayyar Mehmed Paşa, bu makama oturduktan 3 ay sonra Bağdat muhasarası sırasında aldığı bir tüfek yarası ile şehit olmuştur.

Vezirinin ölümünü haber alan IV. Murad: "Ah Tayyar... Bağdad kalesi gibi yüz kaleye değerdin. Allah taksiratını af ve yüksek cennetlerde ruhunu rahmet nuruna gark eyleye!" diyerek şehit sadrazamına dua edip kendisinden memnuniyetini ifade etmiştir.

Sadrazamlık mührü, daha önce bu makama geçmesi beklenen Kaptan-ı Derya Kara Mustafa Paşa'ya verildi.

4. Tarhuncu Ahmed Paşa'nın Ekonomiyi Düzeltme Teşebbüslerine Tepkiler

İhtiyar veziriazam Gürcü Mehmed Paşa'nın âcizliği sebebiyle, mühim işler yapılmaz hâle gelmesi iyice gözden düşmesine sebep oldu. Bilhassa Anadou Kazaskeri Hocazâde

631 *Naîmâ Tarihi,* C.3, s.176.

Mesud Efendi'nin sürekli başa kakması ve ayıplamasıyla büsbütün iş göremez hale gelince mührün alınmasına karar verdiler.

Padişah IV. Mehmet ilk önce mührü Grid serdarı Hüseyin Paya'ya göndermeyi düşündüysede, Grid'e gönderilmesi gereken askerlerin maaşlarının peşin verilmesinin hazineye getireceği yük nedeniyle bu düşünceden vazgeçildi. Vezirin kim olacağı konusunda yapılan istişârede, Hocazâde Mesud Efendi bu makama getirilecek kişinin üç şartı yerine getirmesi gerektiğini söyledi. Bunlar; donanmanın düzeltilmesi, Grid Meselesinin çözümü ve mevacip (maaşlar) ile masrafların karşılanması idi. Bunu başarabilecek kişinin yeni kaymakam olan Ahmed Paşa olduğu söyledi.

Tarhuncu Ahmet Paşa Mısır Valisi iken, kendisine kurulan tuzak sonucu para saklamak bahanesi ile hapsonulmuş ve daha sonra doğru söylediği ortaya çıkınca affolunmuşsa da bir müddet sonra Gürcü Mehmet Paşa tarafından uzaklaştırılmıştı.[632]

Huzura çağrılan Tarhuncu Ahmed Paşa'dan bu üç şartı kabul etmesi halinde mührün verileceği söylendi. Ahmed Paşa, bu şartları kabul etmekle beraber iki iltimasının olduğunu söyledi. Bunlardan birincisi, Mîri malını kimde bulursa tahsil edeceğini ve buna kimsenin karışıp itiraz etmesi; ikincisi ise, Gürcü Paşa'nın yumuşak başlılığı yüzünden verilen fazla sayıdaki ulefeler ve rutbelerin geri alınması idi. Bu iki madde için de ayrı ayrı hattı humayun alarak göreve başladı.

Tarhuncu Ahmed Paşa öncelikli olarak donanma işleri ve askerin maaş ödemelerine nakit bulmaya çalıştı. Kamu maliyesinin içinde bulunduğu güçlükler yanında Tarhuncu'nun sadrazamlığa geldiği dönem kıtlık yıllarına ve veba salgınına tesadüf etmesi işlerini zorlaştırdı.[633] Bundan sonra yüksek memuriyetlerde ve iş başında olan büyüklere ve dîvan hocalarının hepsine, hallerine göre para istemesi hoşnutsuzluğa yol açtıysa da kısa sürede ikiyüz keseden fazla akçe elde etti.

Tarhuncu harcamaları kısmaya çalıştı. Bu amaçla sarayın ve askerî kurumların yıllık gelir ve giderlerini teftiş ettirip mevâcib defterlerinin yoklamasını yaptırdı. İstanbul ve

---

632 Naîmâ, Gürcü Mehmed Paşa'nın azlinden sonra Tarhuncu Ahmed Paşa'nın getirilmesinin düşünüldüğü için daha önceden sürgünde olduğu Selanik'ten İstanbul'a getirildiğini, ancak Gürcü Mehmed Paşa'nın herhangi bir suikastını engellemek için uzun bir yol izlendiğini tafsilatlı bir şekilde anlatmaktadır.(*Naîmâ Tarihi,* C.5, s.217-218.)

633 Özyar, Erol, "Tarhuncu Ahmed Paşa", *DİA,* C. 40, İstanbul 2011, s.21.

sarayın muhtelif ihtiyaçlarını karşılamak üzere yapılan masrafları kontrol ettirdi. Hatta eski sadrazam Gürcü Mehmed Paşa zamanında günlük üç kese fazla para harcandığını belirledi.

Devletin geliri ile masrafını karşılaştırarak, gelirin. 24000 yük, masrafın ise 25200 yük akçe olduğunu tesbit etmiştir. Bazı tarihçiler bunu "*ilk bütçe*" olarak kabul etmişlerdir. Uzunçarşılı ve Danişmend gibi tarihçiler ise bunun doğru olmadığını, layihanın Ahmed Refik tarafından ilk defa bu şekilde nitelendirildiği söylemektedirler.[634] Tarhuncu'nun hazinenin genel durumu ve malî tedbirler konusunda padişaha sunduğu lâyiha, hazinenin 1063 (1653) yılının gelir ve giderlerini içeren bir muhasebe icmalini içermektedir.. Tarhuncu bütçesinin önemi, onun ilk olmasında değil o sıralarda uzun zamandır bir araya getirilemeyen hazine gelir ve gider hesaplarının çıkarılmasında kendini gösterir.

Tarhuncunun bu sıkı maliye politikası kendisine özellikle saray çevresinde pek çok muhalif kazandırdı. Bu sırada devlet adamlarından alınan "imdat" isimli parayı vermemekte direnen yeniçeri ağası Süleyman Paşa Enderun-u Humayun'a sadrazamlığın kendine verilmesi için beşyüz kese gönderdiyse de kabul görmedi. Süleyman Ağa miriye yüzelli kese veremeyip, sadrazamlık için beşyüz kese göndermesi ilginçtir.

Muhalifleri aradıkları fırsatı Kaptan-ı Derya Derviş Paşa ile aralarının açılması ile buldular. Kaptanın tersane ve donanma harcamalarına nakit para talebi karşısında vezîriâzamın harcamalar için gerekli paranın bir kısmının havale, bir kısmının nakit şeklinde ödenmesini istemesinin sebebiyle padişah huzurunda kavga ettiler. Hatta padişah huzurunda sadrazam tarafından azarlanan Derviş Paşa'nın: *"Sen kimsin? Yeni vezirsin. Ben Bağdad fethinden beri vezirlikle Padişah uğrunda hizmetteyim. Sen bana böyle diyecek vezir değilsin!."* diyecek kadar ileri gittiği söylenir

Bundan sonra aralarında soğukluk ve ayrılık düşüp, birbirinin kanını dökmek için fırsat gözetmeye başladılar.

Naîmâ, çok sıkıntılı bir dönemde sadrazam olan Tarhuncu Ahmed Paşa'nın, iyilik yapmak niyetiyle Osmanlı devletinin bazı bozukluklarını düzeltmeğe çalıştığını, ancak saray tarafından gelen ricalara kıymet vermemesi, saray çevresinin yaptığı iyi işleri bile

634 *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.3, s.418.

yaşı küçük olan Pâdişah'a kötü gösterip güvenini sarsmasına yol açtığı konusunda tenkit etmiştir.

Tersane bahçesinde yapılan toplantıda hazine giderlerinin gelirlerine nisbetle fazla olmasının sebepleri üzerinde durulmuş ve padişah vezîriâzamı, halledilmesi konusunda söz verdiği tersane ve donanma harcamalarının karşılanmasında âciz kaldığından tenkit etmiştir.

Tarhuncu Ahmed Paşa, bilhassa pâdişâh yakınlarının ricasını tutmamakla herkesin hatırını kırdığından, kendini sürekli pâdişâha şikâyet ettiklerini ve pâdişâhın kalbinde kendi hakkında kötü kasıt gizli olduğunu bazı işaretlerinden hissetmişti.

Naîmâ, Pâdişâhın maksadının Tarhuncu'yu sadrâzamlıktan azledip hudutta bir yere sürgün etmek olduğunu söyler.[635] Ancak düşmanları, Ahmed Paşa'nın mührün alınacağını hissettiği için şehzâde Süleyman'ı tahta geçirmek için çalıştığı iftirasını attılar. Şahit olarak da yeniçeri ağalığından miriye para vermediği için azledilip, daha sonra rüşvetle mührü almak isteyen yeniçeri ağası Süleyman Paşa'yı gösterdiler. Padişah gizlice bu şahsı çağırınca, Süleyman Paşa kin ve makam hevesi ile yalancı şahitlik ederek padişahın gazabına uğramasına yol açtı.

Tarhuncu Paşa tersânede, Kapudan Paşa ile bazı işler görürken Pâdişâh tarafından sebepsiz çağrılınca, başına gelecekleri hissedip "Ben rüyâmı gördüm" diyerek sadakalar dağıtıp saraya gitmiştir.[636] Has-bahçeye varınca kızlarağası tarafından hemen mühür alınarak, aşağı bostancılar odasına gönderilip, boğularak katledilmiştir.

Tarhuncunun en büyük rakiplerinden Kaptan-ı Derya Derviş Mehmed Paşa dâvet edilerek mühür ona verilmiştir.

Sadrâzam olduğu vakit ilk sözünün "*Yâ iş görürüm, yâ kellemi veririm!*" dediği söylenir ki, öyle de olmuştur. [637]

---

635 *Naîmâ Tarihi,* C.5, s.294.

636 Naîmâ'nın "sâlih ve dindar birisi" olarak tanımladığı Tarhuncu Ahmed Paşa'nın sözüne inanılır adamlarının anlattığına göre öldürülmeden önce rüyasında gördüğü Hazreti Resulü Ekremi (S.A.)'in "Ahmed, seni istemezler, yeter durduğun, şimdiden sonra bize gel!" diye mübârek elleriyle işaret ve dâvet buyurduğu için sonunu bildiği için aldırış etmez şekilde hareket ettiğini söyler. (*Tarih*, C.5, s.294)

637 *Naîmâ Tarihi,* C.5, s.225.

Naîmâ, Tarhuncu Ahmed Paşa'nın kişisel özelliklerinden bahsederken her hususta devlet için en faydalı olanı seçmeye gayret gösterip, miriye ne kendi tamah ederdi, ne de başkasına yedirirdi demektedir. Onun için ister saraydan olsun, ister dışarıdan olsun herhangi bir kişi haketmediği bir akçe veya terakki verilmesi, vezirlik verilmesi kadar çok güç bir işti.

Öldürüldükten sonra kethüdası Mümin ağayı habsedip akçe isteğiyle işkence ile en şiddetli eziyetler yapılmasına rağmen doksan keseden fazla para bulunamadı. "Akça ver!" diye ısrar edildikçe zavallı Mümin ağa: "*Bizim Paşamız rüşvet almazdı. Onun vaktinde hiç bir işe, azil ve tâyine karışmadım. Bu devlette, bir kimsenin büyük bir iş için, büyük bir para alıp da duyulmamasına imkân yoktur. Ona göre benden mal istesinler!*" diyerek merhumun dürüstlüğünü bir kez daha dile getirmiştir.

5. Köprülü Mehmed Paşa'nın Şartları ve İcraatları

1657 yılında Boynueğri Mehmed Paşa'nın yerine sadrazam olan Köprülü Mehmet Paşa, beş yıl süren sadareti süresince Osmanlı Devleti'nde siyasî ve askerî disiplini yeniden sağlayan devlet adamıdır. Aslen Arnavut asıllı bir devşirme olmasına rağmen uzun süre ikamet ettiği, o dönem Amasya Sancağına bağlı Köprü (Vezirköprü) Kasabası[638] nedeniyle bu ismi almıştır.[639]

Müellifler onu devlet idaresinde tecrübeli, kurnaz ve şiddetli bir mizaca sahip olduğunu belirtirken icraatlarını daima ön plana çıkarırlar. Bazı kaynaklarda düzeni sağlamak gerekçesi ile çok kan döktüğü gerekçesiyle ağır bir şekilde itham edilir. Nitekim Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa onu "hunhar" diye niteler ve öldürttüğü insanların mallarını gasbederek elde ettiği servetle hayrat yapan bir vezir olarak gösterir.[640] Ancak, Naîmâ onu devleti içinde bulunduğu zor durumdan çıkaran, refah ve huzuru sağlayan büyük bir devlet adamı olarak görür.

Bu makama gelmesinde Vâlide Turhan Sultan'ın kethüdâsı olan memleketlisi Mimar Kâsım Ağa ve diğer tanıdıklarının daha önce anlatıldığı üzere kendisi lehine faaliyetleridir. Nihayet kubbe vezirliğine tayin edilerek sadâret yolu açılmış oldu. Ancak sadaret

638 Köprü Kasabası, hem o civardaki Taşköprü'den ayrı tutulmak, hem de bu vezir ailesine mensubiyet için Vezirköprü ismini almıştır.(M.Tayyip Gökbilgin, "Köprülüler", *İA,* C.6, s.892.)

639 M.Tayyip Gökbilgin, "Köprülüler", *İA,* C.6, s.892.

640 Mücteba İlgürel, "Köprülü Mehmed Paşa", *DİA,* C.26, s.259

mührünü almak için bazı şartlar ileri sürmüştür. Bunun en önemli sebebi kendisinden önceki sekiz yılda onüç sadrazam gelmesine rağmen içlerinde işbilir kimseler de olmasına rağmen baskılar yüzünden muktedir olamamalarıdır.

Köprülü'nün şartları özetle şunlardır:

1. Huzura sunulacağı her telhisin mutlaka uygulanması, aykırı emir verilmemesi.

2. En küçük rütbeden en büyüğüne kadar yapılacak tayinlere karışılmaması. Hiç kimseye tayin için şefaatçi olunmaması. Naîmâ bu şartın sebebini "*âfetler, şefaatlerden doğar*" ilkesine bağlamaktadır.[641]

3. Devlet erkânından hiç kimsenin aracılar koyarak işlerini sınırlandırmaması veya icraatlarına müdahale etmemesi

4. Herkesi memnun etmesinin mümkün olmadığından menfaatlerine dokunduğu kimselerin ve kendisini sevmeyenlerin sözlerine önem verilmemesi.

Naîmâ Tarihi'nde aktarılan bu 3. ve 4. Şartlar Köprülünün devlet adamlarının fikri düşüncesini ne kadar iyi bildiğini göstermesi açısından önemlidir. Naîmâ devlet adamlarının sürekli işlere karışması için daha önce " *umur-ı devlet şirket kabul etmez bir ma'nadır"* demiştir.[642]

Padişah ile vâlide sultan bu şartları "*Vallahülâzîm bu ricalarına müsaade olunur*." sözünü üç kere tekrarlayarak kabul ettiler.

Köprülü Mehmed Paşa'nın bazı şartlar ileri sürerek bu sadrazamlık makamına atanması, hem bu makamın siyasal iktidar alanı, hem de devletin siyasal gelişim tarihi bakımından bir dönüm noktası olmuştur. Zira Mehmed Paşa'nın bu görevi, örneğine daha önce rastlanmayan şekilde bazı şartlarla kabul etmesi, vezir-i azâmlık makamının ve Babıâli'nin devlet içindeki etkinliğini padişaha ve saraya karşı yükseltmiştir.[643]

Naîmâ Köprülünün işe başlamadan önce pâdişâh yanında sözünün geçip geçmeyeceğini tecrübe etmek için ilk icraatının, defterdarlıktan azledildikten sonra Trablusşam Valisi tayin edilen Karagöz-Mehmed Paşa'nın eski suçlarından dolayı katledilmesine müsaade

641 *Naîmâ Tarihi,* C.6, s.216.
642 *Naîmâ Tarihi,* C.3, s.264.
643 Cenk, "Seyfiye Sınıfı: Vezir-i azâmlık Örneği", s.8.

edilmesini pâdişâhdan istediğini belirtmektedir. Hiç gecikmeden pâdişâhın fermanı çıkınca gönül rahatlığı ile işleri görmeye başlamıştır.[644]

Yaşı epey ilerlemesine rağmen daha önce hemen hiç dikkat çekmemiş olan yaşlı bir vezirin sadâret makamına getirilmesi, saray çevrelerinde şaşkınlıkla karşılandı. Fakat daha ilk icraatı olan Kadızâdelerin etkisiz hale getirilmesinde nasıl bir vezîriâzam olacağının işaretini verdi. IV. Murad devrinde İstanbul'da başlayan, Kadızâde Mehmed Efendi taraftarlarıyla sûfî temayüllü Şeyh Abdülmecid Sivâsî taraftarları arasındaki dinî tartışmalar sebebiyle ortaya çıkan karışıklığa müdahale ederek bu olayın elebaşılarını Kıbrıs'a sürgüne gönderdi, Yeni sadrazam, bundan başka dinî telkinlerle cahil halktan para sızdıran Şeyh Sâlim de katlettirdi. Eflak voyvodasına mektup yazıp Osmanlı Devleti aleyhine birtakım tertipler düzenlediği gerekçesiyle Patrik III. Partenios'u idam ettirdi. Bozcaada muhafızı iken adayı Venedikliler'e teslim eden Abaza Ahmed Paşa'yı cezalandırdı. Böylece Köprülü Mehmed Paşa, kendisini küçümseyip işine karışmak isteyenleri korkutmuş oldu.

Köprülü Mehmed Paşa, Şeyh Salim vakasında olduğu gibi ortadan kaldırma görevini daha çok Ases-başı Zülfikâr ağaya havale ederdi. Naîmâ adı geçen Ases-başı Zülfikâr Ağa'nın bir konuşma sırasında kendisi eliyle dörtbinden fazla katil ve denize atıldığını kendi yakınlarına söylediğini aktarmaktadır.[645]

Köprülü bundan sonra Venedikliler'in eline geçmiş olan Bozcaada ve Limni'yi geri almak üzere karadan sefere çıktı. Bozcaada ve Limni geri alınarak Çanakkale Boğazı'nın güvenliği sağlandı.

Köprülü Mehmed Paşa, işleri kolay yürütebilmek için kendi kadrosunu oluşturduğu görülüyor. Naîmâ'nın aktardığına göre, sadrazamlığı almasında büyük destek olan Şâmizâde Efendi'yi eski makamı olan reisülküttablık mevkiine tekrar tâyin edildi. Yaşı ilerlemiş olup kulakları duymayan Hanefi Efendi'nin yerine Balizâde Mustafa Efendi şeyhülislam oldu. Defterdarın sipahiler tarafından taşlanması nediyle Köprülünün tavsiyelerine rağmen şikâyetleri üzerine azledildi.

Bütün bunlara rağmen Naîmâ'nın "Köprülü Paşa'nın dış ahvaline ihtişamsız haline bakıp, dilediği gibi hareket eden bir kimse olduğunu bilmeyen ve valide sultan ve cihan

644 *Naîmâ Tarihi,* C.6, s.234.
645 *Naîmâ Tarihi,* C.6, s.256.

pâdişâhı ile olan andlaşmalardan haberi olmayan cahiller"[646] olarak nitelendirdiği muhalifler sadrazamdan mührü alma sevdasından vazgeçmemişlerdir. Önce "Deli Türk" lakabı ile ünlenen kaptan Seydi Ahmed Paşa'yı sadrazam yapmak istedilerse de, Seydi Ahmed Paşa'yı Bosna'ya tayin ettirip uzaklaştırdı. Seydi Ahmed Paşa'nın kaptanlıktan azli nedeniyle İstanbul'da fesat çıkaran sipahi zorbaları da dağıtıldı. Daha sonra saraydaki adamlarına ve ocağa güvenen Silahtar Mustafa Paşa'nın ocaktan birinin sadrazamlık makamına getirilmesi gayreti üzerine katli için padişahtan izin istedi. Hatta aracılar şefaatçi olmaya çalışınca eğer izin verilmez ise mührü teslim etmekle tehdit etmesi üzerine Padişah IV. Mehmed daha önce verdiği sözü tutarak kendisine gerekli izni verdi. Bu durum düşmanlarını sindirmiştir.

Köprülüyü rahatsız eden ve düşmanlarının umut bağladığı diğer bir rakibi Deli Hüseyin Paşa'yı da zorlu mücadele sonrası ortadan kaldırdı. Naîmâ bu konuda birçok icraatını takdir ettiği Köprülü'yü bu konuda eleştirmektedir.[647] Köprülü Mehmed Paşa döneminin önemli hadiselerinden birisi de Abaza Hasan Paşa isyanıdır. Köprülünün Lehistan seferinden dönmesine yol açan bu olayın ortaya çıkmasında sadrazam tarafından padişahın boğaz seferi sırasında itaat etmeyenlerin cezalandırılmaya başlamasının etkili olduğunu söylemektedir. Hatta Tunca Nehri'nin kenarının katledilen insan gövdeleri ile dolduğunu aktarmaktadır. Sadrazamın korkusu nedeniyle Anadolu'ya kaçarak Halep Valisi Abaza Hasan Paşa'nın etrafında toplanmaya başladılar. Naîmâ bu durumu şöyle anlatmaktadır:

Devlet erkânı ve alt tabaka, halkın çoğu sadrazâmm kahr kılıcı ile başlarına belâ olmasından korktukları içün ortadan kalkmasını gözlerlerdi. Abaza-Hasan cemiyetinin muvaffak olmasını bin can ile istiyorlardı. Fakat pâdişâhın kılıcından korktuklarından vezîr aleyhine bir söz söylemeğe muktedir değillerdi[648]

Anadolu'da her geçen gün artan ve eski Celâli isyanlarını hatırlatan hadiselerin daha çok Köprülü'yü indirmek için organize edildiği görülmektedir. Bu tehlikeli gelişmeye rağmen IV. Mehmed, sadrazamı himaye hususunda son derece sert ve metanetetli dav-

646 *Naîmâ Tarihi,* C.6, s.244.
647 *Naîmâ Tarihi,* C.6, s.386; Daha geniş bilgi için bk. "Deli Hüseyin Paşa'nın Köprülü Mehmet Paşa tarafından ortadan kaldırılması" maddesi.
648 *Naîmâ Tarihi,* C.6, s.341.

ranmış, bu nedenle padişah huzurunda hiç kimsenin sadrazam aleyhine söz söylemeye cesaret edememiştir.[649]

Abaza Hasan Paşa üzerine gönderilen Murtaza Paşa'yı mağlup etti. Bu galibiyetten sonra kışlamak Halep'e çekildiği sırada yanında Köprülü Mehmed Paşa'ya muhalif Paşaların da bulunduğu halde bir tuzak sonucu yakalanmış ve Köprülü'nün emriyle hepsi idam edilmiştir. Böylece Köprülü önemli muhaliflerini ortadan kaldırmış ve iktidarı tam anlamıyla eline geçirmiş oldu. Bundan sonra Anadolu'da Celâlî ve tüfek teftişi başlatan Köprülü, bu esnada teftiş sırasında binlerce insan katledildi. Halktan 80.000 kadar tüfek toplandı (Bu teftişte askerî zümreden birçok kimse cezalandırıldığı gibi müderris ve kadı gibi ilmiyeden de çok kişi aynı âkıbete uğramıştı. Köprülü Mehmed Paşa bu katliamdan dolayı çağdaş tarihçilerin ağır tenkitlerine uğramıştır.[650]

Köprülü yaşının bir hayli ilerlemiş olmasından dolayı hasta ve yorgundu. Kendisine halef olarak Halep beylerbeyiliğine tayin edilen oğlu Fâzıl Ahmed Paşa'yı telkin etti. IV. Mehmed bunu kabul etti. Fâzıl Ahmed Paşa sadâret kaymakamı oldu. Köprülü Mehmed Paşa padişahla birlikte bulunduğu Edirne'de vefat etti. Bazı Osmanlı kaynaklarında öldüğü sırada seksen altı yaşında olduğu belirtilir. Cenazesi İstanbul'a getirilerek Çemberlitaş'ta yaptırdığı külliyede defnedildi.

Osmanlı Devleti'nin en zor dönemlerinden birisinde iş başına gelen Köprülü Mehmed Paşa, her ne kadar sert yönetimi nedeniyle eleştirilse de devleti toparlamayı başarmıştır. Bu sayede kendisinden sonra sadâret makamına geçecek olan oğulları, akrabaları ve damatlarıyla XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibâren devlet idaresinde ön safta yer almış Köprülüler ailesinin de kurucusu olmuştur.

Bu dönemde padişah ve vâlide sultanla sadrazam arasındaki karşılıklı güven dikkate şayandır. Naîmâ'nın Köprülü Mehmed Paşa'dan naklettiği şu söz, icraatlarını da özetler niteliktedir: *İki akıllı iş bilir birlik olsalar âlemi ellerine geçirirler. İki tecrübeli hizmetkâr ise bütün dünyayı Efendilerine dost etmeğe ve dostlarını düşman etmeğe kadirdir*"[651]

649 *Naîmâ Tarihi,* C.6, s.341.
650 İlgürel, "Köprülü Mehmed Paşa", s.259.
651 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.57.

2. ŞEYHÜLİSLAMLAR

A. Osmanlı Devlet İdaresinde İlmiye Teşkilatının Yeri ve Önemi

Naîmâ Tarihi'ni incelediğimizde, eserin önemli bir kısmının devlet yöneteminin başında bulanan padişahla birlikte sadrazamların faaliyetleri ve başta şeyhülislam olmak üzere ulemâ zümresinin faaliyetlerine ayrıldığını görmekteyiz. Başta şeyhülislam olmak üzere, kadılar ve kazaskerlerin faaliyetlerinden sıkça söz edilmesi,16.yy'dan itibâren Osmanlı Devlet İdareside ilmiye teşkilatının ağırlığının daha fazla hissedildiğini göstermektedir.

Naîmâ Tarihi'nde ilmiye sınıfı ile geniş bilgiler bulunmasının bir diğer sebebi de, Naîmâ'nın eserini hazırlarken temel kaynak olarak aldığı ve müsveddelerini tasnif ettiği Şarihülmenarzâde Ahmed Efendi'nin dönemin tanınmış müderrislerinden birisi olmasıdır. Devrinin mühim şahsiyetleri ile daima temasta bulunan Ahmed Efendi, özellikle Şeyhulislam Bahaî Efendi'nin meclisinden ayrılmayarak, birçok vak'ayı bizzat öğrenme fırsatı bularak bunları kaydetmişti. Ahmed Efendi, sadece tarihi hadiseleri geniş bir şekilde açıklamakla kalmamış, meslek icabı olarak, daha ziyade ilmiye ricali ile temasta bulunduğu için, bu zümre mensuplarından pek çok nakillerde bulunmuştur. Bu nedenle eserde ilmiye sınıfı ile ilgili geniş malumatlar vardır.

Bu dönemde yavaş yavaş başlayan iç ve dışdaki huzursuzluklar ve devlet düzenindeki bozulmalara karşı, 15.yy'ın sonlarına kadar otoriteyi sağlayan kudretli padişaların eksikliği her geçen gün daha fazla hissedilmektedir. Bu nedenle otoritenin meşruluğunu arttırabilmek için Osmanlı toplumunda ve devlet idaresinde her dönemde etkili olan ilmiye teşkilatının desteğine olan ihtiyacı artmıştır. Bu durumu İ. Hakkı Uzunçarşılı gayet açık olarak izah etmektedir: *"Bir isyan vukuunda padişah aleyhine fetva vereceği için, bilhassa idarenin zayıf zamanında kendisinden(Şeyhülislam) çekinilirdi."*[652]

Naîmâ yaşadığı dönemde, devletin başına gelen felaket ve musibetlere tanık olmuş önemli bir tarihçidir. Kendisi ulemânın bu felaketlerde büyük payının olduğunu düşündü-

652 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı,* Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, s.178.

günden, tarihine ulemâ ile devlet erkânı hakkında tarafsız ve canlı tasvirler sıkıştırmıştır.[653]

Osmanlı devlet teşkilatını oluşturan ilmiye, kalemiye, seyfiye denilen üçlü saç ayağının belki de en önemli ayağını ilmiye teşkilatı teşkil etmektedir. Çünkü vezir-âzam ile denk bir mevkide bulunan şeyhülislam, divan üyelerinden kadıasker, defterdar ve nişancı ile birlikte kadılar, müftüler, müderrisler, cami görevlileri de ilmiye teşkilatına mensup olunca, ilmiye teşkilatının Osmanlı İmparatorluğu için önemi açıkça ortaya çıkmaktadır.[654]

Osmanı ilmiye sınıfı, klasik ve yerleşmiş islamî eğitim kurumu olan medresede usulüne uygun tahsilden sonra icazet ile mezun olup, Osmanlı Devleti'nde hukuk, eğitim, başhca dini hizmetler ve nihayet merkezi bürokrasinin kendi sahaları ile ilgili önemli bazı makamlarını dolduran müslüman ve coğunlukla da Türkler'den oluşan bir meslek grubudur.[655]

Naîmâ, ilmiye teşkilatını oluşturan ulemâ zümresini, insan topluluklarını meydana getiren Erkan-ı Erbaa (Dört Esas)'dan birisi olarak görmektedir.[656] Nasıl insan vücudu dört unsurdan meydana geldiği gibi insan toplulukları da dört rükundan (esas) oluşur. Buna göre ulemâ, bu dört unsurdan insan vücudunda dolaşan kana benzer. Kalp ki hayvânî ruhun kaynağıdır. Ancak kalp tek başına canlılığı sağlayamaz. Kan onu alıp vücudun her tarafında dolaştırarak bütün azalara ulaştırır ve canlılık verir. Vücut onunla hayat bulup faydalandığı gibi ulemâ da hayvani ruh derecesinde olan ilmi, feyiz kaynağından doğrudan veya dolaylı yoldan alıp, vücudun etrafı gibi olan ümmilere ve avama eriştirerek toplumun canlılığını sağlar. Nasıl vücut, kan sayesinde canlılığını sağlayarak faydalanırsa, halk da ilimden öyle faydalanırlar. Ruh, vücudun ayakta durmasına sebep olduğu gibi, ilim dahi cemiyetlerin devamına ve ayakta kalmasınasebep olur.[657]

---

653 Ahmet Refik, *"Osmanlı Âlimleri ve Sanatkârları",* haz. Dursun Gürlek (İstanbul 1997), s. 190-91.

654 Kayhan Atik, İlmiye Teşkilatındaki Çözülmeye İlişkin Tespit ve Teklifler, C.4, s.70

655 İhsanoğlu, Ekmeleddin, Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, C.1., s.247.

656 Erkan-ı erbaa, Osmanlı Devleti`ndeki sosyal tabakaları ifade eder. Bunlar ilim ehli (ulema), savaşçılar (umera), tüccar-esnaf-zanaatkârlar ve çiftçilerdir. (Öz, Mehmet, "Klasik dönem osmanlı siyasi düşüncesi: Tarihi temeller ve ana ilkeler" *İslami Araştırmalar Dergisi,* sayı:12 (1999), s.31.)

657 *Naîmâ Tarihi,* C.1,s.39

Naîmâ'nın içinde olduğu Osmanlı düşünürleri Osmanlı Devleti'nin ayakta kalması ve gerilemesi üzerinde kafa yorarken genelde devletlerin, özelde ise Osmanlı Devleti'nin ayakta kalmasının veya çöküşten uzak yaşamasının bağlı bulunduğu esasları İbn-i Haldûn'un Mukaddimesinde bahsettiği Adâlet Dairesi (Dâire-i Adliye) dediği görüş ile izah etmiştir.[658] Adâlet Dairesi teorisinde adâlet, yönetimde merkezî bir yere sahiptir. İlmiye teşkilatının öncülük ettiği Adâlet Dâiresi sayesinde, toplum önderlerinin yöneticileri denetlemesi sağlanmıştır.

Naîmâ da eserinde Adâlet Dairesi üzerinde özellikle uzun uzun durmuş, Kınalızâde Ali Efendi'nin *"Devlet ve Aile Ahlakı" eserinde* sekiz madde halinde verdiği[659] daireyi dört maddeye indirerek; devletin gevşemesini ve zayıflayıp-gerilemesini bunların bozulmasına bağlamıştır.[660] Bu nedenle ilmiye teşkilatı devleti ayakta tutan unsurların başında gelmektedir.

Nasıl ki Osmanlı devlet teşkilatı, üç temel saç ayağı üzerinde duruyorsa, Osmanlı İlmiye Teşkilatı da Şeyhülislam, Müderrisler ve Kadı olmak üzere üç temel unsur üzerine kurulmuştur. Çünkü Şeyhülislâmın temsil ettiği ilmiye teşkilâtının verdiği hizmetler, *"dinî ve hukukî danışmanlık", "eğitim ve öğretim", "yargılama ve yönetim"* olmak üzere üçe ayrılmıştır. "Dinî ve hukukî danışmanlık" hizmetlerini şeyhülislâm-kazasker ve müftüler, "eğitim ve öğretim" hizmetlerini medreseler ve müderrisler, "yargılama ve yönetim" hizmetlerini ise mahkemeler ve kadılar yerine getirmektedir.[661]

B. Şeyhülislamlık Kurumunun Öneminin Artması

Osmanlılarda dört ehl-i sünnet mezhebinden fıkhı üzerine kendisine sorulan umumî ve hususi şer'î ve hukukî meselelere ait dinî hükümlere uyarak karar veren zata "Müftü" ve verilen karara da "Fetva" adı verilmiştir. Müftülere şeyhülislâm unvanı da verilmiştir.[662]

---

658 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.48

659 Bu sekiz madde, Giriş bölümündeki "Naima'nın Fikirleri/Adalet Dairesi" başlığında açıklanmıştır.

660 Ona göre; (1) mülk ve devlet, asker ve devlet ricali iledir. (2) Rical ise mal ile varlık bulur. (3) Mal ise vergi veren halk (reayadan) meydana gelir. (4) Reaya ise adâlet ile düzene girer. Bütün bir devleti sarıp kuşatan zaaf, daima bu dört rüknun bozulmasından kaynaklana gelmiştir. *Naîmâ,* C.1,s.49.

661 Şükrü Karatepe, *Osmanlı Siyasi Kurumları "Klasik Dönem"*, İstanbul 1989, s. 153

662 Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı,* s.173

Fetva verebilmek için, Hanefî fıkhınının teferruatıyla bilinmesi gerektiğininden, bu makamda bulunan şahısların işlerinde hakkıyla ehil olmalan şarttı. Bundan dolayı bu makamdaki kişi ulemânın reisi sayılmıştır.

Osmanlılardan önceki müslüman devletlerde, varlığından haberdar olduğumuz şeyhülislâmlık, bu devlette eriştiği dinî ve siyasî ehemmiyeti hiç bir devlette yakalayamamıştır.

Kramers, şeyhülislam ünvanı en parlak devrine, sadece İstanbul Müftüsüne tevcih olunmaya başladığı zaman kavuştuğunu söylemektedir. Ona göre, şeyhülislamlık makamı Osmanlı Devleti'nde zamanla diğer İslami ülkelerde hiçbir zaman erişemediği dini ve siyasi bir ehemmiyet kazanmıştır.[663]

Şeyhülislamın idari ve siyasi bir vazifesi bulunmamakla beraber ilmiyenin başı olmaları nedeniyle büyük itibârları vardı. Padişahlar şeyhülislamı ayakta karşılar kendisini ayakta bekletmezlerdi. Devlet ricali ona mutad ziyaretlerde bulunur ama şeyhülislamlar kimseyi ziyaret etmezlerdi.[664] Osmanlı döneminde şeyhülislam veziriazamdan sonra protokolde ikinci sıradaydı. Törenlerde veziriazam, kazasker gibi görevliler etek öperken şeyhülislam ise padişahın önünde eğilir ve elini öperdi. Şeyhülislam ve padişah hocası ise protokolde veziriazamın önüne geçer ve birinci sırada olurdu.

Günümüzün, Adalet ve Millî Egitim Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığının görev ve yetkilerini kendisinde toplayan bu makamın, Osmanlı devlet teşkilatı içindeki mevkii ve durumu, Fâtih Kanunnâmesinde açıkça belirtilmektedir. Fâtih Kânunnâmesi, Şeyhülislâmın protokol ve hiyerarşideki üstün konumunu gösteren ilk resmî belgedir. Kanunnamede şeyhülislâmın ulemânın reisi olduğu, vezîriâzamın şeyhülislâma ve padişah hocasına teşrifatta kendisinin önünde yer vermesi gerektiği vurgulanmaktadır.[665]

İlmiye sınıfının en yüksek mevkii olan ve *"Meşihât-ı islâmiyye"* denilen bu büyük makam teşekkülü kesin olarak tarihlendirilememektedir. Ancak ilmiye teşkilâtının başı

---

663 J. H. Kramers, "Şeyh-ül-İslâm", *İA*, C.11, 481.

664 Tufan, *Osmanlı Teşkilat Tarihi*, s.304.

665 Mehmet İpşirli, "Şeyhülislam", *DİA,* C. 39, İstanbul 2010, s.93.; Şeyhülislâm ulemanın reisidir. Ve muallim-i sultani dahi serdâr-ı ulemadır. Vezir-i âzam onları riayeten üstüne almak münasiptir. Ama müfti ve hoca vüzeradan bir nice tabaka yukarıdır ve tasaddur dahi ederler. (Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı,* s.175)

olarak şeyhülislâmlığın önem kazanmasının Kânûnî Sultan Süleyman devrinde (1520-1566) bu makâma gelen Ebussu'ûd Efendi zamanında gerçekleştiği kesinlik kazanmaktadır.[666] Daha sonra Meşîhat Makâmı, devlet idaresinde giderek artan bir etkinliğe kavuşarak pâdişâhın bütün önemli mevzularda danıştığı bir yüksek müsteşâr sıfatını kazanmıştır.

Şeyhülislamlık kurumu da diğer müesselerde olduğu gibi, kuruluştan çöküşe kadar çeşitli değişim ve gelişimler izlemiştir. İlk dönemlerde salt bir danışma organı olan ve dini/hukuki sorunların çözümünde meşrulaştırıcı bir görev üstlenen bu kurum zamanla devlet katındaki nüfuzunu artırmış ve devlet işlerinin yürütülmesinde etkin rol oynamaya başlamıştır.

Şeyhülislâmlık kurumu, Osmanlı yönetimindeki gücü ve siyasî olaylarda oynadığı fonksiyonları bakımından en serbest hareket eden, siyasî olaylarda önemli görevler üstlenen, dinî iktidarı temsil etmesinden dolayı da toplumda büyük itibâr ve saygınlığı bulunan bir kurum olarak ortaya çıkmıştır.

Osmanlı yönetiminde Şeyhülislamlığın gücünü artıran iki önemli etken vardır: Biri, dini otoriteyi temsil ettiğinden toplumun ulemâya gösterdiği saygıdır. Osmanlı toplumunda dini değerlerin ve normların oluşturduğu dünya görüşünde dinin temsilcileri ve yorumcuları olan ulemânın örgütlendiği Şeyhülislamlık kurumuna halkın yüksek seviyede saygı gösterdiği, itaatte kusur etmediği bilinmektedir.

Diğer önemli etken de fetva kurumudur. Şeyhülislâmlık, devlet teşrîfâtında pâdişâh ve sadrazamdan sonra üçüncü sırada yer almasına rağmen bazen ikisini de geçerek devletin en yetkili otoritesi konumuna gelebilmektedir. Bunun en önemli sebebi, şeyhülislâmın verdiği fetvalar ile sadrazam ve pâdişâhın görevden alınması hatta katledilmeleri mümkün olmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde görev yapan şeyhülislamların tamamı devletin sınırları içerisinde doğmuş Müslüman ailelerden seçilmiştir.[667] Bu yönleri ile genellikle devşirme usülü ile hristiyan ailelerinin çocuklarından oluşan devlet ve ordunun diğer yüksek memurluklarından ayrılmışlardır. Bu durum şeyhülislamlık kurumuna gösterilen hassasiyeti göz önüne sermektedir.

---

666 Kramers, "Şeyh-ül-İslâm", s. 487.
667 Kramers, "Şeyh-ül-İslâm", s. 487.

Osmanlı devletini idare eden sadr-ı âzamların, 1579 'da Sokullu Mehmed Paşa'nın vefatından sonra devlet idare ve siyasetinde onun derecesinde olamamaları ve III. Murad'dan sonra gelen pâdişahların zayıf iradeli ve küçük yaşta tecrübesiz bulunmaları dolayısıyla şeyhülislamların ehemmiyetleri artmıştı.[668]

C. Şeyhülislamların Kullandıkları Unvanlar

Şeyhülislamlık terkibi, başlangıçta Fıkıh âlimleri arasındaki ihtilaflı meseleleri çözüp halledebilen âlimler için şeref ünvanı olarak Horasan civarında kullanılmıştır. Sözlükte "yaşlı kimse, reis, bilge" anlamlarındaki şeyh ile İslâm kelimesinden oluşan şeyhü'l-İslâm tabiri, İslâm dünyasında önde gelen ulemâ ve sûfîlere verilen bir şeref unvanı olarak X. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmış, daha sonra "âlimlerin en kıdemlisi, reisi" mânasını kazanarak bir unvan halinde kullanılmıştır.[669] "Şeyhülislam" kavramı İslam tarihi boyunca aynı anlamda kullanılmamıştır.[670]

Şeyhülislâmlığın 1425'te mütevazı bir fetva makamı olarak ortaya çıktığı fikri genel kabul görmüştür. Uzun yıllar Bursa kadılığı yapan Molla Fenârî'nin 1425'te Bursa müftülüğüne tayin edilerek, diğer müftülerden üstünlüğünü gösteren "müfti'l-enâm" ünvanının verilmesi genellikle Osmanlılar'da müftülük ve şeyhülislâmlığın başlangıcı kabul edilmiştir. [671] Şeyhülislamlık ünvanı, daha sonraları İstanbul Müftüsünün ünvanı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Ulemâ zümresinin başındaki kişi, XVII. asır sonlarına kadar uzun zaman "müfti" unvanını taşırken, XVIII. asırdan îtibaren onun yerine şeyhülislâm tâbirinin kullanılması yaygınlaşmıştır.

Naîmâ'da bu makamda bulunan kişi için "müftü", "müfti", "şeyhülislam" ve "molla" tabirlerinin kullanıldığı görülmektedir.

Şeyhülislamlar "*Efendi*" Unvanı ile anılmaktadırlar. Ancak, soyunda Bey veya Paşa olanlara "*Bey Efendi*" diye hitap edilmektedir[672] Naîmâ'da padişahlar şeyhülislamlara hitap ederken daha çok" *Efendi*" tabirini kullanmışlardır.

---

668 Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı,* s.188.
669 İpşirli, "Şeyhülislam", s.91.
670 Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislamları*, s.43.
671 Mehmet İpşirli, "Şeyhülislam", *DİA,* C. 39, s.92.
672 Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislamları*, s.42.

Osmanlı devlet teşkilatında, herhangi bir kimseye şeyhülislâm ünvanının verilebilmesi için, o kimsenin meşihat makamına geçmesiyle mümkün olsa da bunun istisnaları vardır. Bu makamın, eskiye nisbetle bir gerileme gösterdigi, resmen ve fiilen bu makama gelmedigi halde bazı kimselere bu makam pâyesinin verilmesiyle de ortaya çıkmaktadır. Gerçi iki kişiye bu pâye makama geçmeden verimliştir ama bu da, çok yüksek bir makam olan şeyhülislâmlik için bir gerileme sayılabilmektedir. Bu makama gelmedigi halde pâyesi ile taltif edilen iki kişiden birincisi Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi'dir. Bu zat, 1649 tarihinde "*Ravzatu'l-Ebrar*" adli eserini devrin padisahı IV. Mehmed'e takdim edince padişahın iltifatına mazhar olmuştu. Daha sonra fıkha dair "*el-Kafi*" isimli eseri de padişaha takdim edince kendisine Rumeli Kazaskerliğinin yanı sıra bu paye de verildi. Bundan iki sene sonra da 1061 (1651) tarihinde Karaçelebizâde fiilen bu makama getirilmiştir.[673]

Bi'lfiil seyhülislâmlik makamina gelmedigi halde bu pâyeyi alanlardan ikincisi de Erzurumlu Feyzullah Efendi'nin büyük oğlu Fethullah Efendi'dir. Fethullah Efendi, Nakibu'l-Eşraf olarak Rumeli kadıaskeri bulunurken, Osmanlı Tarihi'nde ilk defa olmak üzere şeyhülislâm olan babası Feyzullah Efendi'den sonra bu makama gelmek üzere bu pâyeyi almıştır. Fakat bu payeye ulaşamadan "Edirne Vak'ası" sonrası 1703 senesinde babası ile birlikte azledilmiş ve bundan kısa bir müddet sonra da vefat etmişir.[674]

Seyhülislâmlik makamının devlet teskilati içindeki ehemmiyeti bir hayli yüksektir. Bu ehemmiyet, ifadesini teşrifatta buluyordu. Bu mânâda şeyhülislâm, zamanının İmam Ebu Hanife'si gibi teşrifat üstü kabul edilirdi.[675] Onun, sadrâzam ve sultan huzurundaki teşrifat kaideleri ile dinî bayramlarda, sultanların cenaze merasiminde, yeni hükümdara beyat ve kılıç kuşatma (Kılıç Alayı) esnasındaki vazife ve selâhiyetleri bütün teferrüatıyla tesbit edilince bu ehemmiyetin dereci anlaşılmaktadır.

---

673 Karaçelebizade, ilk eserini padişaha takdim etmesinden bir müddet sonra Şeyhülislâm Hoca Abdürrahim Efendi azledilmişti. Arasının iyi olmadığı vâlide sultanın tesiriyle çok arzu ettiği şeyhülislâmlık makamına geçemeyince hayal kırıklığına uğradı ve "el-Kâfî" adlı eseri bizzat sultana takdim ederek 1649'da Rumeli kazaskerliğinin yanı sıra şeyhülislâmlık pâyesinin kendisine verilmesini sağladı. (Kaya, Nevzat, "Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi", *DİA,* C. 24, İstanbul 2001, s.382.)

674 Mehmet Serhan Tayşi, "Feyzullah Efendi", *DİA,* C. 12, s.527.

675 Kramers, "Şeyh-ül-İslâm", s 487.

D. Dini Bürokraside Şeyhülislamlığın Gücü

Şeyhülislamlığın dini bürokrasiyi yönetme görevine gelince, bunlar daha çok idari görevlerdir. Kadıaskerlerle birlikte kadı, müderris ve müftülerin atama ve terfilerini yapmaktır.

XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra istanbul müftüsü olan Şeyhülislam Kadıaskerliğe takaddüm etmiş ve Dini Bürokrasi'nin zirvesinde yer almıştır. Söz konusu tarihten sonra Şeyhülislamlar Kadıaskerlerin amiri durumuna gelmişlerdir. XVII. yüzyıla kadar Kadıaskerler Sadrazamın izni ile atanırken bu yüzyıldan itibâren Kadıaskerler ve 500 akçeli mevleviyet kadılıklarına atamalar Şeyhülislamın arzı ile yapılmaya başlanmıştır. Daha doğrusu Kadıaskerlerin ve mevleviyet kadılıklarının atamaları yetkisi, sadrazamdan Şeyhülislamlığa geçmiştir.[676]

Osmanlı devlet bürokrasisinde Şeyhülislamlığa bağlı olan İlmiye Teşkilatı, Osmanlı devletinin merkezi idare örgütünün önemli bir bölümünü oluşturmaktaydı. Eğitim, öğretim, yargılama, hukuki ve dini danışmanlık, kadılar tarafından şehirlerin yönetimi gibi önenlli hizmetleri yerine getiren kamu kurum ve kuruluşlaıı bünyesinde toplamaktaydı.

Şeyhülislam'ın görev yerine makam-ı meşihat denirdi. Burada şer'i konularda ihtisas sahibi olup, şeyhülislam adına fetvaları hazırlayan *fetva emini*, siyasi ve iktisadi işleri yürüten ve vakıf muamelelerine bakan *kethüda*, şeyhülislamla hükümet arasındaki hukuki-dini meseleleri yürüten *telhisci* ve yazışmaların tümünü yöneten *mektupçu* gibi önemli görevliler ve personel çalışırdı. Sonraları bir de miras sorunları ile uğraşan *kassam- ı umumi* görevlendirilmiştir.[677]

E. Şeyhülislamların Tayini ve Azli Konusu

Şeyhülislam Tayinleri

Osmanlı tarihi boyunca şeyhülislâmlık makamına tayin konusu padişahla vezîriâzamı doğrudan ilgilendiren bir özellik taşımıştır. İlmiye mesleğinin belirgin duruma geldiği XVI. yüzyılda şeyhülislâmların tayini, belli bir tahsil ve kariyere sahip olan ilim erbabı

676 Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı,* s.190.
677 Ortaylı, *Türkiye İdare ve Teşkilat Tarihi,* s.232.

arasından sadrazamın arzı ve padişahın tasdikiyle gerçekleşiyordu. Bu dönemde Rumeli kazaskerliğinden şeyhülislâmlığa geçiş âdet halini almıştı.[678]

Şeyhülislâm, kadiasker veya kadiasker mazulleri arasından seçilirdi. Bu durum XVII. yüzyıldan itibâren Rumeli kadıaskerleri veya mazullerinden tayin etme şekline dönüşmüştür. Aynca bazan Anadolu veya Rumeli kadıaskerliği payesini almış kişilerden de tayin olunurdu.

Şeyhülislâm tayininde birinci derecede veziriazam söz sahibi idi ve bıma bağlı olarak veziriazam anlaşabileceği birini bu makama getirmeğe gayret ederdi. Bununla beraber Padişah veziriazama hiç sormadan şeyhülislâm da tayin edebilirdi. Şeyhülislam tayin edilecek kişi veziriazamla birlikte hükümdarın huzuruna çıkar, Padişah namzede kendisini şeyhülislâmlığa getirmek istediğini söyler, eğer kabul edecek olursa el öper, Padişah da ona şeyhülislâmlara mahsus beyaz çuha kaph samur bir kürk giydirirdi. Bundan sonra şeyhülislâm sadrıazamla birlikte alayla çıkarak Paşakapısı'na gelir, buradan çıkışında da sadraazam tarafından kendisine hediye edilen ata binerek uğurlanırdı.[679]

Şeyhülislâm tâyininde birinci derecede sadr-ı âzam tâyini müessir olduğu gibi vezir-i âzam azlinde de bazen şeyhülislâmın müessir olduğu görülmektedir. Sadr-ı âzam, kazaskerler veya kazasker mâzulleri arasında kendisiyle anlaşabileceği birisini o makama sevk ederdi. Pâdişâh bazan sadr-ı azama hiç sormadan da kendi münasip gördüğü kazasker veya kazasker mâzullerinden birisini şeyhülislâm yaptığı gibi vezrr-i âzamm mütalâasmı alarak yaptığı da olurdu.

Şeyhülislâmlığa tayin işlemi sadrazamın konuyla ilgili telhisini padişaha sunulduktan sonra yazılı emri olan hatt-ı hümâyûn ile gerçekleşmekteydi. Telhiste belirtilen ismin seçilmesi tamamen padişahın takdirinde olan bir husus olup sadrazamla anlaşamadıkları da olurdu. Meselâ Pâdişâh III. Mehmed devrinde 1598'de Bostan-zâde Mehmed Efendi'nin vefatı üzerine Sadrazam Hadım Hasan Paşa, şeyhülislâmlığa Karaçelebi-zâde Hüseyin Efendi veya meşhur şâir Bâkî'nin getirilmesine dair bir telhisi saraya sunmuştu. Fakat bu telhisteki isimleri beğenmeyen Pâdişâh III. Mehmed, eskiden beri büyük hürmet duyduğu Hoca Sa'deddin Efendi'nin bu makâma tayinini emreden bir hatt-ı hümâyûn ısdâr ettir-

678 İpşirli, "Şeyhülislam, s.93.
679 Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı,* s.133

mişti. IV. Mehmed devrinde ise, Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa'nın uygun gördüğü Çatalcalı Ali Efendi damla hastalığına mübtelâ olan hocası Minkârî-zâde Yahya Efendi'nin yerine şeyhülislâmlığa getirilmişti.[680]

Şeyhülislâmlığa tayin edilen zât saraya veya sadrazamlığın merkezi olan Paşa Kapısı'na davet edilir, daha sonra sadrazamla beraber pâdişâhın huzuruna girerlerdi. Pâdişâh bunları üç adım yürüyerek karşılar, ardından şeyhülislâm olan zât ferve-i beyzâ denilen beyaz çuhayla kaplı samur kürk, sadrazam da samur hil'at giyerdi. Bu şekilde tayin merasimi tamamlandıktan sonra sadrazamla şeyhülislâm at üzerinde Bâb-ı Âlî'ye giderek bir süre oturup sohbet ederlerdi.[681]

Bu göreve tayin edildiği halde görevi kabul etmeyen kişilerde vardır. Bunlardan birisi de eski şeyhülislamlardan Abdürrahim Efendi'dir. Kendisine tekrar şeyhülislâmlık teklif olununca " Şimdi biz Allah'ın azad ettiklerinden olduk. Bu işlerin kirliliğine karışmazız." diyerek görevi kabul etmemiştir.[682]

Şeyhülislam Azilleri

Şeyhülislamlar ya vezir-i azamla aralanın iyi olmamasmdan veya vezir-i âzam aleyhine pâdişâha bir şikâyette bulunmalarından yahut bir isyan hâdisesinden veyahut ihtiyarlığından ve maiyetinin işlere müdahalesiyle dedikoduya sebep olmalanndan vesair buna benzer hallerden dolayı azl edilirlerdi ki bu hususlara dair tarihlerimizde bir hayli malûmat vardır.

Uzun yıllar bu makamda kalmış son kişi Ebusuud Efendi olmuş ve kendisinden sonra gelen kişilerin görev süreleri ortalama üç-dört yıl olmuştur. XVI. Asrın sonlarından itibâren bu makamdan azledilen kişiler, tekrar aynı makama getirilerek görev yapmaya başlamışlardır. Bu dönemden itibâren müftülerin sık sık yer değiştirmelerinde, sadrazamların ve saray-ı hümayun çevrelerinin deiseleri ile yeniçeri isyanları etkili olmuştur.[683]

---

680 Padişah Sultan IV. Mehmed (Avcı Mehmed) 'in iltifatına mazhar olmuştu. Kararlarında ve davranışlarında doğru ve sözü pek olan Ali Efendi'ye hiç kimse uygunsuz bir iş yaptıramadı. Macaristan'da ordumuzun uğradığı felaketten üzülen kamuoyunun ve ulema sınıfının olayın nedenini avcılıktan başka bir şey düşünmeyen padişahı şeyhülislamın aydınlatmamasında bulması, nüfuzunun azalmasına sebep olmuştur. (Altınsu, *Osmanlı Şeyhülislamları,* s.74.)

681 Akgündüz, Murat, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilandı Şeyhülislamlık", *Türkler*, C.9, s.1567.

682 *Naîmâ Tarihi,* C.5, s.94.

683 İpşirli, "Şeyhülislam", s. 487

F. Şeyhülislamların Padişahlarla Münasebetleri

Kudretli hükümdarlar devrinin sona ermesinden itibaren siyasal sistemin içine düştüğü çıkmaz Osmanlı Bürokrasisinde Şeyhülislamların önemini arttırmıştır. Önceki dönemlerde az bir maaşla hizmet eden şeyhülislamlar, XVI. Yüzyılın sonlarına doğru daha itibârlı bir yer edinmiş, maddi geliri artmış ve ciddi bir siyasi güç haline gelmeye başlamıştır.

Şeyhülislam, dini hükümleri yorumlayarak başta padişah olmak üzere, devlet adamlarının karar ve davranışlarının da şer'e uygunluğu hakkında görüş, yani fetva verecek tek kişidir. Verdiği fetvalar ile sadrazam ve pâdişâhın görevden alınması hatta katilleri mümkün olabilmektedir. Bunun için padişahlar şeyhülislamların göreve gelmesinde ve makamına itibâr ve saygı noktasında çok dikkatli davranmışlardır.

III. Murad'dan sonra gelen pâdişahların zayıf iradeli ve küçük yaşta tecrübesiz bulunmaları dolayısıyla şeyhülislamların ehemmiyetleri artmıştı.[684]

Şeyhülislamlar, ilmî eserleri ve âlim şahsiyetleriyle kendilerini kabul ettirirler, bu suretle icabında en sert padişahları bile tesirlerine alarak, onlara doğru yolu göstermek için de en sert sözleri söylemekten çekinmedikleri bilinmektedir.

Şeyhülislâm yeni pâdişâhın tahta cülûsu, kılıç kuşanması, Hırka-i Şerif ziyareti, Mevlid-i Şerif okunması gibi önemli merasimlerde mutlaka bulunurdu. Bu durum devletin son zamanlarına kadar devam ederek resmî teşrîfâtta ve padişahın huzurunda şeyhülislâmlığın ne kadar önemli bir mevkide bulunduğunu göstermektedir.

Pâdişâhlar devletin önemli işlerinde kendi huzurlarında görüşülmesini istemedikleri vakit "Efendi Dâimiz" dediği şeyhulislâmlann konağında veyahut *Bâb-ı âsafî'de* denilen *Bâb-ı Alî'de* olmasını isterlerdi.

Mühim devlet işlerinde şeyhülislamın fikir ve mütalaalarından da yararlanılırdı. XVIII. asırdan îtibaren harp îlânı ve sulh akdi şeyhulislâmların fetvaları alınmak suretiyle yapılmıştır.

---

684 Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı,* s.188

Naîmâ Tarihi'nde bazı şeyhülislamların, zamanın padişahından daha fazla etkili olduklarını, bazılarının ise padişahın ve hatta sadrazamın sözünden çıkmadıkları görülmektedir. Ancak buna rağmen Naîmâ'nın en çok eleştirdiği şeyhülislamın bile gerektiğinde bulunduğu makamın onuru koruduğu çeşitli örneklerle açıklamaktadır.

Bunlar geniş görüşleri sayesinde, örf ve adetleri, hatta dini kuralları çiğneyerek zamanın gerektirdiği fetvaları (kararları) verebilmişlerdir. Zenbilli Ali Efendi'nin Yavuz Sultan Selim'in bazı idarî ve siyasî kararlarını tasvip etmeyerek sert tepki göstermesi bunun ilk örneklerindendir. Yavuz Sultan Selim'in bunların dünyevî işler sayıldığı, müftünün sadece dinî meselelerde yardımda bulunması gerektiği şeklindeki sözlerine karşı çıkıp padişahların hem dinlerini hem dünyalarını gözetmenin şeyhülislâmın başlıca vazifesi olduğunu belirttiği kaydedilmiştir. Kaynaklarda bu hadise şeyhülislâmlık açısından yeni bir anlayışın ve değişimin habercisi şeklinde yorumlanmıştır.[685]

Naîmâ'da bununla ilgili örnekler vardır. I. Ahmed zamanında (1603-1617) vezir-i âzam Derviş Paşa'nm İran seferine gitmek üzere Üsküdar'a geçirilen Kapıkulu ocaklarının hareketlerinin tehir edip edilmemesi hakkında pâdişâhın huzurunda yapılan bir müzakereye şeyhülislâm Sunullah Efendi de davet olunmuş ve bu görüşme esnasında şeyhülislâm pâdişâhla münakaşa etmişti.[686]

Bu konuda başka bir örnekte halktan fazla ve haksız vergi alınmasına padişah huzurunda itiraz eden şeyhülislam Bahaî Efendi'dir. Ekonomik sıkıntı nedeniyle Osmanlı ülkesindeki bütün değirmenlerden her sene birer riyal un vergisi alınmak üzere emirler yazılıp, bundan da senede yüzbin kuruş elde edilmek üzere uygun görülmüştü. Konuşma esnasında bu tedbiri beğenmeyen ve halka zulüm olarak gören Müftü Bahâi Efendi razı olmamış ve fakat hazine zarureti dolayısiyle eyâletlere mal bağlanmak, haslardan ve zeametlerden miriye birşeyler alınmak hususunda itiraz etmemiştir. Sonra yine un vergisi ve meyve vergisine karar verilip, emirler verildiğini işitince şiddetle itiraz ederek "*Bu çeşit*

685 İpşirli, "Şeyhülislam", s.92.

686 Halep tarafına yapılacak sefer için I.Ahmed'in harçlığı olan Mısır Hazinesinden para vermek istememesi üzerine Sunullah Efendi: *"Ceddiniz merhum Sultan Süleyman Han Hazretleri Zigetvar'a gittiklerinde Saray-ı amirede ne kadar altın ve gümüş var ise darphaneye verip kestirdiler ve mühimmata sarfettiler."* diye itiraz etmiştir. Bunun üzerine padişah alnını kırıştırıp: *"- Efendi! Sen benim sözümü anlamıyorsun! Zaman zamana uymaz. Ol zamanın muktezası ol imiş... Ol zamanın halini bu zamanda niçin irad edersin?"* demiştir. (*Naîmâ Tarihi,* C.1, s.468.)

bidatler meydana çıkarıp, memleketlerin tahribine çalışanların haklarından gelinmek gerektir" demiştir.[687]

1. Padişah Yanında İtibâr Kazanan Şeyhülislamlar

a. I. Ahmed ve Hocazâde Mehmed Efendi

I.Ahmet dönemi veziriazamlarından Nasuh Paşa'nın (1611-1614) özellikle şeyhülislam Hocazâde Mehmet Efendi[688] ile anlaşamadığı görülmektedir. Nasuh Paşa'nın kendisine aleyhte tavır gösterenlerin yerine, nitelik ve tecrübelerine bakmadan kendi adamlarını getirmesi de hükümet ve devlet ricalinin kendine karşı tavırını oldukça negatifleştirmiştir. Veziriazamın tavırlarından rahatsız olan düşmanları şeyhülislamın etrafında toplanarak padişah huzurunda değerinin artması için gayret sarfetmişlerdir.

I. Ahmed (1603-16017) tarafından çok sevilen itibâr gören Hocazâde Mehmed Efendi'yi gelenek haline gelen ziyareti yapmadığının anlaşılması üzerine padişah, yanına uğramasını tenbih etmiştir.[689] Bu fermana uymak zorunda kalan veziriazam, gurur ve kibrinden dolayı şeyhülislamın ziyarete geldiğinden kimse haberdar olmasın için tebdil-i kıyafet ile gelmiş ve hiçbirşey söylemeden geri dönmüştür. Daha sonra bu mesele padişaha aksedince vezirin zilletinin ve mollanın kıymetinin artmasına sebep olmuştur

b. IV. Murad ve Zekeriyazâde Yahya Efendi

Naîmâ, padişah huzurunda özel bir mevkii olan ve bu özelliğini hiçbir zaman kaybetmeyen şeyhülislam Zekeriyazâde Yahya Efendi'ye özel bir yer vermiştir.[690] Şeyhülislamın da etkisiyle I. Mustafa'nın tahttan indirilip IV. Murad'ın tahta çıkarılmasıyla Yahyâ Efendi'nin nüfuzu arttı. Sultan IV. Murad tarafından son derece sevgi ve saygıya layık görülmüş; hatta padişah Şeyhülislam Yahya Efendi'nin elini bile öpmüştür. Ancak müstakil hareket etmek isteyen sadrazam Kemankeş Ali Paşa'yı rüşvetle itham edince sadrazam ile Yahya Efendi'nin araları bozulmuştur. Sadrazamın baskısı nedeniyle padişahın

---

687 *Naîmâ Tarihi,* C.5, s.254.

688 Hoca Sâdettin Efendi'nin büyük oğlu olup, 29 yaşında kazasker ve 35 yaşında şeyhülislam olmuştur. İki kez bu makama getirilmiştir. (Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.4, s.459)

689 *Naîmâ Tarihi,* C.2, s.136

690 Şeyhülislam iken vefat eden Bayramzâde Zekeriya Efendi'nin (1592-1593) oğludur. Toplam üç kez bu makama gelmiştir. Aynı zamanda yaşadığı devrin önemli şairlerindendir. (Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.4, s.461)

yaşı küçük olduğundan istememesine rağmen Yahya Efendi görevden ayrılmak zorunda kalmıştır.[691]

Bir müddet sonra tekrar aynı makama oturan Yahya Efendi, yaşanan kargaşa nedeniyle tekrar padişahın rızası olmamasına rağmen görevi bırakmak zorunda kalmıştır. Sadrazam Hafız Ahmed Paşa aleyhinde yapılan komplolar sonucu ortaya çıkan kargaşalıkta binlerce kişi Topkapı Sarayı'na yürümüş ve aralarında Sadrazam, Yeniçeri Ağası ve Şeyhülislam Yahya Efendi'nin ismi de bulunan 17 kişilik bir listeyi idam edilmeleri isteği ile padişaha sunmuşlardır. Sadrazaman Hafız Ahmed Paşa'nın hunharca öldürülmesi ile durulan bu ayaklanma dolayısıyla Şeyhülislam Yahya Efendi görevinden çekilmek zorunda kalmıştır. Fitne durulduktan sonra Sultan IV. Murad şaire iltifat ederek "*Bunlar seni azlittiler amma ben azl etmedim. Çiftliğine git, bize dua ile meşgul ol. Padişahın padişah olduğu vakit sen de kemakân müfti olursun*" dediği bildirilmiştir.

1633'te Sultan IV. Murad yeni bir ayaklanmayı şiddetle bastırıp önceki ayaklanmadaki elebaşıları ve onları kışkırtan devlet adamlarını ortadan kaldırıp devlet idaresini kendi eline aldıktan sonra, Yahya Efendi üçüncü defa şeyhülislamlık makamına atanmış ve bu kez ölümüne kadar bu makamda kalmıştır.[692]

Şeyhülislam Yahya Efendi'nin bu dönemde dini işlerin yanında siyasi işlerde de padişahın kararlarında etkili olduğunu görmekteyiz. IV. Murad'ın Abaza Paşa'ya fazla rağbet ettiğini görünce, Müfti Yahya Efendi ve Sadrazam Bayram Paşa bu konuda ittifak yaparak padişahın tutumunun değişmesini sağlamışlardır. Abaza gibi korkusuz ve daha önce kötü olaylarla anılan bir kişinin, padişaha yakınlığını ve pâdişâha yol göstericilik yapmasını hoş görmeyip birlikte hareket etmişlerdir. Rum ve Ermeni kavgasında zikrolunan rüşvete ait acayip haberi padişaha iletip, saf Abazayı tamah hilesine düşürüp pâdişaha tepelettiler.[693]

Yaşanan bir olay, padişahın şeyhülislama ne kadar değer verdiğini göstermektedir. V.Murad, çoğu zaman kıyafet değiştirerek gezerek halkın durumlarını incelerlerdi. Bir defa Abdulmecid Sivasi Efendi bazı dostlariyle Kağıthane'de imrahor köşkü taraflarına

691 Naîmâ, Sadrazam Kemankeş Ali Paşa'nın padişahın huzurunda Yahya Efendi hakkında yanlış ithamlarda bulunarak azlini sağladığını söyler. (*Naîmâ Tarihi,* C.2, s.296)

692 Hammer, *Osmanlı Tarihi,* C.9, s.209.

693 *Naîmâ Tarihi,* C.3, s.232

giderek hem yemek yeyip hem de ilmi ve edebi muhasebeye koyulmuşlardı. Bu sırada Sultan Murad ansızın sandal ile köşke gelmiş ve bir adam gönderip bunların kitaplarını istemiş. Görmüş ki, bu kitaplar arasında Şeyhulislam Yahya Efendi'nin divanı da var. Divanı görür görmez: "Bu bizim Efendi'nin divanıdır." diyerek ulemâya saygısını şöyle dile getirmiştir:

"Kitaplarıyla seyre giden ulemâya (bilginlere) ve teşbih ve seccade ve örtüsü ile giden dervişlere ve divit (S.B.), kalem ve yazı âletleriyle giden kâtiplere bizim sözümüz ve hiç bir veçhile taarruzumuz yoktur. Hemen kendi âlemlerinde olsunlar!" [694]

Bu Sultan döneminde alışılmış geleneklerin aksine Şeyhülislam Yahyâ Efendi, uğur getirir inancı ile IV. Murad'ın Revan ve Irak Seferi'ne (Bağdat'in Fethine) iştirak etmesi sağlanmıştır. Daha önceleri şeyhülislamların sefere gitmeleri gelenek değil idi. Bu seferler sırasında padişahın büyük iltifatına mazhar olan Yahyâ Efendi, hayatının en rahat günlerini yaşamıştır.

2. Padişah Katında İtibâr Kaybeden Şeyhülislamlar

XVIII. yüzyılın başlarında 1703 ve 1730 isyanlarında şeyhülislâmların siyasete karışması kurumun önemli itibâr kaybına uğramasına yol açmıştır.[695]

Sultan III. Mehmed, bir gün *"dünyada sözü doğru, hak tanır bir adam bulamadım"* diye şikâyet edip sebebi sorulunca pâdişâh:

"Şeyhülislâm Bostanzâde Efendi'ye iltifat eyledim; derhal bir cahil kardeşini Rumeli kazaskeri yaptı ve yine bir cahil gence Selanik kadılığını rica eyledi. Sonra babamın hocası Sadeddin'de doğruluk ve hak bilirlik ümit eyledim, derhal o da bir genç oğlunu Anadolu kazaskerliğine ve birini de Edirne kadılığına arzedip mevâli ve ulemâ arasında beni bednâm ve kendisini rüsvây eyledi" demiştir.[696]

Yine buna benzer diğer bir hikâyeyi Selanikî yazar:

Sadeddin Efendi'nin bu konudaki zafı ile ilgili başka bir olayda ise, III. Murad, oğlu Şehzâde Mehmed'e iki kıt'a haraç defteri verip "*bunları hocan Azmi Efendi'ye götür ihti-*

694 *Naîmâ Tarihi*, C.3, s.163
695 İpşirli, "Şeyhülislam", s.92.
696 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.3, s.135

yacına sarf etsin" demesi üzerine şehzâdenin hocasına takdim etmesi üzerine Azmi Efendi: "*Elhamdülillah ne halimiz varsa vardır; bu makulelere rızamız yoktur, müberrâyız*" sözleriyle haraç defterlerini almamış ve şehzanin bu durumu babasına anlatması üzerine Sultan Murad:

"*Senin hocan almazsa benim hocam alır*" sözleriyle Sadeddin Efendi'yi îma etmiştir.[697]

a. II. Osman'ın Kayınpederi Esad Efendi

Sultan Ahmed Han vefat edince kardeşi Sultan Mustafa Han, tahta çıkarıldı. Fakat aklında bir miktar hafiflik görülünce Şeyhülislam Hocazade Esad Efendi[698] "*uzun zaman hapis yüzündendir, zamanla kâmil ve iradesine hâkim olur*" diyerek Şeyhulislam Esad Efendi'nin sözüyle hareket edilmişti. Ancak Darussaade ağası Mustafa ağa, Şeyhulislam Esad Efendi'ye haber gönderip "Padişahın halinden tüm âlem haberdar oldu. Gizlenmek suretiyle örtülecek hali kalmadı. Bu ihmal olunursa hazine itlafından gayri netice vermez. Ve pişmanlık kâfidir. Bir gün evvel vacip olan tedarike ihtimam lazımdır." demesi üzerine Şeyhülislamın rızası alınarak Sultan Mustafa hal'olundu ve II. Osman tahta oturtu.[699]

Şeyhülislam Hocazâde Esad Efendi, kendisinden önce amcasının tahta çıkmasında oynadığı rol dolayısıyla II. Osman'ın düşmanlığını kazandı.

Culus-ı humayunda kötü tedbiri ve Sultan Osman Hanı daha evvel tahta çıkarmak hususunda kusur işleyip, hazine telefine sebep olmak töhmeti ile ilk önce Kaymakam azledildi. Daha sonra Esad Efendi'nin de bu sebepten dolayı İlmiye sınıfının terfi işlerini yetkisi elindenden alınarak padişah hocası Ömer Hoca'ya verildi. Şeyhulislama yalnız fetva verme yetkisi kaldı.

Yine Hotin Seferine (1621) çıkmadan önce, sefer sırasında, kendi yerine tahta geçirilebileceği endişesiyle ortadan kaldırılmasına karar verdiği kardeşi Mehmed'in idamı için

---

697 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.3, s.135

698 Hoca Sadeddin Efendi'nin ikinci oğlu olup, 23 yaşında iken en yüksek müderrislik vazifesi olan Süleymaniye Darü'l-hadis müderrisliğine tayin edilmiştir. İstanbul kadılığı ve kazaskerlik görevlerinden sonra abisi Hocazade Mehmet Efendi'nin vefatı ile şeyhülislam olmuştur. Bu Makama iki kez tayin edilmiştir. Kızı Akile Hanım, Aziz Mahmud Hüdayi Efendi'nin vekilliği ile Sultan II. Osman ile evlenmiştir. (Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.4, s.461)

699 *Naîmâ Tarihi,* C.2, s.182.

fetva alamadığından dolayı şeyhülislam ile padişahın arası iyice açıldı.[700] Şeyhülislâmların sefere gitmesi âdet olmadığı halde II. Osman'ın emri ile Hotin seferine çıkan Esad Efendi ordu İsakça'da iken geri döndü. Hatta Sultan II. Osman, Esad Efendi'nin bütün selahiyetlerini elinden alacak kadar ileri gitmiş, ancak daha sonra halefine selahiyetleri geri iade edilmiştir.[701]

Şeyhülislam Esad Efendi, kızı Akīle Hanım'ın II. Osman ile evlenmesine karşı çıktıysa da daha sonra buna güçlükle rızâ gösterdi. Aralarındaki bu yakın akrabalık dahi padişahla şeyhülislâm arasındaki soğukluğu gideremedi. Damadından daima uzak duran Esad Efendi ancak çok önemli meseleler ortaya çıktığında saraya giderdi.[702]

Damadı olmasına rağmen II. Osman'ın yanlış hareketlerine elinden geldiği kadar karşı koymaktan çekinmemiş, ancak olaylardan anlaşıldığına göre şahsî hislerine kapılmaktan da kendini alamamıştır.

Ayrıca İstanbul'daki son derece tehlikeli ve karışık durum sebebiyle padişahın hacca gitme isteğini engellemeye çalıştı. Buna dair verdiği fetvada, padişahların hacca gitmekten ziyade adaletle hükmetmesi gerektiğini, zira büyük bir fitne tehlikesinin baş gösterdiğini belirtti. Nitekim II. Osman'ın faaliyetlerinden dolayı büyük bir isyan çıktı. Bu isyan sırasında Esad Efendi âsilerin istekleri doğrultusunda hareket etmeye mecbur kaldı; hatta onların idamlarını istedikleri bazı idareci ve saray mensupları aleyhine fetvalar verdi, zor durumda bulunan padişaha da âsilerin arzularını yerine getirme tavsiyesinde bulundu.[703]

Padişah ile arası iyi olmamasına rağmen I. Mustafa'nın ikinci defa tahta çıkarılması teşebbüsüne karşı direndi ve II. Osman tahtta iken bir başkasına biatın câiz olmadığını söylemekten çekinmedi. Ancak bundan sonra meydana gelen ve II. Osman'ın katliyle sonuçlanan olayları önleyemediği gibi damadının cenazesine gitmeyerek görevinden istifa

---

700 Padişah, Şeyhülislâm Esad Efendi'den izin alamayınca Rumeli Kazaskeri Taşköprülüzâde Kemaleddin Efendi'ye, müraacat etmiş ve Kemaleddin Efendi, Şeyhülislâm olmak ümidiyle istenilen fetvayı vermiş olduğundan zavallı şehzade boğuldu. (Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C.2, s.141)

701 İpşirli, "Şeyhülislam", s. 487

702 Münir Aktepe, "Esat Efendi, Hocazade", *DİA,* C. 11, İstanbul 1995, s.340.

703 *Naîmâ Tarihi,* C.2, s.214

etti. Şeyhülislamlık, Rumeli Kazaskeri Yahya Efendi'ye verilip, cenaze namazını o kıldırdı.[704]

b. IV. Murad ve Ahîzâde Hüseyin Efendi [705]

IV. Murad döneminde padişahın düşmanlığını kazanan ve yaşanan bir olay nedeniyle bunun bedelini canı ile ödeyen şeyhülislam Ahizâde Hüseyin Efendi'dir.[706] Şeyhülislam Yahya Efendi, Sadrazam Hafız Ahmet Paşa'nın öldürülmesiyle sonuçlanan isyan sonrası isyancıların ısrarına rağmen ölümden kurtularak azledilmiş ve yerine Âhi-zâde Hüseyin Efendi geçmişti.

Ahî-zâde Hüseyin Efendi'nin asker tarafından o mevkiye getirilmiş olması ve bilhassa zorbalar vak'asında Recep Paşa ile birlikte şehzâdelere kefil olması padişahın içinde bir düğüm halinde kalmıştı. IV. Murad, zorbaların kökünün kazınmasında Hüseyin Efendi'nin sözünün tesiriyle eşkiyanın perişan olduğunu görerek daha önce hareket etmeyip isyanın başlangıcına engel olmadığı düşüncesiyle "eşkiyanın isyanına müsamaha etmiştir" diye, kalbinde bir şüphe kalmıştı.[707]

Daha önce fırsatını bulunca Topal Recep Paşa'yı öldürten IV. Murad, yaşanan bir olay nedeniyle, yukarıda saydığımız sebeplerden dolayı gücenik olduğu ve şüphelendiği Hüseyin Efendi'ye düşmanlığının had safhaya ulaşarak, Osmanlı Tarihinde ilk kez bir şeyhülislamın idam edilmesi ile sonuçlanmıştır. Hadise şöyle gerçekleşmiştir:

Pâdişâh IV. Murad İzmit üzerinden Bursa'ya gitmeye karar vermişti. Yolculuğu sırasında şiddetli kış ve yolları temizleyenlerin hızlı hareket etmemesi yüzünden bazı yollar çamurlu ve taşlı kalmıştı. Buna hiddetlenen padişah bilerek ihmal edildiğini düşünüp İznik Kadısını astırarak idam ettirdi.

İznik kadısının asıldığı haberi duyulunca ilmiye sınıfında endişe ve dedikoduya sebep olmuştur. O sırada Şeyhülislâmlık mevkiinde olan Âhi-zâde Hüseyin Efendi ki, İznik ka-

---

704 Aktepe, "Esad Efendi, Hocazade", s.340.

705 Daha geniş bilgi için bk.: Ölüm cezası verilen şeyhülislamlar bölümü "Ahîzâde Hüseyin Efendi"

706 Kazasker Ahizâde Mehmet Efendi'nin oğludur. Valide Sultan'a yazdığı bir mektuptaki dokunaklı ifadeleri, aleyhtarları tarafından padişahın hal' tasavvurunda bulunduğu şeklinde yorumlanarak Osmanlı Tarihinde öldürülen ilk şeyhülislam olması ile sonuçlanan olaylara sebep olmuştur. (Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.4, s.464)

707 *Naîmâ Tarihi,* C.3, s.193; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C.4, s.464.

dısının asıldığını işitince kederlenip açıksözlülüğü dolayısıyla ve Naîmâ'nın ifadesi ile "iyilik etmek arzusuyla" bir tezkere yazıp IV. Murad'ın annesi Kösem Sultan'a gönderdi. Tezkerenin içinde şöyle yazılı idi: [708]

"*Bilginler ve kadılar, kendilerine riayet edilmesi vâcip ve himayeleri icap eden duacıları olup pâdişâh hazretleri onlar hakkında güzel muamele buyurup, ruh öldürme gibi hallerin zuhur etmesi ve büyük dedelerinin etmediği işlerden kendilerinin dahi çekinmemeleri münasip değildir*." dedi.

Bu esnada ulemâ arasındaki o dönemdeki ihtilafları kaldırmak amacıyla bu konu ile alakalı olmayan bir toplantı da aynı tarihlerde yapılmıştı. Şeyhülislamın düşmanları bu konuşmaları ve toplantıyı[709] fırsat olarak görerek kötüye yorup Valide Sultan'a gizlice haber göndererek: "*Ne dururlar? Padişaha haber etsinler! Müfti toplantı yapıp ulemâ ile birlik oldu. Cülûs etseler gerektir!*" diyerek padişahın annesini vehme düşürdüler.

Padişahın arzusu, ertesi cuma namazını Bursa'da kılıp, birkaç gün gezip dinlenmek idi. Fakat valide sultanın haber vermesi üzerine, hiddetlerinin şiddetinden öyle bir sür'atle harekete geçti ki, seçkin at ve adamlar bile kendisine zor yetişti. Bütün büyükler ve hademeler dökülüp geri kaldılar.

Validesinin gönderdiği haberden dehşete düşen IV. Murad, kadırga ve kayıklar gelinceye kadar beklemeyip, "Katırlı" mevkiinde bir kayık bularak, denizde müthiş bir fırtına varken bu kayığa binip Gebze'ye geçmiştir.

---

708 Naîmâ Şeyhülislam Âhi-zâde Hüseyin Efendi'nin kişiliğini tanıtırken şöyle anlatır: Tabiatı icabı dedikoduya meyilli, şan ve şöhret iddiasında, insan yiyen gaddar feleğin oyuncağı olmayacağından emin, doğruyu söyler, küçük ve büyük herkesin ahvaline bakan bir kimse idi. (*Naîmâ Tarihi,* C.3, s.193.)

709 *Ulemanın Toplantısının aslı şu idi*: Ahî-zâde Hüseyin efendi ile Sadaret nakibi Allâme Şeyhi efendinin arası açıktı. Sebebi ise, Müftünün oğlu İstanbul kadısı iken kol gezip, ahaliden birini değnek ile dövmek icap edince herif: "Ben sâdâttanım(peygamber sülalesi)!" demesine rağmen, Mollanın oğlu aldırış etmeyüp, hiddetini yerine getirip herifi dilediği gibi tedip ettiler. Mesele Nakip şeyhi efendiye ulaşınca: "Peygamber evlâtlarından birinin sokak ortasında dövülüp ırzının ayaklar altına alınması doğru mudur?" diye gönül bırakmışlardı.
O sırada yine ulemâdan bazıları iki bilginin aralarını bulmak için aracılık edip, büyük bir ziyafette Müfti efendi ve oğlu İstanbul efendisi ve Nakip Efendi bir araya getirilip soğukluk, muhabbete döndü. Sonra Nakip Şeyhi Efendi dahi bir ziyafet edip Müfti Efendi ve mahdumu ve ulemâdan bir kaç efendileri davet eder. Bu davet sırasında, İznik kadısının asıldığı haberi gelür. Ulemâ arasında dedikodu olur. Müftinin düşmanları bu konuşmaları kötüye yorup ve fırsat bilip: *"Bu ziyafette müfti, İznik kadısı vakasını söyleşip, cülûs ettirmek için ulemâ ile anlaşma toplantısı idi."* diye iftira ettiler. *(Naîmâ Tarihi*, C.3, s.194.)

İstanbul'a varır varmaz, acelece Şeyhülislam Hüseyin Efendi'yi ve oğlu Seyid Mehmed Çelebi'yi ki, İstanbul kadısı idi, birer kayığa koyup Kıbrıs adasına sürgün için yola çıkardı. Ancak hiddeti geçmeyerek arkasından adam gönderip idam ettirerek, cenazesini bulunmaması için kumsala gömdürdü.

Naîmâ'nın şu sözleri, Hüseyin Efendi'nin suçsuz olduğunu düşündüğünü göstermektedir: *Anlamınca iyilik olsun diye yazılmış olan mektubu, hasetçiler kötülüğe çekip, fenalığa verip, Mollanın (Ahî-zâde nin) nasihat kılıklı olan sözlerini tahakküm ve taşkınlık şeklinde gösterip, hakkında pâdişâhın gazabı alevlendi.*[710]

c. Zekeriyazâde Yahya Efendi'nin Gözden Düşmesi

Zekeriyazâde Yahya Efendi'nin seyhülislamlıginin son yıllarında IV. Murad'ın ölümü ile padişahın huzurunda itibâr kaybına uğradığını görmekteyiz. Bunun en önemli sebebi, Cinci Hoca denilen bir kişinin ortaya çıkarak padişah Sultan İbrahim üzerinde tesir yapmasıdır. Bu dönemde devlet işlerinde Yahya Efendi'nin etkilerini hemen hemen hiçe indirmiş ve onun bir kenara atılmasına neden olmuştur.

Yahya Efendi, üç defada yirmi seneye yakın o makamda kalıp, son günlerinde tam istiklâl üzere, herkesin müracaat ettiği bir kişi idi. Ancak Cinci hocanın meydana çıkmasıyla, ortalığı karıştırmaya çalışan bazı kişiler Yahya Efendi aleyhine padişaha şikâyette bulunarak, şeyhülismanın pâdişâh tarafından azarlanmasına sebep oldular. Güzel muameleye ve pâdişâhlardan iltifat görmeye alışmış olan Yahya Efendi'ye bu durum çok ağır gelmiş ve gözden düşmüş olmaya tahammül edememiştir. Yaşının ilerlemesinin de etkisiyle vehim ve gam ile yatağa düşüp vefat etti.[711]

---

710 *Naîmâ Tarihi,* C.3, s.195

711 Naîmâ Yahya Efendiden övgü ile söz ederek *"Ebusuud efendiden sonra gelen Şeyhülislâmların mümtazi idi"* der. Hatta bu bölümde yazdığı Yahya Efendinin sahte bir şeyh tarafından kandırılması olayını başkasından aldığı için iftira olarak nitelemektedir.
Yalancı Seyid, Hind diyarından Anadolu'ya geliş sebebini Yahya efendiye şu şekilde anlatmış ki: "Sizin falan gazelinizde olan falan beyti Ekber Şah'ın (Hind hükümdarı) meclisinde okudum. Orada hazır olanlar hayret ve takdir ettiler. Ekber Şahı, ben böyle söz işitmiş değilim, mest ve hayran olup, aklım başımdan gitti, bir miktar hayretimi attıktan sonra özüme geldim. Sormuşum, hey bu nefis beyit kimin sözü ve hangi şairin beliğ nutkudur? ettiler, Osmanlı devleti Şeyhülislâmı faziletli Yahya efendi hazretlerinindir. Pes hemen o anda içime bir muhabbet ateşi düştü. Ve elbette ben bu beyti söyleyeni görür ve ayağına yüz sürerim dedim. Bu yüzden Hind'ten Ruma sefer etmişim. Allaha hamdolsun ölmeden bu muradıma eriştim" demiştir.

Ölümünde yaşı sekseni geçmişti. Cenazesi İstanbul halkı tarafından eller üzerinde taşınmış Sultan Selim'de babasının mezarı yanına gömülmüştür. Bir şair ve iyi bir insan olarak halk tarafından da sevildiği cenaze namazındaki çok büyük bir kalabalıktan anlaşılmaktadır.

d. Sultan İbrahim'in Şeyhülislam Abrrahim Efendi'ye Ağır Sözleri

Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesi ve öldürülmesi olayında Şeyhülislam Abdürrahim Efendi'nin etkili olduğu görülmektedir.

Sultan İbrahim'in uygunsuz davranışları nedeniyle Şeyhülislam Abdürrahim Efendi'nin[712] de onayı ile hal kararı verilip bostancıbaşılar kararın uygulanması için padişahın huzuruna vardıklarında, Sultan İbrahim'in şeyhülislama sitemini görmekteyiz. Tahtı bırakmak istemeyen Sultan İbrahim şeyhülislama:

"Bre Abdürrahim! Ben seni müftü etmedim mi? Şimdi sen bana kast edersin?" deyince, müftü cevap verip:

"Hayır beni sen müftü etmedin. Allahü Teâlâ eyledi!" demiştir.

Bu sözleri duyunca Sultan İbrahim çok üzgün ve ziyâde elem duyup, iki ellerini göğe kaldırıp: — "*İlâhi, ben bunları sana saldım! Sen bu zâlim ve gaddarların hakkından gel! Hepsi birleşüp benim üzerime çıktılar!"* diye büyük bir hüzün ve kırgınlıkla bedduâ etmiştir.[713]

Müftü Abdürrahim Efendi ve sadrâzam Sofu-Mehmed Paşa ve kazaskerler ve yeniçeri ağası Murad ağa ve Kara çavuş Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesinden sonra toplantı yapmışlardır. Şeyhülislamdan"*iki halife bir yerde olduğu vakit birini öldürünüz*"[714] anla-

---

Zavallı Yahya Efendi bu rindce lâtifeye ve Acemce efsuna inanıp o kaltabanı, bütün yakınlarının üstüne geçirdi. Bütün; yakınları ve adamları adı geçen adamı münasip şekilde kötülediler. Yine faydası olmadı. Sonunda müsterahdan (apdesthaneden) doğruca mihraba geçtiğine şehadet ve böylece haber vermeleri ile mecburen yanından uzaklaştırdı" demektedir.

712 Rumeli Kazaskeri iken Muid Ahmed Efendi yerine şeyhülislam olmuştur. Fıkıh alanında mütehassıs olup, sözünü esirgemeyen bir zat idi. Bu nedenle çevresindeki herkes kendisinden çekinirdi. Ocak Ağalarının idareye hakim olduğu dönemde sadrazam Murad Paşa'nın tesiriyle azlonup (1649) hacca gittiğinde "Hacı" ünvanı ile de anılır. (Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.4, s.467.)

713 *Naîmâ Tarihi*, C.3, s.316

714 Aynı anda iki halifeye biat edilmesi hilâfetin tekliği prensibini bozacağı için ilk dönem İslâm hukukçuları tarafından kabul edilmemiştir. Bu konuda Hz. Peygamber'in, "İki halifeye birden biat edilmişse sonrakini öldürün" (Müslim, "İmâre", 61) hadisine ve Benî Sâide toplantısında ensarın, "Bizden bir

mı üzere fetvâ alarak tahttan indirilen pâdişâhın vücudunun ortadan kaldırılmasına karar verdiler.[715]

Naîmâ'nın Bâhayi Efendi'den naklettiğine göre:

"Vezir ile Müftü yalnız ikisi cellâtları önüne katıp mahpesten içeri girdiklerinde Sultan İbrahim Şeyhülislam'a hitap ederek: "Baka Abdürrahim! Yusuf Paşa bana senin içün bir fettan dinsizdir, tepele demiş idi, seni öldürmedin, meğer sen beni öldürecek imişsin, işte Allahın kitabı... beni ne hüküm ile öldürürsüz, zâlimler?"[716] diye feryad ederek öldürüldüğünü söyler.

e. Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi

Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi[717], İstanbul kadılığı sırasında narh sıkıntısı nedeniyle Sultan IV. Murad'ın hışmından canını son anda kurtaran ve padişah ölünceye kadar bir daha görev alamamıştır. Sultan Murad'ın ölümünden sonra kayınpederi Hocazâde Mehmet Efendi sayesinde Anadolu Kazaskeri olmuştur.

Anadolu Kazaskerliği görevi sırasında Sultan İbrahim'in tahttan indirilip öldürülmesinde etkili olan kişilerden birisi olmuştu. Sultan İbrâhim'in ve validesinin itirazlarına sert sözlerle, hatta bazı kaynaklara göre ağır hakaretlerle karşılık verdi.[718] Naîmâ, çok uzun konuşmasından sadece naklettiği kısımda Abdülaziz Efendi Padişaha:

---

emîr, sizden bir emîr olsun" teklifini Hz. Ebû Bekir'in, "Emîrler bizden, vezirler sizden" diye reddetmesi vâkıasına dayanmaktadırlar. (Kallek, Cengiz, "Biat", *DİA*, C.6, s.123

715 *Naîmâ Tarihi*, s. 318.

716 *Naîmâ Tarihi*, C.3, s.319

717 Kazasker Kara Çelebizâde Hüsemeddin Efendi'nin oğludur. IV. Murad devrinde İstanbul kadısı iken şehir iaşesindeki darlık sebebiyle azledilerek öldürülmek istenmiş, ancak sadrzamak Bayram Paşa'nın araya girmesiyle Kıbrıs'a sürgün gitmiştir. Affedildikten sonra Sultan İbrahim'in hal'inde önemli rol oynamıştır. IV. Mehmed'e takdim ettiği ve Naima'nın da istifade ettiği "Ravzatü'l-ebrar" isimli tarihi meşhurdur. Asabi mizaçlı ve sözünü esirgemeyen bir zat olduğundan düşmanı çok idi. Şeyhülislamlığı sırasında Siyavuş Paşa'nın sadareti zamanında ocak ağaları ile beraber hareket edince azledilip sürgüne gönderilmiş ve bir daha İstanbul'a dönememiştir. (Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.4, s.471.)

718 Naîmâ olaydaki şaşkınlığını şu şekilde aktarmaktadır:"Sonra Kara Çelebi-zâde Abdülâziz efendi konuşmaya başladıktan sonra söylenmedik bir şey koymayıp o kadar açık ve küstahça sözler söyledi ki, buraya yazmaktan hayâ duyarız (utanırız). Bu yüzden terkolunmuştur" demektedir. (*Naîmâ*, C.4, s.312)

"Hayır, pâdişâh değilsin! Şer'i ve dinî işlere dikkat etmemekle cihanı harâba verdin ve vakıtlarınızı oyun ve gaflet ile geçirip, rüşveti yaydın. Ve zâlimleri âleme musallat ve hâzineyi telef ve israf ettiniz." suçlamalarında bulunmuştur.[719]

Naîmâ, Aziz Efendi'nin konuşma meclislerinde Sultan İbrahim Han'ın tahttan indirildiği sırada söylediği yakışıksız kelimeleri tekrarlayıp: "*Biz böyle büyük hizmetlere muvaffak olduk*" şeklinde öğündüğünü esefle anlatmaktadır.[720]

Daha sonra şehzâde IV. Mehmed'in cülusu sırasında sağ kolundan tutarak tahta kadar getiren kişi olmuştur.[721]

Bu durumdan faydalan Kazasker Aziz Efendi küçük yaştaki padişahla huzurunda dalga geçme cesaretini ve edepsizliğini bile göstermişti. Padişah rüşvet aldığını duydum deyince "*Canım bunu sana kim öğretti*?" diye edep dışı konuşmuş ve bununla her tarafta övünmüş idi. Bu sözleri defalarca huzuruna gelen şuna buna hikâye edip:

"*Padişah söyleyince böyle cevap verdim. İyi demedim mi*?" diye her tarafta bu olayı anlatmayı kabahat değil, marifet saymıştı.[722]

Daha sonra, Sultan İbrâhim'in idamı üzerine bu karardan haberi olmadığını belirterek kendini savunduysada, bu mesele dolayısıyla Vâlide Kösem Sultan ile arası açıldı.

Bahâî Mehmed Efendi şeyhülislâmlıktan İngiliz balyozları vakaasında[723] azledilince vâlide sultana rağmen Bektaş Ağa'nın yardımıyla 1651 yılında meşihat makamına kavuştu.

Kösem Sultana Karşı olan Abdülaziz Efendi'ye Tepki

IV. Mehmed tahta çıktığı vakitten sonra, Kösem Sultan bazı işlere karışıp, "bu hususun doğrusu şudur." diye itirazlar ederdi. Sadrazam Sofu Mehmet Paşa ise, vâlide sultanın davranışlarından rahatsız olup, Müftü Abdülaziz Efendi ile ittifak ederek, çoğu işlerde ricasını yerine getirmez, arzusunun hilâfına hareket ederdi.

---

719 *Naîmâ Tarihi,* C.4. s.314.
720 *Naîmâ Tarihi,* C.4. s.387
721 Nevzat Kaya, "Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi", *DİA,* C. 24, İstanbul 2001, s.382.
722 *Naîmâ Tarihi,* C.4. s.386
723 İngiliz balyosunun menfaatlerine aykırı davranan kaptan paşayı azlettirmek için sadrazam Murad Paşa'yı hediyelerle ikna etmeleri üzerine Bahai Efendi'nin itirazı sonrası yaşanan hadiseler. (*Naîmâ Tarihi,* C.5, s.71'de ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır.)

Naîmâ, oğlunun öldürülmesi hususunda ikisine de kızgın olan Kösem Sultan'ın açıkça kendilerine karşı tavır alıp, yüz çevirdiğini görünce, gizlice aralarında sohbetler edip Vâlide sultanın suikast ile ortadan kaldırılmasını bile düşündüklerini söylemektedir.[724]

Kösem Sultan ise donanmanın başarısızlığını bahane edip henüz çocuk yaşta olan padişahı ikna edip, Yeniçeri ağalarından Murad Ağayı sadrazam etmeyi başarak düşmanlarına karşı güç kazandı. Yeni sadrazamın da desteği ile pâdişâhın huzurunda şeyhülislam hakkında şikâyetler ile Aziz Efendi'den intikam almıştır.

Pâdişâh huzurunda olan müftü ve kazaskerler ve diğerleri, vâlide hazretlerinin bu tehdidini işitince işin ciddiyetini anlayıp sessiz kalmışlardır. Bilhassa açıksözlülüğü ile tanınan Şeyhülislam Aziz Efendi'nin sessiz kalmasını Naîmâ "*utanç deryasına batıp hiç bir cevap vermeğe muktedir olamadı*." şeklinde aktarmaktadır.[725]

Bu sırada yaşanan bir olay şeyhülislamın itibârının ne kadar düşdüğünün bir göstergesidir. Eski sadrazam tutuklanıp yeni vezir dışarı çıkarken etrafta "*Müftü Efendi dahi mahpus oldu*" sesi duyulunca müftünün adamları kaçmıştır. Ancak at tutan saracı ve iki yardımcısı kalmıştı. Müftü çıkınca kimseyi etrafta göremeyince şaşırıp atına bindi ve evine gitti.

Kazaskerler, toplantıdan çıkarken, yeni sadrazamın yakın adamı yeniçeri ağası Kara - Mustafa Ağa: "Efendiler, gözünüzü açın! Şimdiye kadar ettikleriniz gelip geçti, hele şimdilik kürekçi tedârikine meşgul olun... Bir hoşça sakının hele!" diye ulemâ sınıfına söylenmeyecek şekilde şiddetli hitap etme cesaretini gösterebilmiştir.

Abdülaziz Efendi'nin İsyancı Ağalara Desteği

Bu sırada Kösem Sultan'ın öldürülmesinin ardından ağalarla sarayın arası iyice açılması üzerine Ağakapısı'nda toplanan ağalar ulemâ ile birlikte şeyhülislamı da Fatih Camii'ne davet etmişlerdi. Bir süre gidip gitmemekte tereddüt eden Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, yardımcısı Tiryaki Solak-Ahmed'in, "*Hâlen pâdişâh tarafına dâvet olunmuş iken, başka tarafa varmak akıllı işi değildir, belki zararlıdır. Varırsanız pâdişâh sarayına varın*" nasihatına rağmen "*Ağaların hatırı var. Şimdi bunların üstünlükleri meydandadır.*

724 *Naîmâ Tarihi,* C.4. s.387.
725 *Naîmâ Tarihi,* C.4. s.387.

Bütün ocağı düşman mı edelim?" diyerek vefa borcu olduğu gerekçesiyle bu davete katılmış ve bir bakıma hangi tarafın yanında olduğunu da belli etmiştir. Naîmâ, müftünün yanlarına gelmesiyle "ağaların bıyığını balta kesmez olup", yüreklendiklerini ve taşkınlıklarını arttırdıklarını söyler.[726]

Fakat olaylar sarayın lehine dönünce azledilerek Sakız'a sürülmüştür. Sakız'da sürgünde bulunduğu sırada saraya son derece hürmetkâr olduğunu bildiren mektuplar yazıp, padişah için doksan beyitlik bir terkibibend kaleme aldıysa da bu şiir ve buna benzer gayretleri affedilmesine yetmemiştir. Daha sonra Ege denizinde çıkması muhtemel bir savaş tehlikesi yüzünden yerine bir nâib bırakmak suretiyle Bursa'ya gelmesine izin verilmiştir. Ömrünün son altı yılını Bursa'da İstanbul'a gidebilmenin hasretiyle geçirmiştir.[727]

f. Çınar Vakası ve Hüsamzâde Abdurrahman Efendi

Şeylülislam Hüsâmzâde Abdurrahman Efendi[728], eskiden haremağaları ile yakın arkadaş olup, bunların da yardımı ile Anadolu, Rumeli kazaskerlerinin ve eski müftünün önüne geçmek hususunda onlara minnettardı.

IV. Mehmet döneminde askerin düşük maaş nedeniyle çıkardığı "Çınar Vakası" olarak anılan isyan sırasında, onları korumak için, pâdişâhın arzusuna aykırı olarak ayak divanı ettirmek hususunda asker taifesini hatalı bulup olayların daha da büyümesine yol açtı. Hadiseler esnasında Saray ile asker arasında elçiler gidip gelmiş, ancakbir netice alınamayınca Ulemâ ve vezirler sarayda ve asker topluluğu Et Meydanında geceyi geçirmişlerdir.[729]

Âsiler 4 Mart Pazar günü Etmeydanı'ndan Atmeydanı'na geçerek aynı gün Şeyhülislâm Hüsamzâde'nin adamlarından olup bu olayda ara buluculuk yapmak isteyen Kara Abdullah Ağa'yı meydanda öldürdüler. Müftü Hüsamzâde Efendi, Kara-Abdullah'ın parçalandığını işittiği gibi rengi değişti. "Pâdişâhı ayak dîvanından alıkoyan, musahib ağalara sahip çıkıp himaye eden Müftü Efendi'dir" diye asker arasında rivayetler dolaştığını da

726 *Naîmâ Tarihi,* C.5. s.126

727 Kaya, "Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi", s.382.

728 İstanbul kadılığı da yapmış olan Tulumcuzade Hüsam Efendi'nin oğludur. İbşir Paşa vak'asında Ebu Said Efendi'nin azli üzerine saray ağalarının ısrarı ile istemeyerek bu makama getirilmiştir. Çınar vak'ası sonrası istifa etmiştir. Talik yazısında ve kemankeşlikte devrinin en iyileri arasında olduğu söylenir. (Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C.4, s.472.)

729 *Naîmâ Tarihi,* C.6 s.146

işitip bir an evvel başını ve canını kurtarmak için, makamından mecburî olarak vazgeçerek istifa etmiştir. Ricası üzerine Kudüs-ü Şerif kadılığına atanmıştır. Tavsiyesi üzerine, şeyhülislâmlık makamına Memik-zâde Efendi getirilmiştir.

g. Padişahın İcraatlarına Muhalefet Eden Bolevî Mustafa Efendi

Uzun yıllar Grid'in muhasarasında Deli-Hüseyin Paşa[730], bu görevden alındıktan sonra İstanbul'a dönüşü sonrası Köprülü Mehmet Paşa tarafından öldürülmek istenmiş, ancak

Şeyhülislâm Bolevî Efendi, Deli-Hüseyin Paşa'nın katline fetva vermemişti.

Sadrazâm tarafından İsrar olundukça *"O çeşit namlı adamın küçük bir suçu yüzünden katli meşru değildir. Bir yere sürgün etsinler, sonra din ve devletin bir işine yarar"* demişti. Bunun üzerine Köprülü, Deli-Hüseyin Paşa'yı Kaptan-ı Derya atayarak açığını aramaya başladı. Ancak burada çok dikkatli davranan Hüseyin Paşa, ekonomik durumu iyi olduğundan bütün masrafları cebinden karşılayarak herhangi bir açık vermedi. Bunun üzerine azledilerek Rumeli Eyaleti'ne vali olarak atandı. Bu görevi sırasında parası kalmadığından kendinden önceki valiler gibi halktan para toplamaya başladı ki, bunu fırsat gören sadrazam tarafından padişah ikna edilerek katledildi.

İşlerinde tam istiklal ile hareket etmek isteyen veziriazam Köprülü Mehmet Paşa, böylece en önemli rakibini ortadan kaldırdıktan sonra, fetvalarıyla çoğu zaman kendisine engel çıkaran şeyhülislamdan da kurtulmak için fırsat kollamaya başladı.

Av merakı ile bilinen IV. Mehmed, ilkbaharda Bursa tarafına gitmek istemişti. Bu dönemde Abaza sorunu yeni çözülmüş, Grid Kuşatması uzun yıllardır devam etmekte ve

730 Bursa'da doğdu. Küçük yaşta geldiği İstanbul'da zülüflü baltacılar sınıfına girdi. Bedenen çok güçlü bir yapıya sahip olan Hüseyin Ağa, İran elçisinin getirdiği ve kimsenin kuramayacağını iddia ettiği yayı kurunca IV. Murad'ın dikkatini çekti. Özellikle Bağdat Muhasarasında faydalı hizmetler yaptı ve önemli görevlere getirildi. Sultan İbrahim döneminde Hanya'nın fethinden sonra Girit serdarının ölümü üzerine bu göreve getirildi. Beş yıl kadar Girit'te bulunan Hüseyin Paşa imkânsızlıklara rağmen yavaş yavaş adanın fethini gerçekleştirirken, diğer yandan halkı Türk idaresine ısındırmıştır. Onun bu faaliyetlerini kıskanan İstanbul'daki rakipleri entrikalara başladılar. Kendisine gönderilen sadrazamlık mührü Zurnazen Mustafa Paşa'nın entrikaları ile daha kendisine ulaşmadan geri döndürüldü. Yeni veziriazam Köprülü Mehmet Paşa'da bu güçlü veziri kendisine rakip olarak görüyordu. (Mücteba İlgürel, "Hüseyin Paşa, Deli", *DİA*, C.19, s.6.)

Çanakkele Boğazı sık sık düşman tarafından kapatılmakta idi.[731] Böyle hassas ve sıkıntılı bir dönemde padişahın Bursa'ya gidişini hoş karşılamayan Şeyhülislâm Bolevî-Mustafa Efendi[732] padişaha yazdığı bir tezkere ile hem bu durumu, hem de vezir-i âzam Köprülü Mehmet Paşa'yı şikâyet etmiştir. Padişaha tavsiyeleri şu şekildedir:

"Din devlet için lâzım olan, Venedik keferesine bir terbiye verilmek iken ve geçen sene bu kadar para ve hazine telef ve israf olunmuş iken Abaza-Hasan dedikleri şaki yüzünden geri bırakılmıştı. Bu sene de sefer işi ve Girid ahvali tamamen unutulup ihmal olunarak Bursa'ya sebebsiz yere gidiş, doğru görülmez…"

Sadrazam ile ilgili şikâyetleri ise şu şekildedir:[733]

"Sadrazamın maksadı din ve devlete hizmet olmayıp ancak kendi mevkii korkusundan, kendi mevkini muhafaza etmek için birer bahane ile kendisine zahmet verenleri idam etmek niyeti ile hareket etmektedir. Hüseyin Paşa'nın katli dahi uygunsuz iş iken, onun ısrarı ile yapıldı. Ona bu derece selâhiyet vermek lâyık ve münasip değildir. Devletin iyiliğini ister kimse olduğumuzdan hâdiseyi olduğu gibi bildirmeğe cesaret eylemişizdir. Ferman pâdişâhımızındır!"

Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa'ya karşı büyük itimadı olan padişah bu tezkereyi sadrazâma verdi. Sadrazamın işlerine karışılmasından hoşlanmayan padişah Köprülü'ye:

"Bugüne kadar himayen altında olup terbiyesiyle alâkadar olduğun mollanın, hakkında yazdığı yazıları gördün mü? Katil veya sürgün etmekte serbestsin... Nasıl istersen öyle hareket et!"

Padişah IV. Mehmed'in işlerine karışılması ve büyük itimat duyduğu Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa'nın şikâyet edilmesinden büyük rahatsızlık ve kızgınlık duyduğu anlaşılmaktadır. Sadrazamına şeyhülislamın azl ve katli konusunda yetki vermiştir. Meşihat

---

731 Sultan İbrahim zamanında Yusuf Paşa'nın Hanya'yı fethiyle, Grit'in tamamen elden çıkmasını engellemek isteyen Venedikliler yardım gitmemesi için sürekli Çanakkale Boğazını abluka altında tutuyorlardı. 1645'te başlayıp 1669 yılında Fazıl Ahmet Paşa tarafından fethine kadar Girit Adası da "Devlet-i Aliyye'nin ta'lîmhâne-i harbîsi" hükmüne girdi. O dönemde Osmanlı iç siyasetinde en çok konuşulan meselelerden birisi oldu. (Tukin, Cemal, "Girit", *DİA,* C.14., s.87.)

732 Rumeli Kazaskeri iken, Köprülü Mehmet Paşa'nın isteği ile şeyhülislam olmuştur. Köprülü Mehmet Paşa aleyhine Yeniçeri ağası Kara Hasanzade Hüseyin tarafından başlatılmak istenen isyanı önledi. Ancak rakibi Girit Serdarı Deli Hüseyin Paşa'yı öldürmek isteyen Köprülü Mehmet Paşa'ya fetva vermeyerek araları açılıp azledildi. (Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C.4, s.476.)

733 *Naîmâ Tarihi,* C.6, s.391.

makamındaki bir kişinin öldürülmesine izin vermesi, padişahın kızgınlığını göstermektedir. Sadrazâm Köprülü Mehmet Paşa ise şeyhülislamın öldürülmesini onaylamayarak sadece sürgün edilmesini rica etmiştir.

Bolevi Mustafa Efendi'nin şeyhülislam olmasında Köprülü'nün desteği olmuş ve başlangıçta birlikte hareket etmişlerdi. Bu nedenle padişah şaşkınlığını ve kızgınlığını gizlememiştir.

G. Naîma'ya Göre Şeyhülislam – Veziriazam İlişkileri

XVI. yüzyılın ortalarında idarî görevleri artan şeyhülislâmlar yüzyılın sonlarında devletin siyasî kararlarında vezîriâzamlarla eş bir rol üstlenmişlerdir.[734]

Şeyhülislâmların XVI. Yüzyılın ikinci yarısından itibâren bu derece ehemmiyet kazanması, onlarla veziriazamlar arasmdaki münâsebetlerin yeniden düzenlenmesi gereğini ortaya çıkarmıştır.

Osmanlı vezir-i âzamların şeyhülislâmları ziyaretleri III. Murad zamanında ve 1584'de kanun olup bu da müftünün ehemmiyetini arttırmıştı.[735]

Devletin önemli işlerine dair olağan görüşmeler dışında veziriazam şeyhülislâmı ziyaret etmezdi. Ancak 1584 yılında veziriazam Özdemir-oglu Osman Paşa III. Murad'ın emriyle şeyhülislâm Çivi-zâde Mehmed Efendi'yi ziyaret etmiş ve bundan sonra veziriazamlann şeyhülislâmlan ziyaret etmesi âdet halini almıştır. Bu ziyaret Ramazan ayının yirmi altmcı günü akşamı, yani Kadir gecesi veziriazamın şeyhülislâmın konağına iftar yemeği için gitmesi şeklinde gerçekleştirilirdi. Buna mukabil şeyhülislâmlar da XVII. yüzyıldan itibâren sadece veziriazam değiştiği zaman Paşakapısı'na giderek onlan tebrik maksadıyla ziyaret ederlerdi[736]

XVII. Yüzyılda devlet teşkilâtı ve saltanat kurumunda meydana gelen değişim ve zaaf ilmiye mesleğini ve onun başındaki şeyhülislâmlığı da etkilemiş, Şeyhülislâm Hocazâde Mehmed Efendi ulemâ hiyerarşisini koruma ve tayinleri elinde tutma mücadelesi vermiştir. Onun Nasuh Paşa ile olan çekişmesinde sadrazamın ilmiye mensuplarının tayin

734 Mehmet İpşirli, "Şeyhülislam", *DİA,* C. 39, İstanbul 2010, s.92.
735 Uzunçarşılı, *Osmalı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı,* s.179.
736 Halaçoğlu, *Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı,* s.131.

işine karışmasının etkili olduğu anlaşılmaktadır. Nasuh Paşa bazı medrese ve kadılıkları padişaha re'sen arzedince I. Ahmed, *"Şeyhülislâmın göreceği işe niçin müdahale ediyorsun?"* demiş, bunun üzerine sadrazam, Ebüssuûd Efendi'nin tezkiresini göstererek, *"Bu benim vazifemdir, selefte vüzerâ göregelmiştir"* diyerek izin almışsa da bu müdahale sadece onun zamanına münhasır kalmıştır.[737]

Onun bu yetki konusunda vezirlerle olan tartışmaları yeni bir dönüşümün habercisi olacaktır.[738] Bu durum vezîriâzamla şeyhülislâmın yetki çatışmasını zaman içinde körükleyecektir.

Bu yetki çatışmasından bazen şeyhülislamlar, bazen de vezîriâzamlar galip çıkmıştır. Bununla ilgili Naîmâ Tarihi'nde çok sayıda örnek vardır.

1. Ferhad Paşa ve Bostanzâde Mehmet Efendi

Bu konuda adı geçen eserde ilk bahsedilen olay, vezîriâzam Ferhad Paşa ile Şeyhülislam Bostan-zâde Efendi[739] arasında yaşanan olaydır. Damat İbrahim Paşa ve diğer Sinan Paşa taraftarları, fırsat bulup gammaz ve nifak ile padişahı Ferhad Paşa'dan yüz çevirmesini sağlayıp, daha sonra azlettirdiler.[740] Sinan Paşa davet edilerek vezirlik mührü kendisine gönderildi.

Sinan Paşa mührü alır almaz rakibini ortadan kaldırmak için, Şeyhülislamdan fetva alarak sefer için İstanbul'da bulunan Şam askerine "*Ferhad Paşa'nın katline fetva vardır, başı benim, malı sizin!*" deyip, süvarileri Ferhad Paşa'nın katli için gönderdi. Fetvanın tafsili budur ki:

Tuna yalılarının çoğundan Ferhad Paşa'ya şikâyetciler gelip "çoluk çocuğumuz kafire esir olduğundan maada meclislerinde iyalimize kadeh sürdürürler! İslam gayreti yok mudur? dediklerinde Paşa hiddet ve şiddetle: "Ya siz onların avratlarını esir ettiğiniz hoş mudur?" demiştir. İşte bu sözleri dolayısiyle küfrüne ve katline fetva verilmişti.

---

737 Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı,* s.179.

738 İpşirli, "Şeyhülislam", s.92.

739 Kazasker Tire'li Bostanzâde Mustafa Efendi'nin oğludur. Zamanında şeyhülislamların yevmiyeleri yediyüz akçeye çıkarılmıştır. Şeyhülislam makamına ikinci kez atanan ilk kişidir. Konuşmasında lüknet denilen bir tutukluk olduğu söylenir. İmam-ı Gazali'nin meşhur eseri "İhyaü'l-Ulûm"unu tercüme etmiştir. (Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.4, s.456.)

740 Naîmâ, Damat İbrahim Paşa'nın Ferhat Paşa hakkındaki ithamlarının yalan olduğunu ve bu yalana şeyhülislam Boztanzade'nin de iştirak ettiğini inandırdığını belirtmektedir. (*Naîmâ*, C.1, s.122)

Naîmâ, Müfti Bostan-zâde Ferhad Paşa'nın düşmanı ve Sinan Paşa'nın ise sadık bir dostu olduğundan böyle basit bir olaydan dolayı katl fetvası vermekte mahzur görmediğini söylemektedir.[741]

2. Sunullah Efendi'nin Sadrazamlarla ile Mücadelesi

Şeyhülislamlar ile Sadrazamlar arasındaki güç mücadelesi ve çekişmenin en dikkat çekici örneklerinden birisi dört kez bu makama oturarak bu konudaki rekoru elinde bulunduran Şeyhülislam Sun'ullah Efendi[742] dönemidir.

Yemişçi Hasan Paşa ile Sunullah Efendi'nin Mücadelesi

Dönemindeki siyasi olaylara karışan Sun'ullah Efendi, Kira Hatun'un öldürülmesi olayında padişahın annesinin tepkisini almış, affını sağladığı Karayazıcı'nın çıkardığı karışıklıklar ile Eflak Elçisinin katli için fetva vermesi meselelerinden rahatsız olan Sadrazam İbrâhim Paşa'nın bu durumu padişaha bildirmişti. Ancak şeyhülislamı azlettiremeden veziriazam İbrahim Paşa azledilmiş ve yerine Yemişçi Hasan Paşa geçmiştir.

Ancak Sunullah Efendi'nin güç mücadelesi bu dönemde de devam etmiştir. Bütün bu meselelerin üzerine bir de yeni Sadrazam Yemişçi Hasan Paşa ile güç mücadelesine girmesi azline sebep olmuştur.

Yeni vezir Yemişçi Hasan Paşa'nın "Bu sene serhadde sefere çıkılırsa geç varılmakla, bir iş görülmek mümkün değildir. Ol tarafta Lala-Mehmed Paşa serdar olup muhafaza eylesin, gelecek sene de tam tedarik ile gidilsin" diyerek sefere çıkmamak için özür etmiş iken, Şeyhulislam Sun'ullah Efendi aksini düşünüp, "Vezirin serdar olarak acele gitmesi çok mühim ve çok lazımdır" diyerek padişahı ikna etmiş ve Belgrad tarafına doğru gitmesini sağlamıştı.

Sefere çıkmak istemeyen Yemişçi Hasan Paşa, kendisine muhalefet ederek gitmesine sebep olan Sunullah Efendi'den, daha sonra intikam alarak azlettirdi.[743] Derr-i devlette ilmiye ve askeri mansıplarını kendi reyi üzere münasip kimselere tevcih edip, fetva riya-

741 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.126

742 Ebusuud Efendi'nin öğrencilerinden olup, Hoca Sadeddin Efendi'den sonra şeyhülislam olmuştur. Devrin siyasi olaylarında aktif rol oynadığı için dört kez bu makama getirilmesine rağmen sadece yedi sene bu görevi yapabilmiştir. (Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.4, s.458.)

743 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.262

setinden Edirne payesine varıncaya kadar değiştirip, kimini terfi, kimini azil ile tahkir ederek intikamını aldı. Şeyhulislam Sun'ullah Efendi yerine Hoca-zâde Mehmed Efendi, tayin olundu.(1601)

Kapı ağasının katlolunduğu fitnede (Gazanfer Ağa ve Darus-saade Ağası Osman Ağa vak'ası)[744] Sipahi zorbaları, Hoca-zâde Mehmed Efendi'yi fetvadan azlettirip Yemişci-Hasan Paşa'ya rağmen ikinci kez Sun'ullah Efendi'nin müftü olmasını sağladılar.

İkinci defa şeyhülislâmlığı dönemi ise çok kısa sürmüş ve otuz dört gün sonra azledildilmiştir. Bu azilde yeni sadrazam Yemişçi Hasan Paşa ile aralarındaki ihtilâfın önemli rol oynadığı kaydedilmektedir. Kendisinin şeyhülislam olmasına yardım eden Sipahiler "Tedbirsiz vezirin (yani sadrazam Yemişci-Hasan Paşa'nın) serhad işlerinde vaki olan taksiri sebebi ile din düşmanları müslümanlara galip gelmişlerdir" diyerek veziriazamın katline fetva aldılar.[745] Şeyhülislam da böylece düşmanından kurtulmuş olacaktır.

Bu çekişme sırasında Sun'ullah Efendi ve Güzelce Mahmud Paşa sipahilere, Sadrazam Yemişçi Hasan Paşa yeniçerilere dayandı. Hasan Paşa, fitnenin sebebinin Sun'ullah Efendi olduğunu belirterek onun asıl hedefinin hilafet makamı olduğuna, yeniçerilerin de onun ortadan kaldırılmasını veya Rodos'a sürülmesini istediklerine dair bir telhis hazırladı.

Bu yaşanan olayları bizzat gören Naîmâ bu bölümü şöyle anlatmaktadır:

Bu hakir (Naîmâ) dahi acele ile ağa kapısına vardım. Gördum ki Hasan Paşa (sadrazam Yemişci) meclis başkanlığında oturur, Yeniçeri Ağası, makam-ı hizmette ayakta durur. Beni görünce yanına çağırıp, padişaha bir kağıt yazdırdı ki rneali şöyledir:

"Müftü olanlar, padişah-ı İslama hayırgah olurken, hala müftü Sun'ullah Efendi devlet-i aliyeye bedhah olup, Kara-Yazıcı'dan, biraderzâdesi Çelebi Kadı eliyle otuz bin altın alıp, Sinan Paşa-zâdeyi azlettirdi. Sonra zorbalar ile müttefik olup divanı bastırıp ağaların

---

744 III. Mehmet zamanında Yemişçi Hasan Paşa'nın yerine geçmek isteyen sadaret kaymakamı Güzelce Mahmud Paşa'nın sipahileri kışkırtmasıyla başlayıp, o dönemde söz sahibi olan Kapıağası Osman Ağa ile Kızlarağası Gazanfer Ağa'nın öldürülmesine yol açan hadisedir. Padişahı izni ile yeniçerileri arkasına alan sadrazam isyanı bastırmış ancak iki ocak arasına nifak girmiştir. (Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.4, s.280.)

745 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.320

başını kestirdi. Şimdi vezirlerin başını talep ettirip, muradlarınca fetvalar veriyor. Cümlemizin arzusu budur ki, mezburun (Sun'ullah Efendi'nin) hakkından geline!"[746]

Böylece Sun'ullah Efendi'nin, gelen hatt-ı hümayunla görevden alınıp Rodos'a sürülmesi emredildi. Durumu önceden haber alan Sun'ullah Efendi ise gizlenmiştir.

Derviş Paşa'ya Karşı Sunullah Efendi'ye Padişahın Desteği

Yemişçi Hasan Paşa'nın azledilmesi ve idamı üzerine önemli bir rakibi ortadan kalkan Sun'ullah Efendi üçüncü defa seyhülislam oldu.

Şeyhülislam Sun'ullah Efendi'nin sadrazam ile birlikte dönemin sadaret kaymakamı Sarıkçı Mustafa Paşa ile de arası iyi değildi. Bu nedenle kaymakam, Şeyhulislam Sun'unllah Efendi'nin yerine Hocazâde Mehmed Efendi'yi bu makama getirmek için çok gayret göstermiştir. Bundan haberdar olan Sun'ullah Efendi, Sultan hocası ile elbirliği edip Sarıkçı Mustafa Paşa'yı "*Şeyh şeklinde bazı hamzevilere yakınlık ile kazandığı kötü itikadı ve fesadı*" gibi nedenlerle padişaha şikâyet ettiler. Huzur- u humayuna davet edilen kaymakam, burada idam edildi.

Bu dönemde yine çeşitli idarî ve askerî kararlarda, toplanan meşveret meclislerinde etkin rol oynadı. Özellikle Sadrazam Derviş Paşa ile karşı karşıya geldi. Hatta Haziran 1606'da yapılan bir meşverette Padişah I. Ahmed ile tartıştı. Padişah bu olaydan dolayı şeyhülislâma karşı olan kırgınlığını ile birlikte yeni sadrazam Derviş Paşa'nın devreye girmesi sonucu tekrar azledildi. Naîmâ, Sadrazam Derviş Paşa'nın, şeyhülislamın doğru sözlülüğünden rahatsız olduğunu ve bu fırsatı değerlendirerek azlini sağladığını belirtmektedir.[747]

Yeni şeyhülislam seçiminde yaşananlar, o dönemde Ulemâ ile Sadrazam arasındaki çekişme ve güç mücadelesinin güzel bir örneğidir. Müftülük için münasip görülen kişi Hocazâde Mehmed Efendi idi. Ancak Sadrazam Derviş Paşa, Hocazâdeyi bu makama getirir ise, o dönemde iki biraderi[748] Anadolu ve Rumeli Kadıaskeri olduğundan, üçü dahi ittifak edip beni söyletmezler diye tereddüt etti. Ve Ebu'l-Meyamin Mustafa Efendi'yi, daha önceki icraatlarına rağmen ikinci defa Şeyhülislamlığa tayin ettirdi

746 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s. 324
747 Naîmâ, C.1, s.469
748 Esad Efendi ile Abdülaziz Efendi sadreyn makamında idiler.

Ancak bu makamda uzun kalamayan Ebu'l-Meyamin Mustafa Efendi 3 ay sonra vefat etti.[749] Bunun üzerine Sun'ullah Efendi IV. defa şeyhülislam oldu.

Sunullah Efendi'nin tekrar şeyhülislamlığa getirilmesinde Padişah I.Ahmed'in Derviş Paşa'ya karşı olan olumsuz tavrı etkili oldu.[750] I. Ahmed, Şeyhülislam ile yaptığı görüşmede Derviş Paşa'nın icraatının yetersizliğinden yakındı ve yerine kimin getirilmesi gerektiği konusunda ona danıştı.

I. Ahmed zamanında vezir-i âzam Derviş Paşa'nm azl ve katlinden evvel, pâdişâh sadarete getirilecek zat hakkında Şeyhülislâm Sunullah Efendi ile görüşerek Murad Paşa'nın (Kuyucu) vezir-i âzam olması kararlaştırmıştı[751]

Sonuçta sadrazamlığa Sun'ullah Efendi'nin etkisiyle Kuyucu Murad Paşa getirildi. Fakat bir süre sonra Sun'ullah Efendi, Kırım hanlığına tayin meselesine karışması ve devlet adamlarıyla ters düşmesi yüzünden I. Ahmed tarafından tekrar azledildi

3. Ebu'l-meyamin Mustafa Efendi

Kapıkulu askerlerinin isyanı nedeniyle Sunullah Efendi'nin yerine yeni şeyhülislamın tayini sırasında ilginç bir olay yaşandı. Sadrazam Yemişçi Hasan Paşa, Padişah hattı humayunu ile yeni şeyhülislam tayin edilen Anadolu Kazaskeri Ebu'l-Meyamin Mustafa Efendi'ye[752] topluluk içerisinde "*Allah mübarek eyleye! Padişah-ı alempenah hazretleri Şeyhulislamlık makamını size tevcih buyurdular*" demesine rağmen bu beklenmedik olay karşısında başkasına hitap olunduğunu düşünüp cevap vermedi. Bunun üzerine Paşa tekrar anlatıp, musafaha ederek kolundan tutarak vezirlerin üzerindeki bir yere otuturtu.

Ancak son dönem şeyhülislamları gibi, kendisini bu makama getirmesine rağmen Sadrazam ile arası açıldı. Bu görevde iken sadarazam olan Yemişçi Hasan Paşa'nın aleyhtarları ile işbirliği yapmıştır. Sultan III. Mehmed'in yaptığı bir soruşturma sırasında padi-

---

749 Kulunç hastalığından ve tütün alışkanlığından öldüğü, bu sebeple ölümüne, "Yaprak içmekle helâk oldu ol müftî-i zamân" mısrasının tarih düşürüldüğü kaynaklarda zikredilmektedir. (İpşirli, "Şeyhülislam", s.532.)

750 İpşirli, "Şeyhülislam", s.531.

751 *Naîmâ Tarihi*,, C.1, s.427

752 Halk arasında "Kaba Mustafa Efendi" de denilirdi. İstanbul kadılığı sırasında işlerin süratle yürümesi, narh meselelerinin düzene konulması ve bilhassa zahire yokluğunda sıkı kontrolle İstanbul halkına sıkıntı çektirmemesi sebebiyle kendisine "Ebülmeyâmin" (uğur sahibi, bereketli kimse) lakabı verildi. İki kez bu makama tayin edilmiştir. (Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.4, s.460.)

şaha sadrazamın yaptığı zulümler hakkında bilgi verdi. Bunun üzerine Yemişçi Hasan Paşa'yı sadrazamlıktan azletti; tutuklattırdı ve 4 Ekim 1603'de idam ettirdi.[753]

III. Mehmed'in vefatı, yerine oğlu I. Ahmed'in cülûsunun ardından Şeyhülislam ile I. Ahmed'in imamı Mustafa Sâfî Efendi ile arasının açık olması ve sadrazamlığı ele geçirmek için türlü entrikalar çeviren sadâret kaymakamı Kasım Paşa ile birlik olması sebebiyle şeyhülislâmlıktan azledildi (1604). [754]

4. Nasuh Paşa'nın Şeyhülislam Hocazâde Mehmet Efendi'ye Suikast Planı

Veziriazam Kuyucu Murad Paşa'nın vefatından sonra bu makama getirilen Nasuh Paşa, padişahın 3 yaşındaki kızı ile nikahlanarak padişah damadı olmuştu. Padişahın akrabalığına nail olduğundan mağrur olup, bir tabakaya ermişti ki, kendinden başka kimsenin ön plana çıkmasını istemiyordu.[755]

Şeyhülislam Hocazâde Mehmed Efendi'nin babası Hoca Saadettin Efendi gibi yönetimde etkin bir siyaset sürdürdüğü, bu nedenle devlet erkânı arasında özellikle Nasuh Paşa ile anlaşmazlığa düştüğü anlaşılmaktadır

Karakterinin hiddetli ve kırıcı olması dolayısıyla devlet ricali ile arası açılmıştır. Özellkile şeyhülislam Hocazâde Mehmet Efendi ile ilişkileri gayet kötüleşmiştir. Nasuh Paşa'nın kendisine aleyhte tavır gösterenlerin yerine, nitelik ve tecrübelerine bakmadan kendi adamlarını getirmesi de hükümet ve devlet ricalinin kendine karşı tavırını oldukça negatifleştirmiştir.

Naîmâ, Nasuh Paşa'nın Şeyhülislama buğz ve düşmanlığının mutlak kibir ve gururundan olduğunu vurgulamaktadır.[756] Anlattığı şu olay, ne denli kibirli ve gururlu olduğunun göstergesidir: Bir gün müfti Efendi Yalı bahçesinde otururken ansızın bir altı kürekli perme gelip yanaşmıştır. Nasuh Paşa, tanınmamak için için başına bir küçük tülbent sarınmış şeklinde şeyhülislam ile yüz yüze gelince selamlaştıktan sonra hemen geri dönüp yine permesine binip geri gitmiştir. Müftü Efendi ve orada hazır olanlar bu garip hareketten hayrette kalmışlar ise de, sebebi malum olmadı. Meğer padişah vezire: "*Mollaya*

753 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.3, s.460-461
754 Mehmet İpşirli, "Ebülmeyamin Mustafa Efendi", *DİA,* C. 10, s.362.
755 *Naîmâ Tarihi,* C.2, s.136
756 *Naîmâ Tarihi,* C.2, s.136

(Şeyhulislama) vardın mı?" diye sorunca sadrazamın varmadığını söylemesi üzerinde yanına uğramasını tenbih etmiştir.[757]

Bu fermana uymak zorunda kaldığından güya mollaya geldiğinden kimse haberdar olmasın için tebdil-i kıyafet ile gelmiş, sonra bu mesele padişaha aksedince vezirin zilletine ve mollanın kıymetinin artmasına sebep olmuştur.

Bu hareketleri dolayısıyla, I. Ahmed'in çok sevdiği ve itibâr ettiği Şeyhülislâm Hocazâde Mehmed Efendi, Dârüssaâde Ağası Mustafa Ağa'nın düşmanlıklarını kazandığı anlaşılmaktadır.

Müfti Efendi ve Darussaade ağası Mustafa ağa ve huzur-u humayunda padişaha vezirin istediği gibi tayin ve aziller yapması, kapı halkından da çok şikâyet gelmesi ve kendi adamlarını değişik malî görevlerle Anadolu'ya yollayıp kanunsuz vergi, haraç toplaması gibi hatalarını söyleyerek yüz çevirmesini sağladılar.

Nasuh Paşa, kendisine sürekli muhalefet eden şeyhülislam ile padişah hocasından kurtulabilmek için padişahtan destek görmeyince suikast planı yaptı. Kethüda Behram Ağa'yı bu suikast işi ile görevlendirdi. Suikasttan önce hazırlık yapmasını ve Arnavutluğa varıncaya kadar her menzilde hazır güçlü atlar hazırlayarak kaçış planı yapmasını tenbih edip, hoca ile müftünün gaflet anını beklemeye başladı.

Akıllı bir adam olan Behram kethüda, bu kötü fikrin sonunun iyi olmayacağını bildiğinden, bu meseleyi padişaha bildirdi. Bu olayın ortaya çıkması üzerine Nasuh Paşa, hemen idam edildi ve vezaret mührü, ikinci vezir ve padişahın damadı Mehmed Paşa'ya verildi. Padişahın damadının katlinde bu kadar hızlı davranması ulemâ sınıfına yapılan saygısızlığa tahammülünün olmadığının bir göstergesidir.

5. Zekeriyyâzade Yahya Efendi

Yahya Efendi'nin Rüşvet Uyarısı ile Nedeniyle Sadrazamla Arasının Açılması

II. Osman'ın tahttan indirilmesinden sonra görevi bırakan Esad Efendi'nin yerine şeyhülislamlık makamına oturan Zekeriyyâzâde Yahyâ Efendi'nin, I. Mustafa'nın tahttan

---

757 Bayramlarda sadrazamların şeyhülislâmı ziyareti âdet olduğu halde Sadrazam Nasuh Paşa'nın onun ziyaretine gitmediğinden haberdar olan I. Ahmed'in emri üzerine Nasuh Paşa kıyafet değiştirip gitmiştir. (*Naîmâ Tarihi,* C.2, s.136)

indirilip IV. Murad'ın tahta çıkarılmasıyla nüfuzu arttı. Ancak IV. Murad'ın küçük yaşta başa geçmesiyle kendisini müstakil gören ve rüşvet alma gibi kötü huyları çekinmeden işleyen Kemankeş Ali Paşa'yı kendisini ziyareti sırasında laf arasında nasihat yollu, rüşvetin terki hususunda Paşa'ya nasihatta bulunması nedeniyle Paşa'nın gücenmesine ve aralarında nefret ve düşmanlığa sebep olmuştur.[758]

Kemankeş Ali Paşa'nın kaynatası olup, bu makamda gözü olan Bostanzâde de sadrazama"*Eğer Yahya Efendi sadr-ı fetvada kalırsa seni idam ettirmesinde şüphe yoktur*" diye arttırdı. Bu nasihatler, sadrazamınYahya Efendi'ye karşı kin, garez ve tasasını arttırmıştır. Padişahı ikna edip Yahya Efendi'nin azline ferman çıkararak, Esat Efendi'yi tekrar şeyhulislamlık makamına getirmiştir.

Yahya Efendi'nin Abaza Meselesini Çözmesi

Padişah IV. Murad döneminde devlet için büyük sıkıntı olan Abaza Mehmet Paşa meselesenin halli için daha önce Abaza'nın Efendisi olması hasebiyle sadrazam tayin edilen Halil Paşa, hiçbir faydası olmadığı gibi birçok zarar ve fitneye yol açmıştı.

Toplanan müşavere meclisinde Şeyhülislam Yahya Efendi söz alır ve hiç riyakârlık yapmadan fikrini söyleyip: "Halil Paşa'nın defalarca, gizli veya aleni olarak telaşlı halleri muayene olunmuş iken, bunamağa yaklaşmış kimseyi böyle bir büyük işe koşmak "tecrübe edileni tekrar tecrübe etmek, pişmanlıkla sonuçlanır" sözünün doğruluğunu ortaya çıkarır. Doğrusu budur ki, tecrübe olunmamış, halk yanında vakarlı ve güçlü bir hizmet adamı sadrazamlıkta kullanılmalıdır. Bu vasıfta, yeniçeri ağalığından azledilerek, İstanbul'a gelen ve halen kubbe veziri olan Hüsrev Paşa vardır." diyerek sadrazam değişikliğini teklif etti.[759]

Şeyhülislamın bu sözlerine kimse karşı gelmemiş ve bu karar üzerinde Hüsrev Paşa'nın sadrazamlık makamına gelmiştir. Hüsrev Paşa uzun süren sadrazamlık günlerinde Abaza gibi meseleyi halletmiş, faydalı işler yapmış ise de acımasızlığı ve adam öldürmesi

758 *Naîmâ Tarihi,* C.2, s.295
759 *Naîmâ Tarihi,* C.2, s.455

ile sevilmeyen bir kişiliği vardı. Sonunda Bağdat Seferindeki başarısızlığı sonucu şeyhülislamın da rızası alınarak azledilmiş ve yerine Hafız Ahmed Paşa sadrazam olmuştur. [760]

Yahya Efendi'nin Sadrazam Yanlısı Asker Zorbalardan Elinden Kurtulması

Hüsrev Paşa'nın askerler arasında taraftarı çoktu. Hüsrev Paşa'nın azli özellikle Kapıkulu süvarisi olan Sipahi zorbalarının işlerini bozdu; çünkü bunlar Paşa'ya güvenerek serbest hareket ediyorlardı.[761] Azledilmesini fırsat bilen zorbalar, İstanbul'da at meydanında toplandılar ve "*Hüsrev Paşa gibi veziri ki, şöhreti ve savleti Acem diyârına velvele salmıştı, azlettirmeğe sebep olanlar pâdişâhın ve devletin dostu değildir*" diyerek Şeyhülislâm Yahya Efendi ve vezir-i âzam Hafız Paşa'yı ve on yedi kimseyi defter edip idamlarını istediler. Sonuçta padişahın itirazına rağmen sadrazam kendisi teslim olup katledildi.

Sadrazamın öldürülmesiyle yetinmeyen asiler yine toplanıp "Müftü Yahya Efendi de İlyas Paşa'nın yakın dostudur. Hattâ hasta olduğunda kendi tabibini gönderdi ve daima kendisine hediyeleri gelirdi. Onu sadarete geçirtmek için çalışmaları vardır. Elbette onu dahi katlederiz" diye bağrışarak yerini yağmaya kasdettiler.[762]

Bunun üzerine Şeyhülislâm Yahya Efendi maslahat icabı azledilip gizlendi. Azliyle asker teselli bulmakla, pâdişâh da bu azle razı olup Âhi-zâde Hüseyin Efendi Şeyhülislâm oldu.[763]

6. Sadrazamla Uğraşan Esad Efendi

Şeyhülislam Hocazâde Mehmed Efendi'nin vebaya yakalanarak vefat etmesi üzerine yerine Şeyhulislamlık makamına getirilen kardeşi Esad Efendi'nin ilk şeyhülislamlık dönemi I.Ahmed'in vefatı dolayısıyla ortaya çıkan taht mücadeleleri dönemine rastlamıştı. Bu nedenle bu dönem, şeyhülislam ile sadrazamlar arasında bir mücadeleden ziyade ken-

---

760 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.4, s.383.

761 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.3, s.189

762 Devlete isyan eden İlyas Paşa, Bir defa hastalanıp İstlnbul'dan bilgili bir tabip (doktor) istedi. Müfti Yahya Efendi saray doktorlarından Ömer efendiyi gönderdi. Tedavi edip iyileşmeğe yüz tutunca doktora pek çok mal ve meta' ve at bağışlayıp, pâdişâh katında bulunan din ve devlet büyüklerine, bilhassa müfti Yahya efendiye ve diğerlerine kıymetli hediyeler gönderdi. Ancak İlyas Paşanın, zorbalığı yine eskisi gibi kaldı. Zorbalar, toplantılarda Müfti Yahya efendinin azlini isteyip: *"İlyas Paşanın yardımcısıdır, hastalandığı vakit hekim gönderdi, hediyesini aldı, maksadı sadrâzam yapmaktır."* diye iftira etmelerinin sebebi bu idi.

763 Müftü Yahya efendinin azli dahi Kaymakam Recep paşa tarafından zorbaların kışkırtılması ve öğretmesi ile idi. (*Naîmâ Tarihi*, C.3, s.95.)

disine tavır alan II. Osman ile mücadele ile geçmiş ve tahttan indirilmesinden sonra da istifa etmişti.

Aslında sadrazamın niyeti kaynatası ve Rumeli Kazaskeri olan Bostanzâdeyi bu makama getirmekti. Ancak tepkilerden çekindiği için Esad Efendi'yi müfti ve biraderi Salih Efendi'yi İstanbul kadısı tayin etmiştir.

Naîmâ, Esad Efendi'nin vezirin asıl maksadının Bostan-zâdeyi müfti etmek olduğunu ve kendisini geçici olarak tayin ettiğini düşündüğünden daima sadrazamın aleyhine için çalıştığını söylemektedir. Hatta bir defasında katli icin fetva yazarken İstanbul Kadısı olan küçük kardeşi Salih Efendi mani olup, fetvayı yırttırmıştır.[764]

Bir müddet sonra Esad Efendi'nin vefatı ile Yahya Efendi tekrar şeyhülislam olmuştur.

7. Sadrazamlarla Anlaşamayan Bahaî Efendi

Sadrazam Murad Paşa'nın Bahaî Efendi'yi Tercih Sebebi

Sadrâzam Murad Paşa, Kösem Sultan ile görüşerek Sultan İbrahimin katlinde rolü olan, Abdürrahim Efendi'nin azline karar verip[765], yerine kimin müftü seçileceği konusunda müşavere ettiler.

Sadrazam Murad Paşa'nın yıldız ilmine düşkünlüğü nedeniyle yanında büyük değeri olan Müneccim-başı Hüseyin Efendi, Bahâî Efendi[766] ile eskiye dayanan tanışıklık ve muhabbetleri olduğundan, Vezîr-i âzam'a:

"Sana boyun eğecek ve her hususta sana tâbi olacak bir müftü lâzımdır. Bahâî Efendi bir keyf ehli, kendi zevk ve rahatına düşkün bir adamdır. Onu müftü eyle..." diyerek, sonradan kendi katline fetvâ veren Bahâî Efendi'nin müftü olmasına başlıca sebep oldu.[767]

---

764 *Naîmâ Tarihi*, C.2, s.330

765 Naîmâ Abdürrahim Efendinin azledilmesiyle düşmanlarının *"kinci ortadan kalktı"* diye sevindiklerini belirtmektedir. (*Naîmâ Tarihi*, C.5, s.31.)

766 Hoca Sadeddin Efendi'nin torunu ve Rumeli Kazaskeri Abdülaziz Efendi'nin oğludur. Halep kadısı iken "tütüne ibtilasından dolayı işini görmeye vakti yoktur" diye şikâyet üzerine yapılan sıkı takibat sonrası IV. Murad tarafından Kıbrıs'a sürgüne gönderilmiştir.(1633) Affedildikten sonra çeşitli görevlerde bulunduktan sonra kazasker iken 1649'da Abdürrahim Efendi yerine şeyhülislam olmuştur. Göreve geldiği dönem ocak ağalarının işleri ele aldığı dönem olup anlaşamayarak istifa etmiş ve sürgüne gönderilmiştir. Yakın dostu Siyavuş Paşa aracılığıyla tekrar atandığı İkinci şeyhülislamlığı döneminde hunak hastalığından vefat etmiştir(1654). Kıvrak bir zekâya sahip olup tütün ve afyon müptelası olduğu söylenir. Tütünün mübah olduğuna dair fetvası vardır. (Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.4, s.468.)

O dönemde işleri elinde tutan ocak ağalarına haber edilmeden ve danışılmadan şeyhülislam değişikliği ağalar arasında endişeye sebep olmuştur. Ağaların akıl danıştığı kimselerden birisi olan Sultan Mehmed Han Câmii vâizi olan "Şeyh Veli" diye bilinen Veli Ağa, ağaları toplayıp, "En *yakın dostumuz olan Abdürrahim Efendi'yi azl etmeye sebep nedir?" Bizimle meşveret etmeksizin böyle tehlikeli bir işe cüret etmekten, vezirin bize suikastı olmak vardır.*" diyerek sadrazam aleyhine oluşacak muhalefetin fitilini ateşlemiş oldu.[768]

Bu sırada Vezîr-i Âzam Murad Paşa, büyük umutlarla işbaşına getirdiği Şeyhülislâm Bahâyî Efendi'ye zincirleme memuriyet verilmesine dair teklifte bulundu. Bunlar silsileye uygun olmayan tekliflerdi ki bazıları şunlardır:[769]

– Vezîr-i Âzam'm sır dostu ve müsteşarı Müneccim-başı Budak-zâde Mehmed Ağa ve Hamid Efendi ve bazı kimseleri en yüksek derecelere yükseltmeyi teklif etti.

– Valide ağası, Tavâşi (S.B.) Hüseyin Ağa Bostancılar hocası Eşek Hüseyin'i rnûsıla medresesine (en yüksek ilmiye rütbesi) tayin ettirmek istedi.

Ancak, Şeyhülislam Bahaî Efendi bu istekleri kabul etmedi ve bu nedenle başta veziri-i azam olmak üzere saray yakınları ile arası açıldı. Bu sırada şeyhülislamlığı çok isteyen kazasker Abdülaziz Efendi'yi bu makama getirmeyi düşündüyse de çok kısa sürede şeyhülislam değişikliğinin tepkiye sebep olacağı düşüncesi ile vazgeçilmiştir.[770]

Bahaî Efendi'nin Azlinde Sadrazam, Ağalar ve İngiliz Elçisinin Rolü

Naîmâ bu dönemde Efrenç(Frenk) milletlerinin "balyos" denilen elçilerinin[771] devlet adamlarına bol para vermekle her istediklerine müsâade olunduğunu ve bunlar arasında en ileriye gidenlerin İngiltere, balyoslarının olduğunu belirtmektedir.[772] İngiliz elçileri

---

767 *Naîmâ Tarihi,* C.5, s.32

768 *Naîmâ Tarihi,* C.5, s.33.

769 *Naîmâ Tarihi,* C.4, s.432-433.

770 Bunun yerine Bahai Efendi'nin itibarını düşürmek için Osmanlı Tarihinde ilk kez olmak üzere bu makamda gözü olan Rumeli Kazaskeri Abdülaziz Karaçelebizâde Efendi'ye "Şeyhülislamlık" payesi verilmiştir. (Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C.4, s.470.)

771 Genellikle Venedik Cumhuriyeti'nin Osmanlı Devleti nezdindeki dâimî temsilcilerine verilen isimdir. "Bailos" ve "balyoz" imlâları ile de yazılmakta olup sadece Venedik temsilcileri için değil zaman zaman diğer devlet temsilcileri için de konsolos karşılığı olarak kullanılmıştır. (Mahmut Şakiroğlu, "Balyos", *DİA,* C.5, s.43.)

772 *Naîmâ Tarihi,* C.5, s.70

daha önce imzalanan ahidnâmeye aykırı olarak, kendi menfaatlerine uygun olarak birçok maddeler eklemişler ve verdikleri rüşvetler sayesinde bunlara ses çıkarılmamıştı.

Veziriazam Melek Ahmet Paşa, bu sırada balyozların (elçilerin) arzusu ile menfaatlerine aykırı davranan Kapudan Paşa'yı azletmek isteyince Şeyhülislam Bahaî Efendi itiraz edip: "*Din ve devlet uğruna eteğini beline dolayan, bu işleri lâyık bir adamı azletmek din ve devlete hıyanettir. Tâyin olunduğu hizmeti gereği gibi tamamladı. Balyozların rüşvetini alıp, haksız yere adam azletmek ne demektir*?" diye sert sözlerle mâni olmuştu. Sadrazamın daha önce istediği tayinlerin yapılmaması nedeniyle aralasının açıldığı müftüyle yaşanan bu mesele de, düşmanlığını arttırmıştır.

Şeyhülislamın arası sadece sadrazam ile bozuk değildi. O dönemde devlet idaresinde söz sahibi olan ağaların baskılarından da rahatsız olduğundan, her ne rica ederlerse dinlemez ve gelen adamları boş gönderirdi. Bu yüzden ağalar ile arasında büyük bir huzursuzluk başlamış, birbirlerinin açıklarını arar oldular.

Bu sırada garip ve acâip bir gelişme yaşandı ki, en son yaşanan bu olay müftünün azline sebep olmuştur:[773]

Bu sırada bir İngilizin İzmir'de İngiliz Elçiliğinde iki yük akçe davası olup, İzmir'in kadısı Hâşimî-zâde'ye balyosu mahkemeye çağırtıp dâvâyı görmek isteyince balyos ahidnâmeyi göstererek "*Sen Efendi, bu dâvâyı dinlemeğe memur değilsin!"* diye itiraz etmiştir.

Bunun üzerine ahidnâme incelendi. Ahidnamede, "İngilterelilerden birinin yine İngilterelilerden biriyle iki yüz bin akçeden az dâvası olursa, bunu İslâm kadıları hal eyleye... Eğer iki yüzbin akçeden ziyâde olursa İngiliz memleketine havale oluna" yazıyordu. Bunu gören kadı, zorla davayı görmek isteyince, balyos mahkeme hademelerini iterek, mahkemeyi terketti.

Daha önceden bu balyosun Pâdişâh emrine aykırı olarak, düşmana gemilerle buğday gemilerine buğday verdiği tesbit edilmişti.[774] Bu uygunsuz hareketi ve mahkemeyi hafife

---

773 *Naîmâ Tarihi,* C.5, s.71

774 O dönemde savaş halinde olunan Venedik gemilerine zahire satışı yasaktı. Hatta İzmir Vak'ası olarak bilinen bu olayda şikâyet üzerine veziriazam Murad Paşa'nın tahkikat için gönderdiği bir adam halka çok eziyet etmişti. (*Naîmâ Tarihi,* C.5, s.43)

alır gibi edepsizlik etmesi de eklenerek kadı tarafından bir mektupla şeyhülislama şikâyet edildi. Şeyhülislâm bu mektubu Veziriazama gönderip "*Balyosu kınayarak, konsolosu da azledin*" diye haber gönderdi.

Daha evvelden kırgınlığı olan Vezîr-i âzam, bu işlerinin yoğunluğu bahanesiyle ne gerekiyorsa müftünün yapmasını isteyerek sorumluluğu üzerinden attı. Bahaî Efendi buna çok kızıp: "*Bu nasıl sözdür? Şer'an lâzım gelen işleri yürütmekten çekinmek ne demektir*?" diyerek, Galata'dan İngiliz Balyozunu huzuruna getirtti ve İzmir'de olan konsolosun kabahatlerini anlatıp azledilmesini istedi.

Naîmâ'nın "*alışverişte ve işlerinde sözleri üzerinde sabit ve sözünden dönmez, inatçı bir millet*"[775] olarak tarif ettiği İngilizlere mensup olan balyos, Galata Balyosu Şeyhülislamın isteğini kabalıkla reddetti. Bunun üzerine hiddetlenen Müftü, İngilizleri savaş halinde oldukları Venediklilere kalyon veyardım vermekle suçladı. İngiliz Elçisi inkar etmeyerek: "*Bizden her kim kalyon isterse kira ile veririz. Siz de isterseniz veririz. Bu yüzden ahitnamemiz bozulmaz.*" demiştir. Şeyhülislam bu küstahça cevaba çok kızıp hapsedilmesini emretti. Balyos direnince hademeler, yakasına yapışıp, yumruk vurarak ahıra götürüp, hapsettiler. Bundan sonra Paşa'ya haber göndererek, hapsedilmesini istemiştir.

Balyoz, adamlarını ağalara ve Paşalara göndererek salıverilmesini rica etti. Balyostan menfaatlenen ağalar, aralarında toplanarak müftüye balyosu salıvermesi için haber gönderdiler. Bu isteği duyan müftünün öfkesi daha da artarak:"*Bu ağalar olacak herifler ne demek isterler? Onlar ne hakla din işlerine karışırlar? Niçin hadlerini bilmezler? Alemi rüşvetle harap ederek hadlerini aşmakta çok ileri gittiler. Şimdiden sonra bu şehirde şeriatı icrâ etmek nice mümkün olur?*" diye cevap verdi.

Bunun üzerine ağalar tekrar toplanıp Bahâî Efendi'nin azlini istediler. Saraydan ruhsat alamayıp red cevabı çıktıktan sonra tekrar haber göndererek ayak dirediler. İş ciddiye binip isyan emareleri görülünce, ikindi vakti Aziz Efendi içeri davet olunup, müftü tayin olundu.

---

775 *Naîmâ Tarihi,* C.5, s.71.

Naîmâ bu olay nedeniyle Karaçelebizâde Aziz Efendi'nin birçok yerde "*Balyoz Müftüsü*" diye anıldığını söylemektedir.[776]

Bahâî Efendi, azledildiğine dair gelen ferman üzerine bir dostuna demiş ki: "Paşa, gayretsiz ahmak; biz çalışkan ahmak idik. Anlar sâde ahmaklıktan zarar çekmeytip, gayret belâsı ile biz zarar gördük"[777]

Naîmâ Kovacı-zâde'den nakletmiştir ki, Bahâî Efendi azledildikten sonra bir söz arasında: "Ağalar denilen mütegallibelerin böyle hoşa gitmeyen hareketlere cüret edecekleri esasen belliydi. Çünkü fetva makamına geçtiğimden beri hadsiz hesapsız kötü işler teklif ettiler. Hiç birine müsâade etmedim. Düşmanlıklarını tabiî bulduğum için iki defa harem-i Humayun'a iltimas mektubu gönderip, Şeyhülislâmlıktan istifâ etmiştim. Ben bunların istedikleri gibi hareket edemem diyerek azlimi istedikçe büyük Vâlide Sultan Hazretleri müdârâ ile güzellikle geçinüp bir zaman tahammül etmemi tavsiye ederdi. Bununla beraber işin neticesinin buna varacağım yakinen biliyordum." demişlerdir.[778]

İbretliktir ki, Aziz Efendi fetva makamını ele geçirebilmek için Bahâî Efendi'nin aleyhine yapmadığını bırakmamış iken yine de Bahâî Efendi cömert ve affedici meşrepleri dolayısiyle, Aziz Efendi'yi Rumeli Kazaskerliğine getirmek için tekrar tekrar arz eyledi. Vâlide Sultan ise bu arzları kabul etmeyerek "Aziz, bizim kaatilimiz ve devletimizin düşmanıdır," diye cevap verdi. Ancak gariptir ki, Bahâî Efendi'nin hiddeti yüzünden, ümid etmediği halde beklemediği bir anda şeyhülislamlık makamına oturdu.

Bahaî Efendi'nin ikinci fetva görevinde benimsemediği ehil memurları işbaşından uzaklaştırdığı ve Meşihat Dairesi'ne ehil olmayanları tayin ettiği söylenmekte ise de halkın, bu tutumuna rağmen, Bahaî Efendi'yi Şeyhülislam Abdü'l-Aziz Efendi'ye tercih ettiği anlaşılmaktadır.[779]

Bahaî Efendi'nin Gelişini Şeyhülislamın Engelleme Teşebbüsü

Daha önce Sadrazam Siyavuş Paşa'nın Bahaî Efendi'yi müftü yapmak için çok çaba sarfetmesine rağmen muvaffak olamadığı anlatılmıştı. Siyavuş Paşa'nın Bahaî Efendi'ye

776 *Naîmâ Tarihi,* C.5, s.70.
777 *Naîmâ Tarihi,* C.5, s.75.
778 *Naîmâ Tarihi,* C.5, s.75.
779 Altınsu, *Osmanlı Şeyhülislamları*, s.74.

bu kadar muhabbet beslemesinin nedeni eski sadrazam Melek - Ahmed Paşa'nın rakibi olarak gördüğü Siyavuş Paşa'yı eyâlet valiliği veya kaptanlıkla İstanbul'dan uzaklaştırmak istediği vakit, o dönem şeyhülislam olan Bahâi Efendi o muameleyi kötüleyip, mâni olmak için çok fazla gayret etmişti. Vefa borcu olarak Siyavuş Paşa, Bahaî Efendi'ye pek fazla muhabbet eder, yanında veya o yok iken onu yükseltir ve itibâr gösterirdi. Sadrazam olduktan sonra sürgündeki Bahaî Efendi'nin İstanbul'a gelmesi için şeyhülislama adam gönderip izin istemiştir.

Karaçelebizâde'nin yerine şeyhulislam olan Ebu Said Efendi ise Bahaî Efendi ile amca cocukları olmasına rağmen Bahaî'nin tekrar şeyhulislamlığa getirilmesi ihtimalinden ötürü onun sürgünden İstanbul'a getirilmesini istememiştir.[780] Sadrazamın isteğine *"Hele bir kaç gün dursun, şimdi acele olarak gelmesinde pek o kadar münâsebet yoktur"* diyerek mâni olmak istediysede vezirin ısrarlı ve kararlı tutumu karşısında, müftü mecburen ve istemeyerek razı oldu. Böylece Emr-i Şerif gönderilerek İstanbul'a davet edildi.[781]

Sadrâzam -Melek Ahmed Paşa'nın Bahaî Efendi ile aralarındaki dostluğun nedenlerinden birisi de zamanında kendisinin sürülmesine muvafakat etmediği için minnettar olmasıdır. Bu sefer eski müftî Bahayı Efendi'yi İstanbul'a getirerek vefa borcunu ödemiştir.[782]

8. İbşir Mustafa Paşa'nın Sadrazam Olmasıyla Suçlanan Ebu Said Efendi

Ebu Said Efendi[783] üçüncü kez şeyhülislamlığı döneminde Sadrazam olan Koca Derviş Mehmed Paşa felç inmesi üzerine ve Kurban Bayramı'nın gelmesi beklenildikten sonra sadrazamlıktan azledildi. Şeyhülislamın niyeti dostu Siyavuş Paşa'yı göreve getirmekti. Ancak valide sultan, küçük yaştaki oğlunun onun azameti altında ezileceğini düşündüğünden bu fikirden vazgeçirdi. Yatalak olan eski sadrazam Derviş Paşa, aralarında husumet olan Murad Paşa'nın sadaret makamına gelmesinden korktuğu için Ebu Said Efen-

780 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C.4, s.469.
781 *Naîmâ Tarihi,* C.5, s.126.
782 Hammer, *Osmanlı Tarihi,* C.10, s.195.
783 Hoca Sâdettin Efendi'nin torunu ve Bahaî Efendi'nin amcasının oğludur. Atalarının yolundan giderek 29 yaşında İstanbul Kadısı olmuştur. Üç kez meşihat makamına gelen Ebu Said Efendi, özellikle ulemaya karşı sert davranışları ile tepki toplamıştır. Son azlinden sonra sürgün edilmek istenmişse de Turhan Sultan ve dönemin etkili kadınlarından Melekî Hatun'un aracılığıyla İstanbul'da kalmış ve 1662'de burada vefat etmiştir. (Altınsu, *Osmanlı Şeyhülislamları*, s.67-68.)

di'yi yanına çağırarak mührün başkasına verilmesi için nasihat ve vasiyet etti. Bunun üzerine başta MercanAğa olmak üzere şeyhülislamın da desteği ile isyan ederek uzun süre devleti uğraştıran İbşir Paşa'ya mührün gönderilmesi kararlaştırıldı.

İbşir MustafaPaşa'ya mühür gönderilmesinden sonra yeni sadrazamın Anadolu'dan gelişi sırasındaki sert icraatları ve gelmekte oyalanması, İstanbul'daki devlet adamları arasında dehşet ve korkuya sebep oldu. Mührün İbşir'e gönderildiğine pişmanlık geldi. İbşir'in gelmesini istemeyenler, mührün gönderilmesi konusunda Ebu Said Efendi'yi suçlayarak hakkında dedikoduya başladılar.

Küçük yaştaki padişah IV. Mehmed de bu dedikodulardan etkilenerek şeyhülislamı azarladı. Hattâ Ebu Said Efendi'nin düşmanları bu aralıkta fırsat buldu: "*Mercan ağa îbşir'i sadrâzam ettirmek içim müftüye onbin altını rüşvet verdi*." diye söylenti çıkardılarsada şeyhülislam karşılık vermeyip sabretmiştir.

Uzun bir süre sonunda İbşir Paşa İstanbul'a gelince arkasından konuşup, müftüyü suçlayanların hepsi mahçup oldu.

Daha önce dedikodu yapan ağa, zengin ve ünlü kişiler ellişer, yüzer kese vererek İbşir Paşa'nın cezalandırmasından mallarını canlarına feda ederek kurtuldular. Halkın çoğu, "*bu çeşit işleri, müftünün öğretmesi ve hileleridir*" diye şeyhülislam Ebu Said Efendi'yi suçlamaktaydılar. Naîmâ bu dedikoduların haklılığını "*gerçekte de Vezir-i âzam İbşir Paşa, şeyhülislama sormadan bir iş görmezdi*." belirtmek istemiştir.[784]

Bu dönemde Şeyhülislam Ebusaid Efendi'nin etkinliğini gösteren iki olay dikkat çekicidir.

Birincisi, İstanbul Kadısı Bolevî azlolunurak yerine Şeyhülislamın oğlu olan çok genç yaştaki Müftü-zâde Feyzullah Efendi'nin İstanbul Kadısı olmasıdır ki Naîmâ'nın ifadesi ile "*daha tüyü bitmemiş bir genç*" olan bir kişinin payitahtta kadılık yapması şimdiye kadar görülmemiş bir şeydi.[785] Ancak Feyzullah Efendi, işlerinde titizlik göstererek kol gezerek ve narh ahvâline dikkat ederek kendini göstermiştir.

---

784 *Naîmâ Tarihi*, C.6, s.64.

785 İleride şeyhülislamlık makamına kadar yükselerek tarihte "Feyzullah Efendi Vakası" olarak anılacak olaylara sebep olan kişidir. (Bk. *Feyzullah Efendi* maddesi)

İkincisi ise daha önce Evkaf Nezareti hatt-ı hümâyûn ile şeyhülislâmdan alınarak İstanbul Kadısı Bolevî Mustafa Efendi'ye verilmişti. Tekrar sadrazam İbşir Paşa'nın telhisi ile "*Sen ki Şeyhülislâm Efendisin. Salâtin ve diğer bütün Evkaf Nezâreti sana verilmiş ve reyine bırakılmıştır.*" şeklindeki bir hatt-ı şerif ile tekrar Ebu Said Efendi'ye verilmiştir.

Naîmâ, Şeyhülislam Ebusaid Efendi'nin kazandığı mevki ve itibârı "Doğrusu bu ki mollanın ikbâl yıldızı öyle bir dereceye yükseldi ki, daha evvel hiç görülmemiştir." şeklinde anlatmıştır.[786]

Ancak Naîmâ'nın bahsettiği Ebu Said Efendi'nin ikbal yıldızı çok uzun süre devam etmemiş ve sadrazama duyulan öfkenin ateşinden Ebu Said Efendi de zarar görmüştür.

İbşir Paşa'ya karşı isyanın başladığı vakit isyancılar Şeyhülislam Ebu Said Efendi'nin yanına giderek sadrazamın ve yandaşlarının yaptıkları eziyetleri anlatarak davalarının görülmesi için yanlarına getirmesi için sadrazamın konağına gönderdiler. Ebu Said Efendi, sadrazama olup biteni anlatınca İbşir Paşa kendisini salmayarak Sarayı'nda alıkoydu. Bu sırada şehirde "*Müftü Efendi İbşir ile birlikte sipahi ve yeniçerilerden âsi olanların, katli câizdir demiştir*" diye bir haber yayıldı. Bu haber asker arasına yayılıp müftünün sadrazamın sarayına sığındığını öğrenen isyancılar "*Müftüyü de istemeyiz*" diyerek bağırmaya başladılar.

Ertesi günü isyancılardan bir grup müftünü evini yağmaya gitti. Yüzelli senedenberi Hasan Can hanedanında toplanmış olan nefis eşyalar, mal, örtü ve nefis kıymetli kitaplar ile kıymetli ve az bulunur şeyler bir anda yağma edilmiştir.

Naîmâ, isyancıların kaldırıp taşıması mümkün olan eşyadan eser kalmayınca minderleri parçalayarak yol ortasında bıraktıklarını nakletmektedir. Bununla da yetinmeyen isyancıların mahzenlerin demir kapılarını, pencerelerini, su yollarını hamam ve bazı tavanların kurşunlarını, Ebu Said Efendi'nin kütüphanesini, hususî odası olan yerin sedef ve ince tel işlemeli nakışlı dolab kapaklarını koparıp götürdüklerini aktarmaktadır. Haremde olan kadınlara ait eşyaya, örtülere, kab kaçağa, varıncaya kadar yağma ettikleri eşyayı yolda rast geldiklerine ucuz bir fiatla satmaya çalışmışlardır.[787]

---

786 *Naîmâ Tarihi,* C.6, s.66.
787 *Naîmâ Tarihi,* C.6, s.90.

Şeyhülislamın evine yapılan bu saygısızlık, İbşir Paşa ile birlikte ikbal yıldızı parlayan Ebu Said Efendi'ye ne kadar büyük bir kin beslediklerinin göstergesidir.

Şeyhülislâmlık, Rumeli kazaskerliğinden azlolunan Hüsam-zâde Abdurrahman Efendi'ye verilmesi için saraya çağrıldıysada, uzağı gören ve akıllı bir adam olduğundan böyle karaşık bir dönemde sorumluluk almak istemeyip istifa ve özür diledi. Tekrar davet mektubu ile çavuşbaşı gönderilince, çaresiz kalarak pâdişâhın huzûrunda beyaz sof, samur hil'at giydirilerek şeyhülislâm makamına oturmuştur.[788]

9. Köprülü'nün Şeyhülislam Bâlizade Mustafa Efendi'yi Denemesi

İbşir Paşa'nın ölümü ile sonuçlanan müftünün evinin yağmalandığı olaylar ile çınar vakasında çok sayıda devlet adamının idam edildiği olaylar, birçok işsiz güçsüz serseri kılıklı kişilerin mal ve servet edinmelerine, toplumda söz sahibi insanlar haline gelmelerine yol açmıştı. Bunlar yeni menfaatler elde etmek için isyan çıkarabilecek fırsatlar ararlardı. Bu fırsatı Seyid Ahmet Paşa'nın kaptanlıktan alınarak Bosna'ya atanması ile buldular.[789]

Köprülü Mehmet Paşa'nın içeride ve dışarıda, her taifenin hallerini dikkatle takip edip haber getiren casusları vardı. Sipâhilerin bu olayı bahane ederek o gece fitneye başlayacaklarını haber alınca bazı tedbirler almaya başladı. Bu tedbirlerden birisi de gece vakti Şeyhülisam Bâlizâde Mustafa Efendi'nin[790] yanına gizlice giderek herhangi bir isyan durumunda müftünün nasıl bir tavır göstereceğini öğrenmesi idi.

Sadrazam görüşme sırasında müftüye göreve geldiğinden beri şeriata aykırı bir hareketinin olup olmadığını sordu. Şeyhülislamın bütün icraatlarının meşru ve doğru olduğunu söylemesi üzerine bunu yazı ile padişaha bildirmesini rica etti. Bâli-zâde Mustafa

---

788 Hüsamzade Abdurrahman Efendi hakkında daha fazla bilgi için bk. Şeyhülislam-Padişah Münasebetleri-"Çınar Vakasında Ağaları destekleyen ve canını zor kurtaran şeyhülislam" maddesi

789 Kaptan-ı Derya olan Seyid Ahmet Paşa, baltacı ocağından geldiği için yeniçeriler tarafından sevilen ve Köprülü Mehmet Paşa'nın yerine geçirmek için çabaladıkları birisi idi. Köprülü Mehmet Paşa, bundan haberdar olunca kendisini Bosna eyaleti verilerek derhal yola çıkmasını sağlamıştır. (*Naîmâ Tarihi,* C.6, s.244.)

790 İmam Bali Efendi isminde bir mahalle imamının oğludur. Rumeli Kazaskerliğine kadar yükselmiş iken azledilmişse de, Padişah Sultan IV. Mehmed tarafından yeniden görev verilerek ve rütbesi indirilerek Anadolu Kazaskerliğine atanmış ve 5 yıl geçince 21 Kasım 1656'da tarihinde Hanefi Mehmed Efendi yerine Meşihat Makamı'na yükselmiştir. Ancak 6 ay iki gün süren şeyhülislamlığı sonrası laubali meşreb olması, küçücük çocuklara ilmi payeler vermesi ve tanıdıklarını kayırması azline sebep olmuştur. (Altınsu, *Osmanlı Şeyhülislamları,* s.87.)

Efendi kendi el yazısı ile istenilen yazıyı yazıp, mühürleyerek sadrazâmın eline verdikten sonra şeyhülislam:

"Sultanım, bu ilâma (bildiriye) ihtiyaç neden icabetti?" diye sorunca vezir dedi ki:

"*Şimdilik lüzumu yoktur. Fakat maksadımız bize karşı vefalı kalmakta sebat edip etmediğinizi tecrübe etmektir. Birkaç senedir ortalığa nifak tohumları ekilmektedir. Bize karşı olanlar, sizi de kendi taraflarına çekmeyeler. Lüzum hâsıl olduğu vakit, sened olarak ihtiyaten sizi iyi kimse olduğumuza şahit yaptık"* deyip yeniden şeyhülislam ile yeminleşmişlerdir.[791]

Sadrazamın bu davranışını göstermesinin daha önce yaşanan olayları iyi tahlil ettiğini ve tedbir amaçlı olduğu görülmektedir. Fitne başladıkta sonra isyancıların ilk yaptıkları iş daima müftü Efendi'yi çağırarak yapmak istedikleri işler için şer'i zemin hazırlamak olmuş, eğer müftü kendilerinden taraf olmaz ise de öldürmekle tehdit etmişlerdir.

10. Hocazâde Mesud Efendi'nin Sadrazamlarla Mücadelesi

Anadolu Kazaskerliği sırasında Hocazâde Mes'ud Efendi açıksözlü ve cesur bir karaktere sahip olduğundan padişah huzurunda yapılan meşveret meclislerinde vezirlerin doğru olmayan hareketlerine itiraz ederek, sözünü esirgemeyip "korkusuzca hakkı söyler" diye şöhret bulmuştu.[792]

Bu davranışları nedeniyle Vâlide Turhan Sultan'ın takdirini kazanmıştır. Bu gücünü devlet işlerine karışarak, tayin ve azillere müdahale ederek kullanmaya başlayan Mesud Efendi, Gürcü Mehmed Paşa'nın azledilip yerine Tarhuncu Ahmed Paşa'nın getirilmesinde önemli rol oynamıştı.

İpşir Mustafa ve Kara Murad Paşaların sadaretleri döneminde bu sadrazamların otoriter olması ve karışıklıklar nedeniyle ön plana çıkamayan Mesud Efendi, aradığı fırsatı, Çınar Vak'asında bularak çok arzuladığı şeyhülislamlık makamına oturmayı başarmıştır.

Bu olay sırasında bazı adamları tebdili kıyafet ederek zayıf akçe sebebiyle büyük huzursuzluk duyan sipahi ve yeniçeriler arasından taraftar toplamışlardır. Şeyhülislâm Memikzâde Mustafa Efendi'nin rüşvetçi ve afyon düşkünü olduğundan böyle nazik bir dö-

791 *Naîmâ Tarihi,* C.6, s.246.
792 *Naîmâ Tarihi,* C.6, s.191

nemde meşihata lâyık bulunmadığı yolunda haber yayarak bu makama cesur ve hak sözü söyleyen Mesud Efendi'nin getirilmesi konusunda askeri inandırmışlardır. Yeniçeri ve sipahilerin Mesud Efendi'nin şeyhülislâm olması için saraya baskı yapmaları sonucunda Memikzâde Mustafa Efendi tayininden on üç saat, Vezîriâzam Zurnazen Mustafa Paşa da dört saat sonra azledildi. Mesud Efendi, askerlerin isteğiyle şeyhülislâmlığa getirildi.[793]

Mesud Efendi'nin dört ay on iki gün süren döneminde devlet işlerine müdahalesi, tayin ve azilleri kendi kontrolü altında tutma ihtirası ön plana çıktı. Yeni şeyhülislâm Turhan Sultan'ın da desteğiyle özellikle belli başlı tayinlerde belirleyici olmak istiyordu.

Siyavuş Paşa'nın ölümü üzerine Şeyhülislam Mesud Efendi kendisine mutlak olarak itaat edeceğine inandığı Boynueğri Mehmed Paşa'ya sadrazamlık verilmesini sağladı.

Ancak müstakil hareket etmek isteyen yeni sadrazam şeyhülislâmın etkisi altına girmedi. Onu dışlayarak önemli meselelerde fikrine başvurmayıp, padişah huzuruna da tek başını çıktı. Hayal kırıklığına uğrayan Mesud Efendi *"Bu adamı yanlış tavsiye etmişiz. Bu yerin adamı değildir. Başka adam tedariki icabeder."* diyerek Vâlide Turhan Sultan'dan onun azlini istedi. Vâlide Turhan Sultan, sadrazamın kısa süre içinde sebepsiz azlinin devletin istikrarı ile bağdaşmayacağını söyleyip bu isteği reddetti.

Bu durumu hazmedemeyen Mesud Efendi'nin giderek daha da hırçınlaşması saray ve devlet ricâli nezdindeki itibârının sarsılmasına yol açtı. IV. Mehmed'i azledip Şehzâde Süleyman'ı tahta çıkarmayı düşünerek gizli bazı toplantılar yaptığı söylentileri yayıldı. Sadrazam Mehmed Paşa'nın durumu padişaha ve vâlide sultana bildirmesi üzerine büyük tedirginlik yaşandı. Meşveret olduğu söylenerek davet edilen Mesud Efendi, köşke geldiğinde padişah ve sadrazamı görmeye fırsat kalmadan görevden alındı. Diyarbekir kadılığı verilip bostancıbaşıya teslim edildi ve kayıkla Mudanya üzerinden Bursa'ya yollandı.[794]

Aleyhine yeni bir ifira atılmasından korkarak bir an önce Diyarbakır'e gitmek isteyen Mesud Efendi, Abaza isyanı nedeniyle bir miktar levend toplayıp yola çıkmak istedi. Bu durum, Bursa Kadısı Rûhullah Efendi tarafından Mesud Efendi'nin devlete karşı kuvvet topladığı şeklinde İstanbul'a bildirildi. Bunun üzerine Mesud Efendi'nin hemen idamı

---

793 Naîmâ, Müverrih Aziz Efendi'nin bu mevzuda yazdığı uygunsuz kelimeleri kaleme almadığını yazmaktadır. Sadece (Müfti-i fitne - Fitne müftüsü) kelimesini, Mes'ud efendinin müftü oluşuna tarih düşürdüğünü söylemektedir. *Naîmâ,* C.6, s.154

794 *Naîmâ Tarihi,* C.6, s.189-197

için Bursa kadısına bir ferman gönderildi. Misafir olduğu Meâlîzâde'nin köşkünde akşam âni bir baskınla yakalanmak istenen Mesud Efendi karşı koyarak birkaç kişiyi kılıçla yaraladıysa da sonunda öldürüldü. Cesedi bir süre öylece bırakıldıktan sonra Bursa'da gömüldü. [795]

H. Naîma'da Şeyhülislamlar ile Diğer Devlet Adamlarının İlişkileri

1. Bahaî Efendi'nin Mücadelesi

Bahaî Efendi'nin Yeniçeri Ağası Süleyman Ağa'yı Azlettirme Teşebbüsü

Şeyhülislam Bahaî Efendi ile Yeniçeri Ağası Süleyman Ağa arasında dostluk bulunmakta idi ve sıkça görüşürlerdi. Ancak bu sıralarda Naîmâ'nın ifadesiyle garip bir şey olmuş ve şeyhülislam tarafından Yeniçeri Ağası hakkında görünürde hiçbir sebep yokken saraya bir tezkere gönderilerek yeniçeri ağasının azledip yerine Tophaneli Mustafa Ağa'nın geçmesi istenmiştir.

Şeyhülislamın yakın adamı olan Hüseyin Efendi, yeniçeri kâtibi olmuştu. Bu mesele şeyhülislamdan habersiz olarak onun hilesidir düşüncesiyle, kâğıdı vâlide sultan ağaya gönderek durumu bildirmiştir. Buna çok kızan ağa, şeyhülislamın yanına varıp teskereyi göstermiştir. Karşılıklı birbirleriyle münakaşa ettikten sonra şeyhülislam yazdığı tezkereyi inkâr ederek, "*Mühür yok... İmzası bizim yazı değildir... Bizim ağamızdan hilecilerin hilesidir. Tophaneli tutulsun. Görelim bu teskereyi kim yazup vermiştir?*" diye cevap vermiştir.

Olaylardan haberdar olan Tophaneli gizlenerek öldürülmekten kurtulmuştur. Bu hileye ağız birliği eden eski başçavuş ve bir iki ocak ileri gelenleri sürgün edilerek, Ağa'nın hatırı alınmış ve hil'at giydirilerek ağalıkta bırakılmıştır.

Ancak Naîmâ kendisi gibi birçok kişinin, müftü ağzından valideye teskere yazarak bilhassa yeniçeri ağalığı gibi bir büyük makamın değiştirilmesi hususunda hile ve müzevirlik etmeye kimsenin cür'eti edemeyeceğini düşünmektedir. Şeyhülislam bu işin kolay-

795 Mehmet İpşirli, "Mesud Efendi, Hocazade", *DİA,* C. 29, s.346.

lıkla halledileceğini düşünürken yeniçeri ağasının, vâlide sultanın himayesinde olduğunu anladığı için teskereyi inkâr ettiğini düşünmektedir.[796]

Hatta Naîmâ şeyhülislamın görevden alınması için fırsat gözleyenlerin, "*Ebu Said Efendi ağa eliyle Pâdişah'a iki yüz kese vererek, müftü olacak imiş*." diye söylenti çıkardıklarını söylemektedir.

Yaşanan bu gelişmelerin, yumuşak huyludur, söz dinler umudu ile şeyhülislam yapılan ancak dik duruşu ile farklı bir profil çizen Bahaî Efendi'nin Kösem Sultan ile Ağalar arasındaki ittifaka karşı bir direnişi ve etkilerini azaltmak için bir teşebbüsü olabilir. Ancak başarısız olunca tedbir amaçlı inkâr etme ihtimali yüksektir.

Silahtar Mehmed'in Vezirliğinin Bahaî Efendi Tarafından Engellemesi

Saray içindeki pâdişâh yakınları, küçük yaştaki padişah IV. Mehmed'i Naîmâ'nın ifadesiyle Hacr (koruma, etki altına alma) altına alarak, padişâh yakınlığını kendilerine tahsis etmişlerdi.[797] Bu sayede istediklerini rahatlıkla gerçekleştirip, istedikleri tayinleri çıkartmakta idiler.

Bu dönemde pâdişâhın silâhdarı da vezirlik rutbesi ile taşra çıkmak istemiş idi. Daha önce bu silahtar, şeyhülislam Bahaî Efendi hakkında yersiz ve adaba uymayan sözler söylemişti. Müftü saraya haber gönderip: "*Silâhdarların vezirliğe çıkmaları, otuz yıl harem-i hâsda durmakla olurdu. Şimdi yedi sekiz senede silâhdar olup ve vezirliğe çıkıyorlar. Vezir sayısının artması bu makamın hürmet ve saygınlığını azaltmaktadır. Bu nedenle silâhdar Ağa'nın vezirlik ile çıkmalarında devlet menfaatine uygun değildir. Eğer vezirlik ile çıkmaya rağbetleri varsa uzun uzadıya oturup padişahın inayetine layık olurlar. Eğer acele ile çıkarlarsa, müteferrikalık ve kapıcıbaşılık ile kanâat ederler. Hak sahibi olmanın yolu budur.*" diyerek engel olmuştur.[798]

Şeyhülislamın tesbitleri o dönemde devletin idaresinin içinde bulunduğu durumu anlatması bakımdan önemlidir. Ancak Bahaî Efendi'nin saray üzerinde etkili olan kişilerin planlarına sürekli engeller çıkarması düşmanlarının sayısını her geçen gün arttırmıştır.

2. Defterdar-Zâde Mehmed Paşa'nın Katli

796 *Naîmâ Tarihi,* C.5, s.258.
797 *Naîmâ Tarihi,* C.5, s.275.
798 *Naîmâ Tarihi,* C.6, 305.

Babası gibi defterdarlık makamına oturmayı başaran Mehmed Paşa'nın, hasta olan Siyavuş Paşa'dan sonra, sadrazâmlık rütbesine nail olacağı söylentisi sarayda yayılmaya başlanmıştı. Saraya olan yakınlığı yüzünden kendi de sadrazamlık mührüne lâyık olduğu, kanaatine kapılan Defterdar-zâde Mehmed Paşa da, bundan cesaret alarak Şeyhülislâm Mes'ud Efendi ile geçinemiş ve aralarına düşmanlık girmişti.

Sadrazâm Siyâvuş Paşa yatağa düşmüş, hasta ve iyileşmekten ümidini kesmiş olmasına rağmen rakibi olan defterdardan kurtulmanın çaresini aramaktaydı. Şeyhülislâm Mes'ud Efendi'nin müsaadesi ve yardımı ile pâdişâha Naîmâ'nın ifadesi ile yanlış bilgi vererek "*Defterdar Paşa, ÇınarVak'asında yirmi kadar öldürülen kimselerin, bilhassa Melekî Kalfa ve kocası Şaban Halifenin, çok miktadaki para ve eşyasına el koyarak hazineye aktarmadı*"diye şikâyet etmişlerdir.

Şeyhülislam bu iddialar ile padişahı inandırarak defterdarın katli için izin aldı. Defterdarın zavallı vâlidesi müftü Mes'ud Efendi'ye varıp, ağlayıp, feryad edip: "*Sultanım Efendi! Dârı dünyada bir oğlum var. Vezirlik mansıbı istemez, şefaat edip, pâdişâh kılıcından kurtarıp, bir yere sürgün edin!*" demesine rağmen şeyhülislam merhamet etmeyerek: "*Bre hey hatun! Senin oğlun, ben âlim ve fâzılım deyu kimseyi beğenmez. Azametinden biz yerimizde oturamaz olduk. Onun katlonuması lâzımdır.*" diyerek reddetti.

Naîmâ, defterdarın haksız yere idam edildiğine inmakta ve haksız yere adam öldürenlerin sonunun da aynı olacağını yaşanan şu iki gelişme ile açıklamaktadır.[799]

Birincisi defdarın öldürüldüğü gece, rakibini ortadan kaldırdığını düşünen Sadrazam Siyavuş Paşa'nın da vefat ederek ertesi gün ikisinin cenazesinin de aynı camiden kaldırılmasıdır.

İkincisi ise doğruluğu kesin olmayan ithamlar ile defterdarın öldürülmesinde rol oynayan Şeyhülislam Hocazâde Mesud Efendi'nin de aynı şekilde bazı ithamlar ile Osmanlı Devleti'nde katledilen ikinci şeyhülislam olarak tarihte yerini almasıdır.

3. Devlet Adamlarına Tahakküm Eden Feyzullah Efendi

Ali Paşa, Feyzullah Efendi gelmeden evvel Şeyhulislam Sadık Efendi'yi azlettirip yerine Rumeli kazaskeri Mirza Mustafa Efendi'yi tayin ettirmek suretiyle bir müddet için

[799] *Naîmâ Tarihi,* C.6, 163.

Feyzullah Efendi'nin tayinini önlemeye muvaffak olmuştu. Ancak Padişah II. Mustafa Edirne'ye geldikten sonra vezir-i azamın manevrasını anlıyan Feyzullah Efendi, Ali Paşa'ya hasım olup ilk fırsatta Ali Paşa'nın azline ve arkasından da katline sebep olmuştur. Feyzullah Efendi'nin hükümet işine müdahalesi bu tarihten başlayıp ölümüne kadar devam etmiştir.[800]

Daha sonra bu makama oturan ve Naîmâ'nın eserini yazmasında önemli rolü olan hamisi Vezir-i azam Amca-zâde Huseyin Paşa, büyük bir azimle her sahada memleketin kalkınmasını için gayret gösterir iken karşısına hükümetin bütün işlerine müdahale eden Şeyhulislam Feyzullah Efendi çıkmıştır.

Padişah, hocasına büyük hürmet gostererek her dediğini yapmakta ve aynı zamanda, makamının ehli olan vezir-i azama da teveccuhünü eksik etmediğinden Feyzullah Efendi sadrazama karşı pek diş geciremiyor, o da şeyhulislamın nufuzunu bildiğinden ileri gitmeyerek vaziyeti idare ediyordu.[801] Ancak aralarında mücadele düşmanlık derecesine kadar yükseldiysede bu sırada Amcazede'nin hastalığını bahane ederek görevi bırakmasıyla bu mesele kapanmıştır.

Yeni sadrazam Daltaban Mustafa Paşa şeyhülislam ile iyi geçinmeye gayret gösterdi. Şeyhülislâmın bütün devlet işlerine müdahalesi veziriâzamın bir kukladan başka bir şey olmadığını gösteriyordu. Ancak sadrazam bu mevkiinde tutunmak için Feyzullah Efendi'nin her dediğini yapıyordu.

Ancak padişahın hocası Şeyhulislam Feyzullah Efendi'nin tahakkümunden usanan Daltaban Mustafa Paşa bir vesile ile Kırım kuvvetlerini Bucak taraflarına getirterek Edirne'de bulunan padişahı tehdid ile Feyzullah Efendi'den kurtulmak istemiş, fakat bu tertip duyularak veziriazam katledilmiştir.[802]

Yerine Râmî Mehmed Paşa veziriâzam olmuştur Padişah ikinci Mustafa kendisine mührü hümâyunı verirken şeyhülislamın tavsiyesiyle hareket etmesini, aksi takdirde mesul olacağını söylemiş olduğundan o da bu tavsiyeye riayet etti.

---

800 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.3, s.503.
801 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.4, s.15.
802 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.4, s.13.

Ancak kendinden önce gelen sadrazamlar gibi, Şeyhülislâmın hudutsuz ihtirası, teferruata kadar devlet işlerine müdahalesi, onun mütaleası olmadan sadraâzamın hiçbir arzının pâdişâh tarafından kabul edilmemesi Rami Paşa'yı çok huzursuz etmiştir. Bu müdahaleler nedeniyle sadaret nüfuzunu kullanamadığından memleket işleri yürümez oldu.

Feyzullah Efendi'nin tahakkümünden kurtulmak isteyen Rami Mehmed Paşa, onu bertaraf etmek için, İstanbul'da cebecileri tahrik ettirdi ve neticede meşhur Birinci Edirne vakası meydana geldi. (1703)

İsyanının sebebini soran padişaha, şeyhulislamın tahakkümünden usanan Rami Mehmed Paşa fırsatı kaçırmayarak:

— *Benim şevketli Efendim, bana mührü teslim buyurduğunuzda zinhar şeyhülislamın re'yinden hariç hareket eyleme diye tenbih buyurduğunuz için bu işte dahi ferman-ı humayununuz üzere muvafakat eyledim*" cevabını vererek mahzarları da göstermek suretiyle hadiseden padişahı haberdar etmiş ve bütün suçu Feyzullah Efendi'ye yüklemeyi başararak padişahın kendisinden mecburen yüz çevirmesini sağlamıştır.

Bunun üzerine Feyzullah Efendi'nin dört oğluyla beraber Karadeniz yoluyla Erzurum'a gonderilmesine irade çıktığı gibi bu hususa dair padişah bir de hatt-ı humayun verdi. Ancak bunu duyan isyancılar tarafından feci bir şekilde öldürülecektir.[803]

I. Naîmâ Tarihi'nde Şeyhülislamların Padişah Hocaları ile İlişkileri

Şehzâdeler belli bir yaşa gelince onlara ulemânın önde gelenlerinden bir hoca tayin olurdu. Tahta geçtikleri takdirde bu hocalar hace-i sultani (padişah hocası) ünvanı alırlardı. Padişah hocalarının ilmiye sınıfında şeyhülislam ile birlikte büyük itibârları olduğu gibi, padişahlar üzerinde de nüfuz sahibidirler. Bilinen ilk padişah hocası Çelebi Mehmed'in hocası Sofu Beyazid'dir.[804]

---

803 Bk. Öldürülen Şeyhülislamlar-"Feyzullah Efendi" maddesi

804 Ünal, *Osmanlı Müesseleri Tarihi,* s.105

Fatih'in kanunnâmesinde şeyhülislâm ile beraber pâdişâh hocalarından *"serdâr-ı ulemâ"* yani ulemânın reisi olarak zikrolunmakta ve vezir-i âzamın onları üst tarafında oturtması beyan olunmaktadır.[805]

Özellikle genç ve çocuk yaştaki padişahların iş başına geçmesinden sonra, padişahların kendilerine gösterdikleri teveccühten dolayı devlet işlerine karışanlar, bu sebeple şeyhülislamlar ile güç mücadelesine girenler ve bu makamı ele geçirenler olmuştur. Özellikle bu konuda ön plana çıkan üç şahsiyet vardır: III. Mehmed'in hocası meşhur Hoca Sadeddin Efendi, II. Osman'ın hocası Ömer Efendi, II. Mustafa'nın hocası Feyzullah Efendi'dir.

1. Hoca Saadettin Efendi

Osmanlı Tarihinde siyasi olaylarda etkili olan padişah hocalarından birisi de Hoca Saadettin Efendi'dir.[806] III. Murad'ın ve daha sonra IV. Mehmet'in Hocalığını yapan ve aynı zamanda tarihçi olan bu şahsiyet döneminde şeyhülislamlar kadar, hatta çoğu zaman onlardan daha fazla etkili olmuştur.

Sultan III. Murad'ın hocası olan Hasan Can oğlu Hoca Sadeddin, III. Murad döneminde şehzadeleğinde Manisa'dan tanıyıp yanına getirdiği kimseler ile birlikte işleri müdahale edenlerin başında geliyordu.[807] Hatta dönemin güçlü vezirizamı Sokullu Mehmet Paşa'ya karşı karşıtları tarafından yürütülen muhalefette Manisa'dan gelenler ile birlikte hareket etmiştir.[808] Dönemin siyasi olaylarında da etkili olan Hoca Saadettin Efendi'nin İngiliz Elçilerinin de Fransız Elçilerinin sahip olduğu imtiyazlardan yararlanmasının sağlanması hususunda padişahın üzerinde etkili olduğu rivayet edilmektedir.[809] Yine Ferhad Paşa'nın şark seferindeki başarısından rahatsız olan Koca Sinan Paşa'nın Avusturya ile

---

805 "Şeyhülislâm ulemamn reisidir. Ve muallim-i sultan dahi serdâr-ı ulemadır. Vezir-i âzam onları riayeten üstüne almak münasihtir. Ama müfti ve hoca vüzeradan bir nice tabaka yukarıdır ve tasaddur dahi ederler" *Kanunnâme-i Âl-i Osman,* s.10.

806 Hoca Sadeddin Efendi, Yavuz Sultan Selim'in, hiç yanından ayırmadığı müsahibi Hasan Can'ın oğludur. İyi bir eğitim alıp çeşitli yerlerde müderrislik yapan Sâdeddin Efendi, Şehzade Murad'ın muallimi İbrâhim Efendi'nin ölümü üzerine Mayıs 1573'te şehzade hocalığına tayin edilip Manisa'ya gönderildi. Bu görev Sâdeddin Efendi'nin hayatında bir dönüm noktası olmuş ve ilim hayatında olduğu kadar devlet yönetiminde de etkinliği giderek artmıştır. Bundan sonra "Hoca" ve "Hoca Efendi" diye şöhret bulmuştur. Tâcü't-tevârîh isimli eseri, Hoca Sâdeddin Efendi'ye bir tarihçi olarak büyük şöhret kazandırmıştır. (Turan, Şerafettin, "Hoca Sâdettin Efendi", *DİA,* C.18, s.196)

807 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C.3, s.59.

808 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C.3, s.66; *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* C.3, s.3.

809 *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* C.3, s.64.

sulhu bozarak, felaketle sonuçlanan kış mevsiminin yaklaştığı bir vakitte sefere çıkmasına engel olmak için mücade ettiği de görülmektedir. Hatta veziriazamın zaferle dönüp, kralı eli kolu bağlı olarak İstanbul'a getireceğini söylemesi üzerine Saaddettin Efendi, *"Bu söz kemâl-i gurûrdan nâşîdür; ben, bu sözün âkıbet şeâmetinden pek korkarım!"* demiştir.[810]

III. Murad'ın vefatından sonra oğlunun da vefatı ile oğlunun kederi ile matem köşesine çekilmişti. Ancak, Sultan III. Mehmet'in Hocası Molla Nevali (Nasuh), cülustan iki gün evvel vefat edince, valide sultanın teşvikiyle yine eski makamına iade kılınmış ve evvelce olduğu gibi işler, onun eline teslim olunmuştur.[811]

Saadettin Efendi'nin dönemin şeyhülislamları ile mücadele içinde olduğunu görmekteyiz. Devrinin siyasî olayları ile de yakından ilgilenen Şeyhülislam Bostanzâde Mehmed Efendi, başta Hoca Sâdeddin Efendi olmak üzere birçok tanınmış şahsiyetle ihtilâfa düşmüş bir kimsedir.[812] Nitekim III. Murad'ın cenaze namazını kıldırmak için Sâdeddin Efendi "*Son hizmetimdir, padişahın cenaze namazını kıldırayım*." diye vezîrâzamdan izin almış, ancak geç kaldığından cenaze namazı Bostanzâde tarafından kıldırılmıştır. Sâdeddin Efendi ve oğulları namazın tekrar kılınması için uğraşmışlarsa da mesele yatıştırılmıştır.

Ancak bu çekişmenin daha sonra da devam ettiğini görmekteyiz. Bunun en iyi örneklerinden birisi de, Hoca Sadeddin Efendi ile Şeyhulislam Bostan-zâde'nin sadrazamın huzurunda çekişmeleri hadisesidir.

İbrahim Paşa'ya sadaret mührünün verildiğinin üçüncü günü Hoca Sâdeddin Efendi veziriazamı tebrik için geldiğinde, yine tebrik için gelen Şeyhülislam Bostan-zâde Efendi ile karşılaşır. O sırada Tuna yalıları muhafazasında olan Mehmed Paşa-zâde Hasan Paşa'dan mektup gelip Mihal ve diğer Eflak boylarının mahzarları okunurken, Hoca Efendi'nin münasip gördüğü tedbiri söylemiş iken, şeyhülislam beğenmeyerek itiraz etti ve böylece, karşılıklı sual ve cevap ile nihayet şiddetli münakaşa oldu. Bu tartışmadaiki taraf da seslerin yükseltmiştir.

---

810 *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.3, s.129.
811 *Naîmâ Tarihi*, C.1, s.140
812 Mehmet İpşirli, "Bostanzâde Mehmed Efendi", *DİA,* C. 6, İstanbul 1992, s.311.

Sonunda iki taraf da birbiriyle anlaşamayıp ve bunun devamın münasebetsiz hallerin zuhuruna sebep olacağını gören Müfti Efendi, yerinden kalktı ve vezire dönüp, "*Biz tebrike gelmiştik, münakaşaya gelmedik. Allahu Teâla makamınızı mübarek eyleye...*" diyerek evine gitti.

Müfti Efendi'nin bu suretle müşavereden çekilip gitmesi Hoca Sadeddin Efendi'yi huzursuz, bıraktı ve "Ben, doğruyu meydana çıkarmak icin meşveret murat etmişken, önce fikirlerimize muhalefet, daha sonra da meşvereti terkeylemek layık mıdır? Din ve devlet işi olduğuna göre garezi bir tarafa bırakıp güzel güzel müşavere ile hizmet tamamlansa olmaz mı? Şeyhülislamlığa bu tutum münasip midir?"[813] diyerek Bostanzâde'nin tutumunu eleştirmiştir.

Hoca Saadettin Efendi'nin Eğri Seferi sırasında iki büyük hizmeti vardır. Bunlardan birinci henüz Eğri'de iken padişahın ve İbrahim Paşa'nın geri dönme fikrinden "Hiçbir Osmanlı Padişahının düşmandan yüz çevirmediğini ve eğer Türk Ordusu saldırmaz ise düşmanın daha büyük kuvvet ile üzerlerine geleceğini söyleyerek Eğride Haçova'ya hareketin başlamasına sebep olmasıdır.[814] İkincisi ise, Haçova Muharebesinde işler yolunda gitmez iken, Hoca Saadettin Efendi'nin askerleri ve padişahı teşviki, bozulan morallerin düzelterek zaferin kazanılmasında önemli rol oynamıştır. Hatta savaştan sonra yapılan tasvirlerde padişahı, at üzerinde ve Hoca Efendi de rikabı (uzengi) beraberinde durup iki elleri duaya kalkmış bütün varlığıyla yalvarıp yakarmada tasvir ederek, resmin altına da Avusturya lisanında "*Hoca Efendi'nin duası kabul oldu*"diye yazmışlardır.[815]

Zaferden sonra Sadrazam İbrahim Paşa düşmanı takip ile meşgul iken kaçtı zannı ile Ciğalazâde Sinan Paşa zaferin kendisi sayesinde kazanıldığını padişaha inandırıp Hoca Efendi'nin de onayı ile sadrazam olmuştu. Ancak daha sonra yakışıksız davranışları nedeniyle padişah kendisinden nefret edip mührü tekrar İbrahim Paşa ya verdi.

---

813 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.142.
814 *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.3, s.172.
815 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.166.

İbrahim Paşa'nın sadrazamlıktan azlinde parmakları olanları teker teker cezalandırmaya başladı. Bunlardan birisi olan Hoca Sadeddin Efendi, hocalıktan çıkarılarak, bundan sonra ulemâ tayinlerine ve diğer işlere karışmayıp köşesine çekilmesi ferman olundu.[816]

Hoca Efendi'ye cefa için büyük oğlu Mehmed Efendi'yi Anadolu Kazaskerliğinden azledip yerine "Hasan Can" sülalesine büyük düşmanlığı olan ve Mekke- i Mukerreme'den azledilmiş olan "*Kuş-Yahya*" isimli şahıs tayin olundu.

İki gün sonra Rumeli Kazaskeri Damad Efendi ve adı geçen Kuş-Yahya ile Rumeli'nden ayrılmış şair "*Baki Efendi*" sadrazam meclisinde toplanıp Hoca Efendi'yi sürgün amaçlı Mekke-i Mükerreme kazasına gönderilmek için telhis yazdırmışlardır.

Bundan haberdar olan Hoca Efendi, padişah yakınlarını aracı kılıp şu telhisi yazdırdı:

"Hoca Efendi bir pirdir (ihtiyardır) bedduasından endişe olunur. Padişah Sarayı'ndan kendisini uzaklaştırmayalım. Ama bundan sonra devlet işlerinde hic bir şeye karışmayıp köşeye çekilsin ve bundan sonra ömrünü ibadete hasretsin."

Sadrazam çoğu zaman Hoca Efendi'ye karşı Şeyhülislam Bostan-zâde Efendi ile meşveret ederlerdi.[817] Bu sırada Şeyhulislam Bostan-zâde vefat edince, sadrazam Hasan Paşa, Şeyhulislamlığın Şair Baki Efendi ile Kara Celebi-zâdeden birisine verilmesini arzeyledi. Fakat padişahın buna müsaadesi olmayıp Hoca Sadeddin Efendi'nin şeyhulislamlığa getirilmesi ferman buyuruldu. Hasan Paşa, Hoca Sadeddin Efendi'yi münasip görmeyip üç defa telhis gönderip Baki Efendi'nin tayini arzolunmuş iken, padişah tarafından geri çevrilip "*Sadeddin Efendi tayin oluna*" diye ferman çıktı.

Naîmâ, padişahın sadrazam Hasan Paşa'nın Hoca Efendi hakkında nice yersiz ve uygunsuz kelimeler yazmağa cüret etmesinden rahatsız olarak Şeyhulislamlık makamına Sadeddin Efendi'yi yerleştirdiğini yazmaktadır. Bu suretle Sadeddin Efendi hem Muallim-i Sultan (padişah hocası) ve hem mufti-i zaman (zamanın müftüsü, Şeyhulislamı) olmakla iki saadete nail ve iki riyasete haiz olmuştur.[818]

Hoca Efendi'nin bu konumunun saray çevresinde rahatsızlık meydana getirdiği anlaşılmaktadır. Padişahın Eğri gazvesine hareketi Hoca Efendi'nin ikinci oğlu Es'ad Efendi

816 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s. 173
817 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s. 175
818 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.190

Edirne Kadısı bulunmakla babasına hürmeten padişah tarafından İstanbul kadılığını verilmişti. Ancak Hoca Saadettin Efendi'nin nüfuzundan rahatsız olanlar, bunu kırmak için aracı oldukları Sadaret kaymakamı Hadım-Hasan Paşa, valide sultana rica ederek o sıradaki İstanbul kadısı Abdulhalim Efendi'yi yine İstanbul kadılığında bıraktırarak, Esad Efendi'yi İstanbul'da koymayıp geri döndürdü.

Bu garip durum Hoca Sadeddin Efendi'ye aksedince vezir-i azama vardı, sadaret kaymakamı Hasan Paşa'nın edepsizliğinden şikâyet ve oğluna karşı yaptığı ihaneti hikâye eyledi. Sadrazam dahi otağ-ı humayuna varıp meseleyi arz ve Hoca Efendi'nin üzüntüsünü bildirdi. Padişah ise bu atama valide sultanın şefaati ile olmuştur. Nihayet Mevlana Esad Efendi başka bir yoldan teselli edilsin." diye cevap gönderince Esad Efendi'yi kazaskerlik payesiyle teselli edildi.

2. Ömer Efendi

Padişah üzerinde etkili olan ve ön plana çıkan bir başka şahsiyet de II. Osman'ın Hocası Ömer Efendi'dir. II. Osman tahta çıkar çıkmaz, daha önce kendisi yerine amcası I.Mustafa'nın tahta çıkmasında rol oynayanlardan intikam almaya başlamıştır. Bunlardan birisi olan kayınpederi şeyhülislamı Esad Efendi'den de tayin yetkilerini alarak hocası Ömer Efendi'ye vermiştir.

Hatta II. Osman'ın katli ile sonuçlanacak olayların başlangıcı sayılan Arap yarımadası, Mekke ve Şam ve Haleb taraflarına gitmeğe niyet etmesinde şeyhülislamın şerhine rağmen Ömer Efendi'nin etkili olduğu söylenir. Sultan Osman'a ınkılâb fikirlerini telkin eden kişi Ömer Efendi'dir.[819]

Padişah üzerinde validesinden başka etkili olan Ömer Efendi ile kızlar ağası, pâdişâhı tahrik etmişlerdir. Padişaha, kendisine Osmanlı askeri olmağa lâyık Mısır ve Şam askeridir, yoksa bunlara verilen ulufeye günahtır diyerek pâdişâhı askerinden soğutmuşlardır.[820]

Naîmâ Ömer Efendi'nin Hacc için ısrar etme sebepleri ile ilgili bir söylentiyi de nakletmektedir ki, Hoca Ömer Efendi, kendi biraderi Karabaş Efendi vaiz iken Mekke kaza-

819 *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.3, s.274.
820 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.3, s.140.

sına göndermiş, lakin şerif vazifeye başlattırmamıştı. Hoca Efendi şeriften intikam almak maksadiyle padişahı Hacce gitmeğe sevkederdi derler.[821]

Şeyhulislam Esad Efendi, padişaha fetva sureti gönderip:

"*Padişahlara hac lazım değildir. Yerinde oturup adalet eylemek daha iyidir. Caizdir ki bir fitne zuhur eyleye.*" dedi. Hatta zamanın büyük hürmete mazhar olmuş şeyhlerinden bulunan Üsküdarî Aziz Mahmud Hüdaî Efendi de Sultan Osman'ı fikrinden vaz geçmesi için nasihat ettiyse de ikna edemiştir.[822]

Şeyhülislâm Esad Efendi'ye müracaat ederek pâdişâhı bu seyahate teşvik edenler hakkında fetva aldılar ve Sultan Osman'ın hocası Ömer Efendi'nin konağını yağmaladılar.

Sultan Osman tahttan indirilerek götürülürken, sadrazam Hüseyin Paşa'nın cesedini görünce: "Bu mazlum günahsızdı, her zaman kul hakkında bana iyilik söylerdi, eğer onun sözünü dinleseydim başıma bu hal gelmezdi, beni yoldan saptıran Hoca Efendi ile Darussaade ağası idi!" diyerek ağlaması[823] Ömer Efendi'nin olaylardaki rolünü açıkça ortaya koymaktadır. Padişah hatasını anlamışsada iş işten geçmişti.

Sultan Osman'ın ölümüyle son bulan acı olaylardan sonra canını zor kurtaran ve yaklaşık bir sene gizlenen Ömer Efendi, ulemânın şefkati ve aracılığıyla: "Bundan sonra devlet işine ve ulemâ silsilesine karışmaya ve Mekke'ye gide." diye ferman çıkartarak Mekke'ye şeyhülharem ünvanı ile gitmiştir.

3. Safranbolulu Hüseyin Efendi (Cinci Hoca)

Osmanlı Tarihinde şeyhülislamlar kadar etkili olan başka bir şahsiyet ise Sultan İbrahim zamanında ortaya çıkan ve *"Cinci Hoca"* lakabını alan, padişah hocalığına kadar kadar yükselen Hüseyin Efendi'dir.[824] Çok kısa bir sürede şeyhülislamın itirazına rağmen

---

821 *Naîmâ Tarihi,* C.2, s.235

822 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C.3, s.147.

823 *Naîmâ Tarihi,* C.2, s.252

824 Adı geçen Hüseyin Efendi, okumak için İstanbul'a gelip, Hasan efendi oğlu Şeyh Mehmed Çelebiye danışment (stajiyer) olmuştu. Şeyh Mehmed Çelebi, Süleymaniye medresesinden İzmir kadılığına tâyin olununca Molla Hüseyin'i hor görüp, mülâzim etmeyip, İzmir'e beraberinde götürmeyerek İstanbul'da bırakmıştır. Hüseyin Efendi ağlayıp, efendisinin bazı dost ve ahbaplarından şefaatlerini rica etti. Onlar da: "Şu biçareye yazıktır, bu kadar zaman danışmendiniz oldu. Beraberinizde götürün." diye rica edince, Şeyh Mehmed Çelebi: "*Behey efendi! Bizim ırzımız (namusumuz) vardır. Avret ve oğlana efsun*

ulemânın en yüksek sınıfına kadar yükselip mal, makam ve şöhret sahibi olması, sarayda iktidar mücadelelerinin otorite boşluğu sebebiyle çok arttığı çalkantılı Sultan İbrahim döneminin tipik bir siması olarak görülebilir.

Safranbolu'da doğan Hüseyin, o bölgede tanınmış bir şeyhin oğlu olup, babasından bazı beğenilen dualar ve garip ilimler öğrenmişti. Hasta kadınlar ve çocukları okutmakla, medresede şöhret bulmuştu. Tanıyanlarından biri, Sultan İbrahim'in garip hallerinden kurtulması için valide Sultan'a Hüseyin Efendi'yi tarif edip: "Şu biçim bir kimse vardır, pâdişâh âlempenah hazretlerini okusa sıhhat bulurlar" demekle saraya davet olunmuştu.

Saraya davet edilen Hüseyin Efendi, pâdişâhı okudu. Naîmâ'nın ifadesi ile "Sultan İbrahim'e kuruntu kuvveti ve itikat tesiriyle bir hoş hal gelince", Hüseyin Efendi'ye rağbet ve iltifat ve inâyette bulunmuştur. Daha mülâzim (stajiyer) defterine bile kayıtlı değil iken birden bire hariç medresesi (ilk ve bir kısım orta dereceli okul) müderrisi olmak için ferman çıktı.

Şeyhülislâm Yahya Efendi, kanuna aykırıdır diyerek itiraz etmiş iken, ikinci bir hatt-ı hümâyun ile Sahn Medresesi müderrisliği verildi. Aynı zamanda birçok vazifeler ve maaşlar ve büyük bir saray, bütün döşemeleriyle kendisine ihsan olundu.[825]

Birkaç günden sonra Süleymaniye Medresesi de kendisine verilip, arkasından Galata Kadılığı'na tayin edildi. Çok hızlı bir şekilde ilmiye basamaklarında yükselen Hüseyin Efendi "*Cinci*" lâkabı ile herkesçe meşhur oldu ve konağı irili ufaklı herkesin başvurduğu yer oldu.

Bazı yandaşlarıyla 1644'te rakip olarak gördüğü Kemankeş Mustafa Paşa'yı katlettirdikten sonra nüfuzu daha da arttı ve aynı yıl Anadolu kazaskerliğine getirildi, Galata kazası da arpalık olarak üzerinde kaldı.

Bir müddet sonra Hüseyin Efendi " pâdişâh hocalığı" mansıbı da alarak diğer memuriyetlerine ilâve oldu. Böylece pâdişâhın tam iltifatına nail devrinde parmakla gösterilir

---

okuyan işsiz güçsüz bir sihirbazı beraber getürüp, memuriyetimizde adımız kötüye mi çıksın?!" diyerek reddetmiştir. Ancak bir müddet sonra; Efendisinin utandığı efsunculuk sanatı, Hüseyin Efendi'ye yükselme sebebi olup, bir sene geçmeden, pâdişâhın yakını olamakla mevki ve makam sahibi olmuştur. (*Naîmâ Tarihi,* C.4, s.39)

825 *Naîmâ Tarihi,* C.4, s.38.

itibârda bir şahsiyet oldu. Uzunçarşılı, bu garip durumu şu şekilde özetlemiştir: Bu suretle cahil bir padişaha cahil bir hoca tayin olunmuştur.[826]

Sultan İbrahim Dönemini bizzat gören ve olayları en ayrıntısına kadar tahlil eden Evliya Çelebi, Hüseyin Efendi'nin padişahın yanında kazandığı itibarı şöyle tarif etmektedir: "*Cinci Hoca padişahtan bir an ayrılmazdı ve padişah yanında ondan yakın bir kimse yoktu. Veziriazamdan ve valideden yakınlığı fazla idi. Hinto koçuya binse birlikte binerdi. Tahtırevana girse birlikte girip iner binerdi. Her an öğüt verenlere güleryüz gösterip yüzlerine gülerdi.*"[827]

Asıl adından çok kaynaklarda "Cinci Hoca" lakabıyla Hüseyin Efendi çağdaşları Evliya Çelebi ve Mehmed Halîfe tarafından cahil biri olarak nitelendirilmiştir. Beraber ders gördükleri Hüseyin Efendi'nin yüksek ilimlerden bir harf bile bilmediğini, ancak bahtı ve şansı sayesinde sağa sola mekikler atarak yükseldiğini anlatmaktadır.[828]

Hüseyin Efendi, sarayda Sultan İbrâhim'in gözdelerinden Şekerpâre Kadın ve Silâhdar Yûsuf Ağa (Paşa) ile iş birliği ederek padişah üzerindeki derin nüfuzu sayesinde devrin siyasî olaylarına karışmış, azil ve tayinlerde etkili olmuştur.[829]

Girit'e sefer yapılmasında rol oynamış, Sadrazam Kemankeş Mustafa Paşa ile Şeyhülislâm Zekeriyyâzâde Yahyâ Efendi'nin durumlarını sarsmış[830], kısa sürede başta Mustafa Paşa olmak üzere sevmediği veya kendisine muhalif bulduğu devlet adamlarının ortadan kaldırılmasında rol oynamıştır.

Devrin kaynaklarından anlaşıldığına göre en büyük amacı daha çok kazanmak, mal ve mülk edinmek olan Cinci Hüseyin Efendi, kazaskerlikleri zamanında ilmiye kadrolarını rüşvetle ve âdeta açık arttırma ile satarak sağladığı haksız gelirlerle kısa sürede çok zenginleşmiştir.[831]

---

826 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.3, s.219.

827 Yücel Dağlı; Kahraman S.Ali; *Günümüz Türkçesi ile Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*: İstanbul, C.1, s.232.

828 *Günümüz Türkçesi ile Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, s.232.

829 Abdulkadir Özcan, "Hüseyin Efendi, Cinci Hoca", *DİA,* C. 8, İstanbul 1997, s.542.

830 Daha geniş bilgi için bk: Şeyhülislam-Padişah ilişkileri "Yahya Efendi'nin gözden düşmesi" maddesi

831 Özcan, "Hüseyin Efendi, Cinci Hoca", s.542.

Ancak daha sonra rüşvet ve diğer kötü huyları nedeniyle azledilecektir. Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesinden sonra IV. Mehmet döneminde maliyenin sıkıntısını gidermek için devlet adamlarından mal istenince vermemekte ısrar edince, evi basılmıştı. Bunu gören ve hasır altına saklanan Cinci için, baskına gelenler "*Efendi hazretleri evvelce yüksek ruhları dâvet ederdi. Şimdi alçak ecinnileri dâvet için hasır altına girmiş ancak.*" diyerek latife ettiler.[832]

Bu sıkıntılı duruma rağmen kendisinden istenen parayı vermemekte direnen Hüseyin Efendi "*Eğer yeni pâdişâha beni hoca ederseniz yüz kese akçe vereyim*" diyerek rüşvetle padişah hocalığını tekrar ele geçirme teşebbüsü sadrazam ve şeyhülislâm tarafından öğrenilince "Ey nâbekâr tamahkâr! Bunun dimağı fesattadır, fırsat bulursa âlemi tahrip etmek için yeni esaslar koyması mümkündür," diyerek gizlice öldürülmesine karar verdiler ve yakalanması için çavuş-başı gönderdiler.

Yakalandıktan sonra evinde yapılan aramada üçbin keseden fazla değerde mal ve para çıktı ki, kendisinden ikiyüz kese istendiğinde elli keseden fazla malım çıkmaz demişti.

Hapiste iken kethüdası sıkıştırılarak toprak altında gömülü olan on iki güğüm çil akçe ve yetmiş bin kuruşluk halis ayarlı Mısır parası daha bulundu. Gelen paraları cülus bahşişi için askere dağıtıldı. Cincinin paraları uzun zaman halk arasında geçer olup, "Cinci parası" demekle şöhret buldu. Ayarı hâlis olduğundan sarraflar eritip, yok ettiler.[833]

Af olunarak bir köşeye çekidiysede, daha sonra meydana gelen Sultanahmet Vakasında askeri kışkırtmakla suçlu bulunarak idam edilmiştir. [834]

4. Feyzullah Efendi

Padişah hocaları içerisinde döneminde etkili ve yetkili olanlardan birisi de şeyhülismalık makamına kadar yükselen Feyzullah Efendi'dir. Şeyhülislâmlıkla padişah hocalığını birleştirdiği için "câmiu'r-riyâseteyn" unvanıyla da anılmıştır.[835]

---

832 *Naîmâ Tarihi,* C.4, s.327.

833 *Naîmâ Tarihi,* C.4, s.330.

834 Evliya Çelebi, Hüseyin Efendi'nin öldürülmesinin tüm âlim ve salihlerin izniyle olduğunu söyleyerek kendisi için ağır ifadeler kullanmıştır. (*Günümüz Türkçesi ile Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, s.55.)

835 Mehmet Serhan Tayşi, "Feyzullah Efendi", *DİA,* C. 12, İstanbul 1995, s.527.

Naîmâ'nın dediği gibi, Osmanlı Devleti'nde daha eşine rastlanmamış olayların meydana gelmesinde etkili olan Feyzullah Efendi, Erzurum'da doğmuştur. Babası da ilmiye mesleğinden olan Feyzullah Efendi, Erzurum yöresinin seçkin âlimlerinden olan Şeyh Mehmed Vânî Efendi'den ders aldı. İstanbul'a giden ve orada büyük şöhret kazanarak padişah hocalığına kadar yükselen Mehmed Vânî Efendi'nin isteği üzerine önce İstanbul'a, oradan da padişahın bulunduğu Edirne'ye gitti.

Damadı olduğu Vânî Efendi'nin aracılığıyla IV. Mehmed'in şehzâdesi Mustafa'ya (II. Mustafa) hoca oldu (1669). Bu gelişme, hem ileride tahta geçecek olan genç şehzâdenin hayatında, hem de Osmanlı Devleti'nde derin tesirlere yol açan olayların başlangıcı oldu. Babasının av düşkünlüğü, annesi Rabia Gülnûş Sultan'ın harem ve saray işleriyle fazlaca meşguliyeti, Mustafa'nın altı yaşından yirmiüç yaşına kadar özel hocası olan Feyzullah'a müstakbel Sultan üzerinde derin bir tesir kurmak için şartları hazırlamış olacaktır.[836]

İlmiye mesleği içerisinden gelmesine rağmen defalarca kendisine kadılık mesleği teklif edilmesine rağmen kabul etmemesi, Feyzullah Efendi'nin daha gençliğinden beri hep daha yüksek makamlara yükselmek için fırsat gözettiğinin bir göstergesidir. Hocalık görevini aldıktan bir yıl sonra padişah fermanıyla kendisine mülâzemet verildi. Bundan sonra Feyzullah Efendi ilmiye mesleğinde hızla yükseldi.[837] Rumeli kazaskerliği pâyesiyle Şehzâde Ahmed'in (III. Ahmed) de hocalığına getirildi.

1686 yılında, padişaha ait "Bayram Paşa Yalısı Çayırı" olarak bilinen has bahçede at bulundurduğu gerekçesiyle IV. Mehmed'in öfkesini çekerek vazifesinden alındı.

Ancak hocalık görevinden azledilmesinin asıl sebebinin yukarıdaki olay olmadığı, asıl sebebin IV. Mehmed'in, Feyzullah Efendi'nin hal ve tavırlarından rahatsız olduğu anlaşılmaktadır. Naîmâ, onun bu özelliğini şu şekilde açıklamaktadır:

836 Selim Karahasanoğlu, "Yanlış zamanda, yanlış adam: Feyzullah Efendi", *TALİD,* C.3., sayı:5, 2005, s.844.

837 Tayşi, "Feyzullah Efendi", s.527.

Feyzullah Efendi'nin huyu, geçmişteki bilginler gibi aza kanaat, dünya süsüne ve zenginliğine rağbet etmemek şeklinde olmayıp, tabiatı aslında yüksekten atmak ve dünya sevgisi ile içi dolu idi.[838]

Feyzullah Efendi'nin haddinden fazla ihtişâma düşkün, halvet ve sohbette pek fazla büyüklük gösteren bir kimse olması ve bazı ağır tavırları pâdişâha çirkin görünmüştü. Naîmâ, padişahın kızgınlığına yol açan olayı şu şekilde anlatmaktadır:[839]

Edirne'de bir gün padişahın da katılıldığı îslâm askeri için duaya çıkıldığı sırada Feyzullah Efendi yirmi kadar baratalı[840] adamıyla ve yedekciler yanında büyük bir ihtişam ile duâ meydanına geldiğini pâdişâh görünce canı sıkılıp Darüssaâde ağası Yusuf ağayı hemen çağırarak "*bundan sonra hoca Efendi adamlarına barata giydirmesin, ulemâdan olan adam, mirahor gibi bir sürü baratalı gezdirmenin münasebeti nedir? Bütün hizmetkârları dülbende sarınsın!*" diye gizlice tenbih buyurdular. Ertesi gün hademeleri dülbend sarındılar.

Hatta hocalık görevinden azledilerek Anadolu kazaskeri olan Edirneli İbrâhim Efendi hocalık hizmetine tâyin olundu ve Feyzullah Efendi bir köşeye çekildi. Kısa bir süre sonra hocalığını yaptığı şehzâdelerin annesi Gülnuş Emetullah Sultan'ın da aracılığıyla bu olay sebebiyle çıkarıldığı ulemâ listesine tekrar iade edildi ve kendisine Eyüp kazası arpalık olarak verildi.

IV. Mehmed'in hal'i ve İkinci Süleyman'ın tahta çıkışından hemen sonra şeyhülislâm makamına getirildi. Feyzullah Efendi'nin on yedi gün kadar süren bu ilk şeyhülislâmlığından azli askerî bir karışıklıktan kaynaklandı. Sadrazam Siyavuş Paşa aleyhine ayaklanan yeniçeriler Siyavuş Paşa'yı katlettikten sonra Feyzullah Efendi'den de şeyhülislâmlık mührünü alıp memleketi olan Erzurum'a göndermişlerdir. Ancak Feyzullah Efendi'nin azil sebebinin isyan eden askerler değil de, isyan için toplanıp Siyavuş Paşa'yı katleden askerler ile birlikte Ağa Kapısında bulunması nedeniyle olması ihtimali de yüksektir.[841]

---

838 *Naîmâ Tarihi*, C.6, s.432.
839 *Naîmâ Tarihi*, C.6, s.430.
840 Barata, çuhadan yapılan ucu kıvrık uzunca bir külahtır. Saray adamları giyerdi.
841 Orhan, F.Köprülü, "Feyzullah Efendi", C.4, s.594.

Yedi yıl kadar Erzuram'da yaşayan Feyzullah Efendi, vaktiyle hocalığını yaptığı Şehzâde Mustafa'nın tahta çıkışı istediği fırsatı doğurdu. Üzerinde büyük tesiri olduğu yeni padişahın daveti üzerine Edirne'ye gelip ikinci defa şeyhülislâmlığa tayin edildi ve bu makamda aralıksız sekiz yıldan fazla kaldı. Sultan İkinci Mustafa'nın kendisini Edirne'ye daveti esnasında "*Yol gösterici üstadımdır, ulemâ arasında benzeri azdır, bir bilgin, vakarlı, derin kimsedir, din ve devlet işlerine nezaret, dünya ve ahiretimi korumak hizmeti içün böyle bir eski iyiliksever kimseye muhtâcız*" demesi Feyzullah Efendi'ye duyduğu güvenin bir göstergesidir. Naîmâ bu konuda "hükümdarlık vefakârlığına lâyık olan, ilim öğretme hakkını yerine getirdi." demektedir.[842]

Feyzullah Efendi'nin padişah tarafından kendisine gösterilen bu hürmet ve itimatı çok iyi değerlendirdip meydan alması Naîmâ tarafından "…*çocukları ve torunları da pek çok olup, sözünün geçer oluşu ve pâdişâhın iltifatı da kendini çok yüksek emellere düşürdü*" şeklinde açıklamaktadır.[843]

Bundan sonra eski talebesi olan padişah üzerinde büyük bir nüfuzundan faydalanak her şeye karışmaya başlamıştır. Hatta Padişah İkinci Mustafa, tayin ettiği sadrazamlara "zinhar şeyhülislamın re'yinden hariç hareket etme" diyecek kadar itimat ettiğini görüyoruz. Hatta ileride anlatılacağı üzere Edirne Vak'asının başlangıcında Padişah, İstanbul'da başlayan olaylardan neden geç haberdar edildiğini sorması üzerine sadrazam bu sözü hatırlatarak Feyzullah Efendi'nin reyine göre hareket ettiğini söyleyerek kendisini kurtarmıştır.[844]

Merasimde protokol kurallarına göre vezir-i azamla şeyhulislam bir yere giderlerken kanun üzere şeyhülislam, sadrazamın solunda bulunurdu. Fakat İkinci Mustafa, hocasına büyük hürmeti dolayısiyle Feyzullah Efendi'nin sağda ve vezir-i azamın onun solunda gitmesini emretmiştir.[845]

Bu hadiseden de anlaşılacağı üzere Feyzullah Efendi'nin Sultan Mustafa üzerinde büyük nüfuzu vardı. Bundan faydalanarak devlet işlerine müdahale etmeye, oğullarını ve akrabalarını henüz küçük yaşlarda iken yüksek mevkilere getirmeye başladı. Kazalara

842 *Naîmâ Tarihi*, C.6, s.431.
843 *Naîmâ Tarihi*, C.6, s.432.
844 Mustafa Nihat Özön, *Silahtar Tarihi*, Akba Kitabevi, s.188.
845 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.3, s.484.

varıncaya kadar tüm ilmiye sınıfı tayinlerini kendi adamlarına verip, kadıların tepkisini üzerine çekti.

Feyzullah Efendi özellikle yakınlarına ve akrabalarına bol bol memuriyet ve rutbeler aldı. Hatta henuz yirmi beş yaşında bulunan büyük oğlu Fethullah Efendi'yi Selanik kadılığına ve az sonra kazaskerliğe tayin ettirdiği gibi, daha da ileri giderek Osmanlı tarihinde ilk defa olmak üzere oğlu Fethullah Efendi'nin kendinden sonra şeyhülislâm olması hususunda padişahtan bir ferman bile almıştır. Hatta Silahtar Tarihi'nde Mehmet Ağa'nın aktardığı bir olay, bu tayinin "Deli" lakabını taktığı Fethullah Efendi'de büyük bir gurura sebep olduğunu göstermektedir. Şehzâde Mahmut'un hocaya verilme töreninde kaymakam Moralı Hasan Paşa'yı iterek alt tarafta oturması gerekirken, *"Benim şeyhülislamlık pâyem vardır*" diyerek üzerine geçmiştir. Hasan Paşa'nın bu küçük düşürürücü olayı hiç unutmayıp, ilerde babası ile birlikte katledilmelerinde başlıca rol oynadığını da ilave etmektedir.[846]

Bununla da yetinmeyerek ortanca oğlu Mustafa Efendi'ye iki senede medreseleri devrettirerek Selanik kadılığı sonra Anadolu kazaskerliği payesiyle Mekke kadılığı ve arkasından bilfiil kazaskerlik verdi; keza onsekiz yaşındaki üçüncü oğluna Anadolu payesiyle Bursa kadılığını vermiş ve on yaşındaki en küçük oğlu İbrahim'i de Rumeli payesiyle Yenişehir kadısı tayin ettirmiştir.[847] Yine Silahtar Mehmed Ağa, bu durumu "tüyü, tüsü çıkmamış gençlik çağında her birinin (Feyzullah Efendi'nin oğulları) manzume-i şan-i itibârına ilaveten Rumeli Sadrı da dâhil edilmiştir" şeklinde izah etmektedir.[848]

Bu uygunsuz icraatları ve giderek nüfuzunu daha da arttırıp tayinlere, azillere müdahalesi içten içe büyük bir tepkinin oluşmasına yol açtı.[849] Feyzullah Efendi'nin uzun süren devlet idaresinde hâkim olma mücadelesi diğer bölümlerde anlatılacağı üzere öldürülmesi ile sona erecektir.

---

846 *Silahtar Tarihi,* s.156.
847 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.3, s.484.
848 *Silahtar Tarihi,* s.158.
849 Feyzullah Efendi'nin öldürülmesi ile ilgili daha geniş bilgi için bk: Ölüm Cezası verilen Şeyhülislamlar-Feyzullah Efendi

İ. Şeyhülislamlığın ve Kazaskerliğin Kısa Sürelerde El Değiştirmesi

Kösem Sultan'ın öldürülmesinin ardından ağalarla sarayın arası iyice açılması ile Ağakapısı'nda ağaların toplanması üzerine padişah tarafından ulamaya ve vezirlere, bölük ağalarına ve diğer devlet büyüklerine adamlar gönderilip dâvet edilmiştir. Şeyhülislam Abdülaziz Efendi ile kazaskerler ve İstanbul Efendisi, ağalar cemiyetinde bulunup, gelmediler.

Bunun üzerine vezir-i âzam Siyavuş Paşa, yakınları ile kimin şeyhülislam olması konusunda istişâre etti. Lala Süleyman ağa ve Turhan Sultan'ın adamları Ebu Said Efendi'nin şeyhüislam olmasını istiyordu. Hocazâde sülalesine mensup olduğu için sülâlenin şöhretini ve ününü anlatıp müftü olmasını istemişlerdir. Ancak vezir Siyavuş Paşa ise, Eub Said Efendi'nin sert tabiatlı ve inatçı olması nedeniyle, Bahaî Efendi'yi istemiştir.

Orada hazır olanlardan Hanefi Efendi, o gün saraya herkesden evvel gelmiş ve kendisine müftülük verilir ümidi ile şeyhülislamlar gibi beyaz bir sof giymişti. Hemen vezir-i Âzam'a hitap ederek:

"Paşa hazretleri! Pâdişâh huzuruna gelmekte herkesin önüne geçtik ve pâdişâhımız uğrunda gayret sarf ettik. Zamana göre liyâkatimiz meydanda iken, müftülük hizmetinin bizden geri çevrilmesinde ne fayda vardır?" deyince iki tarafta kendi istediklerini bu makama getiremediklerinden sadrazamın onayı ile hemen pâdişâha müftülük hattını yazdırıp, Hanefi Efendi'ye verdiler.[850]

Hanefi Efendi, elini çabuk tutarak huzura kabul edilip meşihat hattını aldığı halde aynı gün Ebûsaid Mehmed Efendi taraftarlarının ağır basması ile şeyhülislâmlıktan alındı.[851] İstediği kişinin bu makama gelmesi konusunda ısrar eden ve sadrazam ile ters düşen Süleyman Ağa'nın tembihi ile Ebu Said Efendi'ye adam göndermişler ve sancağın çıktığını bildirip dâvet etmişlerdir. Ebu Said Efendi, bu sırada saraya gelip, el öpünce, daha evvel tâyin edilmiş olan Hanefi Efendi'den dönülmüş, tekrar müftülük hattı (yazısı) yazılıp Ebu Said Efendi'ye verilmiştir. Ancak bu sırada ilginç bir olay yaşandı. Hanefi Efendi'den daha önce kendisine verilen müftülük hattını istediler. "Yanımda değil, eve göndermiştim" diyerek vermedi. Bunu uğur sayarak kendinde alıkoydu.

---

850 *Naîmâ Tarihi,* C.5, s.126

851 Mehmet İpşirli, "Hanefi Mehmed Efendi", *DİA,* C. 15, İstanbul 1997, s.554.

Rumeli Kazaskerliği de saraya ilk gelenlerden olan ulemâdan Bali-zâde Efendi'ye olmak üzere hat yazılıp verilince Naîmâ'nın ifadesi ile "hattı alıp iffetli görünmek ve hulûs çakmak"[852] yüzünden:

"Pâdişâhım! Biz bu meclise mansıb kapmak düşüncesiyle gelmedik, âsi taifenin cemiyetlerini def'i ve zâlimleri men' etmek için geldik. Bir başka duâcınıza verin" deyip hatt-ı Şerifi Öpüp teslim edince, Rumeli kazaskerliğini Hoca-zâde Mes'ud Efendi'ye verdiler.

Hanefi Efendi'ye ise, gönlünü almak için Rumeli kazaskerliği verildi. Daha yeni Rumeli kazaskerliği verilen Hocade Mesud Efendi'ye ise gönülsüz de olsa Anadolu kazaskerliği verildi. Ve ondan Rumeli hattını istediler. Hoca-zâde bu karmaşık durum karşısında: "*Bre canım! Bu ne acâip nesnedir? Ya şimdi bana Rumeli kazaskerliği verilmiş iken derhal değiştirmenin mânâsı nedir*? diyerek itiraz edince Vezîr-i Âzam kendisini teselli ederek: "*Efendi, şimdi böyle icap etti. İş bitsin de Rumeli kazaskeri dahi olursun. Elem çekmen*." diyerek Rumeli hattını aldı.[853]

Hanefi Efendi, Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa zamanında, 1656 tarihinde Şeyhülislamlığa atanmış ise de yaşlı olması ve bünyesinin zayıf bulunması, halsizliği ve sağırlığı nedeniyle 4 ay 15 gün sonra azledilmiştir. İki yıl kadar inziva hayatı yaşayan Şeyhülislam Hanefi Mehmed Efendi, 1658 yılında lstanbul'da vefat etmiştir.[854]

J. Birden Defadan Fazla Tayin Edilen Şeyhülislamlar

1. Bostanzâde Mehmed Efendi

Osmanlı Devleti'nde azledildikten sonra ikinci defa şeyhülislâmlığa getirilen ilk kişi Bostanzâde Mehmed Efendi'dir.[855] Şeyhülislâmlara düzenli olarak ve muayyen miktarda

---

852 Naîmâ Balizade'nin bunu yaranmak düşüncesiyle yaptığını düşünmektedir. Ancak bu olayda diğer kaynaklar Hanefi Efendi'nin aksine Balizade'nin ulemada olması gereken olgunluğu gösterdiğini belirtmektedirler.

853 Naîmâ, Hocazade Mesud'un, Müftülük hattının Hanefi Efendide kaldığını sonradan işitince "Yâ bizden Rumeli hattını almanın mânası nedir?" diye pek çok teessüf ettiğini bildirmektedir. (*Naîmâ*, C.5, s.129.)

854 Altınsu, *Osmanlı Şeyhülislamları*, s.86.

855 1589- 1592 ve 1593- 1598 tarihleri arasında iki kez Osmanlı Devleti şeyhlülislamlığı yapmıştır.

arpalık[856] verilmesi de yine ilk defa onun şeyhülislâmlığı döneminde gerçekleşmiştir. Bostanzâde III. Mehmed'in takdirini kazanmış, bunun sonucu olarak kendisine otuz mülâzemet[857] kontenjanı tanınmış, daha sonra şeyhülislâmlar için bu uygulama âdet olmuştur.[858]

Naîmâ, azil sebebi olarak Anadolu kazaskeri ve devrin tanınmış şairi Bâkî ile aralarında çıkan bir tartışma gösterilir. Buna göre Anadolu Kazaskeri Şair Baki Efendi'yi bazı kadıların şikâyet etmesi üzerine bunu duyan Baki Efendi: "Mufti Efendi kendi biraderini (İstanbul Kadısı Mustafa Efendi) Anadolu sadrına nakil için şikâyetcileri harekete geçirir" diyerek suçlamıştır. Bununla da yetinmeyen Baki Efendi, "Şeyhülislam, kırk yıldır boğazın yırtar, daha bir dürüst nağmesi sadır olmuş değildir. Yazdığı fetvalar dahi metinlere muhaliftir. Ol mansıbı (mevkii) hazmettiği yetişmez." diyerek ağır suçlamalarda bulunmuştur.

Bu konuşmadan haberdar olan Bostanzâde, Bâkî'nin bazı beyitlerinin küfrü mûcip olduğunu,[859] azledilmediği takdirde kendisinin şeyhülislâmlığı bırakıp başka ülkeye gideceğini söyler.

Bostanzâde'nin Baki Efendi için "*raşi*" ithamında da bulunmuştur ki, bu kelime rüşvet alan ve veren anlamına gelmektedir. Bu sözü söylemesinde, Baki Efendi'nin Bostanzâde'nin azli için Sadrazam'a ve Hoca Sadeddin Efendi'ye varıp "*Eğer fetva Zekeriya Efendi'ye olmazsa bana verin, yevmiye beşer yüz fetva vereyim*"[860] deyip arzuhalini padişaha ulaştırması etkili olmuştur.

---

856 Memurlara bir nevi munzam tahsisat ve azil yahut tekaüdedilen mülki ve İlmi memurlara, mazuliyet ve takaüt maaşı kabilinden verilen şey hakkında kullanılır bir tabirdir. (Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.1, s.84.)

857 Maaşsız acemilik hizmeti yerinde kullanılır bir taibirdir. Staj karşılığıdır. Eskiden stajyer yerinde "mulazim", "şakirt" unvanları kullanılırdı. (Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.2, s.611.)

858 Mehmet İpşirli, "Bostanzâde Mehmed Efendi", *DİA,* C. 6, İstanbul 1992, s.311; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.3, 2.kısım, s.455-456.

859 Baki efendinin şiirlerinde geçen "Meyhaneler beyt el-haram / Pîr-i muğan şeyh el-harem / Yusuf'u bilmezin ama, seni ra'nâ bilurum" beyti (*Naîmâ Tarihi,* C.1, s.65.)

860 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.65

Şeyhülislamın tehdit içeren bu konuşmasından rahatsız olan III. Murad, Bostanzâde'yi ve kardeşini azlederek[861] şeyhülislâmlığa Bayramzâde Zekeriyyâ Efendi'yi getirir.

Bostanzâde azledildikten hemen sonra aynı yıl içinde üçüncü defa Rumeli kazaskerliğine getirilmiş, 11 Temmuz 1593'te de Zekeriyyâ Efendi'nin vefatı üzerine yeniden şeyhülislâm olmuştur. Bu ikinci şeyhülislâmlığı vefatına kadar yaklaşık beş yıl sürmüştür. Böylece toplam olarak şeyhülislâmlıkta kaldığı süre yedi yıl, dokuz ay, yirmi sekiz gün tutmaktadır.[862]

2. Sun'ullah Efendi

Sunullah Efendi dört defa şeyhülislâm olup ilk müftülüğü otuz altı yaşında idi.

Şeyhülislamlığı döneminde sosyal meseleler yanında siyasi konularda da ağırlığını hissettirdi. Tarihçi Selaniki, dürüstlüğünü çok takdir ettiği Sun'ullah Efendi'nin toplumun nizam *ve* intizamı için ısrarla üzerinde durduğu hususları etraflıca anlatır. Bunlar arasında vakıfların idaresindeki israfın, kadınların çarşı ve pazarlarda rastgele gezmelerinin önlenmesi, rüşvetin yasaklanması, saraylı kadın ve hadımların idareye müdahalelerine engel olunması, paranın değerinin korunması, bozulmuş olan ilmiye mesleğine çekidüzen verilmesi konuları öne çıkar.[863]

Kaynaklarda dürüst, samimi, azli pahasına da olsa doğruyu söylemekten çekinmeyen bir âlim olduğu belirtilir.

Naîmâ, yaptığı işleri beğenmekle beraber Sun'ullah Efendi'nin etrafındakilere çabuk inandığını, bu yüzden Karayazıcı ve Eflak Voyvodalığı meselelerinde hata ettiğini belirtmiştir. İlk kez azledildiğinde Kira Hatun meselesi ile birlikte bu olayların etkili olduğunu belirtmektedir ki hadiseler şu şekilde gelişmiştir:

İstanbul'da "Kira" demekle tanınmış bir Yahudi Kadın'ın (Esparanzo Malchi) harem vasıtasiyle hayli şohret bulup, saraya yakın kişilerin rüşvet vasıtası olmakla, büyük işlere

---

861 Azil sebepleri arasında, vakfiyesi gereği İstanbul Sultan Bayezid Medresesi'nde şeyhülislâmların ders vermeleri âdet olduğu halde Bostanzâde'nin bunu uzun süre ihmal edip derse gitmemesi de gösterilmektedir.

862 Altınsu, *Osmanlı Şeyhülislamları,* s.44.

863 Mehmet İpşirli, "Sunullah Efendi", *DİA,* C. 37, İstanbul 2009, s.531.

karışmış iltizam ve gümrükleri ele geçirmişti. Sunullah Efendi'nin bu durumdan hem rahatsız olan, hem de zarara uğrayan Sipahilerin isyan etmesinde rol oynadığı ve bu konuda sipahileri teşvik ettiği iddia edilmiştir. Sipahilerin başlarını talep ettikleri kimselerin katli için fetva vermediyse de sürgüne yollanabileceklerini bildirdi. Ancak çıkan olayların kontrolünü sağlayamadı, Kira Kadın ile iki oğlu öldürüldü. Bu yüzden vâlide sultanın huzuru kaçıp Sun'ullah Efendi'yi sipahileri tahrikle suçladı.[864]

Sun'ullah Efendi'nin etkin rol üstlendiği diğer bir konu Eflak voyvodalığı meselesiyle ilgilidir. 1601'de Eflak Voyvodası Mihal (Mihai Viteazul) ve elçisi Dimo'nun yanlış davranışları ve birçok müslümanın ölümüne sebep olmaları yüzünden serdar tayin edilen Kaymakam Hafız Ahmed Paşa, haklarında fetva istemişti.[865] Sun'ullah Efendi, Mihal ve elçisinin ahd ve emanının şer'an makbul olmadığı, katl ve tenkil olunmalarının vâcip olduğu şeklinde sert bir fetva verdi, bunun üzerine elçi öldürüldü. Bu uygulama daha sonra tartışmalara yol açtı, hatta Sadrazam İbrâhim Paşa bu şekildeki uygulamadan çok rahatsız olarak durumu padişaha bildirdi.[866]

Azlinin Sebeplerinden birisi de Karayazıcı meselesi idi. Asilerden Karayazıcı Abdülhalim'in affi, ayrıca ona görev verilmesinde de etkili olduğu bilinmektedir. Karayazıcı daha sonra karışıklıklar çıkarınca Sun'ullah Efendi ağır eleştirilere mâruz kaldı.

Hatta Naîmâ Sun'ullah Efendi'nin birader-zâdesi Çelebi Kadı'nın, Kara-Yazıcı'dan çok mal alıp, Sinan Paşa-zâde Mehmed Paşa'nın aleyhine çalışarak serdarlıktan attırıp, Çorum sancağını Kara-Yazıcı'ya verilmesine çalıştığını belirtmektedir.[867]

Bir yıldan fazla süren mazuliyet döneminde de Sun'ullah Efendi devlet meselelerinden uzak kalmadı. Mesela sadaret kaymakamı Damad Halil Paşa'nın rüşvet aldığını Padişah lll. Mehmed'e arzedince Halil Paşa görevinden alınarak Saatçi Hasan Paşa kaymakamlığa getirildi.

---

864 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.238.

865 Hafız Ahmet Paşa'nın bu fetva sayesinde daha önce Mihal'in kendisine yaptıklarının intikamını almak istediği anlaşılmaktadır. Niğbolu muhafazasında iken Mihal, hile ile onun uzerine gelip, Hafız Ahmed Paşanın bozularak kaçmasına sebep olmuştu. Paşa'nın varını yoğunu yağma ettirdikten sonra kendisine getirilen Hafız Ahmet Paşa'ya ait libas (elbise) ve destarını (sarığını) bunak bir kadına) giydirip "Serdarı tuttum, gorun!" diyerek askerine gösterip "Onunla bunun farkı yoktur" diye gürültü edip gülerdi. (Naîmâ, C.1, s.217)

866 İpşirli, "Sunullah Efendi, s.531.

867 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.240.

Anadolu'da karışıklıkların artması üzerine Hasan Paşa azledilince yine Sun'ullah Efendi ile sıkı temasta olan Güzelce Mahmud Paşa kaymakam oldu. Güzelce Mahmud Paşa kaymakam olduktan kısa bir süre sonra, Sun'ullah Efendi 5 Ocak 1603 tarihinde ikinci defa şeyhülislâmlığa getirildi.

Ancak bu görevi çok kısa sürmüş ve otuz dört gün sonra azledildilmiştir. Bunun sebebi Sadrazam Yemişçi Hasan Paşa aleyhindeki faaliyetleridir. Sonunda görevinden azledildi. Bu azilde yeni sadrazam Yemişçi Hasan Paşa ile aralarındaki ihtilâfın önemli rol oynadığı kaydedilmektedir.[868]

Gelen hatt-ı hümâyunda görevden alınıp Rodos'a sürülmesi emredildi. Durumu önceden haber alan Sun'ullah Efendi gizlendi, bu arada hakkında saltanata geçmek istediği şeklinde dedikodular yayılmaya başladı.[869] Onun saltanata alternatif biri gibi gösterilmiş olması bile şeyhülislamın siyasî gücü ve etkisi hakkında fikir verir.

Bir müddet sonra Yemişçi Hasan Paşa'nın azledilmesi ve idamı üzerine önemli bir rakibi ortadan kalkan Sun'ullah Efendi yeniden güç kazandı.

III. Mehmed'in vefatı, yerine oğlu I. Ahmed'in cülûsunun ardından üçüncü defa şeyhülislâm oldu. Bu dönemde yine çeşitli idarî ve askerî kararlarda, toplanan meşveret meclislerinde etkin rol oynadı. Özellikle Sadrazam Derviş Paşa ile karşı karşıya geldi. Hatta 1015 Saferinde (Haziran 1606) yapılan bir meşverette Padişah I. Ahmed ile tartıştı.[870] Derviş Paşa'nın gayreti ile tekrar azledildi.

Ancak Derviş Paşa'nın Hocazâdelerin hegomonyasından korkarak ikinci kez bu makama tayin ettiği Ebul-Meyamin Mustafa Efendi'nin kısa sürede vefatı üzerine I.Ahmet'in isteği üzerine sadrazamın aleyhte tavrına rağmen IV. defa şeyhülislam oldu.

Kırım Hanı Gazi Giray'ın vefatı üzerine han tayini esnasında fikri sorulan Sun'ullah Efendi'nin reyinin bozukluğu ve tedbirde isabetsizlik ettiği zannı ile padişah tarafından Şeyhulislamlıktan tekrar azledildi.

---

868 Bu mesele "Şeyhülislam-Vezir-i azam ilişkileri" başlığında teferrüatıyla anlatılmıştır.
869 İpşirli, "Sunullah Efendi", s.531.
870 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.468.

Bu toplantıda yer alanlardan olup, doğru karar verdikleri için Hocazâde Mehmed Efendi'yi Şeyhulislam edip, bundan sonra uzun zaman şeyhuülislamlık makamı, Hocazâdeler sülalesinde kaldı.

Sun'ullah Efendi'nin içinde bulunduğu bu hadiseler ilmiye teşkilâtı kadar Osmanlı siyasî ve askerî tarihini de etkilemiş, özellikle yeniçerilerle sipahiler arasında düşmanlığın artmasında rol oynamıştır.

Zekeriyazâde Şair Yahya Efendi, Es'ad Efendi-zâde Ebû Said Efendi, Dürrizâde Mustafa, Mekki-zâde Asım Efendiler üçer defa şeyhülislâm olmuşlardır. İkişer defa olanlar daha çoktur. İsmi şeyhülislâmlar kısmma geçmek üzere birkaç saat şeyhülislâm olup askerin istememesi sebebiyle azlolunanlar da vardır.

3. Ebusaid Mehmed Efendi

Zekeriyazâde Yahya Efendi 'nin vefatı üzerine 1644 yılında şeyhülislam oldu. İki yıl sonra 1651'de ikinci kez şeyhülislam oldu ancak bir süre sonra Anadolu kazaskerliğine Bâlîzâde Mustafa Efendi'nin getirilmesi üzerine, mâzul İstanbul kadısı Esad Efendi bu makamın kendisinin hakkı olduğunu ileri sürerek ona karşı çıktı. Çok sert bir mizaca sahip olan Ebûsaid Efendi Esad Efendi'yi huzurunda tartakladı. Bu hareketi ilmiye mesleğine karşı bir hakaret olarak gören ulemânın tepkisi üzerine Ebûsaid Efendi görevden alındı

İki yıl sonra 2 Ocak 1654'te üçüncü kez şeyhülislamlığa getirildi. Bir yıl dört ay kadar kaldığı bu görevi sırasında sadrazam seçiminde aktif rol oynadı. Sadrazamlık, Derviş Paşa'dan alınıp onun yerine daha uygun bir vezîriâzam bulunması faaliyetlerinde aktif rol aldı. Bu makama İpşir Mustafa Paşa'nın getirilmesinde de faal rol oynadı.[871] Ancak bu faaliyetleri onun azline yol açtı. Evi yağmalanan şeyhülislam, zorbaların elinden zor kurtuldu. Şeyhülislâmlıktan azlederek bu makama Koca Hüsamzâde Abdurrahman Efendi'yi getirildi.

K. Naîmâ'da Ölüm Cezası Verilen Şeyhülislamlar

Osmanlı Devleti idarî kadrosunda bulunan hemen herkese en büyük ceza olan ölüm cezasının verilebildiği ve sadrâzamların bile böyle bir cezadan kendilerini kurtaramadığı

871 Mehmet İpşirli, "Ebusaid Mehmet Efendi", *DİA,* C. 10, İstanbul 1994, s.281.

bir gerçektir. Hal böyleyken seyhülislâmlar, bu kaidenin dışında tutulmuşlardı. Dinî reis olmaları, onları böyle bir cezadan uzak tutuyordu. İlmiye geleneğine ve kanununa göre ulemâya verilen en ağır ceza azil ve sürgündü. Osmanlı tarihinde istisnaî olarak bazı kritik durumlarda ulemâya ölüm cezasının verildiği bilinmektedir.

17. yüzyıl ile birlikte ilmiye teşkilatındaki bozulmalar şeyhülislâmlık kurumunu da olumsuz etkilemiş; bazı şeyhülislâmlar, kuruluş misyonlarının dışına çıkarak ve giderek siyasete müdâhil bir konum almaları onların sık sık azledilmelerine ve hatta katledilmelerine sebep olmuştur. İslam Hukuku devlet başkanına ölüm cezasına hükmetmek yetkisini tanımıştır. Osmanlı Devleti'nin tek ve mutlak hakimi olan padişahın meşruiyetini sorgulamak ya da onu tahttan indirmeye teşebbüs etmek açık bir siyaseten katl sebebidir.[872] Maktûl şeyhülislâmların da bu tür bir girişim sonucu katledildikleri görülmektedir. Bu nedenle "sâî bi'l-fesâd" olma, siyasete karışma ve nüfuzlarını kötüye kullanma sebebiyle ölümle cezalandırılmıştır.[873]

Öldürülen şeyhülislamlardan bazılarına "şehit" sıfatı da verilmiştir. Çünkü, bunların yanlış anlayışlara kurban gittikleri düşüncesi hâkimdir.[874] Bununla beraber, beş asra yaklaşan tarihi içinde sadece üç seyhülislâm ölüm cezasına çarptırılmıştır. Böyle bir ceza ile hayata veda eden şeyhülislâmlar şunlardır:

1. Ahîzâde Hüseyin Efendi
2. Hocazâde Mes'ud Efendi
3. Erzurumlu Seyyid Feyzullah Efendi

1. Ahizâde Hüseyin Efendi

IV. Murad dönemi şeyhülislamlarından olan Ahizâde Hüseyin Efendi[875], Osmanlı Tarihine ilk kez ölüm cezası uygulanan şeyhülislam olarak geçmiştir. Hadise şöyle gerçekleşmiştir:

---

872 İsmail Katgı, *Osmanlı Devleti"nde Öldürülen Şeyhülislâmlar*, GAZÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, 2011, s.85

873 İpşirli, "Şeyhülislam", s.93.

874 Altınsu, Osmanlı Şeyhülislamları, s.42

875 Daha geniş bilgi için bk.: Şeyhülislam-Padişah Münasebetleri-IV.Murad'ı dehşete düşüren ve bunu canı ile ödeyen şeyhülislam.

Pâdişâh IV. Murad İzmit üzerinden Bursa'ya yolculuğu sırasında ihmali olduğunu düşündüğü İznik Kadısını astırması üzerine şeyhülislamın, padişahın annesi Kösem Sultan'a nasihat amacıyla yazdığı teskere ve aynı zaman diliminde ulemâ arasındaki ihtilafları kaldırmak amacıyla yapılan bir toplantı nedeniyle endişelenen Valide Sultan, oğlunun acele İstanbul'a dönmesi için haber gönderdi.

Çok hızlı bir şekilde İstanbul'a dönen IV. Murad, Şeyhülislam Hüseyin Efendi'yi ve oğlu İstanbul Kadısı Seyid Mehmed Çelebiyi, acelece kayığa bindirerek sürgün olarak Kıbrıs'a doğru yola çıkardı. Ancak daha önceki zorbaların isyanında askerler tarafından göreve getirildiği için şüphelendiği Hüseyin Efendi'ye öfkesi dinmeyen padişah arkasından bostancıbaşını gönderip: "Eğer boğazdan taşra (dışarı) çıkmış iseler üstüne düşmeyip gelip gidesin, eğer boğazdan içeride yetişirsen idam edesin!" diye emir verdi.

Oğlu Mehmed Çelebi evvelce gitmiş bulunmakla ona yetişemedi, fakat Naîmâ'nın ifadesi ile kötü talihi yüzünden Hüseyin Efendi'nin kayığı henüz denizde fırtına nedeniyle çalkalanıp, fırtına nedeniyle boğazdan çıkamamıştı. Yetişip kayığı Rumeli yakasına yanaştırdılar. Halkının çoğu Hıristiyan olan Kalabriya adlı köye varınca, orada bir yeniçeri evine indirip namazını kılıp, duasını ve vasiyetini yaptıktan ve sonra bostancılar tarafından boğularak idam edildi. Cenazesi bulunmaması için kumsala gizlice gömüldü. Böylece İstanbul'da yaptırdığı medrese yanında hazırlattığı zarif mezarı boş kaldı.[876]

Naîmâ'nın şu sözleri, Hüseyin Efendi'nin suçsuz olduğunu düşündüğünü göstermektedir: *Anlamınca iyilik olsun diye yazılmış olan mektubu, hasetçiler kötülüğe çekip, fenalığa verip, Mollanın (Ahî-zâde nin) nasihat kılıklı olan sözlerini tahakküm ve taşkınlık şeklinde gösterip, hakkında pâdişâhın gazabı alevlendi.*[877]

Osmanlı geleneğinde ilmiye sınıfında en ağır ceza sürgün iken IV. Murad'ın ilk defa bu kuralı çiğneyerek önce bir kadıyı, sonra da bir şeyhülislâmı idam ettirmesi çeşitli huzursuzluklara sebep oldu. İdam kararında, şeyhülislâmın askerin ayaklanması sırasında şeyhülislam olmasının ve özellikle IV. Murad'ın kardeşlerini öldürmeyeceğine dair verdiği söze asker adına kefil olmasının da etkili olduğu söylenmiştir.[878]

---

876 *Naîmâ Tarihi,* C.3, s.194
877 *Naîmâ Tarihi,* C.3, s.195
878 İpşirli, "Ahîzâde Hüseyin Efendi", s.548.

2. Hocazâde Mes'ud Efendi

"Hocazâde" ünvanını kendinden önce gelen diğer şeyhülislamlar gibi Hoca Saadettin Efendi'nin ulemâ sulalesinden değil, I. Ahmed'in hocası Aydınlı Mustafa Efendi'nin oğlu olmasından dolayı almıştır. Osmanlı tarihinde görevden alındıktan sonra idam edilen üç şeyhülislâmdan biri olduğu için kaynaklarda "şehid" unvanıyla da geçer. [879]

Bu gücünü devlet işlerine karışarak, tayin ve azillere müdahale ederek kullanmaya başlayan Mesud Efendi bazı önde gelen devlet adamları ve ulemânın tepkisine yol açtı. Anadolu Kazaskerliği sırasında Gürcü Mehmed Paşa'nın azledilip yerine Tarhuncu Ahmed Paşa'nın getirilmesinde önemli rol oynadı. Gizlice İstanbul'a davet edilen Tarhuncu Ahmed Paşa durum açıklığa kavuşuncaya kadar onun evinde kaldı.

Çınar vak'asında bazı söz sahipleri ile dostluğu olduğundan askerin isteği ile tâyin olunmuştu. Naîmâ'nın ifadesiyle bu suçtan eteğini temizlemek için pâdişâh tarafına sadakatle hizmet ederek meydan zorbalarının ortadan kaldırılması için büyük gayret göstermiştir. Bu hususstaki hizmeti pâdişâhın memnuniyetini mucip olup Sultan Genç Osman'nın hocası Ömer Efendi'ye daha önce verilmiş olan Sivas'taki onbin kuruşluk hâs kendine bağlanmıştır. Bu suretle kendisinden önce gelen şeyhülislâmlardan fazla ikrama mazhar olmuş, geçmişte yaptığı hallerinden göz yumulma şeklinde müsamaha gösterilmiştir.[880]

Mesud Efendi'nin dört ay on iki gün süren meşihat günleri büyük çalkantılar içerisinde geçti. Bu çalkantıların sebebi devlet işlerine müdahalesi, tayin ve azilleri kendi kontrolü altında tutma ihtirası yanında ortamın çok karışık olması idi.

Yeni şeyhülislâm özellikle belli başlı tayinlerde belirleyici olmak istiyordu. Bu amaçla Siyavuş Paşa'nın ölümü üzerine Mesud Efendi, sözünden çıkmayacağına inandığı Şam Valisi Boynueğri Mehmed Paşa'ya sadrazamlık verilmesini saraydaki meşveret meclisinde kabul ettirdi.

Ancak yeni sadrazamın devlet işlerinde müstakil hareket etmesi üzerine üzerine Mesud Efendi Vâlide Turhan Sultan'dan onun azlini istedi. Vâlide Turhan Sultan, sadrazamı

879 İpşirli, "Mesud Efendi, Hocazade", s.345.
880 *Naîmâ Tarihi,* C.6, s.191.

müftünün kendisinin tavsiye ettiğini söyleyerek böyle sıkıntılı bir zamanda hem de suçu sabit olmadan sadrazam değiştirmedin doğru olmadığını söyleyerek reddetmiştir.[881]

İstediğini yaptırmaya alışan Mesud Efendi, sadrazam ile şimdiye kadar kendisine sınırsız destek veren padişahın annesinin yüz çevirmesini hazmedemediği anlaşılmaktadır. Giderek sertleşen davranış ve tutumları saray ve devlet ricâli nezdindeki itibârının da sarsılmasına yol açmıştır.

Bu sırada ortaya atılan bir iddia Mesud Efendi'nin sonunu getirdi ki, şu şekildedir:

Mağlubiyeti kabul edemeyen Mes'ud Efendi, cibilliyetindeki cesaret dolayısıyla, eski dostu kaymakamlıktan azlolunan Haydar Ağa-zâde ile konuşup: "*Bu bunağı (Boynuyaralı Mehmet Paşa) zaruret yüzünden tavsiye eyledik. O ise ayağımıza çelme takmaya çalışıyor. Pâdişâh tarafına nasihat haberi gönderdik, dinlenmedi. Kiiffar Bozcaadayı aldı. Şimdiden sonra bu hale göre İstanbul a da girilir. Zamanın icabı budur ki ocağı kışkırtarak Şehzâde Süleyman'ı tahta geçilelim. Sen de vezir ol. Âlemin nizamına beraber çalışalım!*" demiştir.

İster doğru olsun, ister olmasın, bu haber bir şekilde veziri âzam tarafından duyulunca gizlice padişah ve valide sultana bildirilmiştir. Bunun üzerine azledilerek, acilen Diyarbakır'a sürgün edilmesi için hatt-ı hümâyûn yazıldı. Padişah ile görüşmesine dahi izin verilmeden hemen Bostancı-başı marifetiyle bir kayığa konuldu ve beş altı nefer bostancı ile Bursa'ya sürüldü.

Daha önce yaptıklarından dolayı çok sayıda düşmanı olan ve intikam için sıra bekleyen çok sayıda kişi olduğunu bilen Mesud Efendi, yeni bir iftiraya uğrayıp kötü bir son ile karşılaşmamak için bir an önce Diyarbakır'a gitmek için hazırlıklara başladı. Abaza isyanı dolayısıyla Anadolu'daki karışıklıklar henüz sonlanmadığından yol güvenliği için levendler yazmaya başladı.

Bu durumu fırsat bilen ve aralarında daha önceden husumet bulunan Bursa kadısı Sadreddin-zâde Rûhullah Efendi, hemen durumu İstanbul'a bildirerek Diyarbakır'a gitmemek için bahaneler uydurduğunu ve İstanbul'da taraftarlarının fitne çıkarmasını bekle-

881 *Naîmâ Tarihi,* C.6, s.192.

diğini ima eder. Bu mektup, sadrazam tarafında huzur-u humayuna sunulunca, çok öfkelenen pâdişâh:

"Pâdişâhın fermanına itaat etmeyüp asker toplamakla meşgul olmakla katloluna" deyu hatt-ı hümâyûn çıkarttı.[882]

Misafir olduğu Meâlîzâde'nin köşkünde akşam âni bir baskınla yakalanmak istenen Mesud Efendi karşı koyarak birkaç kişiyi kılıçla yaraladıysa da sonunda öldürüldü. Cesedi bir süre öylece bırakıldıktan sonra Bursa'da Pınarbaşı Mezarlığı'na gömüldü.

Başta kendisini sevmeyen ve hakkında ağır sözler kullanan Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi olmak üzere birçok kimse Mesud Efendi'nin iftiraya uğradığını, devlete karşı bir tavrının olmadığını ifade eder.[883] Karaçelebizâde ayrıca devletin en yüksek ilmiye rütbesine ulaşmış bir kişinin böyle feci bir şekilde öldürülmesinin yakışık almadığını vurgular. Daha sonra sadrazam olan Köprülü Mehmed Paşa bu iftiraya sebebiyet veren Bursa Kadısı Rûhullah Efendi'yi idam ettirmiştir. [884]

Kaynaklarda güçlü kuvvetli, kibirli, sert mizaçlı, ilimle alâkası olmayan, daha çok devlet işlerine karışan bir kişi olarak tanımlanan Mesud Efendi'nin fetvalarına ve herhangi bir eseri olduğuna dair bilgi bulunmamaktadır.

Naîmâ, Mesud Efendi'nin kendisine rakip olarak gördüğü başta Defterdar Mehmed Paşa ve yeniçeri ağası gibi çok sayıda kişinin haksız yere idam edilmesine öncülük ettiği için yaptıklarının cezasını çektiğini söylmektedir.[885]

Aziz Efendi, Mesud Efendi hakkındaki şu sözleri karakterini anlatması bakımından önemlidir: Kendisine rakip olarak gördüğü devlet büyüklerini sürgün ederek tahkir etmeği iftihar sayardı. Küçüğe ve büyüğe lütuf ve merhamet kapısını kapamıştı. Pâdişâh yakınlarına karşı müdârâ, nezaket ve lütuf ile muamele etmeyi tamamen terkedip, devlet adamlarına karşı yüksekten bakarak muamele ederdi.

---

882 *Naîmâ Tarihi,* C.6, s.194.

883 Aziz Efendi, eserinde bu konuyla ilgili: Mes'ud efendi yeteri kadar akıl ve şuurdan uzak olduğu için, kendisi ile alâkası olmayan işlere karışıp kendini bağladıktan başka, iş başında olan devlet vükelâsına tahakküm ederek huzur ve rahat vermediğinden hepsi de intikam almak için ayaklandılar ve yerinden atmak hususunda çalışıp, katlettirinceyedek çalıştılar. Fakat kendisine isnad olunan iclas maddesinden (başka bir şehzadeyi tahta çıkarmak maddesinden) habersiz idi der. *(Naîmâ Tarihi,* C.6, s.198.)

884 *Naîmâ Tarihi,* C.6, s.199.

885 *Naîmâ Tarihi,* C.6, s.197

Naîmâ ise Mes'ud Efendi'yi şöyle tanıtmıştır: Dış görünüşü ile dâvası, devlet işlerini düzeltmek ve dünya ahvalinin nizamına gayret etmekti. Fakat karakteri herkesten üstün olma hırsı fazla olmakla her hususta, "Söz benim olsun ve pâdişâha kimse yaklaşmasın... Devlet işleri, azil ve tâyin benim reyim ile olsun" anlayışındaydı. Bütün devlet erkânı, dilinden korkup mecburen ona müdâra ederlerdi.[886]

Mes'un Efendi'nin cenazesine yapılan uygunsuz muammeleri Naîmâ eleştirmektedir. Tenha bir yerde hükmün yerini bulması mümkün iken acelece misafir kaldığı yerde eziyetle katledilmiştir. Ayrıca Osmanlı Devletinin meşihat makamına kadar yükselmiş bir kişinin cenazesi, sanki bir eşkıya gibi başı ve ayağı çıplak bir şekilde şehrin dışında bir mezbeleliğe atılmıştır. Hatta cenaze üzerine örtecek bir örtü bulunamayınca, fakir bir Müslüman başı üzerindeki sarığı çözerek örtmüştür.

Büyük camide namazının kılınmasına ve umumî salâ okunmasında pâdişâh hükmüne aykırılık ve Müslümanlık âdetine uygunsuzluk yok iken, bu da yapılmamıştır.

Sultan İbrahim zamanında 1642 senesinde Mes'ud Efendi, Bursa Kadısı iken birkaç yeni kiliseyi yıktığı için Veziri Âzam Kara-Mustafa Paşa tarafından azledilmiş ve durum Bursa halkı tarafından protesto edilmişti.

Naîmâ bu nedenle, "Allahın takdiri ki, Mesud Efendi'nin bu şekilde aşağılanma ve tahkire maruz kaldığını gören gayrimüslimler, sevinçlerini meydana vurarak söz ve hareket sitemleriyle müslümanların kalbini yaralayıp mateme garketmişlerdir" demektedir.[887]

Yıkayıp kefenlenmesinde hazır olan, sözüne inanılır kimselerden duyulmuştur ki, Şeyhülislâm Mes'ud Efendi'nin toprak üzerinde yattığını seyretmeğe giden kâfirler, Müslümanların iki misli imiş.

Naîmâ ulemâ sınıfından bir kişeye karşı bu kusuru işleyenler için "dünyada küçük görülüp, ahrette Cenab-ı Hakkın gazabına uğrayacaklardır." diye beddua etmektedir.[888]

3. Feyzullah Efendi ve Edirne Vak'ası (Feyzullah Efendi Vak'ası)

886 *Naîmâ Tarihi,* C.6, s.192
887 *Naîmâ Tarihi,* C.6, s.198.
888 *Naîmâ Tarihi,* C.6, s.199.

Osmanlı Tarihi'nde istisnai bir durum olan şeyhülislam katli bu yüzyılda daha önce iki kez gerçekleşmiş, ancak öldürülen şeyhülislamlar olan Ahizâde ve Hocazede'nin öldürülme sebep ve biçimleri Feyzullah Efendi'den farklı olmuştu. Feyzullah Efendi ise diğer ikisi gibi yönetenlerin öfkesinden değil, yönetilenlerin öfkesinin kurbanı olup bu öfkeli kalabalık tarafından paramparça edilecektir.

Naîmâ'nın kitabının son cildini, Feyzullah Efendi'nin de tesiri ile meydana gelen olaylar sonucunda sadrazam olan Hasan Paşa'nın desteği ile teslim ettiği için, bu olaya özel bir yer vermiş ve kitabın sonuna ek olarak "Feyzullah Efendi Vakası" başlığıyla almıştır.

Naîmâ bu mesele için "Feyzullah Efendi vak'ası ki, benzeri pek az, bilhassa bu devleti âliyyede emsalinin vukuu işitilmemiş bir garip meseledir…" demektedir.[889]

Peygamber sülalesinden olduğunu iddia etmiş ve "Seyyid" lakabı taşımıştır. Fakat Uzunçarşılı "Silahdar Tarihi'nin kaydı na göre seyyitliği yani evlad-ı peygamberiden olması sahte imiş" demektedir.[890]

Uzunçarşılı'nın bahsettiği Silahtar Tarihi'nin müellifi olan Silahtar Fındıklılı Mehmet Ağa, o dönemde yaşamış ve Edirne Vak'asını bizzat görüp ayrıntılı bir şekilde eserine aktarmış bir şahsiyettir. Hatta Edirne Vakası ile II. Mustafa tahttan indirildikten sonra yerine kardeşi Üçüncü Ahmed'in tahta oturma hadisesinde, Fındıklılı Mehmed Ağa Hasoda tarafındaki Harem kapısında yeni padişahı karşılayıp koluna girip onu Hırka-i Saadet Dairesi'ne getirip tahta oturtanlar ve ona ilk biat edenlerden olmuştur. Yine tahttan indirilmesinin ardından üzüntüsünden dolayı hastalanarak vefat eden Sultan Mustafa'nın techiz ve tekfin işleri Mehmed Ağa tarafından yerine getirilmiştir. Bundan dolayı bu bölümü hazırlar iken olayları bizzat görmüş bir şahsiyet tarafından kaleme alınan Silahtar Tarihinden ziyadesiyle istifade etmeye çalıştık.[891]

Feyzullah Efendi'nin öldürülmesi ve Sultan İkinci Mustafa'nın tahttan indirilmesi ile sonuçlanan "Edirne Vak'ası"nı Silahtar Mehmet Ağa eserinde iki ana sebebe bağlamaktadır:

---

889 *Naîmâ Tarihi*, C.6, s.430.

890 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.3, s.482.

891 Yararlandığımız kaynak, Mustafa Nihat Özön tarafından hazırlanan Akba Yayınlarına ait 256 sayfalık eserdir.

Birinci sebep padişahın Edirne'ye taşınmasına İstanbul halkı ile umera ve ulemâsının tepkisidir. Padişahın uzun süredir Edirne'de oturarak av ve eğlenceye dalması, İstanbul'un ikinci plana düşeceği kaygısının belirmesi ve padişahın Edirne'yi tercih etmesinde özellikle şeyhülislamın etken olduğunun sanılması, gerilimin giderek artmasına yol açmış ve Edirne'nin payitaht yapılacağı söylentisi gittikçe daha yaygın dile getirilmeye başlanmıştı.

Silahtar Mehmet Ağa bu durumu "Bundan sonra Edirne'de meks ve ikamet hususunda karar alınınca İstanbul ahalisinin evvel-i esbab-i kader ve infialleri bu oldu." sözleri ile açıklamaktadır.[892]

İkincisi ise Silahtar Mehmet Ağa'nın "ihanet-i ulemâ"[893] başlığı ile aktardığı padişah hocası ve şeyhülislam Feyzullah Efendi ve yakınlarının, padişahın kendilerine olan hürmet ve güvenini suistimal ederek hem kendilerinin, hem de Sultan İkinci Mustafa'nın sonunu hazırlamalarıdır.

İkinci Mustafa hükümdar olur olmaz daha önce "padişah hocaları" bölümünde geniş bir şekilde anlattığımız üzere hocası Feyzullah Efendi'yi şeyhulislam yapmak için sürgün edildiği ve memleketi olan Erzurum'dan davet etmişti. Vezir-i azam Ali Paşa, Feyzullah Efendi'nin şeyhülislamlığını engellemeye çalışmışsada bu durum anlaşılınca Feyzullah Efendi'nin düşmanlığını kazanarak önce azledilmiş, sonra da katledilmiştir. Feyzullah Efendi'nin hükümet işine müdahalesi bu tarihten başlayıp ölümüne kadar devam etmiştir.[894]

Feyzullah Efendi'nin devlet idaresindeki etkisi ve yetkisi o kadar ileri gitmişti ki, tayin ve azillerinde vezir-i azamın, şeyhülislam Feyzullah Efendi ile görüşüp muvafakatı alması zaruri idi. Aksi takdirde padişah tarafından vezir-i azamin yaptığı tayine muvafakat edilmezdi.

İstanbul'daki ulemânın on yılda hatırı sayılır bir mansıp alamazlarken Feyzullah Efendi'nin amcaoğulları, bacanağı gibi akrabaları hak etmedikleri makamlara kolayca ulaşmışlardır. Kadılar ve müderrisler gündelik ihtiyaçlarını tedarik edemecek kadar maddi

892 *Silahtar Tarihi,* s.157.
893 *Silahtar Tarihi,* s.158.
894 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C.3, s.503.

sıkıntıyı düştüler. Silahtar Mehmet Ağa, bu yaşananlar nedeniyle "*ulemâ sınıfı fitnenin zuhuruna göz kulak oldular*." diyerek bu konudaki "ihanet" başlığı atmasının haklılıklarını ortaya çıkarmaya çalışmıştır.[895]

Uzunçarşılı'ya göre Feyzullah Efendi'nin mali işlere müdahalesine karşı ne defterdar ve ne de vezir-i azam ses çıkaramazlardı. Aldığı rüşvetlerden ve gelen bol hediyelerden başka elini devlet hazinesinin içine sokacak kadar küçüklük göstermişti. Her sene hazineye 11386 kuruş varidat getiren Balbek mukataasının 4166 kuruşunu tenzil ile 7200 kuruşunu kendisine temlik ettirmişti.[896]

Büyük oğlu Fethullah Efendi'ye Hama ve Humus'da iskan olunan Türkmenlerin aşarı ve Adilcevaz, Ahlat kaleleri neferlerinin maaşlarına tahsis edilen Siverek, Şamşad (Sumeysad) mukataası tahsis edilmişti. Hatta yine kendisine tahsil edilen İzmir'deki Birgi mukataasını kendisine malikâne yaptırmıştı. Ayrıca Erzurum, Şam, Haleb ve diğer yerlerdeki geliri bol mukataa ve nezaretlerden elli, altmış kadarını evlad ve etbaı üzerine malikâne olarak tahsis ettirdi.

Padişah üzerindeki etkisinden yararlanarak her işe karışmaya başlayan Feyzullah Efendi, dört oğlu başta olmak üzere akrabalarını devletin en üst düzey görevlerine getirdi.

Bozuk siyasî ve iktisadî durumun da etkisiyle ulemâ, asker ve nihayet İstanbul yerine Edirne'nin pâyitaht yapılacağı söylentileriyle tahrik edilen İstanbul halkı ayaklandı (1703).

Tarihlere "Edirne Vak'ası" veya "Feyzullah Efendi Vak'ası" adıyla geçen bu isyan önce İstanbul'da başladı, daha sonra Edirne'ye sıçradı.

Osmanlı kaynaklarının Edirne vakasını hazırladığında görüş birliğine vardıkları Rami Mehmet Paşa, Feyzullah Efendi'nin aracılığıyla sadrazam olmasına karşın, şeyhülislam ve yakınlarının sınırsız etkilerini kırmak için ayaklanmayı el altından desteklemiştir. Feyzullah Efendi ve akrabalarına karşı hazırlanan hareket, 200 kadar cebecinin biriken aylıklarını isteme bahanesiyle cebehaneye kapanmaları üzerine başladı (18 Temmuz 1703). Feyzullah Efendi'nin damadı olan İstanbul kaymakamı Köprülüzâde Abdullah Paşa'nın

---

895 *Silahtar Tarihi,* s.159.

896 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.3, s.484.

gevşek davranması sonucu ayaklanma birkaç gün içinde gelişmiş ve yeniçerilerin, seyitlerin, ulemânın, İstanbul esnafıyla tüccarının da katılmasıyla tüm kente yayılmıştır. Kaymakamın sarayını yağmalayan isyancılar ulemâya da haber gönderip, eğer gelmezler ise aynı şekilde evlerinin yağmalanıp zorla getirileceklerini söyleyerek tehdit etmişlerdir.

Cuma Namazının şartlarından olan "adil padişah (adalet-i padişah-i enam)" şartının gerçekleştirilmediğini söyleyerek kılınmasını yasakladılar. Bir sonraki hafta ikinci Cuma da aynı gerekçe ile kılınmayacaktır.[897]

Ulemâdan padişaha isteklerini dile getiren bir arz yazmalarını istediler. Bunun üzerine ulemâ tarafınan "*padişahımız hazretlerinin İstanbul'a teşriflerini rica ve niyaz ederiz*" ederiz şeklinde yazılıp mühürlendi. Ancak bunu gören isyancılar yazılan arzı yırttılar ve arza Feyzullah Efendi ve oğullarının sürgün edilip padişahın beş gün içerisinde padişahın İstanbul'a gelmesini ilave ettiler. Arzın sonuna da eğer istekleri yerine gelmez ise "emaneti bu tarafa göndereler, vesselam" diyerek tehdit etmekteden de geri kalmadılar.[898]

Ertesi gün, Feyzullah Efendi ve oğullarının kendilerine teslim edilmesini, padişahın bir an önce istanbul'a gelmesini ve istekleri yerine getirilmezse Edirne üzerine yürüyeceklerini bildiren bir dilekçe kaleme alarak Edirne'ye gönderdiler.

Ancak, istanbul'daki ayaklanmayı Abdullah Paşa'nın çuhadarı aracılığıyla gönderdiği mektuptan öğrenen Feyzullah Efendi, yazıyı getiren elçileri Havsa'da bostancılara yakalatarak hapse attırdı ve haberi padişahtan gizledi.[899]

Durumu İstanbul bostancıbaşısının gizlice gönderdiği mektuptan ve İstanbul'dan gelen heyetin Feyzullah Efendi tarafından tutuklandığını da sadrazam Rami Mehmet Paşa'

---

897 *Silahtar Tarihi,* s.170-171.

898 Arzın aslı şu şekildedir: "Müftü Seyyid Feyzullah Efendi ve büyük oğlu nakibüleşref Seyyid Fethullah Efendi ve ikinci oğlu sard-ı Anadolu Seyyid Mustafa Efendi ve bacanağı sadr-ı Rum Seyyid Dede Ahmet Efendi mansıplarından azl olunup, kendileri ile bazı davamız olmakla cümlesininin Asitane-i Saadete irsal ve şevketlû ve mehabetlû padişahınızın dahi acilen İstanbul'a harkete ve intikal buyurmaları rica ve niyaz olunur. Ve bu müdeealarımızın kabulüne müsaade-i Aliyeleri kabul buyurur ise ne âlâ. Aksi takdirde Edirne'ye doğru alel-ittifak ile yöneleceğimizede kat'en şekkü iştibah buyrulmaya" (*Silahtar Tarihi,* s.177.)

899 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C.4, s.29.

dan öğrenen İkinci Mustafa, hareketin özellikle şeyhülislama karşı olduğuna ikna olarak onun Erzurum'a sürülmesini buyurdu.[900]

Bu arada İstanbul'da da isteklerinin kabul edildiği ve Feyzullah Efendi'nin azledilip yerine Paşmakzâde Ali Efendi'nin tayin edildiği hususunda gelen hattı humayunun sahte olduğu "Edirne'de İstanbul halkının yediden yetmişe kırılması fetvası alındığı ve bu amaçla bayrak açılıp para ile serdengeçti toplandığı" söylentileri dalga dalga yayılıyordu.[901]

Feyzullah Efendi ve akrabaları ise muhafaza altında olarak arabalarla Edirne'den çıkarılıp Varna'dan gemi ile Trabzon'a ve oradan memleketine gitmesi için yola çıkarılmıştı. Hocasına ifrat derecede hürmetkar olan Sultan Mustafa, Feyzullah Efendi'nin bu haline acıyarak kendisine teselli yollu hatt-ı humayun gönderdiği gibi yolda bir fenalık yapılmaması için de elli kadar atlı bostancı göndermiştir.

Feyzullah Efendi'nin Varna yoluyla memleketine gonderildiği İstanbul'da haber alınarak Erzurum'a gitmesine mani olmak üzere İstanbul'dan adamlar gelerek sabık şeyhülislamın gitmesi engellendi. Vaziyetin fenalığını goren Feyzullah Efendi, Rami Paşa'ya gizlice mektup yazarak affını rica ettiyse de yakalanarak çocukları ile birlikte pek çok işkenceye maruz kaldı. O kadar işkenceye rağmen ne kendisi ve ne de evladları mallarının söylemediler, sonra zindana atıldılar.

Ayaklanmacılar padişahın hemen İstanbul'a dönmesini, o da ayaklanmacılar dağılmadıkça payitahta gelmeyeceğini bildirince, ayaklanma Mustafa II'ye karşı bir harekete dönüştü. Bu sırada Sultan Mustafa hal' edilip III, Ahmet padişah oldu. Feyzullah Efendi'nin yerine şeyhulislam olan Mehmed Efendi, yeni padişaha Feyzullah Efendi ile evlad ve adamlarının cezalandırılmasına dair verilen fetvayı arz ederek müsaadesini aldı.

Feyzullah Efendi verilen fetva üzerine zindandan çıkarılarak bir hammal beygirine bindirilip Bitpazarı'na getirildikten sonra katlolunmuştur. Bundan sonra ayak takımından

---

900 Uzunçarşılı, *Raşid Tarihi'*nden (C. 3, s. 43.) alıntı yaparak olayı şu şekilde anlatmışsa da padişahın hocasına bağlığı nedeniyle bu ifadeleri kullanması zor gözükmektedir: *Şeyhulislamın bu hallerinden müteessir olan padişah "şu haini evlad ve etbaiyle vatan-ı aslisi olan Erzurum'a, yolla ve Eğridere palangasına nefyolunan elcileri Edirne'ye davet ve tatyip eyle" demiştir.* Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C.4, s.30.

901 *Silahtar Tarihi,* s.198.

bazıları maktulun ayağına ip takmışlar ve zorla üçyüz kadar hıristiyanın eline verip bir buçuk saatlik yerden yeniçeri karargâhına getirdikten sonra cesedi Tunca nehrine atmışlardır. Başı bir sırığa takılıp gezdirilmiştir. Cesedi, kendisini sevenler tarafından Tunca'dan çıkarılarak gizlice Edirne'de Sitti Sultan Camisi civarındaki Abdulkerim mektebi avlusuna gömülmüştür.

Böylece Feyzullah Efendi kendisinden önce öldürülen şeyhülislamlar gibi, bir iddia veya söylenti ile değil, yaptıklarının tam karşılığı olarak cezasını çekmiştir. Sultan Ahmed'in saltanatı yeğeni Mahmud'a teslim ederken : "*Oğlum; devlet işlerini baban Feyzullah Efendi'ye ve ben vezir-i azama bıraktığımızdan bu haller başımıza geldi, sen bizzat idareyi ele al*" diye vasiyette bulunması Feyzullah Efendi'nin devlete verdiği zararlar hakkında bizzat padişahın şahitliği açısından önemlidir.[902]

L. Şeyhülislamlık Makamının İtibâr Kaybetmesi

Osmanlı Devleti'nde Hoca Saddeddin Efendi'ye kadar gelen şeyhülislamların ilim ve fazilette üstün oldukları ve başında bulundukları kurumun itibârına halel getirmedikleri görülmektedir. Ancak Hoca Sadeddin Efendi'den sonra gelen şeyhülislamlar ve onların şahsında şeyhülislamlık kurumunda bozulma temayülünün başladığı; sık sık yaşanan aziller ve hatta üç adet olmak üzere katledilmiş şeyhülislam olaylarına bu dönemde rastlanması ulemâ sınıfında ve onun en üst makamındaki şeyhülislamlık kurumunda bozulmaların başladığının göstergesidir.

XVII. yüzyıl, ilmiye teşkilâtı ve ulemâ için bir yıpranma dönemi olup, siyasetin içerisine âdeta zorla çekilmişlerdir. Bu durum, büyük ölçüde ulemânın dışında oluşmuş bir gelişmedir. Bunun en önemli sebebi, Osmanlı hükümdar geleneginin sarsılmasıdır. Gerçekten, Sultan I. Ahmed'le başlayan ve peşpeşe çocuk yaşta denecek hükümdarların hüküm sürdügü bu dönemde dizginler, askerin, saraydaki nüfuz odaklarının ve tabii olarak ulemânın eline geçmiştir. Her zümre kendi güç ve nüfuzunu kuvvetlendirmek için ulemâyı yanına çekmek istemiştir. Bunun sonucunda siyasî fetvalar, ilmiye ricalinin bölünerek farklı taraflarda yer alması, onları hem ilim yolundan alıkoymuş, hem de siyasî mücadele içinde yıpratmıştır.

---

902 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.4, s.210.

Askerî zümrelerin iktidarda söz sahibi olduğu, padişahların hal'edildiği bu dönemlerde şeyhülislâmların durumu giderek farklılaşmıştır. XVIII. yüzyılın başlarında 1703 ve 1730 isyanlarında şeyhülislâmların siyasete karışması kurumun önemli itibâr kaybına uğramasına yol açmıştır.[903]

Şeyhülislamların Padişahların Arzusuna Göre Hareket Etmeye Başlaması

Padişah III.Mehmed Han, daha önce yaşanan olaylar ve Kırım Hanı meselesi nedeniyle sadrazam İbrahim Paşa'dan memnun değildi. Bir gün Şeyhulislam Bostan-zâde, huzur- u humayuna davet olunup sadrazam değişikliği hususunda isim tavsiyesi istenmiştir. Şeyhülislam, "*Padişahım! İbrahim Paşa'nın suçu var mıdır?*" diye sorunca padişah:

"Gazi-Giray Hanı (Kırım Hanı) yerinde bırakmakta ayak direyip, Fetih-Giray gibi bir kişinin öldürülmesine sebep olmasından büyük cürüm var mıdır" diye cevap verdi. Şeyhülislam, bunun üzerine Cerrah Mehmed Paşa'yı tavsiye etmiştir. Ancak Şeyhülislam Bostan-zâde Efendi, padişahın, Hadım-Hasan Paşa'ya karşı olan meylini hissedince kararından vazgeçerek, hemen onu methe başlayarak ve liyakatini övmede aşırılık göstermiştir.[904]

Şeyhulislamın, padişahın arzusunu hisseder etmez, Naîmâ'nın ifadesi ile değersiz bir adam olan Hadım Hasan Paşa'yı lüzumundan fazla meth-u sena etmesi dikkate şayandır. Ulemâ artık, padişahların arzusuna, göre harekete başlamış demektir.

Naîmâ, Şeyhülislamın övdüğü Hasan Paşa'nın her hafta, Valide Sultana büyük miktarda para ve hediyeler göndermek şartıyla, sadrazamlık rutbesine nail olduğunu söylemektedir. Sadrazamlığı zamanında bütün memuriyetleri para ile satıp, haddinden fazla rüşvet alarak, alemi birbirine kattığını anlatmaktadır. Hatta daha da ileri giderek aldığı rüşvetlerin çoğunu valide sultana verdiğini her yerde söyleyerek halk arasında itibârını zedelemiştir.[905]

Halkın Şikâyetlerini Dinlemeyen Şeyhülislama Ağır Hakaretleri

---

903 İpşirli, "Şeyhülislam", s.94.
904 *Tarih-i Nâima*, C.1,s.188.
905 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.188.

IV. Mehmed'in hükümdarlığının ilk yıllarında hazine büyük sıkıntı içerisinde idi. Defterdar Emin Mustafa Paşa'ya vezirlik verilerek, akçe tedarik etmesine çalışması için derecesi yükseltilmişti. Defterdar Paşa, ağalarla bir araya gelerek, hazine tedâriki için akıllıca olmayan bir çözüm buldular. Hazinede bulunan kalp denilen zayıf akçeleri ve meyhanecilerden toplanan kırık para da denilen ayarı düşük akçeleri, esnafa tarh ederek değeri yüksek akçe ile değiştirerek sıkıntıyı gidermeyi düşündüler. Bu kadar ileri gitmelerinde şimdiye kadar istedikleri gibi halktan şiddet ve eziyet ile mal topladıklarına rağmen, kimsenin karşı koymağa cür'et edememesi etkili olmuştur.

Bu olmayacak teklife tepki gösteren esnaf, bunu karşılamaya güçlerinin olmadığını söyleyerek dükkanları kapatarak büyük kalabalık ile Davud Paşa mahkemesi yanında Şeyhülislâm Aziz Efendi'nin evine varıp *"Siz şeyhülislâmsız... Bu bize yapılan zulmü görüp, bu belâyı başımızdan defetmeniz gerekir. Vezir'e vardık, bize kâfir gidiler diyerek sövdü. Vükelâsından ümid kalmadı. Kalk ahvâlimizi pâdişâh'a bildir.*" Şeklinde şikâyetlerini bildirmişlerdir.

Ağalar ile arası iyi olan şeyhülislam böyle hususlara karışamayacağını ve meselerini veziriazam ile çözmeleri gerektiğini söylediysede gelenleri ikna edememiştir. İçlerinden saraçhane kethüdası Ramazan dede ve bir kaç söz bilir adamlar itiraz ederek *"Kendinizden kürkler istenildikte ayağa kalkup, Sultan İbrahim'i ve vezir'i katlettiniz. Ya şimdi bizim ahvâlimiz için neden karışmazsınız? Elbette emir şer'in... Ya kalk önümüze düş, ya heman ne olmalı ise olsun..."* şeklinde seslerini yükselterek, müftünün üzerine yürüdüler.

Halkın sert tepkisini gören şeyhülislam, gideceğini söyleyip, atı eğerlenirken abdest bahanesiyle bir başka odaya gidince kaçacağını düşünerek arkasına düşüp, şeyhülislamın etrafını kuşatmışlardır. Küstahça eteğine yapışıp çekerek ata bindirerek, Sarây-ı Hümâyun'a getirmişlerdir.

Şeyhülislama yapılan bu ağır muamele ve sözler, o dönemde ulemâ sınıfının içinde bulunduğu durumu ve halkın nazarındaki değer kaybının en acı biçimde ifadesiydi.

Aziz Efendi'nin padişahın huzuruna çıkarak durumun ciddiyetini anlatması üzerine Pâdişâh: "Size böyle zulm olduğuna benim rızam yoktur." diyerek, bu yeni vergi kaldırdı. Hatta Sultan Süleyman Kanunundan başka olan sonradan çıkarılmış vergilerin affedilmeleri bâbında hatt-ı hümâyun çıktı.

Rüşvetle Şeyhülislamlık Makamını Ele Geçiren Muid Ahmet Efendi

Muid Ahmet Efendi, Kahire kadılığı sırasında daha sonra sadrazam olan Sultanzâde Mehmed Paşa ile dostluk kurmuştu. Onun ileride fetva makamına kadar yükselmesinde bu dostluğun önemli rolünün bulunduğu anlaşılmaktadır.[906]

Rumeli kazaskerliğinden emekliye sevkedildiği bir dönemde katıldığı bir mevlid cemiyeti sırasında gelişen olaylar ona şeyhülislâmlık yolunu açtı. Naîmâ'nın belirttiğine göre törende, Anadolu kazaskeri olan Cinci Hüseyin Efendi ilmiye teşrifatına aykırı olarak Muîd Ahmed Efendi'nin üst tarafına oturmuş, bundan rahatsızlık duyan Ahmed Efendi, yakın dostu Sadrazam Sultanzâde Mehmed Paşa'ya şikâyette bulunmuş, sadrazam da mal edinmeğe fırsat bulup: "Bu derde ilâç, müfti olmaktır!" demiştir.[907]

Bunun üzerine Ahmed Efendi paraya büyük zaafı olan Sultanzâde'ye 70 kese vermiş, ancak parayı alan Sultanzâde onu oyalayarak şeyhülislâm yapmayı başaramamışsa da padişahın üzerinde etkili kişilerden birisi olan Silâhdar Yûsuf Paşa'ya tavsiyede bulunmuştur. Nihayet o alınan keseler pâdişâha ulaşıp "daha akçe gerektir" denilerek daha fazla para istenilince, 30 kesesi Yusuf Paşa'ya verilmek üzere yüz elli keseye- dek teslim etmiştir. Böylece şeyhülislamlık makamına oturarak, Cinci hocanın üst tarafına geçerek böylece eksikliğini tamamladı.

Sadrazamın Hanefi Efendi Hakkındaki Sözleri

Veziri âzamin arzı ile Sadrazam Boynuyaralı Mehmed Paşa, dik başlı ve her işe karışır bir kişilik olan Hoca-zâde Mes'ud Efendi'nin doğruluğu ispat edilemeyen bir söylenti ile katlinden sonra Hanefî Efendi gibi sağırlığa ve felce mübtelâ bir yarım adamı zayıf bir ihtiyar iken şeyhülislâmlık mevkiine getirdi.

Sadrazam, "Hanefî Efendi sağırdır, konuşma sırasında yüksek ses çıkarmağa muhtaçtır, böyle bir ihtiyarı niçün müftü edersiz?" diyenlere "Keşke kör dahi olsaydı, daha iyi olurdu!" diyerek yakışıksız bir cevap vermiştir.

Sadrazamın bu yakışıksız davranışını ve o dönemde bu makamdaki kişilere olan kişilere bakış açısını eleştiren Naîmâ, şu şekilde öğüt vermiştir: *Müftüler dünya ahvâlinden*

---

906 Mehmet İpşirli, "Muid Ahmed Efendi", *DİA,* cilt: 31, s. 88,

907 *Naîmâ Tarihi,* C.4, s. 79

haberdar olup hayır ve şerri farkeden, devletin iyiliğini isteyen işleri tahkik eden adam olduğu takdirde veziri âzamlara kuvvetli destek olup işleri yürütmesinde büyük yardımcı olur.[908]

[908] *Naîmâ Tarihi,* C.6., s.220.

3. DEFTERDAR

A. Osmanlı Devleti'nde Kalemiye Sınıfının Ortaya Çıkışı

Osmanlı Devlet Teşkilatı, padişah merkez olmak üzere divan teşkilatı ile devletin idare, hukuk, maliye ve bürokrasisini teşkil eden (Vezir-Kazasker-Defterdar-Nişancı) dört rükün (erkân-ı erbaa) anlayışı esastır. Osmanlı geleneğinde bu zümreler seyfiye, ilmiye, kalemiye terimleriyle ifade edilmiştir.

Kalemiiye ricali hâcegânlık tabir olunan kalem zabitliklerine ve diğer kalem mansıplarına memur olanlardı. Bunların son mertebeleri nifancılık, defterdarlık, reislik, defter eminliği, şıkk-ı sani ve sâlis defterdarlıkları idi. Bu altı memuriyete "menasıb-ı sitte" denilirdi.[909]

Kalemiye, bir teşkilât terimi olması yanında aynı zamanda bir sosyal statü ve kültür terimidir. XV. yüzyılın ikinci yarısından itibâren Osmanlı devlet görevlilerinin yaptıkları işler bakımından giderek birbirinden ayrıldığı, seyfiye, ilmiye ve kalemiye mensuplarının kendilerine has görevleriyle belirli bir uzmanlaşmanın ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. XIX. yüzyılda seyfiye terimi artık kullanılmayarak askeriye ve mülkiye şeklinde ikiye bölünmesiyle mülkiye ve kalemiye arasında ayrıca bir irtibat daha oluşmuştur.

Özellikle Kanûnî Sultan Süleyman döneminde bürokrasi kurumları içindeki uzmanlaşma maliye ve divan kalemlerinin ayrılmasıyla ilk işaretlerini göstermiş, XVI. yüzyıl sonlarından itibâren giderek daha da gelişmiş, devlet sisteminde oldukça etkili olacak kalemiye mensupları ön plana çıkmıştır. XVIII. yüzyılda kalemiye yönetici sınıfın önemli bir kısmını oluşturmuştur.

XVII. yüzyıl sonlarında delege olarak reîsülküttâb sıfatıyla Karlofça müzakerelerine katılan ve çok başarılı bir hizmet ifa eden Râmi Mehmed Paşa'nın meslek çizgisi önemli bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Onun reîsülküttâblıktan sadrazamlığa yükselmesi, kalemiyeye yeni bir güç vererek seyfiye ile aynı seviyeye getirmiştir. XVI ve XVII. yüzyıllarda seyfiyenin tekelindeki sadrazamlık yolu kalemiyeye de açılmıştır. [910]

---

909 Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.2, s.146

910 Mehmet İpşirli, "Kalemiye", *DİA*, C.24, s.248.

Bu tür bir gelişmenin incelememiz için asıl önemli yanı, ilmiyenin kendi içine kapalı ve gelenekçi, seyfiyenin Batı ile mücadeleci olma anlayışlarının yerine, kalemiiye (mülki idare kalemi) ile dışa açık, yenilikçi ve modernleşme sürecinde Batı ile ilişki kurmak yanlısı anlayışının siyasal iktidara taşınması, siyasal düşünceye nüfuz etmesidir.[911]

Kalemiye erbabının oluşmasında Dîvân-ı Hümâyun, maliye (defterdarlık) ve defterhâne bürolarının düzenli bir sisteme kavuşması önemli rol oynamıştır. Bu nedenle kalemiye sınıfını incelerken defterdarlık kurumu üzerinde duracağız.

B. Osmanlı Devleti'nde Defterdarlık Kurumunun Yeri ve Önemi

Osmanlı resmî terminolojisinde Bâb-ı Defterî olarak da anılan defterdarlık müessesesinin ne zaman kurulduğu hakkında kesin bilgi bulunmadığı Defterdarın vazife ve selâhiyetleri Fâtih Kanunnâmesi'ne belirtilmiştir.[912] Fâtih Kanunnâmesi'ne göre defterdar padişahın malının vekilidir

Nitekim Fâtih Kanunnâmesi'nde sadrazımın görevlerinin anlatıldığı bölümde *"…Ve başdefterdar cümle malımın nâzırı olup, umûr-ı âlem ana mufavvazdır"* şeklinde kaydedilmiştir. Yine aynı kanunnâmeden öğrendiğimize göre Defterhâne ve hâzinenin açılması defterdarın vazifeleri arasında gösterilmiştir.[913]

Naîmâ "Ahlat-ı Erbaa" nazariyesi içerisinde defterdarı vücuttaki mide içerisindeki hazmedici kuvvete benzetir. Tatma kuvveti olarak tarif ettiği tahsildarlar, hazinedarlar, sarraflar ve tartıcılar tarafından mideye getirilen gıdaları (hazineyi) kuvveteler tasarruf ederek yerlerine dağıtır ve vücut bundan gıdalanır.[914]

Dîvânın aslî üyelerinden olan defterdar, sadece salı günkü dîvân sonunda arza girer ve kendi dairesiyle ilgili bilgiler verirdi. [915] Eğer padişahın huzuruna çıkacak ise okuyacağı telhis hakkında daha önce veziriazamla görüşür ve onun olurunu alırdı. Bayram tebriklerinde padişah vezirlere olduğu gibi defterdarlara da ayağa kalkması görevinin önemini göstermesi açısında önemlidir. Naîmâ Tarihi'nde sıkça bahsi geçen defterdarlar ile vezir-

911 Cenk, "Seyfiye Sınıfı: Vezir-i a'zâmlık Örneği", s.9.
912 Mübahat S. Kütükoğlu, "Defterdar", *DİA*, C.9, s.95.
913 Yusuf Halaçoğlu, " Klâsik Dönemde Osmanlı Devlet Teşkilatı", *Türkler*, C.9. s.1469
914 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.42.
915 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C.4, s.325.

ler arasında genellikle para yüzünden çıkan kavgalarda defterdarların "… *sen vezir isen ben de padişahın malının mutlak vekili değil miyim*" şeklindeki hitapları, muhataplarına ne kadar önemli bir görevde olduklarını hatırlatmak için idi.

Defterdarın müsaadesi olmadan hazineden tek bir akçe çıkarılmasına dahi izin verilmemiştir. Ancak bu, defterdarın harcamaları danışmadan yapacağı mânasına gelmez idi. Defterdarların arzetmeksizin hazineden verebilecekleri miktar iki akçeyi geçemezdi.[916]

Defterdarlık, devletin malî sıkıntı içine girdiği XVII. yüzyıldan itibâren daha da önem kazanmıştır. Hatt bazılarına vezirlik rütbesi de verilip, hasları ise 1.200.000 akçaya kadar yükseltilmiştir. Zaten, anlattığımız dönemdeki defterdarlarının çoğunun da vezirlik payesi aldıkları görülmektedir. Bu konuda dikkat çekici bir örnek olarak Naîmâ'da bahsi geçen Defterdar Moralı Mustafa Paşa'nın, valide sultanın anlatımlarından anlaşılacağı üzere sevilmeyen bir kişi olması nedeniyle doğrudan vezirlik alamayınca kırk kese bahşiş vererek vezirlik payesine kavuşması hadisesidir. Bu konuda bir başka ilginç örnekte, IV. Murad dönemi defterlarından olup, sertliği ve kabalığı ile meşhur olan Prevezeli Mustafa Paşa'ya vezirlik verilme sebebini Naîmâ tarafından mal toplamakta ve insanları öldürmekte pek ileri gittiği için, mal toplaması daha da kuvvetlendirme amacına bağlanmasıdır.[917] Adı geçen Mustafa Paşa, Hüsrev Paşa'nın öldürülmesi üzerine Recep Paşa tarafından kışkırıltılan isyan sırasında öldürülmüştür.

Eski sadrazamlardan Hazerpare Ahmed Paşa'nın kardeşi olan İbrahim Paşa hastalanınca kendisine borç olarak ikiyüz kese akçe verilmişti. Ancak borcunu ödemeyeceği anlaşılınca otuz kesesi peşin alınıp, kalanına senet yapılarak borcunu ödemesi karşılığında defterdarlık makamına getirilmiştir. Çok kısa süre sonra vefet etmesi üzerine çok parası olduğu anlaşılıp malı miriye alınmıştır.[918] Bu durum Osmanlı Devleti'nin maliyesinin ne durumda olduğunu gösteren acı bir misaldir.

Bu sıkıntılı dönemde defterdarlık makamı adeta "ateşten bir gömlek" olduğu anlaşılmaktadır. Vezirlik makamına yükselme imkânları var iken, III. Mehmed zamannda iç hazineden para istemeyecek defterdar bulmakta zorluk çekilmiştir. Çünkü para sıkıntısı

916 Mübahat S. Kütükoğlu, "Defterdar", *DİA*, C.9, s.95.
917 *Naîmâ Tarihi,* C.3, s.47.
918 *Naîmâ Tarihi,* C.5, s.188.

çekildiğinde özellikle askerlerin ilk tepkisi defterdarlara hücum etmek ve evlerin yağlamak şeklinde olmuştur. Naîmâ Tarihi'nde de çok sık defterdar değişiklikliklerinden, azledilen defterdarların birçoğunun devlet adamları veya askerler tarafından öldürülmesi, meskenlerinin yağmalanması ile ilgili çok fazla örnek vardır.

Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi de, defterdar bulmakta zorluk çekilmesini şu şekilde açıklamaktadır: Sultan Ahmed zamanında Baki Paşa ve Ekmekçizâde Ahmed Paşa ve benzerleri gibi yüksek vezirler, defterdarlık makamını elde etmek için birbirleriyle mücadele edip, pâdişâh tarafına hadsiz hesabsız hediye takdimi ederlerdi. Buna rağmen Dârüssaâde ağasının şefaati ve veziri âzamların himmetiyle defterdarlığı elde edebilirlerdi. Şimdi bir fukaraya hiçbir karşılık beklenmeden gözü kapalı bu ağır bu yük verilse, kurtuluncaya kadar varını yoğunu sarfeder. Görünüşte bunun sebebi masrafın gelirden fazla oluşudur. Daha nice gizli sebebleri vardır ki, devlet sırrı kabilindendir ve erbabına malûmdur.[919]

Defterdar Sarı Ali Efendi'nin sözleri de, o dönemde defterdarlık yapmanın ne kadar zor olduğunun itirafıdır. Para sıkıntısı nedeniyle yeniçerilere düşük ayarda, sipahilere ise hiç ulufe verilememesi üzerine kendisine hücum eden askerlerin elinden hizmetkârlarının üzerine örtüler örtüp saklamaları sayesinde kurtulan Sarı Ali Efendi, kırkdokuz gün süren defterdarlık görevinden azlini isteyip ayrılmıştır. Kendisine niçin azlini istediğini soranlara "*…reyinde müstebit olan, mutasarrıf olmaya. Devlet-i Âliye'nin gelir ve menfaatleri ekseriya mütevellilere aittir. Defterdar söylemeye muktedir değil.. Memleketi idare edenler tüm menfaatleri paylaşıp, birbirlerinin ayıbını örtmekle meşgul... Her biri başkasının hatırını kıracak sözü söylemez... Miri ahvali kimsesiz... Böyle vakitte defterdarlığı aklı olan nice ister?*"[920]

İbşir Paşa, Moralı defterdarın azlinden sonra kendisinden önceki sadrazam olan Derviş Paşa'nın kethüdası Ali Ağa'yı yanına çağırıp kendisine hiç danışmadan bu makama tayin etmişti. Ali Ağa bu makama layık olmadığını söyleyerek "defterdarlık dışında hangi görevi verirse versin itiraz etmeyeceğini" söylemesi de o dönemde defterdarlığın ne kadar zor bir görev olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Ancak bu itiraza rağmen Ali

919 *Naîmâ Tarihi,* C.6, s.132.
920 *Naîmâ Tarihi,* C.5, s.188.

Ağa'nın bu makama tayin edilmesini Naîmâ'ya göre iki sebebi vardır. Birincisi çok zengin olan Derviş Paşa'nın ölümünden sonra mallarını eksiksiz padişaha teslim etmesi, ikincisi ise kendisinin de zengin olması nedeniyle maaş vermekte güçlük çekmeyeceğinin düşünülmesidir. Ali Ağa, İbşir Paşa zamanında kendisinden beklentileri karşıladı ise de, İbşir Paşa'nın katlinden sonra Murad Paşa'nın askerlere yaranmak için masrafları ve asker sayısını arttırması üzerine başına gelecekleri tahmin edip, sarayda sözü geçen insanlara bol para vererek azlini sağlamıştır.[921]

Köprülü Mehmet Paşa'nın da sadrazamlığı sırasında defterdar olan Divrikli Mehmed Paşa'ya söylediği söz ve nasihatler de defterdarlık makamının zorluğunu kanıtlar niteliktedir. Defterdarın evinin maaşların geç ödenmesi nedeniyle taşlanması üzerine durumundan şikâyet ederek azlini istemesi üzerine Köprülü: "*Bunun hali budur, sen dünya ahvâlini bilmez misin?.. Üzülme.. Senden evvel gelen defterdarlar da bu sıkıntıyı çekmişlerdir. Hattâ oturdukları sarayın camları, iki üç kat daima sarayda hazır bulundurulurdu. Taşla kırılanların yerlerine derhal, konakta hazır olanlar taktırılırdı. Cenabı Hak, işlerin intizamına muvaffakiyet verinceye kadar bu kahır zehirini yudum yudum içmeğe tahammül etmek lâzımdır. Sabreyle. Görelim..*" demiştir. Ancak bu nasihate rağmen deftarın bu ağır yüke tahammülü olmadığını söylemesi üzerine azledilmiştir.[922]

Devletin olgunluk devirlerinde, mutlaka masrafın gelirden fazla olduğunu ve bu dönemde geliri çoğaltıp masrafı azaltarak itidal üzere durmanın çok güç olduğunu söyleyen Naîmâ, daha sonra Kâtip Çelebi'nin defterdarlarda hem bulunması gereken özellikleri saydığı, hem de tavsiye niteliğindeki görüşlerini "*birkaç güzel kelam*" şeklinde niteleyerek eserine aynen aktarmıştır:

Miri malından tedahül kaldırılıp Deviet-i Aliyyenin bir senelik maaş masraflarına kifayet edecek kadar malı tedarik ve hazinede toplamağa gayret ederek fazla israfları tedricen azaltmaya dikkat etmektir. Çünkü bir senelik masrafı karşılayacak kadar paranın hazinede bulunmasında pek çok fayda vardır. Bu hususta namuslu ve tutumlu defterdarlar istihdam edilmelidir. "Akıllı Tüccarın faydası, satmak değil, satın almaktadır" dedikleri manidar sözdür.

---

921 *Naîmâ Tarihi,* C.6, s.131.
922 *Naîmâ Tarihi,* C.6, s.242.

Devletlerin vukuf yaşından sonra IV. ve beşinci tavırlarında, hükümdarlar mümkün mertebe ihtişam için ünvanlarını çoğaltırlar. Bazen halka görünürlerse de, ekseriya görünmemeleri lazımdır. Aynı zamanda devletin mali bakımdan müşkülat içinde olduğunu halka duyurulmamalıdır. Tedbirli devlet adamlarının hal ve sözlerinden devletin kudretli ve zengin olduğu halk arasında yayılmalıdır ki, bu zahiri debdebe ile devletin zaafı düşmanlar tarafından an'aşılmaya...

Tedbirli geçinen bazı ahmak devlet adamları gibi "Akçe yoktur, tedarikinde aciz olduk, maslahat (iş) bitirmek güç oldu. Biz şöyle etmesek iş elden gitmişti" diye şikâyet ve iftihar yollu halka duyurmanın zillet ve aşağılıktan gayri netice yoktur. Devlet adamları, sır saklamaya kadir olmayan kimselere sırlarını söylemeyip, ne kadar mustağni görünürlerse o kadar şanları yüksek ve sözleri geçer olur…[923]

XVIII. yüzyılda beş defa başdefterdarlık makamına getirilmiş olan Sarı Mehmed Paşa "*Nesâyihu'l-vüzerâ ve'l-ümerâ*" isimli eserinde defterdarın haysiyet, vakar ve istikamet sahibi, dindar, devlet malının toplanmasında bilgili olması gerektiği üzerinde durur. Ona göre ehil olmayanlar kayırma veya rüşvet yoluyla bu mevkiye getirilmemelidir. Devlet hazinesinin korunması çok mühim bir konu olduğundan defterdarın, hazineyi kendi çıkarları uğruna zayıf düşüreceklere karşı dikkatli ve tedbirli olması gerekir. Defterdarlar tamah ve garazdan da uzak olmalı, devletin kendilerine tahsis ettiği meblağlarla yetinmeli, özellikle rüşvete yanaşmamalı, hazinenin gelirini arttırmak, buna karşılık masrafını azaltmak için gayret sarfetmelidirler. Öte yandan defterdarın rahat çalışabilmesi için sadrazam tarafından kendisine malî konularda tam bir serbestiyet verilmeli, kethüdâ ve diğer yakınlarının esiri edilmemelidir. Rüşvet almak için sık sık defterdar değiştirilmesi maliyeyi içinden çıkılmaz durumlara sokar. Defterdar hakkında çıkarılan dedikodulara da aslı araştırılmadan rağbet edilmemeli ve azil yoluna gidilmemelidir. Herhangi bir sebeple azledilen bir defterdarın daha önce maiyetinde bulunan kimselerin emrinde çalıştırılmaması da dikkat edilmesi gereken hususlardandır.[924]

---

923 *Naîmâ Tarihi,* C.3, s.56.
924 Kütükoğlu, "Defterdar", s.96.

Yine Defterdar Sarı Mehmed Paşa, zulmedenlerin yaptıklarının kıyamet gününde kendileri için azap sebebi olacağını, hatta zulümleri sebebiyle, ölüm anında can vermelerinin çok zor olacağını ifâde eder:

Her kim zulmetti zîr destine
Yarın ol zulm ana zulmet olur.
Ol zaman kim ecel boğazın ala
Ana can vermesi mesakkat olur[925]

C. Naîmâ'ya Göre Haksız Yere veya Davranışları Dolayısıyla Öldürülen Defterdarlar

Devletin olgunluk devirlerinde, mutlaka masrafın gelirden fazla olduğunu ve bu dönemde geliri çoğaltıp masrafı azaltarak itidal üzere durmanın çok güç olduğunu söyleyen Naîmâ, daha sonra Kâtip Çelebi'nin defterdarlarda hem bulunması gereken özellikleri saydığı, hem de tavsiye niteliğindeki görüşlerini "*birkaç güzel kelam*" şeklinde niteleyerek eserine aynen aktarmıştır.

Yaşanan ekononomik sıkıntılar nedeniyle askerlerin maaşlarının ödenememesi, eksik veya düşük ayarlı ödenmesi nedeniyle askerle defterdarlar sık sık karşı karşıya gelmiştir. Asker mali sıkıntı yaşandığında ilk önce suçu defterdarlarda arama yoluna gitmiştir. Naîmâ Tarihi'nde deftardarların asker tarafından taarruza uğraması ile ilgili anlatılan ilk hadise Başdefterdar Emir Paşa zamanında yaşanmıştır. Sipahilere ulufe vermek için para yetişmeyip taksitle ödenmesi teklif edilince sipahiler divana saldırıp, Naîmâ'nın "o asırda rüşdü ve tedbirliliği hususunda akranları az bulunur ve padişah yanında makbul bir şahsiyet" olarak tanımladığı Emir Paşa'nın başını istediler. Padişah tarafından fitnenin def'i için iç hazineden yüz yük akçe verilip maaşları tamamlanmasına rağmen, isteklerinden vazgeçmeleri üzerine kazasker Bostanzâde'nin defterdarın peygamber sülalelesinden olup, suçsuz olduğunu söylemesinin de faydası olmamıştır. Bu sırada gerçekte olmamasına rağmen padişahın fitnenin defedilmesi için seferberlik ilan ettiği dedikodu yayılması üzerine, saray görevlileri ile hademeler ellerine odun, mutfak aleti ne geçirdilerse sipahilere saldırarak kaçmalarını sağladılar. Hatta bu sırada saraya odun getiren arabalar yolları

925 Şevkiye Kazan, "Klasik Türk Şairlerinin Dilinden Beddualar", *Turkish Studies, Bahar 2009, s.786.*

tıkadığından birbirlerini çiğneyip üçyüzelliyedi sipahi ezilerek öldü. Cenazeleri denize atıldı. Böylece fitne beklendiğinden daha kolay bir şekilde sona erdi.

Naîmâ, hiçbir suçları olmamasına rağmen haksız itham veya garaz yüzünden katledilen defterdarların hikâyelerini de anlatmaktadır. Osmanlı'nın kuruluş ve yükselme dönemlerinde mali yapının iyi olması nedeniyle defterdarların icraatlarının çok ön plana çıkmakasına rağmen, mali yapının bozulmasından sonra para tedarikinden sıkıntılar yaşanması, hatta maaşların dahi verilemeyecek hale gelmesi defterdarlık makamını ön plana çıkarmış idi. Bu nedenle başarılı icraatlara imza atıp, çok para toplayan defterdarların herkesin takdirini kazanıp sadrazamlığa kadar yükselme imkânları artmıştır. Bu durum özellikle sadrazamların kendilerine olan haset ve garazlarının artmasına ve bazen bundan dolayı öldürülmelerine yol açmıştır.

Sadrazamların gazabına uğrayan defterdarlardan birisi de Ebubekir Paşa'dır. Zalimliği ve kan dökücülüğü ile tanınan Sadrazam Hüsrev Paşa'nın zamanında defterdar olan Ebubekir Paşa'nın sağlam akıllı, dindar bir kişi olduğunu belirten Naîmâ, Sultan Osman zamanında basılan "Temiz ayarlı Bekir Efendi Akçesi" dedikleri Osmanlı Parasının bu şahsın eseri olduğunu söylemektedir. Hizmetlerinde doğruluğu ile sevilen bir şahıs olması nedeniyle sadrazam Hüsrev Paşa kendisine rakip olarak görüp, kusurunu aramaya başlamıştır. Ancak işlerinin düzgünlüğü nedeniyle herhangi bir açığını bulamayınca defterdara entrika kuruldu. Kethüdasını gönderip, mühim masraflar için otuz bin kuruşu defterdardan aldırıp, bir müddet sonra ise ulufe için bu parayı vermesini istemiştir. Ancak doğru sözlülüğü ile tanınan defterdar, paranın sadrazamın kethüdasında olduğunda ısrar edilince hapsedildi. Bu sırada otuzbin kuruşu çalan kethüdanın asker arasında huzursuzluk başlayınca "Askerin bu hareketleri Bekir Paşa'nın başı altındandır. Katlolunmadıkça bu kavgalardan kurtulamayız..." şeklinde Hüsrev Paşa'yı kışkırtması ile katlettirip, bütün varını yoğunu almıştır.

Bir diğeri de Nasuh Paşa tarafından katledilen Defterdar Gejdehan Ali Çavuş'tur. Bu şahıs için Estrogon seferi sırasında kusurlarından dolayı idam kararı verilmesine rağmen, mallarının alınması ile yetinilerek affedilmişti. Daha sonra Anadolu Beylerbeyliği'ne kadar yükselen Ali Çavuş, Ciğalazâde Sinan Paşa'nın sadrazamlığı zamanında ise askerin defterdar Hacı İbrahim Paşa'ya saldırıp azlini sağlamaları üzerine bu makama gelmişti. Naîmâ'nın hiddetli ve sert sözlü bir kişi olarak tanımladığı Gejdehan, Nasuh Paşa'nın

Bolvadin civarında Celâli Tavil'e yenilmesinden sonra hiçbir kusuru olmamasına rağmen bu ayıptan kurtulmak için yenilginin suçunu defterdara atarak katlettirmiştir

Sadrazamların gazabına uğramış bir başka defterdar da Naîmâ'nın "diğer defterdarlar gibi mal toplamadaki hiddet ve şiddeti dışında başka kusuru bulunmayan, devlete lâyık, mürüvvet sahibi, mert" bir karakter olarak tanımladığı Defterdar Mostârî İbrahim Efendi'dir. Öldürülen Niğdeli Mustafa Paşa yerine defterdar olmuş ve Revan seferi esnasındaki askere mal ve para yetiştirmedeki başarısı ile ön plana çıkmış ve sadrazam Mehmed Paşa'nın kendisinden korkmasına yol açmıştı. Sadrazamın bu korkusunda kendisinin bir talebi olmasada da cahil hizmetkâr ve adamlarının Efendilerinin veziriazamlığa kadar yükseleceği hususunda etrafta konuşmaları etkili olmuştur. Veziriazamın kendisine kötülük yapacağından korkan İbrahim Efendi, Naîmâ'nın iddiasına göre çaresizlik ve şaşkınlığı yüzünden padişaha bir yazı gönderip, fevkalâde hazine elde etmek hizmetini taahhüt etmek şartıyla sadrâzamlığın kendine ihsan olunmasını istemiştir. Ancak bu uygun olmayan davranış (Naîmâ edep dışı demektedir) padişahın hoşuna gitmemiş ve defterdarın arzuhalini vezir-i âzamına göndermiştir. Vezir-i âzam meseleye vâkıf olunca defterdarı çağırtır. Meğer defterdar hilesinin meydana çıkmasından korktuğundan huzura abdest alıp, vasiyet ederek gitmiş ve korktuğu gibi katledilmiştir.

Sadrazamlar dışında, başka devlet adamları yüzünden katledilen defterdarlar da vardır. Bunlardan birisi de Şeyhülislam Hocazâde Mesud Efendi'nin kışkırtması ile öldürülen Defterzâde Mehmed Paşa'dır. Babası gibi defterdarlık makamına oturduktan sonra şahsi istidadı ve görevini hakkıyla yerine getirmesi sebebiyle sadrazamlık makamına geleceği konuşulmaya başlanmıştı. Naîmâ'ya göre bu söylentilere güvenen defterdarın Mesud Efendi ile anlaşmazlığa düştüğünü söylemektedir. Bunun üzerine muhalifleri şeyhülislamın desteğini alarak padişaha "*Defterdar Paşa öldürülen kimselerin, bilhassa Melekî Kalfa ve kocası Şaban Halifenin, para ve eşyasına el koyub, devlet hâzinesine onda birini bile göstermedi, hıyanetinin cezası lâzımdır*" diyerek inandırıp katlini sağlamışlardır. Katledilmeden önce defterdarın annesinin oğlunun canının bağışlanması için yalvarmasına rağmen Şeyhülislam Mesud Efendi'nin itibâr etmemesi ve aynı akıbete Mesud Efendi'nin de uğraması, ayrıca defterdarın katledildiği gece sadrazam Siyavuş Paşa'nın da vefat edip

ikisinin cenazesi camide yan yana konulması nedeniyle Naîmâ tarafından haksız yere defterdarı öldürttükleri için cezalarını çektikleri şeklinde yorumlamıştır.[926]

Yanlış Davranışları Nedeniyle Katledilen Defterdarlar

Ekonomik yapının bozulması, defterdarlık makamının önemini iyice arttırmakla beraber bu makama getirelenlerin tercihinde ahlâki ve kişilik özelliklerinden çok para bulma yeteneklerine daha çok dikkat edildiğini göstermektedir. Bu anlayış ise bu dönem defterlarının hepsini genellemek yanlış olsa da, bir kısmının para bulmak için her yolu mübah gören, zülum, rüşvet ve hile ile iş gören şahsiyetlere defterdarlık yolunu açmıştır.

Bu şahıslardan birisi de Niğdeli Mustafa Paşa'dır. Naîmâ, dar meşrepli ve kötü huylu bir şahıs olarak tanımladığı bu defterdarın, padişahın kendisinin bu makama tavsiyesi nedeniyle çok fazla gururlanıp çevresindekilere kötü muamelede bulunduğunu söylemektedir. Ancak kendisinden şikâyetler haddi aşınca, bunları duyan IV. Murad tarafından katlettirilip ölüsü ibret olması için has fırın önüne konulmuştur.[927]

Kötü şöhreti ile Naîmâ Tarihi'nde adı çokca zikredilen defterdarlardan birisi de baş defterdar olmamasına rağmen bulunduğu bölgede birçok hadiseye karışan Bosna Defterdarı Mahmud'dur. Naîmâ, senede otuz kese kadar geliri var iken, hırs ve tamahkârlığı nedeniyle birçok kötülüğe sebep olduğunu söylemektedir. Naîmâ'nın anlattığı diğer zulümleri de şu şekildedir:[928]

Halktan fazla vergi alarak canından bezdirmesi, ulemâyı hor görüp kötü sözler söylemesi, kadılara rüşvet teklif etmesi kötü icraatlarından bazılarıdır. Dönemin sözü geçen kişilerinden Ruznameeci İbrahim Efendi'ye sürekli hediye göndererek himayesi sayesinde bütün şikâyetlere rağmen zulmüne devam etmiştir. Devlet için vergi toplama hususunda halka yaptığı zulme karşı gelen olursa "*en büyük emir sahibinin vekiline karşı geldiği için katli vâciptir*" diyerek rüşvet verdiği hâkimlerden fetvalar alarak herkesi sindirmiştir. Hatta daha da ileri giderek malına göz koyduğu hayır sahibi olan zenginler vefat ettikleri vakit, "*Bu adam faiz yer idi. Faizcilikte devamı, faizi helâl saydığına hükmolunur. Faizi, helâl diyen kâfir olur. Binaenaleyh bu adam mürted olarak ölmüştür. Mirasçıları, mira-*

926 *Naîmâ Tarihi,* C.6, s.163.
927 *Naîmâ Tarihi,* C.3, s.148.
928 *Naîmâ Tarihi,* C.3, s.431.

sından mahrum olur." diyerek mirasını miriye almak için fetvalar alırdı. Ölenin mirasçıları mallarının bir bölümünü veya çok fazla rüşvet vererek ancak kalan mallarını kurtarabilirlerdi. Yine vefat edenlerin malının üçte birini devlete verilmesini vasiyet ettiğine dair sahte şahitler uydurup, mallarını zaptederdi. Huduttaki askerlere eziyet eder, ulufe dağıtımını adaletli bir bir şekilde yapmazdı. En sonunda Bosna'ya gönderilen Şahin Ağa tarafından katledilmiştir.

IV. Mehmed zamanında donanma konusunda yapılan bir toplantı sırasında defterdarın para sıkıntısından bahsetmesi üzerine "para yok dersin! Ancak işittim ki, beş yerde yalıların var imiş. Altınlı odalar yaptırıp benim paramı heva ve hevesine sarf edip, hazinede akçe yok dersin"[929] diye şiddetli bir şekilde azarlaması da bu dönemde yaşanan ilginç hadiselerden olup ekonomik sıkıntının padişah tarafından dile getirilmesidir.

D. Naîmâ Tarihi'nde İcraatları ile Öne Çıkan Defterdarlar

1. Ekmekçizâde Ahmed Paşa

Naîmâ Tarihi'nde ismi ön plana çıkan ilk defterdardır. Osmanlı Devleti'nde onsekiz sene vezirlik ile birlikte defterdarlık yapmayı başarmış meşhur devlet adamıdır. Yaşadığı dönem sık sık devlet adamı değişikliklerinin yaşandığı, özellikle de ekonomik durumun iyi olmamasından dolayı defterdarların çok kısa süre ile işbaşında kalıp, çoğu zaman ölümle sonuçlanan aziller ile karşılaştıkları bir dönem olmasına rağmen uzun yıllar makamını korumayı başarmıştır. Naîmâ bu o dönem için alışılmamış durumu "Ahmed Paşa, talihinin bahtı ile kuvveti ve cömertliği sayesinde Edirneli bir sipahi iken şöhret bulup dünya ona boyun eğmiş idi"[930] şeklinde açıklamakta ve bununla ilgili bir de hikâye anlatmaktadır:

Sipahi iken kadeh arkadaşları Zebede Bey, Baki Paşa, Mirim Çelebi ve Sinan Beyzâde ve bunlar emsali kimseler ile meyhanede otururlarmış. Mevlevi kıyafetinde derviş kılıklı birisi yalnız başına meyhaneye gelmeye başlayınca, Ahmed Paşa bu adamı fark edip hergün bir tabak bazı yiyecek gönderip şarap akçesini vermeye başlamıştı. Birgün yanlarına davet etmişler, ancak bu garip şahıs kabul etmeyerek, buradan ayrılacağını söy-

929 *Naîmâ Tarihi,* C.5, s.210.
930 *Naîmâ Tarihi,* C.2, s.78.

leyip, birkaç gündür kendisine gösterdikleri iltifatlardan dolayı istekleri olup olmadığını söylemiştir. Bunu duyanlar gülerek aklına gelenleri istemeye başlamışlardır. Zebde bey Edirne'nin kethudayerliğini istedi. Mirim Çelebi de kethudayerlik istedi. Sinan Bey-zâde Mustafa Çelebi, Edirne'nin ihtisap ağalığını, Karanfil-zâde Muradiye tevliyetini istedi. Baki Paşa ise "Ben yeniçeri adamım, dua eyle ki Hak Teâla bana tok bin filori versin..." dedi. Ahmed Paşa'nın sessiz kaldığını gören derviş "Sen de, himmetini âli eyle, ancak bunların gibi alçak olma!." demesi üzerine Ahmed Paşa "Sultanım, her ne layık görürsen onu nutk eyle." dedi. Bunun üzerine derviş, "Umur-u devlet-i Osmaniye'nin hall-u akdini (idaresini) sana verdiler ve ismin tuğray-ı sultaniye mutabık ola!" deyince herkes gülüşüp Ahmed Paşa'ya dönerek "Bak seni padişah eyledi" demişlerdir.

Aradan günler geçmiş, bu isteklerin çoğu gerçek olmuş. Mesela, Baki Paşa bölüğe çıkıp defterdarlığa kadar yükselerek, dervişten bin filori isterken, kendinin söylediğine göre kırk bin altına mühür vurmak nasip olmuş. Sadrazam İbrahim Paşa zamanında baş defterdarlığa kadar yükselen Ahmed Paşa'ya, çeşitli badireler atlattıktan sonra vezirlik de verilerek dervişin duasındaki gibi Tuğrayı kendi çekti. Her ne kadar çok arzuladığı sadrazamlık makamına ulaşamasa da, özellikle Sultan I. Ahmed zamanında itibârını kazanıp, anlatılacağıüzere sadrazımın emirlerini bile geri çevirtmeyi başarmıştır.

Naîmâ, zeki ve entrikacı bir şahıs olan Ekmekçizâde Ahmed Paşa'nın karakterini "Âdeti, korktuğuna in'am ve ihsan ile teshir eylemek ve korkmadığına ve kendinden aşağı olanlara nazar etmeyip (bakmayp) belki istihza (alay) ve tahkir ile mezelenmek idi." sözleriyle çok güzel bir şekilde tasvir etmiştir.[931]

Hatta bu sözlerini doğrulayan çok güzel bir de örnek vermiştir ki, bu olay tam olarak Ekmekçizâde'nin karakterini yansıtması bakımından dikkate şayandır:

Kanije muharebesinin yapıldığı sene, ileride "Kuyucu" ünvanı ile meşhur sadrazamlardan olacak olan Diyarbakır Beylerbeyi Murad Paşa, iki sene kadar harçlığı gelmeyince zor durumda kalmış, yeniçeri ocağından borç alarak ihtiyaçlarını karşılamak zorunda kalmıştı. Sadrazam İbrahim Paşa, durumun farkına varınca defterdar Ahmed Paşa'ya "*Murad Paşa fakirdir, kahice gözet!*" demesine rağmen hiç dikkate almamış ve "*Böyle bir şahıstan ne fayda beklenir ki*" diyerek kendisini küçümsemişti. Hatta sefer dönüşü Belg-

931 *Naîmâ Tarihi,* C.2, s.80.

rad'a iken Murad Paşa'nın bir adamının gelip para istemesi üzerine Ahmed Paşa "*Sizin Paşanızdan dünya çoktan bezdi. Bu Paşalık züğürt adam işi değildir. Devletten para alınarak beylerbeyliği yapılmaz*" diyerek Murad Paşa'nın kalbini kırmıştı.

Ancak rüzgar tersine dönüp, serhadden gelen Murad Paşa sadrazam olunca, Ekmekçizâde beğenmediği ihtiyarın, yani Kuyucu Murad Paşa'nın ayağına yüz sürmek için Edirne'den o kadar fazla hediye ve sefer levazımı için para ile karşılamaya gitmiştir ki hesaba gelmez. Ancak bu yaşananlar Kuyucu Murad Paşa'nın içind uhde olarak kalmış ve anlatılacağı üzere intikam için gayret sarfetmiştir.

Uzun süren devlet hizmeti sırasında birçok devlet adamı ile anlaşmazlık yaşayan Ekmekçizâde Ahmed Paşa, her ne kadar Naîmâ "talihinin yardımı ile" dese de en büyük silahı olan etrafına çok para dağıtarak dostlar edinip, her seferinde kurtulmayı başarmıştır. Naîmâ Tarihi'nde bununla ilgili birçok hadise anlatılmaktadır ki başlıcalarını aktarmayı uygun gördük:

Ekmekçizâdenin ilk atlattığı badire, Kırım Hanı Giray Han ile ittifak halinde olduğu bahanesi ile Saturcu Mehmed Paşa'nın öldürülmesi sırasında yaşamıştır. Mehmed Paşa'nın sefer defterdarı olan Ekmekci-zâde Ahmed Paşa da azil ve hapsedilince kaçarak gizlice Edirne'ye gelip gizlenmişti. Aracılar koyarak Sadrazam İbrahim Paşa ile buluşup bol para dağıtarak baş düşmanlarından Burhan Efendi'nin yerine defterdar tayin edilmiştir. Ancak ilgili bölümde anlatıldığı üzere entrikacı bir şahıs alan İbrahim Paşa, "Ekmekci-zâdenin tayini işin icabı gereğidir, malının elinden alınıp hapsedilmesi için yapılmıştır" diye telhis gönderip izin almıştı. Hatta kendisini azledip Belgrad kalesine hapsettirmiş iken, para sıkıntısı nedeniyle asker arasında huzursuzluk baş gösterince Ahmed Paşa taraftarlarının "İslam askerinin işlerini ve sefer levazımını tedarik etmekten haberdar, her şeyi bilir bir defterdardır" denilerek İbrahim Paşa ikna edilip eski görevine iade edilmiştir. Para toplama konusunda çok yetenekli olan Ekmekçizâde de, çok gayret gösterip sefer sırasında hiçbir sıkıntı yaşanmamasını sağlamıştır. Ekmekçizâdenin hapsedilip salıverilmesinde İbrahim Paşa'nın garip halleri Peçevi'den naklen Naîmâ tarafından uzunca anlatılmıştır.[932]

[932] Bk: Sadrazam/Hileleri ile meşhur İbrahim Paşa'nın garip davranışları

Ekmekçizâde'nin ikinci mücadele ettiği sadrazam daha önce bahsettiğimiz gibi "fakir ve ihtiyar" olması sebebiyle beğenmeyip küçümsediği Kuyucu Murad Paşa'dır. Murad Paşa, daha önce Ekmekçizâde'nin kendisine yaptıklarını unutmamış ve Kızılbaş Seferi'ne götürüp işini bitirmek istemiştir. Ekmekçizâde'nin bir başka kusuru da Murat Paşa Celâli isyancılarından Canbulatoğlu Ali Paşa'nın peşine düştüğünde, Başdefterdar Ekmekçizâde Ahmet Paşa'dan yardım ve iaşe talep etmesine rağmen gecikince ordunun açlıkla karşılaşarak zor durumda kalması idi.

Ancak başına gelecekleri tahmin eden Ahmed Paşa, padişah yakınlarına çok mal dökerek kalmak istediysede Murad Paşa'nın "Padişahım, Ekmekçizâdenin ortadan kaldırılması lazımdır. Evkafı ve beytulmalı harap eyledi. Vüzeranın telhisini geri çevirmek uygun olmaz" diyerek istemese de padişahı ikna etmeyi başarmıştır.

Ancak bundan sonra yaşanan hadiseler Osmanlı Tarihinde eşine az rastlanır şekildedir. Naîmâ'nın anlattığına Ekmekçizâde, sefer hazırlığı için Üsküdara sadrazam yanına doğru kayık ile giderken başka bir kayık yanışıp kendisine bir kağıt vermiş idi. Kağıdı açtığı vakit bir kayık acele ile yanaşıp Ahmed Paşa'ya padişahın "*Serdarın elinden onu kurtaramadım. Sakınsın ve dikkatli olsun…*" müjdesini iletince hemen kayığa binip Murad Paşa'nın yanından uzaklaşmıştır. Daha sonra padişaha birkaç bin filori gönderip "*Medet padişahım! Ahmed kulunu bunun elinden kurtar! Baki Paşa benim yerime gitsin. Hazır otağ ve muhimmat onun olsun!*" diye yalvardı. Birkaç gün sonra genç padişah Murad Paşa'yı çağırıp, eşine az rastlanır bir hitapla "Ricam budur ki, Ahmed Paşa'yı bana bağışlayasın!... Katlinden ferağat edesin!" deyince sadrazam çaresiz kabul etmek zorunda kaldı. Bunun üzerine Ahmed Paşa beş bin halis altını sadrazama gönedirip ertesi gün yanına rahat bir şekilde vardı. Murad Paşa ise "Şimden sonra bizimle hoş ol!" diye tenbihleyerek gönderdi.[933]

Eğer Ekmekçizâde, Üsküdarda sadrazamın çadırına ulaşsaydı katledilecekti. Kayıktaki kişinin haber vermesi ile Ekmekçizâdenin geri dönmesi üzerine kuşkulanan Kuyucu Murad Paşa araştırdıysada bunu kimin yaptığını bulamadı. Ancak birgün Murad Paşa'nın iç oğlanları aralarında kavga ederkin birisi, diğerine "S*en değil misin ki, velinimetine hiyanet edip düşmanına casusluk edersin!*" demesi üzerine duyulup yapılan sorguda her şey

933 *Naîmâ Tarihi,* C.2, s.83.

ortaya çıkmıştır. Yapılan sorgulamada her şeyi itiraf eden hademe, beş kişi olduklarını, Ahmed Paşa'dan günde birer altın ulufe aldıklarını ve Murad Paşa tarafında her ne olursa haber verip casusluk yaptıklarını itiraf etti. Bunun üzerine itirafçı serbest bırakılıp, diğer casuslar öldürülmüştür.[934] İşte bu hadise bile Ekmekçizâdenin nasıl uzun süre iş başında kaldığının bir isbatıdır.

Sadrazamın tenbihine rağmen huyundan vazgeçmeyen Defterdar Ekmekçizâde Ahmed Paşa ve Darusaaade Ağası Mustafa Ağa fırsat buldukça "Koca Murad Paşa Kızılbaş seferine gitmek istemez. Pir-i fanidir. Hemen ayak sürüyüp gezer. Padişah dahi, var git demez." diyerek sadrazamı İstanbul'dan uzaklaştırmak için ellerinden geleni yapmışlar, hatta birkaç defa padişahı da bu konuda ikna etmişler, ancak Murad Paşa padişah ile konuşarak vazgeçirmiştir.

Murad Paşa'nın vefatından sonra sadrazam olan Nasuh Paşa da eskiden beri arasının iyi olmadığı baş-defterdar Ekmekçizâde Ahmed Paşa'nın azli ve katli için çalıştı. Daha İstanbul'a gelirken kendisini karşılayan Ekmekçizâde'ye sert bir muamelede bulunmuş ve derhal hazine defterlerini teslim etmesini istemiştir. Onun müstakil hareket etmesine, kendisinden habersiz hazineye para ve mal toplamasına tahammül edemiyordu. Padişahın Edirne seyahati sırasında yola Ekmekçizâde aleyhine birçok şikâyetçiler çıkartarak onu önce defterdarlıktan arz ve daha sonra da Halep Beyberbeyliğine tayin ettirerek İstanbul'dan çıkarmaya muvaffak olup yerine Anadolu Defterdarı Mustafa Paşa'yı atamıştır.[935]

Sultan I. Ahmed'in güvenini, padişaha yakın adamları ve bol hediye göndererek kazanmayı başarmış olan ve padişah sayesinde Kuyucu Murad Paşa'nın elinden kurtulmayı başaran Ekmekçizâde'nin son zamanlarında Sultan Ahmed'in de gözünden düştüğü anlaşılıyor. Bunu gösteren en önemli olay Gürcü Mehmed Paşa'nın azlinden sonra kaymakam olan Ekmekçizâde Ahmed Paşa'nın Öküz Mehmed Paşa'nın azlinden sonra şeyhülislam Esat Efendi'nin tavsiyesine rağmen padişahın "*Bazı zamanlarda yalan söylediğine şahit oldum. Kezzab olan (yalancı olan) vezarete layık değildir.*" diyerek sadrazam olmasını

934 *Naîmâ Tarihi,* C.2, s.83.
935 Gökbilgin, "Nasuh Paşa", s. 127.

onaylamamasıdır.[936] Şeyhülislamda hemen sözünü değiştirip biraz önce tavsiye ettiği Ekmekçizâde'nin zalim ve yalancı olmasını söylemesi de ayrıca İlmiye bölümünde incelenecği üzere dikkat çekicidir.

Naîmâ, padişah ile şeyhülislam arasında yukarıdaki hadise yaşanırken Ekmekçizâde'nin tam bir gurur ile sadrazamlık kendisine verileceğinden son derece emin olduğunu söylemektedir. Şeyhülislamın çıkmasından sonra hemen padişahın huzuruna girip, padişahın mührün kime verileceği konusunda kendisi ile de istişâre etmesi üzerine hemen ileri atılıp "*Padişahım! Hemen hizmet buyurun, uğur-u humayunda can ve başım fedadır!*" demiş, ancak padişah bir şey söylemeyerek sessiz kalmıştır. Ekmekci-zâde padişahın bu sukutunu, onaylama anlamında yanlış anlayarak sevinç ile köşküne giderek büyük bir ziyafet tertip etmiştir. Yemek sırasında sadrazam tayin edilen kaptan-ı derya Halil Paşa tarafından yemekte bulunan Reis-ül-küttap Yazıcı-zâde Hamza Efendi'ye çavuş gönderilip "*Seni vezir-i azam ister!*" demesi üzerine sofradakiler olanlardan habersiz "*Vezir-i azam sadr başında (meclis başında) oturur*" deyince, çavuş gülümseyerek mührün Halil Paşa'ya gönderildiğini açıklamıştır. Naîmâ, bu haberi duyan Ekmekçizâde'nin büyük bir şaşkınlık ve üzüntü içerisende yemeği bırakıp diğerlerinin de hayret içerisinde sessiz kaldıklarını söylemektedir.

Ekmekçizâde'nin sadrazamlık için nasıl yanıp tutuştuğunu çok iyi bilen yeni sadrazam Halil Paşa, Ahmed Paşa'yı padişahın gözünden iyice düşürmek için elinden geleni yapmıştır. Öncelikle yakın adamlarını uzaklaştırmaya başlayıp, mesela yakınlarından Mehter Mehmed isimli kimseyi divana getirip, haksız yere bir adam katlettiği bahenesi ile hiç vakit geçirmeden padişahın fermanı ile boynunu vurdurdu. Ekmekci-zâdeden her kim rüşvet dava etti ise, telhis ile padişahı haberdar etti. Sonunda Acem seferine giderken de kaymakamlık görevinden de uzaklaştırtıp yerine Sofi Mehmed Paşa'nın tayinini sağladı.

Naîmâ, Ekmekçizâde'nin bütün isteklerinden ve makamlarından mahrum kalmasıyla üzüntüden hastalandığını söylemektedir. Hastalığının ağırlaştığını görünce yaptıklarından pişman olarak kendisinin hayır işlerine verdiği görülüyor. Öncelikle, yüz yük akçeyi keselere koyup Asitanede defterdar Yahnikapan'a gönderip, bu para ile Özi kalesinin tamiri ve

936 *Naîmâ Tarihi,* C.2, s.160.

karşısında Kılburun üzerine bir kale yapılmasını istedi. Daha sonra şeyhulislamı vasi-i muhtar ve vakıflarına nazır (bakıcı) tayin etti.

Çok geçmeden de Naîmâ'nın ifadesi ile "Birçok vezirler öldürülmesine calıştılarsada, tabiatının cömertliği ve bol mal dökmesi sayesinde kurtulup, rahat döşeğinde öldü."[937]

Vefatından sonra bin yük kadar akcesi çıkıp miriye alınmıştır. Yaptırdığı eserleri arasında İstanbul'da kendi adıyla anılan bir medrese, yine Edirne'de de kendi adıyla bilinen bir han ve Meriç Nehri üzerinde yaptırdığı bir köprü vardır. Naîmâ ayrıca Ereğli'de tamamlanmamış han ve bazı hayır binaları olduğundan bahsetmektedir. Ekmekçizâde ile ilgili sözlerini "*Osmanlının meşhur devlet adamlarındandır*." diyerek tamamlamıştır.

Ekmekçizâde Ahmed Paşa'nın vefatından sonra söylenenlere bakılırsa yaşadığı dönemde çok da sevilen bir şahsiyet olmadığı anlaşılmaktadır. Gelenekte "ölülerin hayırla yad edilmesi" dinin de gerektirdiği yaygın bir sosyal tutum biçimi iken, bazı eserlerde kendisini lanetleme derecesine kadar ileri gidilmiştir. Bunlardan birisi de ismini açıkça yazmadığı için kim olduğunu tam olarak bilemediğimiz meçhul Ömer isimli bir şairin emsaline az rastlanır nazımıdır ki şöyle denilmektedir:

Tarih-i vefat-ı Ekmekçizâde bâ hatt-ı Ömer'il kâtip:
Bu gün Ekmekçizâde'nin nânı,
Tükenip oldu furundan âzim.
Halka ettikleri zulümlerine,
Acep oldu mu şimdi ol nâdim.
Rum ilini harebe vermiş idi,
Şimdiden sonra oldular sâlim.
Gerçi furûunda zâlim idi,
Olmadı böyle bid'ate âzim.
Şöyle konuldu cîfeye ölüsü,
Kay idüp ahir olmadı hâzim.
Cümle Malını miriye almak,
Padişaha hele kanı lâzım.
Hâlini ânın birisine sordum,

937 *Naîmâ Tarihi,* C.2, s.176.

Dedi tarihini "Öldü ya zâlim"

Büyük ihtimalle Ekmekçizâde'nin zararını görmüş olan bu şair, bu uzun nazmın altına da yazdığı açıklamada şu bilgileri de ilave etmiştir. "*Merhum hâl-i hayatında defterdar olup bazı kimselerin vazifelerini ref'i edip, nice bunun emsali Müslümanlara Gadr-ü hayf eylediği, vefatında her biri mesrûr olup, bu ve benzeri ilenişler olmuştur…*"[938]

Meşhur hiciv şairi Nef'î de, Ekmekçizâde Ahmed Paşa'dan zarar görmüş olmalıdır. Onun cahilliğini, akılsızlığını uzun uzun anlatıp yakınlarını kötüledikten sonra ona şu şekilde beddua etmiştir:

Yalnız bana olan zulmünü Hak'dan dilerim
'Ömrüne devletine bâ'is-i noksân olsun [939]

Ancak Ahmed Paşa'nın devlete kötülükleri ölümü ile bitmemiş, Ekmekçizâde'nin yetiştirdiği adamlardan olan ve kendisinden sonra baş defterdarlık görevini alan Yahnikapan[940] Abdülkerim Paşa da, aynı yoldan gitmiştir. Naîmâ, "Karun kadar zengin olup mültezimleri fakir ve muhtaç etmişti" demektedir. Hakkında şöyle denilmiştir.

Ekmekçi-zâde kıldı dünyayı nâna (ekmeğe) muhtaç
Ahâr simât-ı devlet (Devlet sofrası) yahni-kapanın oldu.

Sonra bol para vererek defterdarlığına vezirlik ilave ettirip, önde gelen vezirlerden olan Yahnikapan, sipahilerin baş kaldırması ile azledilerek, mallarının zaptı ferman buyuruldu.

Sadece mallarını alıp salınacakken, Naîmâ'nın ifadesiyle "*para canlısı alçak bir adam olmakla*"[941] malının yerini söylemediği için hapishanede işkence çok işkence görüp vucudu yara içinde kalmış ve bu yaralar iyileşmeyerek vefat etmiştir.

2. Zurnazen Mustafa Paşa

Naîmâ Tarihi'nde önemli yer tutan ve devrin olaylarına karışan defterlardan birisidir. Defterdar olmasında yeniçeri ağalarının büyük payı vardır. Kendisinden önceki defterdar İbrahim Ağa ki aynı zamanda sadrazamlık yapmış olan Hazerpare Ahmed Paşa'nın kar-

938 A.Turan Alkan, "Cennetle Müjdelenmiş Bir Zalim", *Tarih ve Toplum,* C.9, İstanbul, 1988, s.46.
939 Kazan, "Klasik Türk Şairlerinin Dilinden Beddualar, *s.790*
940 Yemeğe çok düşkün olduğundan bu lakabı almıştır.
941 *Naîmâ Tarihi,* C.2, s.389.

deşidir; hizmetinde çalışan birkaç hademesi yeniçeri kethüdasına kaçmışlardır. Bunun üzerine defterdar ile yeniçeri ağası Kethüda Bey arasında kavga olup, ocak ağaları ağırlıklarını koyarak kendisini azlettirip Zurnazen Mustafa Paşa'yı zorla defterdar yapmışlardır.

Ancak, bu olayın burada kapanmadığı Veziriazamın huzurunda eski ve yeni defterdarın birbirlerine hakeret ve ağır sözler söylemeleri ile anlaşılmaktadır. Kethüda Bey, veziriazamı ikna ederek eski defterdarın hesaplarının kontrol edilmesi için Zurnazen'in görevlendirilmesini sağlamıştır. Bunun üzerine eski defterdar İbrahim Ağa, Mustafa Paşa'ya "Bre cahil edepsiz! Defterdarlık zurna çalmak değildir. Var sen zurnanı çal! Bu hal ile sen nice defterdarlık edersin?" diyerek hakaret etmiştir.[942]

Bir müddet sonra Zurnazen Mustafa Paşa'nın, ocak ağalarının muhalefetine rağmen görevden alındığını görüyoruz. Naîmâ, bunun sebebi olarak Zurnazen'in ağzından yazıldığı iddia edilen ve sadrazamlığı istediğini belirten bir teskeredir. Bunu öğrenen sadrazam Melek Ahmet Paşa, Zurnazen'in teskerenin sahte olduğunu iddia etmesine rağmen azletti.

Ulufelerin verilememesinden dolayı defterdar Emir Paşa'nın evinin yağmalanıp kaçırılmasından sonra "tahsilattan acizdir" denilerek azledilmesi ile Zurnazen Mustafa Paşa tekrar baş defterdar olmuştur.

Naîmâ, Defterdar Zurnazen Paşa'yı "*uçanı yakalamakta eli uzun*" bir şahıs olarak tanımlamaktadır.[943] Hatta para bulabilmek için çeşitli hilelere başvurduğunu da birkaç örnekle anlattıktan sonra Zurnazen Mustafa Paşa için "Bu çeşit hileler ki, dolandırıcıların işidir, para elde etmek sevdasıyla kötü nam sahibi oldu" notunu düşmüştür.

Zurnazen'in para toplamak için her yolu mübah gördüğü anlaşılıyor. Örneğin Rumeli'de tahsildar olarak görevlendirdiği kapıcıbaşı Tokmak Ömer ve zalimliği ile tanınan Yusuf isimli kişiler, sadrazamlıktan azledildikten sonra Rumeli Valisi olan Sivayuş Paşa tarafından tutuklandı. Ancak buna mani olmak isteyen defterdar "Ya sonra bize parayı kim getirir" diyerek bu şahısları kurtarıp, Siyavuş Paşa'nın tayinini Silistre'ye çıkarttı. Tokmak Ömer'i yüz kese vermek şartıyla salıverdi. Ancak bu şahıs vaat ettiği parayı bulabilmek için halka zulmedince beşyüzden fazla şikâyetçi gelmiş ve padişah emri ile sualsiz katledilmiştir. Naîmâ parasının alınmadan katledilmesini eleştirmektedir. Çünkü ema-

942 *Naîmâ Tarihi,* C.5, s.16.
943 *Naîmâ Tarihi,* C.5, s.265.

net ettiği beşyüz keseden fazla parası bulunamayıp, bu sayede çok kişinin zengin olduğunu, doğru olanın hayatta iken parasının alınıp katledilmesi olduğunu söylemektedir.[944]

Para toplamadaki mahareti nedeniyle dürüst bir sadrazam olan Tarhuncu Ahmed Paşa zamanında da deftertarlık görevine devam ettiği görülmektedir. Hatta sadrazam ile birlikte olup mali disiplin hususunda çok sıkı davranıp, hazineden kolay kolay para çıkarmaları ileride Tarhuncu Ahmed Paşa'nın katli ve kendisinin de defterdarlıktan uzaklaştırmasına sebep olacaktır. Naîmâ her ikisinin de sonunu getiren olayın kaptan-ı derya Derviş Paşa ile defterdar Zurnazen Mustafa Paşa arasındaki olay ile başladığını iddia etmektedir. Yine birgün sadrazamın huzurunda Derviş Paşa, para isteyince Zurnazen "*Sana akçeyi taştan kesecek değiliz! Hâzinenin ahvâli malûm... Gelir ve masraf mazbuttur. Niçün vaktin imkânına göre kolaylıkla iş görmeğe razı değilsin*" diye sert bir cevap vermişti. Bunun üzerine öfkelenen Kaptan-ı derya tarafından azarlanınca tekrar söz alıp "*Sen vezir isen yâ ben neyim? Ben dahi Pâdişâhın veziri ve para vekiliyim. Sen niçin beni hizmetkârın gibi azarlarsın? Bir celâli zâlimsin! Gezdiğin yerlerde âlemi harap etmedin mi?*" demişti. Bu cevap ile daha da hiddetlenen Derviş Paşa ise, "*Ben mi celâlliyim? Sultan Murad gibi bir her zaman üstün gelen hükümdar tarafından, İran, Irak, Arabistan serhadlerinin ahvâlinin düzenini bana verdiklerinde Allah'a hamd olsun, Pâdişâh'ın devletinde ol geniş memleketlere gereği gibi nizam verüp, din ve devlete hizmet ettim. Behey yadigâr! Sen ol zamanda düdük çalardın…*" diyerek eski mesleği olan zurnacılığı hatırlatmıştır. Tarhuncu ikisini de sakinleştirmeye çalışmış, ancak bundan sonra Derviş Paşa bu olayı unutmayarak intikam için çalışmaya başlamıştır.[945]

Tarhuncu'nun öldürülmesinden sonra sadrazam olan Derviş Paşa, hazinenin sıkışıklığı nedeniyle para tahsilinde mahir olan Zurnazen Mustafa Paşa'ya kinine rağmen dokunmayarak iyi davranmaya mecbur kalmıştır. Ancak akıllı bir kişi olan Zurnazen, daha önce kaptan iken sadrazama söylediği sözler yenilir yutulur cinsten olmadığından, bu iltifatın iş icabı olduğunu biliyordu. Bu nedenle yeteri kadar çalışmayıp azlini sağlamıştır.

Zurnazen Mustafa Paşa, defterdarlık dışında bir dönem Kara Murad Paşa'nın sadrazam olması üzerine kaptan-ı deryalık görevinde de bulunmuştur. Bu görevi sırasında 1655

944 *Naîmâ Tarihi,* C.5, s.267.
945 *Naîmâ Tarihi,* C.5, s.287-288.

yılında donanma seferinde Çanakkale Boğazı önünde cereyan eden muharebede kalyonlar, savaş alanından kaçınca, Kaptan-ı Derya Zurnazen Mustafa Paşa tarafından kalyonlar savaşta pek faydalı olmadıkları gerekçesiyle İstanbul'a gönderilmiştir. [946] Ayrıca donanma umuruna ihtimam ile varidatı arttırıp israfatı azaltmaya da muvaffak olmuştur.[947]

Daha sonra sadaret kaymakamlığına tayin edilen Zurnazen Mustafa Paşa, bu görevinde de boş durmamış ve Çınar veya Vakvak-ı Vakvakiye diye anılan isyanın çıkmasını kışkırtanlar arasında yer almıştır. Hammer, bu karışıklık sayesinde Zurnazen'in sadrazamlık mührünü almayı amaçladığını söylemektedir.[948]

Olaylar sonrası Sadrazam Süleyman Paşa azledilip, mühür Girit Serdarı Deli Hüseyin Paşa'ya gönderilmişsede, Kaymakam Zurnazen'in ne yapıp yaparak mührü geri çevirerek kendisinin sadrazam olmasını sağlamıştır. Ancak sadrazamlığı dört saat gibi çok kısa süre sürmüştür. Çünkü isyancılar "Bizi, yalnız sen sadrâzam olmak için mi isyan ettirdin?" diye bağırarak bu tayini kabul etmediklerini söylemişler, bu mühim vazifeyi îfâya muktedir olmadığını ve yerine ondan daha ehil birinin tâyini lâzım geleceğini Pâdişâh'a arzetmek üzere, Rum Hasan'ı görevlendirdiler. Bunun üzerine azledilerek, mühür Siyavuş Paşa'ya verilmiş ve tekrar kaptanlık görevi kendisine verilmiştir. Aynı sene Erzurum Valiliğine tayin edilerek, İstanbul'dan uzaklaştırılmış ve burada vefat etmiştir. Uzunşarşılı, meşhur mimarlardan Kâsım Ağa'nın damadı olan Zurnazen Mustafa Paşa'yı işten anlar, hilekâr, kurnaz ve içten pazarlıklı teklikeli bir şahıs olarak tanımlamaktadır.[949]

Zurnazen Mustafa Paşa'nın dört saatten ibaret sadareti müddetinde tek icraatı Karagöz Mehmed' i defterdar yapmaktan ibaret olması nedeniyle, o karışıklık zamanlarında dahî latifeyi bırakmayarak aşağıdaki mısrayı söylemişlerdir:

Çalıcak (çalınca) zurnasını çıktı cebinden Karagöz[950]

3. Moralı Mustafa Paşa

Zurnazen Mustafa Paşa'nın, sadrazam Derviş Paşa tarafından defterdarlıktan azlinden sonra Gümrük Emini Ali Ağa'nın gulamlarından olup, daha sonra başbaki kulu (mali

946 Ersin Gülsoy," XVI-XVII. Yüzyıllarda Akdeniz'de Osmanlı Hâkimiyeti", *Türkler*, C.9, s.1096.
947 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C.4, s.412.
948 Hammer, *Osmanlı Tarihi,* C.10, s.255.
949 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C.4, s.412.
950 Hammer, *Osmanlı Tarihi,* C.10, s.257.

başmüfettişi) görevinde bulunan Moralı Mustafa ağa başdefterdarlık görevine getirilmiştir.

Defterdar olduğu zaman çok büyük para sıkıntısı vardı. Hatta kendisinden önceki defterdar Zurnazen'e Derviş Paşa, büyük kini olmasına rağmen para bulur ümidi ile ses çıkarmamıştı. Göreve geldikten sonra yıllardır tam olarak verilemeyen sipahi ulufesini tam olarak verdi. Bunu nasıl yaptığı önce anlaşılamadıysada daha sonra anlaşılacağı üzere devletin iki yıllık geliri olan Anadolu mukaatalarını peşin olarak satarak bunu başardığı anlaşıldı.

Naîmâ, para bulmada bu kadar hızlı ve eli uzun davranmasının sebebini sadrazam Derviş Paşa'nın yaşlı olması hasebiyle vefat ederse padişahın gözüne girip bu makamı elde etmek olduğunu söylemektedir. Hatta "*vezirin çırağı iken, yeni yetişme ve hareketli bir adam olmakla, Paşasının haberi olmaksızın, Enderûna kapılanmak için hediyeler ve gizli keseler (para) verip, kendisini himâye edecek kimseler peydâ eyledi.*" diyerek Moralının karakterini de ortaya koymaktadır.[951] Başka bir yerde de Moralı Defterdar için "*vâkıa iş görür, hareketli ve halk ile kaynaşıp para toplama yollarını bilirdi, fakat çok hilekâr, vefasız ve zâlim olup, fırsatı düştüğü vakıt ana babasına bile merhamet etmez, fırsat düşkünü haksızlık eden kimse idi.*" ifadeleri ile sert bir şekilde eleştirmektedir.[952]

Hemşerisi olan Mora Paşası demekle meşhur zalim, halka çok büyük zülumler yapmış ve tüm şikâyetlere rağmen koruyucusu olan defterdar tarafından korunmuştur. Daha sonra yerine geçen Abdi Paşa da defterdara dayanarak tüm Mora yarımadasında yaptığı zulümler nedeniyle hapsedilmiş, Moralı bunu da kurtarmak için büyük paralar dökmüştür.

Yaptığı bu zulümlere bir de askere değeri düşük akçe ile maaş ödemesi eklenince, sipahiler parayı almak istememişler, ancak kendilerine taahhüt edilmesi nedeniyle almayı kabul etmelerine rağmen paranın çok bir kişi verilmesi üzerine defterın üzerine yürümüşlerdir. Abdest alma bahanesiyle kaçan Moralı, saraya sığınmıştır. Bunu gören sipahiler yaptırmaya başladığı büyük binayı duvarlarındaki çinilere kadar yağma etmişlerdir.

Yine Naîmâ'nın ifadesi ile "kaza sonucu" padişahın eline meçhul bir kimse tarafından ulaştırılan kağıtta şikâyet edilen devlet adamları arasında Moralı Defterdara özel bir

951 *Naîmâ Tarihi,* C.5, s.315.
952 *Naîmâ Tarihi,* C.5, s.409

yer ayrılmıştır ki, yazılanlar defterdarın yaptıklarını çok iyi bir şekilde özetlemektedir. Padişah huzurunda okunan kağıtta "*… bilhassa defterdar Paşa'nın, daha yakın zamanda baş baki kulu tâzesi bir Mora delikanlısı iken rüşvet ile vezirliğe nâil olub mîri malını zulüm ve hıyanet etmekten başka zulüm ile Allahın kullarına neler ettiğini, etrafta ve gizli yerlerde zayıf akçe kestirip askere maaş olarak vermekle kavgalara sebep olduğunu…*" gibi pekçok suçlamalarda bulunulmuştur ki hepsi doğrudur.

Naîmâ'nın dediği gibi devlet adamları arasında "çırak" sayılabilecek yaşta ve tecrübede iken Moralı Mustafa Efendi'nin en büyük hedefinin sadrazamlık mührünü almak olduğu anlaşılmaktadır. Bunun için ilk teşebbüsü yukarıda belirtildiği gibi ölümünü beklediği sadrazam Derviş Paşa zamanında yaşanmıştır.

Defterdar Moralı Mustafa Paşa, önce kırk kese bahşiş vererek vezirlik payesine kavuşmuştur. Daha sonra bol para vererek saraydaki bâzı sözü geçenler vasıtasıyla Dâr'üssaade ağasına yanaşıp, sadrâzamlık mührüne talip olmuştur. Ağalar vasıtası ile Valide Sultana bir teskere yazıp "*Mührü bana verirlerse, böyle hizmet ederim. Bugünkü günde hemen altıyüz kese veririm*" demiştir. Moralının karakterini çok iyi bilen Valide, bu teskereyi hiç dikkate almayıp veziriazama göndermiş ve kendisine olan güvenini vurgulayarak cezalandırmamasını rica etmiştir. Bunun üzerine defterdarın üzerine gitmeyen Derviş Paşa sadece çağırıp: " *Benim oğlum! Masraflar çoğaldı, akça yok.. Heman beş-altı yüz kese akça getir.. Lüzumlu mühimmat için sarf olunsun! Sadrıâzamlık mührünü kendi rızâmla sana verip emekli olayım…*"diyerek gözünü korkutmuştur. Ancak, telaşlanan Moralı, Kur'an'a el basarak böyle bir şey yapmadığını söylemiştir.

Derviş Paşa'nın felç inerek iş yapamaz duruma gelmesiyle mühür için en güçlü adaylar Murad ve Siyavuş Paşalar kalınca, bunlardan korkan Moralı Defterdar, kendisi için ümidi kesip Melek Ahmed Paşa'yı işbaşına getirmek için çalıştı. Hatta defterdarın gayretleri ile mührün Melek Ahmed Paşa'ya verilmesi kararlaştırılmış iken, hakkındaki dedikodular nedeniyle mühür İbşir Paşa'ya gönderildi.

İbşir Paşa henüz İstanbul'a gelmeden tedabülü yasaklayarak Defterdar Moralı'nın iki yıllık peşin sattıklarını kabul etmediğini bildirmiş idi. Bu karar ile halkın miriye geçmiş pek çok parası ile peşin para vermiş birçok devlet adamının parası havaya uçmuştur. Yaklaşık ki yaklaşık bin kese akçe eden iki senelik tedahül açıkta kalmakla halkın bu kadar

parası zayi oldu. Naîmâ bu gibi hâllerin her zaman fitne ve şerre sebep olduğunu söyleyerek, İbşir Paşa'nın etrafındaki muhalefetin oluşması ve ilerde öldürülmesininde bu kararın etkili olduğunu belirtmektedir. Bu haberi alan Defterdar Paşa, miri emvali âyânı olan ağaları, hâcegân zenginleri ve mültezimleri adeta "*zehir yutmuşa döndürüp*" vesvese ve fitnenin artmasını sebep olduğu söylemektedir.[953]

Başta Defterdar Mustafa Paşa olmak üzere devlete borç vererek faizinden zengin olan bu şahıslar büyük bir endişeye kapılarak bol para verip İbşir'den gelmeden mührün alınması için çalışmaya başladılar. Hatta bir ara İbşir Paşa'nın ağır hareketini bahane ederek mührün alınması için padişahı ikna etmişlerse de, eski sadrazamlardan Kaptan Murad Paşa, bu hareketin daha büyük bir fitneye sebep olacağını söyleyerek vazgeçirmiştir. Daha önce anlatıldığı üzere bunu öğrenen defterdar ve adamları Murad Ağa'ya hucum ederek öldürme teşebbüsünde bile bulunacaklardır.

Bütün çabalarına rağmen İbşir'in gelmesini engelleyemeyen defterdar, yeni sadrazamı büyük bir korku içinde Üsküdarda karşıladıktan sonra evine dönmüştü. İkindiden sonra sadrazamın defterdarın nerede olduğunu sorup, çağırmalarını isteyince acele olarak çavuş gönderilip korkmuş ve yorgun vaziyette daha yeni sarayına gelmiş olan Moralı'ya sadrazımın kendisini çağırdığına dair fermanını bildirirler. Büyük bir korku içerisinde tekrar Üsküdar'a geçen Moralı, huzura çıkınca sadrazam "Burada isen gelsin demiştim. Yanlışlık olmuş" diyerek geri göndermiştir. Naîmâ açıkca yazmasada sadrazamın bu davranışı korkutmak amaçlı olarak bilerek yapma ihtimali de vardır.

İşleri yürütmeye başlayan İbşir Paşa, defterdarı çağırıp para istedi. Defterdar Moralı Mustafa Paşa'nın para olmadığını söylemesi üzerine padişaha sadrazamlık karşılığında teklif ettiği paradan getirmesini istedi. Defterdarın inkar edip iftira olduğunu söylemesi üzerine öfkelenerek "Bre sefih hâin! Bu sözü cihan pâdişâhı hazretleri mübarek lisanlarıyla buyurdular. Hiç pâdişâhlarda yalan ve iftira olur mu?" diye bağırarak Moralı'yı hapse attırıp bütün varını yoğunu müsadere ettirdi. Ağır kış şartlarının yaşanması nedeniyle kimsenin dışarı çıkmaya cesaret edemediği bir dönemde Mora'ya adam göndererek defteraran yakınlarını soruşturup, mal ve parasını zapt ile görevlendirdi. Sadrazamın bu davranışının sebebi, Moralı'nın tutuklanmadan önce altın ve gümüş ile dolu yirmialtı atlı ara-

953 *Naîmâ Tarihi,* C.6, s.17.

bayı gizlice Mora'ya gönderdiği söylentisinin yol açtığı söylenmektedir. Eğer bu söylenti doğru ise, ekonomik açıdan büyük sıkıntılar içerisindeki Osmanlı Devleti'nin maliyesinin kimlerin elinde olduğu gösteren acı bir örnektir.

Hapisteki Moralı'nın malları araştırılıp, bulunanlar alındıktan sonra katline karar verildi. Ancak Valide Sultan'ın ricası üzerine İbşir Paşa istemeyerek Kıbrıs'a sürgün edilmesine izin verildi. Ancak inatçı ve kararlı bir şahsiyet olan İbşir Paşa'nın kararından vazgeçmediği görülüyor. Yanına hizmetkar almasına izin verilmeyerek, hatta kılıç kuşanıp çizmesini bile giydirmeden acele yola çıkardılar. Yolda üzerindeki kürkü bile aldılar. Bunları gören Moralı'nın başına gelecekleri anlayarak ağlamaya başladığını söyleyen Naîmâ, diğer devlet adamlarına da nasihat olması gereken şu yorumu yapmaktadır: *Para ve eşyanın, dünya devletinin, arkadaşın faydasız, ve vefasız dostun hep boş olub bekasız dünyanın, iftihar ve itirnad edecek birşey olmadığını o vakit anladı...*[954]

Moralı Mustafa Paşa'nın katlinden sonra hademelerinden birisi sadrazamın yanına giderek iki büyük çuval yükleyip götürdüklerini söylemiştir. Bunun üzerine yapılan araştırma sonucu çuvallar bulunmuş ve içerisinden sandık içerisinde ellibin altın bulunmuştur. Bunlar, sadrazam tarafından kendisine gönderilince padişahın Moralının bu cezalara müstahak olduğunu söylediği anlatılır. Ayrıca, yaptırdığı büyük sarayın altında yapılan kazılarda da bir miktar para bulunmuştur. Ayrıca çevresindeki kişilere de emanet paralar verildiği anlaşılıp, bulananlar alınmıştır. Ancak Mora'ya gönderdiği iddia edilen yirmialtı araba altın ve gümüşün ahvali hakkında bir bilgi yoktur.

Defterdarlığı döneminde devlet işlerinden çok kendisi için çalıştığı anlaşılan Moralı Mustafa Paşa'nın Naîmâ'nın ifadesi ile "*defterdarın gözbebeği, el adlından öğretmeni ve akıl öğreticisi*" olan dönemin sözü geçer kişilerinden Mevkufatçı Mehmet de önce hapsedilip malları alındıktan sonra öldürülmüştür.

954 *Naîmâ Tarihi,* C.6, s.56.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
OSMANLI ASKERİ YAPISI ve BU YAPININ BOZULMASI

A. Askeri Teşkilatın Osmanlı Devlet İdaresindeki Yeri ve Önemi

Naîmâ'nın devlet yapılanmasında sıkıyı sıkıya bağlı kaldığı Ahlat-ı Erbaa anlayışında Asker Zümresi "Balgam" ile ifade edilmektedir. Bu konuda Kâtip Çelebi'nin görüşlerini aynen kabul eden Naîmâ, asker ile vücuttaki balgam (lenf veya serum) arasında analojik bir ilişki kurmuştur. Askerin durumunu bedendeki balgama benzetir. Balgam bu anlayışın doğadaki dört elementte karşılığı ise (anasır-ı Erbaa) "su elementi"dir. Yani soğuk ve nemli olup ateşin karşılığıdır. Bu anlayışta ateşi ise kan ve safra, yani ilmiye sınıfı ve reaya temsil eder. Bunun için devletin ateşin yükselmesi, yani yönetimde ulemâ ve reayanın çok fazla ön plana çıkıp dengeleri bozmasının önündeki engel askerdir. Bunu Naîmâ Tarihi'nde yaşanan askerlerin yönetime müdehalelerinde sıkça görmekteyiz.

Ancak nasıl balgam vucutta dengeyi sağladığından, bedende gerekliliği ve yararı söz konusu olsa da, çokluğu ise vücut yapısının bozulmasına yol açarak sağlığa zarar verir. İnsanda orta yaşı aşınca balgam bedende baskın gelmeye başlaması gibi devletlerde durum aynıdır. Naîmâ'nın yaşadığı dönem de Osmanlı Devleti'nin orta yaş dönemi olup, vücuttaki balgam gibi askerin baskın gelmeye başladığı dönemdir. Naîmâ bu durumu eserinde şu şekilde açıklamaktadır: *Balgamın bunlara lüzumu ve faydası olduğu kadar, fazlalığının da zarar ve kederi vardır. Asker de böyledir. İnsan kemal yaşını geçse soğuk ve rutubet -ki balgam hilkati ve ihtiyarlık tab'ıdır- şüphesiz o yaşta balgam galip olup hükmünü icra eder. Diğer ahlatlar da (sınıflar da) ona uymağa meyleder.*[955]

Kâtip Çelebi'ye göre, balgam azaltılıp durgunlaştırıldığı takdirde vücutta denge sağlanarak önceki canlılığa dönüş sağlanabilir. Ne var ki, zikredilen yayta balgamın tamamen mağlup edilip dengelenmesi zordur. Önemli olan, onun zararsız üstünlüğüne razı olmaktır. Kâtip Çelebi, bu ön açıklamaları topluma nakletmek suretiyle bir delil olarak sunar.

---

955 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.41.

Buna bağlantılı olarak askerî durum ve bu alandaki düzenlemeler ile ilgili görüşlerini açıklar.[956]

İbn-i Haldûn'un uzviyetçi görüşünden de faydanalan Naîmâ, kalem ve kılıç erbabı arasındaki dengenin kurulmasının önemini de vurgular. Kuruluş zamanlarında kılıç erbabına, yani askere ihtiyacın daha fazla olduğunu, yükselme döneminde (orta devirde) ise malların toplanması ve gelirlerin zaptı için kalem ehlininin önenimin artıp, askere ihtiyaç azaldığını söyler. Ancak devletin sonlarında zaaf ve gerileme başlayınca kılıçtan yardım isteme ihtiyacı arttığından asker tekrar ön plana çıkar. Bu nedenle duraklama ve gerileme dönemlerinde kılıç erbabının, yani asker kökenlilerin rütbe ve devlet katındaki ihtişamları her zaman daha yüksek olmuştur.[957]

Naîmâ'nın bahsettiği denge unsurunun bozulması, 16. yüzyılın sonunlarından itibâren Osmanlı Devleti'nde iyideni iyiye kendisini göstermeye başladı. Sultanın dayandığı güç, yani saray halkı ve Yeniçeri ve öbür Kapıkulları, onun adına devleti kendi denetimleri altına sokacak kadar güç ve nüfuz kazandılar. Onları dengeleyecek bir güç kalmadı. 1600'e dogru Yeniçerilerin sayısı 35-50 bine kadar ulaştı.[958] Naîmâ asker sayısının giderek artmasını şu şekilde yorumlamaktadır: *...olgunluk devrine ulaştıktan sonra her devletin askeri ziyade olagelmiştir. Ne kadar sıkı tutulsa dahi halk askerliğe meyleder, hiç olmazsa kıyafetini taklit eder ve gittikçe çoğalır. O halde o yaşta olan kimse balgamı tamamen mağlup ettiği takdirde onu "bu mağlubiyet halinde durdurmağa çalışması abestir. Belki o halde olan kimsenin yapması gereken, balgamın zararsız miktarına razı olmasıdır.*[959]

Asker sayısınının fazlalağı devleti ulufeler için nakit para temininde büyük sıkıntıya sevketmiştir. Dönemin asker isyanlarının, en önemli çıkış noktası da düşük ayarlı para veya ulufelerin verilememesi olmuştur. Tarhuncu-Ahmed Paşa sadrazam olduğu vakit masrafları azaltıp, geliri çoğaltmak için çok fazla gayret göstermiştir. Bu amaçla sipahilerin sayısını yirmibeşbin beşyüzdoksana, yeniçerilerin elli beşbine kadar düşürmeyi ba-

---

956 Kemal Sözen, "Katip Çelebi'nin Devlet Görüşü ve Osmanlı-Türk Düşüncesindeki Etkileri", *SDÜ İlahiyat Dergisi,* 2009, sayı:22, s.34.

957 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.55.

958 Halil İnalcık, "Osmanlı Tarihinde Dönemler", *Osmanlı Uygarlığı*, İstanbul 2003, C.1, s.23

959 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.41.

şarmış idi. Ancak, daha sonra askerlerin desteği ile işbaşına gelen Murad Paşa zamanında Naîmâ'nın ifadesi ile sırf askerin hatırını hoş etmek için sipâhilerin sayısı elli bini, yeniçerilerin sayısı ise seksen bini aştı. Bu kadar asker artışı sebebiyle masraflar haddi aşarak, gelirin iki misli olmuştur. Naîmâ bu konuda Maan-oğlu yorumunu nakletmiştir: *Askerin artırılmasına ve masrafın çoğaltılmasına, gelirin azaltılmasına evvelâ Gürcü Paşa, sonra da Murad Paşa sebeptir. Ama Gürcü'nün zararı, Murad Paşa'nın zararının onda biri kadar yoktur.*

Asker taifesinin 1622'de Sultan II. Osman'ı tahttan indirip katledecek kadar ileri gitmeleri ne kadar büyük bir güç haline geldiklerinin açık göstergesidir. Bu devirde, pâdişahın otoritesi zayıfladığından onlar sarayda, merkezde ve eyâlet idaresinde mutlak şekilde hâkim oldular; dirlikleri ve devletin ve toplumun gelir kaynaklarını tekelleri altına geçirmeye çalıştılar. Bu devri ele alan çağdaş Naîmâ gibi Osmanlı tarihçileri ve Koçi Bey gibi reform lâyiha yazarları anarşiyi başlıca klasik gulâm (kul) sisteminin bozulmasına atfederler.[960]

Yeniçeriler, yalnız belli grupların tepkisini değil, halk protesto hareketlerini de temsil eder oldular. Merkezde ve eyaletlerde şehirlerde sayıları kontrolsüz artan ve artık bir çeşit milis haline gelen Yeniçeriler halkın önüne düşüp, IV. Mehmed'i (1687) ve III. Ahmed'i (1730) tahttan indirdiler. Kapıkulu zorbalığına karşı Abaza Mehmed Paşa isyanı, Anadolu'da uyanan direnç ve tepkiden başka bir şey değildir. Bundan sonra sarayın ve hükümetin, kapıkulu askerini azaltma ve disiplin altına sokma girişimleri sonuç vermemiştir. Ancak Köprülü Mehmed Paşa'nın diktatör yetkileri alması üzerine kapıkulu askerinin zorbalığı bir dereceye kadar önlenebilmiştir. Padişah ve saray, devlet işleri üzerinde mutlak otoritesini, ancak 1826'da Yeniçerilerin ortadan kaldırdıktan sonra yeniden kurabildi.[961]

Kendisi de aslen asker kökenli bir aileden gelen Naîmâ'nın asker taifesinin 17.yy'dan itibâren Osmanlı Yönetimi üzerindeki tahakkümünden rahatsız olmakla beraber aşağıdaki bölümlerde anlatılacağı üzere tüm suçu askerlere yüklememektedir. Askerik teşkilattaki bozulma yönetim-ekonomi-sosyal hayattaki bozulmaların tabiî bir sonucudur. Naîmâ bu-

960 Halil İnalcık, "Kul Sistemi", Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar, C.1, s.161.

961 İnalcık, "Osmanlı Tarihinde Dönemler", s.24.

na çözüm bulma çabasındadır. Bunu yaparken iki tarafıda dengede tutma çabası çözüm çabalarının temelini oluşturmaktadır. Çünkü bir tarafı ön plana çıkarmak zaten hassas dengeler üzerinde duran devletin çökmesine sebep olabilir.

Askerleri küstürmenin ne gibi kötü sonuçlara sebep olduğunu sayısız örnekle açıklamaktadır. Ona göre Kılıç erbabı, iltifat ve izzet ve ikram gördüklerinde, bu yüksek mevkilerini muhafaza için din ve devlet uğrunda can ve baş feda ederek hizmet edip, harp meydanlarında sadıkane gayret sarfederler. Hamiyet icabı ölüm tehlikesinden dönmezler. Fakat ne vakit ki gözden düşüp, rütbeleri de azalırsa, sair halktan imtiyazları dahi kalmaz ise bıkkınlık ve yeis ile şiddetleri artar ve hakaret sebebiyle yiğitlikleri kalmaz. Bu halde artık kendini ölüme atanlar az bulunmaya başlar. Bu ihmal yüzünden asker taifesinin himmetinin azalması dolayısıyla cemiyetin şevketi de azalır. Veya askere bahşiş ve ikramda, itibâr göstermekte fazla ileri gidilirse itaatten çıkıp devlet işlerine müdahaleye başlarlar. Bu mahzurdan başka, devletin azamet devresinin icabı olan refah ve rahat arzusu onlara da sirayet eder. Küçükler büyükleri taklit ederek masrafları çoğaltırlar. Esvap ve ziynetleri için mallarını öyle israf ve cehalet yüzünden telef ederler ki çoğu fakir ve borçlu düşer. [962]

B. Naîmâ Tarihi'nde Askeri Teşkilatın Bozulması Konusu

1. Haçova Meydan Muharebesi ve Ordudaki Düzensizlik

Naîmâ Tarihi'nde askeri teşkilatın bozulmasına dair ilk örnek III. Mehmed zamanında yapılan Haçova Savaşı sırasında yaşanmıştır. Savaşın şiddetlendiği bir grup padişahı korumakla görevli gulamların bir kısmının kaçması üzerine bunu gören askerlerin çoğuda padişahın kaçtığı zannı ile savaş meydanını terk etmiştir. Naîmâ askerin en az dörtte birinin firar ettiğini belirtip, buna rağmen padişah hocasının teşviki ile hizmetkarların da yardımı ile galip gelinmiştir. Bu küçük gibi görülen hadisenin sonunda Ciğalazâde Sinan Paşa'nın kaçakları cezalandırma yoluna gitmesi, başta Celâli İsyanlarının temelini oluşturması gibi büyük sonuçlara yol açmıştır. Naîmâ bu uygulamanın hilekar kimselere fırsat verdiğini ve sevmedikleri kişilere "kaçaklık" suçu isnat ettiklerini söylemektedir.[963]

2. Satırcı Mehmed Paşa'ya Ordunun Teslimi

962 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.55-56.
963 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.171.

Naîmâ'nın "Avustarya'nın kilidi ve düşmanın yol üzerindeki en sağlam engeli" olarak tarif ettiği Varat Kalesi'nden çıkan düşman askerleri sık sık çevreye zarar veriyorlardı. Buranın ele geçirebilmek muhasaraya karar veren serdar Satırcı Mehmed Paşa'yı çevresindeki dalkavuklar "iki üç top atmakla fethi mümkündür" diyerek yanlış yönlendirdiler. Tatar askeri düşman memleketlerini tahrip için yola çıktığından yavaşlamamak için ağır topları yanlarına almamışlardı.

Daha önceki zamanlarda kırkbeş gün toplar ile dövülmesine rağmen alınamayan bu sağlam kaleyi üç pare top ile alınamayacağı anlaşılınca Eğri Beylerbeyi Sofu Sinan Paşa'dan yardım istenmiştir. Ancak bu isteğe cevap dahi verilmemesi, ısrar edilince Sofu Mehmet Paşa'nın "*top çekecek camus bulunanamadığı*" bahanesi ile eli boş yardıma gelmesi, devletteki ciddiyetsizliğin ne safhaya ulaştığının bir göstergesidir.[964]

Akına gitmek isteyen Tatar Askerine de izin verilmeyince bir müddet sonra yiyecek dahi bulunamaz hale gelmiştir. Bunun üzerine kuşatma kaldırılarak Budin'i kurtarmak için yola çıkılmış, mevsimin sonbahar olması sebebiyle fazla yağmur yağdığından Temeşvar Valisi İsmail Paşa'ya haber gönderilip askerin geçişi için köprüler yapması sipariş edilmişti. Ancak vardıklarında bu emrin de dinlenmeyip bir köprü bile yapılmadığı görülüp, asker çok büyük sıkıntı çekmiştir. Hatta üç günlük yol oniki günde alınıp, ekmeğin adedinin fiyatı bir altına kadar çıkmıştır.

Bu seferde bulunmuş olan Peçevi, bu bataklıklardaki kadar meşakkati hiçbir yerde görmediğini yazmıştır. Hatta birgün bir gün Ali Dede isimli güngörmüş bir ihtiyar ile yanyana giderken, Satırcı'nın niçin hiçbir teşebbüste muvaffak olamadığını sorar. Ali Dede: "Bu adamda hodbinlik(bencillik), hodfürûşluk(riyakalık), hodreylik(kararsızlık), hodpesendlik(kibirlilik) bir araya gelmiştir. Bunlardan yalnız birine mübtela olan muvaffak olamaz."[965] cevâbını verir. Aynı zamanda Saturcu'nun bu hoş olmayan karakterinin yanına, vezirler içerisinde en genci olması nedeniyle tecrübesizliği ile de eklenmiştir. Böyle bir şahısa ordunun emanet edilmesi kötü sonuçlara yol açmıştır.

Açlığın fevkalade artmasıyla perişan olan asker başkaldırıp Serdar Saturcu Mehmed Paşa'nın ve defterdar Ekmekçizâde'nin çadırlarını yağma edip, geri dönülmesini sağla-

964 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.205.
965 Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.7, s.225.

mışlardır. Naîmâ bu yağma sırasında yaralanan Saturcu Mehmet Paşa'nın korku ve utancından akşama kadar çadırların etrafında dolaşıp otağına girmediğinden bahsetmektedir.

Satırcı Mehmet Paşa, daha önceki başarısızlıklarına rağmen cezalandırılmamıştı. Bunun sebepleri arasında Padişah Hocası Hoca Sadeddin Efendi'nin kendisini himaye etmesinin etkili olduğu da söylenmektedir.[966] Ancak son askeri başarısızlıklar, Hoca Saadettin Efendi'yi bile kızdırmış ve kendisi eliyle, Satırcı'ya yazılan padişah namesinde "*Kale zaptetmek yılı değildir, Erdel topraklarına akınlar yapıp tahrip etmek için görevlendirilmiş iken iki kale ile oyalanıp kışa kaldınız. Düşman fitnesini İslam ülkesinde defetmeden, bir iki kalelerini almak zamanın icaplarına, uygun değildir. Büyüklerin emirlerine karşı gelmek uğursuzluğu ile bir iş görülmeyip, kale, zaptetmek icin gereken hazırlıkları yapmadan üç top ile Varat gibi sağlam bir kaleye sarkıp başından sonuna kadar bütün İslam askerlerini zebun etmek ve serhad (sınır) muhafazasına ehemmiyet verilmemekle Budin ve etrafını viran etmeye sebep oldunuz. Varat altında Osmanlı ordusunu bekletip, Tatar askerini dahi hapsettiniz*" şeklinde ağır suçlamalarda bulunulmuştur.

Bu suçlamalarda bulunulan Saturcu- Mehmed Paşa, İbrahim Paşa tarafından sadrazamlar maddesinde anlatıldığı üzere yüzüne gülerek öldürülmüştür.

Askeri başarısızlıklarda askeri teşkilatın bozulmasının yanında devlet kademesinde yaşanan lakayıtlıklar ve emirlerin dinlenmesinin ne kadar büyük rolünün olduğu, bu olay ile bir kez daha ortaya çıkmıştır.

3. Hotin Seferi Sırasında Askerlerde Görülen Gevşeklik

Güneş tutulmasından birkaç gün önce veya sonra bir işe başlamanın uğursuzluk sayıldığına inanan Naîmâ, "gaflet" olarak nitelendirdiği tutulmadan birkaç gün sonra Hotin Seferine çıkılması ile daha başlangıçta hata yapıldığına inanmaktadır.

Daha başlangıçta yapılan hataların birbirini izlediğini söyleyen Naîmâ, ordu içerisinde "yeniçeri askerlerinin yarısı kaçtı" şeklinde dedikodu yayılması üzerine tüm askerlere yarımşar kuruş bahşiş verilip huzurdan geçirilerek yoklama yapılmasının ocak zabitlerini küstürdüğünü söylemektedir.

---

966 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C.3, s.94.

Savaş esnasında düşman askerleri yenilgiye uğrayıp geri püskürtülmüş iken yeniçeri askerlerinin düşmanı takip edip, kaleye bayrak dikecekleri yerde mal yağmasına başlamaları nedeniyle gecikilip, düşmanın toparlanmasına sebep olunmuş ve bayrak dikilememiştir. Daha sonra yakalanan esirlerin "mal yağmasına düşmeyip, bir miktar daha cenge devam etseydiniz, taburdan kaçmak zorunda kalacaktık" demesi yeniçerilerin bu hatasının nasıl bir fırsatın tepilmesine yol açtığını göstermektedir.

Daha sonra Rumeli kolu ve Tatar Hanı'nın gayreti ile tekrar taburun fethine yaklaşılmış isede de yine hücum sırasında yeniçeri eskerinin tenbellik ve kusurları nedeniyle muvaffak olunamamıştır.

Naîmâ'nın Hasan Beyzâde'den aktardığına göre askerin gevşekliğinden baş ve esir getirenlere pek az bahşiş verilmesi etkili olmuştur. Gevşekliğin bir sebebi de daha önce anlatıldığı gibi sadrazam Hüseyin Paşa'nın rakip olarak gördüğü Karakaş Paşa'yı birçok asker ile birlikte ölüme göndermesinin yarattığı hoşnutsuzluktur.

Naîmâ basit ve ele geçirilmesi kolay bir kale olan Hotin Kalesi'nin alınamasını, her ne kadar düşmanın büyük gayreti ile yüzbinden fazla kayıp vermelerinin de etkisi de olsa, askerin gayretsizliğine bağlamaktadır. Bu için "*Askerin ayak diremesi ve içten azmine gevşeklik gelmekle tabur ve kalelerin fethi bütün arzuya rağmen mümkün olmaması nedeniyle cenab-ı padişahın kalbi, asker taifesine gücendi ve sulha razı oldu"*[967] demiştir.

C. Yeniçeriler

Bizzat padişahın hizmetine ait yaya kuvvetlerinden olan Yeniçeri Ocağı, I. Murad zamanmda 1362'de kurulmuştur. Fatih Sultan Mehmed zamanından itibâren sınır boyları ve eyaletlerde görev yapan sekban bölüğünün de kurulmasiyle iki sınıf haline gelmiştir. XVI. asır başlarında ise Ağa bölükleri denilen üçüncü bir sımf daha teşekkül etmiştir.[968] Bektaşîlerle ilgisi olmamakla birlikte zamanla bu tarikata izafe edilerek yeniçerilere "Taife-i Bektaşiyye" ve Yeniçeri ocağına da Bektaşi Ocağı denildiği de görülmektedir.[969]

Diğer Kapıkulu askerleri gibi sadece padişah ile birlikte sefere çıkan yeniçeriler, Kanuni'den sonraki padişahların sefere çıkmayı terk etmelerinden sonra 30 yıla yakın İstan-

967 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.228.
968 Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı,* s.42.
969 Abdulkadir Özcan, "Osmanlı Devleti'nin Askeri Yapısı", *Türkler,* C.10, s.201.)

bul'dan ayrılmamışlardır. Ancak Veziriazam Koca Sinan Paşa'nın teklifiyle 1593 yılından itibâren serdar-ı ekremlerin kumandası altında sefere çıkmaya başlamışlardır.[970]

Kanuni Devri'nde şehzâde Bayezid isyanından sonra yeniçerilerin Anadolu şehirlerine gönderilmeleri uygulaması yüzünden Anadolu halkının huzuru kaçmıştır. Bütün yeniçeri bölüklerinin mevcutlan XV. yüzyıl ortalana kadar aşağı yukan onbin kadardı. Ancak bu hatalı ve yanlış uygulama haliyle yeniçeri miktarının artmasına, bu da hazinede para darlığına sebep olmuştur. Ancak Kanuni Devrinde yeniçeri ve asker sayısının artmasında bizzat Kanuni'nin katıldığı onüç sefer de dâhil, sefer sayısının artmasının da etkisi göz ardı edilmemelidir. Osmanlı seferleri yayılma, menfaat sağlama, sömürme gayesiyle yapılmadığı için her sefer hazineye önemli bir yük bindiriyordu.[971]

Naîmâ Tarihi'nin içine aldığı dönem tüm devlet kurumlarında olduğu gibi askeri teşkilatta da ve bu teşkilatın temel unsurlarından olan Yeniçeri Ocağında da bozulmaların görüldüğü dönemdir.

Yeniçeri Ocağı'nın nizamı XVI. yüzyıl sonlarından itibâren bozulmaya başlamıştır. Bozulmanın başlıca iki sebebi vardır:[972] Birincisi, tüzüğüne aykırı olarak ocağa nefer alınmasıdır ki bu III. Murad'ın oğlu Şehzâde Mehmed'in sünnet düğünü sonrası bu uygulamayı başlatmıştır. İkincisi ise Kanuni'den itibâren padişahların ordunun başında sefere gitmemesi ve buna bağlı olarak ocak üzerindeki otoritelerini kaybetmeleri idi. III. Murad zamanından itibâren kışlalarında değil, evli olduklarından evlerinde yatıp kalkan yeniçeriler, askerlik yerine esnaflıkla meşgul olmaya başlamaları da etkili olmuştur.

Naîmâ kendisi de yeniçeri kökenli bir aileden geldiği için çoğu zaman "*yoldaş*" olarak tarif ettiği yeniçeri askerlerini tarafsız bir tarihçi olmasına rağmen ayniyet duygusu ile bazen sipahilere karşı kolladığı görülmektedir. Ancak Kanije'nin fethi sırasında savaşın en şiddetli zamanlarında yeniçerilerin kırk elli neferden fazlasının savaş meydanına gelmeyip, kaçmaları kendisinin bile vatan müdafaası için Yeniçerilerden ümidi kestiğini göstermektedir.[973]

---

970 Abdulkadir Özcan, "Osmanlı Devleti'nin Askeri Yapısı", *Türkler*, C.10, s.205.
971 Mücteba İlgürel, "Zirveden Dönüş: II. Selim'den III. Mehmed'e" *Türkler*, C.9, s.1200
972 Özcan, "Osmanlı Devleti'nin Askeri Yapısı", s.205.
973 *Naîmâ Tarihi*, C.1, s.249.

Yine Naîmâ'nın aktardığı padişah IV. Murad'ın yeniçeri ocağının bozulması ile ilgili doğru tesbit ve uyarıları da dikkat çekicidir. Sipahiler taşkınlık gösterip, Şevval ayının sonlarında, mulazim yazılmakla teskin olduktan sonra Mehmed Efendi üçüncü defa yeniçeri kâtibi olmuştu. Padişah bizzat el öpme sırasında Mehmed Efendi'ye hitap ederek:

"Baka Bre! Malkoç Efendi zamanında yeniçerilerin isim defterlerinin kayıtları bozulup ölenlerin yerine geçmek çoğalıp âdetlere aykırı olarak reaya çocukları ve beraya ırgatları yeniçeri defterine geçip, devlet hazinesine zararları fazla olmuştu. Görelim seni!. Ne güne hizmet edersin!! Zinhar ve zinhar (sakın) benim malumatım olmaksızın deftere bir tek isim geçirme… Kalemi ve defteri bir hoş hıfzeyle ve doğruluk üzere ol... Eğer bir hıyanetin ve emrime aykırı bir hareketin gorulurse başını keserim! Gözünü aç!..." şeklinde sıkı sıkıya tenbihte bulunması içinde bulunulan durumun göstergesidir.[974]

Naîmâ'nın Sadrazam Hüsrev Paşa'nın Hamedan Seferi sırasında aktardığı bir anekdot, o dönemde Yeniçeri Ocağında asabiyet bağının da ön plana çıktığını göstermektedir. Bağdat'ın Şah tarafından ele geçirilimesi üzerine başlayan sefer esnasında ulufeleri verilmediği için başkaldıran sipahiler, bu bahene ile silahtar mülazim başısı Tekeli Ali isimli şahsı da katletmişlerdir. Naîmâ bu olayı aktarırken bilerek veya bilmeyerek "*Tekeli Ali, kaba bir Türk (!) olmakla askerlerin onun bu vazifesini hazmedemediklerini*" itiraf etmektedir.[975]

Zuhuri Danışman, askerlerin ulufe bahanesi ile isyan etmelerine rağmen Tekeli Ali'yi öldürdükten sonra dağılmalarını "*Demek ki bütün dâva, bir Türkün mühim bir iş başında bulunması imiş!*" diyerek teessüf ile yorumlamaktadır.[976]

Naîmâ'nın eserinde en çok eleştirdiği konulardan birisi de kanuna aykırı olarak yapılan tayinlerdir. Bunlardan birisi de yeniçeri ağalığı tayininde yaşanmıştır.

Abaza isyanı bir türlü engellenemeyince, yapılan istişârede topluluğun reyiyle sadrazamlık mührü Hafız Paşa'dan alınarak Abaza'nın eski Efendisi olmakla belki sözünü ge-

---

974 *Naîmâ Tarihi,* C.2, s.457.

975 *Naîmâ Tarihi,* C.3, s.14.

976 *Naîmâ Tarihi,* C.3, s.14; Mehmet İpşirli'de buraya düştüğü notta:*"Bu olay o günlerin garip ve teessüfe şayan anlayışını aynen bize aksettirmiş olmaktadır. Asıl unsuru Türk olan bir devlette, bütün vazifeler Türk olmayanlarda olup Türk olanlar daima ikinci ve sonuncu safta bulunacaktır. İnsanın bu kanaate, inanmıyacağı geliyor ama hakikat böyledir."* demektedir.

çirir ümidiyle Halil Paşa'ya, yeniçeri ağalığı da âdete aykırı olarak Çavuşbaşı Ali Ağaya verildi. Sefere çıkıldıktan sonra Yeniçeri ağası Ali Ağa da hastalanıp vefat edince, evvelce süvari mukabelecisi iken kanuna aykırı olarak bölük ağası olan Halil Ağaya yeniçeri ağalığı verildi. Naîmâ bu durumu "*Bu zamana gelinceye kadar yeniçeri ağalığı kâh miraleme, kâh Kapıcıbaşıların namlılarına, çoğu zaman da büyük mirahora verilegelmişken böyle oldu.*" diyerek bu tayini doğru bulmadığını anlatmak istemiştir.

Bu hadiselerin yaşanmasında Sultan Osman vakasından beri işlerin bozulması ve rezillerin her işe musallat olmasının büyük etkisi olduğunu vurgulayarak, bu yüzden hak sahipleri gözetilmeyip, rüşvet ve aracılar koyularak hak etmeyen kişilerin öne geçtiğini söyleyemektedir.[977]

1. Yeniçeri Teşkilatında Görülen Bozukluklar

a. Yeniçeriler Yüzünden Çıkan İsyan

Naîmâ'nın Eflak'taki yeniçeri askerlerini "*büyüklerin işlerini yürüten faiz yiyiciler*" olmakla suçlamaktadır.[978] Bunun sebebini ise koyun, sığır, bal ve tuz gibi zahireler bakımından zengin olan Eflaktan İstanbul tüccarının mal getirtmek için askerlere rüşvet ve faizle iş yaptırmalarına bağlamaktadır. Eflak voyvodasına faiz karşılığı verdikleri paraları alamayınca sarayını taşlayıp eziyet etmeye başladılar. Canına tak eden Eflak voyvodası Mihail'in hükümet merkezi Yerköy'de, isyan edip dörtbinden fazla insanı katletmesine yol açmışlardır.

b. Kaleyi Terk Eden Askerler Sebebiyle Yanık Kalesi'nin Kaybedilmesi

Yanık Kalesi'nin muhafazasından sorumlu yeniçeri ağası ve kale muhafızlarının içkiye düşkünlüğünü bilen küffar, hiçbir zaman yiyeyecek gelmesine izin vermezler iken gemiler ve arabalar yüklü şarap fıçılarının kaleye girmesine müsaade ederlerdi. Bu sayede amaçlarına ulaşarak sarhoş askerlerinin kalenin surlarında ve kale kapısını boş bırakmalarını sağlayıp kaleyi ele geçirmişlerdir. Daha önce ikibin kadar cebeci ve ikibin kadar diğer asker bırakılan bu sağlam kalenin bu kadar kolay düşman eline geçmesinde, askerin Belgrad ve diğer şehirlerde evlenip kalede yaşamayı bırakıp ailelerinin yanına giderek kaleyi

977 *Naîmâ Tarihi,* C.2, s.438.
978 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.102.

bir avuç sarhoş askere bırakmalarının da rolü büyüktür. Bu hadise askeri teşkilattaki bozulmanın açık bir örneğidir ki kaleyi ele geçiren düşman kalenin muhafazasından sorumlu olan yeniçeri ağasının yanında çok miktarda altın bulunca "*bunları saklayacağına kalenin muhafazası için harcasaydın*" diyerek başını kesip, görevini ihmal edenin sonu budur diye kalenin gönderine dikmişlerdir.

c. Yeniçerilerinin Muharebedeki Futursuzluğu

Foça Muharebesinden önce Kaptan-ı Derya Ahmet Paşa, yeniçerilerin gemilerine güvenerek yarar gemilerini Midilli tarafına göndermişti. Ancak muharebe esnasında Yeniçeriler, aslâ cenge başlamayıp, gemilerinin reisleri ve kaptanları, cenk yerine hareket etmek istedikçe, neferler, balta ve bıçak ile onlara girişip döverek gemilerini alarga ettirip, uzaktan Paşa'nın çengine seyirci oldular. Bu sırada bir gemi içinde çok şiddetli çarpışmalar olup kafir tarafından yakılması ile Müslüman askerler denize atlamaları karşısında dahi yardım etmediler. Kaptan Paşa gördü ki yeniçeriler denizde yâr olmadı ve mukavemet zor... Allaha tevekkül ederek Foça limanından çıkıp, kâfir ile karşılıklı top atarak çekilip Rodos adasına gitti. Paşa'nın adamlarından, cenkçi, levent ve kürekçiden muharebede şehit olan, denize dökülenlerden telef olanların sayısı beş yüz kadardı.

d. Din değiştirenYeniçeri Ağası

Budin yeniçeri ağalığından azledilmiş olan Osman Ağa İslamiyeti terk edip eski dini Hıristiyanlığa dönmüştü. Şerpuş giyerek kralın yanına varıp hizmetine girmiştir. Kalelerin kemerleri altına saklanan barut hazinelerinin yerini bildiğinden haber verip düşmanın gemiler ile barut hazinesini almasını sağlamıştır. Hammer bu olayın Koca Sinan Paşa'nın gözden düşüp yerine III. Murad'ın lalası Mehmet Paşa'nın (Tekeli) mührü almasında etkili olduğunu söylemektedir.[979]

e. Yeniçerilerin Taşkınlıkları

Sipahilerin dağıtılması hadisesinden sonra yeniçerilerin taşkınlıkları iyice artmış idi. Naîmâ Tarihi'nden bununla ilgili birkaç örnek anlatmakta yarar görüyoruz. Bunlardan birisi bazı yeniçerilerin kadınlara musallat olacak kadar ahlaksızlıkta ileri gitmeleridir. Yine aynı ay içerisinde Gelibolu'daki yeniçerilerin hamam basıp, ahlaksızlıklar yaptıkları

979 Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.7, s.204.

haberleri geldi. İleride sadrazamlık makamına oturacak olan Yeniçeri Ağası Murad Ağa bile bunların taşkınlıklarına göz yummuştur.

Başka bir olay ise; Gümüşkuşak Mustafa ve Çorba Kadısı adlı kadıların hizmetkarları olan yeniçeriler ile sarhoş yeniçerileri toplayıp Anadolu Kazaskerinin divanından kendilerinden şikâyetçi olanları dövdürme hadisesidir ki, bu hadise duyulunca bu cüretkarlıkları nedeniyle kadılar hapsedilmiştir. Bunların bazı hizmetkârları yeniçeri olmakla, sarhoş yoldaşlar (yeniçeriler) ile, Anadolu kazaskerinin divanında şikâyetçileri döverek ve söverek cüretkârlık etmeleriyle kadılar hapsolundu.

Naîmâ, hadiselere tarafsız kalmaya çalışsa da ocaktan gelen sadrazamlara karşı daha musahamalı olmasına rağmen Murad Ağa'nın sadrazam olmasından sonra bütün devlet erkânı ocaktan olmakla her tarafa musallat olmalarından rahatsızlığını dile getirmiştir.[980]

Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesi hadisesinde Kösem Sultan'ın ahlaksızlık ve fesadın artmasından şikâyet eden Yeniçeri Ağalarına sitem ederek : "*Bu kadar zamandır oğlum ne istedi ise müsâade gösterip, şimdi fesat saydığınız işlere yardımcı ve rehber (kılavuz) oldunuz. Bir kere birinizden nasihat ve iyi niyet görülmedi. Toptan nasihat etseniz ahval bu şekle girmezdi. Şimdi bu yüzden kaldırmaya toplantı yapmak, kötü bir tedbir değil midir?*" şeklinde konuşması da askerlerin etkinliğini gözler önüne sermektedir. Ancak bunun üzerine araya giren ulemâdan Hanefi Efendi'nin Kösem Sultan'a cevap vererek: "*Herkes ırz ve can korkusundadır. Hattâ Sultan İbrahim'i dahi asker taifesi birçok defalar incittiler. İnsaf dışı salgınlar salıp, bedestanı basarak tüccarın mallarını gasbettiler. Karşı gelenleri haksız yere katlettiler. Kadınların ve askerlerin bu dönemdeki âlemi istilâsı, hiçbir surette, ıslâh edilmesi kabil değildir.*" diyerek askerlerin yaptıkları ahlaksızlıkları bir kez daha hatırlatmıştır.[981]

Ocak Ağalarının ve askerlerin rüşvet ve haksız yere alınan paralarla dair Naîmâ Tarihi'nde çok sayıda hadise aktarılmaktadır. Naîmâ'nın "garibe" başlığıyla aktardığı bir hadisede; Şam civarında Dürzilerden Mir Mülhem isimli bir kişinin, devlete vermesi gereken parayı düşmanın kendisine teslim edilmesi karşılığında vereceğini söylemesi üzerine,

980 *Naîmâ Tarihi,* C.4, s.382.
981 *Naîmâ Tarihi,* C.4, s.311.

İbşir Paşa askerleri ile üzerine gitti. Ancak bu şahıs, İbşir Paşa'yı gafil avlayıp yaraladı ve mallarını gasbetti. Şam'a dönen İbşir Paşa, ordu hazırlayarak üzerine gitmek istedi.

Ancak Mir Mülhem Paşa'nın intikam hazırlıklarını duyunca ocak ağalarına yalvarma mektupları yazıp, çok miktarda para gönderdi. Bunun üzerine Bektaş Ağa ve kethüda bey ve diğer ağalar, İbşir Paşa'ya şefaat mektupları yazarak, ziyan olan malı ödemek şartıyla aralarını düzeltmek istediler. Bu konuda hattı-ı şerif de çıkartılınca, İbşir Paşa mecburen vazgeçti. Ancak söz vermesine rağmen Mülhem'in İbşir Paşa'ya vaat ettikleri yerine sadece birkaç at gönderme cesaretini göstermesi ve ocak ağalarının para karşılığı işlerini yürütmek için padişahtan kolayca hatt-ı humayun çıkartabilmesi devletteki ciddiyetsizliği göstermektedir.

Yine aynı ay içerisinde uzun süredir Girit Adası'nda savaşmış olup büyük yararlılık gösterip yaralanarak Girit serdarı tarafından "yaptığı bu kadar fazla hizmet karşılığında günde otuz akçe ile emeklilik ihsan buyurula" ricası ile İstanbul'a gönderilen silahtar bölüğü kethüdası Allahverdi isimli şahısa tüm ısrarlara rağmen beş akçe terakkiyi zor vermişlerdir. Naîmâ bu şahsa yapılan vefasızlık karşısında Yeniçeri Ocağından on bin kadar hakkı olmayan kişinin kırkar akçe ile emekli edilmesini başka bir "garip olay" başlığı altında anlatarak eleştirmektedir.

2. Yeniçeri İsyanları

Naîmâ Tarihi'nin başlangıcından önce gerçekleştiği için eserde bahsedilmesede bu dönem yeniçeri isyanlarının ilk provası III. Murad zamanında düşük değerli akçe bahanesi ile başlamıştır. Bu isyanın daha önce yaşanan küçük çaplı Yeniçeri ayaklanmalarından farkı, ilk defa askerlerin üst rütbeli bir devlet adamının öldürülmesini istemeleridir. Paranının değerinin düşürülmesinde baş sorumlulular olarak gönderdikleri listede başdeftardar ve bazı devlet adamları ile birlikte Rumeli Beylerbeyi Doğancı Mehmet Paşa'da olduğundan "Beylerbeyi Vakası" olarak anılmıştır. 2 Nisan 1589'da başlayan bu isyanda asilerin işi daha da ileri götürecekleri anlaşılınca padişah III. Murad, "Sözüm geçmedi" diyerek önce karşı koymak istemiş, ancak olayların büyümesini istemeyenlerin araya girmesiyle istenilen kişilerin teslim edilip öldürülmesi ile sona ermiştir.[982]

---

[982] Erhan Afyoncu, Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyanlar ve Darbeler, s.32.

Naîmâ Tarihi'nde ilk anlatılan olay olan, Ferhad Paşa'nın Yeniçerilerin baskısı sonucu azledilmesi idi. Erzurumdaki yeniçerilerden zulümleri nedeniyle halkın şikâyetleri üzerine Ferhad Paşa, ferman göndererek askerlerin İstanbul'a dönmesini istedi. Bu fermanın duyulması üzerine Erzurum Halkı yeniçerilere karşı ayaklanarak, birkaçını öldürmek sureti ile şehirden çıkardılar.

Bunun üzerinde İstanbul'daki yeniçeriler, divana giden sadrazama "bizi kırdırmak için padişahımızdan habersiz Erzurum'a emir göndermişsin" diyerek üzerine yürüdüler ve çorba içmediler. Fitnenin padişah tarafından duyulup, Ferhad Paşa'nın olayı gizlediği anlaşılınca azledilmiştir.

Naîmâ Tarihi'nde geniş yer tutan bir başka isyan da Sultan II.Osman'ın katli ile sonunuçlanan Yeniçeri isyanıdır. Naîmâ, eserinde isyanın sebeplerini şu şekilde sıralamıştır:[983]

1. Hotin Seferinde yeniçerilerin kaçaklık ithamı ile bahşiş verileceği bahanesiyle yoklama alınıp, itibârlarının sarsılması.
2. Yeniçeri ağası Yusuf Ağa ile düşman olan Bostancıbaşı-Mehmed Ağa'nın teşviki ile padişahı kıyafet değiştirderek bostancıbaşılarla birlikte meyhaneleri bastırıp çok sayıda yeniçeriyi cezalandırması.
3. Hotin kuşatmasında baş ve esir getiren askerlere az bahşiş verilmesi ve buna itiraz edenlerin azarlanması.
4. Sultan Osman'ın bütün gayretine ve çok arzu etmesine rağmen fetih mümkün olmamasını askerin çalışmamasına ve ihmaline verip, nefret ve yüz çevirmeyi belirten bazı hareketlerde bulunması.
5. Sefer sonrası yeniçerilerin gevşekliğini bahane eden bazı padişah yakınlarının kul taifesini küçümseyip "Osmanlı askeri olmaya layık, ancak Mısır askerleridir. Bunlara (yani yeniçerilere) verilen ulufe göz göre göre ziyandır!" şeklinde padişahı kışkırtıp görünüşte Hacca, ancak asıl maksadının bu amacı gerçekleştirmek şeklindeki asker arasında yayılan dedikodu.
6. Padişah hocası Ömer Efendi'nin, arasında husumet bulunduğu Mekke şerifinden intikam almak için genç padişahı Hacca gitmek için teşvik ettiği iddiası.

983 *Naîmâ Tarihi,* C.2, s.233.

İsyanın başlamasından sonra toplanan sipahi ve yeniçerilerin Hoca Eendi'nin sarayını yağma ettiklerini öğrenen padişah işin ciddiyetini anlayan padişah ulemânın kendisinin Anadolu'ya geçmesine askerin razı olmadığını söylemeleri üzerine Hacca gitmekten vazgeçtiğini söyledi. O gece sarayı koruyan bostancılar ile yeniçerilerin birbirlerini kırmak için hazırlık yaptığı dedikoduları yayıldı. Padişahın katli istenen altı kişiyi vermemekte ısrarı olayların daha da büyüyerek ulemâyı da davet edip Sultan Mehmed Han camiinde toplandılar.

Yaşananlar karşısında isyanın artık bastıralamayacağı padişahın "Eğer cemiyet yalnız yeniçerilerin olaydı, söz geçirmek kolaydı. Ama sipahi ve ulemâ dahi o taraftadır. Hemen Anadolu yakasına can atmak gerektir." demesinden anlaşılmaktadır.[984]

Ancak Naîmâ, bu isyanı organize eden devlet adamlarının, gerekli bütün tedbirleri henüz padişah henüz gaflette iken aldıklarını, hatta iskelelerden büyük küçük bütün kayıkları kaçırdıklarını söylemektedir. Sarayı basarak dışarı çıkardıkları Sultan Osman'a dil uzatıp, olmayacak hakaretlerde bulundukları, hatta daha önce meyhaneleri basarak yeniçerileri cezalandırmasını hatırlattıkları görülmüştür. Sultan Mustafa Hanı tahta oturmasıyla isyan yatışmış ancak daha önce anlatıldığı üzere Validenin kışkırtması ile Davud Paşa tarafından Genç Osman katledilmiştir.

Askerlerin cülus bahşişi dağıtılmış iken, diğer askerlerin almasına rağmen yeniçerilerin "*Altın isteriz! Hurda akçe almayız!*" şeklinde diretmeleri üzerine tamamlanması için birkaç gün geciktirilmiştir. Bu hadise yeniçerilerin artık her istediklerini yaptırabildiklerinin bir göstergesidir.

3. Yeniçeri Ağalarının İdareyi Ellerine Aldığı Dönem

Sultan II. Osman'ın katli ile sonuçlanan hadiselerdeki rolleri Yeniçerileri önemli bir güç haline getirmişti. Ancak IV. Murad'ın idareyi ele alması ile bir müddet kontrol altına alınmışlardı. Sultan İbrahim Döneminde Valide Kösem Sultan'ın da desteği Ocak Ağaları yeniden ortaya çıkmaya çalıştılar. Ancak Sultan İbrahim'in önceden tahmin edilemeyen davranışları ve kontrol altına alınamaması hem ocak ağaları için, hem de Kösem Sultan için pek tatmin edici geçmemişti. Zira vâlide sultanlık yetkilerini istediği gibi kullanama-

984 *Naîmâ Tarihi,* C.2, s.233.

mış, Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın idamıyla başlayan saraydaki huzursuzluklar yüzünden zaman zaman endişeli günler geçirmişti.[985] Ancak Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesinden sonra daha çocuk yaştaki IV. Mehmet'in tahta çıkması ile Kösem Sultan'ın Yeniçeri Ocağı ağaları ile iş birliği içerisinde bulunduğu büyük vâlidelik döneminde ocak ağaları yönetime hâkim olmuştur.

Naîmâ bu hadisenin yaşanmasının en önemli sebebini Sultan İbrahimin tahttan indirilerek öldürülmesinden sonra bir kısım insanların devlet idaresi ellerinden gittiği için tahammül edemeyip, idâreyi elinden kaçıranların sipahileri kışkırtmasına bağlamaktadır. Ayrıca rüşvet ve adam kayırmanın had safhaya çıkmasının halk üzerinde oluşturduğu memnuniyetsizliğin de isyanı teşvik ettiğini söylemektedir.

Kösem Mahpeyker Sultan'ın öldürülmesine kadar geçen Osmanlı Tarihi'nin 3 yıllık dönemi "Ağalar Saltanatı Dönemi" olarak anılır. Çünkü bu tarihler arasında Kösem Mahpeyker Büyük Valide Sultan saltanat naibesi olmakla birlikte, gerçek iktidar yeniçeri ağalarının elindedir. Bu yıllar Osmanlı Devleti için tam bir karmaşa dönemidir.

Naîmâ'nın "Bekaşi *(Yeniçeri) Ağalarının Zorbalıklarının Başlangıcı*" başlığıyla[986] anlattığı ve sipahi isyanı sonucu yaşanan Sultanahmet Vak'ası ile başlayan bu dönem Kösem Sultan'ın öldürülmesine kadar devam edecektir. Naîmâ bu olay sonrası "*ocak ağalarının bıyığını balta kesmez olup, bundan sonra tam zorbalıkla idareyi ellerine aldılar*." diyerek dönemi çok güzel bir şekilde tasvir etmiştir.[987]

Ocak Ağalarının tahakkümü ile ilgili önemli bir tesbitte daha önce anlatıldığı üzere İngiliz Elçisinin terbiyesizliğine müsaade etmediği için azledilen Şeyhülislam Bahaî Efendi'nin sözleridir. Naîmâ'nın Kovacızâde'den naklettiğine göre Bahaî Efendi bir konuşma sırasında: "*Ağalar denilen mütegallibelerin (zorbaların) böyle hoşa gitmeyen hareketlere cüret edecekleri esasen belliydi. Çünkü fetva makamına geçtiğimden beri hadsiz hesapsız kötü işler teklif ettiler. Hiç birine müsâade etmedim. Hatta daha fazla dayanamayarak iki defa Şeyhülislâmlıktan istifâ etme teşebbüsüm oldu. Ben bu zorbaların muradınca hareket edemem ve bunlar ile başa çıkmak çok zordur diye Şeyhülislamlıktan azlimi*

985 İlgürel,, "Kösem Sultan", s.274.
986 *Naîmâ Tarihi,* C.4, s.256.
987 *Naîmâ Tarihi,* s.256

istedikçe büyük Vâlide (Kösem) Sultan iyi geçinmemi tenbih edip engellemişti. Bununla beraber işin neticesinin buna varacağım yakinen biliyordum." demiştir.[988]

Murat Paşa'nın Ağalar Yüzünden İstifası

Sofu Mehmed Paşa'nın azlinden sonra devlet idaresi tamamen ocak ağalarının ve iki valide sultanın (Kösem ve Turhan Sultanlar) eline geçmişti. Özellikle yeniçerilerden Kethüdâ bey, valide sultanlar arasındaki nüfuz mücadelesinde küçük yaştaki padişah IV. Mehmet'in annesi Turhan Sultan tarafından korunmakta ve desteklenmekte olup, herkesten fazla nam ve şan sahibi olmuştu. Çoğu mansıplar onun reyi ile verilirdi.[989]

Bu sırada sadrâzam ile dönemin sözü geçen kişilerinden olan Kethüda Bey'in arası açıldı. Kethüda bey nüfuzunu kullanarak defterdarı azlettirip, Zurnazen Mustafa Paşa'yı sadrazamın muhalefetine rağmen defterdar ettirdi. Buna benzer olaylara karışıp otoritesini sarsmasından dolayı Murad Paşa rahatsız olup son çare olarak kethüda beyi öldürmek için suikast planladı. Ancak casusu sayesinde bu hileden kurtulan Kethüda Bey, sadrazamı ortadan kaldırmak için fırsat kollamaya başladı.

Murad Paşa da Yeniçeri ocağından olduğundan aralarında arabulucular ile barış sağlandıysa da, mühür kendisinden alırsa sağ kalamayacağını bildiğinden Padişah huzuruna varıp: "*Şevketlü Hünkârım! Bir memlekette dört vezîr-i Âzam olmaz! İşte mührün..*[990] *Bir başka kuluna dahi ver! Bu kuluna da bir ekmek paresi ihsan eyle, hayır duana meşgul olayım! Amma, sakın mührü yeniçeri ocağından kimseye verme! Devletinin yıkılmasına sebep olur*." diyerek sadrazamlık makamını bırakarak hem canını emniyet altına almış, hem de ocaktan birine sadrazamlık verilmemesi tavsiyesi ile Kethüda Bey'in önünü tıkamıştır.

Bunun üzerine mühür teklif edilen Melek Ahmet Paşa da, Murad Paşa gibi ocak ağalarının kendisine vezirlik ettiklerini bildiği için "Ocaktan hiç kimse işlere karışmasın" şeklindeki şartının kabul edilmesiyle bu görevi kabul etmiştir. Ancak daha sonra ağalar ile baş edemeyeceğini anlayıp, anlaşma yoluna gitmiştir. Hatta kendisinin altında bulunan

---

988 *Naîmâ Tarihi*, C.5, s.76.

989 *Naîmâ Tarihi*, C.5, s.19.

990 Kara Murad Paşa'nın 4 kişi diye kasdettikleri, kendisi ile birlikte devlet idaresi üzerinde tahakküm kurmaya çalışan Kösem ve Turhan Sultanlar ile Kethüda Bey olması gerekir.

kethüda beyin ziyafet davetine katılarak Naîmâ'nın kendisini eleştirmesine sebep olmuştur.[991]

Ocak Ağalarının Olağanüstü Zenginliği

İktidarı ele geçiren yeniçeri ağaları bu dönemde olağanüstü zenginleşmiş ve devleti tam anlamıyla soymuşlardır. Bu durumu Naîmâ, hazinenin sıkıntısı nedeniyle yapılan toplantıda ağaların "vezirlerin haslarının kaldırılıp hazineye aktarılması" fikrini ortaya atmaları üzerine Kenan Paşa'nın ocak ağalarının en önde geleni Bektaş Ağa'ya söylediği sözler ve suçlamalarını aktararak vurgulamaktadır. Kenan Paşa, ocak ağalarına hitaben:

"Cihan büsbütün avucunuzda... Her ne dilerseniz edin... Yeniçeri mevâcibi (maaşları) üçyüzbin kuruş ile tamamlanırken sizin zamanınızda, sekiz yüz bin kuruş oldu... üçyüz binden artanı Sadrazam ve ocak ağalarına kalır. Bu parayı alanların, askerin maaşına imdat etmesi gerek... Yoksa vezirlerin yirmişer otuzar keselik hasından ne hasıl olur?" demesi üzerine Bektaş Ağa "benim dörtyüz akçe gündelik yevmiyemden başka aldığım yoktur" şeklinde kekeleyerek cevap vermiştir.[992] Yukarıda bahsettiğimiz üzere Girit Savaşında büyük yararlılıklar göstermiş bir kethüdaya beş akçe yevmiye zorla verilirken, Bektaş Ağa'nın dörtyüz akçeyi küçümsemesi, ağaların ne kadar zenginlediklerinin bir göstergesi olsa gerek.

Sultan İbrahim'in hal'i için giden heyette bulunan ocak ağalarının padişaha en büyük suçlamaları olan "rüşvet ve memuriyetlerin kanun üzerine ehline verilmemesi" fiilerini kendilerinin de icra edip Naîmâ'nın ifadesi ile rüşvet kapılarını yeniden açmışlardır. Daha önce rüşvet ancak pâdişâh tarafından alınırken, bu dönemde ağalar ve diğer işlere karışanların hepsi almaya başlamış olup, rüşvet yaygınlaşmıştır. Hatta cülûs sırasında beylerden birine "zulmü yoktur" denilerek rüşvet alınmadan sancak verilmiş idi. Ancak daha sonra parasız olarak verildiğine pişman olunarak "Bunlar gittikleri yerde çok para alırlar. Siz almadığınızla kalırsız." denilip sadrazamı kandırarak arkasından mübaşir gönderip rüşveti almışlardır. Memuriyetleri açık arttırma ile satmaya başladılar. Hatta sadece Müslümanlara verilen atlı mukabelesinin halifeliğini çok para verdiği için bir ecnebiye verecek kadar

991 Sadrâzamın, kul ket- hüdâsının ziyâfetine varmak ve kul kethüdâsının vezir'i davet etmesi görülmemiş bir garibedir ki, bu devre mahsus işlerden olmuşdur. (*Naîmâ,* C.5, s. 38)

992 *Naîmâ Tarihi,* C.5, s.65.

ileri gitmişlerdir ki Naîmâ "böyle yanlış davranışlar hiçbir zaman bu kadar ileri gitmemişti" demek zorunda kalmıştır.

Vezirîriazam Sofu Mehmed Paşa ise bunlara mâni olmaya muktedir değildi. Makamını koruyabilmek için istedikleri her işi ister istemez icra ederlerdi. Naîmâ, ocak ağalarının yaptıkları zulümlere örnek verdikten sonra o dönem nasıl "Karun gibi" zenginleştiklerini şöyle anlatmaktadır:

Ulufeden aldıkları büyük pay haricinde mansıplardan ve mertebelerden aldıkları rüşvetlere de kanaat etmeyip, karun gibi mal biriktirmişler iken yine doymayıp, Kethüda bey ve Bektaş ağa ticaret suretiyle etraftan nice mal ve eşya getirterek devlet aracılığı ile tarh şeklinde pazar halkına ağır bahalar ile yüklediler. Ocak çavuşları vasıtası ile her biri büyük bir hırsla âlemin parasını toplamakla vaktin karunu oldular. Allah'ın kullarını zarar, zelil ve kahra uğramış şekilde feryâd içinde bıraktılar.

Devlet-i Aliyye'nin yüksek menfaatlerini istilâ etmişler iken yine kanaat etmeyip, fukara lokmasına dahi tamah edip, narh işlerine karıştılar. Koyun etinin okkası sekizer akçeye iken onüçer akçeye çıkardıklarından başka bütün celeplere yasak getirerek et temini sadece kendileri yaptılar. Erzurum'dan Boğdan'a kadar Anadolu ve Rumeli şehirlerine adamlar göndererek oralaran alınacak paraları hazine aktarmak yerine koyun satın alarak getirmişlerdir. Bu koyunları sağ veya ölü her ne ise muradları üzere sattırıp, akçeleri fazlasıyle kendilerine ait olurdu. Bursa'dan, Sakız'dan, Şam'dan ipek ve benzeri değerli kumaşlar serhad ağaları eliyle yük yük getirtilerek, üç kat kıymetiyle pazar ehline dağıtılıp bu kârları başkasına ettirmezler idi.[993]

Yine Naîmâ'nın aktardığı bir anekdot, ağaların kendilerini halktan ne kadar üstün gördüklerini, velinimetleri olan halkı küçük görüp aşağıladıklarının bir göstergesidir. Halk, et ve diğer yiyeceğin pahalı olmasından şikâyet ederek, arzuhal verince "*Bu şehir zenginler şehridir. Fukara şehri değildir. Harcından âciz olan varıp, taşralarda oturup, bulgur, bulamaç yesin!*" şeklinde kalbleri nefret ettirecek pek çok saçma sapan sözler söylerlerdi. Yine başka bir zaman yine halkın devlet adamlarına şehirlerdeki pahalılıktan şikâyetleri üzerine: "*Behey sultanım! Bir alay Türkler!? Çiftlerini bozup gelerek, böyle nazenin şehirlerde zevk edüp, et vesair şey ayaklarına gelip, onbeş akçeye almaya ar mı*

993 *Naîmâ Tarihi,* C.5, s.101.

ederler? Hazzı olmayan eski yerine gitsin!" diyerek devletin asıl unsuru olan Anadolu halkını, yani "Türk unsurunu" nasıl hakir gördüklerini itiraf etmişlerdir.[994]

Dasni-Mirza Vakası

Kürdistan beylerinden olan Dasni-Mirza Paşa ki yiğitliği ile ün yapmış bir kimse idi. Özellikle Bağdad seferinde yedi nefer süvari kürt ile birkaçyüz kızılbaş topluluğunu dağıtıp çok sayıda baş ve esirler alarak büyük yararlığı görülmüştü. Murad Paşa, sadrâzamlığı zamanında Musul eyâletini verilip, Mirza Paşa ünvanını almış ise de daha sonra azlolunup, çok sayıda adamına rağmen sefâlet içerisinde İstanbul'da kalmış idi. Üsküdarda oturan bu şahıs idareyi ellinde bulunduran ağalara rüşvet verecek parası olmadığı için bütün yalvarmalarına rağmen memuriyet alamamıştı. Hatta Üsküdar'dan İstanbul'a geçmeye kayık akçesi bulamayıp, eşyasını satarak geçinirdi. Dasni Mirza, kendisi gibi memuriyet alamayan birkaç kişi ile her şeylerini satıp daha fazla dayanamayarak Anadolu'ya geçip memleketlerine gitmeye karar verdiler. Bunu duyan ağalar işledikleri suçu bildiklerinden "*bunlar bizden yaralı ve elemlidirler. Niyetleri âsi olup, Abaza'ya gitmektir*." diyerek onbin kuruş kadar para harcayıp beş yüz atlı asker toplayarak, peşlerinden gönderip bunları katlettirdiler ki, askere verecekleri parayı bu kişilere verse dertlerine derman olacak ve gitmeyeceklerdi.

Naîmâ bu hadisenin halk arasında infiale yol açıp buna sebep olanlara beddualar edildiğini yazmaktadır. Ancak buna rağmen ağaların "*hiçbir şeye aldırmayıp, sataşmaktan ve tecavüzden, gururdan ve firavunluktan el çekmeyip, daha nice halka ciğerlerini yakacak işler işlediler.*" demektedir.

4. Çarşı Esnafının Ocak Ağalarının Zulmüne Başkaldırması

At meydanı (Sultanahmet) vakası ile sipahilerin tamamen devreden çıkarılması sonucu kendilerine itiraz edecek bir güç kalmadığını gören ocak ağaları bu kadar zenginliklerine rağmen hırs ile daha fazla para kazanma sevdasına düşmüşlerdi. Bunun için asker maaşları üzerinden gelir elde etmeyi planladılar. "Asker maaşları için mîrîye seksene alınan kuruşun mevâcibe, yani asker maaşlarına yine seksene verilmesi ahmaklıktır. Meselâ bir maaşda züyuf (değeri düşük kalp, silik akçe) ile değiştirilse bin keseden en az derece-

994 *Naîmâ Tarihi,* C.5, s.102.

de üçyüz kese kâr ederiz." düşüncesi ile hareket ettiler. Hazineden çıkan asker maaşlarının kimini yahudiler ve sarraflar eliyle değiştirmişler, kimini Arnavutluk gibi yerlerde yerlerde ayarı düşük akçe kestirerek, maaşlara bunlardan vermekle çok büyük bir servete sahip oldular. Bu sırada hazine fevkalâde sıkıntı içerisindeydi. Defterdar Emin Mustafa Paşa'ya vezirlik verilüp, akçe tedarik etmesine çalışması için derecesi yükseltildi. Defterdar, adı geçen ağalarla yaptığı istişâre sonucu Naîmâ'nın ifadesi ile aşağıdaki "*akılsız tedbiri*"[995] uygulamaya koydular:

Belgrad'da ve Bosna etrafında ağaların eli altında olan bazı hizmet erbabının kestirip, getirdikleri zayıf akçeler ile ve meyhânecilerden toplanan kızıl kırpık para (ayarı düşük, silik para) ve akçeleri toplayarak bu paraları esnafa tarh ederek, değerli para ile değiştirmek istediler. Böylece her yüzonsekiz akçeye bir altın olmak üzere karşılığında yüzyirmibin altın toplamayı amaçladılar. Daha sonra bu topladıkları altını da yahudilere ikişer riyale tarh edip, bu yöntemle de ikiyüzkırkbin riyal elde edip ulufe parasını tamamlayacaklardı.

Naîmâ, ağaların bu kadar ileri giderek, bu gerçekleşmesi mümkün olmayan işe cesaret edebilmelerini, şimdiye kadar istedikleri gibi halka cevr ve eziyet ile mal toplayıp, nice türlü mekruhatı ve mel'aneti işledikleri halde, kimsenin karşı koymaya cür'et edememesine bağlamaktadır.

Bu şekilde defterdarın Sarayı'nda toplanan değeri düşük paralar, keselere konularak bedestan kethüdası tarafından çarşıya taşınmaya başladı. Taşınan bu akçeler saraçhane kethüdası ve çarşının ileri gelenlerine verilerek dağıtılmaya başlanması üzerine öfkelenen esnaf veziriazamın yanına gelerek: "*Biz bu yıl ondört kere vergi ödedik. Başka memleketlerden getirilip, bize tarh edildikten sonra birkaç misline alınmalarının zararını bize çektirdiler… Halimiz perişan olup, dükkânlarımızın kirasından âciz iken böyle züyuf akçenin tarhına kuvvet ve imkânımız yoktur.*" şikâyette bulundular.

Ancak veziriazam Melek Ahmet Paşa'nın "*Yıkılın bre kâfir gidiler! Varın tedârik edin edin!*" şeklindeki sert cevabı ve padişaha arzuhallerini bildirmesi için gittikleri Şeyhülislam Aziz Efendi'nin "*Böyle hususlara karışmaya kaadir değilim, yine tekrar Paşa'ya varın*" demesi öfkelerini daha da arttırdı. Şeyhülislamın abdest alma bahanesi ile

995 *Naîmâ Tarihi,* C.5, s.102.

yanlarından kaçmak istemesi üzerine yakalayarak, saygısız bir şekilde eteğinden tutarak sarayın önüne getirdiler.

Pazar halkı seher vakti her taraftan saraya yöneldikleri vakit yeniçeriler kılıçla korkutup, değnek ile döğerek halkı uzaklaştırmaya çalışmışlardır. Bu sırada yaralananlar ve öldürülenler oldu. Ancak yeniçerilerin bu şiddetli mukavemetine rağmen, dükkanlarını kapatıp müftüyü esir alarak saray önüne gelen kişilerinin sayısının onbinden fazla olduğu Naîmâ tarafından not edilmiştir.

Sonunda müftüyü önlerine alıp padişaha şikâyetlerini dile getirince IV. Mehmed, "*Size böyle zulüm olduğuna benim rızam yoktur.*" diyerek sadrazama bildirdi. Bunun üzerine hazırlanan "*Adı geçen Teklif (vergi) affolunup, merhum Sultan Süleyman Kanunundan başka olan sonradan çıkarılmış vergilerin affedilmeleri*" şeklindeki hatt-ı şerif'i şeyhülislamın elinden alan esnaf rahatlamakla birlikte ağaların tahakkümünü kıramadıkları için kırgın ayrılıp, padişaha bu konuda nasihatta bulunmayı da ihmal etmemişlerdi.

Bu memnuniyetsizlikleri yeniçeri ağasının saraçhaneye varıp dükkan sahiplerinden dükkanlarını açması için zorladıklarında, mecburen dükkanların birer kapılarını açıp dükkanlarını tamamen açmayarak göstermişlerdir. Olaylar, esnaf saray önünde beklerken ocak ağalarının muhalefetine rağmen mührü alan yeni veziriazam Siyavuş Paşa'nın nasihat ve gayretleri ile esnafın ikna edilmesi ve yeniçerilerin de meydanı terk edip odalarına dönmeleri ile geçici olarak sona ermiştir. Bu barışın geçici olduğu ilerde yaşanacak hadiselerle ortaya çıkacaktır ki, Naîmâ bu gerçeği şu şekilde aktarmaktadır:

"Fakat bu hile (ağaların esnafa düşük para verme teşebbüsleri) halka çok güç gelip, yeniden ciğer yakan bir düşmanlık dahi olup, kahr altında fırsat gözetmeye başladılar. Ağaların dahi talihlerinin parlaklığı kemâlini bulup, yıkılmaları yakın olmuştu."[996]

Kaynakların bildirdiğine göre o gün izin verilse, toplanan ağaları ortadan kaldırmak mümkünse de onlara bir zarar gelmesinden korkan Kösem Sultan'ın himayesi ile bu düşünceden vazgeçilmiştir. Naîmâ müverrih (Şarihülmenarzâde), Kâtip Çelebi ve Abdülaziz Efendi'nin Kösem Sultan hakkındaki bu düşüncelerine tam anlamıyla katılmayıp, Maanoğlu'nun bu konudaki görüşünü benimsediğini söylemektedir. Maanoğlu'ndan bizzat

996 *Naîmâ Tarihi,* C.5, s.110.

dinlediğine göre her ne kadar büyük vâlide Kösem Sultan, ağaların yardımcısı ve arkasında olsa da ağaların ortadan kaldırılmasına mani olmasının tek sebebi bu değil idi. Eğer ocak ağalarının yokedilmesi halkın bu veçhile istek ve toplantılarından dolayı olursa, sonra ayak takımı iyice ortaya çıkarak zapt olunmaları zor olur düşüncesi ile halk toplantısının def'edilmesinin daha uygun gördüğünü söylemektedir.

Halk saray önünde bekler iken, ağalar da odalardaki neferleri çıkartıp At Meydanında beklemeye başlamışlar ve Kösem Sultan'ın da desteğini alarak padişaha isyanın bastırılması için yeniçeri ağası Kara Çavuş'a mührün verilmesini istemişlerdir. Bu istekleri kabul edilip Melek Ahmet Paşa azledilerek, mühürü alması için Kara Çavuş saraya davet edilmiş ise de, korkusundan bu teklifi kabul etmeyerek mührün getirilmesi durumunda kabul edeceğini bildirmiştir. Naîmâ'nın *"Allah'ın kazası hükmünü icra edecekmiş*" şeklinde aktardığı yeniçeri ağasının mührü hemen almaması, belki de halk ile askerleri karşı karşıya getirip daha önce yaşanan sipahi-yeniçeri kavgasından daha büyük hadiselerin çıkmasını önlemiştir.

Çarşı esnafının değeri düşük para nedeniyle başlattıkları isyan sırasında Ocak Ağaları ise At Meydanda toplanarak, daha önce sipahilere yaptıkları gibi esnafı da kırarak "devleti ayakta tutan ağalardır" anlayışını yerleştirmek istiyorlardı.[997]

Bu sırada devletin iyiliğini isteyen bazı kişilerin devreye girerek mührün vezirlerden birisine verilmesi için padişahı ikna etmeyi başarmışlardır. Bunun üzerine mühür Siyavuş Paşa'ya verilmiştir. Mührün kendilerinin dışında birisine verilmesinin ağaları çok üzdüğü görülmektedir.

Yeniçerilerin akıl hocası olan ve Naîmâ'nın "nâdan(kaba, cahil ve nankör kişi)" lakabını taktığı Bektaş Ağa, kendilerini ikna etmek için müftü ile yanlarına gelen yeni sadrazam Siyavuş Paşa'ya asık bir çehre ile azarlar şekilde hitap edip; "*Baka, Paşa kardeş! Bu işi iyi etmedin. Bizimle konuşmadan niçün mührü aldın? Sana vezirliği kim verdi*?"deme küstahlığını göstermiştir. Bu tavır yeni veziri sindirememiş, Siyavuş Paşa hiç çekinmeden mührü padişahtan aldığını ve padişah emrine karşı gelinemeyeceğini söylemiştir.

997 *Naîmâ Tarihi,* C.5, s.102.

Bunun üzerine Bektaş Ağa; "Allah mübarek eylesin... Ama eğer bizim meşveretimiz olmadan bir iş edersen, vezirlik edemezsin.!" diye tehdit etmekten de geri kalmamıştır.

5. Ağalar Saltanatının Sonu

Çarşı esnafının görünüşte değeri düşük akçe teklif eden sadrazam ve defterdara, ama gerçekte her işi ellerinde bulundaran kendilerine karşı başlattıkları isyan ve bu isyanı sipahilere yaptıkaları gibi şiddetle bastırma isteklerinin engellenmesi ocak ağalarının itibârını sarsmıştı. Bu olaylar sırasında bir de muhalefetlerine rağmen ocak dışından birisinin, yani Siyavuş Paşa'nın sadrazam yapılması iyice öfkelenip intikam için fırsat kollamlarına sebep olmuştu.

Ağaların kendilerinden habersiz mührü kabul eden veziriazamı azarlayıp tehdit edecek kadar hadlerini aşan cesareti gösterebilmelerinin en büyük sebebi, padişahın annesi küçük valide Turhan Sultan ile nüfuz mücadelesine giren büyük valide Kösem Sultan idi. Elli yıldır devlet işlerinde etkili olan bu kudretli kadın, nüfuzunu kaybetmemek için Naîmâ'nın "*akıl noksanı bir iş*"[998] olarak tanımlayarak eleştirdiği üzere tamamen sırtını ocak ağalarına dayayayıp, her isteklerini yapmaya gayret göstermekteydi. Naîmâ Kösem Sultan hakkındaki bu eleştirisini devamında şu şekilde dile getirmektedir: "*Büyük Valide Sultan'ı ağalara kapu-kethüdâlığı eden hilekârlar 'Devleti tutup kuran ağalardır. Eğer ağalar giderse âlem karmakarışık olur' şeklinde efsunlu sözler ile kandırmışlardı"*

Siyavuş Paşa devrinde vezîriâzamın ocak ağalarının tahakkümüne karşı direnmesiyle baş gösteren sıkıntı, Turhan Sultan'ın etrafında toplanmış saray ağaları ile Kösem Sultan'ın iş birliği içerisinde bulunduğu ocak ağalarını karşı karşıya getirdi. Kösem Sultan'ın sınırsız desteğine güvenen ocak ağaları gittikçe zayıflayan güçlerini koruyabilmek için yine Kösem Sultan'ın tahrikiyle Turhan Sultan taraftarı bazı ağaları bertaraf etmek üzere harekete geçti. Bu durum, sarayın Harem ve Enderun mensuplarında Kösem Sultan'a karşı büyük bir infiale yol açtı. [999]

Dengelerin aleyhine bozulduğunu gören Kösem Sultan, ağaların Turhan Sultan'ın dört adamınının katli için sadrazamdan istekte bulundukları gece, küçük yaştaki IV. Mehmed'i zehirleyip, yerine kardeşi Süleyman'ı tahta çıkarma planını da uygulamayı

998 *Naîmâ Tarihi,* C.5, s.107.
999 Karaca, "Turhan Sultan", s.424

düşündü. Ancak bu planın Turhan Sultan taraftarları tarafından duyulması ile galeyana gelen Has odalılar eski Lala Süleyman Ağa'nın yönlendirmesi ile o gece yeniçerileri bekleyen Kösem Sultan'ı yakalayarak boğup öldürdüler.

Saraydan bekledikleri iyi haberler yerine en büyük destekçilerinin öldürüldüğünü öğrenen Ağalar orta câmide kendi adamları ile korku içerisinde kalarak ne yapacaklarını bilemediler. Seher vakti, ulamaya ve vezirlere, bölük ağalarına ve diğer devlet büyüklerine adamlar gönderilip, pâdişâh tarafından dâvet olundular. Hasodalılar ve diğer iç halkı umumiyetle silâhlı olarak padişahın önünde saf saf dizildiler.

O sırada Hoca-zâde ve Hanefi Efendi söz alarak karşı gelenlerin asiler olduğunu söyleyip, sancak-ı şerif çıkartılarak şehre dellallar gönderip itaat edenlerin çağrılmasını, gelmeyenlerin ise cezalandırılması teklifinde bulundular. Bu teklif kabul edilip sancak-ı şerif dikildi.

Naîmâ Ocak Ağalarının da saraya çağrılmalar arasında olmalarına rağmen etrafa dağıttıları mal ve mülke güvenip davete icap etmediklerini söylemektedir ki, bu kararları sonları olmuştur.

İyice köşeye sıkışan ağalar, para ile halkı baştan çıkartıp destekçi bulma yoluna gittiler. Hamallar ile getirdikleri altın ve kuruşları meydana yığarak, "Altun ve kuruş isteyen bu tarafa gelsin!" deyi her tarafa ilân ettiler. Ancak hiç kimsenin gelmediğini görünce iyice ümitleri kesildi. Kethüda Bey'in Bektaş Ağa'ya söylediği sözler ibretliktir: "*Bre tamahkâr Arnavud! ... para toplamak için dünyanın fesadçılığını ettirip, bizi baştan çıkardın. Şimdi bu kadar malımızla bir tane adamı yanımıza getiremiyoruz. Görelim akçe ne işimize yaradı?...*"

Perişan olan ağalar, canlarını kurtarmak için yanlarında kalan Şeyhülislam Ebu Said Efendi'ye yalvarır şekilde aracı olmasını istediler. Çok zengin olup, her birinin çok sayıda hizmetkarı ve destekçi olan bu şahısların zorla ele geçirilmesinin zorlukları nedeniyle affedilip sürgüne gönderilmeleri kararlaştırıldı.

Bu kararı büyük bir memnuniyetle kabul eden Kethüda Bey ve Yeniçeri ağası paralarını evlerine taşıyıp, ertesi gün ferman gereğince mansıplarına (tâyin olundukları yerlere gitmek üzere adamlarıyle birlikte hareket ettiler. Kethüdâ Bey'in giderken yanına yüzyirmibin filöri aldığı daha sonra tanıdıkları tarafından itiraf edilmiştir.

Bektaş Ağa ise, Bursa mansıbına gitmekten utanarak ayıplanma korkusu ile Silivri kapısının dışındaki çiftliğinde gizlendi. Bektaş Ağa'nın Bursa'ya gitmeyüp kaybolduğu duyulunca, Pâdişâh tarafından yakalanması için emir çıktı. Bu sırada dellâl çıkartılarak, Bektaş Ağayı bulup haber verene dirlik ve bahşiş verileceği ilan edildi. Hasan Ağa isimli bir şahsın söylemesi ile yakalandı.[1000] Kolları bağlı şekilde şehirde dolaştırılıp teşhir edilen Bektaş Ağa, çarşı esnafının tahkir ve hakaretleri ile saraya götürülüp padişah huzurunda boğularak katledilmiştir.

Naîmâ zalimlerin Bektaş Ağa örneğinde olduğu gibir bir gün mutlaka cezalarını bulacağını aktarırken: "İbret alınacak noktadır ki, ikbal devrinde yanında ve arkasında kırk elli kadar ıskarlat giymiş yassı kuşaklılardan başka uzun boylu, hünkârî sarıklı çuhadarlar ve iki taraftan iki mükellef yoldaş ellerinde birer tuğ püskülü, renkli sinek yelpazesi, atının gözünü, burnunu, kulağını bile havalandırıp, sinekleri kovalayarak, halk el bağlayup, selâmını alanlar iftihar ederlerdi. Gariptir ki, dünya ikbâli düşkünlüğe dönünce sinek kovalama tuğu yerine kamçılarla bindiği beygiri sürüp giderlerdi."[1001] demektedir.

Bu konuda pek çok örnek olmakla birlikte aktarılan şu anekdot da dikkat çekicidir: "İstanbul kadıları kol gezdikleri vakit bunların furununa ve dükkânına ve Bektaş Ağa'nın alâkası olan esnafa dokunamazlardı. Faraza bakkala "İn aşağı!" deseler, bakkal "Siz beni dövemezsiniz sultanım! Sermâye Bektaş Ağa'nındır!" diye güldüğü vakit hâkimler müsâmaha yoluna dönmekten başka çare bulamazlardı."[1002]

Pek çok olan malları miriye alınan Bektaş Ağa'nın oğlunun itirafı ile evindeki su havuzu kaldırılınca altına yapılmış olan havuza benzer bir mahzende dökme riyal, iki adet birbirine bitiştirilmiş güğüm flori ve daha nice kıymetli eşya bulunup miriye aktarılmıştır.

Naîmâ Bektaş Ağa'nın nihayet kötü fiillerinin cezasını görüp, bu kadar hırs ve yorgunluklarla topladığı parasının başkalarına nasip olduğunu söylemektedir.

İlk önce kendilerine mansıp verilip taşraya çıkarılan Eski Yeniçeri Ağası Kara Çavuş ve Kul kethüdası Mustafa Ağa gibi pekçok ocak ağasının da daha sonra yakalanarak katledilerek mazlumların ahının çıkmış olduğu anlaşılmaktadır.

1000 Bektaş Ağa'nın yerini söyleyen Boyacı Hasan isimli kişi ödüllendirilerek önemli görevlere getirilmiş, daha sonra büyük zulümler göstermesinden dolayı katledilmiştir. (*Naîmâ*, C.5, s.319)

1001 *Naîmâ Tarihi,* C.5, s.142.

1002 *Naîmâ Tarihi,* C.5, s.144.

Vezır-i Âzam Siyavuş Paşa'nın, devletin bir kaç senelik gelir ve masrafını araştırdığında devletin ekonomisine verdikleri zarar daha iyi anlaşılmıştır. Ağaların tasallutu ile burunlarım soktukları paraların muhasebesi incelendiğinde, sadece Kethüda Bey, iki senelik zorbalık ve taşkınlık devrinde onbeş bin kese devlet malı elde edip, bunlardan beşbin kesesini israf ve telef ettiği ortaya çıkmıştır. Bunun da sadece ikibin kese kadarı madenî parası ve hadden aşkın kıymetli eşyası miriye alınabilmiştir.

İstanbul ve havâlisinde ocak ağalarının ve bilhassa Bektaş Ağa'nın koyunları sebebiyle, et on, hatta onbeş akçeye kadar çıkmıştı ki, sekiz akçeye indi. Tekrar hemen on akçeye çıkınca Gümrük emini ve koyun emini olan Ermeni Hasan, vezirden ikiyüz değnek ceza yemiştir. Sebebi araştırılınca bu Ermeni Hasan ve Bektaş Ağa'nın kendi koyunlarmı fazla fiyatla sattırmak içün Sultan Mehmed ve Sultan Beyazıt avlularında ve bazı meydanlarda olan çirkeci denilen kasap dükkânlarını kaldırttıkları anlaşıldı. Tekrar yine izin verilip et fiyatları tekrar ucuzladı.

Böylece Kösem Sultan ile Ocak Ağalarının hakimiyet devri sona ererek, devlet idaresinde Vâlide Turhan Sultan ile harem ağalarının beş yıl kadar sürecek olan IV. Murad'ın çocukluk iktidarının ikinci dönemi başlamıştır.

D. Sipahiler

Naîmâ Gürcü Nebi İsyanı sırasında sipahiler hakkındaki görüşlerinu şu şekilde ifade etmiştir:

Sipâhi zümresi" bir garip kavm olup", içlerinde akıllı ve akılsız müsavi... Ne, iyi tedbir sahibine tâbi olurlar, ne de işin sonunu düşünürler. Yine cahilliği elden koymayıp, her vakit toplu başkaldırmadan geri kalmadılar.[1003]

Sipahiler hakkındaki yorumlarına devam eden Naîmâ, Sipahilerin düzensizliğini ve Yeniçeriler ile farklarını ise şöyle izah etmektedir:

Sipahilerin bu şekilde inzibatsız olmalarının sebebi budur ki, her asker tâifesinin birkaç derece zabitleri olur. Üsttekiler alttakileri zapt ederek, hepsinin zapt ve raptı bir başbuğa nihayet bulur. Bu, saltanat ve asker tedbiri kanunlarından mühim bir kaidedir. Me-

[1003] *Naîmâ Tarihi,* C.4, s.335.

selâ, yeniçerilikte her odanın eskileri, öteki neferlere zabit gibidir. Ondan sonra aşçı, ondan sonra odabaşı ve ondan sonra çorbacı gelir. Odabaşı ve çorbacının zabiti kethüda beydir. Ondan sonra hepsinin zabiti ağadır.

Sipahiler dahi eskiden bu kaide üzere kurulmuş idi. Ne kadar bölük var ise bir bölük başı ki, şimdi diğer neferlerden farkı yoktur. Eskiden onlar odabaşı gibi bölüğünde olan neferi bilir ve zapt ederdi. Zamanla onlardan bu görevi kaldırıp ağa, kethüda ve çavuşlara mahsus ettiler. Beş on bin adamı bir iki derecede olan on beş kimsenin zapt etmesinin mümkün olmadığı sebebiyle bu tâifenin yenisi ve eskisi büyüğü ve küçüğü belli olmazdı.[1004]

1. Sipahi İsyanları ve Sipahi – Yeniçeri Mücadelesi

Kapıkulları birçok gruptan oluşmasına rağmen bunlardan asıl güçlü e sayıca çok olanlar yeniçeriler ve sipahilerdi. Kapıkulu sipahileri teşrifatta daha öncelikli bir yere sahip ve en az yeniçeriler kadar etkili olmalarına rağmen daha çok yeniçeriler ön planda gözükmüştür. Böylesine birbirine yakın görevler ifa eden ve merkezde etkili olan bu iki askerî grubun birbirleri ile olan ilişkileri hem devletin tarihi seyrini, hem de tepedeki hizipler arasındaki güç mücadelesini yansıtır.

Yeniçerilerin en başından itibâren akıncı ve sipahilere askeri ve siyasi bir alternatif olarak ortaya çıkmış olmaları önemlidir. Bu, devletin boyun eğdirme işlevinin mükemmel bir göstergesidir. Sürekli olarak başkentte ikamet eden Yeniçeriler, hiç kimse ile ne kültürel ne de etnik bağlantısı olan, sosyal olarak tarafsız bir kuvvettiler. Bu nedenle, ülkede siyasi ya da sosyal huzursuzluklar patlak verdiğinde kolaylıkla bastırıcı bir kuvvet olarak kullanılabilirlerdi.[1005]

Yeniçerilerin sınırsız bir biçimde güçlenip zamanla devletin elini kolunu bağlaması, devlet adamlarının yeniçeri sipahi ilişkilerini yanlış idare etmesinden dolayıdır.

Kapıkulları, devlette tüm iktidarı elde edip eyaletlerde otoriteyi ve gelir kaynaklarını da ele geçirdiler. Evliya Çelebi (17. yüzyıl ikinci yarısı) şehirlerde Yeniçeri serdarı, çavuş ve kethüda-yeri sıfatıyla heryerde onların egemen olduğunu tespit edecektir. 17. yüzyıla

---

1004 *Naîmâ Tarihi,* C.4, s.336.

1005 Petrosyan, İrina Y., "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu ve Yeniçerilerin Kökeni", *Türkler,* C.10, s.245.

ait İstanbul'daki tüm esnafı ve dükkânlarını tespit eden bir ihtisab defterinde, dükkan sahipleri tümüyle saray halkı, kapıkulları, beyler ve Paşalar olarak görünmektedir.

O zaman eyaletlerde ücretli menşei köylü askerler, Sekbanlar onlara karşı direnişe geçtiler. 1625-1628'de Abaza Mehmed Paşa komutasında birleşip Anadolu'nun denetimini ellerine geçirdiler. Bu otorite bunalımı, Köprülü Mehmed'in 1656'da diktatör yetkileriyle durumu kontrol altına almasına kadar sürdü.[1006]

Sipahi Yeniçeri Kavgasının Kökeni

Osmanlı tarihinde yeniçeri-sipahi kavgası ilk defa büyük bo yutlarda III. Murad döneminde Şehzâde Mehmed'in muhteşem sünnet düğününde yaşandı. III. Murad'ın 1582'de oğlu Şehzâde Mehmed için tertiplediği sünnet düğünü, Osmanlı İstanbulu'nun şahid olduğu en büyük eğlencelerden biridir. Eğlencelerin bir süre daha devam ettirilmesi düşünülürken, yeniçerilerle sipahiler arasında büyük bir kavganın çıktığı haberi herkesin keyfini kaçırmıştır. Bu kavga, Osmanlı Tarihi'nin de dönüm noktası olmuş ve bundan sonra yaşanacak mücadelenin tohumları atılmıştır. [1007]

Bu ilk tatlısızlıktan sonra ortamın yumuşamasını fırsat bilen birkaç bekâr sipahi odalarına fahişe kapatmışlardı. İstanbul subaşısı olan Tanrıbilmez Ahmed Çavuş yanına birkaç yeniçeri ile gece bekçilerini alıp sipahi oda larını teftişe çıkmıştı. Sipahileri odalarında fahişelerle yakalayan Ahmed Çavuş fahişeleri odalardan tek tek topladı. Kanunlar gereği kapıkulu süva rileri kendi çavuşları tarafından cezalandırılabilirlerdi. İstanbul'da yaşayanlar ise mutlaka sipahi ağası tarafından cezalandırılmalıydı. Cezalandırılacak sipahi, çavuş eşliğinde sipahi ağasının huzuruna çıkarılır, şayet cezayı hak etmişse kırmızı bir kilimin üzerine yatırılarak dayak atılırdı. Zina, hırsızlık gibi daha ağır suç işleyenler ise akşam namazından sonra boğdurulup, denize atılırlardı.

Subaşı ile yeniçeriler bekâr sipahileri cezalandırmaya kalkışınca kıyamet koptu. Gürültüleri duyan diğer odalardaki sipahiler de subaşının etrafında toplandılar. Kendilerinden mevki olarak daha düşük olan yeniçeri ve bekçileri yanına alıp arkadaşlarının odalarını basmasını kendilerine yediremeyen sipahiler Ahmed Çavuş ve yeniçerilerin üzerine

---

1006 İnalcık, "Osmanlı Tarihinde Dönemler", s.26.

1007 Erhan Afyoncu, *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, s.29.

hücum ettiler. Yeniçerileri döverek yaraladıktan sonra subaşı Ahmet Çavuş'u da yanlarına alıp, eğlencelerin devam ettiği Atmeydanı'na götürerek meydana attılar. Bunu gören meydandaki yeniçeriler, arkadaşlarının intikamını almak için sipahilere saldırdılar.

Padişahın karşısında, eğlencelerin hızla devam ettiği Atmeydanı bir anda yeniçeri ile sipahilerin kavgası nedeniyle savaş alanına dönmüştü. İki taraf arasında kavga büyüyüp birbirlerini öldür meye başlayınca kavgayı ayırmak isteyen Yeniçeri Ağası Ferhad Ağa meydana atıldı. Ama Ferhat Ağa'yı gören yeniçeriler daha da fazla gayrete gelerek, çevredeki yeniçerilerin de katılmasıyla var güçleriyle sipahilere saldırıp iki tanesini öldürdüler. Tüm bu kargaşayı köşkünden izleyen Sadrazam Sinan Paşa, Ferhad Paşa'nın da meydana çıkmasıyla ortalığın iyice karıştığını görünce bizzat meydana inerek, Ferhad Ağa'yı yanına getirtip *"Bre kara köpek, niye geldin, iki adamın öldürülmesine sebep oldun. Yıkıl git!"* diye azarlayınca yeniçeriler Ferhad Ağa ile birlikte meydanı terkettiler. Böylece kavga yatıştırılmıştı.

Bu kavga nedeniyle sünnet düğünü başladığı gibi şatafatlı bir biçimde bitirilemedi. Yaşananlara kızan Sultan III. Murad düğünün ellikinci günü sessiz sedasız Topkapı Sarayı'na döndü ve böylece şenlikler sona erdi. Ama bu hadiselerin asıl önemli yönü yeniçeriler ile kapıkulu sipahilerinin ilk defa karşı karşıya gelmiş olmalarıydı.

İlk karşılaşmadan sonra sipahiler istediklerini elde etmiş olmanın verdiği güvenle devlet içinde daha fazla sorun yaratmaya başladılar. Ancak 1582'deki bu kavgada devlet görevlileri sipahiler karşısında kullanabilecekleri en büyük silahlarının yeniçeriler olduğunu fark etmişlerdi. Bu nedenle bu iki grup hep devlet adamları arasındaki mücadelenin, gruplaşmanın baş aktörü oldular. 17. yüzyılda perdenin arkasında daima başkaları olmasına rağmen bazı devletlülerin başlarını isteyenler hep sipahiler oldu. Canını ve makamını korumak isteyenler de yeniçerileri yanlarına alarak isyanları bastırdılar.[1008]

Yeniçerileri İsyanından Cesaret Alan Kapıkulu Süvarileri

Osmanlı tarihinde ilk defa 1589'da yeniçerilerin başlattığı Divân-ı Hümâyûn'u basıp istediklerini yaptırma geleneği, 1593'de bu defa kapıkulu sipahileri tarafından icra edilmek istendi. Yeni veziriazam Siyavuş Paşa zamanında kapıkulu askerlerinin üç aylık ulu-

[1008] Afyoncu, *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, s.29

felerini almak için sarayda toplandıkları esnada maaşlara para yetişmeyince iç hazineden yardım alınarak yeniçerilerin mevacipleri tamamlanmıştır. Ancak kendilerine akçe kalmayınca taksitle verilmesi teklif edilmesini kabul etmeyen sihapiler, Naîmâ'nın padişahın yanında makbul bir kişi olarak tanımladığı Başdefterdar Emir Paşa'nın katlini istediler.[1009]

Hazineden birkaç yük akçe daha çıkartılması, hatta padişahın kendi hazinesinden elli kese çıkartıp maaşlarına ilave edildiyse de tavırları değişmedi. O dönemde hayli rağbet edilen vaizlerden Emir Mehmed Efendi ile İbrahim Efendi asileri yatıştırmak üzere saraya davet edildiler. Ellerinde Kur'an ile sipahilerin karşısına çıkan vaizler sözlerini dinletemediler. Yaptıklarının dine aykırı olduğunu belirtince, "*Biz çoktan kâfir olduk"* [1010] diyerek defterdarın öldürülmesini istemeleri dikkat çekicidir. Bu durum ilerde başlarına gelecek felaketlerin de habercisidir. Defterdarın Peygamber soyundan olduğunu söyledilerse de "Gerekse Hasan ve Hüseyin başı olsun" karşılığını aldılar.

Bu sırada defterdarı sevmeyenlerin daha önce isyan üzerine vezir rütbesinde olmasına rağmen öldürülen Mirmiran Mehmed Paşa örneğini göstererek isyanın bastırılması için defterdarın teslimini isteyince, Kazasker Bostanzâde, "*Bu Divân, Yezidin divânı mıdır ki, Âl-i Resûl başı yuvarlansın. Dahi sabredin*" sözleriyle tartışmaları sona erdirmiştir.

Divân'da bunlar yaşanırken birden bire asiler arasında velvele koptu. Bostancıların, içoğlanlarının ve baltacıların silah lanıp saldırıya geçecekleri, yeniçerilerin de arkadan kendilerini kuşatacağı şayiası üzerine sipahiler, ellerine silah geçirebilmek için dehşet içinde Cebehâne'ye doğru koşmaya başladılar. Bu esnada nereden geldiği belli olmayan "bre urun" sadası sarayda yankılandı.

Bu kargaşa üzerine Padişah tarafından işaret ve fitnenin defedilmesi için izin çıktı zannedilerek çavuşlar ve kapıcılar ellerine birer odun alıp kimi mutfak aletleri, bahçe parmaklıklarını kapıp sipahiler üzerine koyulduklarında, sipahiler mecburen geri döndü-

1009 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.75.
1010 Afyoncu, *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, s.33.

ler. Saray hademeleri ise arkalarından yetişip onları kahramanca sopadan geçirdiler ve bir hoş giriştiler.[1011]

Asiler can havliyle hep birden Ortakapı'ya yönelince izdiham yaşandı. Tam bu esnada saraya odun getiren arabalar içeri girmiş ve kaçmaya çalışan sipahiler iki kapının arasında arabaların ortasında kalıp, bu yüzden bir birlerini çiğnemişlerdi. Kaçmaya çalışanlardan 117'si ezilerek feci bir şekilde can verdi, bazıları etraftaki odalara, mutfağa ve ahırlara gizlendi, dışarı çıkmayı başaranları ise yeniçerilerle birlikte yetişip gelen yeniçeri ağası kol değnekleriyle perişan etti. İsyanın bu şekilde bastırılması üzerine Divân'daki devlet erkânı ikindi vakti saraydan ayrıldı. Ezilenlerin ve idam edilenlerin cesetleri şeyhülislâmın fetvasıyla Ahırkapı'dan denize atıldı. Bu isyan sonrası ilk önce veziriazam Siyavuş Paşa hil'at-i fahire ile ödüllendirilmiş, ancak bir gün sonra ise azledilerek yerine Malkara'ya sürülmüş olan Koca Sinan Paşa tekrar getirilmiştir.

Yeniçerin Sipahilere Karşı Kullanılmaya Başlanması

III. Murad'ın vefatından sonra yerine geçen oğlu III. Mehmed, kısa bir süre sonra sadrazam Koca Sinan Paşa'yı azlederek yerine Ferhad Paşa'yı getirmişti. Yeni sadraam Eflak üzerine yapılması kararlaştırılan seferin son hazırlıkları ile meşgul iken, seferden kışlak için İstanbul'a dönen on bin kadar sipahi askeri, görevlerini yerine getirdiklerini söyleyerek esamilerinin deftere eklenerek ulufelerinin verilmesini istediler.[1012] Ferhad Paşa'nın ulufelerini geldikleri yerlerden almaları gerektiğini söyleyip "Büyüklerine itaat etmeyenlerin kendileri kafir ve avratları boş olduğunu bilmez misiniz?" şeklinde Naîmâ'nın ifadesi ile sonu fitneye varacak sözler söylemiştir. Bunun üzerine sadrazamın kendilerini kafir ilan ettiği iddiası ile ayaklanan sipahiler, Ferhad Paşa'nın başı gelmedikçe ulufe almayacaklarını ilan ettiler.

Ferhad Paşa, alınacak tedbirleri danışmak için III. Mehmed'in huzuruna çıktı. Padişahın asilerin ne istediğini sorması üzerine de, Sinan Paşa tarafından seferde kendilerine hadden ziyade verilen terakkilerle kanuna aykırı olan isteklerini fitne ve fesatla elde et-

---

1011 Burada Naîmâ'nın ifadelerini aynen aldık. Çünkü her ne kadar açıkça ifade etmese de yeniçeri kökenli olması hasebiyle sipalere karşı daha önyargılı olan Naîmâ'nın bu yaşananlardan çok memnun olduğu anlaşılıyor.

1012 Naîmâ, sipahilerin isteklerinin ulufe olduğunu söylese de, bazı kaynaklar seferde oldukları için alamadıkları culüs bahşişi için isyan ettikleri aktarılmaktadır.

meye çalıştıklarını, bunların arzularını karşılamaya hazinenin değil denizdeki kumun dahi yetmeyeceğini bildirdi.

Bu sırada asilere nasihat etmek için gelen vezirlere taş yağdırılıp yaralanmalarına yol açılması bardağı taşıran son damla oldu. Padişahın izni ve sadrazamın isteği üzerine Yeniçeri Ağası Ahmed Ağa, Yeniçerilerle birlikte asilerin etrafını kuşatıp kol değnekleriyle üzerlerine saldırdı. Veziriazama, vezirlere ve kendi ağalarına kafa tutan sipahiler, yeniçerilerin sopalarına boyun eğdiler; şehrin sokaklarına can atıp isyandan vazgeçtiler.

Bu sipahilere karşı yeniçerilerin alternatif bir güç olarak kullanıldığı ilk hadiseydi. Bu hadiseden sonra yeniçerilerin nüfuzu artarken devletin düzeninin garantisi olan güç terazisinin dengeleri alt üst olmaya başladı.

Sipahilerin Devlet Adamları ile Münasebetleri

İstanbullular 17. yüzyılın ilk Ramazan'ına büyük sıkıntılarla girdiler. Temel ihtiyaç maddelerinin satışında çarşı pazarda kimse devletin belirlediği fiyatlara riayet etmiyor, elbise ve sair giyim eşyaları yüksek fiyatla güç bela bulunabiliyordu. Ayrıca İstanbul'daki sipahilerin üç aylık maaşlarının yarısı altın, yarısı da akçe olarak güç bela ödenebilmişti. Maaşlarını ayarı düşürülmüş akçe ile alan İstanbul'daki sipahiler, hizmet defterlerinin tevziinde de kendileri aleyhinde bir uygulamanın yapıldığını öğrendiler. Bu uygulama III. Mehmed'in annesi Safiye Sultan'ın oğlundan rica ederek aldığı hizmet defterlerini kethüdası ve gözde başmüşaviri olan Yahudi asıllı olan Kira Kadın'a vermesi sonucu bu defterlerin Yahudi kadın tarafından satılıp akrabalarına dağıtılması idi. Hâlbuki âdet üzere bu defterlerin sipahiler arasında dağıtılması gerekli idi.

Bu gelişme,1600 yılının Nisan ayında sipahilerin isyan bayrağını kaldırmalarına sebep oldu. Sipahilerin isyanı teşvik edenlerin başında Safiye Sultan'ın nüfuz ve tahakkümünden bunalan iki damadı, yani İbrahim Paşa ile Halil Paşa vardı. Kira Kadın dinini değiştirerek Fatma adını almıştı, fakat bu kararın ona bir faydası dokunmadı. Toplanan sipahiler, Kira Kadın'ı hançerlerle parçaladılar ve ayağına bir ip bağlayıp ölü bedenini sürüyerek Atmeydanı'na getirdiler.

III. Mehmed, tamamı seksen sekiz adet olan hizmet defterlerinin bir daha devlet işlerine karışmama şartıyla bölük halkına tevzii ve taksim edileceğini vaadetti. Böylece iste-

diklerini elde eden sipahiler, isyandan vazgeçtiklerini bildirip padişaha dua ederek dağıldılar.

Kira Kadın'ın katlinden sonra padişaha istediklerini yaptırabildiklerini gören sipahiler ve bundan faydalanan devlet adamları, bir yıl sonra 1601 Mart'ında bir başka oyunu sahneye koydular. Naîmâ açıkça dile getirmese de bu isyan da yukarıda olduğu gibi devlet adamları ile Valide Safiye Sultan arasındaki nufuz mücadelesinin bir sonucudur. Çünkü sipahiler bu kez padişahı ayak divanına çağırdıklarında kendileri için bir şey istemeyip, Valide Sultan'ın arkasında bulunan ve devleti yönettiklerini iddia ettikleri sekiz kişinin kellesini istediler. Bunlar arasında sarayın güçlü isimlerinden Ak Hadım Ağası Gazanfer Ağa da vardı.

Padişah, normalde veziriazam ve devletin birkaç üst düzey yöneticisi dışında kimseyi kabul etmezdi. Ancak asker ayaklanınca kapıkulu sipahilerinin temsilcisi olan 40 kişi ile görüştü. Bu sırada isyan büyümeden Cigalazâde Sinan Paşa'nın arabuluculuğu ve sultanın bostancıbaşısının azliyle yatıştılar. Gazanfer Ağa kellesini kurtarmıştı ama iki yıl sonra bu kadar şanslı olmayacaktı.

1603'de Veziriazam Yemişçi Hasan Paşa ile başını Sadaret Kaymakamı Mahmud Paşa'nın çektiği muhalif grup arasındaki iktidar mücadelesi tekrar kapıkulu sipahisi ile yeniçerileri karşı karşıya getirdi ve İstanbul sokaklarında günlerce silahlı çatışmalar yaşandı.

Kışkırtmalar sonucu sipahi taifesi, padişahtan tekrar ayak divânı toplamasını istedi. III. Mehmed bu isteği kabul ederek, sarayın avlusuna taht kurdurup, isyancıları dinlemek zorunda kaldı. İşin ciddiyeti görülünce, Kapıağası Gazanfer Ağa ile Harem Ağası Osman Ağa, idam edildikten sonra ancak ayak divânı dağıldı. Naîmâ bu hadiseyi "Ol iki beyaz ve siyah baş siyaset meydanına yuvarlanınca dedikodular da kesildi"[1013] şeklinde tasvir etmektedir ki, Gazenfer Ağa Frenk, Osman Ağa'nın ise Arap asıllı olduğunu da vurgalamak istemiştir. Tarihçi Hasan Beyzâde bu yaşanan hadiselerin ciddiyetini "*az kaldı ki padişah değişikliği olacaktı*" diye değerlendirir.[1014]

1013 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.318.

1014 Afyoncu, *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, s.41.

Normalde istekleri kabul edilen sipahilerin dağılması gerekiyordu. Ancak olayların başlamasıyla Yemişçi Hasan Paşa'nın acil olarak Belgrad'tan İstanbul'a gelerek gizlice içeri girmesi olayları daha da büyüttü. Çünkü düşmanı olan kaymakam Mahmud Paşa, sadrazamı öldürtmeden isyanı sona erdirmek istemiyor ve bu konuda Şeyhülislam Sunullah Efendi'den de fetva alıyordu. Ancak padişahın bunu kabul etmemesi üzerine sipahiler, "*Padişah fetva gereği, Hasan Paşa'yı katl eylemedi, biz kendimiz sarayına varıp, orada katl ederiz*" diyerek, Paşa'nın saklandığı Atmeydanı'ndaki sarayın etrafında ve Arslanhane önünde toplanmaya başladılar. Hasan Paşa, gece kaçarak Ağa Kapısı'na sığındı.

İstanbul'daki en önemli askerî güç olan yeniçerileri de arkasına alan Hasan Paşa, yeniçeriler ağzıyla saraya bir telhis göndertip, sabah bütün teçhizatlarıyla Süleymaniye Camii avlusunda hazır bulunmalarını emretti.

Yeniçerilerin toplandığı vakit III. Mehmed de yeniçerilere hitaben bir hatt-ı hümâyûn gönderdi ve bu hatt-ı hümâyûnda, "Siz ki yeniçeri kullarımsız, berhüdâr olup, yüzünüz ak ola, nimetim size helâl olsun. Atalarım zamanından bu ana gelince, sizden ihanet sâdır olmayıp, daima rızam üzeresiniz. Şu hâlde dahi sizden muradım budur ki, rızamı gözleyip, veziriazamıma yardımcı olup, bu zorba eşkıyasının haklarından gelinmesine yardım edesiniz" demesi dikkat çekicidir. Hatta yeniçerilerin hiçbir zaman ihanet etmediklerini söylemesi, artık kendi zamanında üçüncü kez isyan eden sipahileri de gözden çıkardığının bir göstergesidir. Ancak sipahilerin bütün bu gelişmelere rağmen kendilerini vazgeçilemez gördükleri, kendilerine vazgeçmeleri için gönderilen aracılara "Padişah bütün sipahilerden vazgeçecek değil ya" şeklinde karşılık vermelerinden anlaşılacaktır.[1015]

Bu cevaplar üzerine Hasan Paşa yeniçerilerle diğer taraftarlarına hazır olmaları ve İstanbul kapılarının da kapatılması emrini verdi. Bundan sonra kapalı kapılar arasında İstanbul'un her köşesinde âdeta asi avı başladı. Akşama kadar sokaklarda kanlı çarpışmalar yaşandı ve her taraf asilerin cesetleri ile doldu. Şehrin kapıları da kapalı olduğu için bu cesetler dışarı çıkartılıp defnedilemedi.

Yemişçi Hasan Paşa, sipahi zorbalarının isyanını, başta yeniçeriler olmak üzere, diğer askerî gücün desteğini alarak bertaraf etmeyi başardı. Ancak daha sonra bu gücü kendi

[1015] *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.326.

çıkarları için kullanmaya kalkınca askerlerin itirazına rağmen padişahın kararlı tutumu ile önce azl ve sonra da idam edildi.

Yemişçi Hasan Paşa ve muhaliflerinin iktidar mücadelesi yüzünden karşı karşıya gelen yeniçeriler ve sipahiler bundan sonra en küçük bir kıvılcımda silahlarını birbirlerine çeker hale geldiler. Bu iki grubun, başkalarının çıkarına hizmet eden mücadeleleri İstanbul'a yangınlar, depremler ve diğer doğal afetler kadar zarar verdi.[1016]

2. Sipahilerin İtibârlarını Kaybetmesi

Vezîr-i âzam Sofu-Mehmed Paşa, sipahilerin veledeşlerini (oğullarını), Girid'e gitmeleri için ferman çıkarması üzerine Anadolu sipahilerinin Üsküdara dolup toplantı yaptıkları duyuldu. Bu toplantıda çocuklarının bölüğe çıkartılarak ayrılmak istemediklerini söylediler. Diğer yerlerden de sipâhi zümresi güruh güruh İstanbul'da toplanmaya başladılar. Ancak daha önce yaşanan yeniçeri-sipahi kavgası, aklı başında olan sipahilerin bölüğe çıkmayı kabul etmeleri ile biraz yatıştı.

Ancak sönmeye yüz tutan ateş, bazı yanlışlar nedeniyle tekrar alevlenip etkisi uzun yıllar hissedilecek kötü hadiselerin yaşanmasına sebep oldu ki, Naîmâ bu sipahi isyanın sebeplerini maddeler halinde açıklamıştır:

Birincisi, tam isyan dağılmış iken Veziriazam Sofu Mehmed Paşa, Naîmâ'nın ifadesi ile "kötü tedbir" olarak sipahileri korkutmak amacıyla sipahi kıyafetindeki üç biçareyi Şehzâde camii önünde, halkın gözü önünde boyunlarını vurup çarşı ortasında bıraktı. Bayraklar ile mızraklarını ayaklarına sokturup, kendi kafasına göre gûya halka dehşet verdi. Sonra kol dolaşarak, sipahilerin oldukları hanları basıp, tut, kap sesleriyle gûya ürkütüp dağıttı. Bu şekilde fesadi defedeyim der iken sönmüş olan fitne ateşinin yeniden alevlenmesine sebep oldu. [1017] Dağılmaya başlayan sipahiler bunları görünce ürkerek "bunlar bizi birer ikişer avlayıp kırmak isterler!" diyerek tekrar toplanmaya başladılar. Sofu Mehmed Paşa'nın bu olmayacak davranışta bulunma sebebini Naîmâ, bazı ulemâ kıyafetinde kimselerin, Sofu- Mehmed Paşa'yı "Sultan Küçük olsa reâyâ, şanlı büyük bir

[1016] Afyoncu, *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, s.43.
[1017] *Naîmâ Tarihi,* C.4, s.346.

vâliye biat ederler. O da, küçükten vekâlet ile hükümet eder. Lâkin hakikatte sultan o büyük vâlidir." Şeklindeki fıkıh kaidesini söyleyerek gurura düşürmeleridir.[1018]

İkincisi ise, yeniçeri ağalarının kanun ve nizama uymayan davranışlarına sipahilerin tepkisidir. Hatta Recep ulufesi için gelen yeniçeriler kendilerine verilen emir gereği divana silahlı olarak gelme cüretini bile göstermişlerdir. Padişah bunun sebebini şeyhülislam Abdülaziz Efendi'ye sorunca bilmezlikten gelerek "Aslı malumum değildir" şeklinde cevap vermiştir.

Alınan yanlış tedbirler üzerine üzerine sipahiler şeyhülislam ve sadrazamı öldürme ahdi ile Sultanahmet Camii'nde toplanmaya başladılar. Sipahi meşhurlarından Kara-Abdullah, yanına birkaç ihtiyar sipahi alıp, harem-i hümâyuna varup, pâdişâh huzurunda şikâyetlerini aktarınca, IV. Mehmed: " *Ben kullarımın kavga ettiklerine ve birbirlerine kılıç çektiklerine razı değilim. Makul ve münasip kim ise vezir etsinler!*" şeklinde hattı humayun verdi. Bunu duyan sadrazam ise kendisini kurtarabilmek için ağalara sığındı ve bu kararın padişaha baskı sonucu alındığı konusunda yeniçerileri ikna etti. Bütün yeniçeriler, tamamen silâhlı, vaziyette hazır olup "Bu cenge Iıazır olmayan, kendi kâfir, avreti boştur!" şeklinde etrafa ilan ettiler.

Naîmâ'nın iddiasına göre sadrazamın "Yeniçerilerle, sipâhiler birbirlerine öldüresiye boğuşmadıkça bize emniyet yoktur ve aralarında mademki adam katlolunmaya... Birbirleriyle harp etmezler"[1019] fikri ile tertiplediği bir plan gereği adamları olan Sipahi kılığındaki kişiler zavallı bir çorbacıya kılıç üşürüp pârelediler. Bunun sadrazamın tertibi olduğuna delil olarakta çorbacının henüz yeniçerilerin yanına varmadan öldürülmesini göstermekte "günahı söyleyenin boynuna" ifadesini kullanmayı da ihmal etmemektedir. Çorbacının pârelendiği haberi duyulunca, vezir, ağalar ve ulemâ hep atlanup (atlarına binip) neferler hazır oldular. Hep birlikte yürüdüler.

Yeniçeriler, kılıçlarını sıyırarak, önlerine gelen sipahiyi doğrayarak saldırdılar. Sipâhi zümresi, bilhassa celeplerin kemankeşleri (okçuları), büyük bir güruh ile Ayasofya tarafından beri hücum eden yeniçerilerin üzerine ok yağdırıp bir kısmını öldürdüler. Bu du-

1018 *Naîmâ Tarihi,* C.4, s.339.
1019 *Naîmâ Tarihi,* C.4, s.3.

ruma iyice öfkelenen yeniçeriler meydan ortasına varıncaya kadar önüne gelen sipahi okçularını doğrayıp, ölüleri ayaklar altında kaldı.

Kaçamayıp camide kalan zavallılar dışarı haremde, iç haremde ve şadırvan tarafında, kapı pencere içinde, minber ve mihrap önlerinde kılıçtan geçtiler. Sultanahmet Camisinin o nazenin, sanatlı kapıları ve camları, tüfek kurşunu ile delik deşik oldu. Bu olaylar esnasında üçyüzden fazla sipahinin öldürüldüğü söylenmektedir.

Naîmâ bu acı hadiseyi şu cümleler ile tamamlamaktadır:

Böylece müftü ve sadrazam, iki kul (asker) arasına, gizli oyun ve ayrılık hilesi ve düşmanlık sokup, kendileri belâ tehlikesinden emin kaldılar. Bu meseleden sonra vâkıa sipâhilerin kıymeti sıfıra düştü… Sipahiler dahi çaresiz ol isteklerden el çekip yalnız ulûfe ile kanaat ettiler. Fakat taşrada nice fesat çıktı…

Sipahilerin, bundan sonra hareket etmeleri ve toplantı yapmaları ihtimali kalmamakla, Sultanahmet caminde düşenlerin (ölenlerin) ve orada bulunanlardan çoğunun ve nice namlı olanlarının yerleri çalınıp dirlikleri kesildi. Kethüdalarının ikisini de kaldırıp, Ali Kethüda tâyin olundu.

Naîmâ'nın sipahi yeniçeri kavgasını taraflı anlatım yaptığı ve "yoldaş" diye tabir ettiği yeniçerilerin tarafını tuttuğu aşağıda aynen naklettiğimiz bölümde açıkça görülmektedir:

… yeniçeriler, kılıçlarını sıyırarak, önlerine gelen sipahiyi doğrayarak, yiğitçe saldırdılar. Sipâhi zümresinin bilhassa okçuları, büyük bir güruh ile Ayasofya tarafından ağaları ile birlikte hücum eden yeniçerilerin üzerlerine yağmur gibi ok yağdırıp, birçok yoldaş (yeniçeri) telef oldu ve yaralandı. Bu hamleden sonra yeniçeriler irkilip, bazıları da geri çekilip, bozulmalarına az kalmıştı. Yeniçeri Ağası ve Kethüdâ Bey ile birlikte ileride ve devletin direği olan ağalar(!) onların arkasında idi. Hemen Koca-Muslihüddin Ağa, Ağa'nın at üzerinde durup ve kararsızlığını ve neferlerin ürktüklerini görüp, ileri at tepti…

Bu bölümde daha önce eleştirdiğimiz asabiyet damarı kabaran Naîmâ'nın Kâtip Çelebiyi de sipahileri övdüğü için eleştirdiği görülmektedir.

Naima, Katip Çelebi'yi de Fezleke'de "Gürcü-Nebi bu vâkıâda başını ve malını feda etti. Ancak sipahi ocağına bir hizmeti oldu. Bu hizmeti, sipaleri halka gösteriş edip, halkı sipâhiliğe meylettirmesiydi. Hasan Paşa cemiyeti, bu vakayı perkiştirerek, yeniçerinin tafrasını bertaraf ettiler" şeklindeki ifadelerini nedeniyle sipahi ocağını hayli koruyarak taraftarlı davrandığı hususunda eleştirmiştir.[1020]

Naima, bu düşüncesi nedeniyle Gürcü-Nebi'nin Ayaklanması'nın faydasının da olduğunu söylemektedir. Ona göre bu fayda, sipâhiler hakkında Yeni- cami vaka'sından sonra ortaya çıkan ortadan kaldırılacakları, sipâhiler yerine yeniçeriden yirmi bin atlı asker yapılacağı gibi sözlerin ortadan kalkmasıdır. Bu bahene ile her zaman fitne çıkarmak için hazır bekleyen sipahilerin, yeniçeri Askerlerinin bu isyan için Anadolu'ya geçtiğini görünce susmak zorunda kalmışlardır. Böylece "*kinaye ve tariz şekilleri ortadan kalktı*" diyerek sipahilerin kontrol altına alınmasından duyduğu mutluluğu dile getirmektedir.[1021]

[1020] *Naîmâ Tarihi,* C.4, s.412.
[1021] *Naîmâ Tarihi,* C.4, s.413.

E. CELALÎ İSYANLARI

1. İsyanları Hazırlayan Nedenler

İsyanlarını anlatmadan evvel o isyandan önceki yarım asırlık bir müddet zarfındaki Anadolu vaziyetine kısaca incelemek faydalı olacaktır. Çünkü XVI. asrın ortalarından yani Kanuni Sultan Sultan Süleyman'ın son senelerinden itibâren, bazı münferid vak'alar görülmeye başlanmıştır.

Aynı dönemde Anadolu'da ve Rumeli'de ortaya çıkan büyük sosyal gerginlik softalara da yansıdı. Bozulan ekonomik yapı, genç nüfusta görülen artış bu gerginliği daha da körükledi. Köylerde geçimini sağlayamayan gençler yatılı ve burslu olan medreselere sığındı. Böylece medreseler işsiz güçsüzlerin geçim yeri haline geldi. Kapasitenin üstünde öğrenciyle dolan medreselerde eğitim ve öğretimin kalitesi düştü. Eğitim sürelerinin uzaması nedeniyle uzun süre medreseden dışarı çıkamamak ve mezuniyet sonrası işsiz kalmak talebelerin psikolojisini bozarak onları suça itti. Halinden memnun olmayan bir kısım softa bir araya gelip çeşitli sayıda kişilerden oluşan bölükler halinde çeteler kurdular. "Softa şekaveti" denilen bu hareketi Kanuni sonrası oğulları arasındaki taht mücadelesi ve uzun süren Avusturya savaşlarının da etkisi ile Celâlîler'le bağlantılı olarak yüzyılın sonuna kadar sürdü Bu süreçte âsi softa tâifesi halk üzerinde baskı kurarak köyleri, kasabaları yağmalamışlardır. Cer, nezir ve kurban adıyla para (salgın / salma) toplayarak halkın üzerindeki baskıyı daha da arttırmışlardır. [1022]

Yeni Dünya'dan (Amerika) gelen gümüşün, giderek artan miktarda Osmanlı ülkesine girmesi, akçenin değerinin düşmesine neden olarak, fiyatlarda geniş çaplı dalgalanmalara yol açmıştır. Osmanlı topraklarına giren bu para, burada kalmayarak ipek yolunu takiben İran'a oradan da Hindistan'a geçmesi, Osmanlı ticaret dengesini büyük ölçüde etkilemiştir. Akçenin sürekli değer kaybetmesiyle enflasyon girdabına giren Osmanlı Devleti, akçeyi devalue ederek bu girdaptan kurtulmaya çalışmıştır. Ancak, bü devalüasyon politikası fiyatlarda büyük değişmelere yol açarak imparatorluğun ekonomisini krize sokmuştur. Akçenin devaluasyonundan sonra, standart Osmanlı akçesiyle aynı miktarda malın satın

---

[1022] Mustafa Aklan, "Softa", *DİA,* C.37, s.343.

alınamaması, yalnız ulufeli askerleri değil, şehir ve köylerdeki halk arasında da sıkıntılar yaratmıştır.[1023]

Gittikçe uzayan savaşlar yeni orduların kurulmasına yol açmış, bu durum daha fazla para ihitiyacı ve hazineye daha fazla yük getirmiştir. Bu yükü karşılamak üzere yeni gelir kaynakları bulmaya çalışan devlet, bunu başaramayınca, tek düzenli gelir kaynağı olan köylülere yönelmiştir. Devlet bir yandan, köylülerin ödedikleri avarız türü nakit vergileri daha sık ve düzenli olarak toplama ve uzun dönemde ayni yerine nakdi vergi sistemine geçerken, diğer yandan da, toprak sistemi ile oynamaya başlamıştır.

Üretimin azalması, ayrıca, kötü hava şartlarının da aradaki etkisi ile Osmanlı topraklarında açlık baş göstermiştir. Hububat ekiminin iç karışıklıklar arttıkça azalması ve kıtlık yıllarının sürekli olmuya başlaması ile fakir halk ellerindeki topraklarını, yok pahasına, paralı kimselere devretmek zorunda bırakmıştı. Hükümetin de mirî toprak kurallarını artık yürütemez oluşu gibi nedenler ile köy çevrelerinde, askeri kesimin hayvan sürüleri besleme şeklinde işletme uyguladıkları çiftliklerinde tarlaların otlak haline getirilmesi, buğday-arpanın yeter derecede üretimi yollarını bütün bütün kapatıyordu.

Toplumsal düzenin bozulmasında etkili olan bir başku unsur ise onaltıncı yüzyılda Avrupa ve Osmanlı topraklarında sürdürebilir bir nüfus artışının yaşanmasıdır. Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan insan sayısının otuz milyona ulaştığı bilinmektedir. Nüfus artışı, mevcut toprak ve kaynaklar üzerinde baskı oluşturarak neticede, toplumun düzeninde bozulmalara yol açmıştır.[1024]

Bütün bunlara ilaveten zaten geçimini zor sağlayan köylüye birçok yeni vergi türlerinin yüklenmesi, hele "bâd-i havâ " grupuna dâhil olanların[1025] haddinden ve geleneğinden çok fazla vergi istenmesi sonucu, köylünün, bu zulümden kurtulmak düşüncesiyle, kaçmak zorunda kaldığı ileri sürülmektedir. Hatta Diyarbakır-Mardin-Rakka-Birecik yöresi sancaklarında pek çok köylerin harap ve âdetâ nüfussuz kaldıklarını görmekteyiz. [1026]

Daha Kanunî Sultan Süleyman'ın son yıllarına doğru, köyünden sıyrılıp şehirlere akan "çiftbozan"ların devlet güveni için büyük bir iç tehlike teşkil ettiğini anladığı anlaşı-

[1023] Fatma Acun, "Celâli İsyanları", *Türkler,* C.9, s.1277
[1024] Acun, "Celâli İsyanları", s.1275
[1025] Toprak işlemeyip ticaretle uğraşan reayadan alınan vergi.
[1026] Mustafa Akdağ, "Celâli İsyanlarında Büyük Kaçgunluk", *A.Ü. DTCF Dergisi*, sayı 2, s.13.

lıyor. Ölümünden önce yayınlamış olduğu "Adalet Fermanında" da, reyanın, hükümet adamları ya da vilâyet halkından "kudretlü" olan kimselerce zorla soyulduklarını sayıp dökerek, huzursuzluğun idarî kötülükten ileri gelmekte bulunduğunun farkında olduğunu ispat etmişti.

Bu durumun da bazı kişiler tarafından fırsat kapısı olarak görüldüğünü görmekteyiz. Nüfussuz kalmış köyleri gene canlandırmak için, bazı kişiler hükümete teklif yapmakta, eğer mukataa olarak hazineye ödüyecekleri belli bir yıllık bedel mukabilinde, böyle boşalmış köyler kendilerine verilirse, kaçan nüfusu geri getirip yerleştirerek, yeniden "mâmur ve abadan" etmeyi üzerlerine almakta idiler. Divan hükümeti, kadılarca duyurulan bu teklifleri her zaman iyi karşılıyor ve kabul ediyordu.[1027]

Diyebiliriz ki, XVI. Yüzlyılın sonlarında birden kabarmıya başlıyan iç karışıklıklar, tarlada uğraşan kişilere çiftlerini bıraktırıp, onları Celâlîlik etmiye çekmiş, bu da memleketi kıtlığa, kıtlık iç göçlere götürmüş, en az on beş yıllık ekmeksizlik halkın üzerinden bir silindir gibi geçmiştir.

1599 ile 1610 yılları arasınına ait bir kaç narh rakamı bu pek kötü durum hakkında yeterli bir fikir verecektir. 1603 Yılında, Balıkesir'de, mahsulün kaldırıldığı ay olması dolayısıyla az çok bolluklu sayılan Eylül ayı ekmek satışı üzerine 1 akçeye, ekmek miktarı 175 dirheme (560 grama) düşürülmüş idi. Bursadaki ekmek fiyatı da hemen hemen aynı ve belki daha pahalıydı[1028]

Anadolu'da, gıda maddelerini ateş pahasına çıkarması yüzünden Rumeli'den hububât getirip satma işi yüksek kâr sağlıyan bir ticaret olmuştu. Bu durum fiyatların düşmesine sebep olacak iken, İstanbul'un ve ordunun beslenmesini tehlikeye düşürebilmesi ihtimali Hükümeti o taraftan, Anadoluya, özellikle buğday geçirilmesini yasaklamak zorunda bırakmıştır. Bütün memlekette, hububât alım ve satımı resmî vesikaya bağ- landı; o kadar ki, İngiliz elçisinin bile, İstanbulda yiyeceği ekmeğin buğdayını satın almak için hükümetten vesika aldığı görülüyor.

Osmanlı idaresi köyde sipahiye, reâya ve toprak üzerinde bazı kanûnî haklar tanımıştır ki, bu haklar bütün sınırlama ve kontrollere karşın çoğu kez kötüye kullanılmıştır. İl-

[1027] Akdağ, "Celâli İsyanlarında Büyük Kaçgunluk", s.13.
[1028] Akdağ, "Celâli İsyanlarında Büyük Kaçgunluk", s.5.

kin, reâyaya, yani özel anlamı ile müslim ve gayrimüslim Hıristiyan köylü tebaaya yüklenmiş olan angaryaları görelim.

Osmanlı kanûnnâmelerine göre, reâya, köyde sipahinin âşar payını ambara, hisar askerininkini de kaleye kadar taşımak zorundadır. Ayrıca, köylü bu zamanı gelince en yakın pazara kadar taşımakla da yükümlüdür. Fakat uzaklık asla bir günlük yolu aşmamalıdır.

Reâya, sipahi için ot biçmek zorundadır, fakat bu otun taşınması kanûnda tanınmamıştır. Bütün bu sınırlandırmalara rağmen, sipahilerin reâyanın hayvanını ve arabasını kendi hizmetleri için kullandıkları her zaman şikâyet konusu olmuştur.

Kanûnun tanıdığı angaryalardan biri de, reâyanın köyde sipahi için ambar ve ev yapma zorunluluğudur. Reâya, bunun dışında, sipahi için yeniden ev veya başka bir yapı yapmaya zorlanamaz.

En önemli angaryalardan biri, reâyanın sipahiye ait hâssa toprak üzerinde angarya çalışma zorunluluğudur. Osmanlı kanûnu bunu, çoğu yerde, yılda yalnız üç gün olarak sınırlandırmıştır. Sipahiye doğrudan doğruya kullanmak üzere verilen hâssa çiftlik, bağ veya bahçelerin işlenme gerekliliği bu angaryayı zorunlu kılıyordu. Bu angarya, vaktiyle Osmanlı kanûn koyucuları tarafından karşılığında üç akça alınmak suretiyle kaldırılmış ise de, koşullar bu âdetin devamını zorlamış görünmektedir. Bununla beraber 16. yüzyılda birçok hâssa topraklar reâyaya kiralanmış, bu angarya kalkmıştır.[1029]

Osmanlı devlet kayıtları, kadı sicilleri ile o dönemde yaşayan vakanüvisler ve şairler köylülerin eşkıyaların elinden çok çektiğini ve yönetimden tekrar tekrar yardım istediğini gözler önüne sermektedir. O dönemde söylenen halk şarkıları, insanlara kötülük ve zulüm etmek için ömrünü heba eden eşkıyalara verilen öğütlerle doludur. Örneğin, bir türküde Batı Anadolu'daki eşkıya reislerinden olan Haydaroğlu'nu, insanlara kötülük etmeye devam ederse adamlarıyla birlikte kancalara asılacağı konusunda uyarılmaktadır.[1030]

Halkın şikayetlerine bir örnekte, 1607 tarihinde Celali eşkıyasının şehirlerine hucum etmelerinden dolayı Gölpazarı Kazası dahilindeki halkın hükumete muracaatıdır. Bu müracaatlarında "*nice zamandanberi harab olan Leblebici Kalesi'nin kendileri tarafından*

1029 Halil İnalcık, "Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar", C.1, s.212

1030 Karen Berkey, *Eşkiyalar ve Devlet,* İstanbul 2011,s. 7.

tamiri ile orada tahassun etmeleri için müsaade" istemişlerdir. Hükümet isteklerine müsaade ederek bu hususta Gölpazarı kadısına hüküm göndermiştir (Muhimme, 76 s. 119).[1031]

2. Celali İsyanlarının Kökeni

Yavuz Sultân Selim'in orduları 1518 ve 1519 senelerinde Asya'da "Celâl" nâmında, mehdilik iddiası ile yeni bir mezheb kurmak isteyen bir şahsın Tokat Turhal civarında çıkardığı isyan ile epey meşgul olduktan sonra bastırmıştı.[1032] Devletin başına büyük bir gaile açmış olan bu şahsın ismi, daha sonra devlete karşı çıkan isyanlara âlem olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyılda maruz kaldığı en önemli tehdit, köylülülerin veya elit kesimin çıkardığı isyanlar değildi. Zorbalar da denilen eşkıyalar olarak ortaya çıkan kesimdi. Yağmacılık yapan ve para karşılığı birilerinin hizmetine girmeye hazır silahlı çeteler, kırsal kesimlerdc at koşturuyorlardı.[1033] Bozuk ekonomik ve siyasî şartlar, yersiz yurtsuz insanların ortaya çıkarak ilk eşkıya gruplarını oluşturmalarına sebep olmuştur. Kaynaklarda "*gurbet taifesi*" veya "*levendât*" diye anılan bu küçük çeteler Celâlî adıyla bilinen büyük eşkıya topluluklarının habercileri oldular.[1034]

Anadolu'daki İsyanlarının başlangıcından Kuyucu Murat Paşa tarafından başlatılan hareket sonucu isyan hareketinin bittiği 1608 yılına kadar olan safhasına genellikle "celâli isyanları" adını vermek tarihte alışılmış bir deyimdir. Ancak M.Akdağ, 1608 den sonraki Anadolu isyanları, artık farklı bir karakter aldığı için, bunlara "celâli" adının verilmesini yanlış bulmaktadır. Buna delil olarakta, IV. Murad zamanındaki isyanlar için devrinin kaynaklarının celâli tabiri yerine, "zorba isyanları" sözünü daha çok ve yerinde olarak kullandıklarını göstermektedir.[1035]

Celâli isyanların çıkış nedenleri, onaltıncı yüzyılın son çeyreğinden itibâren Osmanlı Devleti'nde askeri düzenden toprak idaresine, vergi toplama usullerine kadar pek çok sahada görülen değişim ve dönüşüm sonucu köylünün çiftini bozarak toprakların işlenemez hale gelmesiyle sonuçlanan olaylarla yakından ilgilidir. Ancak, Celâli isyanlarının

---

1031 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C.1. s.106.
1032 Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.4, s.264.
1033 Karen Berkey, *Eşkiyalar ve Devlet*, s. 7.
1034 Mücteba İlgürel, "Eşkıya", *DİA,* C.11, s.467.
1035 Akdağ, "Celâli İsyanlarında Büyük Kaçgunluk", s.1.

sebeplerini sadece yukarıda saydıklarımızla izah etmemiz doğru olmaz. O dönem devlet politikalarının bir sonucu olarak ortaya çıktığı görüşü daha fazla oranda günümüz araştırmacıları arasında hâkim olan bir görüştür.[1036]

Celâli isyanlarının başlangıcı, birçok kaynakta Haçova Savaşı (1596) esnasında, yapılan yoklamada bulunmayanların "*firari sayılacağı, yakalananların tutuklanarak idam edileceği, mal ve mülklerine devletçe el konacağına*" dair Ciğalazâde Sinan Paşa'nın emri ile ilişkilendirmektedirler. Ancak Haçova Savaşı esnasında sadece tımar sahipleri kaçmamıştı. Ciğalazâde Sinan Paşa da kaçanlar arasındaydı. Hatta padişah bile tehlikeli durum karşısında cephe gerisine çekilmek zorunda kalmış ve ordu çadırlarının yağmalanmasına mani olamamıştı.[1037] Ciğalazâde'nin tamamen iradesi dışında gelişen olaylar sonrası kazanılan zaferi sahiplenerek sadrazam olması, biraz da talihinin yaver gitmesindendi. Tımarların geri alındığına dair emirler henüz sahiplerine ulaşmadan, Ciğalazâde bir aylık sadrazamlık görevinden sonra azledilmişti. Ardından gelen İbrahim Paşa'nın, onun emrini geçersiz saymaması da, bütün suçu Ciğalazâdeye yüklemenin yanlış olduğunu ve bu uygulamanın devletin bir politikası olarak devam ettiğini göstermektedir. [1038]

Naîmâ'da birçok müverrih gibi Celâli isyanlarının ortaya çıkmasında Ciğalazâde Sinan Paşa'yı suçlayarak "Bundan sonra, nice dirlikleri kesilen asker varsa, can korkusuna düştü. Aynı zamanda bu, hilekâr kimselere bir hile yolu açtı. Garaz erbabı, düşmanı olduğu kimselere "kaçaklık" isnat etmeğe başladı. Onlar da, hiç bir yerde barınmak imkânını bulamayınca Anadolu'ya geçip, toplanarak Celâli eşkiyası halini aldılar." demiştir.[1039]

Kaçaklık suçlaması, yalnızca savaş firarilerini değil, savaşa hiç katılmayan kaçakları da kapsıyordu. Firarilerin arasında timar sahiplerinin yanı sıra, 20.000-50.000 akçe gelire sahip olan zeamet sahiplerinin de adının geçmesi, bu kişilerin çok değerli toprak sahibi rütbeli askerler ve eyalet yöneticileri olduğunu, devletin ise alelacele vergilendirebileceği gelirlerin peşine düştüğünü göstermektedir.

Ancak kaçaklık meseleseninin hadiselerin sadece görünen yüzü olduğunun ve isyanların asıl sebeplerinin açıkça dile getirmese de olayları anlatırken kullandığı ifadeler ile

1036 Acun, "Celâli İsyanları", s.1275
1037 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.162.
1038 Acun, "Celâli İsyanları", s.1281.
1039 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.171.

farklı olduğunu ima etmektedir. Çünkü gittikçe artan bozuklukların günün birinde toplumsal bir patlamaya sebep olacağının farkındadır. Örneğin ölen zengin kimselerin mirasçıları var iken, miraslarının bazı devlet adamları tarafından alınmaya başlamasını anlattığı bölümde, âlem birbirbirine girmiş ve fitne çıkması an meselesi iken idare sahiplerinin uyanmayıp gaflet içinde yanlış uygulamalarına devam ettiklerini söylemektedir.[1040]

Naîmâ'nın gördüğü Anadolu'da yaşanan huzursuzluk ve Celâlilerin önderlerinden gelen tehlikenin, tüm dikkatlerini Avrupa'ya ve İran'a yönelten Osmanlı idarecileri tarafından görülemediği veya hafife alındığı anlaşılmaktadır. Devletin zayıf anını kollayan eşkıya liderleri, 16. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti'nin doğuda ve batıda iki cepheli bir savaş ortamı içinde bulunmasını fırsat olarak değerlendirmişlerdir. Anadolu halkını, devlete karşı koymak için ileri sürdükleri gerekçelere inandırmaları işlerini kolaylaştırmıştır. Hatta, bozulan sistemi düzeltmek üzere bazı Osmanlı Paşaları bile Celâli hareketinden medet ummuştur. Osmanlı Devlet idarecileri ise ancak Celâlilerle başlayan büyük mücadeleler sonrasında onların gerçek mahiyetlerini anlayabilmişlerdir.[1041]

Celâli İsyanlarının ne kadar büyük bir tehlike olduğunun, celâli liderlerinin çok sayıda insanı harcamaya hazır olduklarının devlet adamları tarafından idrak edilmesini sağlayan ilk kişi Karayazıcı'dır.

1598 yılında III. Mehmed'in daha önce babası III. Murad'ın yaptığı gibi Anadolu'da gittikçe artan levendlerin (resmi adı sekban) köylü üzerindeki baskısına karşı köylülere kendilerini korumaları için ferman vermesi bardağı taşıran son damla olmuştur. Artık geçim kapıları kapanan bu asilerin artık kendilerine bir lider bulmaktan bulup eşkiyalık yapmaktan başka seçenekleri kalmamıştı. Macaristan'dan döndükten sonra kaçaklık istinadıyla maaşları kesilen sekban bölükleri, Anadolu'da işsiz ve güçsüz gezerken Celâliler arasında iş bulabilmişlerdi. Celâlilerin başarıları ve ünlerinin yayılması, iş arayan daha çok sayıda kişinin kendilerinin yanına katılmasını sağlamıştır. İlk büyük isyancı olan Karayazıcı'nın ortaya çıkması da bu suretle olmuştur.[1042]

1040 *Naîmâ Tarihi*, C.4, s.236.
1041 Acun, "Celâli İsyanları", s.1282.
1042 Mustafa Akdağ, "Kara-yazıcı", *İA,* C.6, s.339.

Peçevî'nin sadrâzam Hafız Ahmed Paşa'dan naklettiğine göre, Sultân I. Ahmed vezirine birgün şöyle demiştir: Celâliler'in isyanı, babam merhum padişah (III. Mehmed) duydukça çok üzülür, hatta yemekten içmekten kesilirdi. Kardeşim Sultân Mahmûd ise babamın bu hâlleri gördükçe ilerde öldürülmesine sebep olacak olan sözlerden birisi olan "*Pâdişâhım, beni gönder; askere serdâr olayım, hepsinin hakkından geleyim*" derdi. Ben böyle sözler söylememesi hususunda kardeşimi uyarırdım; lâkin faydası olmazdı" demiştir.[1043]

Celâli İsyanlarının ne kadar büyük bir tehlike olduğunun, celâli liderlerinin çok sayıda insanı harcamaya hazır olduklarının devlet adamları tarafından idrak edilmesini sağlayan ilk kişi Karayazıcı'dır.

3. İlk Büyük Celali: Karayazıcı Abdülhalim

Karayazıcı adıyla bilinen Celâli liderinin asıl adı Abdülhalim'dir. "Karayazıcı" lakabı sekban yazıcılığında bulunmasından ileri gelir. Halep Paşası'na kâtiplik ettiği için bu ünvanı aldığını, Halep'te bulunan Venedik konsolosu tarafından söylemektedir.[1044] Görülüyor ki, bu ilk isyancı aşağıda Naîmâ'nın bahsettiği gibi cahil bir kimse değil, Kâtiplik edecek seviyede eğitim almış bir devlet görevlisiydi

Naîmâ bu hadiseleri anlatmaya başlarken yine asabiyet damarı tutmuştur. Türk asıllı olan bu celâli liderinin ve etrafında toplananların kökeni nedeniyle "*İslam askeri nice yıllar küffar ile boğaz boğaza savaşırken "etrak-i bi idrakten (idraksiz Türkler)" ve "ekrad-ı dalalet-nihaddan (azgın tabiatlı Kürtler)" itaat yolundan çıkıp, hıyanet ve isyan kulelerine çıkıp, Kara-Yazıcı demekle ma'ruf Abdalhalim nam sekban bölük-başısı eşkiya başı ve reayanm can düşmanının etrafında toplanıp Reha (Urfa) etrafında isyan bayrağını çekti*" demiştir.[1045]

1043 Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.8, s.32
1044 Acun, "Celâli İsyanları", s.1282.
1045 *Naîmâ Tarihi*, C.4, s.238-239.

Bu şahıs ilk Celâli isyanını çıkaran kişi olarak bilinse de, tarih vesikaları üeinde yapılan tetkiklerden çıkan sarih bilgilere göre, Karayazıcı olayların başında değil, ancak ortasında ve en şiddetli devrinde ortaya çıkmış bir şahsiyettir.[1046]

Karayazıcı'nın kariyeri, Celâlilerin liderleri ve yükselişlerinin tipik bir örneğini teşkil etmektedir. Haçova Savaşı'nın yapıldığı 1596 yılında Sivas veya Malatya sancakbeyine vekâlet etmiştir. Daha sonra, Karaman yöresindeki medrese talebelerinin çıkardığı kargaşaları yatıştırmakla görevlendirilmiştir. Burada eşkıya ve sûhte teftişine memur edilen Hüseyin Paşa ile tanışmışlardır. Ancak bu iki serdarın etrafında toplanan sekban ve levendlerin isyanı bastırmak bahanesi ile halka çok eziyet ettikleri, hatta birçok zenginin İstanbul'a kaçmak zorunda kaldığı anlaşılıyor.

Naîmâ, buradan tanışıklığı olan bu Hüseyin Paşa ile Karayazıcı'nın birleşmesi için "*kırân-ı Nahseyn vâki oldu*" tabirini kullanarak [1047] şu şekilde aktarmıştır: Daha önce Habeş beylerbeyisi olup bin yedi tarihi sonlarında Anadolu teftişine tayin olunan Hüseyin Paşa'nın zulüm ve tuğyanı padişaha bildirilince, ferman-ı âli gereğince, Karaman mütesellimi Mehmed Çavuş, İçel erlerinden bin kadar adam ile Aksaray yakınında üzerine vardı. Ancak Hüseyin Paşa karşısında tutunamayıp Konya'ya çekilmek zorunda kalmıştır.

Bunun üzerine görevlendirilen üçüncü vezir olan Sinan Paşa-zade Mehmed Paşa (Muhannes Mehmed Paşa), Hüseyin Paşa'nın üzerine yürüyünce Reha (Urfa) Kalesi'ni ele geçiren Karayazıcı'ya sığınmıştır. Bu gelişmeler Naîmâ'nın da dediği gibi kanlı ve uğursuz bir dönemin başlangıcıydı.

Mehmed Paşa, bu iki asiyi Urfa'da kuşattıysa da muvaffak olamayınca kışı geçirmek için Diyarbakır'a çekilmiştir. Ertesi yıl yeniden kaleyi kuşattıysa da kuşatmanın uzaması İstanbul'da Karayazıcı'nın hükümdarlığını ilan edip Osmanlı divân ve kapıkulu teşkilatına benzer bir yapı kurduğuna dair dedikoduların artmasına sebep oldu.[1048] Bu dedikodunun gerçekliği konusunda çağdaşı kronikler, herhangi bir bilgi vermez iken Naîmâ'da Karayazıcı'nın hükümdarlığını ilan ettiğine dair kayıt vardır. Naîmâ, eserinde çok fazla

---

1046 Akdağ, "Kara-yazıcı", s.339.

1047 Yıldız ilminde Merih ile Zuhal yıldızının aynı burcun herhangi bir derecesinde bulunmaları için kullanılır ki, bu tabir uğursuzluk sayılmıştır.

1048 Akdağ, "Kara-yazıcı", s.341.

yer vermediği bir uslup ile "*Karayazıcı'nın Hükmü*" başlığıyla [1049] Karayazıcı'nın 1600 yılında Hacı İbrahim Paşa ile yaptığı muharebede kendisine sadakat göstermiş olan Kayserili Mehmed isimli bir kişinin bütün vergilerden muaf olduğuna dair verdiği hükmünü aynen aktararak iddiasını güçlendirmektedir.[1050]

Hükümdarlığını ilan eden Karayazıcı, Hüseyin Paşa'yı da kendisine vezîriâzam tayin etmiştir. Etrafa "*Halim Şah muzaffer-bâdâ*" tuğralı fermanlar göndermeye başladı. Ordusunu Osmanlı askerî teşkilâtı gibi düzenleyerek çeşitli yerlere kadılar tayin etmiştir. Öte yandan Karayazıcı'nın rüyasında Hz. Muhammed'i gördüğünü, onun kendisine, "*Adl ü dâd ile devlet senindir*" dediği şeklindeki söylentiler halk arasında yaymaktaydı.[1051]

Uzun süren muhasara sırasında tüfeklere kurşun bulamayıp, kuruşları eritip fındık (kurşun) dökecek kadar zor durumda kalınca Hüseyin Paşa'yı teslim etmek şartı ile aman dilemiştir.[1052] İsteği kabul edilince Hüseyin Paşa'yı teslim etmiş ve kendisine Ayıntap Beyliği verilmiştir. Naîmâ, Hüseyin Paşa'nın ibret olsun diye kemikleri kırıldıktan sonra asılarak teşhir edildiğini anlatmaktadır.[1053] Ancak tarihte korkak anlamında kullanılan "*muhannes*" lakabı ile anılan SinanPaşa-zade Mehmed Paşa'nın çok zor durumda olan Karayazıcı ile baş edemeyeceğinin düşünerek anlaşma yoluna gitmesi, belki de tarihi bir fırsatın elden kaçmasına ve daha büyük olayların başlamasına sebep olmuştur.

Ertesi yıl, 1600 baharında Mehmed Paşa Karayazıcı'nın üzerine tekrar gönderilmiştir. Yapılan muharebede iki tarafta ağır kayıplar verip, hatta Mehmed Paşa yaralandı. Karayazıcı burada daha fazla tutunamıyacağını anlayarak Urfa'dan ayrılıp kuzeye yönelmiştir. Kendisini takip eden Osmanlı ordularını atlatarak önce Sivas'a, daha sonra Çorum'a geçti. Sürekli yer değiştirme ve vurkaç taktiği uygulayan Karayazıcı karşında, Osmanlı orduları yetersiz kalıyordu. Karayazıcı ile baş edemeyeceğini anlayan devlet idarecileri, rüşvet yoluyla kontrol altına almaya karar verdiler. Karayazıcı'ya bir ferman göndererek kendi-

---

1049 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.254.

1050 Karayazıcı'nın hükmü şu şekildedir: "Kayseriye sakinlerinden işbu hükmu şerifi taşıyan Mehmed nam kimse, Allah'ın inayetiyle mağlup olan serdar Hacı-ihrahim Paşa muharebesinde, samimi olarak itaat etmekle bütün vergilerden muaf eyledim. Ve eline bu hükm-ü humayunu verdim ve buyurdum ki Osmanoğullannın eli bu taraflardan tamamen kesilip, saltanat kavgasız, gürültüsüz benim olunca Mehmed nam kimseye rusum ve tekaliften bir nesne teklif etmeyeler. Her kim bu hükme itaat etmezse cezası verilir..." *(Naîmâ Tarihi,* C.1, s.255)

1051 Mücteba İlgürel, "Karayazıcı Abdülhalim", *DİA,* C.24, s.482-483.

1052 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.239.

1053 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.240.

sini Amasya sancakbeyliğine atandığını bildirdiler. Bu teklifi kabul eden Karayazıcı, Amasya'ya giderek altı ay burada kalmıştır.

Mehmed Paşa, Karayazıcıyı ortadan kaldırmak için Amasya üzerine yürümeye hazırlanırken, bu sırada Avusturya Seferine tayin edilen Sivas Beylerbeyi Mahmud Paşa'nın İstanbul'a varınca, Mehmed Paşa'nın askerlerinin zulmünün Karayazıcı'dan fazla olduğuna şahitlik etmesi üzerine Mehmed Paşa azlonularak Çorum Karayazıcı'ya verilmiştir.

Naîmâ'nın Hasan Bey-zâde'den aktardığına göre, Karayazıcı'nın Çorum'a tayini ve Mehmed Paşa'nın azlinde Sun'ullah Efendi'nin kardeşinin oğlu ve Çorum Kadısı olan Çelebi Kadı'nın da büyük rolü vardır. Karayazıcı'dan çok mal alarak, Sinan Paşazâde Mehmed Paşa'nın aleyhine faaliyetleri sonucu Karayazıcı'nın cürümlerinin affını sağlamıştır. Böylece Karayazıcı üzerine yürümeye hazırlanan Sinan Paşazâde Mehmed Paşa'yı serdarlıktan attırıp, Çorum sancağını Karayazıcı'ya verilmesi için de çalışmıştır.[1054]

Eşkiyalık huyundan vazgeçmeyen Karayazıcı'nın askerleri burada güvenliği sağlamak yerine yağma ve talan hareketlerine başlamışlardır. Son yaşananlar Osmanlı devlet adamlarının şöyle bir sonuç çıkarmalarına sebep oldu: Celâli liderinin bağışlanması ile Anadolu'da güvenliği sağlamak mümkün değildir. Asayiş ancak güçle sağlanabilir. Bu düşenceden hareketle, ordularını güneye çekmiş olan Karayazıcı'nın üzerine iki ordu gönderildi:

İlk ordu 1600 yılında İstanbul'dan doğuya doğru yola çıkan Hacı İbrahim Paşa'nın komutasındaki ordudur.

İkinci ordunun hareketine ise, bu tarihlerde Osmanlı ordusunun Avrupa'da başarılı olarak Kanije şehrini almasının verdiği moral üzerine karar verilmiştir. 1601'de Bağdat beylerbeyi Sokulluzâde Hasan Paşa komutasındaki ordu Diyarbakır'dan celalilere doğru harekete geçmiştir.

Hacı İbrahim Paşa'nın komutasındaki ordu Kayseri yakınlarında asiler karşısında mağlup olmuştur. Aslında iki ordunun da birleşerek Karayacızı'nın üzerine beraber gitmesine karar verilmiş iken Sokulluzaâde Hasan Paşa'nın ordusunun geç kalması nedeniyle bu mağlubiyetin yaşandığı söylenmektedir. Bundan cesaret alan Karayazıcı ise daha

---

1054 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.240.

batıya doğru hareket etme kararı aldı. Hatta Karayazıcı'nın saltanatını bu galibiyetten sonra ilân ettiği rivayeti de vardır.[1055]

Hasan Paşa, temkinli davranarak Celâlilerin üzerine hemen yürümemiş ve takip etmeyi uygun bulmuştur. Sonunda, Elbistan civarında Sepetli mevkiinde, Celâlilerin üzerine ani bir yürüyüşe geçti. Şiddetli geçen mücadeleler sonunda Karayazıcı mağlup olarak otuz bin kişilik ordusunun üçte birini kaybetmiştir. Kalan birlikleri ile birlikte yaralı olarak Sivas üzerinden Amasya'ya oradan da Canik dağlarına kaçmıştır. Bu sefer Karayazıcı'nın gücüne ezici bir darbe indirilmişti. Asilerin kaybının yirminin üzerinde olduğu söyleyen kaynaklarda vardır.[1056]

Karayazıcı, çekildiği dağlık bölgede, birçok kaynağa göre bu savaşta aldığı yara yüzünden veya doğal nedenlerle, Peçevi'ye göre ise adamları tarafından öldürülmek suretiyle 48 yaşında iken 1602 yılında hayıtını kaybetmiştir.[1057]

Adamları arasında cömertliği ile tanınan ve bu sayede çok sayıda işsiz güçsüz kişiyi yanına çekmeyi başaran Karayazıcı'nın, aynı zamanda acımasız, amacına ulaşmak için gereken her şeyi yapabilen bir kişiliğe sahip olduğu söylenmektedir. Naîmâ'nın iddiasının aksine, tarihçiler tarafından genel kabul gören görüş, Karayazıcı'nın mücadelesinin Anadolu'da bağımsız bir hükümet kurmak gibi siyasi bir amaca yönelik olmadığı yönündedir. Buna delil olarak, Canbuladoğlu isyanında görüleceği üzere, Avrupalıların bunu fark edip kendi çıkarları yönünde kullanma teşebbüsünde bulunmamaları gösterilebilir. Onun ve peşinde sürüklediklerinin isyanı devletten köklü bir ayrılmayı değil, devletin içinde yer alma çabasını olarak değerlendirilebilir.[1058]

Naîmâ, Karayazıcı'nın cesedinin sevenleri tarafından parçalanarak her parçasının başka bir yere defnedildiği yönünde ilginç bir bilgi aktarmaktadır. Bunun sebebinin asiler için bu simge şahsiyetin mezarının devlet tarafından bulunup, cenazesinin yakılarak yok edilmesini engellemek olduğunu söylemektedir.[1059]

1055 İlgürel, "Karayazıcı Abdülhalim", s.483.
1056 Acun, "Celâli İsyanları", s.1282.
1057 Akdağ, *Celâli İsyanları*, C.1, s.4
1058 Acun, "Celâli İsyanları", s.1283.
1059 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.305.

4. Karayazıcı'nın Kardeşi Deli Hasan

Sokulluzâde Hasan Paşa, Karayazıcı'yı takibederek Tokat'a kadar gelmiş, ancak bu sırada Karayazıcı'nın ölüm haberini duyunca isyanının bittiği düşüncesi ile işi gevşetmişti. Bu fırsatı iyi değerlendiren Karayazıcı'nın kardeşi Deli Hasan, kardeşinin yerine geçerek eşkıya ordusunu, kısa bir sürede emir komuta zinciri dahilinde yeniden toparlamıştır. Biraderinin maiyyetindeki Tavil, kethüda Şahverdi,,Yularkaptı gibi belli başlı eşkıya liderleri ile dağılan celâli birliklerini bir tekrar araya getirdi.

Deli Hasan'ın tekrar canlandırdığı isyanın büyümesinde dönemin şartlarının asilerin lehine olmasının da büyük etkisi vardır. Bu esnada sadrazam Yemişçi Hasan Paşa Avusturya sınırında savaşıyordu. Sadrazamların sürekli seferlerle meşgul olduğu bu dönemde Sultan III.Mehmed'in savaşa gitmeyi reddetmesi ve saray çalışanları arasındaki nüfuz mücadelesi herkesi rahatsız ediyordu. Özellikle farklı askeri grupların, önemli devlet görevlileri ile sürtüşmesi ve mücadelesi devam ediyordu. Bunlara ilaveten, yeniçerilerin taşraya yerleşerek konumlarını güçlendirmesi ve altı bölük halkını rahatsız eden hususlar her geçen gün artıyordu.[1060]

Deli Hasan, biraderinin ölümünden sorumlu tuttuğu Sokulluzâde Hasan Paşa'yı Tokat'ta, muhasara etti. Hasan Paşa, kalede hergün belli bir yerde oturmak âdeti idi. Kaleden kaçan birisinin[1061] paşanın oturduğu yeri tarif etmesi üzerine kurşunla vurularak öldürülmüştür. Diyarbakır beylerbeyi Hadım Hüsrev Paşa kumandasındaki kuvvetlerde Deli Hasan'ın adamları tarafından dağıtıldı. Bu durum, o sırada Ankara'da bulunan Deli Hasan'ın cesaretini arttırmış ve Anadolu Beylerbeyliğinin merkezi olan Kütahya'ya üzerine yürüyüşe geçmiştir. Kütahya şehrini yaktıktan sonra Afyon Karahisar taraflarına yönelmiştir.[1062]

Kışı Afyonkarahisar'da geçiren Deli Hasan kethüdası Şahverdi'yi İstanbul'a göndererek affını istedi. Yeniçeri ocağından Turnacı başı Hüseyin Ağa'nın "Bundan sonra Rumeli serhadlerinde gaza etsin" şeklindeki ricası ve aracılığıya isteği hemen kabul olunup,

---

1060 Acun, "Celâli İsyanları", s.1284.

1061 Naima, Hasan Paşa'nın öldürülmesine yol açan kişinin *"bedbaht bir Türk"* olduğunu özellikle vurgulamaktadır. *(Naîmâ Tarihi*, C.1, s.305.)

1062 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C.3. s.115.

Bosna eyaleti verildi.[1063] Deli Hasan'ın büyük suçlarına rağmen son derece cüretkâr isteğinin Naîmâ'nın da belirttiği gibi hemen kabul edilmesinin sebeplerinden birisi de zamanlamasının iyi olmasıdır. Çünkü Avusturya savaşlarının kızıştığı bu dönemde devlet bu görevlendirme hem buraya destek vermeyi, hem de Celâlilerin Rumeli'ye kaydırılması ile Anadolu'daki güçlerinin azaltılmasını planlamıştır.

Ancak, daha önce olduğu gibi bu plan da tutmadı. Her ne kadar Deli Hasan'ın kardeşi Karayazıcı gibi devletten ayrılmak istemeyip meşru bir makam talep etse de adamları aynı fikirde değildi. Anadolu'da olduğu gibi yağma ve talandı. Daha boğazdan çıkarken taşkınlıklara başladılar. Edirne'ye varınca halka birkaç yük akçe salgın verdiler. Celâli ordusu eski alışkanlıklarını bırakmayarak, Hıristiyan memleketlerini de talan ettiler.

Naîmâ, eserinde Rumeline geçen Deli-Hasan'ın maiyetindeki dörtbine yakın celâli eşkiyasını çok güzel bir şekilde tasvir etmiştir:

Bunun askeri, görülmemiş bir garip tavır ve tarzda idi. Kimi uryan (çıplak), boynunda muska veya tılsım, kimisi ise bir deve ardalası asılmış ve arkasına ziller dizilmişti. Kiminin başı açık avratsaçı gibi uzun ve saçını iki yanına sarkıtmış, kiminin baldırı çıplak, kiminin elinde bir kargı bir mızrak, ucunda iki karış bayrak vardı.[1064]

Deli Hasan'ın bu taşkınlıklarının yanında Osmanlılara tam anlamıyla sadık kalmadığı anlaşılıyor. Venediklilerle ve Papa ile ihanete varan yazışmalarda bulunmuştu. Naîmâ, Deli Hasan'ın gönderdiği mektupta, stratejik önemi olan Resne Kalesi'ni yüzbin altın karşılığında düşmana teslim etmek için teklif yaptığını öne sürmektedir.[1065]

Mektuplaşma hadisesi duyulunca Belgrad'a kaçan Deli Hasan, daha sonra yakalanarak 1606 yılında idam edildi. Celâlilerle barışma politikası bir kez daha başarısızlıkla sonuçlandı. Sancakbeyliklerine eşkiyaları getirmenin faydadan çok zararı bir kere daha tecrübe edilmiş oldu. Bu esnada Celâli hareketleri Anadolu'da daha organize hale geliyor ve güçlü merkezler oluşturuyorlardı.

1063 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.336.
1064 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.340.
1065 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.459.

5. Anadolu'da Toplumsal Düzeni Bozan Dört Eşkıya

Hükümetin, ileri gelen başlıca celâli liderlerine mansıplar vermek suretiyle karışıklıkları yatıştırmak siyaseti beklenen sonucu vermek şöyle dursun, olayları daha fazla alevlendirmekten başka işe yaramamıştır. Topçular Kâtibi Abdulkadir'in aktardığına göre Nuh Paşa, Deli Hasan'ın isyandan vaz geçme karşılığı mansıp verilme teklifini ilk defa duyduğu vakit: "*lâkin sonra yüz nefer Deli Hasan peydah olur, hamen bunlara kılıç evlâdır*" demişti. Ancak, Macar Seferi nedeniyle başka çıkar yol bulunamadığında mecburen bu işe girişilmiştir.[1066]

Bu durum Anadolu insanı arasında celâli başbuğu olmanın, insanı hızlıca anlı-şanlı bir makama ulaştıran başlıca yol olduğu kanaatini doğurmuştu. Bu dönemde köy odalarında halk âşıkları tarafından söylenip dinlettirelen eşkiyalığı öven, tanınmış celâlî başbuğları adına türküler, destanlar halk arasında yayılıyordu. Bunları gören ve herhangi bir yerde bulacağı bir levend topluluğuna katılmaktan başka çare bulamayan köy delikanlısı, yıllarca dinlediği bu yanık eşkiyalık türkülerinin etkisi ile "bir büyük eşkiyabaşı" olmayı hayatının en büyük başarısı ve yiğitliğinin isbatı sanan bir ruh yaşantına girmesi normaldi. İşte, Büyük Kaçgun devrinde, başlarına binlerce levend ve sekban toplayıp gezen yüzlerce zorba, zorbabaşı, celâlîbaşı gibi türlü adların takıldığı kişilerin ölümle her an koyun koyuna yaşamalarına rağmen, devlet yedisinin boynunu vursa, yerlerine yetmişinin türemesinin nedenlerini anlatan durumdur bu.[1067]

1529 ile 1575 yılları arasında Aydın sancağındaki hane sayısı bir miktar düşmesine rağmen (6334 haneden 6181 haneye gerilemiştir) bekar erkeklerin sayısı ise yüzde 272, 9'luk bir artış sergilemektedir.[1068] Batı Anadolu'da yaklaşık 46 yıllık bir süreçte nüfus artışı olmaz iken bekar genç sayısındaki anormal artış, yukarıda anlatılan Celaliliğe heveslendiren durum ile alakalı olmalıdır.

1066 Akdağ, "Celâli İsyanlarında Büyük Kaçgunluk", s.18.
1067 Akdağ, "Celâli İsyanlarında Büyük Kaçgunluk", s.18.
1068 Karen Berkey, *Eşkiyalar ve Devlet*, s. 154.

Deli-Hasan'ın Bosna valiliğini kabul etmesi adamları arasında kabul görmemiş ve bir takım ihtilaflara sebeb olmuştu. Bunlar isyan hareketlerine devam ettiği için Anadolu Beylerbeyi Darendeli-Nuh Paşa vezaret payesiyle bunlara karşı serdar tayin edilmiştir.[1069]

Anadolu mıntıkasındaki isyanın yok edilmesi şöyle dursun, gittikçe genişlemekte idi. Karayazıcı ile kardeşi Deli Hasan'a dört yeni eşkıya reisi halef olmuşlardı:

Kalenderoğlu, Kara Saîd, Saçlı, Uzun Halîl nâmıyle anılan bu dört kişi uzak yerleri değil, Aydın ve Saruhan gibi Akdeniz Boğazı'na en yakın yerleri de ateş ve kana boğmuşlardı. Gittikçe büyüyen bu tehlike karşısında Dâvud Paşa, eşkıya üzere gitmek için emir aldı. Sefer mühimmatı için sipahilerin 136 hizmetten muaf tutulmak üzere verecekleri paraların toplanarak Dâvud Paşa'ya teslim edildi.[1070]

Naîmâ ise Deli Hasan sonrası türeyen yukarıda ismi sayılanlar dışındaki eşkiyaların hepsinin ismini şu şekilde sıralamaktadır: Deli-Derviş,, Arnavud-Hüseyin, Kumkapılı-Ahmed bey, Geduslu Ali, Beyzâde Konyalı-Tavil Mustafa Celebi, Kör-Hüseyin, Gürz-Dündar, Tepesituylu-Deli Arslan, Deli Kaplan, Kara mirahor, Büyük-Halil, Küçük-Halil, Yağmur isimli eşkiyalardır.[1071] Eşkiyalar arasında hepsinden eşed (şiddetli) olarak ise ilerde anlatılacağı üzere Canbulat-oğlu Ali Bey'i görmektedir.

Orta Anadoluda, bu büyük eşkıya reislerinin bölükbaşıları ve ağaları olarak veya kendi başılarına dolaşan çok sayıda zorba veya celâlî lideri türemiştir. Örneğin, 1605 de Ankara yöresinde *Şah Bey, Sarı Handan, Sarı Memi, Mehmed, Hersekoğlu Ahmed, Abdi, Budak, Yardım, Hasan Kethüda, Cıldanoğlu* gibi eşkıya reislerinin adları okunuyor. Ankara mahkemesinde geçen bir dâvâ kaydından yapılan tesbite göre, Konya yöresinde, *Kürt Ali ve Kürt Haydar* denen iki sipahi zorbasının 1605-1606 kışını Karaman'da geçirdikleri ve bu sırada vilâyette panik yarattıkları görülmektedir. [1072]

Uzun (Tavil) Halil

Yukarıda ismi sayılan dört azılı Celâli başbuğu arasında en azılısı *Uzun Halil (Tavil)* idi. Haleb Valisi Nasuh Paşa, Anadolu beylerbeyi Kejdehan Ali Paşa ile birlikte harekete

1069 *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.3, s.219.
1070 Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.8, s.55.
1071 *Naîmâ Tarihi*, C.1, s.454.
1072 Acun, "Celâli İsyanları", s.1281.

me'mur olarak Uzun Halil'in üzerine sevkedilmiş, iki taraf Bolvadin köprüsünde karşılaşmıştır. Nasuh Paşa köprünün bir tarafına topları dizerek asilerin karşıya geçemiyeceklerini zannetmişse de Celâli atlıları bir hamle ile köprüyü geçip Osmanlı askerini bozguna uğratmışlardır. Esir olan askerlerin çoğuTavil önünde boyunları vurulmuştur. Nasuh Paşa, bu badireden hızla kaçarak Kütahya'ya kadar gelmiştir. Nasuh Paşa bütün suçu Kejdehan Ali Paşa'ya yükleyip boynunu vurdurduktan sonra derhal İstanbul'a gitmiş, padişahın huzuruna çıkarak padişahın bizzat sefere çıkmasını istemiştir. Bunun üzerine I. Ahmed, Bursa seferine çıkıp geri dönmüşse de başka bir gelişme olmamıştır.[1073]

Celâli Tavil Halil karşısında alınan bu yenilgi, bu eşkıya reisini daha da şımartmıştır. İsyandan vaçgeçme karşılığında, hükümetten istediği şeyler bazan akıl ve hayalin sınırını zorlamaktadır. 1605 Ekim ayında Nasuh Paşa kuvvetlerini büyük bozguna uğratan Tavil Halil'e Sadaret Kaymakamı Sofu Sinan Paşa, isyandan vazgeçmesi karşılığında beylerbeylik sağlanabileceğini bildiren bir mektup yollamıştır. Ancak Tavil Halil, eğer Anadolu, Sivas ve Halep eyaletleri birleştirilerek bu geniş yerlerin beylerbeyliği verilirse, teklifi kabul edebileceğini söylemiştir. Bu kabul edilemez teklifi Sofu Mehmed Paşa'nın uygun bularak, Sultan I. Ahmed'e bildirmesi içerisinde bulunulan durumun çaresizliğini gözler önüne sermektedir ki, hemen reddolunmuştur. Ancak, I. Ahmed, başlangıçta Tavil Halil'in bu cüretkar teklifini reddetip bunu teklif eden Sofu Mehmed Paşa'yı görevden almışsada, daha sonra eşkiyalarla pazarlık etme siyasetini benimsemeye mecbur kalacaktır. Tavil Halil daha sonra Bağdat Beylerbeyliği, on iki adamı da farklı yerlerde sancakbeylikleri verilmeye mecbur kalınmıştır.[1074]

Tavil Halil'in daha sonra Bodrum Sancağına atandığı ve Kuyucu Murad Paşa'nın giriştiği Celâlileri tenkil hareketi sırasıda burada öldürüldüğü anlaşılıyor. Naîmâ bu şöhretli eşkıya için şu ifadeleri kullanmaktadır: Celâli eşkiyalarından biri dahi Tavil Hali isminde bir rezil idi ki, sekbanlıktan gelip kendi emsali rezilleri yanına toplayıp bazı kasabalara ve köylere zarar verirdi. Karındaşı olan uğursuz meymun, onun yerine eşkiya başı olduktan sonra az zamanda gözden düşmüş ve diğer eşkiyalar gibi helak olmuştur.[1075]

Kalenderoğlu Mehmed

1073 *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.3, s.242.
1074 Acun, "Celâli İsyanları", s.1285.
1075 *Naîmâ Tarihi,* C.2, s.9.

Kalenderoğlu Mehmed, başlangıçta çavuşluk ve mütesellimlik gibi devlet hizmetinde bulunmuş bir şahıstı. İsyan nedeni kaynaklarda açıkça belirtilmese de Naîmâ, Ciğalzade Sinan Paşa'nın şark seferi sırasındaki tanışıklıklarından dolayı kendisine hudutsuz iltifat edip sancak verdiğini, ancak buna rağmen leventlerinin masraflarını karşılamadığı bahanesiyle eşkiyalığa başladığını yazar.[1076]

İlk defa 1605 yılında Batı Anadolu'da isyan etmiştir. Saruhan'da Anadolu Beylerbeyini yenilgiye uğrattığı bu ilk başarısı sonrası bu bölgeye yerleşerek hareketlerini de hep bu bölgede sürdürmüştür. İlk başlarda Manisa'yı kendine üs olarak seçtiği görülmektedir. Adamları arasında Haçova firarileri ile kendisine katılan deneyimli askerlerin olması, Kalenderoğlu'nun Manisa'nın ayan ve eşrafı ile iyi ilişkiler kurarak, düzenli bir şekilde haraç toplamasına bakılırsa, iyi teşkilatlanmış bir askeri gücü yönettiği anlaşılmaktadır. [1077]

Tavil Hasan Anadolu'dan ayrıldıktan sonra Kalenderoğlu'nun en önemli Celâli durumuna geldiği görülmektedir. 1606'da Kuyucu Murad Paşa ile karşılaşıncaya kadar, Kalenderoğlu'nun kuvvetlerinin çeşitli yerlerde Osmanlı ordularıyla çarpışmalarında genelde başarılı olmuşlardır.

Başlangıçta Kalenderoğlu'nun kolayca bertaraf edilemeyeceğinın farkında olan Kuyucu Murad Paşa, ilk önce kendisine Sivas sancakbeyliği teklif etmiştir. Ancak Kalenderoğlu, adamlarının Sivas'a gitmek ismemesi üzerine bu öneriyi geri çevirmiştir. Buna rağmen Murad Paşa Haleb'e doğru giderken gözü arkada gitmemek ve İstanbul'la rabıtasını temin için yolu üzerindeki Kalenderoğlu'na güler yüz gösterip kendisine memleketi olan Ankara sancakbeyliği teklif etti.[1078] Naîmâ, Kalenderoğlu'nun kendi memleketi olan Ankara halkının kendisine daha önce kötü davranması nedeniyle intikam alma düşüncesiyle bu teklifi kabul ettiğini söylemektedir.[1079]

Ankara'ya gelinceye kadar her tarafı talan edip, hayvan sürülerini ele geçiren Kalenderoğlu'nu, Ankara kadısı olan Vildanzâde Ahmed Efendi, atama emrine rağmen, Kalen-

1076 *Naîmâ Tarihi,* C.2, s.9.
1077 Acun, "Celâli İsyanları", s.1285.
1078 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C.3. s.118.
1079 *Naîmâ Tarihi,* C.2, s.13.

deroğlu'nun şehre girmesine izin vermemiştir. Bunu, şehri Celâlilerin yapacağı tahribattan korumak istemesi ve gizlice Murad Paşa ile haberleşip oyalamak için yapmıştır.

Kadı ile Kuyucu Murad Paşa arasındaki yazışmaları ele geçiren Kalenderoğlu oyalandığını anlayarak Kalenderoğlu derhal Ankara'ya bir saldırdı. Osmanlı kuvvetlerinin Konya'dan yola çıkarak üzerine doğru geldiği haberini alınca kuşatmayı kaldırarak Merzifon'a doğru çekildi. Kalenderoğlu, kendisini takip eden Tekeli Mehmet Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunu Ladik yakınlarında yenilgiye uğrattı. Bu savaş esnasında esir aldığı bin ikiyüz Osmanlı askerinin elinden silahlarını alarak serbest bıraktı.

İyice öfkelenen Kalenderoğlu, Sadrazam Kuyucu Murad Paşa ordusu ile Halep'te olamasını fırsat bilerek Bursa'ya geçti. Kalenderoğlu'da ordusu ile İstanbul'a birkaç günlük uzaklıkta karargah kurmasının sebebi, Kuyucu Murad Paşa'nın yokluğundan istifade edip İstanbul Halkını korkutarak padişahı kendisine yüksek bir makam teklif etmeye zorlamaktı.

Celâlilerin İstanbul halkı arasında büyük bir korku ve telaşa sebep olduğunu Fransız elçisi yazmaktadır[1080]. Verdiği bilgilere göre İstanbul'dan yaklaşık kırkbin şehirli ve bazı küçük birlikler silahlandırılarak İstanbul civarı ve Bursa'yı korumakla görevlendirilmişlerdir.

Osmanlı askerlerinin önemli kısmı Canbulatoğlu ile savaşmak üzere sadrazam ile birlikte Haleb'e doğru gittiğinden fazla asker kalmamıştı, Tehlikenin büyüklüğü karşısında Osmanlı idarecileri, eyaletlerden "il-erleri" denilen yardımcı kuvvetlerin toplanması emrini verdi. Ancak bu girişimler başarısızlıkla sonuçlanarak sadece altı bin kişi orduya katılmıştır.[1081] Nakkaş Paşa'nın emrine verilen bu askeri birlikler Kalenderoğlu'nu takibe başladılar. Nakkaş Paşa'yı peşine takan Kalenderoğlu, güneybatıya yöneldi. Kalenderoğlu, Nakkaş Paşa'nın ordularını pusuya düşürerek tamamıyla yok etti.

Haleb'te Canbulatoğluna bağlı olup teslim olan asilerin başlarına gelen akıbet Kalenderoğlu'nda artık Osmanlıya itimad hissinden hiç bir eser bırakmamıştır. Bunu kendisi gibi asi olan İçel'deki Muslu Çavuş'a gönderdiği mektupta şöyle anlatmaktadır: "*Bu ana gelince Al-i-Osman tarafından min-vechin kat'ı ümid eylemeyüp serkeşluk olunmazdı.*

[1080] Acun, "Celâli İsyanları", s.1286.
[1081] Karen Berkey, *Eşkiyalar ve Devlet*, s. 218.

Canbulat-oğlu vak'asından sonra min-ba'din Osmanlı tarafından kat'-ı ümîd idup can tende oldukca serfürû eylemek yokdur"[1082]

Kalenderoğlu, yine aynı mektupta Kuyucu-Murad Paşa'yı temizlemek suretiyle vasıl olmak istediği hedefi de şöyle anlatmaktadır: "*Hak-Teâla muîn olursa yanumuzda olan bî-şümar kargüzâr dilaverler ile ol koca fertutu (Kuyucu Murad Paşa) ber-taraf eyleyüp Üsküdar'dan berusünü Osmanlu'ya feragat itdürmek vardur. Eger fırsat Koca'nun (Kuyucu Murad Paşa) olursa hod bizim İtdüğümüz işler dillerde dâstân olduğu hemen bize kâfîdür."*

Yukarıdaki mektuptan da anlaşılacağı üzere artık Kalenderoğlunun hedefi Üsküdar'ın berisi, yani tüm Anadolu'dur. Ancak yanındaki diğer eşkıya liderlerleri Anadolu'nun tümünün kontrolünün zor olacağı ve Kuyucu Murad Paşa ile burada mücadele edemeyecekleri için bu fikre karşıdırlar. Ancak söz dinletememişlerdir.

Yaşanan hadiseler, ordunun tam desteği olmadan küçük askeri birliklerle Celâlilerle mücadele edilemeyeceğinin Osmanlı idarecilerinin farkına varmasını sağladı. Canbuladoğullarına karşı kazandığı Oruç Ovası zaferinin ardından Kuyucu Murad Paşa Anadolu'ya yönelendi. Kalenderoğlu, Murad Paşa'nın İstanbul'a gönderdiği hazineyi vurmak istediği haberini alınınca vezir-i âzam kuvvetlerin toplanmasını beklemeyerek elindeki kuvvetlerle Maraş taraflarına geldi.[1083] Az sayıda fakat deneyimli oyah askerleri ile Göksun ovasında Kalenderoğlu'nun birliklerini ağır bir yenilgiye uğrattı. Kaçmayı başaran Kalenderoğlu kalan ordusu ile birlikte 1608'de İran'a geçerek Şah Abbas'ın ordularına katılmıştır. İran'da bir yıl kaldıktan sonra hastalanarak öldü. Adamları ise İran'da kalmak istemeyerek Diyarbakır Beylerbeyi Nasuh Paşa'nın uzlaşma teklifini kabul edip Anadolu'ya döndüler. Nasuh Paşa bunlara sarı renkte bir örnek üniforma giydirerek, "sarıca" adı verilen tüfekli piyade alayı haline getirdi.[1084]

Kara Said

Kalenderoğlu Mehmed ile birlikte özellikle Saruhan bölgesinde beraber hareket eden eşkıya reisidir. Naîmâ, bu şahısı "*lakabı gibi iki cihanda yüzü kara, içinden ve dışından*

1082 *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.3, s.250.
1083 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C.3. s.121.
1084 Acun, "Celâli İsyanları",.1287.

kötü sıfatlarla sıfatlandırılmış bir kişi" olarak tanımladıktan sonra seyislik gibi rezil bir işte çalışırken, eşkiyalığa başladığını ve sonunun Kalenderoğlu gibi hüsranla bittiğini söyler.[1085]

Canbulatoğlu'nun def'inden sonra Anadolu'da Kalenderoğlu ile birlikte son kalan iki büyük eşkıya reisinden biridir. Kalenderoğlu ile birleşerek Kuyucu Murad Paşa Halep'te iken Bursa'yı işgal teşebbüsünde bulunmuşlardır. Kuyucu Murad Paşa'nın Halep'ten Ekmekçizade ile birlikte gönderdiği hazineleri ele geçirmek için büyük mücadele vermişlersede muvaffak olamamışlardır.

Hazineyi ele geçiremeyince bir araya gelen celâli reisleri Kuyucu Murad Paşa'nın üzerine birlikte varıp, eğer muvaffak olurlarsa Anadolu'nun tamamını zaptedmeyi planlamışlardı. Anadolu'nun çok geniş olduğunu ve sadrazam Murad Paşa ile savaşmanın hata olduğunu söyleyen, ancak sözü dinlenmeyen kişi Kara Said'dir.[1086] Kara Said'in ne kadar haklı olduğu ilerde yaşanacak ve tüm celâli reislerinin sonunu getirecek hadiseler ile anlaşılacaktır.

Bu dönemde Anadolu'yu talan eşkiyalardan birisi de "*Saçlı*" isimli celâli idi. Ancak kaynaklarda kendisi ile ilgili fazla bilgi yoktur. Naîmâ'nın eserinde Tavil Halil'in Bolvadin'de Osmanlı askerlerini büyük bir yenilgiye uğratması ile sonuçlanan olaylar öncesi Saçlı'nın gittiği yerlerde yaptığı tahrip ve tenkili üzerine İstanbul'a feryatnameler geldiğinden bahsedilmektedir.[1087]

Son Celâli: Canbulatoğlu Ali

Celâli reisleri arasında özellikle siyasi amaçları ve icraatları ile diğerlerinden ayrılan ve devlet için büyük bir tehlike arzeden kişi Canbulatoğlu Ali'dir. Ali'nin büyük dedesi olan Kürt asıllı Canbolad Bey, Yavuz Sultan Selim zamanında Kilis taraflarına iskân edilerek orası kendisine yurtluk, olarak verilmişti.[1088] Canbuladoğlu ailesi Kilis'ten Halep'e kadar olan bölgeyi uzun süreden beri idare ettiklerinden mahalli bağlantıları güçlüydü.

1085 *Naîmâ Tarihi,* C.2, s.9.
1086 *Naîmâ Tarihi,* C.2, s.34.
1087 *Naîmâ Tarihi,* C.1, s.428.
1088 Canbolatoğulları mezheb itibariyle Durzi'dir. Bunların Eyyubilerden oldukları hakkında da bir rivayet vardır. Günümüzde Arapça konuşan bu ailenin çoğunluğu Lübnan'da ve bilhassa Sayda civarında yaşamaktadır. (*İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.3, s.245.)

Bölge, merkezin kontrolünden uzakta olması nedeniyle Osmanlı Devleti, burayı yönetmek için çeşitli güç odakları ve sınıfları kullanarak, bir grubun ön plana geçmesini engelleme siyasetini uzun süre uygulamıştır. Bunlardan birisi de Canbulatoğulları aşireti idi. İran'la yapılan uzun savaş yıllarında Osmanlı Devleti, büyük bir aile olan Canbolatların kontrolü ele almalarına müsaade ettmişti.[1089]

Canbolatoğlu Hüseyin Paşa, Halep Beylerbeyliği'ne getirildikten sonra, Ciğalazâde Sinan Paşa maiyyetinde İran seferine memur olmuştur. Ciğalazâde 1605'te beceriksizliği nedeniyle tarihi bir fırsatı kaçırarak İranlılara mağlup olup Van'a çekilmişti. Burada otuzbin kişilik kuvveti ile yardıma gelen Canbulatoğlu Hüseyin Paşa'yı orduya geç gelip mağlubiyete sebep olması suçunu yükleyerek idam ettirmiştir. [1090]

Halep'te mütesellimi olan yeğeni Ali Paşa, amcasının katl haberini duyunca Naîmâ'nın ifadesi ile gazap ateşi ile tutuştu.[1091] Canbulatoğlu Ali Paşa, kardeşi Hızır Bey ile birlikte Osmanlı Devleti'nin İran ve Avusturya seferleri nedeniyle kendileriyle uğraşamayacaklarını bildiklerinde isyan etmişlerdir. İlk önce Şam Trablus emiri Seyfoğlu Yusuf'u mağlup ederek Şam Trablus'unu zapt etti ve daha sonra Humus tarafına yöneldi.

1606 yılında, Mekke ve Medine'ye giden yolları kapatan Canbulatoğlu, makamını güvence altına almak için Osmanlı Sultanı ile pazarlık etmeye başladı. Sultan I. Ahmed'e bir mektup göndererek, Acem Seferinde yardım etmesi karşılığında Halep beylerbeyliğini talep etti.[1092] İstediği cevabı alamayınca her seferinde artan miktarda asker desteği karşılığında, kendisi ve adamları için isteklerine devam etti. Sonunda, Osmanlı ordusuna toplam atmışbin asker sağlayabileceğini bildirdi. Canbuladoğlu'nun taleplerini başlangıçta kabul edilmedi. Çünkü bu taleplerin yerine getirilmesi, devletin doğu kanadınınn denetiminin Canbolatoğlu'na teslim edilmesi anlamına geliyordu. Ancak aynı yıl Halep beylerbeyliği görevi kendisine tevcih edilmek zorunda kalındı.[1093]

1089 Acun, "Celâli İsyanları", s.1287.

1090 İsmail Hakkı Danişmend, bu hadise için "Yıllarca süren bu Canbulatoğlu isyanı Cağaloğlu'nun sebeb olduğu son büyük felakettir" ifadelerini kullanmaktadır. (*İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.3, s.240.)

1091 *Naîmâ Tarihi,* C.2, s.11.

1092 Gönderdiği mektupta "Haleb beylerbeyliği bu kullarının üzerinde ibkâ ve mukarrer buyurulursa evvel baharda ferman olunan sefer-i hümayuna beş bin nefer adam ile teveccüh ve 'azamet etmeğe ta 'ahhüd ederim" diyordu. (Karen Berkey, Eşkiyalar ve Devlet, s. 195.)

1093 Acun, "Celâli İsyanları", s.1287.

Ancak bu yeni görevi Canbulatoğlu'nun asıl niyetinden vazgeçirmedi. Kendini Suriye'nin emiri ve koruyucusu ilan eden Canbulatoğlu, kendi andına para bastırıp, hutbe okutmuş ve ordusunu teşkilatlandırmıştır. Osmanlıya karşı dış ittifaklar arama yoluna gitti. İran şahı ve Toskana Büyük Dukası Arşidük Ferdinand ile işirliği yaptı İlk başlarda Avrupalılar, Osmanlılarla olan ilişkilerini zedelemek için Canbulatoğlu'nu gizlice desteklemişlerdir.

Canbuladoğlu'nun, Osmanlılardan ayrılmak için yürüttüğü faaliyetler Osmanlı idarecileri tarafından anlaşılınca, meselenin kökten halledilmesi harekete geçildi. Sadrazam Kuyucu Murad Paşa, görünüşte İran'a karşı, fakat gerçekte Canbubulatoğlu üzerine Kuzey Suriye'ye doğru sefere çıktı.

Murad Paşa, Canbolatoğlu'nun seferin kendisine karşı yapıldığını tahmin ederek ittifaklar kurarak yardım alamaması için hızlı davrandı. Anadolu'da karşılaştığı Celâlili gruplarının bazılarını pazarlık, bazılarını ise savaş yoluyla bertaraf ederek Suriye'ye ulaştı. Ordusunun büyüklüğüne güvenerek Osmanlı Ordusu'na karşı koyma cesareti gösteren Canbolatoğlu Ali Paşa, Kuyucu Murad Paşa'nın ordusu ile Halep'in kuzeyindeki Oruç Ovası'nda karşılaştı. Canbulatoğlu'nun ordusu büyük bir mağlubiyete uğradı ve yüzbine yakın adamı ve 48 kadar eşkiya lideri öldürüldü. Naîmâ, savaş bittiğinde sadece esir alınıp katledilen yirmialtıbin kesik başın deftere kaydedildiğini söylemesi bile, ne kadar büyük bir muharebe yaşandığını gösterir.[1094] Canbolatoğlu'nun bozgunu ile ilgili şu tarih düşülmüştür:

Bin Onaltıda Kırıldı Sekban[1095]

Canbolatoğlu adamlarıyla af dilemek için İstanbul'a doğru yola çıkmıştır. Yolda iken Bursa taraflarında bulunan Kalenderoğlu bunu haber alıp kendisini yanına getirip ve beraberinde bulundurmak istemiştir. Ancak Canbolatoğlu bunu kabul etmeyerek bir fırsatını bulup İstanbul'a ulaşmıştır.[1096] İstanbul'da padişah kendisine niçin isyan ettiğini sorduğunda; isyancı olmadığını söyleyerek çevresine toplanan kötü niyetli kişilerin etkisiyle böyle davrandığını söyleyerek suçunu itiraf etmiştir. Eğer bağışlanırsa bunun padişahın

1094 *Naîmâ Tarihi,* C.2, s.21.
1095 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi,* C.3. s.119.
1096 Uzuncarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi,* C.3, s. 105

büyüklüğünü göstereceğini söyleyerek cezalandırılması durumda ise bunun padişahın hakkı olduğunu ifade etmiştir.

Bu savunma samimi bulunmasa da kabul edilmiştir. Sarayda izzet ve itibâr gören Canbolatoğlu Ali Paşa, Temeşvar Beylerbeyliğine tayin edildi. Osmanlı İdarecileri arasında celandırılmasını isteyenlerin sayısı oldukça fazlaydı. Temeşvar'da bir yıl kaldıktan sonra Belgrad'a kaçtı. Murad Paşa İstanbul'a dönünce, Celali namına ortada hiç bir sergerdeyi bırakmak istemediğinden Belgrad muhafızı bulunan damadı Kadı Ali Paşa'ya verdiği emir üzerine Canbolatoğlu Belgrad'da yakalanarak öldürülmüştür.[1097]

Canbulatoğlu isyanının bastırılmasıyla, Osmanlı tarihinde önemli bir dönem de kapanmış oldu. Osmanlı Devleti, Kuyucu Murad Paşa vasıtasıyla baskı gücünü göstermiştir. Bu meselenin çözülme sürecinde devlet Celâlilere karşı pazarlık, rotasyon gibi tedbirlerin yanı sıra, güce başvurma yolunu da tercih etmiştir. En sert gücü ise durumun ehemmiyetinden dolayı Canbulatoğlu'na karşı kullanmıştır. Bunun nedeni ise, Canbulatoğlu'nun Anadolu'daki diğer Celâli hareketleri ile karşılaştırıldığında devletin bütünlüğünü tehdit etmesiydi. Yağma amaçlı diğer Celâli grupları yerlerinde sabit kalmayarak Anadolu'nun her yerini dolaşmışlardı. Canbulatoğlu ise bölgesinden ayrılmayarak, düzenli bir ordu kurmuş, devletleşme faaliyetlerine girişmiş ve daha da önemlisi Avrupalı devletlerle ittifaklar yaparak destek almıştır.[1098]

Son büyük Celâli olan Canbulatoğlu'nun isyanının bastırılmasından sonra muhtelif küçük hadiseler görülmüşse de bu dönem sonu olmuştur. Celâli isyanları sona ermesinin ortaya çıkardığı memnuniyeti simgelemek üzere, 1609 yılında Sultan Ahmed Camii'nin yapımına başlanmıştır.

5. Celâli İsyanlarının Toplumsal Sonuçları

Karayazıcı 1601'de öldükten sonra, biraderi Deli Hasa'nın, 1603 yılında hükümet ile anlaşarak Rumeliye geçmesine rağmen bunu kabul etmeyen dört büyük eşkıya reisi önderliğinde başlayan hareketin Osmanlı Toplumu üzerinde büyük etkileri olmuştur. Böylece Celâlî İsyanlarının "Fetret" devresi sona erdirmiş ve 1603 yılından itibaren korkunç bir karışıklık, sosyal ve ekonomik düzeni temelinden çökerten bir dönem başlamıştır. Anado-

1097 Uzuncarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.3, s. 106.
1098 Acun, "Celâli İsyanları", s.1289.

lu Türk toplumu, yedi yıl sürecek M.Akdağ'ın ifadesi ile "Büyük Kaçgunluk" da denilen bir döneme girmiştir. Zamanınında halk dilinde kullanılan bu deyim, "*Büyük Kaşgun*" veya sadece "*kaçgunluk*", "*kaçgun*" şekillerinde de ifade edilmiştir.[1099]

Celâli olaylarının en büyük toplumsal sonuçlardan birisi, Anadolu köylüsünün başlattığı geniş çaplı bir göç olayıdır. Köylüler merkeze yolladıkları şikâyet dilekçelerinde, Celalilerin zulümleri sona ermezse "terk-i diyar ve cilay-i vatan eyleyeceklerini" bildiriyorlardı.[1100] 1603'te Anadolu köylüsünün büyük bir kısmının, mallarını ve hayvanlarını bile yanlarına alamadan köylerini terk etmek zorunda kalması, bu şikâyetlerinde ne kadar haklı olduklarını göstermektedir.

Celâli olaylarının başlangıcında da göç olayları görülmüştü. Bu göçlerde köylerini ilk terk edenler karınlarını doyuracak yeni bir kapı arayan işsiz güçsüz bekar erkeklerdi. Ancak bu seferki göçe katılanlar, sebepleri ve amaçları çok farklıydı. Bu dönemde köyünü terk edenler, toprağa bağlı, üretim yapan ve vergi ödeyen köylülerdir.

Deli Hasan'ın ardından gitmeyen, yüzlerce isyancıbaşının bölükleri Anadoluya dağılarak gittikleri yerlerde adeta, her yanı tutuşturan birer yangın gibi genişlemişlerdir. Karayazıcı Deli Hasan'dan öğrendikleri Celaliliği her yere yayan bu yeni celali liderleri, devletin koruma tedbirlerinin işe yaramadığı savunmasız köyleri zehirli iğneleriyle dağlıyan, kovandan kaçan azgın arılara benziyorlardı.[1101]

Büyük göçü hazırlayan sebeplerden birisi de "Sipah Sürgünü" diye de tarihe geçen olaydır. Muhtemelen İran Seferi'nden dönen "*Topuzubüyük*" isimli sipahi zorbasının başında bulunduğu kalabalık bir Altı-Bölük grubu, geçtikleri yerde, at, katır, sığır, koyun ne buldularsa sürerek götürdüler. Bu hadise zaten zor durumdaki köylünün iyice belini bükmüştür. Yine celâlî guruplarının köyleri basarak güzel kadın, kız ve genç çocukları kaçırdıkları da kayıtlarda geçmektedir. Bütün bunlar, "Büyük Kaçgun"u hazırlayan sebepler arasındadır.[1102]

Devletin konuyla bu dönemde tuttuğu kayıtlara da rastlanmaktadır. Örneğin Ankara'nın Bacı kazasına bağlı otuz sekiz köyden otuz üçünün halkının kaçtığı görülmektedir.

1099 Akdağ, "Celâli İsyanlarında Büyük Kaçgunluk", s.17.
1100 Acun, "Celâli İsyanları", s.1291.
1101 Akdağ, "Celâli İsyanlarında Büyük Kaçgunluk", s.40.
1102 Akdağ, "Celâli İsyanlarında Büyük Kaçgunluk", s.21.

Döneme ait belgelerden, Anadolu'daki göç hareketinin küçümsenmeyecek kadar geniş çaplı olduğu ve bazı köylülerin Gürcistan'a kadar gitmeyi göze aldığı anlaşılmaktadır. Araştırmalar, nüfusun üçte ikisinin Celali hareketleri yüzünden yerlerini terk ettiği göstermektedir.[1103]

Bu nüfusun bir kısmı canlarını kurtarmak için göze görünmeyen dağ koyuklarına, ormanlık yerlere kaçmışlardı. Bir kısmı ise daha emniyetli olan, surlarla çevrili şehirlere göç etmiştir. Halkın kalanları ise Celâliler arasına karışmıştır. Bazıları da kendi sancaklarını terk ederek başka sancaklara göç etmişlerdir. Topçular Kâtibi Abdulkadir Efendi, "halkın dağlık ve ormanlık görünmez yerlere sığınarak, palamut ile karın doyurarak yaşamaya başladıklarını sıklıkla tekrarlamaktadır. Köylü ve kasabalıların, tehlike karşısında aceleleri yüzünden, eşyalarını, zahirelerini, hayvan sürülerini bile bırakmak zorunda kaldıklarını kadılar şikâyet yazılarında veya resmî raporlar sayılan "kazâyâ defterlerinde" kaydetmişlerdir.[1104] Arapkir Kadısı tarafından yazılan 7 Temmuz 1603 tarihi ile bir arzda, bu Sancağın başına gelen felaketler ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır: "Dağlara firar eden insanlardan üçyüzden mütecaviz insan yiyecek bulamadığı için açlıktan vefat etmiştir. Üç ay kadar halk kaçak olarak dağlarda yaşadığından şehir bomboş kalmıştır. Celalilerin Arapkir'den götürdüğü keten, bez, cuka ve kumaş gibi pazar eşyasının miktarı üçyüz yükü buluyordu. Şehirde evleri talan ettikten sonra kendilerine yaramayan esbabı da ateşe vermişlerdir.[1105]

Önceki yıllarda, nüfus artışı dolayısıyla şehirlere yapılan göçler, şehirlilerin de durumunu zorlaştırmıştır. Bu bir yana, şehirdeki pahalılık hayatı güçleştiriyordu. Bu nedenle, iş imkânları bulunan İstanbul, Ankara ve Bursa gibi büyük şehirlere göç daha cazip geliyordu.

Celâlîler, dirlik sahiplerinin veya mukataa eminlerinin vergi olarak köylüden topladıkları, para, erzak ve öteki şeylerini zaptettikleriniden başka, koyun, keçi ve sığır sürülerini, at, katır, öküz, inek ve öteki hayvanları, buradan alıp ya başka yerlerde gayet ucuza satıyorlar, ya da kendilerine gizlice yataklık edenler eliyle şehir pazarlarına döküyorlardı.

1103 Acun, "Celâli İsyanları", s.1292.
1104 Akdağ, "Celâli İsyanlarında Büyük Kaçgunluk", s.44.
1105 Akdağ, *Celâli İsyanları*, C.1, s.244.

Anadolu köylüsünün kitleler halinde göç etmesi, tarımda verimliliği etkiledi. Ürün yetiştirilecek mevsimde tarlalar boş kalmaktaydı. Bu durum vergi alamayan devleti de de ekonomik açıdan zor durumda bıraktı. Tarlaların ekilmemesi gibi insan eliyle açılan felaketlerin yanı sıra, Anadolu'da tabii afetler de oluyordu. O dönemde Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde iklim değişmelerinin yol açtığı don, sel felaketleri ve kuraklıkta Anadolu insanın durumunu daha da zorlaştırmıştır.

Büyük kaçgunluk döneminde köylüler çiftliklerini terk ettiği için onbeş seneye yakın bir müddet, Anadolu tarihin hiçbir devrinde görmediği bir kıtlık devri yaşadı. Bu müddet zarfında, Karadeniz de dâhil bütün Rumeli sahillerinden Anadolu ya gemiler, kayıklar mütemadiyen hububat taşıdılar. Fakat bu kıtlığa rağmen, hükümet elinden geldiği kadar Anadoluya izinsiz buğday verilmesine engel olmaya çalışıyordu. Bu durum, devletin İstanbul'u ve Orduyu beslemek zarureti içinde kıvrandıdığının bir göstergesidir. Onun için, Varna ve diğer limanlara ac Anadolu icin hububat almaya varan gemiciler, kadılara rüşvet vermeden gemilerini yükleyememekte idiler.[1106]

Köylerin boşalması ile ekonomik sıkıntıya giren devlet kanunnamelerdeki resimleri yükseltmeye kalktıkça, bazı kimseler buna olan itirazlarını belirtmek suretiyle umumi hissiyata tercüman olmuşlardır. Mesela, bu itirazcıların birisi "*bu, bid'at-ı seyyieyi Sinan Paşa etmiştir. Cevabın ahirette vere*" demekten kendini alamamaktadır.[1107]

Şehirdekiler de durumun vahametini anlayarak kendilerini korumak için çareler aramaya başladılar. Son bir korunma çaresi olarak, büyük şehirler ve kasabaların eski kalelerini onarmak, kale dışlarında kurulmuş bulunan mahalleleri de içine alacak daha geniş surlar çevirmeye çalışmışlardır. Sonradan doğmuş kasabaları, yeri korunmaya uygun köyleri "*palanka*" içine almak gibi çareler düşünerek, yapım izni getirtmek üzere, memleketin dört bir yanından halk yığınları, kadıları ağzıyla izin isteyip almışlardır.

Celâlilerin, canlı bir ticaret ve endüstri merkezi olan Kayseri'ye de büyük kalabalık gruplar ile saldırdıkları, şehri her tarafından kuşattıkları görülmektedir. Orta Anadolu'nun bu önemli sancağına bir kaç yıl, hiç bir hükümet yetkilisinin uğramaya cesaret edememesi Celalilerinin iştahını daha da kabartmıştır. Bu yüzden Kayseri Şehri gerek yiyecek ve

---

1106 Akdağ, *Celâli İsyanları*, C.1, s.65.
1107 Akdağ, *Celâli İsyanları*, C.1, s.30.

gerekse öteki ihtiyaçlarını karşılayamaz hale gelerek çok büyük sıkıntılar çekmiştir. Celâlîler Kayseri Şehri'ni kuşattıkları sırada, içerden bâzı kimselerin, çeşitli yollarla, asîlere gizlice yardım yaptıkları tesbit edilmiştir. İlginç olan, suçüstü yakalananların mahkeme ifadelerinden anlaşıldığı üzere, kendilerini devlet görevi olanların yollamış olduklarını belirtmeleridir.[1108]

Bu sırada Kapıkulu sipahileri III. Mehmed'den ayak divanı talep ederek padişaha Anadolu'da reâyânın Celâlî elinde çektiği eziyeti arzetmişlerdir. Olanlardan kapı ağası Gazanfer ile kızlar ağası Osman Ağa'yı mesul tuttular.[1109]

14 seneye yakın devam eden bu kargaşa döneminde Suriye, Irak ve Anadolu adeta elden çıkacak vaziyete gelmiş, asayiş kalmamış, ticaret durmuş ve ekonomik durum çok kötüleşmiştir. Ayrıca köylü halk şehir ve kasabalara sığındıkları için ziraat yapılamamış, üretimin durması yüzünden memlekette büyük ve tehlikeli kıtlık meyadana gelmiştir. Hatta tımarlı sipahilerin maişet durumu da çok azalmıştı. Hükümet köylüyü tekrar yerlerine dönmelerine yardımcı olunması ve ticaret sahiplerine kolaylık gösterilmesi için tavsiye yollu eyaletlere fermanlar göndermiştir. Ayrıca 1609 yılının Ekim ayında "Adalet-nâme" ismi altında yayınlanan fermanda; Anadoludaki bütün fenalıklar, Celâlîliği doğuran amiller, halkın çektiği ızdırap anlatılmıştır.

[1108] Akdağ, "Celâli İsyanlarında Büyük Kaçgunluk", s.22.
[1109] *Naîmâ Tarihi,* C.6, s.139.

SONUÇ

Bu çalışmanın hedefi 1574-1660 yılları arasındaki 86 yıllık dönemin siyasi ve sosyal yapısına Naîmâ'nın gözüyle ışık tutmaktır. Ayrıca Naîmâ'nın ek olarak ilave ettiği monografi türündeki 1703 Edirne Vak'ası da incelenmiştir.

Vak'anüvistlik, Şehnâmenüvislikten sonra XVIII. yüzyılda Divan-ı Hümâyün dairesinde ihdâs olunan bir memuriyet olmasının yanında aynı zamanda Osmanlı Devletine ait bir tarihyazıcılığı örneğiydi. Vakanüvisliğin II.Bayezid devrinde Heşt Behişt yazarı İdris-i Bitlisî'i ve Kemalpaşazâde'ye Sultan tarafından Osmanlı Tarihi yazmaları konusunda ilk kez tevcih edildiği hakkında ileri sürülen görüşler olsa da, kurumsallık ve süreklilik özelliği olmadığı için genellikle kabul gören görüş Halepli Mustafa Naîmâ Efendi'nin ilk Osmanlı vak'anüvisi olduğu şeklindedir. Divân-ı Hümâyûn'a bağlı devamlı bir memuriyet olarak ortaya çıkması Naîmâ ile başlamıştır.

Naîmâ Tarihi'nde olayların tenkitli bir tarih anlayışıyla ve sebep-sonuç ilişkisi üstünde durarak izah etme metodunun kullanıldığı ve kronolojiye bağlı kalındığı görülür. Her ne kadar Naîmâ'nın, resmi bir devlet görevi olsa da eserde bazen açıkça, bazen de dolaylı yollardan padişahı bile eleştirdiği dikkati çekmektedir. Bunu yaparken, Babinger'in de ifade ettiği gibi Naîmâ Tarihi, resmi bir vazife ile yazılmış olmasına rağmen son derece cüretkâranedir. Naîmâ'nın doğruları söylemekten ve yazmaktan çekinmeyen bir tarihçi olduğu eserde görülmektedir.

"Nasihatnâme" tarzındaki siyasal eleştirilerin eserde önemli bir yer aldığı görülür. Bu bakımdan, Âli'nin "Künhü'l-Ahbâr" ile başlayan ve Naîmâ ile devam eden bu gelenek, sonraki dönemlerde tarih yazıcılığının yerleşik bir usulü haline gelmiştir.

Eserde, Naîmâ'nın kendine has bir tarih yaklaşımı (tarihyazıcılığı yöntemi ve anlayışı) olduğu dikkati çekmektedir. Hatta müellif bahsi geçen eserinin mukaddimesinde tarih kavramı hakkındaki yaklaşımını hem nesir hem de nazım olarak açıkça ortaya koymaktadır. Bu konudaki düşüncelerini "*Tarih fenni, amacı şerefli, faydası çok ve konusu büyük olan bir mezheptir (yoldur).*" diyerek özetlemektedir. Naîmâ Mustafa Efendi, aynı bölümde tarihyazıcıları için lazım gelen bazı şartları ve önemli kaideleri maddeler halinde belirtmiştir. Bunlar kısaca doğru sözlülük, doğru kaynaklardan faydalanma, olayları sadece nakletmeyip yorumlama, olayları hissiyata kapılmadan değerlendirme, sade ve anla-

şılması kolay bir dil kullanma, okuyucunun ilgisini çekecek anekdotlarla eserin süslenmesidir. Naîmâ'nın tarih yazanlarda olması gereken bu hususları saydıktan sonra, bunları lafta bırakmayarak bu tavsiyelerine eserinde kendisi de uyarak sonraki tarihçilere de örnek olmuştur.

Naîmâ'nın eseri incelendiğinde, kendisinin de tarihçide bulunması gereken hususlar konusundaki görüşlerine uymadığı hususlar çok az olduğu görülmektedir. Tarih yazarlarında olması gereken hususlar arasında "*İnsanların değerini ortaya koyarken hissiyata kapılınmamalıdır. İnsanlara haddinden fazla meth veya garaz edilmemelidir. Her halde hakikat ne ise onu yazmalıdır*." demektedir. Eseri incelediğimizde genel olarak bu kurala uymakla birlikte, bazen hissiyata kapıldığını görmekteyiz. Kendisi de devşirme olan Naîmâ'nın o dönemki bazı tarih yazarları gibi kurucu unsur olan Türkleri, küçük görüp hakarete varan sıfatlar kullandığı görülmektedir. Devlet adamlarını değerlendirirken bile ifadelerine bu ayrımcılığı yansımaktadır. Eğer eleştireceği kişi Türk kökenli ise o dönemde yaygın olarak kullanılan "*nadan(bilgisiz, cahil), nobran (kaba, kötü), etrak-ı bî-idrak(akılsız)*" gibi ifadeler kullanırken, devşirme kökenliler için bu tür ifadelere rastlanmamaktadır. Bunun sebebi devlet idaresindeki devşirmelerin Enderun'da yetişmeleri olmalıdır.

Naîmâ, yaşadığı dönemin sosyal ve siyasal şartlarının tesirinde kalmıştır. Yaşadığı dönem olan 17.yy. ikinci yarısında Osmanlı Devleti çalkantılı ve zor bir dönemden geçmekteydi. Devleti ekonomik, siyasî ve askeri açıdan çok yıpratan Celâli İsyanlarının tesiri devam ediyordu. Naîmâ, eserinde yaşadığı çağın sorunlarını, devrinin şartlarına uygun olarak açıklamaya çalışmıştır. İlgisinin kaynağı, Osmanlı Devleti'nin dağılması konusunda duyduğu endişeden ileri gelmektedir.

Osmanlı Devleti'ni tamamen parçalanmaktan kurtarmak için çareler arama çabasındadır. Dönemin tarihçilerinin ortak görüşü, Osmanlıların bir buhran dönemine girdiği ve bu buhranın da devletin kudretinin zirvesinde bulunduğu sıradaki mükemmel nizamının bozulmasıyla ortaya çıktığı hakikatidir.

Modern tarihçiler ise Osmanlı Devleti'nin çöküşünü temelde iki faktöre bağlamaktadırlar. Birincisi, sürekli genişlemeye göre örgütlenmiş bir askerî yapıya sahip Osmanlı Devleti'nin, fiyat devrimi, Amerika'nın keşfi, coğrafî keşifler, askerî teknolojideki yeni-

likler ve değişiklikler ve gelişmelerin niteliğini iyi kavrayamamasına ve sonuç olarak da gerekli tedbirleri alamamalarına bağlamak eğilimindedirler.

Naîmâ'nın da dâhil olduğu tarihçilerin bu dış faktörleri göz ardı ettikleri açıkça görülmektedir. Örneğin eserin içine aldığı dönemde Osmanlı Devleti'ni en çok uğraştıran iki devlet Nemçe (Avusturya) ile Venedik'tir. Bunlara karşı alınan yenilgilerin sebepleri hep içeride aramıştır. Venediklilerin denizlerde üstünlüğü ele geçirmesini, uzun süre Çanakkale Boğazı'nı muhasara edecek kadar ileri gitmelerine rağmen Osmanlı Devlet adamlarının çaresizliklerini, halkın tepkisini ayrıntılı bir şekilde yazmakta, devlet adamlarının buna çözüm üretmediklerini belirtmektedir. Aslında çözüm, sadece Naîmâ'nın ısrarla üzerinde durduğu iç faktörlerde değildir. Bunun yanında bilim ve teknikten yararlanmak gerekmektedir.-. Çünkü Osmanlı Donanması, askeri ve teknik yönden Venediklilerin gerisinde kalmıştı. Ancak bunu göz ardı ederek, Sadrazam Melek Ahmet Paşa döneminde, büyük bir geminin denize indirildiği gün batmasını bile teknik yetersizlik yerine, kaza ve kadere, sadrazamın halkın ahını almasına bağladıkları dikkat çekmektedir.

Naîmâ'nın yaşadığı dönemde, Avrupa üstünlüğü ele geçirmeye, ekonomisini ve sanayisini büyük bir hızla geliştirmeye başlamıştı. Artık güçler dengesi değişmekte ve bu denge yavaş yavaş batıya kaymaktaydı. Dönemin devlet adamlarının Naîmâ'nın devletin düzelmesi için getirdiği çözüm ve önerilerde bunu görmemesi veya görmek istememesi büyük bir eksiklik olarak dikkat çekmektedir.

Bunun yanında, Osmanlı Devleti'ni dışarıdan etkileyen akımları dikkate almayan Naîmâ'nın, eleştirilerini ve çözüm önerilerini iç meselelere yoğunlaştırdığı görülmektedir. Dahilî faktörler konusundaki tespit ve çözüm önerilerinde son derece isabetli ve doğru teşhislerde bulunmuştur. Sultanların işlerden ellerini çekmesi, devlet adamları arasındaki muhalefet, kul ve tımar sistemlerinin değişmesi konusunda tespitleri iyi bir gözlemci olduğunu göstermektedir.

Naîmâ da İbn-i Haldûn'un tarih anlayışından etkilenmiş ve İbn-i Haldûn'un beş dönemle ilgili nazariyesini özetleyerek Osmanlı tarihini dönemlerini bu şemaya göre açıklamaya çalışmıştır. "Çöküş Teorisyeni" olarak bilinen İbni Haldun'a ilgisinin asıl sebebi, tavırlar nazariyesinin beşinci merhalesinin yani çöküşün yaşandığına inandığı o dönemde devlet nasıl kurtarılabilir sorusuna cevap aramaktır.

Naîmâ'nın, üstad olarak kabul ettiği İbn Haldûn ile görüş ayrılığına düştüğü konular da vardır. Özellikle Tavırlar Nazariyesindeki ikinci ve beşinci tavırlarda izaha ihtiyaç duyduğu farklı düşünceleri vardır.

Naîmâ, beşinci dönemden sonra devletin ömrünün sona ereceği ve devletlere 120 yıl gibi muayyen bir ömür tayinini kabullenmemektedir. Osmanlı Devleti'nin beşinci döneme, yani çöküş sürecine girdiğini kabul etmekle beraber, bunun gerçekleşmemesi gerektiğine inanmaktadır. "Devlet-i Ebed Müddet" olarak gördüğü Osmanlı Devleti'ni İbn-i Haldûn gibi ölüme terk etmez. Çünkü İslam Ümmetinin bu dönemde tek temsilcisi olarak gördüğü Osmanlı Devleti'nin çökmesinin İslam Dünyasına büyük zarar vereceğine inanmaktadır. Ayrıca birgün ilahî zorunluluk hükmünü icra edecek olsa bile bunu somut rakamlarla sınırlandırmanın doğru olmadığına inanmaktadır.

İkinci tavırdaki İbn-i Haldûn'un nesep asabiyeti ile ilgili görüşlerine de itirazı vardır. Osmanlıyı kuran irade ile asabiyet bağı olmayan Naîmâ, İbnii Haldûn'un toplumların ve devletlerin iç dinamiği olarak gördüğü asabiyetin zayıflamasının devletleri de zayıflatacağı düşüncesine tam olarak katılmamaktadır. Kendisinin de dâhil olduğu devşirmelerin, Osmanlı Devleti'ni idare eden Osmanlı sülalesini etkileri altına almalarından rahatsızlığını dile getirse de tamamen bunun çöküşe sebep olacağına inanmamaktadır. Ona göre İbni Haldun'un öne sürdüğü gibi nesep asabiyetine dönmek devleti kurtaramaz. Kurtuluşun çaresi büyük adamların irade ve faaliyetleridir. Büyük adamların bunu ancak adalet ile başaracaklarına inanmaktadır. Bunu, Kınalızâde Ali Efendi'nin İbni Haldun'dan alarak formülleştirdiği sekiz maddelik "Adalet Dairesi" fikrini dörde indirerek izah etmiştir.

Naîmâ'nın, Osmanlı Devleti'nin çöküşü karşısında benimsediği yenilikçi yaklaşımla padişahları da dolaylı veya doğrudan tenkidi ve nasihatleri eserde görülmektedir. III.Mehmed'in, devlet adamları arasındaki mücadeleye sessiz kalmasını tecrübesizliğine, Haçova Muharebesi öncesi tavırlarını cesaretsizliğine dayandırması dikkat çekicidir. Hatta daha da ileri giderek ondokuz kardeşi ile oğlunun katlini zulüm olarak nitelemekten çekinmeyerek, cezasını genç yaşta ölerek çektiğini ima etmektedir. Dindarlığı ile övdüğü I.Ahmed'i ise sık sık çevresinin etkisiyle karar almasını ve vefasızlığını eleştirmektedir. Sultan I.Mustafa'nın davranışlarını aklında bir miktar hafiflik görülmesi nedeniyle anlayışla karşılamaktadır. Sultan II.Osman'ın başına gelenleri çevresindekilerin aklına uymasına bağlamaktadır. Büyük umutlar bağladığı ve daha önceki karizmatik padişah tipine en

uygun şahsiyet olarak gördüğü IV. Murad'ın idareyi ele aldıktan sonra sert ve acımasız tavırları yüzünden yaşadığı hayal kırıklığı eserin çeşitli sayfalarına yansımaktadır. Yine de IV. Murad'ın sert karakterinde tahta ilk geçtiği dönemde yaşadığı talihsiz hadiselerin etkisinin olduğunu sık sık vurgulayarak sultana hak vermektedir. Sultan İbrahim döneminde devletin ne kadar ciddiyetsiz bir şekilde idare edildiği, çok sayıda örnekle izah ederek sebebini padişahın zihninin boş olmasına bağlamaktadır. Sultan IV.Mehmed'in ilk yıllarında yaşının küçüklüğü dolayısıyla padişahlık kurumun içine düştüğü kötü durumu üzülerek anlatmaktadır. Bunun etkisiyle devlet idaresinde hakim olmak isteyen ağaların, kadınların ve padişahın yakın çevresinin mücadeleleri eserde geniş bir yer tutmaktadır. Devlet işlerine karışmaması için ava alıştırılan padişahın bu konuda ifrata kaçan uygulamalarını, devlet işlerine duyarsızlığını eleştirmekten çekinmemiştir. Köprülü'nün iş başına gelmesiyle devletin geleceği konusundaki endişelerinin azaldığı da açıkça görülmektedir.

Karizmatik padişah tipinin ortadan kalkmaya başlaması, yönetimin dizginlerinin merkezdeki belirli odakların eline geçmesi Osmanlı yönetim tarzı açısından yeni bir dönemi başlatmıştı. Bu dönemde sadrazamların yönetimde ön plana çıktığı görülmektedir. Naîmâ Tarihi'nde bu kıymetli makamda bulunanların mevkilerini koruyabilmek, istekli olanların ise ele geçirmek için yürüttükleri faaliyetler geniş bir yer tutmaktadır. Bu durum devlet adamları arasında şiddetli bir mücadeleye sebep olmuştur. Bu çekişme ve muhalefetin, padişahtan en alt tabakaya kadar bütün insanları etkilediği, büyük hadiselere sebebiyet verdiğini zikretmektedir. Sadrazamlık makamı için verilen mücadele, bu makamın sık sık el değiştirmesi, Osmanlı Devleti'ni hem teşkilat hem de sosyal ve iktisadi açıdan zayıflamasını hızlandırmıştır.

Naîmâ Tarihi'nde padişahlar ile sadrazamlardan sonra ismi en çok geçen ve olaylarda aktif rol oynayan kesimin başta şeyhülislam olmak üzere ulemâ zümresinin olduğu görülmektedir. Bu dönemde yaşanan otorite boşluğu, idarecilerin faaliyetlerinin meşruluğunu kanıtlamak için ilmiye teşkilatının desteğine olan ihtiyacı artmıştır. Bu durum devlet idarecilerinin kendi görüşlerine yakın kişileri bu makama getirme çabalarını arttırmıştır. Naîmâ'da bazı şeyhülislamların zamanın padişahından daha fazla etkili olduklarını, bazılarının ise padişahın ve hatta sadrazamın sözünden çıkmadıkları görülmektedir. Her zümre kendi güç ve nüfuzunu kuvvetlendirmek için ulemâyı yanına çekmek istemiştir. Bunun

sonucunda verilen siyasî fetvalar, ilmiye ricalinin bölünerek farklı taraflarda yer alması, ulema sınıfını ilim yolundan alıkoyduğu gibi, siyasî mücadeleler de şeyhülislamlık makamı yıpratmıştır. Naîmâ, birkaç kötü örnek dışında şeyhülislamların genel olarak makamın onurunu korumak için çaba sarfettiklerini örneklerle açıklamaktadır. Naîmâ'ya göre şeyhülislamlık makamının itibar kazanması veya kaybetmesi, dış etkenlerden daha çok şeyhülislamların şahsiyetleri ile ilgilidir.

Naîmâ, eserinde sadece siyasi olayları anlatmamıştır. Aynı zamanda toplumu da sosyal bir bakış açısıyla bizlere nakletmiştir. Renkli üslubunda dolayı bize anlattığı toplum yapısını zihnimizde kolayca tasvir edebiliriz. Kullanılan dilin açıklığı da bunu bize sağlar. Toplumun hassasiyetlerini, yaygın olan inançları, toplum üzerinde etkili olan kişileri renkli tasvirleriyle aktarmıştır.

Sonuç olarak o dönemin genel bir fotoğrafını çekersek; her devlet adamı önce kendi çıkarını düşünerek hareket etmiş, bu da devlet yönetiminde belli zafiyetlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Arkasını sağlama almak ve belli bir kamuoyu oluşturmak için olmaması gereken bir şekilde ulema ve asker ile ittifak kurmaya başlamıştır. Çoğu zaman amaç gerçekleşmiş olsa da uzun soluklu olmamıştır. Devlet adamlarına örülen ağ, sahibinin başına dolanmış ve o ağa kendi ayakları dolanarak hızlı bir şekilde düşmeye başlamıştır. Bütün devlet adamları padişaha ve valide sultana yakın olmaya çalışıyordu. Onların bu yakınlıkları güçlerinin daha da artması manasına geliyordu. Enderun- u Hümayun'dan çıkanlar ile Ocak'tan yetişenler birbirlerini beğenmez olmuşlardır. Örneğin, Murat Paşa ile İbşir Paşa arasındaki muhalefet bundan kaynaklanmaktadır. Bütün bunlar her geçen gün devletin güç kaybetmesine yol açmıştır. Özellikle ilmiye, seyfiye ve kalemiyenin durumları, askerin daha önce emsali görülmemiş biçimde nüfuzunu kendi çıkarı için kullanması, memuriyetlerdeki istikrarsızlık etkili bir şekilde dile getirilmektedir.

Çalışmanın eksik yönleri ise, konu başlıkların dönemde etkili olan önemli şahsiyetlerin önem sırasına bakılarak birkaç ana başlıkta toplanmasıdır. Yine şeyhülislam örneğinden yola çıkarsak ulema zümresi sadece şeyhülislamlardan oluşmamaktadır. Başta kazaskerler ve kadılar olmak üzere Naîmâ'da bahsi geçen alt zümreler de vardır. Ancak bunların her biri ayrı bir çalışma konusu olması dolayısıyla ve çalışmanın hacminin buna yetmeyeceği düşüncesiyle bütün bunlar şeyhülislam başlığı altında toplanarak açıklanmaya çalışılmıştır.

Eserde sadece İstanbul ve saray merkezli haberlere değil taşradaki olaylara ve devlet teşkilâtıyla ilgili konulara da kısmen yer verilmiştir. Naîmâ, nücûm ilmini bildiği için tarihinin çeşitli yerlerinde olayların şu veya bu şekilde sonuçlanmasını yıldızların tesirine bağlamıştır. Ayrıca eserde açık ve nükteli bir dil kullanmıştır.

Nâ'ima Mustafa Efendi'den sonra bürokrasi kökenli olan Şefik Mehmed Efendi vekâyi'nüvistliği sırasında Edirne Vak'asını anlattığı Şefik-nâme adlı eserinde kullandığı ağdalı, muğlâk ve sanatlı dil, Naîmâ'nın farkını ortaya koymaktadır. Naîmâ'nın aynı eserine ilave olarak monografi tarzında anlattığı bölüm son derece akıcı, sade ve anlaşılır ifadeler içermektedir. Şefik Mehmed Efendi ise edebiyata olan merakının da etkisiyle olayları izah etmekten çok sanatını ön palana çıkarmıştır. Burada Naîmâ'nın sade ve açık bir dil kullandığı görülmektedir.

Naîmâ, 17.yy.da yaşamış şarklı bir tarihçidir. Bu nedenle şarklı gibi düşünmüş ve şarklı gibi yazmıştır. Şarkın rivayetçi tarihçiliği yanında eseri modern sosyal tarih anlayışına da yakındır. Eserin baş tarafından ve yer yer diğer bölümler içerisine serpiştirdiği fikirleri ie tarih felsefesine uygun bir eser ortaya koyabilmiştir.

Sonuç olarak Naima Tarihi'ni incelediğimizde, 1574-1660 yılları arasındaki 86 yıllık dönemin yaygın kaanatin aksine tamamıyla işlevsiz, buhranlarla dolu ve hızla çöküşe doğru giden bir dönem olmadığını görüyoruz. Osmanlı Devleti'ne deyim yerindeyse içinde bulunduğu kabuk artık büyük gelmekte ve kabul değişiminin, küçülmenin sancılarını yaşamaktadır. Bu dönemde en büyük sıkıntı devletin başındaki otoritenin idareyi tam olarak ele alaması, ele aldığında da ne yapacağını bilememesidir. Ancak en buhranlı dönemlerde bile binlerce yıllık Türk geleneğinin bir tezahürü olan bir üst aklın müdahalesi ile bir çözüm bulunduğunu görüyoruz. Sultan Mustafa ve Sultan İbrahim'in işler tamamen yürüyemez hale gelince tahttan indirilmesi, padişahların Osmanlı neslini sona erdirecek girişimlerinin engellenmesi gibi hadiselerde Naima, bu duruma işaret etmektedir. "Devlet-i Ebed Müddet" olarak gördüğü Osmanlı Devleti'nin yıkılmaması gerektiği inancından hareketle, Osmanlı Devleti'nin düştüğü bunalımların nedenlerini ve çıkış çarelerini araştırmıştır. Naima'nın her nekadar dış etkilerin farkında ise de, bütün dikkatini sadece iç meselerde topladığı görülmektedir. Naima'nın en büyük eksikliğin bu olduğu göze çarpmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

ACUN, Fatma, "Celâli İsyanları", *Türkler*, C.9, s.695-710

AFYONCU, Erhan, *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, İstanbul, 2010.

AKLAN, Mustafa, "Softa", *DİA,* C.37, s.342-343.

AKYILDIZ, Ali, "Safiye Sultan", *DİA*, C.35, s.472-473.

ALTINAY, Ahmet Refik, *Âlimler ve San'atkârlar*, (Haz. Dursun Gürlek), İstanbul, 1999.

_____, *Kadınlar Saltanatı*, (Haz. Yücel Demirel), İstanbul, 2000.

_____, *Naimâ*, İstanbul, 1932.

_____, "Naima Efendi Menfada", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, I/5 (1930) s.52-55

ALTINDAĞ, Şinasi, "Osman II", ", *İA,*C.9, s.448.

ALTUNSU, Abdulkadir, *Osmanlı Şeyhülislamları*, Ankara, 1972.

AKBULUT, Uğur, *Osmanlı Tarihyazıcılarına Göre Tarih ve Tarihçi*, (A. Ü. Sosyal Bilimler Ens. Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2006.

AKDAĞ, Mustafa, "Celâli İsyanlarında Büyük Kaçgunluk", *A.Ü. DTCF Dergisi*, sayı 2, s.44-52

_____, *Genel Çizgileri ile XVII yy. Türkiye Tarihi, TAD*, S.4, s.201-247.

_____, "Kara-yazıcı", *İA,* c.6, s.339.

_____, "*Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, II, Ankara, 1979.

_____, *Türk Halkının Dirlik ve Düzen Kavgası: Celâli İsyanları*, Ankara, 1999.

AKGÜNDÜZ, Murat, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatında Şeyhülislamlık", *Türkler*, C.9, s.847-854

AKTEPE, M.Münir, "Naîma Tarihi'nin Yazma Nüshaları Hakkında", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi,* İstanbul, C. 1/I, 1949, s. 35-52.

_____, "Esat Efendi, Hocazâde", *DİA,* XI, s.340-3341.

_____, "Mustafa I", *İA,* c.8, s.692

ARSLAN, Ahmet, *İbni Haldun,* İstanbul, 1997.

ARSLAN, Mehmet, "Divan Edebiyatında Nasihât-nâmeler (Pend-nâmeler) ve Vaka'nüvis Es'ad Efendi'nin Pend-nâmesi", *Türk Dili ve Edebiyatı Makaleleri, 4*, Sivas, 2004, s. 5-80.

ARSLANTÜRK, Zeki, *Naima'ya Göre Osmanlı Devleti'nin Çöküş Sebepleri*, Ankara, 1989.

_____, *Naîma'ya Göre XVII. Yüzyıl Toplum Yapısı*, İstanbul, 1997.

AŞGIN, Sait, "Hadîkatü'l-Vüzerâ üzerine bir inceleme", *OTAM*, 2003, s.152-165

AYDIN, Mahir, "Osmanlı Dünyasında Yahudi Kira Kadınlar", *Belleten*, C.65, S.243, s. 626.

AYVERDİ, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul, 2011.

BABİNGER, Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, (çev. Çoşkun Üçok), Ankara, 1982.

BARKAN, Ömer Lütfi, Türkiye'de Toprak Meselesi; Toplu Eserler 1, İstanbul, 1980.

BERKEY, Karen, *Eşkiyalar ve Devlet*, İstanbul, 2011.

BAYRAK, M. Orhan, *Osmanlı Tarihi Yazarları*, İstanbul, 2002.

BAŞAR, Fehameddin, "İlk Osmanlı Tarihçileri", *Türkler*, C.11, s. 409-415.

BAŞARAN, Mehmet -Bülent Çelik, "Tarih ve Tarihçiliğimizin Gelişimi", *Atatürk ve Cumhuriyet'e Armağan*, Aydın, 2006,

BAYSUN, M.Cavid, "Ahmet I", *İA*, I, s.161-171.

_____, "Mehmet IV", *İA*, VII, s.550-564.

_____, "Murad IV", *İA*, VIII, s.629-642.

_____, "Naîmâ", *İA*, IX, s. 48-49.

_____, "Kösem Sultan", *İA*, VI, s.918-929.

BİZBİRLİK, Alpay "Kroniklerde Osmanlı Devleti Yöneticilerine Yapılan Eleştiriler Üzerine", *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2004, sayı: 31, s.52.

Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, (Haz. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen), İstanbul, c.I. 1970, c.II 1972, c.III 1975.

BOLAT, Kasım, "Naima'ya Göre Devlet Adamları Arasında Muhalefet", *Tarih Okulu*, 2012, sayı 12, s. 89-114.

CANİB, Ali, Na'imâ Tarihi-Türk Edebiyatından Numuneler, İstanbul, 1927

CENK, Reyhan, " Osmanlı Devleti'nde Siyasal İktidar ve Seyfiye Sınıfı: Vezir-i azâmlık Örneği", *OTAM*, sayı 31, s.7-33.

COŞKUN, Ali, *Osmanlı'da Din Sosyolojisi –Nâimâ Örneği–,* İstanbul, 2004.

_____," Naîmâ'nın Din ve Toplum Görüşü", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, Mart 2015, s.55-79.

ÇELEBİ, Asâf Hâlet, *Naimâ,* Ankara,, 2003.

_____, *Nâ'ima; Hayatı, Sanatı, Eserleri,* İstanbul, 1953,

ÇIPA, H. Erdem-Emine Fetvacı (der.), *Osmanlı Sarayında Tarihyazımı*, (Ed. Mete Tunçay) İstanbul, 2014.

DANİŞMEND, İ.Hâmi, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* İstanbul, C.1-5, 1960.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler (Nesâyıhü'l-Vüzerâ ve'l-Ümerâ),* (Haz. Hüseyin Ragıp Uğural) Ankara, 1992.

Defterdâr Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât,* (Haz. Abdülkadir Özcan), Ankara, 1995.

ELİAÇIK, Muhittin, "Şeyhülislam Bostanzâde ehmed Efendi ve nazmen verilmiş Fetvaları", *Literature and History of Turkish or Turkic Volume,* 7/4, Ankara 2012, s. 38-54

EMECEN, Feridun, "Osmanlı Kronikleri ve Biyografi", *İSAM,* Sayı 3, İstanbul, 1999, s.83-90

_____, "Osman II", *DİA*, C.33, s.450-463.

_____, "Osmanlılarda Yerleşik Hayat: Şehirliler ve Köylüler", *DİA,* C.4, s.89-95

ERDEMİR, Ayşegül Demirhan, "Ahlât-ı Erbaa", *DİA,* C.2, s.21-24.

EROĞLU, Haldun, Osmanlılarda İktidarın Değişim Süreci ve Meşrutiyet Sorunu, *DTCF*, 2003, S.43/2, s. 44-50.

Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesi ile Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi (1.Kitap)* (Haz.Yücel Dağlı; Kahraman S.Ali), C.2, İstanbul, 2008.

FAROQHI, Suraıya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam* –Ortaçağ'dan Yirminci Yüzyıla-, (çev. Elif Kılıç), İstanbul, 2014.

Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhû'l-Ahbâr, 4. Rükn*, Ankara, 2009

GENÇ, *Mehmet, Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul, 2000.

GÖKBİLGİN, M. Tayyip, *Osmanlı Medeniyetinde Paleografya ve Diplomatik İlmi,* İstanbul, 1992.

_____, "İbrahim", *İA*, C. 5/I, s.880-890.

_____, "Köprülüler", *İA,*C.6, s.888-895.

_____, "Nasuh Paşa", *İA*, C.9, s. 122-126.

GÖKDOĞAN, Melek, "Osman Gazi'den Mehmed Vahideddin'e Osmanlı Bilimi ve Kültürü" *Türkler*, XI, s.315

GÖKYAY, Orhan Şaik, *Kâtip Çelebi'den Seçmeler*, İstanbul, 1968

_____, Orhan Şaik, "Katip Çelebi", *DİA*, C.15, s.34-38.

GÜLSOY, Ersin," XVI-XVII. Yüzyıllarda Akdeniz'de Osmanlı Hakimiyeti", *Türkler*, c.9, s.1092-1109.

GÜNDÜZ, Tufan (Edi.), *Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı,* Ankara, 2014.

HALAÇOĞLU, Yusuf, "Bayram Paşa", *DİA,* C.5, s.265-268.

_____, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, İstanbul, 1999

Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Târîhi*, (Haz. Şevki Nezihi Aykut), C.3, Ankara, 2004,

İbn Haldun, *Mukaddime*, (Haz. Süleyman Uludağ), C.1-2, İstanbul, 2011.

İHSANOĞLU, Ekmeleddin (editör), *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, C.2, İstanbul 1994.

İLGÜREL, Mücteba, "Zirveden Dönüş: II. Selim'den III. Mehmed'e", *Türkler*, C.9, s.1194-2009

_____, "Köprülü Mehmed Paşa", *DİA,* C.16, s.256-262

İNAL, Mahmut Kemal, *Son Sadrazamlar*, İstanbul, 1982.

İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, (çev. Halil Berktay), İstanbul, I, 2000.

_____, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, (çev. Ruşen Sezer), İstanbul, 2003.

_____, "Osmanlı Tarihinde Dönemler", *Osmanlı Uygarlığı*, I, İstanbul 2003.

_____, Osmanlı Padişahı, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.13, S.4, 1958, s.64-72.)

_____, *Doğu-Batı Makaleler I,* (Haz. Şebnem Korkusuz-Zeynep Uğurer), Ankara, 2005.

_____, *Doğu-Batı Makaleler II,* (Haz. Şebnem Korkusuz-Zeynep Uğurer), Ankara, 2005.

_____, "Hüsrev Paşa", *DİA,* C.19, s.38-40.

_____, "Klasik Dönem Osmanlı Tarihçiliği", *Türkiye'de Tarihyazımı*, (edi. Vahdettin Engin-Ahmet Şimşek), İstanbul, 2011, s. 107-136.

_____, Türklük, Müslümanlık ve Osmanlı Mirası, İstanbul, 2014.

_____, *Devlet-i 'Aliyye, -Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II*, İstanbul, 2014.

İNAN, Kenan,' Klasik Devir Osmanlı Tarihçilerinde Kaynak Kullanma Usulleri', *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara, 1996, C.18, s. 91-135.

İPŞİRLİ, Mehmet, *Târih-i Naîmâ*, TTK, Ankara, C.1-5 2007

_____, "Beylerbeyi", *DİA,* C.6, s. 70-71.

_____, "Derviş Mehmed Paşa", *DİA,* C.9, s.192-194.

_____, "Ebülmeyamin Mustafa Efendi", *DİA,* C.10, s.362-363.

_____, "Ferhad Paşa", *DİA,* C.12, s.382-383.

_____, "Bostanzâde Mehmed Efendi", *DİA,* C.11, s.311-312

_____, "Osmanlı Esas Yapısının Bozulması ve Islahı Çalışmaları Üzerine Bazı Gözlemler" *Türkler*, C.9, s.1551-1562.

_____, "Naîmâ", *DİA*, C.32, s.315-316.

İŞBİLİR, Ömer, "Nasuh Paşa", *DİA*, C.32, s.427-428.

JORGA, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (çev. Nilüfer Epçeli), İstanbul, 2005.

KARATEPE. Şükrü, *Osmanlı Siyasi Kurumları (Klasik Dönem),* İstanbul, 1999.

Karaca, Filiz, "Turhan Sultan", *DİA,* C.41, s.423-425.

KAYAPINAR, Akif, "İbni Haldûn'un Asabiyet Kavramı", *İSAM*, S.15, İstanbul, 2006, s.87-91.

Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, *Ravzâtü'l-Ebrâr Zeyli*, (Haz. Nevzat Kaya), Ankara, 2003.

KARAHASANOĞLU, Selim, "Yanlış zamanda, yanlış adam: Feyzullah Efendi", *TALİD,* III., sayı:5, 2005, s.844.

KATGI, İsmail, "Osmanlı Devleti"nde Öldürülen Şeyhülislâmlar", *Gaziantep Üni. Sos. Bil. Ens. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi,* Gaziantep, 2011.

Katîp Çelebi, *Fezleketü'l-Akvali'l-Âhyâr fi-İlmi't-Târîh ve'l-Ahbâr (Fezleketü't-Tevârih)* –(Haz. Seyyid Muhammed Es-Seyyid), Ankara, 2009.

KAYA, Nevzat, "Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi", *DİA,* C.24, s.382.

KAZAN, Şevkiye "Klasik Türk Şairlerinin Dilinden Beddualar", *Turkish Studies,* Bahar 2009, s.783-791.

KAYHAN, Atik, "İlmiye Teşkilatındaki Çözülmeye İlişkin Tespit ve Teklifler", *Bilig*, 2000, S.14, s.31-54.

Kınalızâde Ali Çelebi, Ahlâk-i Alâ'î, (Haz. Hüseyin Algül), C.1, İstanbul, 1988.

Koçi Bey Risâlesi, (Sad. Zuhuri Danışman), Ankara, 1985.

KÖPRÜLÜ, Orhan F. "Hasan Paşa, Yemişçi", *İA*, C.5/I, s. 331.

KRAMERS, J. H., "Şeyh-ül-İslâm", *İA*, XI, 479-485.

KURTARAN, Uğur, "Klasik Dönem Osmanlı Tarih Yazıcılığı", III. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu Bildiri Tam Metin Kitabı (25-27 Haziran 2014). Sakarya 2014, s. 260-265.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Tarih Araştırmalarında Usûl*, İstanbul, 1994.

_____, "Defterdar", *DİA*, C.9, s.94-97

KÜTÜKOĞLU, Bekir, "*Vekâyi'nüvis*", *İA,* C.13, s. 271-287.

MUMCU, Ahmet, *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl*, Ankara, 1985.

Na'imâ Mustafa Efendi, Naîmâ Târihi, (çev. Zuhurî Danışman), C.1-6, İstanbul, 1967.

Na'imâ Mustafa Efendi, Tarih-i Na'imâ, (Haz. Mehmet İpşirli), C.1-4, Ankara, 2007.

NECATİGİL, Behçet, *Naîmâ –Selim İleri'nin Sunuşuyla-*,(Haz. Didem Ünal Biçicioğlu), İstanbul, 2013.

OKUMUŞ, Ejder, "Osmanlılarda Siyasal Bir Kurum Olarak Adalet Dairesi", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi,* S. 5, Mart 2005, s.45-52.

_____, "İbni Haldun'un Osmanlı Düşüncesine Etkisi", *İslami Araştırmalar Dergisi*, S. 15, İstanbul 2006, s.140-145.

_____, *Osmanlı'nın Gözüyle İbn Haldun*, İstanbul, 2009.

ORTAYLI, İlber, *Osmanlı Düşünce Dünyası ve Tarih Yazımı*, İstanbul, 2001.

_____, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, s.220

_____, *Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek*, İstanbul, 2006

_____, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi", *Türkler,* C.10, s. 216-220.

ÖZYAR, Erol, "Tarhuncu Ahmed Paşa", *DİA,* C.40, s.20-23.

ÖZ, Mehmet (Edi.), Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu Bildirileri (18-20 Mart 2010), Ankara, 2011.

ÖZCAN, Abdülkadir, "Hüseyin Efendi, Cinci Hoca", *DİA,* C.13, s.542.

_____, "Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış", *İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi,* 2013 (1), s.271-293.

_____, "Mehmet IV",*DİA*, C.28, s.413-416.

ÖZEN, Şükrü, "Tütün", *DİA*, C.42, s.1-3.

ÖZÖN, Mustafa Nihat, *Silahtar Tarihi*, İstanbul, 1947.

ÖZKAYA, Yücel, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, Ankara, 1985.

ÖZYAR, Erol, "Tarhuncu Ahmed Paşa", *DİA,* C.40, s.21-23.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* C.1-3, İstanbul, 1993.

Peçuylu İbrahim Efendi, Peçevi Tarihi, (Haz. Bekir Sıtkı Baykal), Ankara, 1981.

PETROSYAN, İrina Y., "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu ve Yeniçerilerin Kökeni", *Türkler Ansiklopedisi*, X, s.245.

PURGSTALL, Joseph von Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, (Haz. Mümin Kılıç), 11 cilt, İstanbul, 2003.

RASİM, Ahmet, *Osmanlı Tarihi*, (çev: Metin Hasırcı), İstanbul, 1999.

Mustafa Selaniki, *Tarih-i Selaniki* (Neş: Mehmet Mehmet İpşirli), İstanbul, 1999,

SAKAOĞLU, Necdet; *Bu Mülkün Sultanları*, İstanbul, 2015.

SARICAOĞLU, Fikret "Hüseyin Paşa, Mere", *DİA,* C.19, s.8-9.

SÖZEN, Kemal, "Katip Çelebi'nin Devlet Görüşü ve Osmanlı-Türk Düşüncesindeki Etkileri", *SDÜ İlahiyat Dergisi,* 2009, sayı:22, s.32-36.

ŞAKİROĞLU, H. Mahmut, "Ciğalazade Sinan Paşa", *DİA,* C.7, s.526-527.

_____, "Balyos", *DİA,* C.5, s.43-44.

ŞİRİN, İbrahim, *"Osmanlı'da Tarihin Anlam Arayışı"*, OTAM Dergisi, Sayı: 11, Ankara, 2002, ss. 555-574.

TANPINAR, Ahmet Hamdi *XIX. Asır Türk Edebiyat Tarihi,* İstanbul, 1988.

TAYŞİ, Mehmet Serhan, "Feyzullah Efendi", *DİA,* C.12, s.527-529.

TEKİNDAĞ, Şahabeddin, *"Osmanlı Tarihyazıcılığı"*, Belleten, XXXV/140, Ankara, 1971, s. 655-663.

THOMAS, Lewis V., *A Study of Naima*, (Edi. Norman İtzkowitz), Newyork, 1972.

TULUM, Mertol, *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*, Ankara, 2011.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi,* Ankara, 1988.

_____, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Ankara, 1988.

_____, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*, Ankara, 1988.

_____, Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı, Ankara, 1988.

_____, "Davud Paşa, Kara", *İA*, C.9, s. 497-499.

ULUÇAY, M. Çağatay, *Harem,* Ankara, 1971.

_____, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara, 1980.

ULUDAĞ, Süleyman, İbn Haldun Hayatı Eserleri ve Fikirleri, Ankara, 1993.

UYGUN, Oktay, İbni Haldun'un Toplum ve Devlet Kuramı, İstanbul 2008,

ÜNAL, M.Ali, *Osmanlı Müesseleri Tarihi,* Isparta, 1997.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, "Klasik Dönem Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış", *Türkler*, C.10, s.183-215.

YILMAZ, Coşkun, "Osmanlı Siyaset Düşüncesinde Kavramlar", *Türkler*, C.911, s. 44-58.

YILMAZER, Ziya, "Murad IV", *DİA,* C.31, s.177-183.

ZİNKEİSEN, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* (çev. Nilüfer Epçeli), İstanbul, 2011.

WHİTE, Sam, *Osmanlı'da İsyan İklimi* (çev. Nurettin el Hüseyni),İstanbul, 2013.